БІБЛІОТЕКА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА XVIII ст.

БІБЛІОТЕКА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Феофан ПРОКОПОВИЧ

Стефан ЯВОРСЬКИЙ

Ігнатій МАКСИМОВИЧ

Іван НЕКРАШЕВИЧ

Митрофан ДОВГАЛЕВСЬКИЙ

Георгій КОНИСЬКИЙ

Семен ДІВОВИЧ

Самійло ВЕЛИЧКО

Григорій ГРАБЯНКА

Василь ГРИГОРОВИЧ-БАРСЬКИЙ

Ілля ТУРЧИНОВСЬКИЙ

ДОЖОВТНЕВА
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА XVIII ст.

ПОЕТИЧНІ ТВОРИ

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

ПРОЗОВІ ТВОРИ

КИЇВ
НАУКОВА ДУМКА
1983

У1
У45

РЕДАКЦІЙНА

КОЛЕГІЯ

І. О. Дзеверін (голова)
М. П. Бажан
О. Т. Гончар
Ю. Е. Григор'єв (секретар)
В. Г. Дончик
М. Г. Жулинський (заступник голови)
П. А. Загребельний
С. Д. Зубков
Є. П. Кирилюк
О. В. Мишанич
Л. М. Новиченко
Д. В. Павличко
Ф. П. Погребенник
В. М. Русанівський
М. П. Стельмах
О. В. Шпильова
М. Т. Яценко (заступник голови)

Вступна стаття,
упорядкування і примітки
О. В. МИШАНИЧА

Редактор тому
В. І. КРЕКОТЕНЬ

Редакція художньої
літератури

$У\frac{4702590100\text{-}470}{М221\ (04)\text{-}83}$ передплатне

© Видавництво «Наукова думка», 1983

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА XVIII ст.

Письменство XVIII ст.— важливий етап у багатовіковій історії українського народу. Продовжуючи давню традицію, воно водночас вступає у нову епоху свого розвитку, вивільняється з тенет церковно-релігійної ідеології, утверджується як література світська, виробляючи ті художні форми і засоби їх вираження, які могла використати нова література в процесі свого становлення. Як одна із форм художнього освоєння дійсності, література XVIII ст. нерозривно пов'язана з тогочасною історією України.

Українські землі в XVIII ст. були розділені — Правобережжя й Галичина належали Польщі, Лівобережжя входило до складу Російської держави, Буковина — до Туреччини (до 1774 р.), Закарпатська Україна перебувала під владою Австрійської імперії. Сільське населення Правобережжя знаходилось у кріпосній залежності від польських магнатів і шляхти; на Лівобережжі тривав процес поступового закріпачення селян і біднішого козацтва козацькою старшиною, вільні землі роздаровувалися верхівці царської адміністрації. В 1775 р. царизм остаточно ліквідував Запорізьку Січ, яка протягом трьох віків була опорою і захистом гнобленого селянства.

Участь українського козацтва в антикріпосницьких селянських війнах К. Булавіна (1707—1708) і О. Пугачова (1773—1775), виступи народних месників — карпатських опришків, широкий гайдамацький рух 60—70-х років на Правобережній Україні, повстання запорізької козацької бідноти проти старшини, Турбаївське повстання 1789—1793 рр. переконливо свідчать, що трудящі України не мирилися з підневільним становищем і виступали на захист своїх соціальних і національних прав.

Найбільшими центрами культурного життя були Київ і Львів. Тут діяли учбові заклади і друкарні. Єдина вища школа України — Києво-Могилянська академія — користувалась великим авторитетом не лише у східних, а й у південних слов'ян. За її зразком створювались середні учбові заклади — колегії — у Переяславі, Харкові, Чернігові. Були відкриті школи також на західноукраїнських землях і в Закарпатті — Студіум рутенум при Львівському університеті (німецькому), семінарії і колегії у Тернополі, Ужгороді та ін. Нарешті діяли і монастирські школи.

Богослужбові книги, що видавалися у Києві, Львові, Чернігові, Почаєві та інших містах, здебільшого не мали істотного літературного значення. Указ царського уряду і синоду від 1721 р. забороняв друкувати оригінальні твори українською мовою і дозволяв передруковувати тільки старі церковні книги, звіряючи їх «с тѣми великороссійскими печатьми и дабы никакой разни и особаго нарѣчія во оных не было» [1]. Це зумовило активізацію рукописних форм побутування літератури, її демократизацію і тривалий симбіоз із фольклором.

Переважна частина літературних творів XVIII ст. анонімна. Порівняно небагато письменників зазначали своє авторство: Феофан Прокопович, Митрофан Довгалевський, Лаврентій Горка, Георгій Кониський, Георгій Щербацький, Іван Максимович, Мануїл Козачинський, Семен Дівович, Григорій Сковорода, Йоасаф Горленко, Іван Некрашевич. Деякі імена вдається встановити з акровіршів: Олександр Падальський, Іван Мастиборський, Іван Пашковський, Дмитро Левковський, Іван Пастелій та інші. Імена авторів найвизначніших творів XVIII ст.— «Історії русів», драми «Милость божія», більшості громадсько-політичних, сатирично-гумористичних віршів і віршованих оповідань, інтермедій, вертепної драми лишаються невідомими.

Українська література XVIII ст., особливо першої його половини, зберігаючи барокковий характер, розвиває традиції попередньої епохи. Водночас у ній формуються риси нової літератури. Поступово, до кінця століття, завершується ідеологічна переорієнтація літератури — вона вивільняється від впливу церковної ідеології і набирає виразно світського змісту. Занепадають полемічна, житійна і ораторсько-проповідницька проза, шкільна драматургія, релігійно-моралізаторська лірика. На перший план висуваються світські твори, пройняті критикою феодально-кріпосницького ладу, зокрема сатирично-гумористичні вірші, органічно споріднені з фольклором. Книжну мову дедалі більше відтісняє жива розмовна мова. Це зумовлювалось історичним процесом формування української нації. Для повної перемоги капіталізму над феодалізмом, за визначенням В. І. Леніна, «потрібне державне об'єднання територій з населенням, що говорить однією мовою, при усуненні всяких перешкод розвиткові цієї мови і закріпленню її в літературі» [2]. Отже, внаслідок історичних умов зникла та межа, яка відділяла писемну літературу від народної, народно-розмовна мова закріплюється на письмі і стає основою нової літературної мови українського народу.

У цей період значно розширюються українсько-російські літературні взаємозв'язки. Багато діячів української культури, вихованців Києво-Могилянської академії, переїжджають до Петербурга та інших міст Росії, починають брати активну участь у творенні російської літератури (Феофан Прокопович, Стефан Яворський, Димитрій Туптало (Ростовський), І. Богданович, В. Капніст, В. Рубан та ін.). На Україні

---

[1] Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству православного исповедания Российской империи. Спб., 1869, т. 1, с. 192.

[2] *Ленін В. І.* Повне зібр. творів, т. 25, с. 246.

прищеплюються і розвиваються ідеї просвітительства, що були притаманні творчості російських письменників другої половини XVIII ст. (О. Сумароков, Д. Фонвізін, М. Новиков, О. Радищев). Як зазначав І. Франко, в діяльності передових російських письменників кінця XVIII ст. «почали світати думки про права кождої людини на свобідне і самостійне житє, на розвій, освіту і рівноправність. Нема сумніву, що й на Україну заходила течія тих думок і що під їх впливом і тут, на тлі козацьких традицій, родилася думка про нове письменство в народній мові, і про конечність розвою південноруської народності при помочі освіти»[3]. Під впливом російської літератури в українському письменстві міцніють раціоналістичні ідеї, узвичаюється дух критицизму, виробляються нові літературні жанри, у поезії утверджується силабо-тонічна система віршування.

Література XVIII ст. відбиває класові антагонізми українського суспільства. В середовищі козацької старшини виникають твори, в яких обстоюються насамперед станові привілеї нового панства. Якщо раніше православне духівництво під релігійними гаслами захищало загальнонародні інтереси, то тепер його роль в літературі поступово слабне, церковно-релігійне письменство у другій половині XVIII ст. опиняється за межами художньої літератури. Міцніє і набуває популярності народна, демократична література, яка виступає на захист пригнічених, відтворює думи і сподівання широких кіл трудового населення.

Народ, найширші його маси, грамотність яких в силу певних історичних причин знижується, творять свою усну літературу. Згасання козацтва призводить до занепаду героїчного епосу. Нові думи у XVIII ст. майже не складаються. Народна поезія, головним чином історичні пісні, відображають незадоволення народу політикою царського уряду і козацької старшини, боротьбу гайдамаків і опришків, життя окремих соціальних груп — чумаків, заробітчан, наймитів, рекрутів. Широко побутує календарно-обрядова поезія: колядки, щедрівки, пісні, пов'язані з річним колом сільськогосподарських робіт. Великою розмаїтістю форм і художньою яскравістю відзначаються весільні пісні. Народна мудрість, життєвий досвід трудових низів дістав всебічне відбиття у прислів'ях та приказках, які активно проникають в літературні твори. На початку XVIII ст. поет Климентій Зиновіїв уклав велике зібрання народних прислів'їв і приказок. Пізніше подібні збірки уклали Іван Ушівський (1738—1743) та Андрій Іщенко (1780—1782). Українська народна лірична поезія починає займати помітне місце в російських пісенниках останньої чверті XVIII ст.

У стильовому спектрі української літератури XVIII ст. домінували барви барокко. Щоправда, вже Феофан Прокопович, керуючись класицистичними естетичними засадами, в прочитаних у Києво-Могилян-

---

[3] *Франко Іван.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. Львів, 1910, с. 84.

ській академії курсах поетики (1705) та риторики (1708) піддав гострій критиці крайнощі цього стилю. Надалі думки теоретиків словесного мистецтва розійшлися: одні відходили в бік класицизму (Лаврентій Горка, Ігнатій Максимович), інші далі культивували традиції барокко (Митрофан Довгалевський). Проте навіть теоретичні противники барокко у власній творчості широко застосовували його прийоми та засоби. Поряд з барокко і за його посередництвом в українській літературі продовжували жити традиції Середньовіччя (переписувалися і переároблялися твори попередніх віків, найбільше перекладні повісті) і Відродження (ряд характерних для Відродження ідей, мотивів, сюжетів та образів простежуються в оригінальній творчості українських письменників і в перекладах, зокрема в перекладі оповідань Лодовіко Гвіччіардіні). Зароджуються елементи сентименталізму (насамперед в інтимній ліриці) і просвітительського реалізму. Останньому передують натуралістичні тенденції низового барокко, яке бурхливо розквітло в сатирично-гумористичних і бурлескно-травестійних жанрах, у шкільних та вертепних інтермедіях, у поетичних оповіданнях типу «Отця Негребецького», «Кирика», автобіографічній повісті Іллі Турчиновського.

* * *

Панівне становище в літературному процесі XVIII ст. посідає поезія. Авторами поетичних творів були церковні ієрархи і рядові священики та ченці, вчителі, студенти, урядовці, мандрівні дяки, письменні селяни. Релігійно-філософська, панегірична, історична, лірична, гумористично-сатирична поезія дуже тісно переплетена з народною пісенністю. До половини століття в поезії панує ще силабічний вірш, з середини ж століття розвивається силабо-тонічне віршування. Перехід на нову систему віршування відбувався під впливом народної тонічної поезії, а також російської поезії, яка після поетичних реформ В. Тредіаковського і М. Ломоносова вже у 30—40-х роках перейшла на силабо-тоніку.

Виникали вірші і пісні на громадсько-політичні теми, що продовжували традиції епічних пісень середини XVII ст. В цих віршах відображались головні події та історичні процеси того часу. Автори часто оцінювали ті чи інші явища, виходячи із загальнонародних позицій. Так, на початку XVII ст., після Полтавської битви, з'явилися вірші, в яких засуджувалися зрада Мазепи та окупація Лівобережної України шведськими інтервентами. Анонімні автори називали Мазепу «лютим ворогом», «лукавою гадиною», прихильно висловлювалися про Петра І. Історичній Полтавській битві присвячено один із кращих поетичних творів Феофана Прокоповича — оду «Епінікіон, сієсть пісн побідная о тоєйжде преславной побіді» (1709), в якій висловлено радість з приводу перемоги над «супостатом нашим лютим».

У багатьох віршах громадсько-політичного змісту відтворено боротьбу народу з конфедератами, трагічні події найбільшого антифеодального селянського повстання XVIII ст.— Коліївщини (1768). Поетич-

ним строєм, віршовою формою й образністю історичні вірші були близькі до народної поезії, історичних пісень українського народу; не випадково деякі з них стали надбанням фольклору.

Окремі вірші останньої чверті XVIII ст. присвячено таким історичним подіям, як зруйнування Запорізької Січі, закріпачення селян, переселення запорожців на Кубань. Автором двох пісень («Ой, боже наш, боже милостивий...», «Ей, годі нам журитися, пора перестати...») був отаман Чорноморського козацького війська Антон Головатий (1744—1797), який, імітуючи народні пісні, зумів передати типові настрої козацької старшини у зв'язку із створенням Чорноморського війська на Кубані.

Про історію козацтва розповідають «Героїчні стихи о славних воєнних дійствіях войськ запорозьких...» (1784) якогось Іоанна, очевидно, священика з Уманщини. В них змальовано козацькі битви і перемоги, визвольну війну 1648—1654 рр. Автор поетизує постать Богдана Хмельницького, завдяки якому Україна скинула «іго лядське» і «под російським кровом мирно отдохнула».

Світська лірика першої половини XVIII ст. мала переважно елегійний характер. Її автори скаржаться на гірку сирітську долю, вбоге життя, на соціальну несправедливість, вимушену розлуку з родиною, життя на чужині, на злих людей тощо («Пісень світова» Іллі Бачинського, «Пісень о світі» Олександра Падальського, «Пісень свіцька» Левицького та ін.). Любовна лірика ще повністю перебуває під впливом народнопісенної традиції. Побутує вона переважно анонімно, у рукописних співаниках, в репертуарі кобзарів і лірників. Головні теми ліричних творів — нещасливе кохання, соціальна нерівність, сирітство, зла доля, «фортуна», бистроплинність людського життя. В ліричних творах другої половини XVIII ст. простежується повна відмова від аскетичних ідеалів, виявляються щирі людські почуття, настрої, думки, ігнорується старий погляд на любов як на диявольську спокусу. У цій ліриці утверджувався новий зміст, міцніло нове поетичне світобачення і світовідчування.

Величезний масив поезії XVIII ст.— громадсько-політичної, ліричної, бурлескно-травестійної, сатирично-гумористичної, як уже зазначалося,— анонімний. Окремі імена збереглися випадково і сьогодні важко визначити обсяг поетичної творчості, скажімо, Івана Пашковського, Федора Кастевича, Якова Семержинського, Романа Корецького, Дмитра Левковського, Юліана Добриловського та інших, чиї імена приховані в акровіршах або значаться під одним твором. Очевидно, творчість кожного з них не обмежувалася одним — двома віршами. І. Франко високо цінував цю масову поезію XVIII ст., з повагою говорив про її творців — «народ бідний, робучий, покривджений долею» [4] — нижче духовенство, дяків, недоучених студентів, письменних

---

[4] *Франко Іван.* Зібрання творів у 50-ти т. К., 1980, т. 28, с. 16.

селян. Він відзначав велику працю тих численних безіменних поетів, «які завдавали собі при писанні стільки труду, що нинішним нашим віршописам подай господи хоч десяту часть тої праці над формою і над поглибленням самої речі»[5].

Семен Дівович, перекладач генеральної канцелярії у Глухові, написав у 1762 р. великий поетичний твір на історичну тему — «Разговор Великороссии с Малороссиею». Зміст діалогу зводиться до викладу військової історії козацтва, його тривалої боротьби з іноземними поневолювачами. Головне джерело, яке використав С. Дівович у змалюванні подій, було «Краткое описаніе Малороссіи», складене у 1734 р. невідомим автором на підставі літопису Г. Грабянки. Класовою основою діалогу стало намагання української козацької старшини зрівнятися в правах з російським дворянством. Попри різні промонархічні запевнення, у діалозі стверджується історична єдність двох братніх народів, спільність їхньої боротьби з ворогами, споконвічна і нерозривна дружба між ними. В центрі уваги С. Дівовича — події народновизвольної війни 1648—1654 рр. і образ Богдана Хмельницького. Показано також героїзм народного улюбленця Семена Палія.

Ігнатій Максимович — автор «Оды на первый день мая 1761 года», написаної до травневих рекреацій студентів Києво-Могилянської академії. І. Максимович (помер 30 листопада 1793 р. у Чернігові) був викладачем поетики в академії. Його ода, написана чотиристопним ямбом, наслідувала оди М. Ломоносова. Автор оспівує травневі свята київських студентів, їхні розваги на лоні природи.

Протягом 1742—1766 рр. Іван Пашковський — священик у селі Мишковичі на Тернопільщині — укладав рукописний пісенник, до якого увійшло 56 українських і польських світських пісень та 90 пісень релігійного змісту. Це була своєрідна поетична антологія. Серед «світських» пісень у збірнику вміщено твори самого І. Пашковського: «Пісню світову» («Поки ж думати, боже, дай знати...», 1764), «Мусиш ти ся признати, аби щире кохати...», «Тяжкая річ любити...», «Ох, мні жаль не помалу...», які можна вважати зразками раннього українського романсу. Головна їх тема — кохання, соціальна нерівність, сирітство, обмова ворогів, туга закоханих, сподівання щастя. У піснях І. Пашковського книжний елемент поєднувався з народнопоетичним, релігійне моралізаторство — з тверезим народним поглядом на кохання як на земне щастя, парування рівного з рівним.

Юліан Добриловський (1760—1825) — священик з Волині, автор широковідомої у XIX ст. застольної пісні «Дай же, боже, добрий час» — писав свої пісні чистою народною мовою. Це дає певні підстави вважати його одним із попередників Маркіяна Шашкевича в поезії на західноукраїнських землях.

Багато місця у віршованій літературі XVIII ст. займають духовні вірші, написані на теми євангельських сюжетів. Чимало уваги духовна

---

[5] *Франко Іван.* Зібрання творів у 50-ти т., т. 28, с. 36.

лірика приділяла святим угодникам, чудотворцям, канонізованим церквою і спопуляризованих у «Житіях святих». Духовні вірші писали такі відомі автори, як Димитрій Туптало, Іоанн Максимович, Феофан Прокопович, але основний їх масив анонімний. Вони поширювалися у численних рукописних співанниках і побутували ще у XIX ст. Наприкінці XVIII ст. уніатське духовенство зробило спробу якось регламентувати поширення духовної лірики. З цією метою з рукописних збірників було відібрано та відредаговано частину віршів і в 1790 р. у Почаєві видано великий збірник духовної лірики — «Богогласник», до якого увійшло 248 пісень з нотами (частина з них польською і латинською мовами). Це помітна літературна пам'ятка свого часу, що підсумовує понад двохсотлітній розвиток духовної лірики.

Невід'ємною ознакою культурного і літературного побуту України XVIII ст. були мандрівні дяки, або, як їх ще в народі називали, «миркачі», «пиворізи», «бакаляри», «волочащіїся ченці». Вони по-філософському дивилися на світ, свої життєві незгоди забарвлювали гумором, високі біблійні образи і сюжети перелицьовували на свій лад, релігійну літературу пристосовували до потреб буденного життя. Творчість мандрівних дяків завдяки своїй демократичності, гумористично-сатиричному спрямуванню стала надбанням найширших народних мас.

* * *

Академік О. І. Білецький з певною підставою розглядав українську літературу XVIII ст. у її постійному розвитку в напрямі до реалізму. На його думку, до середини XVIII ст. успіхи писаної літератури стали настільки значними, «що на зміну літературі розважальній могла з'явитися література сатирична, іноді з серйозним суспільним змістом» [6]. Такою літературою з елементами реалістичності він вважав сатиричні віршовані твори, в яких порушувалися важливі проблеми тогочасного суспільного життя.

Сатирично-гумористичні віршовані оповідання XVIII ст. розвінчували духівництво, дворянство, класові домагання козацької старшини.

Найгостріше висміювались священики і ченці. Віками в літературі і народній творчості вироблявся класовий погляд на цей стан, спостережено і відзначено його характерні риси — захланність, пияцтво, розпусту, лінощі. У XVIII ст. духівництво втратило колишню роль у національному і культурно-освітньому житті країни, перетворилося в захланного визискувача трудового народу.

Яскраву сторінку в історії давнього українського гумористично-сатиричного віршування склали вірші-орації і вірші-травестії, генетично пов'язані з різдвяними та великодніми святами. Виголошувалися вони як жартівливі поздоровлення, тобто мали деякі риси величальної поезії. Традиційні різдвяні та великодні сюжети, мотиви й образи по-

---

[6] *Белецкий А.* Украинская литература.— Литературная энциклопедия. М., 1939, т. XI, с. 542.

ступово травестуються, тобто перелицьовуються. Увага переключається на відтворення народного побуту, вони дедалі більше фольклоризуються. Частину їх текстів записано в XIX — на початку XX ст. від лірників і кобзарів. Збереглися найдавніші записи з другої половини XVIII ст. Нині відомо по кілька варіантів таких різдвяних і великодніх віршів: «Христос народився, щоб мир веселився...», «Чи чули ви, панове, зроду?..», «Хочу вас, панове, чогось іспитати...», «Слава богу, того ми тепера дождались...», «Кажуть, будто молодиці негодяйки, ледащиці...», «Христос воскрес, рад мир увесь...», «Нуте лиш, беріте яйця!..».

Розквіт бурлескно-травестійної поезії в українській літературі припадає на середину і другу половину XVIII ст. Очевидно, в цей період остаточно склалися тексти різдвяних і великодніх віршів-травестій. У них, як і в усій сатирично-гумористичній літературі XVIII ст., відбилося зростання критицизму в ставленні до релігії, церкви, християнських святощів, відбились елементи народного побуту.

Авторами віршів-травестій були студенти, що мандрували по селах, пропонуючи громадам свої послуги. На різдвяні і великодні свята люди щедро винагороджували їх за мистецтво складати вірші, в яких поети не лише прославляли ці свята, а й говорили про свої біди, мрії і побажання («щоб жито родило і війни не було»).

Вірші-травестії синтезували ту народнопоетичну стихію, яку так талановито відтворив І. Котляревський у своїй «Енеїді». Вільне поводження з святощами не переступало меж народних уявлень про комічне. Побутові картини «раю» і «пекла» асоціювалися з селянським побутом, біблійні герої наділялись рисами, властивими людям: «старий», «кривий», «нечупара» та ін. Та межа, що відділяла «божественний» світ від реального земного життя, у віршах-травестіях розмита — творча уява народу наблизила до себе все те, що віками віддалялося від нього як недосяжний ідеал, опустила на землю, прибрала у свій одяг і змусила поводитися так, як це бачилось народній фантазії: працювати, їсти, пити, танцювати. У всьому цьому виявлявся історичний оптимізм народу, його стихійно матеріалістичний світогляд.

Одним із кращих творів бурлескно-травестійного жанру XVIII ст. є гумористичне віршоване оповідання «Пекельний Марко», записане в 1835 р. від 76-річного чорноморського козака Василя Губи. Давня релігійна легенда про «великого грішника», який став простим козаком, тут пристосована до життя козацької сіроми XVIII ст. Весь інтер'єр пекла, звідки Марко визволяє запорожців, змальовано за зразком тогочасного побуту. Якщо порівняти «Пекельного Марка» з героїчним епосом — історичними піснями та думами,— то насамперед впадає в око дегероїзація козацтва.

Образ Марка Пекельного відтворено і в новій українській літературі (повість Олекси Стороженка «Марко Проклятий», п'єса Івана Кочерги «Марко в пеклі»).

У XVIII ст. продуктивним жанром стають віршовані сатири. Автори сатиричних творів переходять від критики окремих, часткових

явищ до викриття суспільних вад, що надає цим творам широкого соціального узагальнення.

Автор «Сатиричної коляди», датованої 23 грудня 1764 р. і підписаної ініціалами «К. Р.», відштовхуючись від конкретного факту — заборони селянам винокуріння,— переходить до викриття тих, хто «всякий день ходить п'яним од людської крові» — панів, козацької старшини, духівництва. Його обурює, що саме той, хто за свої вчинки «шибениці годний», одержує «чин благородний», і він підносить свій голос проти несправедливого суду, хабарництва, здирства, знущання панів над простим народом, неробства ченців та ін., із співчуттям говорить про знедолених і покривджених. Автор вважає, що загальне зло породжене новими умовами розвитку феодально-кріпосницької системи:

Тепер як кто з патроном да денєг довольно,
Тому убить, і грабить, і розбивать вольно...
Ні одного не сищеш малого куточка,
Чтоб где лиха не була великая бочка...

Автор сатиричної коляди 1764 р. піддав нищівній критиці вади існуючого суспільного ладу, висміяв панство і духовенство, виступив на захист бідних і скривджених, виразивши народні погляди на соціальне зло, на панівну верхівку, біле і чорне духовенство.

Наприкінці XVIII ст. з'явилися сатиричні твори, в яких висміяно намагання частини козацької старшини і заможного селянства одержати дворянські грамоти, стати привілейованою частиною суспільства. Зверхнє, глузливе ставлення до козаків і багатих селян, що мріють стати дворянами, зловживання при одержанні дворянських грамот — тема кількох поетичних творів: «Доказательства Хама Данилея Кукси потомственні», «Плач дворянина», «Сатира на слобожан».

У записі початку XIX ст., вміщеному в «Грамматике малороссийского наречия» (1818) О. Павловського, зберігся гумористичний твір — віршоване оповідання «Вакула Чмир», що своїми художньо-стильовими ознаками нагадує бурлескно-травестійні поезії другої половини XVIII ст. Комічний ефект у цьому творі досягається не гумористичною ситуацією, а авторським описом і зовнішньою характеристикою героя.

Головним об'єктом української сатири XVIII ст. виступає духівництво. Від поодиноких фактів сатиричного висміювання конкретних явищ і фактів тогочасного життя духівництва сатира переходить до ширших художніх узагальнень, викриває всю систему духовного гноблення народу.

Гостро негативне ставлення народу до церкви і її служителів знайшло широке відображення у фольклорі — казках, піснях, анекдотах, прислів'ях і приказках. Фольклорні антирелігійні твори виникали і поширювалися разом з літературними творами на цю тему.

Серед сатирично-гумористичних творів XVIII ст. помітно вирізняється датована 1786 р. сатира на київських ченців — «Плач київських монахів», що збереглася у кількох списках.

Її поява викликана конкретним фактом — урядовим указом про секуляризацію монастирських маєтків. Указ починав діяти з 1 липня 1786 р. Зібравши вищу монастирську братію, архімандрит Зосима викладає зміст нового указу, за яким «всі деревні не наші уже». Реакція на це повідомлення присутніх «соборних отців» і складає зміст сатири. Невідомий автор, певно, вільнодумствуючий чернець, вибрав поетичну форму полілога, яка дозволила йому піддати осміянню головних представників лаврського чернецтва. Один за одним виступають тринадцять представників верхівки Києво-Печерської лаври, і кожен з них захищає насамперед свої особисті інтереси; та, зрештою, ці окремі голоси зливаються в один, бо всі бояться втратити привілеї, сите, паразитичне життя.

Твір «Плач київських монахів» належить до найяскравіших зразків української демократичної сатири XVIII ст. Це був помітний крок у вивільненні літератури з-під церковно-релігійного впливу на її шляху до критичного відтворення й соціального осмислення дійсності.

* * *

Читаючи такі сатиричні віршовані оповідання XVIII ст., як «Пословиця за мужика Гаврила», «Отець Негребецький», «Пекельний Марко», побудовані на казкових сюжетах, слід пам'ятати відомі слова В. І. Леніна про те, що «у всякій казці є елементи дійсності...» [7]. Казковий елемент у згаданих творах є тільки зовнішньою оболонкою, за якою криється глибока життєва правда, достовірне зображення тогочасної української дійсності.

Популярним твором давньої української сатирично-гумористичної літератури була «Вірша про Кирика». Твір відомий у двох версіях — як народна казка і як літературна віршована обробка. Сюжет «Кирика» належить до мандрівного фольклорного репертуару; за порівняльним покажчиком сюжетів його віднесено до легендарних казок (№ 831): «Піп в козлиній (бичачій) шкурі: піп хоче відібрати знайдений бідняком скарб; одягає на себе козлину або бичачу шкуру, щоб залякати його; шкура приростає до зажерливого попа» [8]. Ця казка побутує також у білоруському і російському фольклорі.

Поклавши в основу вірша мандрівний сюжет, невідомий автор написав гостро сатиричний твір, що пережив свою епоху. У вірші об'єднано фольклорну і літературні стихії. Із фольклору запозичено сюжетну схему, поетичну образність, від літератури йде близька до силабічної поезії структура вірша, поетична деталізація окремих сюжетних ходів, а також, що особливо важливо, чітка класова оцінка героїв. Виникнувши в одному ряду з іншими анонімними поетичними творами антиклерикального спрямування, вірш про Кирика зберігся в усній

---

[7] *Ленін В. І.* Повне зібр. творів, т. 36, с. 18.

[8] Сравнительный указатель сюжетов. Восточнославянская сказка. Л., 1979, с. 211.

передачі. Він зазнав певного шліфування, скорочення, народної обробки, проте у своїй основі залишився індивідуальним поетичним твором.

На фольклорній основі написано також віршоване гумористичне оповідання про отця Негребецького. Невідомий автор опрацював мандрівний сюжет про спритного попика, який хотів погуляти за рахунок своїх довірливих парафіян, а потім знайшов спосіб дотепно викрутитися. Народна творчість знає чимало сюжетів про мандрівку «на небо» і «в пекло» селянина, цигана, солдата, пана, і кожний з цих героїв розповідає про бачене, виходячи із своїх станових інтересів. Поява такого твору в загальному річищі сатирично-гумористичної літератури XVIII ст. дуже знаменна. Він, як і інші антиклерикальні віршовані оповідання, свідчить про поступове вивільнення літератури з пут релігійної ідеології. Щоправда, автор ще не міг виступити з безпосередньою критикою ідеї бога, релігії, церкви; користуючись народнопоетичними сюжетами, він змалював колоритний образ попа-шахрая, не зачіпаючи основ релігії. Ремінісценції «Отця Негребецького» знаходимо в творчості видатного українського поета XIX ст. Степана Руданського.

В середині XIX ст. на Поділлі записано віршоване оповідання «Пословиця за мужика Гаврила» і народну новелу «Як піп поховав пса, а архієрей цапа на попа висвятив», що мають спільний сюжет про «собачі похорони», який належить до міжнародного казкового репертуару. Використовуючи відгомони далекого мандрівного сюжету, невідомий автор створив оригінальну поетичну сатиру на духовенство. У творі зосереджено увагу на одній з негативних рис, властивих попам,— грошолюбстві, висміюється принцип «аби гроші — гріха не буде». Першооснова сатири — літературна, невідомий поет опрацював у народному стилі поширені анекдоти про похорон собаки за християнським обрядом. Ясна річ, про публікацію такого твору не могло бути й мови, тому він перейшов у народ і зазнав відчутної фольклоризації.

Літературна сатира XVIII ст. послідовно освоювала сюжетотворчі і стилетворчі фольклорні засоби, вона дала зразки творів, які стали на межі літератури і фольклору. Народну сатиру в них використано і як сюжетне джерело, і як художній засіб для передачі, втілення антиклерикальних настроїв.

Наприкінці XVIII ст. із сатирично-гумористичними віршами виступав Іван Некрашевич (1742 — після 1796). Це один із тих письменників XVIII ст., про яких можна говорити як про справді яскраву творчу індивідуальність.

Поетична спадщина І. Некрашевича невелика — нині відомо всього дев'ять його творів, та цікава вона і розмаїтістю жанрів, і суспільно-побутовим змістом і формою. Це зразки «високої» поезії на філософські теми, побутові сцени на зразок інтермедій, «епістолії» — віршовані листи до знайомих. У його творчості помітно відбився літературний стиль доби — поєднання «високої» серйозності з комізмом, з бурлеском. Слід відзначити сильний фольклорно-етнографічний стру-

мінь у творах І. Некрашевича, ті народнопоетичні елементи, що активно прокладали собі дорогу в письменстві XVIII ст. і перейшли у нову літературу.

Вірші-посланія І. Некрашевича можна віднести до явищ літературного побуту. На тлі поезії того часу вони виділяються чистотою народної мови, гумором, легкістю стилю, простотою змісту. Поетична система І. Некрашевича виросла із народної поезії, народнорозмовної побутової лексики і фразеології.

І. Некрашевич бачив різні вияви життя народу, намагався художньо відтворити деякі його риси. Невеличкий діалог «Ярмарок» належить до кращих творів письменника. Це діалог двох селян, один з яких продав на ярмарку свою кульгаву шкапу і купив у другого сліпі воли. За жанром цей діалог близький до інтермедій, органічно споріднений з народною літературою, численними ярмарковими анекдотами й оповіданнями, які пізніше використали С. Руданський, Л. Глібов та інші письменники.

У двох найбільших творах — «Ісповідь 1789 года февраля дня» і «Замисл на попа» — І. Некрашевич звернувся до справді сучасних проблем. На першому плані тут тема взаємин між парафіянами і священиком. Селяни починають обурюватись новими порядками, заведеними попом, бо поняття про «гріхи» у них і в «духовника» не збігаються. В діалозі дотепно відтворено антиклерикальні народні настрої.

«Замисл на попа» розвиває ту ж тему, зображаючи «масову сцену» невдоволення селян церковними і світськими порядками. Всі намагання селян «провчити» свого духовного наставника закінчуються невдачею, бо за його спиною стоїть світська влада. Твір тісно пов'язаний з усною народнопоетичною традицією, народними поглядами і віруваннями. Так, у ньому згадуються колядування, щедрування, ігри на Івана Купала, плетення вінків на клечальну неділю, старостування і дружкування на весіллях, хрестини, вечорниці, вулиця, дитячі ігри й забави тощо. Фольклорний і етнографічний матеріал становить органічну частину твору.

* * *

У першій половині XVIII ст. досягла найвищого рівня і, по суті, завершила понад півторастолітній шлях свого розвитку шкільна драматургія. Теорії драми відводиться чимало місця в курсах шкільних поетик (Феофана Прокоповича, 1705; Лаврентія Горки, 1707; Митрофана Довгалевського, 1736—1737; Георгія Кониського, 1746). Давній український театр є продуктом шкільної освіти й тісно пов'язаний з театром європейським. Духовна драма перейшла на Україну із Західної Європи через польське посередництво і почала культивуватися у стінах Києво-Могилянської академії. Тут вона стала не стільки знаряддям релігійної пропаганди, скільки засобом розвитку ораторських і літературних здібностей учнів, необхідним компонентом шкільної освіти. Українські тлумачі шкільної драми багато в чому грунтували свої викла-

ди на досвіді ренесансних і бароккових західноєвропейських і польських теоретиків словесного мистецтва XV—XVII ст.— Я. Понтана, Л. Доната, Ю.-Ц. Скалігера, М. К. Сарбєвського та ін.

До середини XVIII ст. на Україні з'явилося понад 30 діалогів і шкільних драм. Авторами їх були здебільшого викладачі Києво-Могилянської академії, в обов'язки яких входило не лише читати програмні курси поетики, а й писати п'єси та ставити на сцені академії вистави.

Усі відомі шкільні драми можна поділити на кілька тематичних груп. Найбільшою популярністю користувалися п'єси різдвяного і великоднього циклів, що розвивали на барокковому рівні середньовічний жанр містерії (анонімні «Мудрость предвічная» (1703), «Торжество єстества человіческого» (1706); «Образ страстей мира сего» (1729) Сильвестра Ляскоронського, «Комедія на день рождества Христова» (1702) Димитрія Туптала (Ростовського), «Комическоє дійствіє» (1736) і «Дійствіє на рождество Христово» (1737) Митрофана Довгалевського). На агіографічні сюжети писалися міраклі — п'єси на теми із життя святих (анонімна «Declamatio de S. Catharinae Genio» (1703—1704) польською мовою). Досить поширеними були драми-мораліте — морально-дидактичні п'єси з алегоричним сюжетом («Трагедокомедія» Варлаама Лащевського (початок 40-х років), «Воскресеніє мертвих» (1747) Георгія Кониського). В кращих з них бачимо риси народного життя, відлуння гострої соціальної боротьби. Так, у драмі-мораліте Георгія Кониського (1717—1795) «Воскресеніє мертвих» засуджується гніт і свавілля, що їх чинила козацька старшина над безправною і беззахисною козацькою голотою, сатиричними штрихами зображено продажне судочинство.

Досягненням тогочасної драматургії є п'єси на історичні теми: «Владимир» Феофана Прокоповича, «Милость божія» невідомого автора, історичні драми Михайла Козачинського, Симеона Полоцького та ін. Автори цих п'єс намагалися відійти від традиційних образів і сюжетів, порушували злободенні питання. Минуле було зовнішньою оболонкою, крізь яку проглядали пекучі проблеми політичного і культурного сьогодення. Звертання до вітчизняної історії зумовлювалося також глибоким інтересом тодішньої громадськості до національного минулого.

Трагедокомедію Феофана Прокоповича «Владимир» було написано в 1705 р. і поставлено 3 липня того ж року студентами Києво-Могилянської академії. В основі її сюжету прийняття київським князем Володимиром Святославичем християнства. Але образи і конфлікт твору спроектовано в сучасне авторові життя. Возвеличуючи просвітителя Русі Володимира, автор уславлював політику Петра I, підтримував його реформи, боровся проти духовного застою, за прогрес і освіту. Негативні образи поганських жерців Жеривола, Курояда, Піяра уособлювали ретроградів, які трималися за віджилі порядки, боялися всього нового, передового.

П'єса Прокоповича є синтезом усього попереднього розвитку драматургії і водночас явищем, що знаменує новий етап у розвитку української літератури. Твір написано спеціально для шкільного театру, за всіма правилами шкільної поетики. Частина дійових осіб — персоніфікації: дух Ярополка, демони, ангели. Проте ідейна концепція п'єси, висловлена через сюжет із вітчизняної історії, була новиною, що й надає їй особливої цінності. Драма викликала обурення серед частини духовенства, в колоритних образах далекого минулого дехто із сучасників впізнавав себе.

Видатним явищем літератури XVIII ст. є драматична композиція, що має такий заголовок: «Милость божія, Україну от неудобносимих обид лядських чрез Богдана Зіновія Хмельницького, преславного войськ запорозьких гетьмана, свободившая, і дарованними єму над ляхами побідами возвеличившая, на незабвенную толиких єго щедрот пам'ять репрезентованная в школах кієвських 1728 літа». Автор її невідомий, хоча є гіпотези, що вона належить Феофану Прокоповичу або ж викладачам поетики і риторики у Києво-Могилянській академії Іннокентію Неруновичу чи Феофану Трофимовичу.

У п'єсі йдеться про народно-визвольну війну українського народу проти польсько-шляхетського поневолення 1648—1654 рр. З ряду монологів читач і глядач довідуються про хід війни та її переможний кінець. Вибухає козацьке повстання, очолене Богданом Хмельницьким. Україна просить у бога допомоги Хмельницькому. Надходять відомості про великі козацькі перемоги. Звитяжцем повертається гетьман до Києва, де його урочисто зустрічає населення. Радісний народ висловлює переможцю подяку, передчуває щасливе майбутнє батьківщини... Перемоги Богдана Хмельницького трактуються у п'єсі як прояв божої милості. Твір складається ніби з двох потоків дії — головного, історичного, що відтворює народно-визвольну війну, і панегіричного, який пояснює причини перемоги (боже заступництво), вихваляє бога, церкву, Хмельницького, Україну.

У центрі п'єси «Милость божія» образ Богдана Хмельницького, рішучого і відважного полководця, котрий понад усе ставить козацьку честь і славу, покладає надію лише на козацьку шаблю, впевнений у перемозі. Хмельницький керується інтересами батьківщини, народу. Вітчизна для нього «бідна», це «козацкая матка», яку треба боронити від підступного ворога. Гетьман розуміє, що зможе перемогти лише за умови єдності козацьких дій і тому закликає запорожців: «Только ви всі в єдин гуж зо мною тягніте».

У п'єсі діє алегоричний образ України. Радіючи з того, що на її захист стали козаки і гетьман, вона все ж висловлює сумнів щодо можливості остаточного успіху. Скепсис цей породжений довгою тяжкою неволею. Усі надії Україна покладає на заступництво милості божої.

П'єсу «Милость божія» написано до восьмидесятиріччя початку визвольної війни. Вона тісно пов'язана з іншою історичною літерату-

рою того часу, зокрема з козацькими літописами. Виразно простежується вплив на драму народних пісень і книжних віршів. Хор першої дії, монологи Хмельницького нагадують народні пісні про битву під Жовтими Водами, про утиски шляхти і орендарів. Автор використав також польські книжні вірші XVII ст. і поему Самійла Твардовського «Громадянська війна...».

Учителюючи в Сербії (м. Карловці біля Нового Саду), український письменник і філософ Мануїл-Михайло Козачинський написав у 1733—1734 рр. «Трагедію о смерті посліднего царя сербського Уроша V і о паденії Сербського царства», сюжет якої взято з сербської історії. Твір цей вважається першою сербською національною драмою. Після повернення до Києва Козачинський написав п'єсу на сюжет із часів римської імперії — «Благоутробіє Марка Аврелія» (1744), де в алегоричній формі розповідається про шлях до російського трону Єлизавети Петрівни.

З середини XVIII ст. шкільна драма занепадає. Митрополит Самуїл Миславський заборонив вистави у Київській академії, і її професори вже не писали і не виставляли драм. Десь наприкінці XVIII ст. було написано п'єсу польською мовою — «Комедія уніатів з православними», автор якої Сава Стрілецький, колишній уніат, що став православним, непривабливими фарбами змальовує уніатське духівництво.

Шкільна драма XVII—XVIII ст. відіграла позитивну роль в історії української літератури і театральної справи. Та особливе її значення полягає в тому, що вона дала поштовх до розвитку такого демократичного літературного жанру, як інтермедії (інтерлюдії) — невеличкі комічні сценки, що гралися в перервах між діями серйозних шкільних драм і повинні були розважати глядачів. До кожної з шкільних драм додавалося по кілька інтермедій як «междувброшенные забавные игралища» (Митрофан Довгалевський), що мали часто побутово-етнографічний характер і порушували істотні соціальні, національні і релігійні проблеми свого часу.

До першої половини XVIII ст. належать десять інтермедій до драм Митрофана Довгалевського: різдвяної — «Комическоє дійствіє» та великодньої — «Властотворний образ», і п'ять інтермедій до драми Георгія Кониського «Воскресеніє мертвих», в яких змальовано галерею народних типів, відтворено комічні побутові ситуації. В інтермедіях діє козак-запорожець, солдат-москаль, працьовитий селянин-хлібороб. У них з добродушним гумором показано примхливих дідів і бабів, ледацюватого цигана і, з іншого боку, гостро осміяно ненажерливого ксьондза, шинкаря і орендаря, жорстокого й пихатого шляхтича-самодура. Захисниками селян від панської сваволі виступають козак і москаль. Так, у третій інтермедії до різдвяної драми Митрофана Довгалевського виведено образ козака, який скаржиться на свою долю. Раніше він був під гнітом турків і татар,— і хоч ця неволя минулася, настало інше лихо: «Ліси, поля спустошені, луги, сіна покошені, пороз-

пускав діти». Він вирішує знову піти на Січ, там пошукати свою долю, послужити москалеві, мечем слави добувати. З'являється шляхтич, який знущається з селян-литвинів, підозрюючи їх у симпатіях до козаків і москалів, нахваляється вигнати козаків з України. Козак і москаль проганяють знахабнілого шляхтича. У п'ятій інтермедії до великодньої драми М. Довгалевського козак визволяє селянина, якого шляхтич у клітці везе на продаж. Шляхтич незадоволений тим, що «хлопи проти нас бунтуються і з козаками проти польської корони виступають». У цих інтермедіях крізь побутові деталі виразно проступає протест проти соціального і національного гноблення українського народу. У третій інтермедії до великодньої драми Митрофана Довгалевського показано побутову ярмаркову сценку, в якій яриги (солдати) обдурюють простакуватих селян. Четверта інтермедія до цієї ж драми виводить на кін колоритні образи дяків-пиворізів, які на ярмарку, малюючи парсуни, дурять наївних селян. Зрозумівши, що з них знущаються, селяни проганяють шахраїв.

Ноти соціального протесту проти панського свавілля наявні і в другій інтермедії до драми Георгія Кониського. Тут орендар скаржиться на утиски шляхтича-самодура. Приходить москаль і разом з селянином-наймитом розправляються з шляхтичем. У четвертій інтермедії до цієї ж драми показано, як білоруські селяни помстилися над шляхтичем за те, що той зарубав шаблею дяка, який вчив дітей у школі і гарно співав у церкві.

Автори інтермедій невідомі. Очевидно, це були студенти і випускники Києво-Могилянської академії, які добре знали народне життя, вміли літературно опрацьовувати народні анекдоти. Написано їх живою народною мовою. Героями інтермедій є представники різних національностей.

Інтермедії — твори, невеликі за обсягом (70—100 рядків), дія у них розвивається швидко, напружено, з розрахунком на максимальний комічний ефект.

Значення інтермедій в історії української драматургії перевершило значення шкільних драм. Поетику і образи інтермедій використано в українській драматургії XIX ст. («Москаль-чарівник» І. Котляревського, «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Чумаки» І. Карпенка-Карого та ін.).

Одночасно з шкільним театром на Україні існував і ляльковий різновид театрального мистецтва — вертеп. Документально його побутування засвідчене вже у середині XVII ст., але вертепні тексти дійшли до нас лише з другої половини XVIII ст. Авторами і популяризаторами вертепу були мандрівні дяки, студенти Києво-Могилянської академії.

Вертеп — невеличкий двоповерховий дерев'яний або картонний будиночок (скринька). На обох «поверхах» розміщувалися вирізані з дерева і розмальовані ляльки. Вони зображали персонажів, що діяли у різдвяних драмах. Це — Христос-немовля, Марія, Йосиф, Рахіль, Ірод,

ангели, пастухи, царі-волхви, смерть, чорт та ін. Схований за скринькою вертепник керував ляльками, розмовляв, співав. Якщо вертепників було кілька, тоді ролі розподілялися, виконувалися дуети, співав хор, грала музика.

У першій дії вертепної драми, що відбувалася на другому поверсі, розігрувалося традиційне різдвяне дійство: поклоніння царів-волхвів, наказ Ірода вирізати всіх немовлят, плач Рахілі. Смерть стинає Іродові голову, і чорт забирає його до пекла. Друга дія виконувалася на нижньому поверсі і мала інтермедійний характер. Це кілька невеличких інтермедій, головними персонажами яких виступають запорожець, москаль-солдат, дід і баба, циган з циганкою, шляхтич з полькою, шинкар і шинкарка, уніатський піп, чорт, селянин, дяк-бакаляр, жебрак.

Дотепна динамічна дія, комічні ситуації, колоритні образи створювали веселе народне видовище. У вертепі яскраво проявилися народні симпатії і антипатії. Висміювалися бундючний шляхтич, здирник-шинкар, уніатський піп, а переможцем виходив козак-сіромаха. На вертепну драму великий вплив справили фольклорні твори — в ній широко використовувалися народні пісні, прислів'я і приказки, замовляння, народне образне слово. Вертеп не завмер у XVIII ст., він продовжував активно існувати в мистецькому побуті народу протягом XIX—XX ст.

* * *

На XVIII ст. припадає розквіт мемуарно-історичної прози. Народно-визвольна війна українського народу, возз'єднання України з Росією, спільна боротьба українського козацтва і російських військ проти турецько-татарської, польсько-шляхетської і шведської агресії — всі ці події привертали увагу письменників-істориків. Вони не тільки описували події минулого і сучасного, а й прагнули осмислити розвиток цих подій, показати їхню безперервність і взаємообумовленість, ідеологічно обгрунтувати возз'єднання України з Росією. Більшість творів цього жанру — пам'ятки історіографії — не позбавлені літературних якостей і кращі з них посідають першорядне місце в літературі. Насамперед йдеться про так звані «козацькі літописи», які у формі оповідань і «сказаній» описували події недавнього минулого, використовуючи як вірогідні історичні джерела, так і усну народну творчість. Іван Франко в «Історії української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського» відзначав, що українська мемуарно-історична проза XVIII ст. створила грандіозну «конструкцію Хмельниччини», яка має більш ідейно-естетичне, ніж документально-історичне значення.

Кращі твори мемуарно-історичної прози першої половини XVIII ст. продовжують традиції літописів і хронік XVII ст.— Густинського, «Кройники» Феодосія Софоновича», «Кроники» Леонтія Боболинського, «Синопсиса», приписуваного Іннокентію Гізелю, літопису Самовидця.

У 1702 р. було завершено роботу над літописом Самовидця. Він охоплює події 1648—1702 рр. Літопис Самовидця поширювався у списках, був перекладений російською мовою.

Літопис Григорія Грабянки під назвою «Дійствія презільной і от начала поляков крвавшой небивалой брані Богдана Хмельницького, гетьмана запорозького з поляки...» закінчено 1710 р. у Гадячі. Григорій Іванович Грабянка — гадяцький сотник, полковий осавул, суддя, обозний, з 1730 р. полковник, загинув 1737 р. у кримському поході проти татар.

На підставі різних вітчизняних та іноземних джерел Г. Грабянка виклав історію козацтва від найдавніших часів до 1709 р. Про основні події визвольної війни 1648—1654 рр. під керівництвом Богдана Хмельницького він розповідає у формі ширших «сказаній». Головну увагу приділено змалюванню образів Богдана Хмельницького та його соратників.

Г.Грабянка був виразником інтересів і поглядів козацької старшини, прихильником збереження гетьманського устрою під зверхністю Російської держави, відстоював єдність України з Росією. Цілком схвально оцінює він акт возз'єднання України з Росією: «Что по обох странах Дніпра во всей Україні всякая душа з охотою учинили, і бисть радость великая во всім народі, ібо всі були благонадежні под єдиновірним себі монархою тихомирного во всем пожитія».

Літопис Г. Грабянки користувався великою популярністю серед козацької старшини, поширювався у численних списках.

Особливо виділяється між козацькими літописами як за обсягом, так і за змістом та формою літопис Самійла Величка. У першому київському виданні 1848—1864 рр. він займає три великі томи. Перший том охоплює події від 1648 по 1657 р. і називається «Сказаніє о войні козацькой з поляками, чрез Зіновія Богдана Хмельницького, гетьмана войськ запорозьких в осьми літех точившойся... написанноє тщаніем Самоїла Величка, канцеляристи негдись войська запорозького в селі Жуках, уєзду Полтавського. Року 1720». Другий і третій томи мають іншу назву — «Повіствованія літописная о малоросійських і іних отчасти поведеніях, собранная і зде описанная»; тут описано події на Україні з 1657 до 1700 р. Очевидно, твір повністю не було завершено (реєстр подій у другому томі доведено до 1723 р.). Четвертий том складають додатки, упорядковані видавцями.

Самійло Васильович Величко походив із козацького роду, вчився у Києво-Могилянській колегії, з 1690 р. почав службу у генерального військового писаря В. Кочубея. У зв'язку з стратою В. Кочубея зазнав переслідувань. Після Полтавської битви жив у маєтку Кочубеїв у Диканьці, а згодом у селі Жуках під Полтавою. Роки його народження і смерті невідомі. 1728 р. датується інша його праця «Космографія» (її він уже продиктував, бо на схилі віку осліп).

С. Величко високо цінував «чтеніє книжноє», знання рідної історії, докоряв своїм попередникам за те, що вони залишили нащадкам

тільки «щуплі реєстрики» і ставив своїм завданням широко розповісти про історію вітчизни, «о войні з поляки Хмельницького, і о запустінії тогобочном украіно-малоросійськом». Працюючи над літописом, автор користувався різними джерелами, зокрема творами польських авторів — С. Твардовського, М. Кромера, А. Гваньїні, книгою німецького історика С. Пуфендорфа, виданою в 1718 р. у російському перекладі, тощо, ввів у своє «сказаніє» і «повіствованіє» чимало документів, частково фіктивних — офіційних і приватних листів, актів, універсалів, грамот, реєстрів, топографічних описів. Водночас його літопис є збіркою літературного матеріалу, вміщує твори українських і польських авторів.

С. Величко підкреслював, що він «істинний Малия Росії син і слуга», висловлює свою любов до українського народу, історію якого викладає у найширших взаєминах з історією сусідніх народів і країн — Польщі, Росії, Туреччини, Румунії, Угорщини.

Центральною постаттю в першому томі літопису Величка є Богдан Хмельницький, «вольний і значний шляхти руської син». Автор опрацював багато легенд і переказів, пов'язаних з Богданом Хмельницьким, намалював яскраву картину міжусобної боротьби на Україні після смерті великого гетьмана, негативно охарактеризував прислужників польської шляхти, які порушували Переяславську угоду 1654 р.

Художньо відтворюючи історію, С. Величко виявив неабиякий письменницький хист, написав ряд художніх оповідань, серед яких виділяються розповіді про напад татар на Січ, про козацькі походи на Крим, подав характеристики майже всіх головних історичних діячів другої половини XVII ст. Мова автора щедро пересипана образними народними виразами, фразеологізмами, прислів'ями і приказками.

В середині і другій половині XVIII ст. з'явився ще ряд творів мемуарно-історичного характеру — різні літописи, описи, записки, які мають компілятивний характер, перелічують історичні події і факти без належного художнього опрацювання. Серед них: «Краткое описаніе Малороссіи» (1734) невідомого автора, «Краткое описаніе о козацком малороссійском народі» П. І. Симоновського (1717—1809), «Собраніе историческое» (1770) С. В. Лукомського, анонімна «Краткая летопись Малыя Росіи с 1506 по 1770 г.» (1777, С.-Петербург). Літературне значення мають щоденники, найвідомішими з яких є діаруші Миколи Ханенка (1691—1760, вів щоденник з 1722 до 1753 р.) і Якова Марковича (1696—1770, вів записи з 1717 до 1767 р.), які малюють яскраві картини життя і побуту козацької старшини XVIII ст.

Наприкінці XVIII ст. виникла ще одна важлива пам'ятка мемуарно-історичної прози — «История русов». У ній розповідається про події на Україні від найдавніших часів до 1769 р. Цей самобутній і талановитий твір невідомого автора стоїть на межі наукової історіографії та художньої літератури. «История русов» з'явилася на соціальне замовлення доби. Козацька старшина прагнула історично обгрунтувати свої класові привілеї, показати свої заслуги в минулому. Її політичні

та економічні права обмежувались царизмом, тому вона після остаточної ліквідації гетьманського самоврядування у 1764 р. мріяла про відновлення гетьманства, «прагнула до політичної автономії України в складі Російської держави» [9]. Водночас в «Истории русов» дано різку критику колонізаторської політики царизму на Україні, показано сваволю царських фаворитів. Твір має яскраво виражений антимонархічний, антикріпосницький і антиклерикальний характер.

Авторство «Истории русов» спочатку приписувалося Георгію Кониському, потім можливими авторами називали Олександра Андрійовича Безбородька, когось з родини малоросійського генерал-губернатора Миколи Григоровича Рєпніна, українських політичних і культурних діячів другої половини XVIII — початку XIX ст. Григорія Андрійовича Полетику і його сина Василя Полетику. Проте жодна з цих гіпотез не є переконливою.

Більшість учених вважають, що «История русов» написана в другій половині XVIII ст. Про існування твору стало відомо в 20-х роках XIX ст. Спочатку він поширювався у списках, і тільки в 1846 р. його надрукував О. Бодянський.

Високо оцінили «Историю русов» у першій половині XIX ст. історики і письменники. Про неї захоплено відгукувався О. Пушкін, вважаючи, що багато місць у творі — це «картини, накреслені пензлем великого живописця» [10]. Та згодом популярність «Истории русов» підупала: вчені звернули увагу на те, що у ній досить-таки довільно викладаються історичні факти, нема джерелознавчої бази і що відтак вона не задовольняє вимог новітньої наукової історіографії.

Отже, «Историю русов» слід визначати як історичну оповідь, в якій переплавляються історична правда і художній домисел. Історію «русів», тобто українців, подано тут як безперервну боротьбу з султанською Туреччиною, Кримським ханством, шляхетською Польщею та іншими зовнішніми і внутрішніми ворогами. Героїчні сторінки цієї боротьби змальовано в епічному плані, вони пройняті тим же настроєм, що й думи та історичні пісні. Ідеалізуючи козацьку верхівку, автор не загострював увагу на класових суперечностях всередині козацтва, не обмовився й словом про селянсько-козацькі заворушення. Проте він не обмежився лише ретельною реєстрацією подій, а дав цим подіям власну оцінку. Користуючись народнопоетичними джерелами, він майстерно змалював образи улюблених народних героїв — Северина Наливайка, Якова Остряниці, Івана Богуна, Семена Палія. Автор наділив негативними рисами ворогів — татарських і турецьких загарбників, польську шляхту, царських посіпак, своїх зрадників і кар'єристів. Найкращими прикметами, бажаними в людині і воєначальнику, він охарактеризував Богдана Хмельницького — «мужа... великого разума и искусства», «ревностного патриота народа своего», підкреслив його не-

[9] Радянська енциклопедія історії України. К., 1970, т. 2, с. 280.

[10] *Пушкин А. С.* Полн. собр. соч. в 10-ти т. М.— Л., 1949, т. VII, с. 336.

розривний зв'язок з народом, всенародну любов і шану до нього: «Словом сказать, был совершенный в народе верховный начальник, а в войске беспримерный вождь». Особа гетьмана, його героїчний образ оточені легендами, народними переказами, що побутували в живій усній традиції і знайшли відображення в інших літературних пам'ятках XVIII ст. В уста Богдана Хмельницького вкладено слова, якими він гідно захищає ідею возз'єднання України з Росією, пояснює своє рішення про возз'єднання «с народом единоверным и единоплеменным по доброй и обоюдной воле и согласию непринужденному».

Основні твори мемуарно-історичної прози XVIII ст.— насамперед літописи Самовидця, Грабянки, Величка, «История русов» — мали великий вплив на українську літературу XIX ст., зокрема в добу романтизму. Ними цікавився, використовував їх у своїй творчості Т. Шевченко. Оповідання з них опрацьовували у своїх поетичних і прозових творах Є. Гребінка, М. Костомаров, П. Куліш, М. Старицький, І. Нечуй-Левицький, Б. Грінченко, А. Чайковський та ін. Черпали матеріал з цього джерела й українські радянські письменники — З. Тулуб, Іван Ле, П. Панч, П. Загребельний, К. Басенко та ін.

* * *

У першій половині XVIII ст. розвивається такий жанр давньої літератури, як паломницька проза. Переробляється старе «Хоженіє» ігумена Данила Паломника, виникає багато описів нових мандрівок. Найвидатнішою пам'яткою цього жанру XVIII ст. є «Странствованія» Василя Григоровича-Барського (1701—1747). В. Григорович-Барський був родом з Києва. З 1723 р. почав мандрувати, побував в Угорщині, Австрії, Італії, Греції, Єгипті, Палестині, Сірії та інших країнах і повернувся до Києва за місяць до смерті. Враження від подорожі, спостереження над життям і побутом інших народів він ретельно занотував, внаслідок чого виник великий твір, який і донині не втратив свого наукового і пізнавального значення. Він знайомився із звичаями, мистецтвом, географією, суспільно-політичним ладом, господарюванням та іншими сторонами життя в різних країнах.

Традиційний паломницький жанр під пером українського мандрівника зазнав кардинальних змін. Його записки відзначаються справжньою енциклопедичністю, є джерелом найрізноманітніших відомостей світського і духовного характеру. В. Григорович-Барський виступає не як традиційний паломник, а як людина нового часу — письменник і вчений,— якого цікавить все, що діється навколо. Жадоба до знань у нього невичерпна. Вирушаючи у тривалу подорож, він прагне поглибити здобуті у Києво-Могилянській академії знання «на користь собі і вітчизні». Куди б не закидала його доля, він скрізь вчився: у Львові, у Венеції, у Тріполі, на острові Патмос. Разом з тим він і сам був учителем — на Кіпрі і Патмосі вчив дітей «чтенію і писанію», написав греңько-латинську граматику. Він добре оволодів латинською, старо- і новогрецькою, польською, італійською і арабською мовами, скрізь ці-

кавився бібліотеками і школами. Мета його занять була одна: набуті знання застосувати в Києво-Могилянській академії.

В. Григорович-Барський був всебічно обдарованим вченим — істориком, філологом, етнографом, географом, природознавцем. У «Странствованіях» він подав історичні відомості про бачені місця, описав архітектурні пам'ятки, природу, клімат, побут і звичаї, національне і релігійне життя. Від споглядальних описів він робить поступовий перехід до аналізу побаченого, критично оцінює явища і факти тогочасної дійсності. У всьому В. Григорович-Барський намагається бути правдивим, записує все достовірно. «Аз же под совістію пишу вся, яже слишах, видіх і чтох»,— каже він. Із співчуттям і явною симпатією змальовує він людей праці — ремісників, ковалів, гончарів, хліборобів, неприязно відгукується про багатіїв, засуджує паразитичне життя ченців. В центрі уваги мандрівника — людина, про яку він завжди говорить з повагою і в якій хоче бачити насамперед добре начало. Дидактичні міркування В. Григоровича-Барського спрямовані на моральне вдосконалення людини, пройняті бажанням активізувати діяльність людини на благо суспільства. Релігійне моралізаторство письменника відступає на задній план порівняно з возвеличенням людини і її творчих можливостей. Освіта і знання — ось основний стрижень поглядів видатного гуманіста і просвітителя. «Идіже бо ученіє,— вважає він,— тамо просвіщеніє ума, а идіже просвіщеніє ума, тамо познаніє істини, а идіже познаніє істини, тамо мудрость божія; а идіже мудрость божія тамо добродітель».

За жанровими ознаками твір В. Григоровича-Барського — подорожні записки, які регулярно велися майже протягом чверті століття. Це позначилося і на їхньому нерівному стилі, і на мозаїчності композиції. Фактично перед нами серія більших чи менших оповідань і нотаток про побачене, почуте, пережите, в центрі яких — автор. Автобіографічний елемент у творі досить вагомий, проте він не переважає над об'єктивною оповіддю. «Странствованія» В. Григоровича-Барського належать до тих численних документальних творів європейських літератур XVI—XVIII ст., які мають назви «подорожей», «мемуарів», «щоденників», «записок», «листів» тощо. Цим жанром, що є першим кроком у становленні роману, користувалися і козацькі літописці кінця XVII—XVIII ст., і автори щоденників XVIII ст.

Твір В. Григоровича-Барського — видатне явище української художньої прози другої чверті XVIII ст. Образний, жвавий стиль викладу «Странствованій», їх цікавий зміст забезпечили їм велику популярність: протягом 1778—1819 рр. твір витримав шість видань.

У XVIII ст. помітну роль відіграє і перекладна література. У численних списках поширюються легендарні повісті про лицаря і смерть, про гордого царя Агея, «Александрія», повість про Трою, лицарські романи про Трістана, Бову, Петра Золоті Ключі, кесаря Оттона і графиню Альтдорфську. В оригінальних, європейських версіях ці твори з'явилися ще у часи середньовіччя, але їхні переробки, перекази укра-

їнською мовою часто не з оригіналів, а через польське посередництво здійснювалися пізніше — у XVII—XVIII ст. Широкою популярністю користувалися малі оповідні жанри розважального характеру — оповідання із збірників «Велике зерцало» і «Римські діяння». Багато з них перейшло в усну народну творчість. Це була розважальна, фантастично-пригодницька література, забарвлена релігійним моралізаторством.

Найвидатнішою постаттю в культурному і літературному житті України XVIII ст. був народний філософ і письменник, гуманіст і просвітитель Григорій Савич Сковорода (1722—1794). Він створив оригінальну філософську систему, навчаючи, що матерія вічна, що світ можна і треба пізнати, розвиваючи пантеїстичні ідеї, критикуючи Біблію. Щастя людини він бачив у «сродній» праці. Трактати Сковороди написані у формі діалогів образною мовою, пересипаною народними висловлюваннями, прислів'ями і приказками, анекдотами, притчами тощо. У байках (збірка «Харківські байки», 1769—1774) він висловлював протест проти феодально-кріпосницького гніту, високо оцінював моральні якості простої людини — чесність, доброту, працелюбність, скромність, природний розум, засуджував потяг до багатства, чинів, високих титулів.

Г. С. Сковорода належав до тих просвітителів XVIII ст., про яких Ф. Енгельс писав: вони не визнавали жодного авторитету, релігія, погляд на природу, державний лад, суспільство — все було піддане нещадній критиці. Мислячий розум був визнаний єдиним мірилом всього існуючого [11].

Поезія Сковороди (збірка «Сад божественних пісень», 1753—1785) відзначається тематичною різноманітністю, глибиною думки, оригінальністю поетичної форми. Поет виступав співцем свободи, прославив «отця вольності» Богдана Хмельницького («De libertate»), висловлював антимонархічні настрої («Пісня 20-а»), піддавав критиці вади сучасного йому суспільства («Пісня 10-а. Всякому городу нрав і права»), оспівував природу («Пісня 13-а. Ах поля, поля зелені», «Пісня 18-а. Ой ти, птичко жолтобоко»). Поезія Сковороди силабічна, проте в окремих «піснях» намічається перехід до силабо-тоніки. Твори Г. С. Сковороди поширювались у рукописах. Його «пісні» перейшли в репертуар кобзарів і лірників.

На другу половину XVIII ст. визріли всі необхідні передумови для повної переорієнтації української літератури на новочасні ідейно-естетичні засади.

Буржуазне літературознавство недооцінювало українську літературу XVIII ст., розглядаючи її тільки як занепад давнього письменства. Історичний перехід до існуючих текстів переконує, що протягом XVIII ст. література продовжувала розвиватися, відгукуватися на актуальні життєві запити, відображати нові художньо-стильові віяння, шукати нові шляхи для подальшого розвитку. Нова література кінця

---

[11] Див.: *Маркс К. і Енгельс Ф.* Твори, т. 20, с. 17.

XVIII — початку XIX ст. не виникла, як фенікс із попелу, а була закономірним продовженням літературного процесу XVIII ст.

Нові літературні явища утверджувались і прокладали собі шлях у гострій ідеологічній боротьбі з віджилими, консервативними, реакційними поглядами на роль художнього слова. В цій боротьбі українська література постійно й активно використовувала досвід і досягнення демократичної російської літератури. В другій половині XVIII ст. на українському літературному грунті посилюються демократичні тенденції, помітніше утверджуються елементи реалізму і народності. Література стає вагомим знаряддям громадського життя, ідейно-класової боротьби.

Кращі твори, написані у XVIII ст., жили повнокровним життям у XIX ст., переписувалися і поширювалися у рукописних списках. Традиції літератури XVIII ст. використовували й розвивали письменники першої половини XIX ст.— І. Котляревський, П. Гулак-Артемовський, Г. Квітка-Основ'яненко, Є. Гребінка, П. Білецький-Носенко, Т. Шевченко та інші.

О. В. Мишанич

ПОЕТИЧНІ ТВОРИ

Феофан
ПРОКОПОВИЧ

ЕПІНІКІОН,
СІЄСТЬ ПІСНЬ ПОБІДНАЯ О ТОЄЙЖДЕ ПРЕСЛАВНОЙ ПОБІДІ

Аще когда найпаче нині нам желати
Достоїть многих устен, ібо ниже златий
Орган рифмотворчеський воспіти довлієт
Нашей нині радості, ниже что успієт
Вітійських устен слово. О боже всесильний,
Єще наш приял еси вопль і плач умильний,
Єще нас не судиши в конець отринути!
Побідихом! Падеся супостат наш лютий,
І отступник приять казнь, отчества враг велій [1],
Ко нам же возвращенний грядет мир веселий
І безбідно здравіє ведет зо собою.
Нині і день лучшею красен добротою,
І солнце множайшая луча іспущаєт,
І лице краснійшеє цвіт полний являєт.
Но коїм прийде видом побіда нам сія
І погрузи во крові глави проклятія,
Ти рци, славо гласная! По всей же вселенной
Розсій велегласіє вісти торжественной!
Уже брань десятоє літо начинаше [2]
(Время брані Троянськой), єгда уже бяше
Внутр отчества супостат свеіріпий і дивий,
Змінническим полчищем силу умноживий.
Тогда бог всемогущий з висоти небесной
Призрів на люди своя і не терпя лестной
Єресі на ізбранних вию находити.
«Всує,— рече,— вся сія вражія навіти,
Да і всю лютость і весь ізнурить яд звірний,
Хотя церков попрати і род благовірний.
Аще рука змінничa тебі прилучися,
О свію, моя, яже в силі прославися
І сотре ад, десниця со Петром на брани
Будет, і узрим, коєй побіда ждет страни».
Сія ізрек, абіє ожесточи тогда
Серця супостатськія; яко же іногда
Лютого фараона об'ять убо дивна
Гордость ум їх і мечта, єстеству противна,

Помислиша-бо себі от твердой сложенних
Руди і во стикгійской воді ізмовенних,
І не мощи своєму язвитися тілу:
Таковую безумні мняху в себі силу.
В полках же православних бог
непостижимий,
Хотя їм дати кріпость і щит нерушимий,
Всіх серця осязает і мислі подробну,
І, аще страх і трепет іли неудобну
Ярость ко согласію тайні ощущает,
Із'ємлет, і всіх дивні духи сопрягает
Кріпким любве союзом, і вливает тверду
Дерзость, но не безбожну і не жестосерду,
Даби ні на смертную силу полка многа,
Ні на лук свой уповал воїн, чтущий бога.
Твоє найпаче серце смотрительні строїть,
О Петре, царей славо, і, яже достоїть,
Потребния времені подает совіти
І благополучними веселить обіти.
Тако єгда обоїм странам бог високий
Судьби своя устрої, абіє жестокий
Марс [3] сію часть і ону начат поощряти;
Скорим бігом і вітру подобним до рати
Полки устремишася; сих ревность по вірі
І отчестві рождеже, овіх же без міри
Розпали біс яросний і жаждущий крові.
Летить свій, летить купно змінник неістовий.
Камо духом бісовським біжиши носимий,
Студе віку нашего, вреде нестерпимий?
На отца отчествія мещеши меч дерзкий!
О плем'я єхиднино! О ізверже мерзкий!
Забув любов отчую і презрів самого
Твердий закон єстества! Обаче се благо,
Яко скорий єсть на казнь, косний сій на діло.
Біжіте, скорой месті требі, скорой зіло!
Но і зді непостоян злий змінник явися,
Змінив царю і Марсу; єгда-бо открися
Поле бою страшного, не токмо входити
Во ратний огнь, но ниже іздалече зріти
Не дерзну; но сугуб студ прият вмісто рани,
Непостоян во вірі, трепетен во брани.
Зрім же, что і свій дерзкий силою своєю
Успі храброй Росії, боряся зо нею.
Блисну огнем все поле; многія воскорі
Ізлетіша молнія; не таков во морі
Шум слишиться, єгда вітр на вітр ударяет,

Ниже тако гром з темних облаков рикаєт,
Яко гримят армати, і гласом і страхом,
І уже день помрачи дим, смішен зо прахом.
Страшноє блистаніє, страшний і великий
Град падаєт желізний; обаче толикий
Страх не может Росії сил храбрих сотерти:
Не боїться, не радить о видимой смерти.
Но єгда тя, о царю і воїне сильний,
Узрі посреді огня, об'ять ю страх зільний,
Возтрепета і крайней убояся страсти,
Даби в єдином лицю всім не пришло пасти.
Но не попусти прийти бідству таковому
Бог сильний. Абіє-бо от горнього дому
Низпосла щит (щит, їм же во лютоє время
Хранить гради, і царства, і людскоє плем'я)
І вся на главу твою і на твоя сили
Летущія сотвори бездільния стріли.
Свій же, во оружії своєм уповая,
Гинет явственні, єгда коєй ізбивая
Смерті, огнем летущой; ліється кров всюду;
Стелет землю трупіє; мало уже люду
Зриться во полках єго. І недолго бяше
Сумнительна побіда. О блаженство наше!
Царю богом вінчанний, ти силен о бозі,
Сокрушив, повергл єси гордого под нозі.
О день благополучний! Кий язик і коє
Слово ізрещи может блаженство такоє!
Укри труп свійський поле, падеся род лютий,
Наша покусивийся глави низринути.
Что о воєх і вождях речем, во плін взятих?
О користєх, знаменах і бронях багатих?
Аки би з тим супостат пришел к нам совітом,
Да би нас наслідники благ своїх завітом
Крайнім яві сотворил; іних скороногий
Страх ізнесе, і уже во силі немногий
Сам лев, іже многія устрашаше гради [4],
В ліси, в чащі побіже іскати отради.
З малою ли біжиши, звіре, срамотою,
Хоботом заглаждая слід твой за собою?
Коє убо торжество, кий лик будет равний
Сей побіді? Тебі же, монархо державний,
Что в дар твоя Росія принесет і кія
Возпоєт пісні? Ібо побідити свія
Коїм-либо образом дивно би всім діло
Було, яко в повістєх славимого зіло.
Что же, єгда лютая в отчества преділи

Внійде брань і, ко врагом змінничия сили
Приставше, зваху роди, царствію твоєму
От древлє враждебнія, ко числу своєму;
І молви великія повсюду возсташа,
І аки море земля потрясеся наша.
Коликія зде врагом возрастоша роги,
Тебі же неудобства і труди премногі!
Требі бяше на много частей розділяти
Воїнство і многія гради укріпляти,
Укрощевати молви, преділи хранити,
Блюсти і познавати двоїх врагов сіти.
Обаче в толь тяжкий год (о безсмертной слави
Діло!) побідил єси. Позна величавий
Свій суєтну бров бути, гордині своєя,
І, поражен силою десниці твоєя,
Аки з небес молнієм, достиже злонравний
В конець Фаетоновой [5] погибелі равний.
Тимже прийми, о храбрий царю, цвіт побідний
І сили, яже в тебі Марс сей многобідний
Ізнутрі і сотрясе трудом непрестанним,
Обновляй всерадосні торжеством ізбранним.
Совосплещуть градове на слух сей веселий,
Пройдет стіни і врата глас торжества велій.
Нині тебі родися слава, царству равна,
І титла, паче царських титл чесна і славна,
О сем преславном ділі, в піснєх неслиханном,
Піти будет весельник по морю пространном;
Піти будет на холмі путник утружденний,
І оповість іногда літи ізнуренний
Старець внуком, і, яко своїма очима
Виді то, внуці старця нарекуть блажима.
Мало се: пройде скоро глас сей торжественний,
На мир весь сугубому верху подложенний.
Всяк слишай сумніннія мислі в серце приймет,
І всіх сили твоєя страх велій обіймет;
Всі твоєй начнуть дружби, всі мира желати
І не дерзнуть руського Марса роздражати.
Бог же, сіє блаженство давий нам тобою,
Тожде твоїм здравієм і дній долготою
Да укріпить, желаєм, всегда ти побідну
Дая помощ, даби і лютую єхидну [6],
Піющую кров святих, твоїм же убити
Дал тебі оружієм, і вся сокрушити
Темниці варварськія і ярем безмірний,

І от долгих узилищ ізвести род вірний,
Да же, вся побідния совершивше рати,
Крест на стінах сіонських водрузиши златий [7].

ЗАПОРОЖЕЦЬ КАЮЩИЙСЯ

Что мні ділать, я не знаю,
А безвістно погибаю:
Забріол в ліси непроходні,
В страни гладні і безводні;
Атамани і гетьмани,
Попал я в ваші обмани.

Пропадіть ви за пороги,
Лиш би не збиться з дороги,
Не впасть би мні в сильні руки,
Не принять би страшной муки;
Іду же я на путь прежний,
Под кров мні зіло надежний.

Прогнівил я самодержця
З малорозсудного серця.
Да мой же в том розум твердий,
Что бог і цар милосердий:
Государ гнів свій отставить,
І бог мене не оставить.

ЗА МОГИЛОЮ РЯБОЮ

За Могилою Рябою
над рікою Прутовою
було войсько в страшном бою.
В день недільний ополудні
стался нам час вельми трудний,
пришол турчин многолюдний.
Пошли навстріч козацькія,
пошли полки волоськія,
пошли загони донськія.
Легкий воїн ділав много,
да что був числа малого,
не отнял міста лихого.
Поял-то був город близький,
врагом добрий, бо був низький,
дал би на вас постріл різкий,

Пришли на Прут каламутний,
тут же то був бой окрутний,
тут же то був нам час смутний.
Стали рядом уступати,
іншого міста іскати,
а не всує пропадати.
Скоро померк день недільний,
ажно російськія сила
на отворот загриміли.
Страшно гримять і облаки,
да страшний там Марс жестокий
гриміл на весь пляц широкий.
Зоря з моря виходила,
ажно поганськая сила
в тил обозу зашуміла.
Всю ноч стуки, всю ноч крики,
всю ноч огонь превеликий:
во всю ноч там Марс шел дикий.
А скоро ноч уступила,
большая злость наступила,
вся армата загриміла.
Немалий час там стріляно,
аж не скоро заказано,
Не судил бог християнства
«На мир, на мир!» — закричано,
освободить от поганства,
еще не дал збить поганства.
Магомете, Христов враже,
да что дальший час покаже,
кто от чиїх рук поляже.

ПЛАЧЕТ ПАСТУШОК В ДОЛГОМ НЕНАСТЬЇ

Коли дождусь я весела ведра
і дней красних,
Коли явиться милость прещедра
небес ясних?
Ні з каких сторон світу не видно,—
все ненастьє.
Ніт і надежди. О многобідно
моє щастє!
Хотя ж малую явить отраду
і поманить.
І будто нічто полготить стаду,
да обманить.

Дрожу под дубом; а крайнім гладом
овці тають
І уже весьма мокротним хладом
ізчезають,
Прошол день п'ятий, а вод дождевних
ніт отміни.
Ніт же і конца воплей плачевних
і кручини.
Потщися, боже, нас свободити
от печалі,
Наші нас діди к тебі вопити
научали.

О СУЄТНИЙ ЧЕЛОВІЧЕ, РАБЕ НЕКЛЮЧИМИЙ

О суєтний человіче, рабе неключимий,
Как то ти далеко бродиш мечтами твоїми!
А незапно день послідний
Розрушить твой живот бідний.
І в той час темний
Пойдеш в ров земний
І в прах твой наслідний.

Как же то предстанеш богу, невидівший бога?
І коль страшна правда єго і милость коль многа!
А безумния печалі
Знать того не допускали,
І злоба звірна,
І спесь безмірна
Зіло в том мішали.

Прошло же все временноє, соніям прилично,
Непрестанноє настало, мучащеє вічно.
О прегоркая година,
Єще ж би була кончина!
Но в той болізні,
В той лютой жизні
Ні смерть, ні отміна.

ПОХВАЛА ДНІПРОВІ

Славен будь, отче великий, завжди повноводий,
глибокий!
Ти багатіший за інші річки усі разом, а може,
І найславніший. Пружна́ течія береги роз'єднала

Так, що й стріла неспроможна здолати всю відстань
між ними.
З морем самим позмагатися любиш, розлившись,
неначе
Німфа Фетіда [1], що прагне до батька подібною стати.
Часто лютує швидка течія, і тоді у нестямі
Навіть столітні дуби вириває укупі з корінням;
З шалом круті береги підриває і валить у воду;
Грізно шумить, як зустріне якусь на шляху перепону.
Угомониться тоді лиш, як зборе; і часто міняти
Річище любить, пісок полишивши усюди недбало.
Годі й казати про те, що він хвилями блиска, мов
сріблом;
Зрошує спраглі вуста подорожніх, нектар мов
солодкий;
Їжу тверду і сиру вельми швидко пом'якшує — навіть
На незначному вогні; ясно-жовтий пісок промениться
Так у глибокому руслі, що золотом щирим здається,
Всюди розсипаним. Хто б навтішатися досить спромігся
Любими серцю просторами цих берегів неозорих,
В сонячнім сяйві що мріють? Ген-ген аж до сходу
Титана [2] —
Сонця ясно́го, на луках розлогих худоба пасеться;
Глянеш на захід — здіймаються гори усюди, порослі
Лісом густим, що бджолині рої незліченні годує.
Добре про річку Дніпро-Борисфен [3] наші предки
сказали,
Що молоком він і медом наповнений, а не водою.
Годі й казати про те, скільки сіл, скільки міст і
містечок
По берегах мальовничих твоїх розрослося усюди!
Більше, ніж інші річки усі разом, дарунків природи
Ти перевозиш. О славо і гордосте наша одвіку!
Місто — держави могутньої мати й окраса вітчизни —
Має, тобі завдяки, вельми благ усіляких чимало!
Стіни широкі його омиваєш своєю водою
І звеселяєш околицю, що простяглась до схід сонця.
Ще ж до своїх берегів звідусіль ти збираєш товари:
Стоси каміння й колод, із яких можна зводити храми,
А, окрім того, вапно, для великих будов необхідне.
Слід пригадати також, що в човни вояків посадивши,
Понтові, Чорному морю, погро́зи ти кидав, бувало,
Й страх наганяв там. Але батьківщину свою
найчастіше
Краще за мури усякі бороииш, і ворога злого,
Шлях заступивши, примушуєш геть відійти до кордонів.

ПОЛЬСЬКИЙ КАНТ

— Чом, душе моя, сумує думка твоя,
Часто ще зітхає? Що смутить, не знаю.
— Чом мені радіти? Не можу зустріти,
Що би веселило. Мені все не мило.
— Що ж так сильно гнітить? Нам сонечко світить.
Всюди, де поглянеш, там дива побачиш.
— Думала б: згрішила й себе засмутила,
Але хрест лякає й язик мій тримає.
— Серце чом палає? Що так допікає?
Що тебе тривожить і біль щораз множить?
— Бачиш, мій коханий, як світ наш змішали
Долів головами, до неба ногами?
Зла неправда скаче, а правдонька плаче.
Хто не провинився, той винним зробився.
Що мені гадати? Як правду сказати?
Що нам до чужого і доброго, й злого?
Міць якась існує, що нас магнесує...
Бо чужий здобуток в нас збуджує смуток.
Над усе долягає, що правди немає.
Правда тільки в слові безмежного бога.
Все я зауважаю, хоч очі змикаю.
Серце завмирає: як жити — не знаю.
Те лише ще тішить, що правда не грішить
Й бог в житті буває — він все поконає.

ЖАРТ ПРО ВЕНЕРУ [1], ЯКА ШУКАЄ СВОГО СИНА КУПІДОНА [2]

Всюди шукає Кіпріда [3] синка, який десь загубився.
Той, що кохає: «Юнак в серці моїм заховавсь.
Вихід де? Мати сувора. Хлоп'я ж це ще більш невблаганне.
Паном моїм є пустун. Мною панує й вона.
Ще буде видно, хто з них уста спалить мої, коли змовчу,
Зраджу ж якщо його, він ворог ще більший буде.
Отже, мовчи краще, грізний втікачу, й пали мене легше!
Кращу криївку, ніж тут, мати не будеш ніде».

ТАКОЖ ДВОВІРШІ — ПОРАДИ-ПЕРЕСТОРОГИ ТОМУ, ХТО ЗГУБНЕ КОХАННЯ СОБІ ЗАПРОШУЄ

Ах, нерозумний! Невже добровільно бажати можливо,
Щоб це кохання тобі кров хвилювало завжди?
Кажеш, що в серці засівши, воно тебе спалює стиха.
Вір мені: здавшись йому, матимеш лиха мішок!
Думать коли ж ти будеш, що поради ці віри не гідні,
Ось тобі вірш рятівний (сам лиш його прочитай):
«Що означає «кохаю», «кохання», «коханий» — не знаю.
Знаю лиш: хто закохавсь, полум'ям хутко згорить.

ПІСНЯ СВІТСЬКАЯ

Кто в світськой жизні хощет щаслив бити
І своїх утіх не потерять,
Тот не іщи в ней нікого любити,
Єсли не хощеш воздихать.
Убігай любві, как би ти не льстился,
І кріпись, покамист от ней не скусился.
Вскаєшся, да поздно, как все мислі розно
Розбредуться в слезах красоти.
Перва примета рани сей безкровной:
На свою любезну частий взгляд,
Ах, отвращайся страсті сей виновной,
В сладості которой будет яд!
Єжелі би очі стали тя тягнути,
В самоє то время нада вспом'янути,
Что сій іздєвки суть очей веревки.
Рви їх, сколько можеш, силою всею!
Єжели ж прельстился лишній раз взглянути,
То свою вольность потерял,
Можно свободу жалко вспом'янути,
Как себя не ободрал.
Красоту неволею станеш ставить в очі,
І в постелі будуть без покоя ночі.
То уж будет мниться, как тебе любиться,
А сія утіха тяжела.
Самая роскош с горестьми єсть смежна,
Самая утіха в сльозах.
Коль ти бивает пуще в мислех нежна,
Толь громче серце вопієт: «Ах!»
Єжелі собою та непреткновенна,

Таким случаєм будет розрушенна,
А напрасні «охи» і тяжели вздохи
Розум і здоров'я отягчать.
Будь бережлив ти: над свою свободу
Волі дрожайшой лучше ніт,
Я удивляюсь, кто злу непогоду
Сладких зефіров люті тщит.
А в мочі ай тихой жизні чти мя доля,
Несмущенні часи і драга воля —
Жить на світі, плакать всемінутно
Я з природи не хощу...

ПРО ПАПСЬКИЙ ВИРОК ГАЛІЛЕЄВІ [1]

Чом ти ганьбиш безсоромно ім'я Галілеєве, папо?
Чим він тобі завинив, старче, тиране, скажи?
Може, злочинний, хотів він одняти у тебе престол твій,
Чи, що тим гірш, намовляв віри у бога не йнять?
Ні, до святих володінь йому діла немає так само,
Як і до Стіксових [2] вод і до античних богів.
Справжня у нього земля, а твоя від початку фальшива.
Бог його зорі створив, ваші ж — лукавого плід.
Застерігати невпинно велить твій обов'язок, кажеш,
Щоб голосні імена люд не дурили простий?!
Варвара гідний закон твій про світобудову, гаркавцю,
А Галілеїв вогонь — нищить безжально його.
...Про гострозорість так само не легко тобі міркувати —
Кріт бо не може уздріть те, що побачила рись!

ЕЛЕГІЯ,

В ЯКІЙ БЛАЖЕННИЙ ОЛЕКСІЙ РОЗПОВІДАЄ ІСТОРІЮ СВОГО ДОБРОВІЛЬНОГО ВИГНАННЯ

Ночі тієї як стане в душі найщасливіша сцена,
що замкнула навік в світі останній мій день.
Як пригадаю ту ніч, що пут стільки мені розірвала,
Серце моє ще й тепер радощів сповнене вщерть.
Саме був час залишити батьківську хату навіки,
Христе, до тебе любов це наказала мені.
Час до дороги не був відповідний, не дбав я про клунок,
Серед тривожних надій я на вигнання рішавсь.

Я не подумав ні слуг, ні супутників вибрать в дорогу,
Я і одежу забув взяти в далекую путь.
Так я тремтів, наче той, що готується вийти з в'язниці,
Втечі надія йому блисне, то знов погаса.
Скоро лиш зважився сам і прогнав з душі темряву ночі,
Й думка при плані своїм, твердо ожила, стоїть,
Друзів збираю, яких вже ніколи я мати не буду,
Дуже багато моє їх приєднало майно,
Знала б, дружино моя молода, як мене би тримала!
Ох, які сльози рясні личко вмивали б сумне!
Мати сама побувала в високих хоромах далеко,
І про вчинки мої знати вона не могла.
Де тільки глянеш, кругом і кіфари, і танці лунали,
Світло веселе твоїх свят, Гіменею [1], було.
І молоді, і старі веселяться на нашім весіллі,
Свято і в домі усім гомін веселий танків.
Як порівняти великі з малими тріумфами можна,
Вигляд у тебе такий, Риме, препишний, бував.
Скрізь відпочинок втишає людські голоси і собачі,
Високо місяць пливе шляхом небесним своїм.
Я споглядаю на нього і бачу від нього святині,
Що дуже густо навкруг нашого дому були.
І я молюся: «Святі, яких слава в цих храмах лунає,
Рідні пороги, яких ноги не діткнуть мої,
Й ви, круті гори, що кров'ю святою героїв преславні,
Будьте здорові на час, поки захоче сам бог.
І, хоч я тіла свого цим щитом захищати не хочу,
Ви не дозвольте ридать всім над вигнанням моїм.
Батькові — він сирота — скажіть, який жар мене тягне,
Хай не вважає, що це горе оплакувать слід,
Те, що ви знаєте, хай відчуває також і сам батько:
Як він сердитий, то я бути не можу святим».
Так я небесних благав, а тим часом дружина не знала
І до обітів моїх, заздрісна, клала свої.
В серці гарячім своїм розливаючи також бажання,
Землю святую вона часто вдаряла чолом.
Слів виливала гірких до небес безталанна багато,
Сили ж у них не було, щоб повернувсь чоловік.
Ніч не давала вже часу багато на те, щоб баритись,
І Ведмедиця [2] свої вже обертала шляхи.
Що ж я мав діять? Любов мого батька мене не пускала,
Ніч для вигнання мого ця лиш єдина здалась.
Ах, скільки раз говорила мені людська думка: «Дивися,

Ти поспішаєш куди, звідки й до чого ідеш!».
Ах, скільки раз нарікала дарма на непевну годину,
Хвилям непевним вона парус відмовилась дать.
Тричі діткнувсь я порога, і тричі тягар мого тіла
Ноги затримав мої, взуті належно у путь.
Часто я сам поспішав, то ставав повільнішим, барився,
Бо батьківщини любов ще притягала мене.
Часто обіти свої я підсилював, то відмовлявся,
Як на залишений дім очі звернув я свої.
Чом я вагаюсь? Це ж Сірія, край, куди я поспішаю,
Треба покинути Рим, всяка затримка — це зло.
Жінка залишиться? Вільний сам буду себе захищати,
Дім, може? Рву я, однак, дому облесливу сіть.
Друзі, що звичаєм, злим і зіпсованим, шкодили часто?
Ох, мені в вічнім страху треба боятись цих втрат!
Поки ще можна, втечу, бо пізніше вже буде запізно,
Гаятись шкода мені, саме для мене пора.
Годі баритися довше, слова я лестиві придушу,
В Сірію човен найму, швидко на човен іду.
Під час плавби мені сонце з високого неба всміхалось,
Сумно зате для моїх рано на небі зійшло!
А коли я відійшов, повідають, що родичі близькі
Плакали так, наче б в них тіла частину взяли.
Плакав Яків[3] отак, почувши, що нутрощі сина
Хижії звірі в лісах пошматували в куски.
Справді, тоді всі утіхи в плачі обернулись огидні,
Й та, що плескала, рука б'ється у груди тепер.
Жінка даремне тоді прикликала свого чоловіка,
Билася в груди дарма і за вигнанцем ішла.
«Ні, не відірвуть тебе, я піду за тобою по морю! —
Каже.— Й вигнанка я там буду вигнанця жона.
Путь прикликає мене і земля чужа просить до себе,
Я ж не великий тягар буду на човні твоїм.
Йти на вигнання далеко любов до Христа тобі каже,
Забороняє мені жити самій та ж любов».
Так намагалась вона, та батьки не пустили, достойні,
Ледве намови тоді й ради послухала їх.
Вийшов я, бо похороном цього уважати не треба.
Весь неохайний, лице вкрите волоссям брудним,
Довго дружина ридала й з нестямного болю зімліла,
І серед хати вона впала, немов нежива.
А як устала і знов піднесла порозбивані члени,
Вся неохайна, а пил коси її зогидив.
Кажуть, що в той час вона над собою й залишеним домом
Плакала й часто назад кликала мужа свого.

Гірше б вона не ридала, побачивши трупа мойого,
І як в могилу моє тіло ховала б навік.
Бога благала вона, щоб забрав її геть з цього світу,
Та врятувала її віра в моє вороття.
Хай же живе і обіти й благання складає на краще,
Хай живе й буде навік мужеві вірна вона.
Дунув легенький Зефір[4] на спокійній хвилі морській,
Й подувом гладив своїм хвилі безкраїх морів.
По Йонійському морю спокійно пливемо безжурні,
Буря ніяка тепер страху нам не завдає.
О, я щасливий! По морю повіяв легесенький вітер,
Видно, Фетіда сама грається в хвилях морських.
В ніс корабля не вдаряють вони, ні корми не гальмують,
Лиш поганяють вперед хвилі швидкий корабель.
Збиті ялини летять, не скриплять і пов'язані линви,
Вітер вигнанню сприя, подувом човен жене.
Радощі співом веселим керманич усім сповіщає,
Знає мистецтво своє — гнати вперед корабель.
Наче вершник ніжками так румаком управляє —
Він призвичаїв його легкій коритись вузді.
Так і тоді: як лише справа кудись вимагала нагальна,
Кормчий без страху туди парус до вітру звертав,
Якби вітрам не сприяла до того ще божая ласка,
Хто ж би подумав, що порту торкнуся цього.
Вже береги італійські лишивши далеко позаду,
Сірію бачу свою й любі мені береги.
Хай же дозволить землі доторкнутися хвиля, молюся,
Хай же кориться вона богові, як і мені.
Поки говорю й тривожним бажанням вдаряю об берег,
Подув буйненький жене радісний наш корабель.
Синього моря вітрове! Женіть ви мене, поганяйте,
Бога прихильного це знаком хай буде мені.
Лиште мене, ви, вигнанця на березі моря чужого,
Як лиш ця божа земля зватися може чужа.

ОПИС КИЄВА

В місті шумить плескіт вод Борисфена, де сходить Люцифер[1],
Тягнеться місто до гір там, де волочить ніч день.
Гострі вершини оточують західні міста квартали,
Хвиля об берег б'є той, що до Аврори[2] лежить.
Місто лежить у підніжжя вершин, звідки Геспер[3] приходить,

Там, звідки Фосфор[4] іде, в місті шум чути води.
З шумом б'ють хвилі, й вода омиває лиш східну частину,
В західній мури, немов гори стрімкі, височать.
Тоне у водах частина, що звернена до сходу сонця,
В західній безліч стрімких гір піднімається ввись.
Міста частина, що біля ріки, бачить перше проміння,
Бачить останнє ота, що біля високих горбів.
Місто, зустрівши схід сонця, шумить від сусідньої річки,
Там, де є сонця захід, до верховин піднялось.
Хвилі ріки Борисфена зі сходу сягають до міста,
З заходу мури міські, там захищає гора.
Бачить світанок, як місто купається в водах сусідніх,
Ну, а смеркання лише бачить гористий квартал.
Річка тече попри місто, де день піднімається вранці,
З заходу бачить його безліч високих вершин.
Міста крайобраз зі сходу, заповнений водами річки,
Західний, повен вершин, бачить вечірню зорю.
Місто від сходу рожевого бачить широкії води,
З заходу в нього довкола гори стрімкі височать.
Там, звідки сходить Титан, до будівель ріка підпливає,
Де ж він заходить, то там гори увись піднялись.
Місто, багате на воду, початок дня бачить, горою ж,
Що бачить сонця захід, дуже гордиться воно.
Місто вершини стрімкі повертає до заходу сонця,
Міста куток, що на схід, бистра ріка омива.
Хвилі із шумом біжать до стін міста від сходу Титана,
Гори на захід туди безліч верхів підняли.
Мури ріка омиває, де сходить Титан, а вершини
Там, де зволожена ніч їде на возі своїм.
Місто звертає чоло на схід, спиною стає на захід,
Тут огорожа — ріка, там же — багато вершин.
З заходу пасмо гірське захищає це місто велике,
Знов же зі сходу пливе близько Фетіда під ним.
Сонцю назустріч це місто ріку посилає сусідню
Й перемагає воно горами дня, що згаса.

Семен
КЛИМОВСЬКИЙ

ЇХАВ КОЗАК ЗА ДУНАЙ

Їхав козак за Дунай,
Сказав: — Дівчино, прощай!
Ти, конику вороненький,
Неси да гуляй.
  Постій, постій, козаче,
  Твоя дівчина плаче;
  З ким ти мене покидаєш —
  Тільки подумай!
— Білих ручок не ламай,
Ясних очок не стирай,
Мене з війни зо славою
К собі дожидай.
  — Не хочу я нічого,
  Тільки тебе одного,
  Ти будь здоров, мій миленький,
  А все пропадай!
Свиснув козак на коня
— Зоставайся, молода!
Я приїду, як не згину,
Через три года.
  Тебе ж, мила, не забуду,
  Поки жив на світі буду.
  Коли умру на війні —
  Поплач обо мні!

Стефан
ЯВОРСЬКИЙ

МИТРОПОЛИТА РЯЗАНСЬКОГО ТА МУРОМСЬКОГО СЛІЗНЕ З КНИГАМИ ПРОЩАННЯ

В путь вирушайте, книжки, що часто гортав я і пестив,
В путь, моє сяйво, ідіть! втіхо й окрасо моя!

Іншим щасливішим душам поживою будьте однині,
Інші блаженні серця нектаром вашим поїть!

Горе мені: мої очі розлучаться з вами навіки
Та й не спроможуться вже душу мою наситить.

Ви-бо єдині були мені нектаром, медом поживним;
З вами на світі, книжки, солодко жити було.

Ви мені скарб найдорожчий, ви слава моя щонайбільша.
Ви повсякчасна любов і раювання моє!

Ви просвітили мене, превелебні дали мені титла,
Шану вельможних людей подарували мені.

Нині ж судилось мені — о мій смуток і біль нестерпучий! —
В спомині тільки плекать ті неохмарені дні!

Кволі повіки мої віковіччя ніч замикає,
Ваших легких сторінок не турбуватиму я!

Вічності книгу відмінну перед моїми очима —
Скоро до нього прийду — має відкрити господь!

Кожен з сувоїв її свої вчинки й слова відчитає
І по заслузі у ній знайде заплату собі.

Книго господня страшна! На судищі нашім останнім
Кожне злочинство і гріх навіч покаже вона!

В думці її розгортаю: тремтіння пронизує тіло,
В боліснім серці стримить тонка і бистра стріла!

Боже мій, отче мій! ти — невичéрпної ласки безодня,
Віри святе джерело, благості вищий вінець!

Ти єси моря й землі, і найвищого неба владика,
Гори розбурханих вод вмить погамовуєш ти.

Ти управляєш, премудрий, кругами сузір'їв небесних...
Черв нерозумний, ніщо — боже! тебе я молю.

Зглянься і в книгу життя запиши моє марне найменння
Кров'ю святою Христа (з нім-бо спасіння моє).

Ви ж, мої книги, писання мої і дім мій,— прощайте!
Праці відданої плід — бібліотеко, прощай!

Братіє, старці і всі пожильці землі,— прощавайте...
Земле — гостино моя, мати моя,— прощавай!

В ніжні обійми прийми смертельне своє порождіння;
Наша душа — небесам, кості належать тобі.

Ілля
БАЧИНСЬКИЙ

ПІСНЬ СВІТОВА

І мні тоскно, жаль не малий,
Скорбі многі мя обняли,
Отця й матір оставив-єм,
А сам од них заблудив-єм.
Леч в чужині мушу жити,
З кревними ся не видіти,
Хоч умерти — не видати,
В чужім краю зоставати.
І они теж так же не знають,
Як я, бідний, пробуваю,
І о собі знать не дають,
Чи всі живі пробувають.
Я оставил усіх живих,
А днесь слишу преставлених.
Отець, мати преставися,
Ах, мні серце роздвоїся.
Бо жаль серцю і скорб главі,
Що без мене повмирали.
Плачте, очі, сльози лийте,
Отця й матки не узрите.
Ах, нещасная година,
Що чужина не родина,
Куди гляну, не обачу,
Тілько стану да заплачу.
Чи не глупий розум стався,
Що я в чужину забрався,
Кревних вкупі оставил-єм,
А сам од них заблудил-єм.
На чужині пробувати,
Так чужину треба знати...
Ані честі, ні поваги,
Тілько достати зневаги.
Сльози мої, Христе, прийми,
Житіє чисто даруй ми.
Ах, од гріхов ізведи мя,

К спасенію настави мя.
Крестним древом розп'ятого,
Все то для мене, грішного.
Ах, ко кресту припадаю,
Прощенія гріхов чаю.
Із глубини воздвигни мя,
Правой стезі настави мя,
А я должен отвіт дати,
Тебе, творця, вихваляти.

Гнат
БУЗАНОВСЬКИЙ

ВІРШ ПРО БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Істинно наш покровитель і вождь наш Богдан цей,
Хмельницький,
Вигнав з козацького геть краю всіх польських панів.
Славний герой і відомий захисник Русі-батьківщини
Лютим панам дав наказ з руської вийти землі.
Великодушний Хмельницький і істинний Марса нащадок
З рідного краю свого пагубне плем'я прогнав.
Месник і вождь і герой наш Богдан, він нам посланий
богом,
Геть гордовитих панів вигнав за межі Русі.
Польських панів гордовитих, це плем'я жорстоке,
Хмельницький,
Вщент розгромивши не раз, всіх їх до втечі привчив.
Польським тиранам жорстоким, чванливому племені
цьому,
Вийти Хмельницький велів всім із маєтків своїх.
Непереможний цей вождь, наш Богдан, справжній
Марса нащадок,
Плем'я, не здатне до війн, звідси далеко прогнав.
Вождь із вождів наш Богдан і завзятий наш воїн-
захисник,
Всім віроломним панам геть забиратись велів.
Страху нагнав на панів, розгромивши, й за Віслу
втікати
Змусив усіх їх Богдан, добрий, розсудливий вождь.
Добрий, розсудливий вождь і герой, і сміливий, і
мужній,
Всіх ось папістів оцих бога пізнати навчив.
Бога пізнати навчив він народ, що забув його, гордий,
Цей знаменитий козак, і прямодушний, простий.
Справді Хмельницький, славетний козак, до Ахілла [1]
подібний,
Наче звірюку якусь, шляхту приборкав, розбив.

Митрофан *ДОВГАЛЕВСЬКИЙ*

ПАНЕГІРИК АННІ ІВАНІВНІ

(Уривок)

Розум в житті головне, а все інше гине безслідно,
Смерть забирає його, а таланти великі безсмертні.
Розум правдивий і світлий досліджує вміло природу,
Істину з надр недоступних Ереба[1] на світ він виводить,
Ратні полки у бою і поході тримає в порядку,
Безліч він справ розглядає, керує народами світу.
Різних злочинців держави від злочинів стримує завжди,
Він одинокий керує державою вміло й помірно.
Незадоволений тим, бо початок бере від небесних,
В небо безмежне прямує і, крила свої розпустивши,
Там десь високо літає і дивиться гордо на землю.
Бога пізнавши небесного, він віддає йому шану,
Батька Олімпу, що з тілом з'єднав він божественний розум,
Розум безсмертний створив він, кажу, до свойого подібний.
Дійсно, багато таких, що їх доблесть в війні процвітає,—
Тратить цей сили дарма, в кого тіло цінніше, ніж розум.
Справді, наскільки керманич цінніший гребця рядового,
А від солдата простого важливіший вождь є у війську,
Саме настільки ось розум людський перевищує доблесть.
Ось Архімед[2], винахідник машин, проти римського війська
Виступив сам, і розбив він його, і спалив флот дощенту,
Розумом саме своїм зупинив він цей наступ ворожий.
Цим заслужив він у всіх і любов, і пошану велику,
Бо сама мудрість походить від господа бога самого.
Нашій природі властиво мистецтва вивчати й науки,
Дикі народи тримати в покорі й закони їм дати.
Вчителю мудрості радість і щастя приносить наука.
Є ж і такі, що до неї палають зненавистю в серці
І якби в силі були, то би вирвали доблесть з корінням.
Знищують все вони заздрісним зубом, крім праці своєї,
Лють бо безмежно страшну викликає ця заздрість людськая.

Чи ж то породистий кінь, чи ж Кінфія[3] й зірка яскрава,
Хоч і в безпеці, хіба ж не бояться собак, які брешуть?
Доблесть і правду, добро і честь знищить не можна
ніколи,
Наче ця скеля, вони, що упала в глибокеє море,
В бурю страшну в боротьбі із вітрами всю силу
віддавши,
Все ж насміхається з всіх цих погроз: і морських,
і небесних.

Павло
КОНЮСКЕВИЧ

ЕПІГРАМА

З давніх-давен наше древнєє місто цвіте-процвітає
І розрослося довкруг у ширину й довжину,
Безліч будівель чудових — оздоба його величава,
Жителів скільки у нім, годі назвати число.
Ти ось, з'явившись у ньому недавно, прибув як чужинець,
Мендик у тебе ім'я й в дійсності бідним ти є.
Ти тут у нашому місті живеш разом з нами недовго,
Трохи змінивши ім'я, медиком став ти для нас
І коли хворому люду ти ліки свої постачаєш,
Плату велику за них хворі приносять тобі.
Кожну хворобу із хворих завзято берешся прогнати.
Може, й твою прожене хтось з пацієнтів твоїх.

Георгій
КОНИСЬКИЙ

ПОХВАЛА ЛОГІЦІ

Здрастуй, славетная праце, логіки слава новая!
Нашому люду присвячую я тебе й молоді вченій.
Гарна оздобо Паллади [1], вродливе потомство Мінерви [2],
Світло високого неба і нашої школи гординя,
Шана достойна і честь тобі буде колись у нащадків,
Та імена Калліопа [3] напише на небі безмежнім,
Наші ж сучасники славити будуть цей труд титанічний.
Гине від праці цієї і папськая гідра жорстока,
Гине Кальвіна [4] теж сфінкс, і тривога на серці в Соціна [5]:
Помилки вчення свого він побачив, і всякий від світла
Нашої праці дрижить єретик, наче Рим славнозвісний,
Як до воріт підійшов Ганнібалл [6], і не сміє вже проти
Жодного слова сказати, коли на ковадлі науки
Логіки кожний софізм увесь фальш і помилки покаже
Вченим свої і загине, бо великий суддя — ця наука.
Саме ця праця всіх вчить відрізняти правдиве від фальшу,
Істину вчить пізнавати ця парость вродлива безсмертних —
Логіка, що, мов палладій, цей скарб достопам'ятний неба,
Впав в давнину для Пергама [7] і місто беріг довгі роки,
І, мов той щит, що приніс колись Лацію [8] славу велику,
Логіки ж слава ще більша, а силу її скрізь побачиш,
Всюди вона необхідна: в житті і навчанні всесильна.
Мов океану вода, так вона проникає у темні
Надра науки усі, цей ревнитель і вождь і супутник
Розуму нашого. Яків Флаксеній [9] з незвичним старанням
Їй присвятив свою працю. Яка ж то вже давня наука!
Стоя могутня, і періпатетики, і Арістотель [10] —
Слава велика її, далі Рамус П'єр [9] і Філомела [9],
Теж Меланхтон Віттенберзький [9], іще Забарелла [9] і Калов [9],

Шейблер [9] і Яків Мартен [9], і, нарешті, ось Шарфій [9] славетний
Гідно її возвеличив, як всі попередні учені.
Як бо поеми Гомера вмістились в маленькім горісі,
Так і славетний Флаксеній уміло в короткому курсі
Виклав закони й правила логіки, щоб лиш навчалась
Талановитая молодь. Саме вона, оця молодь,
Вдячна безмежно, твої прославлятиме в гімнах заслуги,
Поки на світі цім матимуть силу закони людського
Розуму й логіка, вождь їх постійний і правда безсмертна.
Ти ведеш друзів науки до логіки надр щасливіше,
Ніж до Колхіди загін свій вів Ясон колись [11], щоби руно
Викрасти там золоте, оцей скарб величезний Колхіди.
Ось і за це нагорода вже буде велика для тебе:
На Капітолій [12] найбільшої шани на сніжних квадригах
Всі імена піднесе твоя слава й до зірок небесних,
Будеш країнам усім, наче зірка вечірня, ти світлом
Вічним світити, бо ти могутніший самого Геракла [13],
З Фебом [14] змагатись ти в силі, світліший від білого снігу
І від зірок всіх яскравіше сяяти будеш вовіки.

Ігнатій
МАКСИМОВИЧ

ОДА НА ПЕРВЫЙ ДЕНЬ МАЯ 1761 ГОДА

1

Не Гесперидов [1] сад прекрасный
Мой дух и мысль к себе влечет
Ручей, где ключ журчит прозрачный
И смертным плод златый растет.
Но взор туда мой нынь стремится,
Где Май судил на свет открыться
С добром и счастием своим.
Там рощи и поля красятся,
Убранством новым веселятся.
И вся тварь днем довольна тем.

2

Вспряни, о Муза, з тьмы глубокой,
Спробуй Евтерпиных [2] ты труб,
Настроены они высоко,
Дерзай, хотя гудок твой худ.
Не все из Икаром [3] пропали,
Что с Пиндаром [4] когдась сравнялись.
Гомеру [5] кто в них подражал,
Приняв в союз трудам Орфея [6],
Не слушался потом Музея [7]
Да с Пиндаром наравне стал.

3

Тех не страшися, что выше молний
К зениту силятся взлететь,
Покой для них там есть довольный,
Если их может снесть полет.
С тобой дружить те застыдятся,
Топтать ногой что звезды мнятся,
И тем тебе дадут покой.
Довольствуйся ты теми судьбами,
Что любишь жить везде трудами,—
По тем и гусль свою настрой.

4

Уже небесное светило,
Приятным нам являя вид,
Как в дом двоих братов впустило,
Ведет с собой и Флору [8] вслед.
Пред ним жестокий мраз стыдится
И принужден под землю скрыться,
Дню первому чтоб Мая вход
Свободен был з его богатством
И невредимым был убранством.
Об нем бо весь веселый род.

5

Вступив на горы, Май дивится,
Прилежно свой вперяя взор,
И с гневом на зиму ярится,
Спустошены верхи что гор.
Поля и рощи воздыхают
И громким гласом все взывают
Пред ним, как родным бы отцом,
Чтоб дал им первую одежду
И объявил плодам надежду,
Печальный снял из них ярем.

6

Парнас [9] там слезы проливает,
Держал что в узах долгий мраз,
И от него свободы чает
Спустя к нему смиренный глас:
Владей, Май, мною ты вовеки,
Утешь Кастальские здесь реки [10],
Престол на мне свой водружи,
Одей в свою меня порфиру
Позволь певцам в свою петь лиру
И тем приход свой объяви.

7

Вдруг чувствует вся тварь премену
И счастье с радостью берет,
Стремится Флора з гор в долину,
Зеленой вбор всем раздает.
Уже прекрасных птиц соборы
Укрыли все поля и горы,
Пресладку песнь они поют,
Звучат шумящими крылами.

Садятся вдруг между садами,
На любых древах гнезда вьют.

8

Поля упившися росою.
Багряны в день шипки сдают.
Сада, упившись сединою,
На пир к себе всех пчел зовут.
Гуртком пчелки те окружают,
Шумят, звенят и сок ссосают.
Приятный дух везде претек.
Амбросия, не льстись собою.
Твои питомцы не с тобою.
Их Мая день к себе привлек.

9

Нептун з бездонного покоя
Наверх тишайших рек идет,
Молчащий ток в порядок строя,
Реветь, шуметь в поход женет.
С охотой все марш восприймают,
Своих от сна сестер взбуждают,
Счепившися все струи вод,
Приятным в ключ там вьются стуком,
Влекут к себе с веселым звуком
Зверей и птиц и смертных род.

10

Пастух з своими в степ стадами
Спешит и верный с ним жучок,
Садится он между буграми,
В пастушский петь начал рожок,
Приятный звук в дол раздается,
Кратчайший день ему сдается.
Удерж, говорит, Феб свой бег,
Не крой сего дня темнотою;
Расстаться мне з сей красотою
Домашних жалко для ночлег.

11

Вулкан [11] чрез день, чрез ночь томился,
Покоя не давал рукам,
Ратай к нему с плужком спешился,
Поспеть чтоб к сим веселым дням.
Встает с постели он зорею,
Идет, спивая в степь з сохою,

Весело в день сей труд начал,
Плужок удобно вглубь садится,
От мягкости земля валится,
С отрадою и окончал.

12

О! Май, веселый Май, приятный
Спустошеных зимой для нив!
Тобой плод Церес [12] даст стократный,
Тобой весь горизонт счастлив.
От камней твой нам нимб дрожайший,
Как нектар, нам роса сладчайший.
Замкнется дверь всех апотек
Твоим врачебным пред воздухом.
Осилеет тяжел кто духом,
Твоего лишь бы дня дотек.

13

Мой дух от сих щось отвращает,
К себе и чувства все влечст.
И большим чимсь мя ободряет
Берется мысль как за магнит.
Я стал над чистою водою,
Свои промыл глаза рукою,
Чтоб больш той радости узреть,
Что дух чрез мглу мой проницает,
Весь ум во мне туда пылает,
Приятность чий то звук манит.

14

Стоит моими пред глазами
Олимпу равная гора,
Покрытая округ цветами,
Блещит, как утрення заря.
Пространны вижу внутрь раздоли,
Шумят зефиры в них поволи,
Младой колеблючи листок
Дерев, что вход к ним окружают,
Входящих тенью прохлаждают
И пред ними журчит поток.

15

О ти Тессалия [13] с местами,
Останьсь в своей здесь красоте!
Елисиум [14] — и ты палями
В своей уступишь доброте.

Не басни мне здесь древность пишет,
Чем красота вся ваша дышет.
Прострит до сих мест сами взор,
И красоту здесь осмотрите,
С своими там хотя сравните,
Чем первенство даете без спор.

16

Пространный пылью путь дымится,
Лежит сих гор что чрез хребет,
Воздух как в тумане всем зрится,
От ног земля вся там ревет.
Минерва [15] дом свой оставляет,
Гулять к местам сим позволяет,
Парнас с собой увесь ведет.
Как быстрой ток реки катится,
Чрез камни з шумом вниз валится,
Брега, песок и камни рвет.

17

На верх горы как та вступила,
Дивится красоте сих мест.
Зовет к себе и Аполлина [16],
Велит и музам всем отдох иметь.
Те с радостью их окружают
И на траве усплошь сидают,
В долину свой спуская взор,
Пленяются все красотою,
Забыв притомность долготою
В един снимаются собор.

18

Апольо з тихостью взирает,
Все показуя им места,
И Мая день их поздравляет,
С Назоном [17] кроплят речь уста.
Как пчел царик садит роями,
Когда садит их меж цветами
И сладкий сок велит з них брать,
Так сей Минервы полком строит,
Поднятый труд чтоб в них спокоить
И тем дню Мая честь отдать.

19

О день, о радости година,
(Промкнулсь во всех из уст сей час),

О вожделенная премина,
О! Май, златый нам нынь твой час!
Мы долгу ночь как провождали,
Лишь в сне сей день себе мечтали,
Теперь уж наши зрят глаза,
Не сон, не мечта нам ласкает,
Унылой дух в нем ободряет,
Живит приятность всех сердца.

20

В пространстве чудном зрю соборы
По вси расставленны места,
Вгори играют вдруг, и доли
Наполнились, и все куста,
Там дружка с дружкой веселятся,
То йдут, то на траве садятся,
Една всем радость на лице.
От радости в цветы валятся,
То сойдутся, то разбежатся,
Держа пучок румян в руце.

21

Чим больш между собой гуляют
В приятности любимых мест,
Искусств тем больш себе змышляют,
В веселости чтоб день провесть.
Прекрасны рвут то вдруг цветки,
То, ставши, с них плетут венки,
То с рук до рук передают,
То в круг счепившись садовятся,
То в ряд разбегшись становятся,
От рук по полю плеск сдают.

22

Напрасно взносится игрою
Олимп, что древний славит век.
Не всяк доволен там судьбою,
Но кто вперед к мете притек.
Мой дух удивлений томится,
И глаз не может надивиться,
Что всяк доволен з сих игрок,
Сим равная судьба играми,
Любуются, что все венцами
Прейшли игры увесь урок.

23

Минервы Феб уж докладает,
Вступив в последний горизонт.
Кончину дня ей объявляет,
В вечерний скрыться хощет Понт [18].
Приметили тотчас то музы,
В едни собрались все союзы
До солнца ставлят комплимент,
З веселостью чтоб не расстаться,
Приятностью чтоб наслаждаться,
Придал бы дню хотя момент.

24

О ты, прекрасное светило,
Постав з сих мест себе восход
И отмени свое мерило,
Значишь чим свой всем дням отход.
Обойдем пусть сих гор вершины
И дальшой их коснемсь долины.
Сим радость нам усугубишь,
Льючи над сими свет горами,
Умножи Мая день часами
И все труда в нас облегчишь.

25

На солнце Аполлин взирает.
Приметив вскоре в нем отход,
Минервины полки сзывает
И означает им поход.
Прекрасны ветви з древ ломают
И песнь пресладку петь вчинают,
С преславных бы как Марс побед
Благодарит небес отцеви
И первому желают дневи
Впред для себя должайших лет.

Олександр
ПАДАЛЬСЬКИЙ

ПІСНЬ О СВІТІ

А хто на світі без долі вродиться,
Тому світ марне, як коло точиться.
Літа марне плинуть, як бистрії ріки,
Часи молодії, як з дощу потоки.
Все то марне минаєт.

Ліпше би ся було нігди не родити,
Ніжли мізерному на сем світі жити,
Альбо, вродившися, скоро в землі гнити,
Щоби бездольному на світі не жити.
Нехай жалю не буде.

Ей, доле ж моя, где ти в той час била,
Коли моя мати мене породила.
Же мя тепер в світі ні в чом не ратуєш?
Тілько той пануєт, кому ти голдуєш,
А я, бідний, думаю.

Куди повернуся, не маю радості,
Тілько в очах сльози, а в серцю жалості.
Вийду межи людей, стою та думаю,
Що люди гуляють, як риба в Дунаю.
Ах, тяжкий мой жалю.

Сам же я не знаю, що маю чинити,
Як мні, мізерному, на сім світі жити,
Коли би мені крила орловії міти,
Полетів би-м долі где своєй глядіти
На чужії сторони.

Ах, світе марний, ти щастям керуєш,
Єдного міняєш, другого даруєш.
Інших людей садиш в дорогіє шати,
А другіє водиш в нестерпимих латах,
Рани серцю задаєш.

Ніхто чоловіка в нещастю не знаєт,
Коли он в кишені нічого не маєт.
А хоча й би був і чесного рода,
Як не маш в кишені, запевне незгода,
Хоч би був наймудріший.

Де ж ся чоловіку в нещастю подіти,
До кого он маєт главу приклонити?
Хоч інший пануєт, а не поратуєт
Не тілько чужина, але і родина
При нещасной годині.

Єсть такії люде в світі, що нендзи не знають,
Вродившися в щастю, в том же умирають.
А іншії з роду фортуни не мають,
Хоч найбільше жиють, розкоші не знають
Аж до смерті своєї.

Рожнії мови о мізерном мають,
Котрії на світі нендзи не знають.
Коли прийде вбогий где межи багаті,
Зараз єдин з другим почнуться зглядати,
В каждом слові осудять.

Пойду я, мізерний, фортуни шукати,
В якой она страні, коли би мог знати.
Як в мене фортуна, мізерного, буде,
В той час мене всюди будуть знати люде,
Куди я повернуся.

А все ж то фортуна тоє справуєт.
Кому она служить, той завше пануєт.
Кто фортуну маєт, кождий того знаєт,
А на мізерного, як звір, поглядаєт.
Єще ся наругаєт.

Да що ж за утіха в світі чоловіку,
Коли марне тратить літа свого віку.
Чи ж то мені сам бог тоє уручаєт,
Же ся надо мною так вельми знущаєт
Нещаслива година.

А єдного ні маш, що мні жичливий,
Щоби мя порадив в нещасной годині.
І сам я не знаю, до кого я маю
Свой жаль уносити, би мя мог утішити
В тяжкім моїм жалю.

Ласкав єсть бог в небі, усім тим керуєт,
Чей ся надо мною хоча й раз змилуєт.
Коли мені сам бог і схощет що дати,
Не дасть надо мною вельми ся знущати
В нещасливой годині.

Смутне ж моє серце нігди ся не втішить,
Тілько, власне, все жаль тяжкії рани сушить.
Ні маш жадной хвилі, щоб мні послужило,
Щоб ся моє серце хоч раз утішило.
За вік би мені стало.

Крвавії сльози з очей моїх плинуть,
Хоч би на один час, то не перестануть.
Плачуть мої очі, серцем своїм тужу,
Же я ні од кого радості не вижу.
Як же мні не тужити?

Ізмилуйся, боже, прошу, до тебе волаю,
Я в тобі надію тілько єдном маю.
Боже з високості, не даждь больш жалості
Мені, мізерному, в світі бездольному.
Навіки тя буду хвалити.

ПІСНЯ СВІЦЬКА

А хто ж ся на світі без долі уродить,
Тому нігди людська цензура не шкодить,
Людем-бо і щастя на світі дарует,
А мені і тоє життя одіймует.

Воліл би-м не знати, що в себі світ може,
За що мя караєш, ах, мой моцний боже!
Ей, трудно ся мені на тоє подняти,
Всім моїм ворогам писки згамовати,

Трудно з ворогами, да ніщо чинити,
Прийдеться як камінь в воду утопити.
Встають і близькі сусіди судять,
По дорогах мя неслушні гудять.

Отця на мя і матку завше направляють,
На невинность мою би на мні не дбають.
І що ж я учинив тим ворогам важко?
Скарай їх, о боже, на душі їх тяжко.

Розкажи ж, о боже, землі мя пожерти,
Альбо позволь мені всі вороги стерти.
Ци навіки кажеш той біди терпіти,
Що вороги чинять, аж тяжко глядіти.

Ей, бодай вороги тії скаменіли,
Котрії на моє життя ся скупили!
Бодай зуби, очі собі вибрехали,
І як камінь в воду, бодай так пропали.

ГРИГОРІЙ

* *
*

Гей ти, горда дівонько, на що ти дуфаєш:
Ци на вроду, ци на багатство, ци стан пенкний
маєш?
Не вважай на брови, бо не собольові,
Ні на стан статний, бо не бардзо гречний,
Ні врода хороша.

Розважаєш ти, миленький, гордость мою дармо,
Бо я ходжу смутная, трачу літа марно,
Бо щастя не маю, долю проклинаю:
Кого вірне люблю, того не видаю.
Тужу безпрестанно.

І хоч би я не рада сердечне тужити,
Же не найду іншого, з ким би-м мала жити.
Я тебе кохаю, всегда споминаю,
Ані вдень, ні вночі я спання не маю
Через твою вроду.

Годі мене зводити, і так час немалий,
Більше не буду терпіти через те слави.
Коли мене любиш, не пускай нікому,
Бо я присягаю лиш тобі самому,
Мой милий, сердечно.

О, зрадливоє кохання, що мя ізрадило:
За того мушу пойти, що серцю немило.
Та я із нелюбом літа свої згублю,
Як того обачу, що я його люблю,
То ревне заплачу.

Розступися, земле, нехай пойду в тебе,
Бо я плачу безпрестанно, мой милий, без тебе.
Доле нещасная, що єсь учинила?
Хоч я сяду їсти — вечеря немила.
Мушу перестати.

І то жаль мні не помалу, друже мой миленький,
Зриш предивне оченьками, як сокол сивенький.
Завше поглядаю я на твою вроду,
Же сам єсь хороший і пієнкного роду.
Тугу мні заводиш.

І так з жалю тяжкого і з туги немалой
Не знаю, що чинити головоньці своєй.
Прийди ко мні вскорі, утіш мя, смутненьку,
Розвесели тугу у моїм серденьку,
Додай ми утіхи.

Іван
ПАШКОВСЬКИЙ

ПІСНЬ СВІТОВА

Поки ж думати, боже, дай знати,
Где друга моєго маю взяти,
Би-м могл згодне жити
Та бога хвалити,
Бо гди в жалях тяжких
Вік ненджу. 2
Ах, нам, сиротам, бідним голотам,
Трудно в світі милості ізнайти.
Тілько нас ізводять,
А інших знаходять,
Краснійших, багатших
Над нами. 2
Шкода нам багатих шукати,
Ність враз зо панами ровняти.
Пан панов кохаєт,
Убогих вминаєт,
Кажди то признаєт
Чоловік. 2
Коли ж нас, убогих, вминають,
Нехай же вперед знати дають.
А когда час прийде,
І мила ся знайде,
Бодай небагата,
Би з щастям. 2
О, когда би я могл добре знати,
В яком стані маю зоставати.
В закон мня мисль тиснет,
Коли серце в'янет,
Дивлячи на квіти
Младиє. 2
Виростаєт квіт, а вже ж то той вік
В дозрілом том квіті маю знайти.
Єсли бог позволит,
Ваша милость згодит
І ку собі мня враз
Привернет. 2

Сладкіє мови, чорніє брови
В моїм серці рани отворяют.
Ах, боже, створилесь,
І кому ж судилесь
Ту дівчину красну
Отняти? 2
Коли би-м в бога був щасливим,
Твоїм би-м слугою був жичливим,
Ах, ніхто не знает,
Як мисль тая зближает,
Прилину ку тобі,
Милая. 2
І хто ж ми на тоє одповість,
Подобно тілько один бог віcть.
Ти, боже, керуєш
І милость справуєш,
Од тебе вся данна
Мні буде. 2

ПІСНЬ СВІЦЬКА

Мусиш ти ся признати,
Аби щире кохати,
Аби мене не зводити
І літ моїх не тратиги.
Кохання моє. 2
А я ж тебе не зводжу,
Маю в бозі надежду.
Єсли би-м тебе ізводила,
То би я іншого любила.
Милого собі. 2
Радості мні єдина,
Прекрасная дружина,
Радості мні і потіха,
Я забуду всего лиха.
Як тя зобачу. 2
Уродою хороша,
Хоч не маю і гроша,
Уродою єсть прекрасна,
А у щастю єсть нещасна
Через вороги. 2
Слухай мене, нещасную,
Хоч на вроду прекрасную,
Бог-отець мні і потіха.

Як забуду всего лиха,
В нему надежду. 2
Я на бога все здаю,
На обмову не дбаю.
Бо хто кого обмовляє,
То сам тим перебуває
В великой біді. 2
Не уважай, що-м убога,
Аби-м була хандога,
Бо хто багато ся має,
То ще більше зажирає,
Все то загине. 2
Я о тоє не дбаю,
Тілько тобі повідаю,
Аби-сь мене шановала,
Коли-сь мні присягала
З щирого серця. 2
Не турбуйся за тоє,
Буде добре,— обоє
Будемо си добре жити.
Буде бог благословити.
Тебе і мене. 2

ПІСНЯ СВІЦЬКА

Тяжкая річ любити
І до тебе ходити.
Скажу правду ненароком,
Година ся стане роком,
Терпяще вздихання,
Же свого кохання
не виджу. 2
Власне як би-м зв'язаний,
Од дівчини вкоханий,
Бо она мня зневолила,
Що она мні так мовила:
«Я тебе кохаю,
Я тобі сприяю
вірнейко». 2
Ой, коли би я тоє знав,
Кохання би-м занехав,
Але не поміркувався,
Що в дівчині закохався.
Трудно перестати,

Ні їсти, ні пити
не можу. 2
Ах, волів би-м вмирати,
Нижли тако страждати.
Которая жичливая,
Нехай будет здоровая.
Боже, увеличай,
Мене з нею вінчай
вічнейко. 2

ПІСНЯ СВІЦЬКА

Ох, мні жаль не помалу,
Що не подостану,
Нема ж мого миленького,
Трудно мні прожити,
Тяжко без нього прожити.
Лютиє то вороги
Запинають нам дороги
Чарами своїми злими.
Трудно мні прожити з ними
Мні, бідной.
Єсли не дають прожити,
Треба їх просити,
До помощі пана бога,
Аби простая дорога
Милому ко мні.
Не уважай, миленький,
Хоч то жаль тяженький,
Потлумить-то бог вороги,
А нам поспішить дороги
До життя.
Але єго хвалити,
Аби дав прожити
У сім світі нещасливом,
Вовік-віки нещасливом
Прожити.
Зоставайся здорова,
Дівчинонько чорноброва,
Тепер тебе покидаю,
В руки бога поручаю
Справи мої.

Федір
КАСТЕВИЧ

ПІСНЬ О СВІТІ МАРНОМ

Фальшивая юность, зрадлива фортуно,
Служиш чоловіку во молодом віку,
Тепер оставила, гди сила вступила,
Старость чоловічу к землі прихилила.
Ей, орлова юность, обновися нині,
Потіш чоловіка в припадлой годині.
О, вітри буйнії, з сторон повійте,
Юность молодості моєй приверніте.
Дажд ми твою помощ, боже справедливий,
Би-м тя хвалив завше, ах, я нещасливий.
О, розкоші мої, де ся ви поділи?
Ніби у Дунаю бистром ся втопили.
Розпустіться, води, од землі вступіте,
Серце фрасовливе во мні охладіте.
Куди обернуся, сльози проливаю,
А в старості моєй сам ся осуждаю.
Ах, приходить время до гробу ступати,
Юж не буду в світі, як орел, літати.
Сам ся осуждаю в том земном падолі,
Же в світі жиючи, ужил своєй волі.
Там возьму заплату, як стануть питати,
Ах, тяжко серцю, як маю отвіт дати.
Ей, тут ужаснися, кождий чоловіче,
Же по смерті ревность, як меч, серце пресіче.
Відаєш, же роскош не долго триваєт,
Родить чоловіка і во гроб впроважаєт.
І плач не поможе, когда смерть приходить,
Жаль немалий в серцю в той час ся знаходить.
Чом ся не восплачеш і не возридаєш,
Же ся кінець віка сего приближаєт?

Яків
СЕМЕРЖИНСЬКИЙ

ПІСНЬ СВІТОВА

Кара з неба, серце моє, як згадаю,
Трудно взяти возлюбленну, хоч кохаю.
Ах, я не знаю, что мні діяти,
Что не позволяють мні тебе взяти.
Очі ж мої кареньkiї, чорні брови,
Уста мої коралеві, вдячні мови.
Ах, я не знаю, что б за них дати,
Чтоб із них можна користовати.
Ой, хоч би мав воли, коні позбувати,
Аби мені позволили тебе взяти.
Ах, я не знаю, что буду діяти,
Что не позволяють мні тебе взяти.
Пораджуся Махновського протопопа,
Ах, хоч гріх, хоч два, хоч і копа!
Нехай же мні позволить тебе взяти,
Із твоєї красоти користовати.
Ах, як же нам позволить сам бог з неба,
Любімося, кохаймося, бо так треба.
Ах, я тебе поцілую, бо сь ти того годна,
Щоб моя душенька не була голодна.

Василь
[ПАШКОВСЬКИЙ]

ПІСНЬ О БІДНОМ СИРОТІ

Великий мой жалю, по что мя смущаєш?
По что сердцу рани нестерпиме даєш?
Аки мечем острим пробождаєш тіло,
Щастіє моє, де ся ти поділо,
Жесь мя оставило?
Ах, як трудно в світі без тебе прожити,
Не маю я бідной где глави приклонити,
Ані пригадати, где б тя позискати.
Гдесь в такое время залаяла мати,
Щоб щастія не мати?
Сам же я не знаю, що мні такоє,
Отець мні і мати не мислили злоє:
Тая то лютая смерть мя обідила,
Отця і матір убила,
Мя нещаслива в світі оставила.
І ти, смерте давня, жесь немилостива,
Оставила мене, як блудного сина;
По світі блукаю, отради не маю,
Жалю ж мой, жалю, сам же я не знаю,
Що чинити маю.
Лучче би мні нині вмерти в той годині,
Ніжли скитатися в світі, як бидлині.
Жалю ж мой немалий, неугамований,
Що я живу в світі, власне, як вигнаний
З между християн.
І что ж мні за польза, що я живу в світі,
Безпрестання тужу, аки птиця в кліті;
Лучче би в пустині жити наєдині,
Ніжли скитаться в світі, як бидлині
В нещасной годині.

ІОАНН

ГЕРОЇЧНІ СТИХИ

О СЛАВНИХ ВОЄННИХ ДІЙСТВІЯХ ВОЙСЬК ЗАПОРОЗЬКИХ ВКРАТЦІ З РАЗНИХ ІСТОРІЙ ПРОСТОРІЧНО СОЧИНЕНІ. ПИСАНІ ЖЕ ГОДА 1784.

Не маш в подсолнечной страни такової,
Чтоб не прославлялись храбрії герої.
Бистро летячая слава їх златою
Оглашает громко всім віком трубою,
Мужество їх пісньми сладко співає,
Гісторії слідствій красні составляє.
Строїть їм трофей за знатні побіди,
Ставить в честь статуї з мармуру і міді.
Риє в діаманті імена для вічной
Пам'яті і хвали, всегда непресічной.
Взимует і рода начало їх славно,
Як о запорозьких войськах гласить явно.
Род козаров [1] славних начало приймає
От Ноєва [2] внука, літопис являє,
Сина ж Афетова [3], Гомера реченна,
В наслідії своєм преблагословенна.
От сего бо народ ізийде словенський.
І немаль посіде круг світа вселенський.
Кой був везді славний, храбрий і воєнний,
Потом титлами царств і княжеств почтенний.
Сперва от Гомера всі звались Гомери,
От римлян — цимбри [4], от греков — кумери [5],
Когда ж обладали разними странами,
Разними по дійству звались іменами.
Козари от коз (мнят) прозваніем слили,
За скорость воїнську ту почесть іміли,
Приличніє ж пишуть, от вождя названні,
Козака! Козари пройменованні.
Сій в єдин союз з готами связались
І єдиним родом от всіх почитались.
В полунощних странах по Волги станиці,
Дону, Дніпру, Дністру, за свої ж границі,
Фалинськоє, Мертвоє, Чорноє море мали,
Где в пространних весьма степах кочовали,

Прешедши Дунай, брань в Європі чинили,
Азію, Африку страхом наполнили.
З вождем Тотилею [6] Рим достали славний.
З персами Цариград ратовали главний,
А потом в западних странах усиленні,
Там чрез храбрость свою були укріпленні,
Что і обладали римським государством,
І всея Африки пребагатим панством.
На прежних же містах козари остатні.
Всегда вели войни щасливо і удатні.
Околичний народ собі покорили
І Києв во своєй області іміли.
Так же ляхов, угров, сербов і болгаров,
І греков в Азії страшил меч козаров.
А за Владимира в вірі просвіщенні,
Той же дух храбрості іміли воєнний.
Всегда князем римським соблюдали віру,
Були страшні врагом отчества чрез міру.
Когда ж Тавріею турок возобладал,
А Києв з уділом поляком голодовал,
Тогда і козари, храбрії і славні,
По всій Україні стали розсіянні.
З сих рода козаки начались безженні
Селитись близ Дніпра, чтоб були воєнні.
Забава їм в степі — лов звірей, татаров
І других пліняти безбожних варваров.
Во всем своїх предков ділами ревновали,
Землею і морем везді ратовали.
Не страшно їм було легкими суднами,
Перепливши море, брань іміть з врагами.
Азії, гді Синоп, Трапезон достали,
І под Цариградом користі побрали,
Чего собі вічной заслужили слави,
Что королі слали, бунчуки, булави,
І стражами своєй признавши границі,
Дали їм Пороги за кріпкі фортеці.
Оттоль запорожці зватись заобикли,
І січовіє, что не раз врагов сікли.
От того времені стали і гетьмани
От королей польських, по їх волі дані.
Жигмунт [7], Баторій [7] в честі їх іміли,
І козацьку вольность навік утвердили.
Яку честь гетьманську войсько січовоє
Принявши, чинили вірно пользу вдвоє.
Защищали храбро польськоє государство
От навітов татар все християнство.

Ганяли, як зайцов, татар боязливих,
Губили, як волков, драпіжних і льстивих.
І так, что хотіли полону достати,
Самі в полон пались, могут то признати.
Многократ щасливих іміли з татари
Воєн, а чтирнадцять з турки і янчари
При разних гетьманах, і так храбрі стали,
Что Крим і турецьку землю воєвали.
На се смотря яро очима кримський хан,
А турецький зубами воскрежетал султан.
Совіт учинили близ їх поселеній,
Кош запорозьких войськ чтоб був істреблений.
З многим числом орди, і ярі янчари,
Да й нечаянно на наші козари
Напали. Котрі укріпившись в бозі
Приняв оружія, храбствовали в мнозі.
Татар, янчар, жаждних кровію напоїли,
Труп їх птицям, звірям на снідь порубили.
Только з немногими сам хан убігає,
Нехотя козацьку храбрость прославляє.
О якой храбрості хроник польський [8] точно
З вашим всім дійствієм пишет безпорочно.

ТУРЕЦЬКА ІСТОРІЯ

Єще ж славнійшая акція не в кліті
Січового войська оказалась в світі.
Турецький султан, враг всему християнству
Непримирительний і непостоянству
Своєму виновний, да что без резону,
Отверг мир з Польщею учинити спону,
Хотіл овладіній славного Хотина [9].
І сія Польщу в страх привела причина.
Сам султан з янчари, а хани з ордами
Двигнулись под Хотин з разними войськами.
Кроль польський в страсі, смотря на такого
Врага, употребил войська січового
На помощ. Уже бо були окруженни
Поляки отвсюду, гладом ізморенни
Так, что только трупи живіє рушались,
Да і без надежди живота остались.
Смотря запорожці оком жалосливим
На ту біду ляхов з духом запальчивим
В надежду божію, мудро умишляли,
В саму ноч храбро на обоз напали

Султанський, як туча з громом преужасним,
    Обливши весь обоз крвавим дождем страшним.
Тогда стал без душі премерзский бусурман,
    От страху турській вострепетал султан,
Принужден учинить з королем трактати
    І козацьку храбрость при сем прославляти.
Сіє ж запорожцов в честь дійствія славно,
    Турецька гласить історія явно.
Потом что за вірность свою получили,
    Козаки от ляхов? Тілько омерзіли,
Як єгиптянам Ізраїль ізбранний.
    О неблагодарства! Вид єсть неслиханний.
Козаки бідні кров свою за них проливали,
    Панство їх своїми грудьми защищали,
Ляхи ж злобні, горді за то мужиками
    Защитников своїх з всіми їх плем'ями
Починили! Іго на них наложивши
    Невольниче! Єще ж і віру зломивши
Гречеську! Унію ввели в Україну.
    І так чистоє злато терпіло ізміну.
Но постой, лях, господь звище назирає
    На твою неправду і право отмщає.
Обиду козаков, як ізраїльтян,
    А вас, затверділих, казнить як єгиптян.
Вдохнул бог, як Мойсею по вірі і роду,
    Ревность Хмельницькому, чтоб отдал свободу
Под ігом поляков стенячой родині
    І православну віру Україні.
Богдан ревностію біжить розпаленний
    В Січ Запорозькую, і так угашенний
Огонь храбрості давной начал розжигати,
    В козаках, промовляя: «Україна-мати
Просить о рятунок, час на конь всідати,
    Віру, род і вольность мечем защищати!»
Козаки, як орли, в юность обновленні,
    Мщенієм паляще, як стріли огненні,
Призвав себі в помощ бога-правосуда
    Да ісполнить лиця обидящих студа,
З Богданом на врагов бистро полетіли,
    І многія войни з ляхами іміли.
Здесь же обоїм войськ порядком і потребі,
    Як весьма неравні, присмотрітись требі.
Польськоє войсько було в разних апаратах,
    Гусари в шишаках і в желізних латах,
Петигори также в штучних карасенах,
    Другіє легчайші, в колчистих панцерах,

А знатная шляхта в зброях набиваних,
Золотом і сребром виполірованих,
На бистрих румаках стройно герцовали,
К стрільбі, поєдинку всяку хитрость мали,
Найразноцвітно піхота убрана,
Цвічона, битна, як мур непреламана.
Всі з них казалися страшніє ольбрими,
Равні Гонячу і непобідимі.
І так гордостію думали надменні,
Что будуть козаки от них побіжденні.
О той же побіді і пишні гетьмани,
Провіщевали їм, як ложні болвани.
Но почудитися десниці ізміні
Вишнього, іже стерл род людськой гордині,
Прославилсн о їх, в людех православних
Помощію его з будущих діл славних,
Призріл-бо на наших козаков смиренних,
Ревностію за честь по бозі розженних,
Кої тілько з нужним оружієм стали
Да на помощ его з вірою уповали.
Не в желізні зброї, но в храбрость убрані,
Силою кріпкою звиш препоясані,
З чего всі до бою просто серце міли,
К отмщенію врагов, як пламень, горіли,
Страшні, як льви, проти звірей боязливих,
Всяк з них сміли гонить ляхов полохливих.
А чтоб не було в сем войську непорядку
І до якой би не прийшло упадку,
Запорожці з черню ізбрали Богдана,
Мужа мудра, храбра себі за гетьмана.
К сему ж з Богданом хан кримський здружився,
Кой був враг козаков, за козаков мстився.
І так проти врагов к войні приступали,
Сколько же їх где було, ляхи всі програли.

КРОНИК ПОЛЬСЬКИЙ І ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКИЙ

Перва брань на Воді Желтой оказалась,
Которая лядською кровію сфарбовалась,
А Марс Запорозький [10] в ній меч свій булатний
Загартував, до всіх баталій удатний,
От якого полегл там генерал польський,
З всею піхотою, із єздними войськи.
Оттоль козацькоє войсько поступало
Під Корсунь і в полю там атаковало,
Где Хмельницький і хан іміл січ ужасну,

Козакам удатну, а ляхам нещасну.
Всіх ляхов ізбито, гетьманов забрано
В неволю з панами і хану їх дано.
Гетьманськії знаки, бунчуки, булави
Взял Богдан Хмельницький для козацькой слави.
Войсько ж, розграбивши обоз пребагатий,
Ізміняли свої лати на шкарлати,
А гуні на куні, бурки на мармурки,
І другії воєнні дорогії риштунки
В ронди, коні, деньги і срібну посуду,
Так всім збагатились козаки отсюду,
Что прежде їх ляхи звали харпаками,
Тогда починили знатними панами.
А гетьмани польські, шляхетство і панство,
Пішли в Крим в неволю, голіак харпанство,
З якой вісті Польща прийшла в страх толикий,
Что обумертвіл мал пан і великий.
Сам кроль Владислав [11] умре от печалі,
Ляхи ж як без глави, знову крайні стали.
Фортуни воєнной хотящ спробовати,
Но Марс Запорозький больш дался їм знати.
На Пилявцях були, як к гульбі прибрані,
В багатих достатках, войська і гетьмани.
Тут козаки баталії з ними
Іміли, бо ляхи страхом всі гонимі,
Безчесно отбігли, обоз свій достатній
В армати, запаси і скарби запасній
Тисячу возов скарбних взято козаками,
А только день єдин гуляли з ляхами,
Что ж сребра, риштунков, цугов і ридванов,
Сколько панов знатних, только і фурманов
З безчисленним добром козакам достались,
А ляхи донага совсім прогулялись.
Єще ж зла фортуна несла ляхам біди,
А Запорозький Марс славнійші побіди.
Под Збараж лядськії войська притягнули,
Тут Хмельницький і хан всіх їх огорнули
І по многих стичках ляхи принужденні
Окопатись валом і так заключенні
Були. Где смерть страшна гніздо своє звила,
Мором, гладом, жаждою поляков морила.
Смачних потрав і вин панове забули,
Да только з водою сухар смачно їли.
Чрез кілька неділь так ляхов частували,
Луччії ж їм банкети нігде не бували.

Аж Казімір-кроль, пово вінчан польський,
З рушенієм всей шляхти і многими войськи
Ішол облеженцом сильну помощ дати,
А козаков думал плетьми розогнати.
Но Хмельницький і хан вночі їх напали,
Под Зборовом храбро і войська зламали,
Так что Пилявецьким образом довіку
Начали уходить, не держачись шику.
Кроль польський грозил і просил з слезами,
Чтоб не порікал їх весь світ бігунами.
Такими словами ляхи ободрились,
Як шкурлат на огні і нехотя бились.
Безчисленних пало разних людей стану,
Старшин, шляхти, жолнір при своєму пану,
З чего казалася вся Польща вдовою
Без мужей і дітей, бідной сиротою.
Так Марс Запорозький жестоко срожился.
Навіть і сам кроль весьма устрашился.
Учинил з Хмельницьким мир, які ж трактати
Далі запорожці принужденні приняти.
Но недовго був мир з хитрими врагами
І віроломними, гордими ляхами.
Вщали людем чинить незносні обиди
І се їм нанесло остатнії біди.
Марс бо Запорозький, скупивши всі сили
Козацькі, татарськії, храбро наступили
Противу поляков, крваво фарбовані
Розбивши корогви, взнак руїн і брані.
Під Білоцерквою два войська скупились —
Коронне, литовське, но в том омилились,
Что хотіли татар, козаков розбити,
Самі ж стали у тих живота просити.
Під Жванцем короля з войськи осадили,
Кромі меча, гладом многих поморили,
Аж за примирієм, заледва з ушами
Ушол кроль з войськом і з сенаторами.
На Батозі польний гетьман з піхотою
Знесен. Сам же убит з своєю їздою.
І где були войська польскіє собрані,
Козаками збиті, альбо розогнані.
Кріпкі городи, фортеці добуті,
Пани, шляхта, жиди, жолніре побиті.
Як ляхів не стало по всій Україні,
Мало на Поліссю, Подоллю, Волині.
Як зайці, за Віслу, гурмом утікали,
Много ж їх в неволю татаре забрали,

З чого пуста Польща, бувши всім обфита,
    В укоризні стала у цілого світа.
Як бог отмстил ляхам гордим за обиди,
    Смиренним козакам дал славні побіди.
Тогда Запорозький Марс меч успокоїл
    І границю по Случ от Польщі устроїл,
Где бо знак поставил, трофей тріумфальной,
    Ляхам на страх, своїм для пам'яті славной.
А козацька слава бистро полетіла
    В Європу, Азію і все огласила.
З чого запорожців всюду потентати
    Начали всяк к себі дарами ласкати.
Бунчуки, булави слал султан турецький,
    Так же і королі шведський і венгерський.
Но гетьман Хмельницький, совіт учинивши,
    Іновірних приязнь на вітер пустивши,
Под високу царей Російських державу
    Отдался з всім войськом на честь їх і славу.
Клятвенно ствердили їм нелицемірно
    І їх наслідникам служить всегда вірно.
Україна ж іго лядське ізвергнула,
    Под російським кровом мирно отдохнула.
Церкви от унії стали очищенні,
    І російськой свято присовокупленні.
Такий Хмельницького був з войни початок,
    Із побід над ляхом щасливий остаток,
Которому нехай буде пам'ять вічна
    В світі ж! За труда мзда от бога сторична.
Тут за Україну между потентати,
    Турецьким і польським, зачались рати.
Всяк себі оную хотіл покорити,
    Іли к ней по вражді в конець розорити.
Но російська сила всіх їх отвратила
    І защищать себе самих понудила,
Бо его царськоє величество сами,
    Алексей Прехрабрий [12] з руськими войськами
І запорозькими несл непобідимо
    Оружіє своє ляхом нестерпимо.
Литва і Русь Біла устрашилась,
    До самих Курляндов со всім покорилась.
Смоленськ з всім уділом взят і побіжденний
    І оттолі ляхом стал невозвращенний,
А на Україні чрез щасливі брані
    Російські і козацькі всі враги прогнані.
Татаре, як щури, в свої міста скрились,
    Ляхи ж з Росією вічне примирились.

Такожде і турка к миру принудили,
Когда з кріпостьми їх Азов розорили.
Везді ж запорожці вірность оказали,
В приступах і бою храбро поступали.
Между тим бували облудні гетьмани,
В Україні, горді і непостоянні,
Як Виговський [13], Юрась [13] і другі подобні,
Віроломні, хитрі, зловірні і злобні.
Войськом запорозьким чрез зради мутили
І вічну погибель себі заслужили.
Однак запорожці, на се обозрівшись,
В своїм постоянстві напред утвердившись,
Стали служить вірно Російській державі,
Ревнуючи предкам храбрості і славі.

РЕЛЯЦІЯ ФЕЛЬДМАРШАЛА МІНІХА [14]

Не в давном времені, за августи Анни [15]
Для войни турецькой, з честію призванни,
З російськими войськи пойшли на султана
Христопенависна і кримського хана.
Везді сих войськ були тріумфальні сліди,
Что і запорожці, участні побіди.
Татаре і турки стали побіжденні,
Перекоп був взятий, Крим весь розоренний.
Очаков і Хотин не стерпіл армати,
Принужден себе на аккорд отдати.
Оттоманська ж Порта прегорда смирилась,
У Росії о мир покорно просилась.
Такова побіда звишше дарованна
Росії над врагом при сем оказанна.
І войськ запорозьких к своєй монархині,
Вірность пам'ятна і явна понині,
За что і в награду милость получають
І получать всегда от монархов чають.
Так вірно военних за труд награждає
Слава! І пред вами, равно їх счисляє.
Кромі ж сего кто знать хочет їх порядки
І які в безженстві спасенні обрядки:
Єдному почесть з совітом ввіряють,
Правленіє, когда ж хотят отмітають.
Суд у них скор, но прав, по ділам буваєт,
Тим зло скореняють, страх же насаждають
Разним сокровище трудом набувають,
Но странних і бідних оним снабдівають
Любов, милостиня як би в них врожденна,

В многих церквах богу в жертву освященна.
За все ж слава громко так своєму люду,
Віват Запорозький Кош гласит повсюду.
Кто сочинителя хочет ім'я знати,
Сто осмьдесят одно ізволь в нем зчисляти.
Ім'я благодатно во священстві носить,
За благодітелей і всіх бога просить.

ДЕДИКАЦІЯ

Ревнителєм сущним по славі народа своєго, дорогше всякого дара і приятніє буває, вірноє описаніє о знатних дійствіях предков, котороє не только к собственной їх честі і похвалі касаєтся, но і к подобним ділам поощряєт; немало в сем приміров можно снискать. Всі древнії храбрії народи — греки, римляне і прочії, історії о тих яко зерцало себі представляли послідніі, і сим ревностно к ділам предков своїх з немалою похвалою приподоблялися; в чем і тебі, славеноросійський войськ запорозьких народе, надобно подражать; і не треба з чуждих народов о храбрості, мужестві взискивать образцов. Посмотри приліжно на предков своїх, которих я по єдной ревності з разних історій самократчайшим описанієм без опущенія главних дійствій, не только о началі рода їх, но і яже з тих були своєго времені славнії і храбрії воїни і доселі суть. Для понятія всім просторічно ізобразил, на сей картині, і оную, яко зерцало живоє, любителям козацької слави, не только на честь і похвалу їх, но і ради ревностного подражанія представляю. Вначалі содержащему правленіє Запорозького Коша, главному командиру, по нем войськовим і курінним старшинам, потом і всему войську запорозькому, желанієм всіх благ временних і вічних, єжелі к принятію благоприятно буде, в дар усердно посвящаю.

Писано года 1784, місяця августа, дня 21, в Ключу Уманськом.

Антон ГОЛОВАТИЙ

* *
*

Ой боже наш, боже, боже милостивий,
Що ми народилися в світі нещасливі.
Служили вірно в полі і на морі,
Та остались убогі, босі й голі;
Старались землю заслужити,
Щоб в вольності нам віку дожити.
Да й дав же гетьман од Дністра до Бугу,
Границя по Бендерську дорогу,
Дністровий і Дніпровий обидва лимани,
В них добувати рибу, справляти каптани.
Прежнюю взяли да й сю одбирають,
А нам дати Тамань обіщають.
Ми б туди пішли, аби б нам сказали,
Аби не загубить козацької слави.
Устань батьку, великий гетьмане!
Будь милостивий, вельможний наш пане!
Устань, Грицьку, промов до нас слово,
Проси цариці, все буде готово:
Дасть грамоту на вічність нам жити,
А ми і їй вірніше будем служити.

* *
*

Ей, годі нам журитися, пора перестати,
Дождалися од цариці за службу заплати:
Дала хліб-сіль і грамоти за вірнії служби,
Оттепер ми, милі браття, забудем всі нужди.
В Тамані жить, вірно служить, границю держати,
Рибу ловить, горілку пить, ще й будем багаті.
Да вже ж треба женитися і хліба робити,
Хто прийде к нам із невірних, то, як врага, бити.

Слава богу і цариці, а покой гетьману,
Залічили нам в серцях наших великую рану.
Благодарім імператриці, молімося богу,
Що вона нам показала на Тамань дорогу.

Юліан *ДОБРИЛОВСЬКИЙ*

ДАЙ ЖЕ, БОЖЕ, ДОБРИЙ ЧАС

Дай же, боже, добрий час,
Як у людей, так у нас,
І щасливу годину
Розвеселім родину.
    Ой ну-ну, ой ну-ну,
    Розвеселім родину!
Ви, малії пендраки,
Витинайте гопаки,
Ну же живо, ну же ну,
Розвеселім родину.
    Ой ну-ну... і т. д.
Ви, дівчата з хлопцями,
Поставайте враз з нами,
В так щасливу годину
Розвеселім родину.
    Ой ну-ну... і т. д.
Ви, матері з бабками,
Поставайте враз з нами,
Візьміть дзбанок всердину —
Розвеселіть родину.
    Ой ну-ну... і т. д.
А так станьмо всі в коло,
Заспіваймо весело,
Най бог в кожду годину
Розвеселить родину.
    Ой ну-ну, ой ну-ну,
    Розвеселить родину.

* *
*

Днесь пора і той час,
Охочий день для нас,
Всі станьмо в коло,
В тім колі весело,
Заспіваймо враз.

Бог нам той день дав;
Всіх нас ту зібрав;
Але ж просім його,
Щоби нам свойого
Духа даровав.

Од тя просим враз,
Щасливе дай для нас
День той пережити,
В нім ся веселити,
І на каждий час.

Нехай нас вспоможе
Ласка твоя, боже;
Бо без тебе, бога,
Ані до порога
Нікто не може.

В всякой потребі
Дай ласку і в небі
Тебе оглядати,
І враз оддавати
Честь, славу тебі.

ПІСНІ ТА ВІРШІ НЕВІДОМИХ АВТОРІВ

ПІСНЬ СВІЦЬКАЯ

Дівчинойко, моя голубойко,
Клопочеш ти мою головойку! 2
Як же ся мні да не клопотати:
Ци моя, ци не моя будеш,
Тілько мені серденько смутиш! 2
Дівчинойко, не горди мною,
Біднесеньким сиротою! 2
Як ти мною будеш гордіти,
Не буду я до тебе ходити! 2
Дівчинойко, чим же ти пишна,
Чом ти до мене з вечора не вийшла? 2
Не знаю, серце, не знаю,
Як я до тебе виходити маю? 2
Отець, матка на мя нарікають,
Же ся я в тобі, серце, кохаю. 2
Як я тебе не вижу годину,
Видиться мні, же сама загину. 2
Як рибі без води трудно,
Так мені без тебе нудно! 2
Гди би-м я мав орловіє крила,
Літав би-м до тебе, мила. 2
Упав би-м я на твоїм дворі.
Аби-м тебе обачив воскорі. 2
Дівчинонько, моя голубонько,
Скажи ж мені усю правдоньку: 2
Коли любиш — дай же, що маєш,
А коли не любиш — як собі знаєш. 2
Коли любиш, скажи ж правду,
А коли не любиш — я си іншу знайду! 2
Коли любиш — люби гаразд.
А коли не любиш — покинь мене
зараз! 2

ПІСНЯ СВІЦЬКАЯ

(под: «Помишляю, окаянний»)

Ци я була ци не красная?
Ци я була ци не вдячная?
Змінила-м ся за нелюбом, ох нещасте моє!
Утратила-м молодість і здоров'я своє.
Жалься, боже! 2
Ци би я не міла кращого кого?
Жеби могл пристати до серця мого?
З ким би-м могла молодиє літа свої коротати,
І утіхи з милим другом сего світа заживати?
Сама-м винна! 2
Оттепер я і сама не знаю,
Да що чинити молода маю?
Приправила би-м си крила, на край світу полетіла,
А чей би-м там миленького своєго где уздріла,
Любку милий! 2
Скоро на світ займеться ранейко,
То я вийду на місто спішнейко,
Погляну я по сторонах — всюди бачу людей много,
Коли нема ж милейкого — не утішуся ні з кого,
Любку милий! 2
Прошу тебе, моє сердейко,
Прийди до мене не пізнейко:
Коли тебе на час милий, серце моє, не видаю,
Ізганувши любов свою, сльозами ся заливаю,
Любку милий! 2
Прошу тебе і повторне,
Прошу, серденько, і покорне:
Не допускай нелюбові моїм тілом обладати,
Воліла би-м своє тіло звірам на покорм оддати,
Бо не годен! 2
Хоч би було серце кам'яное,
Розтопило ж би ся, як би восковоє!
Очейками зранить душу, як би острою стрілою,
Ручейками миле прийме, побесідує ж зо мною,
Любку милий! 2
Хоч би мні мав хто що говорити —
Мені не можна нелюба любити,
А своєго милейкого
Люблю щире і зичливе
Аж до смерті! 2

ПІСНЬ О РУСНАКАХ

Дина, дина, руснаци,
А ви, братя седлаци,
Кед сте сити — співайте,
Кед сте гладни — танцуйте.
То є ваше седладстви
По роботі, по праці,
Лебо інше не мате,
Вшитко паном давате.
Приде вояк, приде пан,
Урядник і ешпан.
Каждий бере, каждий дре,
Цо лем может, то возьме.
Гди му не даш, цо вон хце,
Укаже ти палице.
Биєт, волат: дай, дай, дай,
А он кричит: яй, яй, яй.
Ідеш пану жаловац,
Мусиш з собов дари брац:
Гуси, кури, телята,
Вайца, масла, прасята.
А гдиш того ти не маш,
Нич у пана не взискаш.
Придеш дому, засе зле,
Жена кричит і дудре.
Такі наши руснаци
Веселі суть пахолци.
Приспівують: гоп, гоп, гоп,
Каждий русин добри хлоп.
Ядят, піют, танцуют
І порцію давают.
Добра душа єсть руснак,
Поховатся неборак.
Ножик хліба дарует
І кія не санует.

ПІСНЬ СВІЦЬКА

Смутна на серцю хвиля наступаєт,
Що моя дівчина мене покидаєт.
Що я чинити тепер, бідний, маю,
Коли милую з очу пострадаю?
А іншой не маю. 2
Бідна пташина і та пару маєт,

Поки єй не знайдет, поти єй шукает.
А я, нещасливий, все то уважаю,
Що в своєй милості користі не маю,
А іншой не маю. 2
Риба з рибою і та ся злучает,
Моя слічна дама мене покидает.
Вода з водою із божого суда
Злучатися мусить для іного труда,
А я терпіти мушу. 2
І ви, орлята, соколята милі,
Позичте крил полетіти мені.
Нехай лечу в скали, яскині глубокі,
Нехай мої сльози наполнять потоки
При нещасной годині. 2
Ой, там же мені пребивает жити,
В нещасной долі горькі сльози лити.
Там моя розмова з звірятами буде,
Поки моє серце любві не забуде.
Лучче було не знати. 2
Гей, будь ласкава, не чинь серцю туги,
Бо я то знаю, що не буде другий
Над мене щирший, богу присягаю,
Нехай я твою давню ласку маю,
Твоїм слугою зостану. 2

* *
*

Гей, сам же я не знаю, що так бардзо нудно!
Тілько тебе, серце, бачу, вимовити трудно.
Ах, полюбив, не зблудив,
Годна ж бути хороша,
Хоч страчуся до гроша.
Ах буду ся старати, аби поіскати,
Ласку твою, моя пані, коли б отримати.
Гей, а за чим, а при чім
Досвітчення річ годна
Моя мисль незлобна.
До ніг твоїх упадаю, не одміняй тому,
Що-м приїхав поіскати ласки в твоїм дому.
Гей, вірнему твоєму слузі,
Котрий вік цілий
Прагнув бути жичливий.
Трудно Дунай переплисти, сили не стомивши,
Єще трудній друга міти, кріпко не любивши.
Гей, кохаю, не дбаю,

Богу печаль оддаю,
На нім життя складаю.
Гей, пойду пораджуся старенької мати,
Гей, чи кажет, чи не кажет тебе, серце, взяти.
Гей, пойд же, одвід же,
Не стратиш тим славоньки,
Поцілуєш рученьки.
Вороженьки осуждають, взяли з мене мови,
А вже ж мене осудили од ніг до голови.
Гей, кохаю, не дбаю,
Богу печаль оддаю,
На нім життя складаю.

* *
*

Во печалі, во великой
Всегда пребуваю,
По тебі, милоє серце,
Тяжко воздихаю.
Нельзя мні забути тебе,
Преслична Діана,
Ти у мене, моє серце,
Паче всіх ізбранна.
Ти мене словами, серце,
К себі прилучила,
А тепер ти, моє серце,
Проч мя отрішила.
А коли же любиш, серце,
Люби же не лестно,
А коли ж ти ненавидиш,
Учини мні вістно.
Бог тому вельми не терпить,
Кто неправду дієт,
Тот, презлійший на сім світі,
Свою душу губить.

ПІСНЬ СВІЦЬКА СВІТОВА

Мізерія на сім світі, ах, мені, бідному,
Що не маю приятеля, ах, у своєм дому.
Не маю із ким пожартовати,
За білу ручку нікого взяти;
Не знаю, що чинити маю.
Ой, пойду ж я в темні ліси, в густую пущу,
Замкну я ся у келію, нікого не пущу.

Хіба би дівчина до мене прийшла
І в темной пущі би мене знайшла.
Та аби простенько до мене прийшла.
Заживале-м всякой втіхи і всякой радості,
Бо я єї вірне люблю, та не чиню злості.
Коби-м так бога любив сердечне,
То би-м до неба ступив безпечне,
Ах, со святими би-м жив конечне.
Ой, на воді два лебеді зимну воду пили;
Бодай тії повмирали, що нас розлучили.
Бігме не влежу, ані усиджу,
Коли дівчини часто не виджу,
Того світа білого ненавиджу.
Ой, ти ж, моя дівчинонько, живцем мене губиш,
Ой, виджу я по твоїх очах, що ти іншого любиш.
А що ж я тепер, бідненький, почну,
Хіба кохати іншую зачну,
А такую покину і проклену?
Ой, ти ж, моя дівчинонько, любімося собі,
Бо як ми ся не будем любити, зобачимся в гробі.
Наберемся там великого жалю,
Буде тобі жаль, ах, не помалу,
Що сьмо ся любили єще змалу.

ПІСНЬ СВІЦЬКА НЕПОТРІБНАЯ

Через Дунай тихий
Стоять лавки хибкі,
А я, молоденька,
Перейду стихенька.
Перейду я тихий Дунай
І биструю воду,
Ой, ачей я зубуду
Хорошую вроду.
Бідная дівчина
З чорними очима,
Ой, кого я вірне люблю —
Єсть тому причина.
Ой, піду я в поле
Милого шукати,
Всі стеженьки бачу,
Сліду не видати.
Ой, увили вінок
З зеленої рути;
Ой, кого я вірне люблю,
З тим мені не бути.

ПІСНЬ СВІЦЬКА

Ах, мні жаль не помалу,
Раненько як встану:
Нема ж мого миленького.
Ах, мні тяженько без него
        Прожити.
Не уважай, миленький,
Хоч то жаль тяженький:
Потлумить то бог вороги,
А нам поспішить дороги
        До життя.
Лютії ж то вороги
Запирають дороги
Чарами своїми злими.
Ах трудно прожити
        За ними.
Єсли не дають прожити,
Треба ж було просити
До помощі пана-бога,
Аби простая дорога
        Милому.
Але його просити,
Аби дав прожити
На сім світі нам щасливе,
Вовік віка нефальшиве,
        Во мирі.

* *
*

Ци не жаль сердечне,
Що-м гуляв безпечне
Я, серденько, у тебе?
Прошу, миленькая,
Чорнобривенькая,
Не покидай ти мене.

Ци не болить серце,
Мой милий младенче,
На таку любов смотрячи,
Що мя ошукало,
Нещастя споткало,
Злая фортуна при ночі?

Бог того скарает,
Хто кого оставляет

При сем полном фрасунку,
А гди ж я ходиле-м,
Здоров'я губиле-м
Для твоєго візерунку.

Ой, боже ж мой милий.
Тілько ти правдивий,
Не розлучай любві.
Отець розлучаєт,
Недоуміваєт
Он, серденько, о тобі.

Он то помишляєт
І злоє гадаєт,
Не розмислить он себі.
Ох, мой милесенький,
Мой ти хорошенький,
Прибувай же ти ко мні.

Не скорби ж ти на тоє,
Що ся стало злоє,
Приснися хоч во сні.
Здоров'я ничтоже,
Більше любов може.
Ніхто не розлучить.
Хіба смерть розваже,
Гди во гроб пойти скаже.
Тая-бо нас розлучить.

* *
*

Занехай ти мене, я о тя не дбаю,
А на твою ласку да не заробляю,
Бо я знаю, що жартуєш,
Мені свідки офіруєш,
А іншую любиш.
Ах, смів ти казати, що я тя кохала.
Що ж то за кохання? Я о том не знала.
Бодай єм долі не мала,
Коли-м ся в тобі кохала,
Тілько-м жартовала.
А ти собі шукай, котрую ти любиш.
Що своїм серденьком ні сяк ні так блудиш?
Щиро тебе упрашаю,
Хай од тебе ласку маю:
Занехай ти мене.

ПІСНЬ СВІЦЬКА

Гей, не тіштеся, вороженьки, не тіштеся,
Не ворогуйте на мене,
Прошу я вас, змилуйтеся. 2
Утішила вас моя невинна пригода:
Нещасная моя доле,
Смутна ж мені нагорода. 2
От бога маю, от бога то все приймаю:
Нехай же юж вороженьки
Більш на мене не ворогують. 2
Гей, ти, боже, вшелкіє діла і забави!
Ти узнаєш мої кривди
І вшелкіє мої справи. 2
Гей, любив же я да три літа дівчинойку,
Мати ж мені не казала,
Не бери єй, мой синоньку. 2
Гей, не так мати, як і сяя родинонька:
Не бери єї, мой синку,
Бо убога дівчинонька. 2
Гей, умер отець, когда би умерла й мати.
Боже ж мені допоможи
Тую дівчиноньку взяти. 2
Гей, пойду ж бо я да в зелену діброноньку,
Ачей же я там положу
Свою бідну головоньку. 2

ПІСНЬ СВІЦЬКА

О, як тяжко, хто кохає,
На долегливость нарікає.
Нізащо суди,
Милі бесіди
єго. 2
Куди гляну — не зобачу,
Тілько часом собі заплачу,
Бо кого любити,
З тим ся натішити
мило. 2
Зараз люди уважають,
Оченьками поглядають.
Я на то не дбаю,
Бо щире кохаю
єго. 2

Як оком гляну,
Зараз серцем своїм зв'яну,
Що ж, коли близенько
Мовити миленько
трудно. 2
Зараз мене, бідну, судять,
Єму ж мене вельми гудять.
А вже ж бо то тая
Заздрість проклятая
чинить. 2
Нех нароком руку стисне,
Альбо жартом слово писне.
То зараз обмова
Людськая готова
будет. 2
Як ся єще низько кланяєт,
То говорять: «З ним ся знаєт!»
Що ж кому до того,
Що маю я свого
друга. 2
Хто не любить, то гадає,
То, як жінка, язик має.
Мудрий не завидить,
Дурний, хоча й видить,
не дбає. 2
Будет таким бог платити,
За нещирість їх судити,
Юж їм отпущаю,
Злості не гадаю
от бога. 2
Мені єднак гаразд буде,
Хоч говорять о мні люде.
Я бога благаю,
Єму хвалу даю
за ласку. 2

ПІСНЬ СВІЦЬКА

Ох, мні жаль великий, тужу непрестанне,
Тяженько вздихаю, як мні день настане.
Сидячи в хаті, думаю,
Же приятеля не маю,
Жаль серцю моєму,
Жиючи самому. 2

Гди би-м в пущі сиділ і жалю би-м не мал,
То би-м пред собою нікого не видал.
Але в світі жиючи,
Щодень на люди глядячи,
Не раз і заплачу,
Же так літа трачу. 2
Пришли, боже, день, час, годиноньку тую,
Ачей би-м де знайшов дівчиноньку свою.
Щоб юж більше не тужити,
Головоньки не сушити,
Молодих літ своїх,
Марне не губити. 2
А що ж я учиню? Напишу листоньки,
На всі страни світа розошлю послоньки,
Чи где жиє, пребуває,
Нехай мні відомость дає,
Нехай буду знати,
Где еї шукати. 2
Пишу я листоньки, на всход посилаю
Сиві голубоньки, нехай мні шукають
Молодої дівчиноньки,
В которої чорні оченьки,
Ходу тихенького,
Личка спанялого. 2
На западну страну послале-м горлиці,
А на юг і сівер — орли, ластовиці.
Ідіть, в пильності шукайте,
А мні відомость давайте
О еї мешканю
І моєм коханю. 2
Минаєт день, другий, відомості нема,
Подобно ж то моя фатига єсть дарма.
Прилітають голубоньки,
Кажуть, що нема дівоньки
Ведлуг мислі твої,
Тобі подобної. 2
Погляну на запад, аж летять горлиці,
Мовлять: не знайшлись-мо, токмо дві дівиці,
Але вельми єсть прекрасні,
Тілько в світі єсть нещасні:
Єдна зизоока,
Друга сивоока. 2
Орли, треті посли, відомость принесли,
З чорними очима дівчиноньку знайшли.
Личко красне і рум'яне,
Тілько на ноги не стане,

До того німая,
Ще трохи глухая. 2
Летять ластовиці з сіверськія страни,
Мовлять: не знайшли-сьмо, кром єдния панни,
Котра вчера ся вродила,
А дзісь уже як кобила,
До здибання з тобою
Буде, говорила. 2
Що ж вам, посли, вчиню за такії вісті?
Кажу соколові вас живцем поїсти.
А сам коня осідлаю
І поїду край Дунаю,
Буду полювати,
Милої шукати. 2
О боже, мій боже, боже милостивий,
Даруй же мні день той на влови щасливий.
Буду сіті закидати,
Буду дівчини шукати
По лісах, дубровах,
В долинах і горах. 2
Приїжджу над Дунай, моя мила стоїть
Межи двома львами, сама ся не боїть.
Боже, дай день добрий тобі,
Она руки дает обі.
Мила мя приймает,
Здоров'ям вітает. 2
Слава тобі, Христе, і навіки хвала,
Же ся дівчинонька мні красна достала.
Просимо тя милостиво,
Пошли нам вік сей щасливий,
А по смерті в небі
Хвалу дати тебі. 2

ПІСНЬ СВІЦЬКА

Ах, як серцю не нудіти,
Кого люблю — не видіти.
Кого моя мисль кохает,
Серце во мні умліваєт. 2
Великая серцю туга,
Як не виджу свого друга.
Рада б я з ним говорити,
Будуть люди нас судити. 2
Очі видять і пасуться,
Не встидяться, не срамлються.

Ах, горе, горе, болізнь моя,
Проливаю сльози своя. 2
Лучче було не знатися,
Ніж, любивши, розстатися.
Лучче було не зчиняти,
Ніж, любивши, перестати. 2
Тече вода по долині,
Широкий лист на ялині.
З ким люблюся — обіймуся,
К миленькому притулюся. 2
І к милому, к миленькому,
К його личку рум'яному,
Запрягайте коні в санки,
Поїдемо до коханки. 2
Приїхали пред ворота,
Вийшла мила краща злота.
Приїхали пред яблоні,—
Вийшла мила для розмови. 2
А где жиєш, пребуваєш,
Мене, молодую, споминаєш?
А я жию край Дунаю,
Тебе, серце, споминаю. 2
За водами, за ріками
П'є мой милий з козаками,
Ой, п'е же он, подпиваєт,
Мене, молодую, споминаєт. 2
Спам'ятавши я о тобі,
Заплакати мушу собі.
Тогда я серце угамую,
Як з тобою пожартую. 2

ПІСНЬ СВІЦЬКА

Вимовити мені трудно, що тя люблю,
Але серцю мому нудно, що тя згублю. 2
Що тя люблю, як свою душу,
Сам тобі правду да признати мушу. 2
А ти мене ци не любиш, ци не знаєш,
Що навіки мене згубиш, єсли знаєш. 2
Що для тебе, ах мені горе,
Сам втоплюся да в Чорнеє море. 2
Не завдавай серцю туги, дівчинойко,
Не допускай умирати, голубонько. 2
Дай мені місце, серце, в себе,
Так мене люби, яко і я тебе. 2

Бійся бога, глянь на мене оченьками,
Розвесели серце моє розмовами. 2
Дай рученьку, нехай бачать люде,
Що дівчинонька та моя буде. 2
А як же ти моя будеш, будеш знати
І навіки мою щирість пам'ятати. 2
Дай нам, боже, вік щасливий,
Просимо в тебе, пане милостивий. 2

ПІСНЬ СВІЦЬКА

Нехай нагородять неба твої труди
І тяжкого серця вздихання,
Которі для мене поносить завсегди
Щирої милості кохання.
Я тобі вірне серцем сприяла,
Поки-м в свободі своєй гуляла
І друга вірного не мала. 2
А тепер, як милость нам руки зв'язала
Через поприсяги, то трудно
Тому, которому вірне слюбовала,
В парі проводити вік любимий.
Не знаю, чим би тобі платити,
Хіба й вдячністю нагородити
За твоє прихильноє кохання? 2
Нехай за тоє господь свої дари
Зливает з небес з високості,
Щоби могли по милостной парі
Повіншовати взаємності.
Заки то божа судила воля,
Чили то ж то моя така доля,
Що тебе моя приязнь минула. 2
Бо то єсть образа і присягши богу,
А іншого щиро кохати;
Бо то за тоє на страшнім суді
Треба богу отвіт дати.
Бог буде судил, як ся справовал,
Би-м за тоє пекла не достал
Навіки вічні. 2

ПІСНЬ СВІЦЬКА

Постоянно, чесно
Жить в любві нелесно
З драгою милою,

В радості обою
Всегда бить,
У вірності жить.
Два серця, один дух,
Дві мовлі, один слух.
Взгляди милиє,
Мислі здравиє,
Любов дражайша
І жизнь сладчайша
Всегда буде. 2
— Я сама то знаю,
Вірна бить желаю,
Что серцю твоєму,
Ізвісно моєму,
Как вірить вам,
Розсуди сам.
Хоч живу беззлатна,
Однако ж опасна.
І язики лживі
І клеветливі
В той час обнесуть
І обої понесуть
Обоїх нас. 2
Кто ж то не в превміту,
То пусть по завіту
Между нами буде,
Что на злі люде.
Но ти да я
Знаймо двоя:
Случай снискать можна,
Где серця неложна
Представить вірность,
Ко любві ревность,
Но тяготи бремя,
Случай моє время
Премінило. 2
Нех би что тайно,
Не було то явно.
Да серце сокруши,
Друг друга загріши.
Не лжа то бить,
Чого ж утаїть,
Ні на что,
Хоч будет сто.
Пренебрегаю,
Серце вручаю,

Тут всі завидять,
Нашу любов видають
На досаду. 2

ПІСНЬ СВІЦЬКА

Єще сонце не заходить, добраніч не мовлю,
Та нехай тая одізветься, що серденьком зову. 2

Одізвися, дівчинонько, одізвись, золото,
Щастя моє в твоїй долі, сонечна красото! 2

Коли бись знала, дівчинонько, в серцю моєм мислі,
Утонула бись (2) ти в річеньці бистрій. 2

Вийди, вийди, дівчинонько, у гай по телята,
Як у тебе, так у мене чорні оченята. 2

Нащо ж мені, нащо ж мені собаки тримати,
Суть у мене такі люди, що будуть брехати. 2

Нехай брешуть, нехай брешуть, добрешуться лиха,
Ми з тобою, моє серце, любімося стиха. 2

Любилися, кохалися, як риба з водою,
Тепер треба розстатися нам, серце, з тобою. 2

Вийди, вийди, серце моє, будеш гості мати,
Та скажи ж мені, моя голубонько, чим будеш
приймати. 2

Пойду ж бо я в густі ліси, в глубокії скали,
Ачей же юж вороженьки не будуть брехали. 2

ПІСНЬ СВІТОВА

Ах ти мні, біда мні, 2
Молодому в тузі жити,
Кого люблю — не видіти.
Ах ти мні, біда мні.

Ах ти мні, біда мні, 2
Що по щастю, що по долі,

Коли жити по неволі,
Ах ти мні, біда мні.

Ах ти мні, біда мні, 2
Всюди бачу люду много,
Не утішать серця мого,
Ах ти мні, біда мні.

Ах ти мні, біда мні, 2
Всюди пари людей бачу,
А я, бідний, з туги плачу,
Ах ти мні, біда мні.

Ах ти мні, біда мні, 2
Розлучили пару милу,
Щоб глядіти на могилу.
Ах ти мні, біда мні.

ПІСНЬ МАНДРОВАНОГО ЛЯХА З ВАРШАВИ

Да йшов ляшок із Варшави,
На нім бути, сукні шарі.
Мам при боку канчука,
Не боюся мужика. 2
Да йшов ляшок мановиком,
Надибав жінку з чоловіком.
Помагай-бог не дав
І шапочки не здонняв. 2
Мужик його привітав,
За чуприну вихитав.
От так, ляшку, добре знай,
Помагай-бог давай. 2
Да пішов ляшок понад Бугом,
Аж там оре мужик плугом.
Ой, став ляшок гадати,
Щоби єму сказати. 2
Да гадав ляшок до півдня,
Прийшов пішком до плуга.
Бодай здоров, ляшку, був,
Помагай-бог чом забув? 2
Да подай, хлопче, батога,
Буду вчити ляшка я
Помагай-бог давати
І шапочку знімати. 2

Да біда ляшка спокусила,
Прийшов ляшок до русина.
  Помагай-бог не дав
  І шапочки не здоняв. 2
І той його привітав,
За чуприну вихитав,
  Познав русин, що ляшок,
  Бо під носом порошок. 2
Гей, пішов ляшок дорогою,
Надибав білу гусь над водою,
  Помагай-бог, біла гусь,
  Навчила мене тая Русь. 2
Леч ось ідет медвідь кусий,
А він мовит, що й то русин,
  І зняв шапку хутненько,
  Уклонився низенько. 2
Медвідь мовит: що, лях, грати?
Почав з ляшком жартовати.
  Медвідь з ляхом попіграв
  І чуприну обідрав. 2

* *
*

Ой боже мой, боже, дієт ми ся негоже,
Аще ти мене забудеш, боже, да кто ж мене вспоможе?
Родина мя не знає, дружина отступає,
А кто ж мені, нещасливому, радойки дати має?
На коника сідаю, богу тя поручаю,
Юж я от тебе, моє сердейко, далеко од'їжджаю.
Мусим ся в тверді скали моцно замуровати,
Да щоби о мні жодного хиру да не було слихати.
Сам я не знаю, що радити маю.
Занесуть мене буйнії вітри до тихого Дунаю.
Несуть кості на сушу, рибойки з'їдять тушу,
А ти, мой боже, будь милостивий, прийми мою душу.
А ти, моя дівойко, моє любе сердейко,
Ой, поховай же, ой, позбирай же, сивая голубойко.
Хоц я под землею буду, о тобі не забуду.
А ти за мене, а я за тебе бога просити буду.
Ой, вийду я на горойку, погляну я в долинойку,
Юж я не виджу своєго сердейка, лем єго могилойку.

ПІСНЬ О ЗЛИХ ПАНАХ

Конець світу юж приходить,
Не горазд ся щодень робить.
Панове злі наставають,
Люд худобний зневоляють.
О панове, сребролюбці,
Горді хулні самолюбці,
Не людіє возносливі,
Предателі, ох, злосливі.
Самі себе ненавидять,
А убогими ся бридять.
Правотяться не по пра[в]ді,
Права чинять все на зраді.
Тепер правди не познати,
Добрий тот, хто знає лгати.
І наїсться, і нап'ється,
Людськой праці набереться.
Антихристи явно зводять,
Антихриста плоди робять.
Перше правда потлумиться,
Віра, любов ізміниться.
Настає час царства єго,
Щорок горше всего злого.
Люде у бідах загибають,
А у журбах ізсихають.
Тепер правда оскуділа,
Ненависть ся вкореніла.
Не маш любві межи пани,
Іздирають християни.
Іздерли люд і здирають,
Самі себе прибирають.
Який такий з доломаном
Каже звати себе паном.
Ко господу серця міем,
Зложену пісню вопіем.
Жалость свою потішаймо,
Скорб от серця отдаляймо.
Бо злих панов бог карає,
Смерть і войни насилає.
Простак бідний сам не знає,
На своюм ся присягає,
Слезами ся умиває.

ПІСНЬ О СТРАШНИХ ЛІТЕХ

Смутніє трени в світі ся знайдуют,
Же остатніє літа наступуют;
Земля запустіла, война юж повстала,
Єдна матка з дітьми юж гладом померла.
Кто ж не заплачет так великой біди,
Же ся юж стают на солнцу отміни?
По затмінню солнца ні маш нич доброго,
Только крвепроляття — повстал брат на брата,
Кролевства падают, цесарства рушают
І великіє панства війни край рушают;
Віра на віру барзо юж повстала,
Не єдна церков юж єсть зрунтована.
Боже милостивий, дай ся ублагати,
А люд зубожалий не рач погубляти;
Небо і земля мимо мают іти,
Слова боскіє мають ся сполнити.
Бо юж льви срогіє на світі повстали
І волци драпіжнії людей пожирали;
Міста попалено, замки поламано,
Людем вірним свята гвалтовано.
І заздрость многа на світі повстала,
Же мати діти на смерть видала,
А діти отця не хотят чтити,
Бо в молодості не давал їх бити.
І в приятельстві неприязні много,
Же рад би предати юж єден другого:
І сусід сусіда в убозтві не ратує,
Але єму во словах своїх трутизну готує.
Для того пляга боска на нас юж упала,
Же рука поганська горі юж повстала,
Для того панове лютіє повстали,
Же серця лютії в них ся показали.
О, кресте святий, рачся нам вказати,
Як царю Константину із'явися во сні,—
І ми всі к тебі руці простираєм,
Із глубини серця жалосне волаєм:
«Улютуй же ся, тройце святая, над нами,
Потлуми враги своїми ногами,
Аби-сьмо тебе гойне вихваляли,
А бога в тройці єдиного знали.
Нехай же ти буде от нас честь і хвала
От нині і до віка годні воздана,
Котрий жиєш і царствуєш во вік віка, амінь».

ПІСНЬ О СВІТІ МАРНОМ

О, всесвіте барзо нензний, то же-сь украшений,
А от людей вшеляких то же-сь спустошений!
Великіє гради, села вшитки спустошили,
Которіє панов зацних пред тим в себе міли.
О, чловіче ти мізерний, на що ся надієш,
Сам не знаєш, єжелі ти ютрейший ден доспієш?
Вчора-сь виділ сусід своїх — дащо їли, пили,
А сим часом барзо скоро не знаєш, где ся діли?
Кирвавіє ріки текут, кров ся проливає,
Земля плаче і ридає, кров в себе ховає.
По дорогах тіла лежать, всюди розметані
І окрутними звірами рожне суть рознесені.
Тераз сини отцев своїх ні за що не мають,
А отци теж синов своїх турком ради запродають.
Хвала ж тебі, алілуя, ох, мой моцний пане,
Ми тя будем всі хвалити, поки нам світа стане.

* *
*

Захотіла Смілянщина віру утвердити,
Восточному цареві главу преклонити;
Зараз стали бідних людей в обоз вигонити.
Да вчинили ляхи пани меж собою справу,
Розігнали вірних людей в московськую страну;
Худоби їх забирали, монастирі драли,
А ще бідним християнам й страх завдавали.
Да вчинили вражі ляхи у Вільшані славу,
Да отняли Даніїлу млієвському главу,
Тіло его повеліли огнем іспалити,
Главу его а до палі із гвіздєм прибити...
Вражі сини жидиченьки тоді ізраділи,
Як ктитора Даніїла на палі узріли.
А в той час страх великий людям завдавали,
Усіх людей до єдності на віру навертали.
Сподівались на йгомена, що він зарятує,
А він тільки їздячи по Україні да ляхів дратує.
Заплакали старі люде і малії діти:
«Горе, горе нам на світі, що нігде прожити!»
Телепинці з Вербинцями, дайте собі руки,
Ожидайте на тім світі пекельної муки!

* *
*

Розум

Нащо сушиш голову, небоже?
Жура біді порадити не може.
Бог тільки сам нещасливим потіха.
Удай ся до него серцем і устами,
А бог добрий, змилується над нами,
З тим позбудеш туги, смутку і лиха.

Воля

Сам не знаєш, що до мене мовиш:
Спиш подобно, чи в полі вітер ловиш!
Пробудися, а зваж, що ся діє:
Ото в той годині люб по малой хвилі
Будут темні очі твої в могилі,
А язик твой навіки оніміє.

Розум

Гнієт зерно, жеби плод родило;
Гнієт жолнір, бо звитяжити мило;
Сієт орач з охотою і тучі пожадает,
Ти смерті боїшся, власне, як би тіло,
Не повставши не суд страшний, вічне гнити міло,—
Такая-то любов бога в твоєм серцю палает?

Воля

Бог єсть силен, трудно не признати,
Але ж трудно смерті ся не лякати:
Плачуть люде по улицях, плач їх єсть безмірний.
Гради, весі, поля, ліси трупів полни,
Смутний погреб пси і круки, звірі в собі ледво
чинити здолни,
Сами навет священики одмели люд свой вірний.

Розум

Смерть при муці і смерті Христовой
Увольнит нас з погибелі гріховой,
З любве бога принята з охотою.
Готов будь умерти, то для бога мало,
Хотя й би ся при найтяжших болізнех умирало,—
Так учини і ти разом зо мною.

Воля

Ах боже мій, нех же умираю
І в повітрю нехай нагле сконаю,—

Прийми тільки смерть за гріхи смерті сина твоєго;
І немощну волю для Христової страсті
Тримай сам при твоей волі, кріпи, не дай упасти,
А ото я в руці твої даю духа моего.

ПІСНЬ СВІТСЬКА, СИРОТИНСЬКА

Що я кому виноват, за що погибаю?
Ах мні нудно, сиротині, що родини не маю.
Я листоньки пишу, післовьків не маю,
Ким би передати — сам бідний не знаю.
Прилетіте, прилетіте, білі лебедоньки,
Понесіте од мене родині листоньки.
Одсуну я кватироньку, гляну по світоньку,—
Ах, там люде ходять, з родиною ся водять.
А я, бідний сиротонька, дивлячися, плачу,
Перед сльозоньками світонька не бачу.
Коли я що маю,— родина мні ся знаходить,
А коли я не маю, і всі мя обходять.
Занесіте ж мене, буйні вітри, в чужу сторононьку,
(Щоб я вже не слухав) людську обмовоньку.
Ой фортуно ж моя, ти ж щастям керуєш,
А другому щастя навіки даруєш.

* *
*

Що я кому виноват, за що погибаю,
Що я от злих человік спокою не маю?

Ненавидять, гонять, б'ють, живцем пожирають,
Як яструби, на бідную птицю нападають.

І вскритися не могу, ні явно прожити,
Явно гонять, тайно б'ють, закидають сіті.

Як рибарі на рибу невід затягають,
Так на мене злії люде сіті закидають!

А що ж кому за вина такая причина?
За що гонять, за що б'ють? О, я сиротина!

Лютим огнем, яростію палають без міри,
Метаються на мене, як дивіє звірі.

Ах, боже ж мій єдиний, печальним утіха,
Возри на мя сироту, визволь мене з лиха.

Та нехай лихо та не нам, та нехай нашим ворогам!
Они тоє знають, що нас осуждають.

Суди, боже, вороги та нехай будуть знати,
А я жию под скридлом твоєй благодати.

* *
*

Реку, реку правду ненароком;
Що зобачу своїм оком,
Зараз зважу не помалу,
На що ж би ся тоє здало
В світі гулящом?

Ой, умерти, зараз плачу,
Коль хороше що зобачу,
Коли дівчину хорошу,
У кут єї зараз прошу,
Щоб єй хто не врік.

І там я зараз пізнаю,
Хоць помацки, то вгадаю;
Зараз зважу мову свою,
Хто дасть масла, а хто лою.
От то Соломон!

І так я не єдну здуру.
Дивну мні бог дав натуру:
Люблю з ними все мешкати,
З ними бути, навіть спати.
От то натура!

* *
*

Чом тужиш, серденько,
Гди любиш тихенько?
Перестань тужити!
Сприяю ти.
Не мавши друга,
Серденьку туга,
Щоденне глядячи
На люди.
Хоч кілько кохати,
Юж не буду мати

Такої щирої
Дівчини.
Для тої причини —
Своєя дівчини —
Бог мені дарует
Іншую.
Юж просити бога,
Нех од серця тривога
Отступить конечне
В коханню.
Гди милость скажет,
Нех руці зв'яжет
Священик стулою
Своєю.
Гей, будь же ласкава!
Твоя будет слава.
Потішай серденько,
Прошу тя.
Щоби не тескніло,
Щоби в любві било.
А тепер юж мушу
Терпіти.
Що ж? Коли милості,
Так теж і щирості
Першої знехати
Тяженько.
Ліпше би не знати,
Нижли занехати
Дівчину красную
До часу.
Хоч буду кохати,
Юж не буду мати
Також красної
Дівчини.
Чорні оченьки,
Білі рученьки,
Розмова милая
Щоденне.
Гей, боже ласкавий,
Ти любості давай,
Друг друга любити
До смерті.
Прошу тя слуга,
Даруй ми друга,
Щирого во любові
Навіки.

*   *
*

Далек ти полинеш, да мой сивий орле!
А хто ж тебе у чужині, сердечний, пригорне?

Да чи в луги, да чи в ліси, да в чистоє поле,
Озьми ж мене із собою, мой сивий соколе.

Да скоро ж ти прилинеш, я весела буду,
Да як сядеш близько мене, всего смутку забуду.

Да прилітай же ти да щодня пораненьку,
А потішай, серце моє, ти мене, молоденьку.

Бог і тоє знає, хто нас обмовляє,
Нехай тому тяжко-важко, хто нас розлучає.

*   *
*

Чесо ти ради, младенче,
Вправил тугу в своє серце?
Не треба юж скорбі міти,
Лучче у радості жити.   2

Не довліет сітовати,
Но на бога уповати.
Бог — багатий, щедростливий,
На сироти милостивий.   2

Бог печеться сиротами,
Огорнеться щедротами,
А всем скорбен і плачливий,
На сироти милостивий.   2

Мієш друга возлюбленна,
Од бога тобі вручена.
Перестань юж днесь тужити,
Же днесь отця не видіти.   2

Отця і матки не видаю,
Слезне з плачем к ним волаю:
Отче, отче, прибудь ко мні,
Розвесели серце во мні.   2

Прибудь, отче, на брак к сину,
Увиждь жену мні єдину.
Наймильшая моя мати,
Чом не прийдеш мя вітати. 2

Прибудь, матко, днесь ко сину,
Увиждь жену мні єдину,
Наймильшая моя мати,
Чом не прийдеш мя вітати. 2

Со женою свого сина
Прибудь, матко, днесь єдина,
Увиждь, увиждь цорку свою,
Сином твоїм любимую. 2

Сестро ж моя любимая,
Чом на мене гнівливая?
Прибудьте днесь, не смутіться,
Се бо брат ваш веселиться. 2

Вас, братія, оставляю,
Люб ся з вами розлучаю.
Бо доколь ся юж скитати,
І марне вік свій теряти. 2

* *
*

Бистренькії річеньки,
Холоднії водоньки. 2
Поможіте плакати,
Миленького шукати. 2
Альбо кто його там держить,
Что до мене милий не біжить. 2
Альбо листоньку писал,
Альбо служеньку прислал. 2
Пришли, пришли служеньку,
Розвесели мою туженьку. 2
І листоньки не писав,
І служеньки не прислав. 2
Сідлай коня ворона,
Ідем, мій милий, до Львова. 2
Бери стріли і сайдак,
А я пойду, милий, піша так. 2
Мене ноженьки не болять,
С тобой, миленький мой,
мандрувать. 2

Мене рученьки не болять
Тебе, миленький мой, обнімать. 2
Мене устоньки не сверблять
Тебе, миленький мой, ціловать. 2
Мене глазонька не болять
На тебе, миленький мой, взглядовать. 2

* *
*

Тужив, гукав жалостію голуб на бучині,
Зажурився мій миленький по своїй дівчині.
Чим ся журиш, мій миленький, чему ся хлопочеш.
Чи собі дівчиноньку іншую взяти хочеш?
Як же ся мні вельми не журити і як не тужити,
Же любиле-м красну дівчиноньку, з нею мні не жити.
Ах, так же мні жаль строптива і болезнь сердечна,
Же любиле-м дівчиноньку, оставлю конечно.
Для чого, мой миленький, мене оставляєш,
Жаль і плач серденьку на всі дні жадаєш.
Бо от тебе, моя миленькая, далече отхожу,
Кому мене, мой милий, вручаєш дівчину пригожу?
Вручаю ж я тебе всещедрому богу,
Поклон тобі оддаючи низенький до ногу.
Будь здорова, дівчинонько, бувай же здорова,
І о мені не забувай, дівчино чорноброва.
А я так же, моя миленькая, тебе не забуду,
Лягаючи, альбо вставаючи, вспоминати буду.
Сядь зо мною, дівчинонько, сядем ми обоє,
Нехай тераз на остатнє потішимся двоє.
Дай же ми, моя мила, рученьку нелестно,
Уж Дніпром попливу за биструю Десну.
Чи скоро ль, милий, до мене будеш? Як бог дасть, не знаю,
Тераз тебе, моя миленькая, любезно желаю.
Чим же ти мене знаєш, дівчину кохану?
Так любиле-м, кохале-м тебе непрестанно.
А тепер же от мене Дніпром хочеш плисти,
Присилай же до мене, миленький мой, листи.
Пришлю, альбо і сам к тобі буду, бог дасть, на Покрову,
Єсли хочеш, візьму, ма́ленькая, тебе, чорноброву.

ПІСНЬ СВІТОВА

Біда ж мені на чужині, бідній сиротоньці,
Не так же тій сиротоньці, як бідній головоньці.

Же не маю з ким приязні, туги розлучити,
Тілько звикл-єм безпрестанку на чужині жити.

Ходжу, нуджу, по юлонці тяженько зітхаю,
Же на тій чужині родини не маю.

Коли б в мене тут була хоч єдна родина,
Ніхто б, ніхто б мні не сказав, що я сиротина.

Летів орел через море, перо уронивши,
А хто ж тебе там потішить, сирото наймильший.

Ой, як тяжко сиву перу на землі лежати,
Ох, так тяжко на чужині родини не мати.

Летів орел через море, да подай, море, пити.
Трудно, трудно сиротоньці на чужині жити.

Гой, сироти, гой, сироти, когда вам добро будет,
Що вас уненавидят, єще судят люде.

Може, б мені лучче було з родиною мешкати,
Тілько біда мізерному, єще звик мандровати.

Ой, вийду я за ворота, стану як сирота,
Ніхто ж мене не займає, бо роду не знає.

Але ж бо той світ так до себе маєт,
Що тепер убогого род ся одрікаєт.

Хіба ж мені тая будет щирая родина,
Сажень землі на цвинтарі, висока могила.

А на тій могилі буде написанно:
Тут той лежить чоловік нещасливий, що сиротою званно.

Да всі знають, мимо ідуть, хто тут одпочиваєт,
Той чоловік нещасливий, що тут роду не маєт.

* *
*

О, зрадливоє кохання, гди ж ся юж розстати,
Що сердейку було мило, треба занехати.
Дівчинойко, моє серце, гди ж я от'їжджаю,
Білоє личко, чорнії брови богу поручаю,
Гди час марне істратил-єм, що хтіл — не достал-єм,
Як билинка в чистом полю праве юж зостал-єм.
Ах, сердейку тяжейко, тяжко, нудно,
Через зліє ворожейки розмовляти трудно.
— Ах, мой милий, милесейкий, чом же ти смутнейкий,
Чом не мовиш словця ко мні, мой пане краснейкий?
— Трудно ж мені із тобою, серце, розмовляти,
Приглядяться ворожейки та будуть брехати.
Сама видиш, моє серце, же щире кохаю,
Милейкую дівчинойку за ручку стискаю,
— Посію я дрібний мак, а вродиться лен,
Ой, очхнися, мій миленький, бо юж будет день.

* *
*

Годі вам шуміти, зеленії луги!
Годі мліти серцю моєму з незносної туги! 2
Як цвіти прекраснії скоро одцвітають,
То так нас молодії літа скоро покидають. 2
Прийшли літа скоро, як бистрії ріки,
А я живу у нещастю через усі віки. 2
Віють вітри в степу, запрету не мають,
Ідуть мислі вдень і вночі — спокою не дають. 2
Старость моя і жизность! Не можу терпіти,
Що я не вмів молодими літами владіти. 2
Тепер я не знаю, як дожити віку:
Ой, де ж мені подітися, бідному чоловіку? 2
Пойду я з печаллю а в темнії луги;
Ой, чим же я визволюся з великої туги? 2
Лучче ж мені жити в пущах між звірями,
Аніж мені при нещасті жить між ворогами. 2
Лучче ж мені жити в степу у пустині,
Аніж межи людьми при нещасті жити наєдині. 2

ПІСНЬ СВІТОВА

А що в світі за зрада великая стала,
Чили тепер, чили з давніх літ такая бувала?

Потратив-єм літа в світі, втратив-єм надію,
Де ж я тепер, бідний син, подітися мію?

Не кожному, як бачу, Вкраїна панує,
Єден плаче, другий скаже, а третій не чує.

Єден плаче, другий скаче, третій ся насміває,
А о лиху, о печалі своєй не знає.

А у лісі тонким древом і вітер колише,
А сирота на чужині ледве з лиха дише.

А у лісі більшая пташка меншую збиває,
А сирота на чужині сльози проливає.

А хто схоче сироту к собі прихилити,
Тілько треба ласки божой о помощ просити.

Прошу, прошу, ізмилуйся, о божая мати,
Не дай же мні, сиротойці, марне погибати.

ПІСНЯ СВІЦЬКА

Мізерія на сім світі мене понудила,
Обоюдная копія серце мні пробила.
Сам не знаю, що маю чинити,
Прийде мні ся із тоскності самому згубити.
Що не маю із молодих літ щасливої долі,
Тілько біду тяжку терплю от лихой неволі.
Скитаюся по всім світі, як яка пташина,
Не знає мя, где я жию жадная родина.
Може би мні лучче з родиною жити,
Тілько біда мізерному, що звик вандровати.
Але тепер отой сей світ все до себе має:
У багачів мізерного родина не знає.
Хіба мні тая буде щирая родина:
Сажень землі на цвинтарі, висока могила.
А на тій-то могилойці так буде писано:
«Тут лежить той чоловік, що го сиротов звано».
Ах, люди мимо йдучи, хто тут спочиває?
Туто лежить той чоловік, що роду не має!

ПІСНЬ СВІЦЬКА

Нудно ж мені, що думаю,
Лиху долю проклинаю.
Гей, біда в цілом віку,
Трудно жити чоловіку.
 Молодосте, квіте красний,
 Ох, чому ж єсь так нещасний?
 Літа губиш, серце нудиш,
 Не женишся, дурно любиш.
Мати ж моя коби знала,
Нещасно б не годовала:
Воліла ж би-м утопити,
Ніжли тепер все тужити.
 Сам хороший вік минає,
 Ах, нещасний наступає,
 Бо як стану над літ сорок,
 Не поглянет мила оком.
Будуть мене одганяти,
До шпиталю одсилати,
Там со старцями вкупі жити
І милостиню просити.
 Бідна ж моя милостиня!
 Ліпша ж любая дівчина!
 Обідати, вечеряти,
 З нею любо спочивати.
Пойшов бе-м я до монастирю,
Але сам собі не вірю:
Гей, там треба много сили,
Щоби біси не скусили.
 Треба би ся засклепити,
 Щоб дівчину не бачити;
 Бо як дівча обачил би-м,
 От престола отскочил би-м.
Где ж ся мені обернути,
Где з голови біду збути?
Буду жити, най так буде:
Терпен — спасен, кажуть люде.

ПІСНЬ

Видиться, в світі всі грішнії люде,
І нам умирати всім потреба буде.
 А як прийде час умирати,
 То треба нам всім із сім світом розставати.

А як прийде час, година,
Як нестане — давай вина.
Як нестане —
Давай, пане,
Фляшку і другу.
А я тобі іскажу, мосьпане,
Що так і до тебе смерть не пристане.
Обернися, офукнися,
Тупни ногою, погрозися:
— Пойди, смерте, бо полаю,
Бо я тепер гостей маю.
Не до того,
Коли много
Фляшок на столі.
А як не схочеш, смерте, мя слухати,
То і скажу тебе за двері випхати.
Пойди, смерте, преч до невірних,
Не зачіпай нас, грішников бідних.
Бо ми іще хочем жити,
А так враз їсти і пити.
Коб горілка,
Коб з медком,
З добрими людьми.
А ви, милий пане господарю,
Не чиніть собі фантазії помалу.
Но як пойдете до пивниці,
Поналивайте повні шкляниці
І поставте разом в столі,
А ми вам на долі
Хорошенько
І низенько
Уклонимося.
А ви, милі пані господині,
Не ухиляйтеся, бо ми у гостині.
Прикажіте тлусту гуску,
Тут єй поставте на перекуску.
А як ви так учинете
І ви тут єї поставите,
То ми вам
Ізложим дяки,
Уклонимся паки.

А ви, фурмане, коні запрягайте;
Хоче-сьте не їли, о том не думайте.
Нуте, нуте, скоро поганяйте,
Більше сьому дому не наприкрайте,

Бо як зачнуть фантазії,
Візьмуть дубові фузії,
Як стануть стріляти —
Стид буде втікати.
Ліпшей додому завчасу їхати
І на добраніч усім оддати.
А ви, милі братія годні,
Випиваймо еще по одній,
Бо як помрем, то не будем,
Бо як помрем, то не будем,
Бо як помрем,
То не будем
Більше в сім дому.

* *
*

Ах я нещасний, що маю діяти!
Люблю дівчину, не могу єй взяти.
Не могу єй взяти, бо я небагатий.
Ах я нещасний, що маю діяти!

Коли.б ви роки були ісхотіли,
Мене багатим були сотворили,
Взяв би я тую, котора мні мила.
Ах, доле ж моя, доле нещаслива!

Що я тому винен, що я серце маю
І що я тебе так вірне кохаю?
Познавши тебе, мушу я кохати,
Ах я нещасний, що маю діяти!

Куди я пойду, не виджу нікого,
Коли там нема серденька мого.
Ти-сь од мене взяла серце і душу.
Ах я нещасний, еще жити мушу.

Як я тебе люблю, ти о тім не знаєш.
Хіба ти, мила, серця не маєш?
Ах ти не знаєш, як то єсть кохати,
Волів же-м би я тебе і не знати.

Ой, боже, мій боже, глянь на серце моє,
Вшак же ти бачиш все нещастя моє,
Що я без неї не могу прожити.
Ах я нещасний, що маю чинити!

Нащо ж так кажеш, щоби ся кохати,
Коли не судиш нам ся повінчати?
А коли судиш, то чому не злучиш,
Нащо ж так тяжко серце моє мучиш?

Хоть єї не візьму, буду єй сприяти,
Всякого добра буду єй желати.
Буду до смерті за нею тужити,
Іншої над неї не буду любити.

— Ах, не зарікайся іншої любити,
Бо ти без кохання не можеш прожити.
Забудеш о тім, що я тобі мила.
Ах, я нещасна, що я полюбила!

КРАСНАЯ БОГИНЕ

Красная богине
І пані княгине
Великого роду.
Коли спомню собі
О твоїй подобі,
Нігда не забуду.
Ой богме, годна, щоби єї кохати,
Хоц би за тоє нагороди і не мати,
Ні подякованя.
Ой, з такою жити,
Літа проводити
Без жадной трудности.
У стану тонейка
І вся хорошейка,
...ем я єй люблю.
Бачу, не покину,
Хіба перед згину,
Перед богом я слюблю.
Ой богме, годна, щоби єї кохати.
Сивейкі очі,
Яко звізди вночі,
Коли єсть погода.
Уста рум'янії,
Личенька білії,
Серцю охолода.
Ой богме, годна, щоби єї кохати.

ПІСНЬ СВІЦЬКА

Ох ми тяшкий жаль не малий,
Многи скорби мня обяли.
Отца, матер оставил-єм
І сам от них заблудив-єм.
Усіх живих я оставил,
А днесь слишу, іш померли.
Отець, мати преставися,
Во мні серце раздвоїся,
Ци не плохий розум стался,
Же в чужину єм загнался?
Хоть померли, не видаю,
В чужем краю пребиваю.
Плачте очі, слези лийте,
Отця, матер юж не взрите.
У чужині мушу жити
І з близькими ся не видіти?
У чужині пребивати,—
Так чужину треба знати:
Ані честі, ні похвали,
Токмо досить ізневаги.
У чужині пребувати —
Не дай, Христе, умирати!
Слези мої, Христе, прийми,
Житіє чисто даруй ми!

ПІСНЬ О СВІТІ МАРНОМ

Світ ся преміняєт, ясность закриваєт,
Которой бурності нигди не престаєт.
Доми божія і земля вкривавлена,
От поганов тиранов барзо спустошена.
Як льви, зазирають християн вловити,
Аби єще всіх дощенту побити.
О, моцний пане, так долго тирваєш,
Мордерство незносно чем не караєш?
Якая гординя тут ся встановила,
Котрая єще пред тим неслихана била?
Християни ораз всі ся іскупили,
Не відають, где би ся фрасунку позбили?
Где князі і пани, люб теж сенатори,
Котрих много єсть в Криму із татари?
Іж там палацов, покоєв не мають,
За гордость і пиху то собі тримають.

А кості і тіло в полю ся валяють,
Звіріє і птаство тії трупи збирають,
Котрих єще було у пущі немало,
Краєві і царству половици не стало.
Боже справедливий, судіє правдивий,
Нехай юж не будет на нас врагов лживих!
Не допущай на нас такого тиранства,
Уховай нас, предвічний царю, от поганства!

БУРЛЕСКНА ПОЕЗІЯ

ВІРШІ - ОРАЦІЇ

ОВО Ж І Я, ПАНОВЕ...

Ово ж і я, панове, що сьте ся за мною
фрасовали?
Тескно вам було, же сьте ся за мною
здумівали.
Чом не маш на него милого ранця.
Чом не слити без бороди старця.
Ово ж і я на єго колесію з'явився,
І на рацію давно зготовився,
Що вам ознаймую о недостатках,
Так теж і о всіх припадках незгодних.
Завсе іду звонити в зимі і в літі.
Ність ми гіршой біди на світі;
Ніж вилізу на дзвоницю, вітр мя провіває,
От ног до голови всюди досягає.
А передзвонивши, до школи скочу,
Так теж і зубами, як возом, затиркочу.
В школі не топлено,—
Так теж і на кухні нич не готовлено.
В школі не топлено, ніт ся где загріти.
А що ж я маю, бідний, на світі чинити?
Чуприна на мні, як ріг, стала,
Тьфу, тьфу, бодай ся на вітр пропала.
Вкусила мя вош єдна в груди,
Аж мя заболіло всюди.
Посадил-ем ei на під, аж ся встрашил воробел.
А еще єден брат за мною зубами згиргоче,
А то все на нове, що ся єму їсти хоче.
Рачте, панове, о нас не забувати
І на нас ласку імати.
Я от вас не веле прошу —
Тілько по єдном грошу.
А я невеликий отрок,
От бога присланий пророк,
Хотів би-м вам дашто пророковати,
Дашто смачноє ламати.

Випеченую паску,
Присмаженую ковбаску,
А і я вашей ласки прошу
І торби на паску ношу.
А ми готові обирати,
Коби-сьте хотіли давати.

* *
*

От юж і я, пан Івах,
Вискочил-єм на стілець, як птах.
Не противтеся, панове, що я попід окна ваші ходжу,
Бо я у письмі по коліна броджу.
Знаю я, що то за книга
Торколой, знаю, що псалтира,
І всіх книг много я знаю,
На котрих так часто хіба в рік читаю.
Але ви на нас, жіночки скупії,
Підуть вас потішати в пеклі анґели глухії,
Таку собі розкіш будете мати —
Єдна до другої смолою перепливати.
Мовив мені єдин чоловік: «Чи не ліпше би тобі ся,
Небораче нищий, наймити йти служити,
Нижли увечір і рано попід окна ся волочити?
І я тобі буду по півгоршка кулешу варити,
А що слушна і грішми платити.
Тілько ти перестань тої школи заживати,
Можеш і ліпшим юристою зістати!»
Але, панове, чомусь наш дяк зубами скрегоче,—
Подобно он пити із кулака хоче.

* *
*

Помагай бог, ваша мость, альбо вечір добрий!
На худого пахолка будьте, ваша мость, щедрий,
Бо-м усе стратив у турецькій війні,
Видите усі добре, же-м не прийшов вбраний!
Порадьте, панове, где би ся затягнути служити?
Коли б з ким цнотливим, хоч би і коні водити.
Прошлого дня хлопці мя здибли, мовлять: «Ходи до школи,
А єсли що маєш, проїш, пойдеш од нас голий!»
Я розумів, же они мовлять: «Будеш пасти воли»,

І так з лихом зайшов аж до їх школи.
Аж якийсь в кафтанику, дяків кревний, єще без уса,
А піди ж, який франт лихий, власная покуса,
Провадить ми якусь, би сліпому, слаціну.
А я на теє ні мислю, ні ухом не суну.
А он мовить до мене з фурією: «Мов же з фуком!»
А з одного боку — кулаком, а з другого — стусом!
Потім крикне на хлопці: «А дайте ж му з маслом кашу!»
А я мовлю: «Чорти драли матір вашу!»
Написав ми першу лаціну: курпіса, ходак, робак,
А я знаю і без лаціни, що то єсть так.
Знову питає мя: леміш, чересло, лопата, весло,
А я, неборак, мислю, коби лемішка і масло!
Буду добре пам'ятати, як мя шановали,
Бодай ся усі тоті поганці з дяком такого діждали!
За рік я бо вем тої лаціни мислюся навчити
Альбо у того, що уміє добре коні і кобили водити.
І ви, панове, єсли би-сьте котрий доброго слуги потребовали,
Певне би-сьте не найшли, хоч би-сьте із свічкою по всіму світу шукали.
А мовте ж, котрий би слуги щирого потребовав,
То зараз зо мною би ся пильно сторговав,
Альбо проходімся далеко на господу,
Там же із собою при горівці учинимо згоду.

* *
*

От юж і я, панове, що-м ся був забавив,
Але-м ся пред особи ваші барзо пильно ставив.
О школьних речах рад би-м вам повісти,
Але, вам здоров'я кажучи, хочет ми ся їсти.
О тоє вас напоминаю: корчми не забувайте,
Єсли Дудка у церкві єсть, то з собою його затягайте,
Бо то утіха ціла, коли музики учить,
А прийшовши до церкви, то свічки не купить.
А котрий хоч купить, з годину гадає потихо
І, мислячи, мовить: «Любонь мя до тої церкви занесло лихо.
А вже ж до тої церкви ніколи не буду ходити,
Волів би-м був і за той шеляг тютюну купити,
Бо тютюном не один од серця плягу ізганяє,
А коли пол натще, власне, як і кусня хліба в губі не має».

Але я тую річ на інший час зоставую,
А о школьних речах вашу мость ознаймую.
Такая ми ся пригода стала,
Котрая іще на мене нігди не бувала.
Справил-єм був собі хороший даламан,
А коли ся бувало в нього уберу, то ходжу, як пан.
Локоть по шелягу, а іще тонким єдвабом ушита,
Куди би ся крізь ню подивив, то рідким вітром підшита.
Петлиці з ледом, з морозом оздоблено,
А сподок дрижаном слічне урашено.
Котрий мя даламан і кравці много коштували,
Также мя єсьте в тім даламані часто видали.
Але вже єсьте мні чомусь і хліба не хотіли давати,
Не один ми мовив: «Ой, маєш ти дорогії шати!»
А я той даламан під піч був сховав,
Злодій, підкопавшися, даламан украв.
Уже ж би я о той даламан не дбав,
Тілько біда, що господь нам у школі зимно дав.
В єдной шаті трудно ся загріти,
Бо дяк в печі лежить і нам нігде ся подіти.
По-старому чомусь мя щастя завжди навіжає,
А на урочистеє свято все мя спотикає.
Так мя тепер єдна білоглова ошукала,
Що-м си був потрав приготовив, то порозливала:
Борщ із гвоздиками, буряки з лоєм,
Сухарі поцвілі, горох з пастернаком,
М'ясо тлустеє з тертим маком
І много було різних присмаков.
Прийду з церкви, хочу тих потрав зажити,
Аж вона мовить: «Не садися, пане-брате, ніщо на стіл положити».
Так-то нам, бідним нищим,— щастя не маш,
В карти грати не вмію, мушу мовити: паш.
Просим вас, панове, ласкаві на нас бувайте,
А чия би ласка, і цілий хліб дайте.

* *
*

Звичаї тії з давніх школярів бували,
Же по віршах коляди ся упоминали.
Чого і ми, не хотячи понехати,
Мусим ся к милостям вашим утікати,
Би-сьте нас чим-кольвек подаровали,

Би-сьмо охотне за вас бога прохали,
І будем у церкві голосно співати,
Аж стіни церковнії будуть ся розлігати.

* *
*

Любо то я мало що вмію,
А предця, що-м витовк, то і розумію.
Юж би-м я і много до тих час того письма знав,
Коли би ми дяк частенько їсти давав.
Але часом два рази або раз,
І для того ми в серці на дяка ураз.
І так з лиха голова дуріє,
Хоч нерада душа, та говіє,
А через неповольнії пости
Посхли у мені жили і кості.
Правда, часом рад дяк щиро дати,
Тілько біда, же нізвідки взяти!
Бо з віршем з двадцять хат оббігну, мало що достану,
А, прийшовши до школи, ледве дяка в душі живого зостану,
Бо який такий біжить з губою, як з халявою, до горщати,
Аж на остатку ніщо і мені посьорбати.
І так вони у мене з горщаток деруть,
Власне, як пси стерво, і рвуть.
Але коли би бог дав весни дочекати,
Мушу ся з тими поганцями пожегнати.
А коли ся буду з ними розлучати,
Буду вас, усіх парафіян, на бенкет прохати.

* *
*

Христос рождається, я вам колядую,
А рождеством Христовим пєнкне вінчую!
Рад би я вам що-кольвек заспівати,
Але бо в нашій школі мало що доброго чувати.
Хвала богу, маємся все хандого,
Єсть що їсти і пити, іноді — нічого.
Але виджу, же ви собі подвеселили,
З ласки божої наїлися і напили.
О неборак! На другім і пояс тріщить,
Або ж немалий в собі брух тягар тіщить.
Натасувався другий галушок, як солі мажку,

Шлюбую, не завіз би і верхоблюд у васажку.
Другий з ковбасами тісно намостив,
Власне, як тепер з Гданьська, пригостив.
В другого тепер стоїть брух за камінь [з] лою,
Ба, коли б іще трохи обліпив смолою —
Не пробила би діловая куля,
Хоча й би була, як волоськая дуля.
Не перестерігав другий і політики,
Але разом у рот клав м'яса по три штуки.
Вони ся раді, того дочекали,
Сьорбаючи з миски і не оддихали.
«Досить,— мовить,— ти біду було терпіти —
Треба калацію давнюю спомніти,
Бо через той піст на дзуру люде пропали.
Коли би люде більше їдали!
Бо і ситості позбули од нещасного дчуру,
Власне, якби був в Москві на калавуру!
А тепер з ласки божої, дочекавши свят,
Як пред тим морити тіло оп'ять?»
Другий мовить: «Бігме, буду їсти, аж розпережуся,
Бо я ж нікого, ані попа не стережуся!
Всі дні заспол як п'ятниця, так неділя,
Годиться їсти і пахати усякого зілля».
Вложив на себе другий шумную мисюрку,
Але в тоєй знайшов би негодную звірку.
Укохав, як сорочеє гніздо, чуприну,—
Гляньте ж на мою, як на медвежу шкуратину!
Пойдіте ви, панове, свої сіножаті косити —
Час би юж школьнії звірки на отаву пустити!
Бо біда з ними — вже чомусь і подичіли,
Бо і до обори ходити не схотіли.
А коли ся збігають от тут, як у лісок, у чуприну,
То юж несуть добре знати на злую годину!
Як же почнуть бігати — так, як по дубині,
А бігаючи, рикають писками, як свині!
Такая розкіш наша: воші нас їдять, гниди помагають,
А блохи, як козаки, вискакають!
Панове, як мя вкусила вош єдна у груди,
Аж мя заболіло всюди!
Але по-старому неласкавим на нас глядите оком,
Дяків держите, власне, як нароком!
Приходять свята альбо вже і настали —
Принаймні би-сьте нам хоч по грошу дали!
Самі ся, виджу, добре шануєте,
Один другому порося на свята даруєте,

Носите вечері од кума до кума,
А гди би до школи хто приніс — нема у вас розума!
Але вам гди ся трафить — нас не забувайте,
Книшами і пирогами і нас осідлайте!
Жінкам своїм наказуйте, би нас на умі пильно мали,
Підчас і молока з банки доливали.
І ми будем за вас бога щиро просити,
А поживившися каші з молоком, кождому послужити.

* *
*

Христос воскрес, ба, правда, народився!
Не дивуйтеся, панове, що я помилився,
Бо часом чоловіку фрасунок голову сушить,
Розум заворочає, здоров'я мучить!
Спомнил-єм собі, яких-то бід школа приймує,
І хто в ній для науки нендзи коштує!
Бачите, моя чуприна як круч вгору встала?
Тьфу, пек, либонь на вітер, бодай пропала!
Ба чомусь ми ся і черево одуло —
Либонь тут празник у когось почуло!
Ой, смійтеся, як хочете, бо вам, виджу, сміх,—
А коли би котрий дав сірячину, хоч як міх!
А хоча й би котрий дав шеляжину,
Ачей би собі припрятав хоч на злую сукманину!
Приходять свята альбо юж настали,
Принаймні би-сьте нам хоч по грошу дали!
Такий же бабам підчас шлють і пироги,
А до нашої школи, либонь, не знають дороги!
Ану-но, гди ся вам трафить з пирогами, і нас не забувайте,
А дороги до нашої школи добре ся питайте!
А іще вам щось хотіл-єм оповісти до скутку,
Тілько ви те майте у своїм розсудку!
Мав-єм шату дорогую, що-м її сім літ латав,
Як же-м прийшов до вашого міста, то-м її подрав.
І мав-єм штани, що-м їх півроку латав,
І так наш пан дяк прибрав та їх у мене украв!
Я, неборак, у штанах добрих хотів піти на вечорниці,
А наш пан дяк, приоздобившися у моїх штанах, пішов до молодиці.
І юж виджу, же межи вами тяжко ся зарятувати,
Хіба мушу в інші краї вандрувати!

Ось дивіться, панове, який на мені кожух!
Власне, як у спасів піст подраний лопух!
Надувся, як доробало, що в нім сидять квочки,
Власне, як в ямі із пір'ям бочки!
Егей, виправа, виправа, власне, як луб!
Тільки що не до строю краяно, власне, як
чернечий кублук.
І от з лихом йому — як лізе докупи!
Власне, як руно козяче, коли вкинуть до ступи.
Але потреба би його полатати,
Коли би тільки єдвабу достати!
Бо шкода би його шити нитками, хіба купити
валовини?
Офримарчив би-м його межи купцями, не бавивши
і години,
І усіх би-м вам на могорич великий запросив;
Хоч би-м цілий лабець з нього пропив,
Не жалував би-м вас пошанувати,
І ведлуг приятельства уконтентувати.

* *
*

Ось юж і я, студентик маленький,
До науки пильненький,
З новиною ся ставлю,
Вашмосьці не забавлю,
Бо давно ся готував,
Аби з вами розмовляв,
Тілько слухайте пильно,
Повім вам неомильно:
Христос ся нині народив
І всіх нас увеселив.
Теє од мене приймайте,
А мні коляду давайте!

ОРАЦІЯ НА РОЖДЕСТВО ХРИСТОВО ДЛЯ СТУДЕНТІВ

Осей же я студент зі Львова.
Учив мене один дяк . . . .
Не дивуйтеся, панове, що я недорікий.
Але в мене розум великий.
Як стану з вами по лаціні розмовляти
І мудрагелювати:
Авсбіцум сагайдакум
Маркубізум тісакум.

А тепер моя лаціна пропала,
Бо в нашій ся школі пригода стала.
Як розігралися воші і блощиці,
То попадали горшки із полиці.
А наш дяк злякався,
На школу подрався.
Як погримотить на нього блощиця,
Він мовив, що йому в очах блищиться.
Як його вкусить против . . . . .

* *
*

Христос воскрес, щаслива година!
Благословенная ковбаса і солонина!
А порося до сокола би ся рівняло,
Бо коби крила мало, то би попід небеса літало!
Так-ем того дізнав,
Гди-м печеню, і ковбасу, і порося добре затинав.
І так мя тая ковбаса розібрала,
Аж мя матуся водою одливала
І мовить: «Синку, іще борщику ізварю!»
А по хребту добре києм, по ребру!
Вчорам був пішов тілько під єдно окно співати,
А отой чоловік почав на мене з собаками гукати:
«А улю, люлю, ловіть котюжого сина!
Коби піймати, добра у нього чуприна!»
А я, неборак, широко ногами ступаю,
А іншим нищим неборакам голосом подаю:
«Утікайте подалеку тої хати,
Бо той чоловік псами і києм хоче нас забігати!»
Я кричу, а он мя києм став зогрівати,
Мусил-єм, панове, на дорозі лечи одпочивати.
Гвалт, гвалт, люди добрі, рятуйте,
Або мя старою солониною шмаруйте!
Прошу вас, панове, до доктора мя дайте,
Ачей би-м до здоров'я прийшов, каші з молоком
присилайте!

ВІРШІ НА ВОСКРЕСЕНІЄ ХРИСТОВО

Рицар-то я добрий, бо палаш маю,
Бо-м барзо сміливий, то добре знаю.
Бо порадьте ви, панове, у кого кінь добрий, би його
торгувати,
А єжелі би добрий — і без грошей взяти,
Бо гди ж хочем війну міти.

Але безмаль чи не ліпше би верх печі сидіти?
Правда, гди би піч на коні, а я верх печі воював,
А, окрух хліба в руках держачи, добре його утинав.
Бо порадьте ви мене, панове, як би ліпше на світі жити,
Чи би ся оженити, чи би ся письма учити?
Уже ж я до тих шкіл двадцять літ ходжу
І у письмі от так по коліна броджу.
І так я того письма щось знаю,
А, зробивши возок, по три пари котів упрягаю.
Більше вас не буду забавляти,
Бо он із тими дівчати буду розмовляти.
Бо люблю їх, що заслинившися, хороше прядуть
І мені полотна на штани дадуть.
Але я знаю, же їм не тяжко збрехати
І мені полотна не схотять дати.
І вас більше не буду забавляти,
Тілько пильно ходіть коляду дати.

* *
*

Помагай бог вам, панове міщане,
І тобі рокови, пане Іване!
А чи знаєш, коли-м до тебе прийшов хліба просити,
А ти мене хотів заправити ячмінь молотити?
А я, теє зрозумівши, і хліба не чекав,
Але-м з хати, як опарений, умикав?
Прибіг-ем під другую хату і там не дали нічого,
Але і там сказали: «Го-го-го! Маю я співака такого!»
Я, бігаючи, аж шалений, би-м голодним не зостав
І ледве-м аж на Хоминім городі дві моркви дістав,
Аби чим-кольвек свій галдун напхав.
А певне, не буду служити,
Бо трудно ся з богом бити,
Коли ся не хоче робити.
Волю я, панове, дівчину якую за себе заживати,
Ачей би і я де міг паном попом зоставати.
Правда, і першая небіжка за мною розкоші заживала,
Завше сьомого дня пастернак з хріном їдала.
Але я її не хотів любити,
Бо не хочувала нічого робити.
Правда, вона не пряха і я не косар,—
Не потреба би присмаки, хоч би і поцвілий сухар.

Привандрував я до міста Козина,
Аж там школа пирогами накривана.
А почав дощ на мене сметяний іти,
А я, неборак, почав рот підкладати.
Аж зараз почав іти і пироговий град,
І тій пригоді барзо був рад.
Там-то, панове, місто снігу бринза, як сніг, з міха ся сиплеть,
А з-межи неї масло плястрами ся ринеть.
Там-то доми з самих сал муровані,
А лоєм, замість вапна, шмаровані,
Книшами, пирогами побиті,
А паляницями зверху накриті.
Двері з полтів, а ковбаси до неї защіпки,
А вмісто колодок — пшеничнії галушки.
Там душа моя прагне, там я іти маю,
Допоможи, боже, о що я гадаю,
Бо ви, господиньки, на нас не барзо ласкаві.
Не даєте нам хліба, ані жадної страви.
Але ви, панове мужеве, ліпший на нас респект майте,
Коли прийде нищий, хліба і страви давайте.
Бо як ви нам старання не будете давати,
То скоро по воскресенію будемо собі деінде місця шукати.
А із'ївши паску,
Не стоїмо о дівочу ласку.

* *
*

От юж і я, вандровний пахолок,
Прийшов-єм до вас на той столок,
Барзо би-м вам рад що приповісти,
Але, здоров'я, вам кажучи, хоче ми ся їсти,
Як то наша школа уміє,
Же не один, сидячи за столом, з голоду умліє.
Коли то я, панове, першого дня прийшов до школи,
Дали мені їсти і пити доволі.
І зараз мене дяк до себе узяв,
Аж третього дня книжку у руки дав.
І сказав мені першу літеру — аз,
Коли мя затне по пащеці раз.
В.Г.Д.Ж.[1]
Озьміть-но його, хлопці, і на стілець положіте.

[1] Читається: віди, глагол, добро, живіте.

S.З.І.И.Ꙃ.Л.М.Н.О.П.[1]
Хочу утечи, а хлопці за мною, як у пропій.
Р.С.Т.У.[2]
Же у мені посікли кості і жили, як ткацькоє бердо.
Ѿ.Ц.Ч.Ы.[3]
Утікаючи, забив-єм ся з гори.
Ь.[4]
Упав-єм у вир.
ω.Я.Ю.Ѯ.[5]
Кусали мя ззаду як пси.
Аж коли прийшло до нещасної фіти.
Тоді ж мя стали всі отії поганці оступом бити.
Що маю чинити? Чи би ся з ними бити, чили утікати?
Мусил-єм ся за піч до школи сховати.
Венці я з вами не дешкерую,
А воскресеніем Христовим всіх вас вінчую.

* *
*

Христос народився, ба, правда, воскрес!
Не дивуйте, панство, що-м збрехав, як пес,
Бо чоловік коли що в голові має,
Хоч би наймудріший, то ся помиляє.
А в кого концепту нема, і фортуна му блудить,
Хоч би найгірший простак, то йому мова служить.
Не заблудить язик і концепту му достає,
Всі його хвалять, всі йому признають: «Добре он повідає!»
Бував і я колись мовний, ба колись і мудрим,
Коли-м іще вівці пас з своїм братом рідним.
Мене, бувало, пастухи все на пораду беруть,
Коли козу чужую зарізати ведуть.
Котрій згубі, гди господар, якая причина, питав,
То я за них, як юриста, одповідав,
Мовлячи, іж ми собі полягали спати,
А вовк спрудка напавши, не дав нам шкуру зняти.
Або теж тая коза була юж старая,
Могла її з'їсти колька якая.
Без вісті згибла, не знати, де ся діла,

[1] Читається: зіло, земля, і, іже, како, люде, мисліте, наш, он, покій.
[2] Читається: рци, слово, твердо, ук.
[3] Читається: от, ци, черв, єри.
[4] Читається: їр.
[5] Читається: омега, я, ю, кси.

Бо вчора ся з медведем строго била;
Як його за хорбаку зубами порвала,
Аж йому шкуру була обідрала.
Альбо теж іншая її коза із'їла,
Бо она жадною мірою згинути не міла.
Тілько бувало ходить, на іншую ся скрива поглядає,
Чому она згибла, чи хто її знає?
Альбо теж кози самі її загубили,
Бо її вчора всі судили.
А вна судові іще ся спротивляла,
Нехай же она ні на кого не дивує, що собі достала.
Бо іще могла її ягниця вбрикнути,
То она ся і од того могла звернути.
Альбо она з землі на дерево упала.
І там она собі голову зламала.
Альбо її могла напасти мотилиця,
Отож і нам на бордюг шкури половиця.
І так-єм слушний господареві вивод дав,
Же-м нігди винним не зостав.
Вівці теж пасучи, барзо-м розкошне вживав,
Як пампух у маслі, завжди плавав.
Масла, сиру, бринзи достаток ставало,
Іще ми ся здавало, же і того барзо мало.
Пішов-єм до школи учитися письма,
Бо мя натура до того знесла.
Розуміючи, же на потім більш буду мати
Альбо, письма навчившися, і попом зостати.
Коли ж я прийшов першого дня до школи,
Дали мені їсти і пити доволі.
А на другий день іще мя ліпше приймували,
Всі нищі округ мене з горщати стояли.
Одні до мене борщами за здоров'я перепивають,
А другії кулаками під бік мя штурхають.
А я тілько ся поглядаю і мислю, що маю чинити,
Чи втікати, чи з тими ся поганцями бити?
Аж коли ми написав дяк — аз, буки,
Не було мені над теє нігди гіршої муки.
Где ж ми показав першу літеру — аз,
Витне мя в челюсть рукою раз.
Потім показав другую літеру — буки,
І зараз взяв канчук в руки.
Потім іншії літери почав споминати
І канчуком по хребту добре затинати.
І мовить мені: «Мов за мною «люде».
Бо іще ти гірше лихо буде!»

Як же то, панове, прийшло до нещасної фіти,
Тоді ж мя взяли всі оступом бити.
Але бодай такої науки не зазнати,
Бо могуть і останнюю сермягу зняти.
Нарайте ми, панове, купця, бігме, і тане продам,
Коби якому, то і за сто злотих дам.
То, панове, хто хоче добре знати,
Же такої моди трудно і у Львові достати,
Бо мні привіз з Гданська тато,
Що її тілько вдягаю на роковеє свято.

* *
*

Гой, гой, подпил-єм собі горілкою нині добре,
Хто мя хоче слухати, повім йому охотне.
Хвала богу, юж і свята прийшли! Хто їв паску,
А я її не видів, тільки свою Настку.
Але то ви хочете, як бачу, всі о тім знати,
Хіба аж вам мушу пальцем показати.
Хвала богу, тішимося, окрасити яйця наступили,
Але бо ся і дівчатам личенька запалили.
Чи не хтять вони лікаря альбо доктора?
Я правдиве доктор, приїхал-єм з міста Надвірної.
Бретери добрі мію, хто хоче зажити?
Але перше хтіте мя просити.
Правду мушу признати, паска мя минула,
Бо то ж моя Гасенька ноги завернула.
Моя то ж Олена ходила на губи,
Настрашилася лиса, закленула зуби.
І я, панове, о собі страх великий маю,
Коли бік правий на голій землі, а я лівий складаю.
Моя небіжка мати, єсли знаєте, стара Кулина,
Два рази в рік до церкви ходила.
На різдво і на великдень варила кашу з хріном,
Пастернак з розсолом, з дубовим корінням.
І я часом тієї потрави заживил-єм,
Але ж і голос добрий мал-єм.
О, тепер-то я, панове, охрип, бо-м на горі співав,
Чути мя було по самий Ярослав.
Іще-м ся був гарячої браги напив,
І од того часу голос-єм утратив.
Чи чували-сьте, панове, що я іще вмію?
Як піду до корчми, то голос мію!
А в церкві — не питай, щоби співати.
Чи не волю я помежи пекарки хліба прохати?

І ви теж, панни, ласкаві на мене бувайте,
Паски, перепічки з хріном давайте.
«Христос воскрес», дяки, заспівайте,
А ви, дівчата, за тую вірш писанку дайте.
І ви теж, панни, ласкаві на мене бувайте,
Паски, перепічки, солонини з хріном давайте.
І я теж на вас буду ласку мати,
Де буде музика грати, мушу вам давати знати.

* *
*

«Пасха священная» — ми найбільше співали,
А найменше од всіх людей в школі їсти мали.
Сподівали-сьмо ся од вас барзо великої ласки,
А ви, самі ся об'ївши, не дав ні один ні кусня паски.
Добре я, хлопці, мовив: «Озьмім пасок з половину,
А єсли ся на нас розгніваають, а ми підем з пасками у гостину!»
З радістю хлопці всі на теє призволили,
Тілько біда, же-сьмо ся в церкві співанням забавили.
До котрих я, вискочивши, крикнув, як гусак:
«А постійте ж ви іще! І я межи вами не простак!»
Бо тутешнії люди жартів не знають.
Як тя з чим імуть, добре тобі кожушинку полатають!
І так будуть ти стусом гартувати кожух,
Обертаючи на оба боки, абись аж оглух!
Запам'ятав я, іще-м невеликий був,
Коли мене горівкою шмаровано, іще-м не забув.
Правда, тоді три врочистії свята приспівали,
Пирогами школу нищії укривали,
У которих їсти повно єсть, і нагорі
Одпочивали п'ятничнії сухарі.
Од масла одні хрипнуть, заледво мовлять,
А по обіді писанками у зуби дзвонять.
По кутах теж повно перепічок,—
Не зрахував би їх хоч би наймудріший пророчок.
Около церкви ласка божа, і на цвинтарю,
Ох, мій боже, тодішній і предвічний царю!
Тілько пасок, солонини, калачів — як звізд в небі!
Не один в той час нищий учинив своїй потребі,
Бо тоді люди були набожні, церкви пильнували,
Ніхто при пасці, як тепер, не стояли.

Але ви тут інший спосіб маєте.
Кождий паску свою постерігаєте.
Хотіл-єм я був давні літа згадати
І пасок скілька до школи достати,
Але мя Хавтур, бог йому заплать, порадив:
«Дай,— мовить,— тій речі покій, аби-сь ся не
зрадив!»
Дасть ли бог в тім року, будем запевне знати,
Где в котрім краю буде ся котрий обертати,
Але нікому не вповімо, будемо мовчати,
Аж дасть бог зеленого маю дочекати.

* *
*

Христос воскрес, о тім знайте
І його мило всі привітайте,
Бо я єстем покойовий того,
І слугою єстем його.
Той мя до нас нині прислав.
До вас, би-м о нім всім повідав.
Предця і мні раді будьте
І писанок нам готуйте.
І моєму торбоношу
Давайте хоч по грошу,
Аби-сьмо вас похвалили
І пред Христом зелецили.
І ви ж, панни, почувайте,
А мні о писанки ся старайте,
Бо котрая писанку дасть,
До сих м'ясниць заміж ся оддасть.
І я усіх віншую.
Христа воскресшого офірую.

ВІРШ МІЩАНСЬКИЙ

От юж і я, нетяга, і од ізбитого войська,
Але ми тут не докаже ціла корона польська!
Або ж не врода? Так теж і особа, і чуприна
цалковата!
Така тілько була у мойого небіжчика тата.
І чоботи у мене виборні, аж скриплять,
Тілько ся в них устілки не обдержать.
А правда, дівчата, можете ми признати,
Чи міг би я собі котру за жону підняти?

А котра піде за мене, то буде гостити:
Я буду миркати, а вона буде горщата носити!
Альбо іще буду терпіти до котрого часу,
А буду їсти з хріном ковбасу.
А далі уже і сам не знаю, що маю чинити:
Чи мандрувати, чи ся оженити?
Тут іще дяк сварить: «А чом не вчишся,
Тілько на дівчата оком глядишся?!»
Он, онтая панна, що ся з нею хочу оженити,
Тілько не знаю, чи схоче за мною миркати ходити.
Що-м уже книг прочитав, хоч зараз на попи!
Поставив би-м пирогів разом з півкопи!
Єстем мудрий над звичай, тілько що-м убогий:
Що-м ся учив, то вся наука влізла в ноги!
А іще як головою почну крутити,
То буде письмо живеє з голови летіти!
Вас, панове, прошу, ласкаві бувайте:
Як підем з хрестом, то калачі давайте!
А я буду за вас господа-бога просити,
Як дасть ми ся на попа посвятити.
І вас, пана, прошу, ласкаві бувайте,
А мені за працю хоч з копу яєць дайте,
Бо, одправивши свята,
Буду ся протирав помежи дівчата!

* *
*

Ах, коли я почну дашто проповідати,
То ся з мене вшиткі будете сміяти,
Же швелбаво бісідую,
Я ся сам собі барзо дивую.
Але собі мусю конечні язик дати подрізати,
Же би-м чистіше могол вигваряти.
Бо коли мні прийде латинським язиком мовити,
То ми не каждий може розуміти,
Хібаль ся з паном-жаком по-латинськи знам договоряти.
Коли мя каже на столець простерати,
Qia quando magister clamat: „Ana datis illum"[1].
Ах, в той час аж ся смію.
Просимся барзо, же би мні було отпущено,
Але мене лем складенно, а добрі очищено.

---

[1] Тому що часом учитель кричить: «Дайте йому в задок!» (*лат.— Ред.*)

Юй, юй, юй, втікаю за стол з плачом.
А іщи мні грожено з корбачом.
А юж не хцу вас на дальше забавляти,
Бо би-сьте мя зуновали слухати.
А то си не майте, панове, за теребздере,
Так моя катя і ковбаси забере.

* *
*

Добру новину, брате, звістуєш,
Же зуби на книші готуєш.
Віщиряш зуби на колбасу,
Бо єсь не мал дотля часу.
Мліє ти сердце на солонину,
Але завше кебись мал ки похрептину.
Прото єсь ся в пості в школі не веле і научил,
Бо єсь ся на ріпі і на кесилиці мучил.
Мовил-єм ти, же бись ся не об'їдал,
Гди єсь в школі подля мене сідал.
А ви, слухачі, до церкви ходьте,
А пану-богу за то ся мольте,
Аби отдалил тяжкую біду,
Я за то бога просити буду,
Аби вас пан-бог всіх благословил.
Вдячні прийміте, що єм вам мовил.

* *
*

Слава богу, того ми тепера дождались,
Що за шість неділь з ковбасою вп'ять повидались.
Я ж казав: «Шутка, що позавчора свині галасали!»
Аж то люди ік святкам все ковбаси дбали.
Лиш почули, що різдво вже не за горами —
Не схотіли більш сидіти над огірками.
Зараз стали шататись між скоромним крамом:
То з гусьми, то з курми, то з битим товаром.
А іншії по хуторах начали махати,
Щоб доброї і багато к празнику придбати.
Коли б же і ваша мость справді ненароком,
Взглянувшись на мене щедрим тепер оком,
Хоть шелягом на первий час мене поманили,
А після б і ковбасу в пазуху втеребили,
Да й тим по губах, що пред ковбасою п'ють люди,

А я б сказав: «Вам рожденний наградою буде!»
Будьте ж ви здорові, рождества діждавши,
А я піду із хати, своє в карман взявши.

* *
*

Хочу вас, панове, чогось іспитати:
Що тепер за празник, чи ви можете знати?
Чи се той празник, що Христос родився,
Од чистой діви Марії воплотився?
Кажеться він, бо почали їсти ковбаси і сало,
Чого у нас у школі зроду не бувало.
Мені сеї ночі ві сні приверзлося,
Що з небес у школу сало приплелося,
Ковбаси около як в'юни вертяться,—
Тії-то потрави і для нас годяться!
Коли мене щастя одарило,
Що стоїть край сала сивухи барило!
Впавши я в сумління, став далі соваться —
Не знаю, до чого наперед хвататься,
Чи до сала, чи до барила!
Уже мене до того мати вродила:
До ковбас — нетимаш, до сала — несквапли́в,
Вкус хмільної сивухи мені неприятлив.
Но нужда і закон міняє! Як доведеться —
На острі зуби і ковбаса треться,
І сало не вдавить, в горлі не застряне.
. . . .
Горілки, хоч скільки, мій нежить не приймає,
Але, кажу, нужда і закон міняє.
Байдуже! Гірко і без неї,
Внесіте лиш бо трохи сієї!
З великої радості од сна возбудився,
Пильненько по школі всюди дивився,
Аж нема ковбас, ні кусочка сала!
О бідна головонько! Надежда пропала!
Заплакав я гірко і вдарив у груди,
Прийшло мені на пам'ять піти межи люди.
Ви, чеснії люди, мене порятуйте,
Ковбасу і сало мені наготуйте —
Од щедрої руки, що пригодилось;
Хоть те порося, що в сінях зчепилось;
Коли ж на сало неспроможність ваша,
Так дайте у кошик хоть кусок м'яса:

Хоть воно примерзлось, та можна роздрати,
Бо далебі, як не дасте, то не піду з хати.
А ви щоб здорові того году дождали,
По чотири кабани на сало годували.
А за сію вість
Дайте ковбасок шість!
Теє вам повідаю
І з празником поздоровляю.

УЖЕ-М СКУСИЛ, ЧТО ЄСТЬ ШКОЛА...

Уже-м скусил, что єсть школа,
Же єсть мізерія сола.
Скушений может вірити,
Что єсть до школи ходити.
На діяка гди пси вірчат,
Же му пальці з чизми стирчат.
Блихи єго наслідуют,
А вши велице милуют.
А гди ж ма мало капусти,
Скажет себі принести гуслі.
А при гуслех танцювати,
Книжки преч отруцовати.
Гди ж то відел фамеліаш,
Гнетка ідет скаржит на нас.
На другий день нас стігуют,
Віргаси нам раздавают.
Дост ми там кричим: яй, яй, яй,
Але майстер кричит: дай, дай.
Юж би ся там не отпросил,
Хоц би по пас браду носил.
Єще му там не било дост,
Але газдиня з потіском біжит.
Не лем біжит, але бієт,
Ані главу не милуєт.
Гди кто рад ту пісничку слухат,
Нех да малу алмужничку.
То діякам на офіру,
Лебо они ради беру.

ВІРШІ-ТРАВЕСТІЇ

ПІСНЬ НА РОЖДЕСТВО ХРИСТОВО

Запріг Юзеф кобилу в візок,
Щоб заїхать єю
До Бетлею,
До дитини малого,
Утулити плач його.
Як їхав,
Та й попав
В велике багно.
Юзеф баче, мало не плаче,
Що кобила
Ізблудила.
Як упала у багно,
Та й загрузла по стегно.
Все стоїть,
Все дрижить,
Нарешті лягла.
Юзеф в візку мав горілку.
Став тут іскликати
І прохати:
«Змилуйтеся, рятуйте
І мотуззя готуйте,
Щоб моя
Рябая
Шкапа не дійшла!»
Всі гукнули до кобили:
«Потреба нам водки ще,
Щоб витягти кобилище.
Бо як ні,
То в багні
Вона згниє!»
Всі рушили до кобили,
Стали тут кректати,
Витягати,
Де хто знавши запопав.
Єден за хвіст — та й ввірвав!

Кобила
Рушила
Сама на сухе.
Юзеф зрадів, у візок запріг,
Коли гляне, аж нема
У кобили огона!
Засвистав,
Залаяв:
«Ах, чорт би їх ма!»
Юзеф свиснув, візок завернув
Став тут поганяти,
Доганяти
Того шельму мужика,
Що увірвав хвостяка.
Як догнав
Та й піймав
Його за гирю.
«Що ви, дурні, шпетили мені!
Не дарую вам того:
Заплатите немного!
А як ні,
То в дворі
По сто візьмете!»

ПІСНЬ РОЖДЕСТВУ ХРИСТОВУ

Гой, гой! Сядьмо вколо, а весело
Заспіваймо, викрикаймо
Бога нарожденна,
В яслах положенна.
Гой, гой! Панна сина повиваєт
І панною пребиваєт.
Слічная Діана
Мати єсть і панна.
Гой, гой! Архангели зо ангели,
Херувими з серафими
Поють пісньновую
Йому трисвятую.
Гой, гой! Слава во вишніх поюще,
На землі мир глаголюще:
Бог вродився нині,
Лежить во яскині.
Гой, гой! Старий Яцю, тобі за працю!
Добрий хлопче, ти, молодче,
Знаєш ти дорогу,
Провадь нас ко богу!

Гой, гой! Влізь на вишку, скини кишку!
Максим з хати дает знати,
Що юж одговівся,
Христос народився.
Гой, гой! Сусідоньки, горілоньки
Напиймося, спішімося:
Прийшов бог із неба
Вітати го треба!
Гой, гой! Пастиріє, як звіріє,
Старим путем, всі з вертепом,
Бігнуть к Віфлієму
К отрочатку тому.
Гой, гой! Поприбігали, полягали
Близько бога у порога,
Там всі спочивали,
Бога враз вітали.
Гой, гой! Чим ся бавиш, мій товариш?
Хочеш пити, весел бити?
Тілько ся встидаєш,
Що грошей не маєш?
Гой, гой! Дай горілки із барилки,
А ти, Грицю, дай скляницю:
Напиймося меду,
Єсть грошей, як леду!
Гой, гой! Я заправді люблю завжди,
Яко матку, подостатку
У корчмі сидіти,
Коли єсть що пити.
Гой, гой! Милий Миню, возьми диню,
А ти, Мацьку, неси качку,
Легомину майте
І бога вітайте.
Гой, гой! Ну-но, Дацьку, печи качку,
А ти, Стецьку, мели гречку,
Наваримо смуку,
Дамо богу штуку.
Гой, гой! Суть у тети макортети,
Хоч украсти, огонь класти,
А печи облатки
До божої матки.
Гой, гой! У дорогу по пирогу,
Йосифові по книшові,
Марії-дівиці
Зсипте міх пшениці.
Гой, гой! В моєй мами суть у ямі
Дві сорочки з манкетами:

Треба одну взяти,
Бога повивати.
Гой, гой! В її дочок п'ять сорочок,
А у сина есть едина:
Голому ходити,
А бога повити.
Гой, гой! Милий Куба, лізь на дуба,
А ти, Бартку, возьми картку:
У дуди заграйте,
Бога величайте.
Гой, гой! Ставши в ножок, кличмо в рожок,
Ти, Матію-соловію,
Заграйте дитяті,
Що лежить з бидляти.
Гой, гой! Панна стоїть, бо ся боїть,
А у Стаха не маш страха:
К богу приступает,
На сопілку грает.
Гой, гой! Кривий Хома сидів дома,
Завстидався, що забавився
При кулях штильгати,
Бога привітати.
Гой, гой! Тріє царі дають дари,
А ми віру за офіру
І надію маймо,
В любві ся кохаймо.
Гой, гой! Тепер богу поклонімся,
А потом к ньому спішімся,
Би нас бог до неба
Впровадив, де треба.
Гой, гой! Нікому тее не вадить,
Кого бог в небо провадить:
Од початку світа
Не познае літа.
Гой, гой! Хто не хоче пива пити,
Той не годен в корчмі сидіти,
А ми пиймо нині
В щасливій годині.

РІЗДВЯНА ВІРША

Христос народився,
Щоб мир веселився
Після Адамова гріха.
Родився в стайні,

А не в домі —
От диковина яка!
Звізда ясненька,
Гарна, кругленька
Прикотилась над Віфлієм,
І там стала,
Де вже знала,
Освітила стан кругом.
Пастухи із степу
Прибігли к вертепу
Да й по ягнятку принесли;
На дудки грали,
Якої знали,
Та й знову до стада пішли.
Янголи святії
Крилаті, чуднії,
Та так же лепсько співали
Що ми родились
І похрестились,
А далебі так не чували!
Віл і осел
Стоять у ясел,
Адже й вони Христа пізнали,
Й дишуть на його,
Бо знають, на кого.
Ще й навколішки впали.
А тріє царі
Принесли дари
Христу аж з востока;
Там їх поклали
І поздравляли
По-письменськи, звисока.
Ще ж кланялись низенько,
Просили довгенько:
«Будь ласкав, благослови нас так,
Щоб жито родило
І війни не було,
Нехай би ми пожили всмак!»
Їсько старенький
Їм був раденький,
Гостинці прийняв:
«Сідайте в нас,
Почастуєм вас,
Чим бог нам дав!»
По кухлику варенухи,
По каганцю сивухи

Зараз їм підсулив;
Як хлиснули,
Сидячи й заснули,
А Їсько й свічку погасив.
Янгол божий,
Ясний, гожий
Царям во сні шепнув:
«Додому тікайте,
Ірода обминайте,
Щоб він сього не чув!
Ви в його були
І слово дали
Іще раз побувати,
Про наші родини
І другі новини
Все щоб розказати».
Царі схопились,
Перехрестились
Та й додому почухрали;
Наліво повернули,
Як од янгола чули —
От так Ірода ошукали!
Марії й Їську
Осібну звістку
Янгол у сні віщає:
«В Єгипет тікайте
І часу не гайте,
Бо вже Їрод дітей убиває!»
Їсько схопився,
Водою вмився,
Ослицю осідлав, Марію взяв.
Дуже поспішався
І не оглядався —
Так п'ятами накивав.
Ірод дожидався,
В вікно приглядався,
Що прийдуть царі до його;
Послі схаменувся,
Мов од сна проснувся,
І вгадав, що кепкують з його.
Зараз мудреців,
Світських, панотців
Іюдейських постягав,
Щоб йому сказали,
Прослебезували,
Де б Христос родитись мав?

Так вони по правді
При усій громаді,
Мов у око, вліпили йому:
«В Віфліємі сеє
Родиться такеє,
Що рівні не буде йому!»
Та Ірод так злякався,
Що аж укалявся,
Почувши ті слова.
Побілів, як глина,
Тече з рота слина,
А речі зовсім нема.
Скреготе зубами,
Дереться руками,
І вгору надувся чуб,
Очі покосило,
Всього збісило —
Стоїть, мов дуб.
А далі закричав,
Скільки сили мав:
«Війська́, до Віфлієму махайте!
Та малих дітей
У всіх людей
Дошнира вибивайте!»
Якже в Віфлеом
У кождий дом
Війська понабігали,
То кололи дітей
Од матерніх грудей,
А деяких пороздирали.
Віфліємський крик
Так був велик,
Що аж до Саваофа дійшов.
Бог посила кару
На Ірода-нечупару
За дитячу невинну кров.
В голові зашуміло,
В животі забуркотіло,
Як сосновий ліс.
Йому дуже мутило,
Коло серця нудило,
Бо приступив до серця біс.
Коло очей позеленіло,
Під носом почорніло,
Мов у собаки під хвостом;
Очі позападали,

Ковтуни в чубі стали,
Щоб не ганявся за Христом.
В потилиці болячки,
По всій спині чирячки,
А в бровах гниди породились;
Уші заложило,
Рот йому скривило,
А в заду черви заплодились.
Різачка докучала,
У животі бурчала,
Бо часто надвір вибігав;
А свині слідом
Кричать гуртом,
Щоб швидше він сідав.
Дохтори приїжджали,
Кров йому пускали,
Каплі в горло лили,
Клістири давали,
Живіт направляли,
Та й нічого не помогли.
Баби шептали,
Уроки проганяли,
До пупа клали біль,
Соняшниці виливали,
Лихоманку проганяли,
Покинули митусь на піл.
А далі згинув,
Усіх покинув
Диявольський гайдамака;
Не вмів хліба їсти —
Пропав без вісті,
Мов у ярмарку собака.
У пекло попався,
Між чортів убрався
Та й хлище гарячу смолу;
Пальці кусає
Та проклинає
Ту, що родився, пору.
А вже він там
Хлище не сам,
А йому помагають
Іуда та Фараон,
Орест та Нерон,
Бо ті там добре лелесають!
Максиміліан,
Іюліан,

Арій, і Савелій, і Діоскор,
І всі прокляті,
. . . .[1]
Що вели сору з Христом.
Нехай загибають,
Вовік пропадають,
А ми веселімся!
Христову рождеству
І його божеству
Тепер поклонімся.
А він нам із неба,
Дасть чого треба,
Бо батько не скупий,
Хто до його,
То й він до того —
От він який!

РІЗДВЯНА ВІРША

Чи чули ви, панове, зроду,
Що бог прийшов до нас аж сам?
Чого ж? Побити пику й морду
І очі виколоть бісам.
Бо старий чорт був з богом
Побратався та й розгулявсь,
Надувсь, аж очі лізуть рогом,
А він йому сказав: «А вон, а зась!»
Зайшов із іншого чорт краю,
Адама в гості попросив,
А сей кликнув його до раю,
Та й яблука з ним укусив.
Очнувсь на другий день — аж лихо:
Товариш і сорочку зняв!
Адам питає Єву тихо:
«А з ким я вчора так гуляв?» —
«Не знаю, що були за гості,
Але ж у нас чогось нема.
Ой, буде нам, старий, по хлості,
Не викупимось ми із сорома.
Бо вже ж мені погано снилось:
Гуж укусив, аж кров текла,
І щось за мной чудне гонилось,
Я ледве, ледве утекла!»

---

[1] Пропуск у публікаціях.— *Ред.*

Адам задумавсь, ліг в куточку,
Прийшов господь, його збудив,
Та й каже: «Де ж ти дів сорочку?» —
«Я, тату, вчора загубив!» —
«Неправду кажеш ти, небоже!
Я знаю, де вже ви були!» —
«Прости мені і Єві, боже,
Бо ми сорочку пропили».—
«Пішов же вон, Адаме, з раю!
Об'ївся яблук, аж сопеш!
Се так ти доглядаєш раю?
Без попиту що хоч і рвеш!
І ти іди, небого, прясти!
Адам тебе щоб наглядав!
А щоб не сміла яблук красти,
Адаму я нагайку дав.
Ану, іди сюди, проклятий!
А що Адаму ти зробив?
Прийшов у рай, щоб погуляти,
Навік хазяїна згубив.
Ізняв сорочку і убрання,
Зовсім Адама обголив,
І із гостей убравсь зарані,
За шкуру сала всім залив!
Іди ж, проклятий, з блеску миру!
У пеклі дьоготь он горить!
Тепер тобі я витну гирю,
Щоб знав ти, як людей дурить!
Ось одберу і ноги, й руки,
Щоб лазив ти на животі,
Нашлю, що єсть на світі муки,
Прив'яжу, мов на оброті!»
Загув у пекло чорт, у смолу,
І вже зоставсь навіки там;
А щоб Адама й Єву голу
Одягнути, родився сам,
Родивсь Христос: Адам гуляє.
Є нова свита і кожух,
І Єва в плахті походжає,
І знов радіє дух.
Тепер і в вас жупани нові,
Бо ви Адамова рідня,—
Так будьте ж з празничком здорові,
Гуляйте, пийте хоч щодня!

ВІРША НА РІЗДВО ХРИСТОВЕ

Христос родивсь,
Мир звеселивсь!
    Сьогоднішніми часи
Для сих родин
Всяк християнин
    Вминає ковбаси.
Баби, діди
Пиво-меди,
    Горілку варену
Кухликом п'ють,
З книшами труть
    Свинину печену.
Хлопці, дівки
Навпередки
    Бігають під хатки
І, як вовки
Або свинки,
    Скиргичуть колядки.
Пани, купці,
Славні кравці,
Шинкарство, міщани
Об сім різдві
Усі в нові
    Убрались жупани.
Мати-земля
Уся гуля
    І, взявшись у боки,
Пісні гука,
Б'є гопака
    В підківки широкі.
На небесі янголи всі
    Аж б'ють у долоні,
З радості б'ють,
Пісні гудуть
    Якимовій доні.
Старенький біг
На стіл ізліг
    І сам собі дума:
«Празник душам.
Тільки Адам
    Із Євою рюма».
Важко здихнув,
Потім кликнув
    Гаврила швиденько,

Да й приказав,
Щоб лист послав
Адамові хутенько.
Архістратиг
Метнувся вмиг —
Папір і чорнило,
Де треба, взяв
Да й написав
Адаму так мило:
«Чесний Адам,
Що всім людям
Праотець зовешся,
Годі, не плач,
От-от, як бач,
Із пекла спасешся.
Бо вже на світ,
Як рожа-цвіт,—
Христос народився.
Він ад стребить,
Чорта смирить,
Щоб той не гордився.
Смерть — злу ягу —
Зігне в дугу
І зломить їй спину,
Гостру косу
І збрую всю
Стре, як павутину.
Адських сіпак
Зімне, як мак.
Зіб'є їх в макухи,
За їх брехню
І всю плутню
Він дасть їм цукрухи,
Вже ж бо од сих
Катюг презлих
Просвітку не мають:
Прав і неправ,
Кого попав,
Знай, в пекло таскають.
Кат би їх ма!
У їх нема
Нікому вже спуску:
Хоть би чернець,
Хоть би святець —
Осмалять, як гуску.
Вони і вам,

Чесний Адам,
З жоною твоєю,
Племфи дали,
Як в гріх ввели
Брехнею своєю.
Сих-то покус
Хитрий іскус
Твою молодицю
На гріх підвів,
Що й ти із'їв
Прокляту кислицю.
Од сих врагів
Ви із богів
Голяки зробились —
Рвали листки,
Шили мішки —
І тими прикрились.
Од їх чарів
Ви із царів
Чорт знає чим стали!
Із усіми
З раю дітьми
У пекло попали,
Де день і ніч
Дрова у піч
Возите санками.
За той же труд
Ще вас і б'ють
По ребрах кийками!
Од сих-то мук
Ти, як павук,
Опух і хвораєш.
Ну ж лиш, вставай,
Сей лист читай —
Зараз очуняєш!»
Болізнь забув,
Хвабро скакнув
Наш прадід із полу,
Надів сіряк
І сяк, то так
Додибав до столу.
На лавку сів
Да і надів
На ніс окуляри.
Лист той хвата,
З сміхом чита,

Бо одійшли шпари.
Тут же сидить
Єва, глядить
У вічі пильненько;
Все, що чита,
Адам мота
На уса гарненько.
Як прочитав,
Єві сказав:
«Давай варенухи!»
Глечик хильнув,
Да і махнув
В те місце навтрюхи,
Де в піч дрова
Кладуть, ззива
Всіх і репетує:
«Христос родивсь,
Христос родивсь!
Нам янгол віщує!»
Потім вийма
Лист і зніма
З гирі капелюху,
На пень же став,
Всім прочитав
Той лист до слуху.
І увесь тут
Загудів люд,
Мов літом ті бджоли:
Беруть жінок,
Ведуть в танок,
Затикавши поли.
Тії бичка,
Ті козачка,
Ті горлицю скачуть,
Самі ж старі,
Сидя в шатрі,
Од радості плачуть.
Пророк Давид
Там же сидить
І в кобзу іграє,
Пісню святу
Спасу Христу
З псалтирі читає.
Чорнявий Хам
Сидить теж там
І ріже в сопілку,

Сам добре п'є
І всім дає
Квартою горілку.
Куці чорти,
Мов ті хорти,
Голоднії скиглять,
Лапи гризуть
І шкіру рвуть,
Скрутились і пінять.
Старший їх біс
Нахлюпив ніс,
Сидить у куточку,
Скубе виски
І на куски
Шматує сорочку.
Суціга-смерть
Собі ж верть-верть,
Ляп-ляп кіст[оч]ками,
Біжить в куток,
Бере мішок
З косою, з ножами,
Заступ хапа,
Яму копа
І все в ту поклала.
Смерте, вгамуйсь!
Тобі Ісус
Дасть доброго драла!
Наш бог Христос
Чортів, як ос,
Подавить ногою,
З твоїх кісток,
Смерте, трісок
Наробить і гною.
Всіх вас упрах
Потре і шлях
Нам зробить до раю.
Сим я Христом,
Пани, з різдвом
Вас поздоровляю.

ПІСНЯ СВІТСЬКА

На небесній горі,
Пресвятім соборі — алілуя!
Святі ся зібрали,
Всі празникували

З воздухами невидими
І ангели-херувими — господи помилуй!

Всього світа батько,
Трапези порядко — алілуя!
Засіли остатки
З царями, з пророки.
Попід стіни — священики,
Коло пеца — мученики — господи
помилуй!

Петро з апостоли
Сидять поза столи — алілуя!
Пред столом — владики,
В кутах — пустельники,
На припічку — молодиці,
Подля них стоять дівиці — господи
помилуй!

Николай наш чесний
Взявся до почесни — алілуя!
Пропив до Івана,
Нахиливши дзбана;
Крикнув вельми на Параску,
Би подала з медом пляшку — господи
помилуй!

Кличе Стець: «Ігнате!
Здоров пане-брате!» — алілуя!
Федір-Федько д'Василя:
«Пий до мене, буду й я!» — господи
помилуй!

А Петро із Процьком
Пили вишняк горшком — алілуя!
Олекса із Савкою
Медок пили коновкою.
Пантелеймон з Киришаком
Попивали собі дзбанком — господи
помилуй!

Сіоніськії дочки
Заграли в скрипочки — алілуя!
На цимбалах Грицько,
В обої Гаврилко;
Сенько кличе, взявши дудки,
Гриць, пищалку взявши в руки — господи
помилуй!

А Давида-царя
Підпоїла Сара — алілуя!

Гриць взяв в дудки грати,
Гопки витинати;
Олексиха плеще в руки,
Підскакує до розпуки — господи помилуй!

Соломона-князя
Підпоїла Пазя — алілуя!
Юрій теж з Сонею,
Тамував серце єю — господи помилуй!

А Михайло в трубу
Крикнув на всю губу — алілуя!
Годі, годі гомоніти,
Час додому та й піти — амінь, амінь!
Співаючи: «Господи помилуй!»

ВЕЛИКОДНЯ ВІРША

Нуте лиш беріте яйця!
Скажу я вам диво якесь,
Бач, як будем цілуваться,
То скажу: «Христос воскрес!»
І піп казав: «Обнімайте
Хлопців, дівок, молодиць,
Тілько ж,— казав,— не минайте
Старців, сирот і вдовиць».
Що б хто встряне — то й цілуйся,
Чи погонич, чи панич,
Чи там Феська, чи Маруся,
Чи багатий, чи вдович.
Бог святий велить — сьогодні
Всякий щоб тепер був брат;
Він в пекельній був безодні,
Чорта зв'язав, одпер ад.
Скільки там набито люду!
Всі тепер у рай чкурять!
Чорту кинули Іуду,
Він тоді почав стогнать
І все в двері поглядать,
Та ба, не туди попався!
Там не вміють жартувать:
Чорт велів в смолі купаться,
Сам багач став підкладать,
Ніт, там не так заякочеш,
Як почнеш в смолі кипіть!
Да то лучче, як он тії,

Що тепер чвалають в рай,—
І грішнії, і святії,
Все заодно в путь чухрай.
Лиш тільки вийшли вони в поле,
На зелений гарний луг,
Та й забули своє горе.
Старики всі сіли вкруг,
Посідавши, розмовляли,
Дещо, бач, про старину,
В Січі як колись гуляли;
Як бувало в старану.
Парубки в м'яча гуляли,
Деякії ж у жгута.
Дівки пісеньки співали.
Малі ж діти — у кота.
Хто хотів — навбитки бився,
Кричав: «Подай мені бійця!»
Соломон в правду дивився;
Самсон викликав борця;
Давид буцім на годину
Од стариків одлучився,
А там показав їм спину,
З молодіжжю ізлучився.
На його глядя, всі устали,
Всі к гулякам підійшли,
По двоє в ряд посідали,
Як дзиглики піднесли.
Біля їх сів і Авраам,
Дальше з якимсь чоловіком
З Євою сидів Адам;
Яків, Ісаак, Ревекка,
Мусій, Ярема і Міхей
Тут же сіли недалеко,
Харко, Лисько і Овдій,
А там Ной сидів з синами.
От забувсь — чи Лот сидів?
Ніт, бачся, він з дочками
Через голови глядів.
Як отак гарненько сіли,
Втихомирились на час.
Хлопці, дівки аж раділи,
Що гулять приходить час.
Тут Давид гуслі підстроїв,
Козацької як дернув!
Так уже ніхто не встояв,
І неживий би скакнув!

Як тільки вчув святий Афет,
Що вже гусельки бриньчать,
Як схопився, як махнеть!
А за ним другії встали,
Всяк пару собі прибрав,
Ставши в танець, та й прохали,
Щоб запорозькую грав.
Всі ж тут оддернули
За свій жаль парубки,
Нічого тут не забули
Молодиці і дівки.
Перше навприсядки брали,
Потім били трепака,
А дівчата забивали
Підковками гоцака.
Якже взяли молодиці
По-своєму бушувать,
Аж погубили спідниці,
Так взяло їх розбирать.
Сіє зобачивши, Сара
Мусила до них устать:
«Так же сором!» — їм сказала.—
Лучче б «неньку» заспівать!»
«Отож правда!» Вони сіли,
Щоб хоть трохи одпочить,
Бо, як хлюща, попотіли,
Вся сорочка аж хлющить.
Одпочивши, зараз «неньку»
Усі гуртом завели;
І хлопці якусь гарненьку,
Либонь козацькую, гули.
Там всяк утішався,
Що любо було глядіть.
Давай до раю чухрать!
Уже прийшли щось близенько,
Аж тут блискавиця — блись!
Всі поклонились низенько,
І всякий в землю дививсь;
А потім як загриміло,
Так усяк перелякавсь:
Разів з п'ять перехрестились,
Да й пішли розкошувать.
Нехай вони тут гуляють,
Нехай собі груші рвуть
Нехай і нас дожидають,
Поки ж що — погуляймо тут!

От тепер же поцілуймось,
За віршу — кишку дай,
Тоді з пляшкой полюбуймось,
То й на землі зробим рай.
За сим, батьки, вибачайте,
Більш не вмію віршувать.
Чи дасте ж що, дак давайте,
Бо мні ніколи вас ждать!

ВІРША НА ВЕЛИКДЕНЬ

Кажуть, будто молодиці
Негодяйки, ледащиці
І пужливі, як зайці.
Аж неправда, молодці!
Се ж Марія серед ночі
Пустилася зо всій мочі
Плакати на гроб Христів,
На Голгофу між кустів.
Позбивала вельми ноги.
Не збоялась синагоги
І напала там Христа.
Він же їй сказав спроста:
«Чого ти, Маріє, плачеш?
Я уже воскрес, як бачиш!»
А жиди на пуп кричать,
Що нарушена печать.
Задали жовнірам плату,
Щоб збрехали так Пілату [1],
Будто зміг їх кріпкий сон,
А Христа хтось виніс вон.
А Христос був на роботі,
Попалив собі чоботи,
Покіль пекло погасив
І Адама воскресив.
Смерть лежала у куточку,
Рвала на собі сорочку,
І надулась, і сопла,
І на бога щось човпла.
Куца сатана почула,
Що і смерть уже заснула,
І Адам сміяться став,
А Мойсей і засвистав;
Прибігає к Аарону,
Зробить справку по закону:
Чи прийшла седмина та,

Чи вийшли Христу літа?
Аарон очки надів,
У біблію поглядів,
Не утерпів, засміявся,—
Куций зразу догадався,
Що Христос уже воскрес,—
Затрусивсь, злякавсь увесь.
Вибіг на пекельну браму —
Аж іде Христос к Адаму.
Брама впала перед ним,
Мур розсипався, як дим.
Куций упустився з ляку,
Круто стало небораку!
Зараз пекло погасив,
А Христос його спросив:
«Де старенька баба Єва,
Що в раю вкусила з древа?»
Куций кочергу узяв
І у пеклі помішав.
Вилізає Єва з печі,—
Обгоріли вельми плечі;
А за нею і Адам —
Аж Христос злякався сам! —
Бачив, бідний, добру кару:
Обпалився ввесь од жару,
Ввесь нагайками ізбит,
З голоду запав живіт.
Він сльозами ввеесь залився,
Христу в ноги поклонився,
Гірко-гірко заридав
І на Єву поглядав.
Взяв Христос його за руку
І сказав: «Такую муку
Ти, Адаме, забувай!
Дригай з Євою у рай!»
І дали із пекла драла!
Єва на всі жили брала,
А Адам аж употів,
Наперед усіх летів,—
За собою цілу зграю
Повели вони до раю.
Луччий богатир Самсон,
Що був вельми лас на сон,
Наробив у пеклі трусу:
Крикнув Навину Ісусу,
Щоб він сонце придержав,—

Ад затрясся, задрижав!
Вискочив Мойсей з рогами,
Тупнув, як солдат, ногами
І назад рукою кив!
Тут дванадцять їх полків —
Діти Якова всі вийшли.
Ілія летів при дишлі,
Єлисею дав жупан
Та й пустився в Іордан.
Цар без племені і роду
Верхи їхав між народу,
А за ним святий Яфет
Ніс і шаблю, і мушкет.
Авраам сказав Ісааку:
«Забуваймо стару драку!»
Да за руки узялись,
Просто к раю понеслись.
Стріли по дорозі Лота,—
Аж кривава смага з рота! —
Чеше він у райський сад,
Не оглядаючись назад!
Ной старенький натоптався,
Випив з праці — та й заспався,
А премудрий Соломон
Задзвонив у райський дзвон:
Затряслося вельми било,
Що і Ною догодило,—
Пробудився старий дід,
Аж зовуть всіх на обід,—
Скрива поглядів на Хама
І потяг до Авраама.
Там посіли всі за стіл,
Подали їм хліб і сіль,
Кожному по чарці пива.
Наробив Давид тут дива:
Приударив в гуслі так,
Що пішов скакать усяк.
Сара кинула і ложку,
Піднімала гарно ножку,
А за нею і Рахіль,
Лія кинула й костиль,
Протирала хусткой очі,
І Ревекка вийшла з мочі —
Ударила гопака;
Тут Сусанна із садка
На Данила погляділа

І у танець полетіла;
А пригожая Есфір
Красну вийняла псалтир,
Пред Давидом розгорнула
Да й іграть його натхнула
Аж до олтаревих рог:
Засміявся сам і бог!
Тут і бабки, тут і внучки
Всі побралися за ручки
І пішли у хоровод.
Слава богу в род і род!
Не здивуй, святий владико!
Може, для тебе і дико,
Що я вірш таку сказав
Да і писанки не взяв!
Не затим, щоб поскупився
А на гарну не розжився!
А погану як принесть?
Бо ми знаєм трохи честь.
Не пригожа наша й мова,
Та не збрешем ми ні слова,
Хоть і серце розверни,
То не найдеш там брехні!

ВІРША, ГОВОРЕНАЯ ГЕТЬМАНУ ЗАПОРОЖЦЯМИ НА СВІТЛИЙ ПРАЗНИК ВОСКРЕСЕНІЄ ХРИСТОВО 1791 ГОДА

Христос воскрес,
Рад мир увесь,
    Дождав божой ласки.
Тепер-то всяк
Наївся всмак
    Свяченої паски.
Всі гуляють,
Вихваляють
    Воскресшого бога,
Що вже тая
Всім до рая
    Простерта дорога.
Злії духи,
Власно мухи,
    Всі уже послизли.
Загнав Ісус
В пекло покус,
    Щоб християн не гризли.

І смерть люта,
Що нам тута
  Вельми докучала,
По болотам
Очеретам
  Біжучи, кричала.
Там суціга
Тепер біга,
  Як шалена, з ляку,
Бо біг хрестом
Чорта з хвостом
  Прогнав як собаку.
Сей чорт темний,
Князь пекельний,
  З смертю полигався;
Всіх зажерти,
Во ад вперти
  Так-то ізмовлявся.
Вони тоє,
Вкупі двоє
  Знюхавшись, шанцюють,
Хоть старого,
Хоть малого,
  Де попав, лабцюють.
Була воля,
Хоть і кроля
  У рай не пускати,
По всіх трактах
І воротах
  Сторожам стояти.
Серед шляху
За шияку
  До пекла хватали,
Без уваги
Чорти з згаги,
  Як в'юнів, глитали.
Того святці,
Попи, ченці
  Не минали шляху,
Філозопи,
Крутопопи
  Набирались жаху!
Пропав той страх,
Заріс той шлях
  Куп'ям та болотом,
Де той злий дух

Глитав, як мух,
    Ненаситним ротом.
Тепер скорий
Шлях просторий
    До раю протертий,
Нема стражі,
Всі навстяжі
    Ворота одперті.
Уже велять
Яблука рвать
    Із райського древа,
З якого, ох,
Не велів бог,
    А вкусила Єва.
Давно той уж
Кричить недуж,
    Що спокусив Єву;
Упав наниз,
Що аж поліз
    По своєму череву.
Вищить, охляв,
Бо біг закляв
    Лазити на череві,
За оний гріх,
Що він на сміх
    Так набрехав Єві.
Бідна Єва.
Одну з древа
    Вирвала кисличку,—
Збула власті,
Сіла прясти
    На гребені мичку.
За нею ж там
Бідний Адам
    Щось, кажуть, прокудив,
Землю копать,
Ціпом махать
    Біг з раю пропудив.
За ту ж їду
Єва біду
    Заслужила сію.
Честь Адаму,
Що за браму
    Вибили у шию!
Глупа жона!
Сама вона

Яблуко трощила,
За той же плод
Увесь народ
В пекло затащила!
Біг милостив:
Єву простив,
Адаму пробачив,
Для визволу
Сам додолу
Лізти з неба рачив.
Тут чортище,
Старий псище,
Не хоче змириться;
Крутить хвостом,
Іще з Христом
Думає свариться.
Лише ж тут біг
Сам на поріг
В пекло поточився,
То Вельзевул
Попустив мул,
З ляку і вмочився.
Завив грізно,
Як вовк різно,
Голосом собачим,
Кричить: «Пробу!»
Що особу
Христову побачив.
Дав біг хльости,
Що всі кості
Поламав і роги,
І самого
Духа злого
Підгарбав під ноги.
Кричить на пуп,
Що всюди струп,
Нельзя доторкнути,
Надуло дух,
Заперло брюх —
Не дає дихнути.
А смерть-шлюха,
Стоя слуха,
Що човпуть над дядьком,
Стала трястись,
Мислить спастись
Прехитрим порядком;

Пустила дур,
Б’ється об мур,
Дереться на стіну,
Як шалена,
Тороплена,
Пустила і піну.
Дак сих покус
Знає Ісус
Хитрії обмани.
За їх діло
На все тіло
Наслав злії рани:
Всю пи...цю
І гузицю
Обпала короста,
Крутить гузном,
Прийшло зо злом,
Бо болізнь не проста.
В таком місці,
Що ні сісти,
Ані почесати!
Нудьга-тоска!
Так, як луска,
Де — сором сказати.
З нудьги ж, тоски
Все на куски
На собі порвала.
Смердять кості
Від корости,
Кожу всю подрала.
Як бубон труп,
Продовбав струп,
Сороки рвуть тіло,
З усіх сторон
Много ворон
К стерву прилетіло.
На той же труп,
Почувши струп,
Мухи прилітали,
Костомахи
Різно птахи
З тілом розметали.
Карность злая!
Як-бо тая
З людьми поступала,
Так поділом

Душа з тілом
    І нині пропала.
Так же Юда
З того студа
    З'юродивсь, як макуха,
То синіє,
То краснієє,
    Бо бере сокруха,
Вельми забляк,
А міх закляк
    З грішми за плечима,—
За його гріх
Той клятий міх
    Все перед очима.
Землю копав,
Щоб міх пропав,—
    Та окаменіла:
Посох там цвіт,
І трави ніт —
    Більш не зеленіла.
В воді рибу
Міх із глибу
    Розпужав і раки,
Вирнув злий дух
Із води сух
    До Юди і паки
Злую мару
Пік у жару
    Та й не загорівся;
Міцно пошит,
Чортом підбит,
    Щоб не розвалився;
А із печі
Вп'ять на плечі
    Береться на Юду,
Щоб з тим мішком
Ходить пішком
    В пеклі і повсюду.
Біг-бо велів,
Щоб міх не тлів
    До оного віку
Для утіхи
Без супліки
    Злому чоловіку!
Тут крутенько
Всім хутенько

Дав бог царя Пора,—
Ад розорив,
Чорта стребив,
Смерть іщезла хвора.
Прадід Адам
І дядько Хам
Давно в пеклі нидів;
Уже ж тепер
Пекло одпер,
Як Христа повидів.
І всяк узник
Крутий узлик
З шиї розв'язали,
Сусу Христу,
Як на листу,
Усе розказали.
Єва згнута
Була тута
Од злого шайтана;
Сей покуса —
Зліший пруса
І кримського хана.
Мучить дарма —
У них ярма
З шиї не злазили;
Струп на плечах,
Бо по печах
Все дрова возили.
З ярма ж — в хомут;
З уздами кнут,
Дротянії пуги,
З шиї до п'ят
На спині знать
Кровавії смуги.
І старуху
Б'ють по брюху —
П'ятницю святую;
На підпрягу
В колимагу
Запрягли і тую;
Щоб скакала,
Не брикала,—
Кладуть в рот удила;
Січуть пліттю,
Щоб там миттю
Ступóю ходила.

Понеділок,
Хоть несмілок,—
    Та ж йому заслуга;
Змикулився,
Істулився —
    Ледве утік з плуга.
Сю налогу
Скоро к богу
    Донесли ув уші,—
Не забарив,
Ад розорив,
    Випустив всі душі.
Святий Яфет
Узяв мушкет,
    Як стрелив на гасло —
Вийшла зграя
Немалая,
    Аж пекло захрясло!
Всі ожили
І загули,
З пекла народ,
    Як весною мухи!
Біг навзавод,
    А іншії — трюхи.
Дочувсь Аврам,
Що вже Адам
    Із пекла подригав,
Він з Сааком
Ледве раком
    І собі поклигав.
Свята Сара,
Хоча стара,
    Да женщина руча,
Вся піхота
Йшла в ворота,
    Вона ж — куди влуча.
Племінник Лот
В купу сирот
    Як ізібрав бідних,—
Так ні дверей,
Ані верей
    Не осталось мідних!
Бо все тая
Сильна зграя
    З пекла потащила!
Власне туча,—

Куди лучча! —
Так закопотіла
У божу путь!
Тільки сопуть,
Христа зіхваляя.
Спішать во град,
Друг другу рад,
По стежці до рая.
Мусій-пророк
Двері, замок
Й мур пробив рогами,
Ад сплюндрував,
Помандрував
Пішими ногами.
Власне, бугай
З кошари в гай
Виперся голодний,
Пекло відпер
І шлях простер
До раю свободний.
Адаме, грай!
Одпертий рай,
Іди, поспішайся!
Райським плодом
З усім родом
Рад будь, утішайся!
Веди всіх вряд
У райський сад
Яблука збирати,
Їж од древа,
Бо вже Єва
Не буде вмирати!

ДОПОВНЕННЯ ДО ВЕЛИКОДНЬОЇ ВІРШІ

Веди к саду
Всю громаду,
Веди, щоб селилась,
Тут в покою
Із тобою
Вічно веселилась.
Зараз тая
Серед рая
Свобода засіла:
Тут тишина,
Вся старшина

Не має к їм діла.
Тут сіпуга,
Війт-п'янюга
Вже не докучає,
І в підводу
Тут ізроду
Ніхто не хапає.
Всі подубли,
Що їх скубли.
Сільськії нахали;
Подеречі,
Колотнечі
Всі уже пропали.
Зникли збори,
Вже позори
Не правлять кварталу,
Сказав Адам,
Що не подам
Людей на поталу.
Утік кураж,
Здирства нема ж,
Пропали всі драчі.
Щезло лихо,
Живуть тихо,
Не дають подачі.
Погибла власть
А вся на рясть
Вилізла голота,
Війт не ворчить,
І не стучить
Десятник в ворота.
Там . . . .
Іде . . . . . .[1]
Ні, вже не журися:
Манна з неба,
Все, що треба —
Їж, пий, веселися!
Райські птиці,
Ластовиці
Весело співають,
Жайворонки,
Соловейки,
Як в орган іграють.
Всяких музик

---

[1] Пропуск у першодруці.— *Ред.*

Нічий язик
    Не може сказати;
Мудрий писак
І пером так
    Не може списати!
Дай, боже, нам,
Щоб сії там
    Музики іграли,
Щоб більше нас
Хоть у той час
    Сіпаки не брали.
Ти, боже, бач
Кривавий плач
    І гірке ридання,
За теє нам
Покажи там
    Вічне панування!

ВЕЛИКОДНІЙ СОН

Кажуть, що сон змутив, а мні удалося:
Мов у око вліпило, що вві сні верзлося.
У п'ятницю увечері, наївшися кваші,
Да з своєю Педорою ліг був спати в піддашші,
Ажно той дід покійник, приснившись, да каже:
«Чому твоя Педора едь припічка не маже?
Завтра,— каже,— настане свято роковеє».
А я, злякавшись, промовив: «Дак кажіть якеє?»
«Коли ж,— каже,— не знаєш, чимчикуй за мною!»
Да справді повів мене на гору тропою.
Там же то я набрався великого пуду —
Поки тютюн на світі, поти тямить буду!
Перше, як привів мене до товстого дуба,
Так я з ляку був почав співать кривогуба,
Да питаюсь, що за враг висить на кодолі,
Витріщило очі із лихої долі?
Ажно той дід покійник, здихнувши тихенько, да каже:
«Чи ти ж не тямиш, едь гировий враже?
Сей,— каже,— покійничок звався Буркун Змира
І знав усю церковну рахубу дошнира.
Якже,— каже,— у Спаса обмаль грошей стало,
Дак він і його продав, лиш улад не припало.
Він,— каже,— сіромаха, в чіпчику родився,
Да легенька ж йому й смерть — сильцем задавився,
Бо як ластівка, так він, гніздо звивши

Да на шийку під горло гречи наложивши,
Пустився, мов сокіл, ізгори спорненько,
Стрепенувся, мов рибка на удці, чудненько.
Раз,— каже,— і руками за гілля хватився,
Мов Борисів бик рикнув да знов униз пустився.
Треба йому пінити з вечора до світа.
Душка бачить, що вже їй більш не видати світа,
Кинулась була вгору шукати дороги,
Ажно верьовкою моцненько заплелися пороги,
Так,— каже,— вона на час поспішилась,
Як блоха крізь рядно, крізь штани пробилась.
Зараз йому потекло до п'ят ручаями!
Нехай своїм родичам сниться, янгол за нами!
Якби мав,— каже,— у ямі землею покриться,
Лучче угадав, от мов сіть на вітрах вертиться,
І вдень,— каже,— і вночі якби звізди лічить,
Хоть би,— каже,— і тобі такая смерть навстрічи».
Лиш же глянув я назад, аж друга прочвара:
Смерть із дідьком чвалає, мов воликів пара.
На дідьку кожушина вся на шматки порвата,
Роги в пеклі позбивані, хромає до ката,
Нігті з лап позлазили, скрежече зубами,
Сизенький, мов журавлик, знать — бито киями!
А смерть, мов бубон, гола собою, нечвидна,
Боса, простоволоса, ізгорбилась, бідна,
Пасокою умазалась, ребра кругом знати,
Очей, ушей і носа притьмом не видати.
Кіссям підпершись, скаче, мов по купі жаба,
Лиш витріщила зуби — щербата, мов баба,
Да правда із подругом ненько галасають,
А в лементі такії речі промовляють.
Дідько каже: «Ах, біда, де нам тепер дітьcя?
Хіба,— каже,— піти у болото утопиться?»
А смерть, у кулак трублячи, говорить істиха:
«Уже ж нам не розсістись од такого лиха!
Треба,— каже,— тепер о собі промишляти,
Як би на світі прожить, чим душу питати.
Купим,— каже,— повозу да купчувать станем,
За добиччю — по рибу, то в Крим по сіль грянем!»
Я, правда, суп'ятився, став діда питати:
«Відкіль їм лихо се стало, чи можна се знати?
Може, їх гонять на лід Дніпра полонити
Либо во армію до Криму волів гонити?»
«Ой ніт,— каже,— голубе, не тая причина,
Їх,— каже,— побила оце лихая година;
Що їх батько анципер як узяв насіку

Отаманську й хотів панувать довіку,
Да всюди по шляхах караули розставив,
Тусав народ християнський, біди всім набавив!
Було,— каже,— по сто душ в один кус глотає,
Мов косар з вагана галушки метає.
Що бог сіяв — смерть жала, а він жрав істиха,
Великого повен світ натулив був лиха.
Й так уже в його стала була губа ласа,
Що одважилась була углинуть і Спаса.
Якже взяли по зубах хрестом плазувати,
Дак мусив він усе добро дощенту вертати,
Бачать його молодці, що біда куриться,
Мусили, як од жару блохи, розлетіться.
А смерть була у грубі сховалася з тривоги,
Дак Єва, її пійнявши, вивела за роги,
Як узяла нузцями по ребрах місити,
Дак дідько, пожалівши, хотів боронити.
Ну ж Адам, учепившись, налигачем бити,
Поти бив, поки роги мусили злетіти!
Ото вони едь по тій холозії плачуть,
А християни в небі п'ють, гуляють, скачуть».
Я, правда, заглядівся такой дивовижі,
Ажно з-за гори мелькають в ярмах волики рижі.
Ото я думав, що Христос з плугом іде орати,
Тільки ж дудка заграла, ну, я став гадати:
«Може,— кажу,— перезва до свата котиться?»
Ажно янголія возами тащиться.
«А се,— реку,— яка манія?» — спитався.
«Ажно,— каже,— великдень в гості к нам
припхався.
Він,— каже,— з Русалима мався давно бути,
Да лихая халепа як узяла дути,
Ото він на тім боці ожидав дороги,
Аж покіль не грянули дніпровії пороги».
Я, правда, догадався, що те свято буде,
Як жінки красять яйця, паски ліплять люди,
Да спитавшись, збоку почав познавати,
В якім возі пан великдень зволить пробувати?
Ажно гляну наперед, сидить у чимліті,
Крашанками, як цвітом, округи укритий,
На нім жупан з китайки, у бока гаман зяє,
Ковбасою волики стиха поганяє,
Чижмачки боброві, онучки шовкові,
У вигилярній шапочці і єрмолук новий,
Перснів повно на руках, має корогвою,
Як ясна зоря — так пригож собою.

Да на всіх поглядає оком веселеньким
І пісеньку голосом співає тихеньким:
«Нащо,— каже,— ти, Юдо, квапився на гроші?
Щоб тобі вкруг потилиці об'їли воші!
У користь,— каже,— не привів і не вспів пропити,
Лиш ти мусиш за той торг у пеклі горіти.
Будуть тобі із плечей полосся здирати,
Щоб у кожиницях Ірод міг по пеклу скакати.
Припадає тобі із ним у одній сутязі
Смолу возить до пекла, едь замуляєш в'язи!
Той,— каже,— гнався за славою, як за зайцем,
А ти, бачу, удавився грошовим окрайцем!»
Я, правда, те все почувши, зараз схаменувся.
Да, під рядном лежачи, ізо сну прочнувся,
Ну Педору локтями під боки торкати:
«Годі,— реку,— нам хропти! Пора уставати!
Уже, бачу, нам завтра кваші не наварити,
Лиш треба хоч гречану паску замісити».
Вона, правда, ізо сну стала промовляти:
«Я, каже,— ще вчора думала учиняти,
Бо недарма всі люди к млинам потурили,
Знать, на паску борошна молоть захотіли.
Моя й мати не раз то було звягає,
Щовеликдень млиновим колесом виїжджає,
«Колядки,— каже,— тоді угадати,
Як свині од ножа стануть галасати.
Лиш, Охріме, клопіт нам без сала,—
Шити, білити черга нам припала».
«Едь же,— реку,— коли б то дід покійник
зарані приснився,
То б я й ніччю збоку де-небудь поживився.
А тепер лиш мушу у людей прохати,
Да то зайшов і до вас ковбас добувати —
Позичте й нам, едь і наша поросна;
Як наведе свиня кабанів — будуть з ковбас кросна!
Стільки ж сього, що з'їдять із осьмину полови,
Да вже ж буде й сала, як короб здоровий!
Половину оставлю, а другу зміняю,
Тютюну й горілки до ката надбаю!
Тоді попрошу, попрошу й вас, панове молодці,
на відерце браги,
А тепер і ви ко мні не будьте тужаві!
Як витріщить очі на мене ваша ласка,
То в мене при полі буде й сало, й ковбаска.
А ми з Педорою змелем то смачненько,
Скажем: «Хто дав, нехай той святкує легенько!»

САТИРИЧНО-ГУМОРИСТИЧНІ ВІРШІ ТА ВІРШОВАНІ ОПОВІДАННЯ

* *
*

В тисячі сімсот п'ятомнадцять годі
Отпал от Христа поп в українськом роді —
Федор Лісовський [1], нов заблужденний,
Бога чужденний.
Сей живий в мирі бога не боячся,
Блудил безчинно, людей не срамляся;
Три жони імівши, коснулся на священство,—
Ах, безпеченство!
Сан апостольський взяти недостойне!
О, како дерзнул живий своєвольне!
Се вторий Іуда нині наречеся,
Світу промчеся.
Хто, живя в граді, противиться власті,
Такий не увойдеть злой йому напасті;
Тако Лісовський надіяся на язик,
Же мати ізвик!
Ров копал многим, яко пишет Давид,—
Сам в яму упал і посрамил свой вид.
Где честь священства дерзнул, малоумной,
Зри, о безумной!
Лучче би тобі утратити главу,
Ніж ієрейства загладити славу.
Слави іскал єси і мирскія власті,
А не душу спасти.
Воровство в тобі зіло ся вплодило,
Заздрость очію в погибель водило,
Блуду бо єси і лжи ісполнився,
Ах, нахопился.
Монарх хотіл єси, плуте, ошукати,
Побіг в Петербург панов удавати,
Господинам попам осторогу дав,
Аби на тоє кождий з них не дерзав;
Ложних свідетельств ся воздержали
І не глаголали.

Горе чоловіку, їм же хто вдається:
Таковий-бо, вім, да і не спасеться.
Горе безумне таковой твоєй славі,
Безчинной главі!

* *
*

Отче Лісовський,
Плаче кнут московський
По твоїй шкурі,
Навіть по бандурі,
Возьмеш, небораче,
Ні попе, ні козаче!

ЛІКАРСТВО НА БОЛЯЩИХ НЕМОЩІЮ П'ЯНСТВА, ІЛИ БАХУСА НОВОІЗОБРІТЕННОЄ

Вижду тя страждуща очень на похмілля.
Біда! Згинет чоловік, треба іскать зілля!
І не вім, откуду би прибрати прилична;
Зриться в тобі болізнь внутрі необична.
Да се взродила в тобі любима сивуха,
Коєй напиваєшся ти по самії вуха!
І так болізнь сію імієш чрез стакани,
Чрез чаші, кубли, чванці, полні питія дані.
Немощі сей не улічить і сальвачна баня.
Разві дать треба сего заливання:
Треба дубовим суком спину шмарувати,
А трясущіїся руки у сук ізв'язати.
Голова ж, которая как не розпадеться,
Монистом желізним та ж да прикується!
Іще ж і в сальвацію його вести треба:
Закинуть в яму, щоб не видів неба.
І сальвувать його три дні поволі —
Сухар давать на день йому, а не болі!
А послі сего треба вийнять його з ями
І напоїть його сими полезними зіллями:
Помазать його маслом, тим, що з березьєв,
Так, щоб помазаний ні всидів, ні влежав!
Сіє ж лікарство токмо пользует літньою порою,
Іначе должно поступить з таким зимою.
Не треба весть його в сальвацію тридневну,
Но только вивесть на стойку дневну

І принудить полчаса стоять на морозі
В єдной рубашкі, щоб прохолодився сквозі.
І так, когда вимерзнеть з похмілля,
То вищереченого дать йому зілля.
Буді ж в ком приключиться та болізнь вдруге,
То сим образом врачувать в недугі:
Треба сискать на його мартового міха
І закинуть його туди без всякого сміха;
Зашить тот міх зверху і положить долі
І в два в'юна його лоскотать доволі
По сім міху, щоб болізнь не прикрилась,
Либо в каком кутку не затаїлась.
І так сей міх отженеть хворобу:
Не будеть болить тим до самого гробу.
Внуши сей совіт, умом всяк трезвий,
Прийми про пам'ять сей совіт полезний!

ПІСНЬ НА КОРЧМУ

Явилася єси, великомученице горілице.
Пройшла єси скрузь огень і воду
І приводиш люди во біду і во незгоду,
І була єси подружницею і злокозницею,
І узяли тя до пивниці,
А із пивниці узяли тя до столиці,
І узяли тя у скляниці,
І сіли з тобою за стул на лавиці,
Подвигом добрим подвизалася єси,
великомученице згорілице,
Уподобилася єси овим попом і дияконом, і
дяком,
І черцюм, іщи і нам, небораком простаком,
Коли ми тебе познаваємо,
Киями ся махаємо,
За волосся ся торгаємо,
Очі собі із голови видираємо,
По болоту ся валяємо.

ОЙ, ЯК МЕНЕ МОЯ МАТИ ДАЛА ДО ШКОЛИ

Ой, як мене моя мати дала до школи,
Ой, зазнав я тяжкої неволі:
Казав мені бакаляр говори «аз»,
А як же я не вимовив — гоп в писок раз!

Крикнув же він другий раз: «Говори «буки»,
Іще-м не вимовив — вже-м впав в його руки.
Крикнув потім в третій раз: «Говори «віде»,
Уже ж його рука по чуприні їде.

А як сказав учетверте: «Говори «живіте»!
Тепер його, хлопці, на лавку кладіте!»
Ой, просив я ся і молив я ся;
Ні мені ся випросити, ні ся намолити.

Ах, ти мій учителю, ах, ти мій крілю,
Отпусти мені сей раз, бо уже млію.
Тридцять раз я омлівав і тридцать ожив,
А він щораз лучче руки доложив.

Пішов я додому та й татові скажу:
«Так мене учитель збив, що я ледве ляжу!»
Іще-м собі гіршого лиха набавив,
Що учитель не добив, то отець доправив.

Побіг же я до мами та й і до сусіда,
Куди ся не оберну — всюди мені біда:
Матір мене коцюбою, сусід — цибухом,
Аж мені набігла грушка за ухом.

Пішов я до корчми позбути туги
Лигнув-єм горівки кубок і другий.
Мислю си: «Горівка моя потіха,
Як вип'ю з квартину — позбудусь лиха».

Випив я квартину, прийшов додому,
Аж ліпше було серцю мойому.
Від кварти горівки, доброї сивухи
Станув ми світ, як банька, а люди, як мухи.

ПЕКЕЛЬНИЙ МАРКО

Сідайте ж, хлопці, всі гуртом,
А ви, дівчата, геть в одділі,
Щоб не було між вами якої веремії!
А як же буде хто жартувати,
Того в потилицю будем гнати!

Мовчіть та слухайте,
Яку я вам буду казку казати:
Про хлопця-молодця, козака-яригу,
Що Марком прозивався,
Та ще й Пекельним звеличався,
За те, що у господа спасення зодбав
Та чортів у пеклі налякав.
Налякав так, що рогаті й досі від козаків втікають,
Та знай одно, що тільки лають.
А запорозький як дух почують,
То зараз в тартари мандрують!

Був собі козак Марко, ледар завзятий.
Батька й матір не поважав,
А все тільки пив та гуляв.
На вулицю до дівчат першим поспішався,
А у церкві послідніим зоставався,
Щоб мерщій можна було втікати,
Як піп на вихід почне благословляти.
З чужими жінками женихався
Та старих людей цурався.
За його буйною головою
Не було нікому спокою.
Тільки раз оцьому Марку
Святий Петро у сні з'явився,
Тоді, як він, говівши, запричастився.
«Ти тепер,— каже,— нових гріхів не маєш,
А як проснешся, то вп'ять нахапаєш,
А я ж за тебе господа благав,
Щоб він тобі на покуту час дав.
Тепер же сей час наступає,
І тобі нічого наминаться,
Та треба у пекло збираться.
А як,— рек,— там трохи побудеш,
То душі спасення здобудеш.
Та, гляди, з чортами не братайся!
А найпаче люципера цурайся:
Бо сей чортяка над чортами,
Як гетьман між козаками!» —
«А що ж мені з чортами робити:
Чи їх хрестом хрестити,
Чи тільки по шиї бити?» —
«У мене,— каже святий Петро,—
Є на тебе велика надія,

Що ти мені чортів присупониш
Та з пекла їх повигониш.
Вони козачим баглом завладіли.
І бідні козаки давно не пили й не їли,
А в запорожців нема ніякої сили,
Бо позоставались одні тільки жили.
Усі спасення у господа благають,
А чорти їх в рай не пускають:
Усі застави скрізь позапирали,
А стежки камінням позакидали.
Як же стали янголи літати
Та козаків з багла витягати,
То чорти почали їх там зачіпляти,
Щоб до нових гріхів намовляти.
У багло жінок напускали,
Щоб козаків на нові гріхи скушали.
Вже деякі почали женихаться,
Щоб у пеклі навік позостаться.
А інших стали горілкою частувати,
Щоб тільки спасення перестали прохати.
А в пекло тебе задля того посилаю,
Що спасення душі твоїй бажаю.
Будеш ти там з чортами жити
Та на послузі волю їх чинити.
А як ввіриться тобі пекельна сила,
Тоді дам тобі багато діла.
Будеш мені з пекла козаків визволяти
Та у рай застави відчиняти
Тим, що у господа милості просили
Та спасення душі заслужили,
Що від чортячих ласок жахались
І з відьмами не женихались,
І котрих чорти хотіли частувати,
А вони їм у вічі почали плювати,—
Та тих, що відьом за лопуцьки хапали
Та в пекельне огнище втягали.
От сих козаків ти будеш у рай пускати,
Де вони будуть господа прославляти».
Сказавши се, святий Петро десь дівся,
А наш Марко аж у пеклі опинився.
Його ж чорти як уздріли,
То, мов галич, кругом обсіли.
Нічого не питають,
Тільки, мов коти, хвостами виляють.
Аж ось один біс нагодився
Та з крюком до Марка схилився,

Та хотів вже йому вітання вчинити,
Щоб крюком за ребра зачепити.
Та тільки налагодивсь се зробити,
Як перестав доразу жити.
А Марко, узявши чортів крюк у руки,
Став чортів оглядати,
Чи не кинеться хто вп'ять крюком зачіпати.
А чорти так полякались,
Що аж на вище гілля позбирались
Та, як коти, зам'явкотали
І хвостами ще більш замахали.
«Се у вас,— каже Марко,— такі звичаї,
Щоб козаків так зустрічати
Та за ребра, мов собак, чіпляти?
Стривайте ж, я вас помуштрую!»
Та, сказавши, почав крюком махати
Та чортів з гілля, як груші, збивати.
Чорти ж до Марка як не наближались
І як до його вже не присікались,
Та не мали сили його зачепити,
Або чим вразити,
Бо Марка свята сила обороняла
І чортів геть відпихала.
А Марко, знай, одно — махає
Та чортів з дерев збиває.
Уже їх на гіллях зосталося трохи,
Розтікались усі, наче блохи.
А котрі по кутках поховались,
З переляку усі......
Та на все пекло так накурили,
Що зостатись там не було вже сили.
Марко хотів був уже втікати,
Коли ось сам люципер нагодився
Та, глядячи, що трохи не сказився.
«Се,— кричить,— уп'ять на той світ ганяли
Та з відьмами бенкетували?
Оковитки налигались,
Що аж по пояс обідрались!
Геть беріть мені зараз мітли
Та вичищайте все відтіль!»
Один чортяка, мітлу взявши
Та до люципера пришкандибавши,
Став так йому одповідати:
«Се була у нас, пане люциперу, бійка,
Та така, що як і пекло стало,
То сього у нас ніколи не бувало!

Забрів до нас якийсь волоцюга,
Та вже ніхто, як козарлюга,
А ми хотіли йому честь чинити
Та крючми за ребра зачепити.
Як тільки цуцик заходився,
А він зараз як схопився
Та як бідолагу гепнув,
Що той доразу й гегнув.
Тоді почав його крюком махати
Та нас з дерев скидати,
Нівечити та клинцювати.
Багато наших, як бачите, побито,
А деякі хоч і поховались,
Та сраму на весь вік набрались».—
«А де ж се той козарлюга,
Розтриклятий волоцюга?» —
Кричить люципер, розходившись.
«Та ви бо,— каже куций,— тишче
Та держіть голову понижче!
А то він крюком раз як влучить,
То й макітру вам з шиї злущить!
Ось дивіться, пане, він за кущем прихилився
Та вже й на вас крюком намірився».—
«Ой, стривай, стривай, козаче!
Треба тут якось іначе! —
Став люципер сам прохати,—
Нічого тобі крючком махати.
Та ходім лиш до моеї хати.
Буду я тебе вітати
І, як запорожця, приймати.
За понівечених чортів не буду корити,
Бо вони справді за діло побиті:
Треба б було уперед розпитати,
А не крюком за ребра чіпляти.
Ти ж, куций, чортів поховаєш
Та з цілих шкури поздираєш,
Та у пекло даси наминати,
Щоб можна було на ремінь продати».
«Якби мене,— каже Марко,— так зустрічали,
То й не було б чортам і печалі.
Як же ти мене, люципере, вітаєш,
То я твого хліба-солі не цураюсь».
І повів люципер Марка у свій будинок,
А дорогою почав його питати,
Яка занесла у пекло нечиста мати.
«Де ж,— каже,— твоя душа дівалась,

Що від чортів відцуралась?
Тобі ще черга на світі жити
Та горілку корякaми пити.
Чи, може, ти козаче, сказився,
Що у мене в пеклі опинився?» —
«Казись ти з чортами
І жінка твоя з дітками!
А як я тут опинився,
То не сам вже нагодився.
У нас на тім світі усяк знає,
Що душ чимало в пекло попадає.
А ніхто не знає, як тут у вас жити
І яку роботу треба вам робити.
От як я в вас наживуся
Та додому на той світ повернуся,
Тоді всі люди будуть знати,
Як вас з землі витуряти,
Щоб ви людей не губили
Та і пекла б нами не гатили!» —
«Та се ти, козаче, так кажеш,
Що нашої добрості не знаєш.
Якби чорти людей не звеселяли,
То вони досі усі б пропали!
Якби не чорти, чи була б у вас горілка,
І цимбали, бубни та сопілка?
Чи ви вміли б танцювати,
Весілля гаразд справляти?
А скільки чорти людям грошей позичали,
Отже ж, і досі ні шага ви не оддали!?
А не бійсь, як у жидів, що набір забирають,
Незабаром і вертають!
Бо жиди не будуть довго ждати,
А йдуть зараз позивати.
А ти думаєш, велику користь маєм
Від тих, ким ми пекло набиваєм?
На тім світі усе прогуляють,
А до нас і без штанів втікають!
А що запорожці,
Так ті прямо голі й босі,
Та ще й чортів на сміх піднімають!
«Давайте,— кажуть,— одежу, що поздіймали,
Як не хочете, щоб ми позамерзали!»
А як запитаєш, що колись брали гроші,
То вони й кажуть: «Ось, нате вам воші!»
По празникам то нас ладаном ганяють,
А цілий тиждень тютюном закликають.

А інші так нас поважають,
Що на день сторицею поминають.
Чого ж тобі, козаче, нас корити,
Як вам добре з нами жити!?» —
«Та ти, люциперу, бачу, добре милиш,
Тільки до чортів мене не похилиш!»
Увівши люципер Марка у будинок,
Став зараз прохать сідати
Та почав, звичайно, ласощами угощати.
«Їж,— каже,— ся страва — то ласощі ваші,
А не чортячі наші.
Учора чорти мої на той світ літали
Та у гетьманських кухарів накрали».
Аж ось і підручні чорти нагодились
Та з переляку по стінках потулились.
«Ви,— каже люципер,— сього козака тепер не лякайтесь,
Бо він тепер уже вас не буде бити,
А почне горілку з нами пити.
Ви ж пана Марка звеселяйте
Та у музику йому заграйте!»
Де взялась музика, загуділи бубни,
Чорти ж за роги брались
Та в дрібунець пускались.
А Марко сів на покуті ще вище
Та, знай, горілку з люципером хлище!
Чорти ж до бочок вже добрались,
Та й ні од чого не цурались.
Аж побачив Марко, що люципер почав белькотати
Та, як товаряка, мучати,
Та потихеньку додолу спустився.
А там, як у пеклі спинився,
То й почав скрізь іськати
Та пекельні багла озирати.
Розшукавши, де багло козаче,
Він почав його одміряти
Та заслонів скрізь шукати,
Що чорти крізь їх холодний огонь випускають,
А гарячий напускають.
Уздрівши ж той заслон, що чорти огонь впускають
Та своє багло охолоджають,
Він почав його відвертати
Та з інших баглів огонь туди пускати.
А чорти, знай, бенкетують

Та своєї біди не чують!
Як огонь у козачім баглі перестав палати,
Тоді почали й козаки приставати
Та гуртом помагати.
Як же послідній заслін відкрутили,
То так доразу чортів і затопили.
Чорти й не оглядились,
Як усі попеклись та поварились.
Тільки деякі з люципером повтікали,
Що біля дверей стояли.
Тоді янголи стали налітати
Та козаків з пекла визволяти,
Котрі спасення у господа зодбали
Тим, що покаяніє вчиняли.

Сто літ пекло пустувало,
І так було б і пропало,
Та козаки почали грішити
Та господа гнівити.
З сього оп'ять чорти наплодились
Та пекло почали робити,
Щоб де було козацьким гріхам жити.
А Марка й досі не забувають
Та знай одно, що тільки лають.

САТИРИЧНА КОЛЯДА

Милостивий государ!
Відая вашу к наукам охоту,
Посилаю от себе к вам работу.
Она похожа как би на сатиру,
Только достойна ли явиться миру?
Єжелі она не достойна того виду,
Прошу не привесть мене в обиду.
Єжелі якая дурна машкара
Здесь — зодрать, бросить — пусть щезнет, как мара.
Не знаю, з чого панам запретить пристало,
Чтоб люди не робили горілки немало;
Іли у них толстиє постухають брюхи,
Єжелі нароблять нем'ягкой сивухи?
Іли у них в корпусі умалиться росту,
Как гнатиметь поспольство горілку непросту?
І пред сим всі посполу горілку робляли,

Равно люди хліб їли, а ті панували.
Думають ли, что і в нас так, как у Погарі —
Іной можеть просидіть з вином дней три парі!
Іли так, как в Стародубі, закуска литвину,
Что з похмілля за вино отдал би дитину
Хоть соборному дяку, хоть отцю Давиду?
Но їх хоть би кто не знал, то видно із виду!
В нас до неї не така охота, как в Січі,
Где іной вихмелиться на год всього двічі,
А который безсилок, то только однажди,
І то в страсну п'ятницю — говорю без вражди.
Говорили ж, что [...], народ в світі гнусний,
В таковом ділі только неіскусний,—
Но не видно з них таких, не так поступають,
Кто волею не берет — силой накидають!
Хорош промисл, когда б так усякому вольно!
Промисленников таких було би довольно!
Таких єще становлять смотрить в таком ділі!
Кто будет жить в правду, кто будет смілий;
Кто будет по всьому враг — і в ділі, і в слові,
Всякий день ходить п'яний от людської крові!
Всего ж горш, когда будет шибениці годний,
Смотри — придають йому і чин благородний!
Что хотя б кто і схотіл поіскать розправи,
Так тот чорт і в судейськой сидить же на лаві!
Уви, отечество! Отечество любезно,
В какой ти досталось час — і горький, і слезной!
Було ль тебе когда-нибудь тоє на мислі,
Чтоб тебе в сіє время толь біди притисли?!
Где твой мужественний дух, где скора розправа?
Щезла, вмерла, пропала, моль з'їла іржава!
Тепер як кто з патроном да денег довольно,
Тому убить, і грабить, і розбивать вольно,
І всяким, каким схочет, торгом промишляти,
Був би хоть мало мотор, та к тому багатий,
Когда ж такой кто річі схочет посумнитись,
Тому хоть одним оком в Зіньков присмотритись:
Тут іспервоначала вийдет пан Розовський,
А потом милостивець стрінет — пан Бурковський,
Что накормили людей і хлібом, і сіллю —
Ні одного загнали з дітьми в богадільню!
Но і там не дали жить з покоєм, без лиха!
Не осталось з чого зшить і на сумку міха.
В того зуби большіє, ніж большого хорта;
В того руки страшні, нежель когті в чорта,
Хоть би рад погладить іли поцілувати —

Тому нельзя не вколоть, тому треба вдрати.
Тот, як був в Зінькові на долгий час паном,
Чоловік ізо сто з'їл — з хатами, з барканом!
Іль зри далі — за ріку Псьол, в Сорочинці-город,
Сколько там в сльозах сищеш самих сідих бород!
Ні одного не сищеш малого куточка,
Чтоб где лиха не була великая бочка!
Но на таких жаль — не жаль, как би на природу,
Іль на атеїст, что зло ділають народу,—
На таких жаль, что бога і что права знають,
Но как натуралісти во всєм поступають.
Пан сотник радуєтьcя, как ангел-хранитель,
Как появиться где вор іль дівства губитель:
Досвіта прибіжить к атаману поспішно,
Как уже где єсть ловля, ніби что потішно:
«Добродію вірний! Хліб, как Роман прокрався,
Где Іван Чечекало з дівкою попався!» —
«Исполать-де тебе, друг, за такії вісті!» —
«Малой, подай скорій стул — атаману сісти!
Да налий водки доброй по срібном стакану!» —
«Будет обоїм, братець, по новом каптану!» —
«Как-де! То уже всмерку виломил там стіну,
А той, прощайте, Химці народив дитину!» —
«Но за сіє не треба великого датку:
Пусть обидва принесуть рублей по десятку.
Да потом їх іспросить, нет ли чого горше?
Так в ті пори можна взять з них єще й больше!» —
«Ой було б что взять у них — єсть добрі корови,
А обидва плохії, лиш робить здорові!»
А хоть би стали іскать, чи в нас не патрони
Суддя, писар, есаул, хорунжий, обозний?
Для зачину іскусних воров випускають,—
І будто самі втекли — в народ розглашають.
Для покупки лошадей, плаття строєвого
Козакам нельзя продать грунту нікакого,—
За воровства ж іль бої сотнику в заплату
Продать вольно їм з грунтом і самую хату.
Говорил би і больше, но ніту охоти,—
Пусть їм кулі, порох і войськові клейноти!
Попи молчать, как гості, будто і не знають;
Только і діла, что акафісти читають!
Но пущай би і тоє з трелями читали,
Но хоть би простой річчю в том їх обличали!
Єще празники кажуть вперед за седмицю,
Чтоб люди приносили для просфир пшеницю.
Не так рад наш батюшка серед тижня святу,

Как перепадет то же, что отцю Кондрату!
Кадить, молитву дієт, маєт взор набожний,
А мислить, как би винесть карман не порожній!
Одним глазом в параклис умильно взираєт,
Другим — в блюдце, где деньги, бистро поглядаєт!
Как у попа к серебру жар воспламениться —
Ні кутею, ні ситою вовік не втолиться!
Того не зрить, какіє в людях забобони:
Тот бога чтить, монастир, а другой — ікони;
Тот мислить, как не ченцом не можна спастися;
Другому без ікони нікому молиться:
«Где твой бог руський,— кричить,— что його не видно!»
А в черкас — другой річі, і говорить стидно:
«Бодай мене лихо все так, как я забула,
Що п'ятінка святая, да масла лизнула!
Що послі не ділала, чого не робила,
Все додолу виплювала, рот водою мила!»
Нікакой больш не смотрить, как етої скверни,
Когда б так всього беріг народ правоверний!
Спішно біжить к попу, не теряя время,
Сповідуєть, как тяжкоє гріховноє бремя:
«О, худо ж так! Смотри, вдар поклон до поту,
Один раз їж в п'яток, а не в суботу!» —
«Ой, я понеділкую і осталась мужа,
Не роблю і в п'ятінку, бо була недужа».
Чернеці то єще трохи духовнії люде,
Как они уж знакоми — довольно з них буде.
Пред сим було в подземних пещерах кочують —
Тепер і каменними ізбами бракують!
Заодно уж добрії, гордостю не п'яні,
Хоть в розкошах погрязли, как мідь в океані!
Как заморить себе, бідний, да вийдеть із кельї,
Всилу, мертвець, за брюхом дойдет до вечерні.
Не розсуждають плотськи, но мислять по духу,
На скріпленіє стомаха п'ють добре сивуху!
Где старець стоїть соборний в начальной скважні,
Редькой да горілкою смердить на три сажні!
То только держать они себі за святиню,
Чтоби украсить златом старую пустиню.
Ставлять в Кловах часовні і ллють колоколи,—
Там же нищ гладом таєт, не одінуть, голий!
В суботу да в неділю — старцям по полушкі,
А для своєй больш рубля на всякий день душки!
Но не везді, там лиш, где больше користі,
Что іному в год прийдет больш рублей, ніж двісті.

Многі однако і там щедро подавають
І ангельськії ризи в полицю скидають.
К чему не могу пристать, ниже іму віру,
Будто хлопці їх крестять, только не чрез міру.
Єсть у них ті, что читають за їх псалтирі,
Бо в соборного таких єсть два, три, чотири.
За внутреннюю пустиню іміють Триполля,
Где отправляють добре свої богомолля;
Кої сильнішії — ідуть ік Василькову,
Потом возвращаються в монастир ізнову,
Как із-за Йордана, з глубокой пустині,
Полні плодов духовних, полні благостині;
Інії в Рим странствують, той, что на Подолі,
Но, как папістов, виводять оттоль поневолі,
Як велить роздіть чернець бідного з кожуха.
«Во ім'я отца, і сина,— говорить,— і духа!»
Як їздить в степ, в сусіди, собі на погибель,
Мнить: «Я син обителі, треба чинить прибиль!»
Адам столько не плакал, как они ридали,
Как ізганіє з вотчин своє послихали!
Как-де Адам був ізгнан, но ізгнан з женою,—
Їм сидіть було б в кельї з єдной бородою!
Тот іміл в своєй власті всі польнії звірі,—
Їм було б достались одні книги віри!
Тот не ізгнан, но загнан на землі пространство,
А їм лиш було б глядіть в церкві убранство!
Но сколько же було плачу, сколько і утрати,
Как веліли із вотчин скот свой продавати!
Что стояло трьох рублей за таку скотину,
Веліли брать всього рубль і одну полтину.
За позов так держаться, як чорти за душу,—
В розталь, сніг, мороз, сльоту ідуть, как у сушу!
Один, знаю, і тепер лічить праву голень,
Что бігал у Глухов, как до води олень;
Но тот уломил ногу, другой скосил очі,
Что сиділ з бумажками ноябрськії ночі!
Но пущай би тот хромал, другой смотріл криво,
Чего б уже язиками говорити лживо?
Єщо у них ієрей єсть — Давид набожний,
А карман — тридцять ябед лживих непорожній!
В монастирі — дряхлії только да каліки,
Все ж — где села, мельниці, где з хлібом засіки!
Іль така заслужена і чесна особа,
Что уж їй там сидіти крайнє неподоба?
Тот уже в монастирі молитви читает —
То в лавках матерію, то чай покупает:

«Что в мене чай — такого ні в самом Китаю,
Дванадцяти водами один наливаю!
Смотри ж, какой трав'янист, какой-де душистой,
Да і сахар, посмотри, самой канар чистий!
Єщо одной покупкою тобі похвалюся,
Да нет ли какой порчі і сам подивлюся.
Не матер'ял, не квіт, а какая плотина!
Как ви самі скажете: «Ізрядна люстрина!» —
«По чому купували ви тую люстрину?» —
«Стал мні локоть в два рублі і одну полтину.
Хотіл було купити чого подороже,
Хлопець сказал, что і в сей мні будет пригоже,—
Сей же только світліший брал Інокентій,—
Сподіюся посилати комусь на презенти.
Он побольш меня взял — аршинов п'ятнадцать.
А я собі, постаравшись, взял з лишком двадцать».
Здається мні, говорять в пещерах святії
К вам, соборнії ченці, вслух слова такії:
«Хоть ваше везде блищить сребро і злато,
Но наше яснішеє пещернеє блато.
Наші ізлежалії власянії ряси
Дороже, нежель ваші штофи і атласи;
Наші многошвейнії і худії руби
Кріпше, нежель в вас люстрина і бархати грубі!».
Сама ограда кричить, самий прах бездушний,
Келії, колокола, храм на ваш убор бучний:
«Чуть ви, отці святії, от риз, что на тілі,
По внутренньому виду равно не зчорніли!»
Казал би, как носиться старинная мова,
Что подражають князю поддані до слова,
Но у нас в резиденціях везді чин ісправний,
А найпаче, где живет всяк з нас безобавний;
Всякий із нас бережет только інтереса,
А другое всьо ділает горш самого беса!
Один только і важен нам — первий да вторий,
А больш многим не страшен уже нікоторий —
Убивство, і нападки, і всякоє діло
З деньгами да з патронами отправляють сміло.
Біглий юрист, как пером нічего не зможет,
Непорожнім карманом в том собі поможет,
Хоть учуєт за вину далеку Камчатку;
Но єсли вор лиш ставить денежную взятку,
Знаєт, что наберет денег хоть разбоєм,—
По всей моді чаєт жить дома і з покоєм.
Начто на іностранних врагов меч острити,
Когда внутреннім врагам попускати жити?

Лучче одного спасти із своїх подданих,
Нежелі убити сто врагов іностранних,
Іначе нічим будет наділять каліку,
Бо послідню старшини отнімуть копійку.
Ось слишно, в нас будуть нові подкомори,
Когда б лиш з них по-прежньому не були вори.
Как будуть смотрить собі людської користі,
То хотя би і зараз побрав їх нечистий!
Лучче би пороки у сильних істребляти,
Нежель робить горілку бідним запрещати.
Но когда бог милует і казнить во світі,
Можна в поправки худа надежду іміти.
Ділали пред сим біди кримськії татари,
А тепер минули їх смертнії удари.
Сонця, луни, звізд, землі вірний управитель
Исправить все і бідних будет защититель.
Потрясет громом страшним круг неба широкой
І пороки всемірно накажет жестоко.
Казнь божая, кажуть нам, ходить на костилях,
Но догонить, хоть би був кто от ней в сто милях.
Не громкая моя бідна коляда,
Полно лежать в селі, ступай в города!
Не очень робій, хоть не сищеш брата,—
Требують того слідующі свята.
Єжелі кто спросить: «Что в город погнало?»
Сказуй: «У селі користі мні мало!»
Не Картезій [1]-філософ, ні славний Вергілій [2],
Но селянин трудился в неважном сем ділі:
Ні ум, ніже способность, но от самой скуки
Захотіл писать сіє, перо взявши в руки.
Кто я таков — не пишу; така мні приміта —
Хоть не жив чиновним, не тягну до війта.

1764 года декабря 23 дня К. Р.

За сей пашколь, а не сатиру,
Наругательний всьому миру,
Іздателя висікти кнутом
Во справность прочим на том;
Послі чрез ката предать огню,
Такой заплати достоїн, мню.

1764 года генваря 23 К. І.

ВІРША ПРО КИРИКА

Що ся стало на Волині в Овруцькім повіті?
Таке чудо, якого ще не було на світі.
Слухайте, люди уважні! Хоч мова не гладка,
Але очевиста правда, як вивинув з платка.
В однім селі между бором,— там же тече річка,—
Хрест зелений і святого Івана капличка.
Дворець красний, в нім розкішне дідича
мешкання,
Маючого над мужиками правеє владання.
В тім селі стоїть і церков благочестивая,
Там священик бородатий, попадя гладкая.
В тім же селі був мужик бідний, Кирик звався,
Робив щиро, та нігди добра не діждався.
Мав він жінку пузатую і дитя малеє,
Но в бідноті і недузі ще було слабеє.
Серед літа, в час гарячий, пан зайняв на жнива.
Нещасному Кирикові померла дитина
В таку пору, що немає ні грошей, ні хліба.
Він упав на коліна, став голосити,—
Треба домовинки і похоронити.
Пішов Кирик до сусіди помочі шукати,
Але в цілім селі ніхто не хтів послухати.
Кирик сльозно заплакався, сплеснувши руками:
Дізнався він, яка любов межи сусідами.
Пішов іще до попа, упав на коліна:
«Помилуй мя, о чесний отче! Померла дитина
В такий час, що нема ні грошей, ні хліба,
А нещасному чоловікові велика загиба.
Змилуйтеся! Учиніте, зараз дитину схороніте,
Заплату, яка слідує, до осені пождіте!»
Піп струсив на Кирика бородою:
«Що ти баєш, сучий сину! Я ж тобі слугою?!
Коли не маєш чим платити,
То ти мені можеш кілька днів косити,
Твоя жінка може піти на лан жати люб в'язати.
Чи ж я маю твої плати до осені ждати?»
Рече до нього Кирик: «Не можу, чесний отче, бо
час не до того:
Я сам вдома, єдинак не маю нікого,
Треба панщину відбути, як в панські власті,
Собі треба так же дбати, аби марно зовсім
не пропасти».
Скочив піп, пхнувши ногою:
«Я не можу згодитися з тобою!»

Піп поміркував губою,
Вдарив в шию кулаком: «Не говори довго зі мною!
Не маєш чим заплатити і не хочеш робити?
А я ж тобі чорта дарма буду хоронити?!
Ти машельник, плут, бродяга, гультяй і п'яниця,
Твоя жінка — ледащиця, б...дь, слободильниця
І лежуха. Для того у вас нічого нема і не буде.
Щоб такії випропадали лукавії люди!»
Нарешті піп пхнув Кирика в шию і у спину:
«Пашов вон ти, негідний! Ти, проклятий сину!»
Кирик на нещасну долю нарікає,
Ходить, блудить, сльози проливає.
Пішов з плачем до дідича. Аж дідич його вздрів,
Питається: «Чого зажурився?
Для якої речі?» Кирик свою причину сказав.
Дідич над ним ужалився, таку раду дав:
«Коли не знають тебе люди, піп не хоче знати,
Сміло можеш сам своє дитя поховати».
Той прийшов додому. Що з біди робити?
Бере рискаль і лопату, іде на могилки та й зачав
значити.
Аж приходить к ньому старець — борода сивая,
Йоломок ясненький, одежа красная.
«Помогай біг, чоловіче! Що хочеш діяти?»
Рече старик до Кирика: «Чи не думаєш ямки
копати?
Стій, небоже, тут твердо буде,
Нехай в тім місці копають кріпші люди.
Отут, в сій долинці, починай копати, тут м'якше
копати.
Будеш мене благодарити а довго мене пам'ятати».
Пішов старий. Кирик хутенько до копання взявся,
Аж, недовго копаючи, до котелця з грішми
дібрався.
Витягає наверх, що має сили,
Відкрив, глядить, аж там самі карбованці білі!
Тягне, що має моці, зніс руки, вліпив в небо очі,
Кінчив ямку, потім побіг додому охоче.
Свої гроші в комору впровадив.
Жінці гучний обід розпочавши,
Взяв в аренді спуст горілки, сам напився,
По великих трудах кріпко покріпився.
Хліба, м'яса, пива, меду придбав додому,
Є що їсти-пити, аби було кому!
Жінка цілу ніч не спала: то пекла, то варила,
Всіх сусід завидливих здивила.

Кирик схопився раненько, тоже мало спавши,
Побіг сейчас до попа, в карман гроші взявши.
Зайшов з добрим резоном, став сміло питати:
«Чи мно треба, отче чесний, на молебень дати?
А до того я би-м хотів з паламарем, з хрестом, зо
всім братством моє дитя поховати».
Піп дивиться на Кирика і рече до нього: «Чи ти
впився,
Чи з великої мудрості скрутився?
А коли ти не жартуєш, но хочеш так, як багаті
люди,
Красно хоронити, поминки справляти,
Дай п'ятнадцять карбованців, то все буде,
З твоїм удовольствієм — хорошенько буде!»
Кирик не довго спирався, з кармана дістав,
з нахальством на столі поклав.
Піп задивувався, ще до Кирика пожартував.
Тож — годити.
Дав три карбованці, сейчас зачали на «братство»
дзвонити,
Много людей із лану зачало ся сходити,
Із хорошим благочестієм Кирикові дитя схоронив.
Кирик всіх ідущих із цвинтаря до себе запросив.
Кирик, всіх сердечне участувавши приходних,
на інших моргає
І тим щедру милостиню дає.
А на обід запросив попа з попадею,
Дяків, братчиків, сусід з цілою ріднею.
Їдять, п'ють, а нишком позирають,
Одні бають, другі шепчуть, а треті моргають.
Ніхто так, як піп завидливий, оком пожирає
І думку думає:
«Що такого? Вчера-сь Кирик на колінах лазив,
Молив, просив, та нікого слізьми не поразив,
Тепер сипле гроші, багато частує,
Невже ж то його дідич так усердствує?
Сумліваюсь, яка то причина,—
Він ся десь покрав або кого розбив. Треба його
добре взяти, поганського сина!»
Гості уже, звичайно, наїлись, напились.
Розійшлись до своїх домів, бесіду скінчили.
То ті, що в Кирика гарно їли-пили,
Зійшовшися на улицю, громко говорили:
«Казали, що Кирик куска хліба не має,
Що він, як собака, із голоду здихає,
А сьогодні — як зверх на столі все стало!

Як в якого багатиря, подостатком стало».
Піп зайшов додому, став кріпко думати,
Яким би способом Кирика спитати:
«Хто то так вспомагає? Де він так набрався,
Що всіх людей задивив, багатим стався?»
А не може жадним способом теє пізнати!
Пішов до своі попаді, зачав ся питати,
Попадя прийшла з обіду, лягла, простяглася,
А по животі погладилася, почухалася,
Сюди-туди хутко схопилася:
«Пристань,— рече,— мій сивий голубче!
В Кирика наїлися, якби в якого багатиря —
і не виділа лучче».—
«Супруго моя, супруго! Добре ми з тобою жити!
Яким, яким би способом Кирика за гроші спитати,
Де він того набрав?
Вірно, то його так дідич одарував?!» —
«Мій сивий голубе, пристань на моє осудженіє:
Нехай Кирик прийде до сповіді в воскресеніє.
А єжелі всього не скаже, то доти йому причастя
Не обіцяй дати, хоць би мав пропасти, поки
за гроші не признасться!» —
«Супруго моя, супруго моя, супруго! Добре ми
з тобою живем, але далеко ми до воскресенія
ждати,
Мусить він десь гроші потеряти.
Треба тепер же до сповіді примушати».
Але піп втішився, в долоні поплескав,
Почухався по голові, бороду погласкав.
Скоро субота наступає, піп дяка до Кирика посилає.
Кирик змушений, в воскресенье сповідь відправляє.
В церков входить,
А своїм звичаєм сповідь говорить.
Піп ся за гроші питає: «Може, ти де ся прокрав?
А може, кого забив?»
Мусив Кирик на сповіді ся признати,
Як найшов котельця з рублями і яким случаєм,
і добрі гроші далися взяти.
Піп покрутив головою, поцмакав губами:
«Ти й не годний! Ти знайшов котелець з рублями,
Повинен-єсь зараз прийти просити:
Гроші, може, були закляті, тра їх було посвятити,
поблагословити,
Посвятивши, половину на церковцю дати!
А ти сам п'янствуєш, обіди справляєш, якби який
багатир!

Так робивши, то не знаю, чи благо будет їх
уживати.
А теж барзій оглядись: ти всіх людей частуєш,
кормиш і гуляєш,
Так робивши, хутко свою душу потеряєш.
А лучче старайся, мій голубче, душі спасенія!»
Поругався піп Кирика, ледве дав му причасть і
розгрішеніє,
А сам пішов додому і став кріпко думати,
Яким би способом гроші відібрати.
І, не мігши жадним єпособом видумати,
Пішов до попаді, став казати:
«Супруго моя, супруго! Добре ми з тобою!
Вже знаю, де в Кирика гроші взялися.
Але яким би способом в нього їх відібрати?»
Попадя ся усміхнула, не довго думала,
Завидливому попові латвий спосіб дала:
«Аж у нас,— рече,— на горі шкура воловая,
Чорна, з хвостом і рогами, але же сухая,—
Треба її розмочити. Вночі напнем,
Підемо до Кирика — настрашим і карбованці
хапнем».
Хвацький піп іскочив на гору по шкуру, намочив
водою;
Як прийшла ніч, зачалися в хаті з попадею:
Положив шкуру на столі, кріпко витягає.
Хвацькая попадя попа в шкуру одягнула,
Одягнувши, як рясою,— дратви і шила!
Зовсім попа з головою пристойно обшила,
Знала, як понатягати на руки і на ноги,
На голову наставила шкараднії роги.
Як піп зайшов до Кирика, став двері ламати,
Одмінним голосом став муркотати.
Кирик, теє почувши, взглянув в вікно, сполохався,
Бачить чорта з рогами, з страхом запитався:
«А чого ти хочеш, чорте?» Він до вікна пустився
І рогами просто на Кирика наставився,
Потім крикнув дивним голосом: «Як ти смів
забрати
Мої гроші з котельцем, на могилках взяти?
Оддай сейчас, бо я тебе в пазури поймаю,
Вкину в огонь невгасимий, голову зірвавши».
Кирик, ледве жив, взяв котельце, за поріг висунув,
Запер двері, ще й хутенько засувку засунув.
Ввійшов до хати, сів, на головку руки заложивши,
Бо собі ніц не надібравши, як тішився!

Так знов смутний — грошиків позбувся.
Піп лукавий не хтів довго над грішми думати:
Вхопивши вобіруч за котельце, поніс просто
до хати.
Цікавая попадя цілу ніч не спала,
Вікном виглядала:
«О, бачиш, сивий голубе любезний, як-есь ся
надовго бавив!
Як хутко-сь ся справив!
Але ж покажи, чи много?» Піп хотів віддати,
Але руки від котельця не хотять відстати.
Піп, з радості в таку тугу впавши,
Плаче слізно, такої кари дізнавши.
Розкішная попадя хтіла гроші руками вибрати,
Але штука не вдалася, бо всі карбованці вкупу
зліпилися,
Ані могла грошей взяти, ані рук відчепити;
Хтіла з попа шкуру зняти — не могла злупити.
О, чудо над чудами! Бо шкура до попа тіла
Приросла, пристала, якби прикипіла.
Плаче піп, голосить, тримає руками:
«Ах ви, гроші проклятії, пропав же я з вами!»
Цілу ніч піп над грошима сидить, нарікає,
Скоро день — до Кирика жінку посилає.
Попадя завилася, до Кирика входить,
Всю гісторію чудесну перед ним розводить.
Рече, що піп сміявся, хтів пожартувати,
Здумав шутку — в добрий спосіб гроші відібрати.
Нап'явши шкуру, штука удалася,
Але на якусь нещасну годину до рук вчепилася.
«Одягнися, прошу, зо мною до хати,
Твої гроші дадуться тобі взяти».
Кирик слухав пильно, врешті догадався:
«Недурно піп на сповіді питався!»
Прийшов до попа. Піп, спустивши очі:
«Я то,— рече,— ходив страшити тебе опівночі.
Возьми собі карбованці, занеси додому,
Но, прошу тебе, мій любезний, не скажи нікому».—
«Не скажу,
Но піду-то дідичеві розкажу».
Кирик не хтів гроші з котельцем брати,
Пішов перше до двора — дідичеві казати.
Розказавши всю причину, дідич удивився,
А прийшовши — перестрашився.
Бачить, що чорний, чорний, мерзкий і рогатий,—
Сотника і всю громаду казав закликати.

Прийшли люди і братчики, аж ся застрашили,
Що з попа зробився дідько уроджений.
Казав дідич которим найкріпшим за котелець
рвати —
Жадному не хотів відстати.
На самім остатку казав при громаді Кирикові
брати.
Кирик іно доторкнувся — котелець відстав.
Піп аж зубами скрегтав, як котелець взяв.
Дідич ужалувався, яким би случаєм з попа шкуру
здійняти.
І всякими способами стали пробувати.
Але ж бо кров жива виступає,
Піп з болю кричить, аж мертвим стає,
Всі переконались, видять, що не жарти.
Питається громади:
«Чи желаєте собі такого попа?»
Рече громада до нього: «Як ми собі можем желати
такого попа?
Як він прийде до церкви,— що має которий богу
молитися.
То буде на попа дивитися».
Дідич взяв бумагу, став писати карту.
Описавши всю гісторію — «Новоє з'явленіє»,
Шле його до Житомира в духовнеє правленіє.
Ведуть попа, зачепивши вірьовкою за роги,
За ним біжить народ зо всіх сторін многий.
Ведуть його, село від села, улицями,
Другі кажуть, що цигани ходять з ведмедями.
Як прийшли в город губернський — не можна
сказати,
Що тоді діялось — трудно описати.
Бігли попи, жиди, купці, кождий глядів,
Шевці, кравці, ремесленик в хаті не всидів.
По вулицях, по базарах жумаки курили,
В католичеськім соборі на збір дзвонили.
Декотрі думали, що город зайнявся,
А іншії, що жидівський месія народився.
Але хто видів чорного попа з рогами,
То кождий думав, що піймали чорта межи
видумами.
Став піп перед дверима духовної палати
І подали протопопу бумагу читати.
Протопоп, прочитавши, дуже задивився,
Вибіг надвір, зирнув на кума, аж
перестрашився:

«Що ти, бідний Корчевський, зробив? Бачиш, як бог карає
Такого, котрий божого закону не ховає!
Я ж тобі того не дарую ради Христа муки:
Оддам тебе, як слєдує, в катовські руки».
І скінчивши протопоп свою виговору:
«Возьміть рихло,— крикнув на пахолків,— чудесну потвору!
Хутенько справляйтесь і часу не гайте,
Розтягніть по-своєму, п'ятсот палок дайте!»
Швидко молодці, як льви, попа пірвали,
Чорну шкуру рогатую цупко натягали.
По-такому наказаний, став піп цікотати
Та на свою гладенькую жінку нарікати:
«Супруго моя, супруго, що ти ми зробила!?
Ти мене до сього діла намовила!
Ти без туги сидиш вдома — мене публікують,
Палками без милосердія в шкуру дують!»
Протопоп розгарячився і, дуже сердитий,
Не позволив попові дати їсти, ні пити.
Налаявся, наругався, заклявся без честі,
Казав його під конвоєм по всіх містах вести,
По городах, по селах, по церквах, щоби всюди знали,
Щоби всі люди чудеса божі пізнали,
А попи всі, видівши, щоби каялися,
Всього діла худого кріпко стереглися.
І так наш бідний Корчевський всюди волочився,
Всякий народ удивлявся і сам соромився.
Зайшов він до Почаєва, де Христовая мати
Великі чудеса зсилає. А хто хоче знати:
Сліпі, глухі і порчені
Там грішнії во всім гріху бувають спасені.
Але хто там хоче спасення доступити,
Повинен перше душу свою з гріхів очистити.
Отож там і наш попище хтів чуду дізнати,
Щоби міг благословенно шкуру виміняти.
Пішов він до монастиря покоритися,
Зичив собі назавше там остатися.
Став він казати: «О ви, чесні отці базиляни! [1]
Буду вам вірно служити, поки віку стане,
І буду законів божих перестерігати,
На милість бога гріхи визнавати».
Базиляни сказали: «Ми би теє зробили,
Приймили би тебе і бога просили;
Знаєш добре, що нашая пречистая мати

Ніколи правовірним не дає загибати.
Але ж не можна нічого учинити на твоє прошеніє,
Аж по формі будеш мати позволеніє,
Написане від архірея. Іди ж, не бійся!
Хочеш хитро-мудро — отож старайся!».
Пішов піп, задумавшись, аж до Аннополя [2],
Слізьми своїми умившись: «Гірка ж моя доля!»
Привели го до села Загайчинець, так черці
закричали,
Що ми такого чорта зроду не видали!
Він собі нагадав житомирські палки:
«Тут же мене,— каже,— посічуть-порубають
на дрібні кавалки!
Супруго моя, супруго моя! Ти ж мені того
порадила!
Ти мене до того діла припровадила!
Ти сидиш вдома, пануєш, а мене водять,
публікують,
І чорну шкуру без милості палками дують!»
Привели його до архірея, поставили в брамі,
Потім роги поставились, шерсть наїжилася, хвіст
задерся.
Подали бумагу архіреєві читати,
Архірей, бумагу прочитавши, тоже сам налякався,
Вийшов надвір, по шерсті його погладив:
«Що ти, бідний Корчевський, зробив?
Вірно, ти божого закону не додержував?
Я тебе святив попом,
А ти ся зробив волом!
Ну, тепер треба, тобі в плузі робити,
Там будуть тебе хлопці батогами-плетиками бити,
Повинна чорна шкура відстати,
А до Почаєва нема чого тобі і думати!
Як схоче бозька воля тебе простити,
Може, і тут шкура ся відчепити».
Казав взяти його між скотини, на день кусок хліба
і трохи води давати,
А тим часом, нім що буде, ним орати
І послі на ніч в церкву запирати.
Мучився так пописько цілий місяць, висох, змарнів,
з голоду вмирає,
Аж опівночі двері старець відчиняє.
У нього борода сивая,
Йоломок ясненький, одежа красная,
І каже: «Встань, попе, стріпнися!
Покинь шкуру і одягнися,

І завтра раненько іди до архірея, явися
І проси того самого, де-сь був, приходу
І не роби більше прикрості народу».
Завидливому попу клопіт і біда,
А бідному Кирикові щастя, як вода.

ПРО КИРИКА І ЖАДНОГО ПОПА

...Біжить річка невеличка
А на тій річці стоїть капличка;
Недалечко од каплички божа церковка,
Святая, старая, благостивая;
А при тій церкві піп з попадею:
У попа борода велика й сивая,
А попадя молода ще та гладкая.
Жив був Кирик, бідний чоловічок,
Була в його бідна жінка,
Були й діти невеличкі.
От прийшов час, жнивова година,
Померла у бідного Кирика маленька дитина.
Пішов бідний Кирик до попа:
«Добродію, добродію, чи не могли б меї дитини сховати?
Що ви схочете за похорони взяти?»
Піп радий-радесенький,
Трясе бородою, розмахує рукою:
«Що ж,— каже,— твою дитину можна поховати,
Але не багато з бідних людей дбати,
А десять карбованців таки треба взяти!
Що треба, то треба, не мов мені ні слова,
Бо в мене з тобою короткая мова!»
Кирик каже: «Добродію, добродію,
Я не можу стільки дати,
Де вже мені, бідному Кирику, стільки взяти?»
Піп як тупнув ногою,
Як мотнув головою,
Як потряс бородою,
Як закричить,
Як заверещить:
«Ще таких людей не було і не буде,
Коли б випропадали такі бідні люди!»
Заплакав бідний Кирик та й пішов до пана,
Та й скаржиться пану:
«Не хоче піп моєї дитини ховати,

Хоче з мене, з бідного Кирика, десять рублів
взяти».
Пан йому і каже:
«Я тобі в тім, Кириче, бідний чоловіче, не пораджу.
Я тобі ось що скажу:
Іди ти до села, достань заступа й лопату
Та іди сам на свою дитину яму копати».
Послухався бідний Кирик пана,
Пішов він додому,
Став на коліна, помолився богу.
Аж прийшов до його божий старець:
«Кириче, бідний чоловіче, іди ти до села,
Достань заступа й лопати
Та іди сам на свою дитину яму копати,
Та не копай на низу, а копай на горбу.
Нехай багатшії люди копають на низу».
Взяв Кирик заступа й лопати
Та став сам на свою дитину яму копати.
Та не копає на низу, а копає на верху,
Як казав йому божий старець.
Став бідний Кирик на горбу копати,
Став до його котел з грошима виринати.
Набрав бідний Кирик гроші до кармана,
Пішов назад до пана, а од пана до попа:
«Добродію, добродію, чи не могли б меї дитини
сховати?
Що ви схочете за похорони взяти?»
Піп радий-радесенький:
«Що ж,— каже,— небагато з бідних людей дбати,
А десять карбованців треба взяти».
Бідний Кирик довго не возився.
Дав десять карбованців та й зовсім розплатився.
Піп гроші забрав і старосту зазвав,
Казав на дзвіниці на збір подзвонити,
З радістю, з веселістю Кирикову дитину
похоронити.
Зазвав бідний Кирик попа до хати
Став його добре частувати,
Став мед і вино давати.
Дивується піп: «Як се так сталося?
У бідного чоловіка стільки грошей набралося?»
А попадя навіть очі витріщила,
Все до попа пристає, покою не дає:
«Добродію, добродію, чи не могли б ви бідного
Кирика до сповіді прийняти
Та на духу його добре розпитати,

Де б він міг стільки грошей дістати,
Чи не міг би він об тії гроші признати?»
Послав піп старосту, щоб Кирику наказати,
Що піп його хоче во всіх гріхах сповідати.
Прийшов староста до Кирика, бідного чоловіка,
Та й каже: «Ей ти, Кириче, бідний чоловіче,
Іди-но ти до церкви, хутенько сповідайся
Та в тих грошах гарненько признайся.
Чи хочеш, чи не хочеш, а мусиш ти таки
сповідатись,
Мусиш в тих грошах признатись».
От пішов Кирик, бідний чоловік,—
В церкві у попа довго-таки сповідався,
А в тих грошах ніяк не признався.
Попадя не знає, що думати, що й гадати,
Не знає, як тії гроші од Кирика одняти.
Думала, думала-таки чимало,
А врешті-таки нагадала:
«Добродію, добродію, єсть у нас суха шкура!
Послухай-но мене гарненько
Та зроби, що тобі скажу, хутенько:
Візьми-но ти в ту шкуру та вберися,
Та до бідного Кирика по гроші покрутися.
Як побачить, так бідний Кирик злякається
І в тих грошах запевне признається».
От взяла попадя ту шкуру, намочила,
Пішла в село доставати дратви і шила.
Достала дратви і шила
Да в ту шкуру його і зашила.
Зашила попу руки й ноги,
Приставила на голові дьявольські роги.
Став піп стукотіти, грякотіти,
Став вночі до бідного Кирика підходити:
«Гей, Кириче, давай гроші, бо буду світ палити,
Бо як не оддаси, то будеш на огні в пеклі горіти,
Стануть тебе чорти гаками драти,
Стануть тебе бити й катувати!»
І стукотить, і грякотить,
І мотає рогами,
І тупає ногами,
Ще й трясе бородою.
Зобачив Кирик і зовсім злякався:
«Ой прийшла тепер до мене лихая година,
Що я буду тепер робити з тими грошима?
І чому я попу на сповіді не признався,
Тепер би я з такою бідою б не знався».

Взяв Кирик котел із грошима
Та як тарахнув дверима:
«А нехай же тебе,— каже,— візьме лихая година
Та з твоїми дьявольськими грошима!
Іди ти од мене, в чому прийшов,
Держи в руках, як найшов,
Не положи ніде, як узяв,
Носи так, як прийняв,
І щоб же тебе чорт узяв!»
Взяв піп котел й додому подрав,
Радесенький, що Кирик свої гроші оддав.
Став піп гроші пані оддавати,
Аж стали гроші до рук приставати:
Стала попадя шкуру пороти,
Став піп кричати, верещати —
Не можна аніяк шкуру одняти!
Трапилася з попом біда малая
Біда малая і простая:
Пристала йому шкура до сала.
От начали письма-листи по світу розсилати,
Чи не найдеться часами хто-небудь на світі,
Щоб тую самую шкуру з попа зняти.
Стали письма-листи назад повертати:
Ніхто не може теї шкури зняти.
А Кирик і каже: «Я можу тую шкуру з попа зняти,
Оно перше треба мені гроші назад оддати».
Як зняв Кирик шкуру і гроші взяв,
Піп закричав ще й зубами заскреготав —
Шкода йому тих грошей, але нема що робити,
Лучче гроші оддати, чим з рогами ходити.

ДОКАЗАТЕЛЬСТВА ХАМА ДАНИЛЕЯ КУКСИ ПОТОМСТВЕННІ

Да вже ж наші дворяни герби посилають,
А що я був дворянин, то те і не знають!
Я надумався й собі пісеньку співати
І дворянство по свойому гербу доказати.
Он у мене герб який — в дерев'янім цвіті,
Що ні в кого не було в остерськім повіті:
Лопата, написана держалном угору
(Побачивши, скаже всяк, що воно без спору),
Усередині граблі, вила і сокира,
Якими було роблю, хоть якая сквира;
Так же ціпом молотив, скажу правду-матку,
Що аж скинеш було шапку;

Взявши косу на плечі, ходив в косовицю,
А щоб не голодний був, брав і молодицю;
Як же вітер — то біжу до млина із поля,
Бо й худоба там моя,— от мені неволя!
Далі ж трохи як розживсь, то й годі робити,
А надумавсь оддати в школу свої діти.
Як вивчились, в суд упхав — учиться писати
Да вже того і гляди — гостинці давати,
Щоб вони так, як люди, євстрати получили,
Бо мене розумнії на те пани вчили,
Хоч, було, і їм даси борошна потроху,
А інколи, як уродить, то й чвертку гороху.
Як винницю поставив — став гнати горілку
І за купця у Остер оддав свою дівку.
З казенного мужика зробився я паном
І дворянство доказав, хоть уже й не даром.
А далі сини мої стали всі євстрати;
За старшого взяв дочку з майорської хати.
За що ж мене негувать, за що волочити,
Коли стали панами уже й мої діти?
Кажуть, що я у винниці робити не буду,—
Сталось лихо на старість, не знаю відкуду;
Греблю до Жуківки зробив через воду,
Да й тут сказали, що я мужик зроду!
Нехай же й так, що паном мені не бувати,—
Дайте рід свій до кінця спершу розказати.

Як старі віки бували,
Як прадід мій був,
Його всі Хамом звали,
Да й сам того я не забув;
А дід у мене був Данило —
Ніщо було йому немило,
Як тільки у млині сидіть;
А батько мій Максим звався
І Данилеєм прозивався,
Чого і я хочу просить —
Щоб я Хамовим був внуком
І Данилеєм прозивавсь,
Щоб так горілку пив кубком,
Як батько мій впивавсь,
Щоб мені добре пани зробили,
І так щоб герб мій утвердили,
Як єсть в гаї столітній дуб,
Щоб гербовим Хамом звався,
Щоб більш біди не сподівався
І щоб ніхто не брав за чуб!

ПЛАЧ ДВОРЯНИНА

Любезнейший из всех губернский предводитель,
Лесов, земель, левад нелестный был любитель.
Недаром это все от нас он принимал;
Зато во благородство нас бесспорно постригал,
Благоразумно нам советовал всегда,
Как в дозательствах писать все без стыда.
Иному говорил: скажи, что дед полковник;
Другому, что отец из Польши твой покойник;
А благородные двенадцать человек
Подпишут, что было прежде их хоть за век!
Одни за интерес, другие с простоты...
Что нужды до того — лишь дворянином ты.
Мы, слушая сево разумного совета,
Все кланялись ему без всякого ответа;
Давали все ему что было у кого,
Понеже вольность нам дороже от всего!
Котору получа, быть чаяли в блаженстве,
И пользуяся всем, считаться в равенстве;
В солдаты чтоб не йтить и не платить оклады,
Избегнуть тягости и вырватся как с ада!
В чем всех нас ободрял роменский наш мецен,
Что ныне уж и сам после главы, ничем.
После сего настал из Веприна начальник,
Который также был для нас всегда наставник.
Сему хотя были из сената повеленья,
Чтоб перебрать дела и с ними все сплетенья...
Но милостивый сей и щедрый наш отец
В дворянстве утвердил всех нас, его овец,
Что не жалели шерсть и кожу подарить,
Лишь бы по-прежнему в козачестве не быть!
Но все пропало то безвратно:
Нам, видно, не вкушать, чтó в свете есть приятно!
В четвертом поприще иной стал предводитель,
Что лжи великой враг, а истины хранитель.
Известным он путем старался уничтожить
То зло, которое все тщалися умножить.
Он сходной получа указ с его желаньем,
Всемерно поспешал своим благим стараньем
Очистить плевелы от чистыя пшеницы:
Писать во благородство лишь кто был слуга царицы.
Он рассмотрев дела со тщанием, безпристрастно,
Нашел, что ложно есть — многим отдал обратно,
Велел поправиться и лучше доказать,

Или каким кто был, тем вечно пребывать!
Но сколько ни желал он правду наблюдать,
Принужден иногда лукавству уступать:
В дворяне приняты два рода из крестьян,
Что ходатаем был за них великий пан!
В чем хоть и погрешил без умысла неложно,
Многим одно подвесть — всегда возможно.
Что дел всех он не мог окончить без остатка,
Тому причиною блюстители порядка,
Которые ему старалися мешать.
Усердие свое казне чтоб показать,
При всем том окончив служение похвально,
Хоть за поступками смотрели и пристально,
Во внутренны дела дворянские вступил,
Для общей выгоды хороший дом купил,
Денежную казну завел из складок,
И основал всему надлежащий порядок.
О займах правила той суммы положил,
И вскоре тот заем действительно открыл;
Однако же не мог всей угодить громаде!
Да где ж тот человек, в рае нет, ни во аде,
Чтоб обществу мог угодить всему,
Когда упреки есть и богу самому.
Но что нам до того, скажу я про себя;
Чрез милость Шемета поместили меня
В число тех, что в казну не платят ничего;
Зато я не жалел рублей ста для него.
Но ныне уж для нас настало злое время,
Что члены на себя взяли чужое бремя,
И секретарь дела обязан лишь представить,
А предводитель сам в чем надобно поправить.
Иваном уж Петра не можно написать.
А крепостей чужих не думай представлять!
О всем справляются и все трактуют дело
Ложь найдут иль обман, как ни наступай смело...
Чего же, как и я, представил вить немало —
Крепость, свидетельство и что ж тут недостало...
Из первой явственно, что был дед старшина,
В которого была вельможная жена;
С второй, что отец меж шляхт служил,
Подвойного себе чин в войске получил,
Но все не теперь мне отдавать обратно,
А что я потерял, пропало невозвратно...
Надеюсь на творца! сей станет за меня!
Пусть будет тем и сим! он — праведный судья!

САТИРА НА СЛОБОЖАН

Діялось за гетьмана Павлюка 1638 года, мая дня...

Що там за біс гарчить? Курнявкать, гавкать став,
Гуде, мов рій джмелів, мов гедзь теля напав,
Кричить, мов за живіт завина ухватила,
Або об землю б'є когось нечиста сила?
Еге! Се ж із степів українських сей гул!
Завівся там якийсь з дощу в болоті мул,
Мов чайки в осоці, мов жаби при болоті,
Знай, квакають: ква, ква! Нема їм більш роботи!
Що ж се? Яка там твар мемекає: ми, ми?!
Ах, трясця ж в його ма́! Рівняються з людьми!
Не тільки ж бо з людьми, а навіть з козаками!
Ах, плем'я гаспидське! Та ми ж вас нагаями!
Що ви швергочете? По-якому сей крик?
Німота бісова! Чи є у вас язик?
«Ми,— кажуть,— ми, ми, ми, ми — малоросіяни.
Українці з степів і славні слобожани,
З суплікою ідем до вас, своїх батьків,
Козацької старшини й зацних козаків,
Щоб ви таки дали і нам якую раду —
Без пастуха ж не буть і нам таки, як стаду.
Немало ж нас таких із наших хуторів,
Що з вами ж різали і турків, і ляхів.
Чим ми не козаки? Ми носим оселедці
І цюкнем шаблею, коли де доведеться!
Ні шабель, ні рушниць не впустимо із рук,
Нам тільки покажіть, де тих шукать гадюк,
Що хочуть скоштувать козацької одваги,
А ми вже зварим їм густої дуже браги!
Ми щиро служим вам, не так, як наймити,
Ви ж з нас глузуєте! Ми все в вас хомути,
Що все, бач, возим вас і гинем при обозі,
В снігах і в болотах, на сонці й на морозі.
Ви живитесь собі, де на війні грабіж,
А нам же що з того? Все їж один куліш!
Не доки ж нам ходить і голим всім, і босим —
Пишіть нас в козаки, вельможність вашу просим!»
Глянь, погань, що верзе?! Плюгавці, вон, а зась!
До козаків ваш брат ніколи не рівняйсь!
Так чванилась і дулась жабалуха,
Хотіла стать волом — та й тріснула, псяюха!
Од жабалухи сей собі б вам приклад взять,
Та й більш до козаків себе б вам не рівнять.
Чим же ви чванитесь? «От ми то слобожани!»

Ви — так собі щось, ат! Нехрещені цигани!
Кортить їх в козаки! Чи з розумом ся річ?
Не рівня вам козак, не рівня вам і Січ!
Паскудство, пастухи, бездомні волоцюги!
Якої з вас нам ждать против поган услуги?
Вас зараз нападе перерва й переляк,
Як тільки де спітка вас відьма, вовкулак,
А як де на коні побачите ви ляха,
То прудше всіх зайців розбіжитесь од страха!
Нащо ж вам на себе ждать турків і татар?
Жидівський наймит вас потре всіх на сухар!
Вас баба помелом звоює, кочергою!
Батіг здається вам громовою стрілою!
От, бачите самі, вам не пристав сей гам,
Не горло треба драть, а вгамуваться вам.
Пасіть собі овець, оріте, чумакуйте,
А лізти в козаки і думать не турбуйтесь!
Селіте слободи, але платіть нам чинш!
А ні, дак із степів позгоним вас: киш, киш!
Коли ж ви хочете у нас буть наймитами,
То справим всім штани з широкими матнями,
Ремінні очкурі, ремінні й постоли,
І пришви на зиму, щоб босі не були...
А що там далі пише —
Кінець од'їли миші.

ПЛАЧ КИЇВСЬКИХ МОНАХІВ

Київ, 1786 года, мая в 1 день

Милостивий государ!
Я, відая, что ви ділами незаботні,
А о новостях любопитствувать охотні,
Тепер же я новость імію
І об оной вам донести смію.
Вчера був я в Печерськом за ділом,
Где застал ченцов в собранії цілом.
Числа я їх хотя і не знаю, а кажуть, что дванадцять,
Но я застал їх в собранії тринадцять.
Хотя я прежде і не знал о їх обиді,
Но они всі казались мні в печальном виді.
Что ж в совіті їх тогда я примітил,
То к вашему любопитству замітил.
І всяк із них, не говоря, молчал,
Пока Зосима говорити начал.

А по нім і прочії рти отворили,
І нижеписаннеє со сльозами говорили.

1. Зосима, архімандрит

Отці і браття, ізвісні ль вам переміни такії,
Что для нас уже вийшли устави новії,
По коїм всі деревні не наші уже,—
Что же для нас тяжеліє может буть і хуже?
Лучче би їх прежде було не знати,
Нежелі їх тепер так оставляти.
І сіє вам, братіє, говорю неложно!
Но до первого іюля еще пользоваться будет
можно;
Ви теперича всі міри взяти должні,
Чтоб до строку зділать келії непорожні.
Но не могу скрити, чтоб не об'явити,
Что і мні з вами недолго бути.
О горестно время, но не буть інако,
Повеліваєт-бо новий устав тако.
І я от вас в отдаль од'їжджаю
І вашим святим молитвам себе поручаю.
В чом пред вами грішен, в том меня простіте,
І господа бога обо мні моліте!

2. Орест, повірений

Как же тому буть? Не могу понімати!
Привілегії бо нас могуть защищати.
Хотя і прежде о сем я уже слихал,
Но збиться тому нікак не полагал.
Говорили только із своєй охоти.
Но всі то були наші недоброхоти.
Случалось буть у Петербурзі, знаю уже і дорогу,
Где успівал в ділах попремногу;
І єжелі сіє послідуєт точно,
То і еще туда с'єздить будет можно,
Где надіюсь іміть непремінно успіхи
Не для мене одного, но для всіх утіхи.
Но только надобно на то деньгі многі,
А мощі у нас весьма недорогі.
Ми, даруя мощі, в ділах успівали,
Но подарки сії златом подкріпляли.
Без чого і тепер обойтись не можно,
І я вам, братіє, сіє говорю неложно.
Только прошу в том не посумниться
І на меня во всім положиться.
Чи мні ж тяжебнії діла неізвісні?

Для них одних були суди везді тісні!
Но нігде не дав промаха, ніже упустил коми
І накопил їх великії томи.
Чи я же к сєму не прилежен, іли не годжуся?
Мню і тепер помогу, єжелі потруджуся!

3. Єпіфаній, економ 1-й

Сіє, отче Орест, оставить уже нада,
А що говорить Зосима, то сущая правда!
Вот о чом нам і треба тепер поговорити:
Не возможно ль чого-небудь іще приобрісти?
Когда б знать что не буть за то в Камчаткі,
Іще можна б спродать стада при початкі.
Но однако продадим хотя одні коні
І за сіє не пошлють далі роботать, как
в Херсоні.
Іще роздадим і денєжния суми,
Да то біда, что страшні і за то нам тюрми!
І ми в том оддаємось на божію волю
І получим денєг немалую долю.
Не ми ль то приобріли, не все ль то наше?
Зсилаюсь на вас, преподобіє ваше!

4. Ворсофоній, економ 2-й

Я вижу, что все уже нині не тоє,—
Улетіло от нас все время золотоє!
Треба буквицю нам заготовляти,
Бо ні за що буде чаю купувати.
А на сахар і вовсі грошей не буде,
Да і меду то ніт, как не дадуть люде.
Із сим питьєм привикать далі треба,
Єсли особой милості не буде з неба.
Ми б нічого у бога більше не желали,
Только б вічно деревні при нас пребували.
Я слишу, что уже люди збунтувались
І от послушанія нас вовся отказались:
Не слушають і отказивають грубо,
Чем умножають они нам печаль сугубо.
Я взираю на храм сей великой роботи,
Не уменшить ли он нам хотя мало скорботи?
Но помощі ніотколь уже нам не видно —
Печальной рок ідет к нам, очевидно!
Єсли ж іще матер'яних ряс нам не носити,
Не горько ли нам во власяницях ходити?
Оставлять нам матерії крайнє обидно,
Власяниці же носить нам грубо і стидно!

Єжелі ж к тому права не іміти,
То нікто на нас не буде і смотріти.
О горестно, і незносно, і печально время!
Налагають на нас тяжебное бремя!

5. Мелхіседек, намісник

Без напитков і матерії можна б пробути!
Как же нам осетрину свіжу позабути?
Лучче почитаю во гробі лежати,
Нежелі тараню я буду вживати!
Как прийдуть на мисль лимоннії соки,
То будуть текти із очей кровавії токи!
Но все сіє ми хотя превозмогти і возможем,
Как же ік церкві при старості привикнути
можем?
Я правил економію разов із чотири,
А, ставши ченцом, не читал ні разу і псалтирі.
А хотя було к чтенію время і настанет,
Но за меня хлопець всегда прочитает.
О других же книгах говорить не смію,
Бо я їх читать вовсє не умію!
Тогда я їх добре уміл, как бил єще в мирі,
Бо прочитуваю їх, було, на день разов і чотири,
А ставши ченцом, тогда я їх позабував,
Бо і в монастирі весьма рідко бував.
Бувши в економіях, носил одно бремя,
А к чтенію книг вовсє не було время.
А тепер же в церков доведеться почаще ходити,
Бо далеє уже нічого буде робити:
Не буде деревень, не буде скоту,
Надобно взяться за свою роботу!
Тепер же стануть до всеночной будити,—
Надобно ж хоть в кельї псалтир протвердити!

6. Модест, еклезіарх

Случиться всего в світі, но живуть же люде,
Но то біда, что ні водки, ні сивухи не буде!
Я без кушанья жити превозмогу,
Но без водки жити і дня не могу!
К чому привик страсно і как только із утроби,
І без того, братіє, увидите меня скоро во гробі!

7. Гервасій, ключар

О боже мой, что я сіє слишу!?
Од одних ваших слов я уже і не дишу!
Єсли б мой совіт вам благом показался,

Я по нему ісполнить всячески потщался:
Добре би було наділить тепер господ,
Даби і нам от них іміть милость вперьод.
Роздадим їм коні і коляски,
То можем от них надіяться ласки.
Нам не нужні були тогда сторонніх помощі,
Бо із вотчин возили так деньги, как із садов
овощі!
Тепер же того нікогда не буде,
А добрий господин нас не позабуде.

8. Ферапонт,
начальник ближніх пещер

Можна і на то поступити, чтоб і подарити,
Но чтоб за то не довелось в тюрмі сидіти!
Кажеться, були нам пани добрії люде,
Но вряд ли нам кто приятствувать буде.
Они з нами дружили, как виділи у нас,
А тепер нищих забудуть не за великий час!

9. Віссаріон,
дальніх пещер начальник

Ми трактуєм обо всім, но сему не знаєм толку,
Не наберуть ли з монахов какого-небудь полку?
Чого, однако ж, не дай слишать, боже,
Но сіє, кажеться нам, на то похоже.

10. Іоасаф,
казначей всіх пещер

Сіє все, братіє, ми остановімо,
А о святих печерських поговорімо,
Нас би вовся бідними не звали,
Когда б при печерах з руж'ями не стояли.
Єжелі ж совершиться і сіє діло,
Тогда уже монахи будуть зваться ціло.
Бо хто і в монастирі служити нам буде,
Когда отберуться от нас всії люде?
Ні дров, ні води нікому будет доставить,
Бо із нас одного доведеться во очередь
приставить.
Да і дров неоткуду будет нам брати —
Надобно і то завсегда за гроші купувати!
Кто ж натопить нам груби?
І кто почистить каменнії труби?
Єсли кому прийдет подобноє время,
То і сіє падет точно на нас бремя!

Как не досадно! Бувши господами,
А зділаться наконець как суще рабами!
Но все сіє послідует точно!
Уви! О время горестно і незносно!

11. Варлаам, уставник правого крилоса

Воздвижімо руці к Варварі великой,
Не сподобить ли она милості толикой?
Стократ воспівали би єй у году похвалу,
Да оставлять нам деревень хоть частицю малу!
Но уви! О горе! І та не защищает,
І молитви наші вовся отвергает:
«Не могу,— говорить,— зріти на ваші дорогії шати
І совітую вам ті вовся оставляти.
Єжелі ж будете ходити по своєму сану,
Тогда защищать всемірно вас стану.
Молитви мої всегда будуть о вас к богу,
Чтоби он показал к себі вам дорогу.
Мої молитви давно уже о вас бували,
Чтоби ви деревень і стад вовся забували,
Чтоби перемінили горді ваші нрави
І чтоб путі ваші всегда були праві,
Чтоб бога всігда в серцях своїх іміли
І чтоб душі ваші всігда пламенем горіли».

12. Іннокентій, уставник лівого крилоса

О день іюля, первим нареченний!
Сколь ти для нас будеш горестний і плачевний!
В теченії тебе ми, как осужденні,
Всіх користей тогда ми будем лишенні!
Но можеть бить того ми були достойні,
Тяжебних-бо наших діл були суди везде полні?
Упом'януто о сем і в новом уставі,
Но не к пользі монастирськой, ніже нашей славі.
Єсли б ми поменше судебних діл іміли,
То, може б, деревнями і вічно владіли!
Лучче нам було уступати своє,
Нежелі к монастирю присвоювать чуже!
Ми хотя во Христа і твердо віруєм,
Но по словам його мало что ділаєм!
Не писаніє ли рече, что віра мертва без діл?
Вот за что положен для нас такой преділ!
Апостол запрещает вином упиватись,

Для чого ж було нам його слов не держатись?
Но ми з вином всемірно обращались во всякой час,
Вот за что і жребій такой пал на нас!

13. Андріян, соборний писар

Как би то не було, только би жениться!
Я би сей день согласился розстричся!
Да і не могу никак мислей отринуть,
Чтоби іюля первого клобука не скинуть.
Тогда клобуки нам були милі,
Как ми деревнями цілосно владіли.
Тепер же безженство может мні наскучить,
І за что я попущу страсті себя мучить?
Хорошо прежде ми во всім були бойкі!
Іміли каждий із нас по дві портомойки —
Одну для суботи, другу для неділі,
І носили ми всегда рубашки білі!
Потому не було в жоні і нужди,
А только я іскал у знатних господ дружби.
Сія моя річ, конечно, вам внятна,
Потому-то і наша жизнь була нам приятна!
Я, ожснясь, чадами веселиться буду,
І монашеськую жизнь вовся позабуду!
Какових ви о сем мислей, того я не знаю,
Но я в мирі больше найти спасенія чаю.
Засим пора нам в келії ступати
І до первого іюля судьби ожидати!
Милостивий государ!
Ви меня знаєте непременно, чаю,
Для того і ім'я своєго тут не із'ясняю.
Любопитство же ваше і впред довольствувать буду
І вашим покорним слугою пребуду.

ПРИБАВОК К ПЛАЧУ КИЇВСЬКИХ МОНАХІВ

О, отці-монахи, сколь ви жалосні стали,
І под какой нещасний жребій нині подпали,
По которому уже не можна вам рабами повелівати,
А знать, что должно самим вам к роботі привикати!
Пользоваться же будете разві только тим,
Что вперед сего єсли запаслися чим.
А то знайте, чесні отці-монахи,

Что без прибавки к старому скоро не станеть у вас
і рубахи.
Ах, как ви нині кажетесь мні печальні і смущенні,
Знать, что ето не прежнеє время вам буть до судов
допущені!
А лучче би вам було, єсли б ви посмирніє жили,
То би і деревні ваші вічно при вас були.
І видно нині, чеснії отці-монахи,
Не помогають вам і судебнії ваші бумаги.
Но нині должно уже вам світську тяжбу оставить
І друг перед другом в монастирі себя смиренно
должно уже представить.
Также видно, что ні слободи, ніже крестьяни вам
не помагають,
А знать, то прийшло время, что все от вас отбирають.
Ах, как жалко всякому розставаться із сокровищем
обильним,
Котороє собрано домагательством обидним!
Видно также і то, что ні матер'янії ряси, ніже високії
клобуки вам защита,
Но ото всіх сторон ідеть к вам нищета.
І уже не тоє се время, чтоб вам дорогії напитки пити,
І должно, видно, самим із криниць воду носити,
І ту вмісто аглицького пива і вина шампанського
употребляти,
А дорогії напитки вовся треба вам забувати.
Із дерева же должно вам своїми руками поділать
дерев'янії чаші,
Бо златих кубков не будуть іміть болі руки ваші.
І уже не то, видно, приходить вам время, чтоб
крестьян работать заставляти,
А видно, что самим должно к роботі привикати!
Кельї месть, двори чистить і топить груби,
Хотя же і неохотно, но должно самим по очереді
чистить і труби.
Із пущей же вольной ліс полно вам істребляти,
Но оний уже время за свої гроші купувати.
Наполненнії же судебнії міста тяжебними ділами
Рішаться не в вашу, ніже в монастирськую пользу,
но і не самими вами!
Видно, что і то время приходить, чтоб ченцям
жениться,
Бо уже невозможно будет вам з портомойками
обходиться.
Но день первого іюля все вам покажет,

І по отобранії от вас всіх привілегієв, что вам тогда
світ скажет?
«Вот, жили великолiпно!» — скажуть тогда вам,
Что уже будет ізвісно тогда і нам.
І так старайтесь тепер, чеснії отці-монахи,
Своїми трудами наживать собі рубахи!

С.Д.П.К.П.П. 1792-го года.

ОТЕЦЬ НЕГРЕБЕЦЬКИЙ

Є село Негребка, воно на Подоллі;
Там двір є, церква, парафіян доволі;
Народ все достатний, бідних було мало,
Усі жили, як бог казав, що кому ся стало.
А скоро у згоді жиють добрі люде,
То там при них і другим добре буде:
Добре для попа, добре для прислуги,
Котра не знає ні біди, ні туги,
Дяк, паламар гладкі, тільки піп-бідняка:
Хоч не старий і розумний, трохи був гуляка.
Не душив копійку, не міг доробитись,
Бо частенько і гульненько любив веселитись.
Раз якось захотілось йому погуляти,
А не було за що — де ж тут грошей взяти?
От він у цім горі дав собі таку раду:
Скликав до себе цілую громаду
Та й каже: «Браття, ви знаєте сами,
Що вже літ до двадцять, як тут жию з вами,
А яка з того користь і який пожиток?
Ніби ви не бідні, маєте й добиток,
Поля, ниви, садиби заможні,
Декотрі з вас живуть, як вельможні,—
А нікому й досі не прийшло згадати,
Що й о спасенії душі треба подумати.
Треба старатись, як і другі люде,
Нехай як у них, так і у нас буде.
Чи ж то конечне в Почаїв ходити,
Коли ж такий самий празник можна освятити
І у нас в Негребках, який там буває?
Нехай же кожен із вас подумає,
Щоб і богу було мило, і для вас всіх сладко:
Зберемося разом та зробімо складку —
Так, невелику, але і немалу,
Щоб у час добрий, щоб мені ся вдало

З вашими грошима, з просьбою моєю
Виробить на празник для вас привілею.
А я з благочинним і з всіма попами
І з біскупом лучче ще, як з вами,
Знаком і дам раду, а як буде треба,
Я готов зайти аж до неба:
Знаю я і в небі
Таких, що услужать в церковній потребі».
Громада се вислухала, погадала,
Сто злотих зібрала і попові дала.
Піп, палицю в руки взявши
І гроші тії сховавши,
Уставши раненько, помолився богу
Та й рушив в дорогу.
Пройшло дві неділі, громада чекає,
На усі дороги попа виглядає.
Чекають, виглядають і думають люде,
Що як ся піп верне, в селі празник буде.
А піп за очима добре празникує,
Ані гадки за привілей, так там бенкетує!
По-свойому, як знає, гуляє,
А скоро складки громадської не стає,
Скоро до копійки з грошей так ізвівся,
Аж четвертої неділі заледве вернувся.
І скликав громаду, а сівши на лаву,
Із свого посольства таку здав їй справу:
«Як тільки-м вийшов, помолившись богу,
В наміреную до Рожиськ дорогу,
Зараз мня здибав секретар біскупа
І рече: «Яка-то у вас мисль глупа,
Аби сто злотих на привілей стало!
Там сто червоних, і то єще мало».
Як мені зачав о всім толкувати,
Скільки-то кому потреба оплати:
«То в консисторії, також до печаті,
Канцеляристам також треба дати.
А біскупові? Он не возьме мало.
Також би твоїх сто злотих достало!»
Я, му вклонившись, против єго мови
Експлікувався на то тими слови:
«Що народ бідний, ледве що зібрали
І тих сто злотих, которі мні дали.
Маю я надію, що ми не одкажуть,
І милосердність якую покажуть».
Секретар на те: «Добре говорити,
Але кождому треба їсти, жити.

З чого ж би вони в консисторії жили,
Щоб милосердність на вас положили?
Милосердія нема, тільки в небі;
Тут кождий о свей думає потребі.
Нема тут за чим довго пробувати,
Бо ся не можна чого сподівати».
Думаю собі: «Дурно я трудився
І на дорогу немало стратився!
А знавши добре входи і до раю,
Якось я преце і там ся запхаю.
Відти вже ближче до неба дорога —
Вже аж я піду до самого бога».
Пустившись, іду я все манівцями,
Проходжу ліси, поля, гори, ями,
А все день і ніч через дві неділі
Преце-м зобачив рай ще о дві милі.
Там чисте поле окрите цвітами,
І аж до раю нема жадной тами.
Прийшовши під рай, аж там стоять сходи,
По тих до неба заходять народи.
Не так ми скучно доти було іти,
Але на сходи як прийшло влазити,
Там ми ся здало, же їм нема конця:
Вони стояли іще вище сонця.
А що ж робити, коли-м ся затрудив!
Міркую собі: «Я не буду блудив,
Піду з другими, а в небі знакомі
Пустять мя, приймуть, не будуть лакомі,
Аби що дати, бо вони в розкоші,
Не потребують уже наших грошей».
Передо мною ішов німець скраю;
Запиталися, подлуг обичаю:
«Хто входить з світа!» Німець рече: «Ich!»
То святий Петро подумав, що мніх,
Та й пустив німця в небо, як на сміх.
Зараз відчинив для мене ворота,
І мене ввійти теж взяла охота.
Зараз мя пізнав, що не по-німецьки:
«О, як ся маєш, отче Негребецький!»
Реку: «Здоров-єм за благословенням
І перед богом вашим ся вставленням».—
«Що тя до неба такого загнало?
До нас приходить з того світа мало».—
«Велика, отче, церковна потреба
Змусила мене прийти аж до неба.
У нас єсть церков, але на публіку

Жодного в року нема в ній празнику.
Люди убогі і я не багатий,
Щоб який преце з того профіт мати.
Що ж, в консисторії як нема оплати,
Трудно убогим, аби що вскурати.
Біскуп без грошей тоже не зарадить,
Також убогий з ними що порадить?
Поміркувавши, що там не до ладу,
Самого бога буду просить взгляду».—
«Що ж, ти знакомий, не довго забавиш,—
Рекл мені Петро,— і все діло справиш».
І запросив мня до свого фільварку,
Казав горілки налляти ми в чарку...
Там-то розкішно всі живуть небяни!
Вони багаті, як на світі пани.
Тут ми допізна собі учтували,
Аж поки всі в небі спати полягали.
По учті Петро казав рано встати,
Аби ще бога без діла застати;
Бо якби-м трафив на другую справу,
То мою просьбу вкинули б під лаву;
Але як треба, аби-м я застав,
Як тільки рано, аби господь встав.
І я там, доволі наївшись, напившись,
Ліг спати під стропом, в солому зарившись.
Аж назавтра будять мене й дають знати,
Що пора вже йти до господньої хати.
Там-то весело у небесах, браття!
Такі палаци, що хата на хаті!
А так сіяє ясно, бо єсть свічок сила,
Як коли б наша корчма загоріла.
Іду в палаци, де боже мешкання —
Свята Параска просить на снідання,
Свята Кулина табаков частує,—
Аж ми ся серце од всього радує.
Другі знакомі також запрошають,
Що душі мило — всього досить мають.
А я ся спішу, щоб ся не спізнити,—
Потому прийду, тепер треба іти.
Входжу, пребувши всі небесні чати,
Аж до передові богової кімнати
І виджу дверима, що в великій хаті
Бог-отець сидить на злотім варстаті;
Син божий близько сидить на полиці
На дуже прекрасній, багатій столиці;
Дух святий ніби нічого не знає,

Сидить на печі і горох дзюбає.
Призвавши мня, бог закричав на слуги:
«Може пождати іще який другий!
Чом Негребецький стоїть за дверима?
Я го доглянув своїми очима.
Чом не приступить і не скаже сміло?
Я його справу вислухаю мило».
Тут я прескромно через поріг влажу:
Як йому тільки діло моє скажу,
Що я на празник привілею прошу
І ото просьбу од людей приношу?
«А на якого ж ти хочеш святого?
У мене знайдеш для себе готово!»
Я ся одізвав, що за Михаїла
З сили небесной, альбо Гавриїла.
Зараз Михаїл, убравшися в шати,
І меч до боку припасав багатий;
На нім холошні тонкі, замшовії,
По всіх швах злотом облямованії;
Куртка понсова з злотими гудзами,
Шапка злоціста з білими перами,
В жовтих чоботях, крила, як у пави,
Став перед богом, подлуг свей устави.
Я, ся здумівши, при порозі стою:
А то архангел! Своєю красотою
Нас не пошпетить, буде оборона,
Котрий його візьме за патрона!
«Ото, Михайле, Негребецький просить,
І ото просьбу од людей приносить,
Аби на твоє ім'я написати
І привілеї їм на празник дати.
Та,— рече господь,— як же тото буде?
Чи знають тебе тамтейшії люде?» —
«Но,— рекл Михаїл,— пресвятіший боже,
Негребецький мня познакомить може.
Як тільки зачав правтину учити —
Я його знаю, добре будем жити».—
«Пиши, Михайле!» Він зараз за крило
Вхвативши живо, аж мня удивило,
Таке золоте перо витягнувши
І коло стола господня станувши,
Добув чичуги, став темперувати,
Взяв лист паперу і зачав писати.
«Поки напишуть,— бог сказав маршалку,—
Негребецького візьміть до фільварку,
Прийміть за гостя, дайте му вигоду,

Бо він струджений з далекого ходу».
Вивели мене в пекарню, сів я на припічку,
Дали мені їсти пшеничну паляничку,
І схаб свинячий упечений, тлустий,
І поставили на мисці капусти.
Так заїдаю, аж не знаю годі,
Аж мені смалець тече по бороді,
А тії кості на землю скидаю,
І ангелики ними забавляю.
Тільки поївши, дали мені знати
Аби до бога іти вже до хати;
Галас зробився, б'ють бубни до тривоги,
І я ся підняв, хтів стати на ноги...
Щось загриміло, ударили в дзвони,—
Шум ся, крик зробив: «Ну, до оборони!»
Зараз ся збігли турки і татари,
Калмики, греки, козаки, райтари,
Збройне шарлатанство,
Ляхи, [...] і всяке поганство:
«Чорти з люципером збираються,
І вже в небо впираються!».
І я до свого пірвався костура,
Гонив за чортом, не бачив, де дзюра,—
Як на ню трафив, так оба посполу
Аж до земного полетіли долу.
А привілеї при такій недолі
Там ся у бога остали на столі...
Шкода, панове громада, того опустити,
Іще би треба до неба раз піти;
Якби-сьте іще ми сто злотих дали,
То би на тую дорогу ми стали.
Я вже з дороги не буду звертати,
Просто вже піду до господньої хати,
Щоб таки раз той привілей дістати!

* *
*

Ах, монах! Умними очима
Посмотри, что смерть за плечима.
Куда в мислі бродиш,
Почто в мир ходиш?
Как живеш?
Как живеш! Точиш сміх і бали,
Бавишся, частими бокали

Впиваєшся часто,
Граєш в свиріль гласно,
Ах, монах!
Скучно тобі в келії сидіти
І в сльозах над правилом бдіти,—
Ти ж шукаєш в селах
Молодиць веселих
І дівчат.
Ах, монах! Где твої обіти,
Что клялся чесно, свято жити?
Где совість, где віра?
Чтоб не любить мира,
Присягал!
Горлиця, как друга лишиться,
Вовіки з другим не спариться,
Где древо зелено,
Цвіти украшено,
Не сядет,
Но летить з тоски, горя, туги
В далекі страни, пусті луги,
Чтоб не возвратиться,
К тому не спариться.
З другою.
Ти ж не так живеш розумно,
Как она поступаєт умно.
Се только і звіри
Суть тобі приміри
Подобні.
Но біжиш паки во кал тинний,
Іли, как пес, на своя блевотини,
Видиш, что некстаті,
Пора перестати,
Бо стидно.
І мрамор, весьма хладен камень,
Великий з себе пустить пламень,
Тотчас возгориться,
Как з другим скотиться
Каменем.
Но ізволь, розсудивши тоє,
Остав зло, озьми вже благоє,
Чтоб творця молити,
Даби в небі жити
Вовіки.

ПІСНЬ СВІЦЬКА

На горі стояла,
На дяка волала:
«Прийди, дяче, прийди,
Не вчиню ти кривди!
Єсли прийдеш вночі —
Бог ти на помочі;
Єсли прийдеш рано —
Будет зготовано.
Зготовлю курочку,
Упечу гусочку.
Помалейку ступай,
Дверцями не скрипай,
Прийди ку постілці,
Сядь ми на перинці!
Паленка є дома,
Фляшенка є повна,
Слуга в полі з воли,
Піп спить у стодолі,
Свекра перед пецом,
Служниця за пецом —
Не бійся нікого,
Заживай доброго!»

ВАКУЛА ЧМИР

Ішов з корчми
Вакула Чмир,
        Напившись доп'яна.
Згубив люльку,
Чубук, губку
        І тютюн з гамана.
Від городу
У слободу
        Він одбрів чимало.
Прийшло ж в думку
Тягти люльку —
        Аж тільки кресало!
Оглядівся,
Ізумився,
        Що нема худоби,
Тепер пропав,
Зовсім захляв,
        Неначе з хороби.

Враженний хміль
Його припік
До якої шкоди!
Був як козак,
Тепер харпак,
Сором до господи.
Став гадати,
Як зібрати
Козацькую збрую;
Назад побрів
І не глядів
На годину злую.
Вітер і сніг
Валить із ніг,
І зла завірюха
В вічі струже
Притьмом дуже,
А він таки трюха!
Чвалав доти
До охоти,
Гукаючи грімко,
Поки збиться
І зблудиться
Дав йому злий дідько.
Збивсь з дороги,
А другої
Не мусить попасти!
Що робити?
Що чинити?
Йось прийшло пропасти!
Пішло на звід:
Уже і слід
Замела зла хуга.
Ворчить, сопе,
Своє човпе,
Стоя, в руки хука!
Мислив, рачив,
Як побачив,
Що прийшлось до лиха,
Бо вже й мороз
Щипле за нос
І за ноги стиха.
Брести ж мусив,
Хоч і уса
Морозом взялися.
Нема мочі!

Уже й очі
    Слізьми залилися.
Він злякнувся,
Як почувся,
    Що злая охиза
Гірше крутить,
Його мутить,
    Да й мерщій поклизав!
Сніг не втиха,
А він маха
    У одній свитині.
Уже мало
Не припало
    Згинуть, як скотині.
Нічна доба!
В вічі довба
    Завірюха клята!
Коли бачить,
Аж манячить
    Таке, ніби хата.
Він ізрадів,
Хутчій побрів
    По лихій годині.
Брів навпростець
Та й у хлівець
    Убрався між свині!
Біди ізбув!
Рад дуже був,
    Що лігво побачив.
З покоєм ліг
Там у барліг,
    Зігнувсь по-собачи.
В тім барлозі
Руці й нозі,—
    Тепленько із сіна!
Нема гадки,
Плеще в ладки,
    Що нагрілась спина.
Хропе козак!
Парує так,
    Мов на печі в житі,
Без кожуха,
Капелюха,
    Тільки в одній свиті.
Як прочнувся —
Схаменувся:

«Що за вража сила,
Глянься, у хлів,
Та ще й в барліг
Мене затащила!»
Уже ж хмеля
Ні гареля
В голові немає,
А ще злий чад,
Як лютий ад,
Голову ламає!
Дума встати,
Дак підняти
Голови не може,
Щоб піти в путь,—
Лежати ж тут
Козаку негоже.
Ізрухнувся,
Обзирнувся —
Не чути, ні слиха.
Він підождав
Та й драла дав,
Щоб не було лиха.
Коли чапа
Аж і шапар
Преться по морозі.
Питать Чмир став:
«Чи не видав
Люльки на дорозі?»
Шапар Чмира
До трактира
Поволік за плечі:
«Коли се так,
То за п'ятак
Купиш меду глечик!»
Чмир із радіщ
Уп'явсь, як кліщ,
В того Семеняку:
«Я горілки
У жидівки
Куплю за гривняку!
Скажи тілько,
Бо вже гірко
Моїй душці стало.
Болить живіт,
Збляк лиця цвіт
І в горлі захрясло.

Уже три дні
Терплю злидні,
    Ледве волочуся;
Зовсім стерявсь
І поплошавсь,
    К чому вже годжуся!
Колись в Бендер,
Як той орел,
    Було швандигаю,
Орду сучу
Було мучу,
    Попід бік штиркаю.
Коненя бридке
Дуже ж швидке
    Було в мене з чорта.
Само сиве,
Чорногриве
    І з цятками морда.
Вже не згаджу,
Як улажу
    З сим конем за турком!
Тільки ноги
На дороги
    Мелькнуть було прудко!
Так в тім часі
І в запасі
    Тютюн волочився.
Була люлька,
Чубук, губка —
    Нічим не журився!
А тепера
Ся потеря
    Збила спантелику!
Увесь змарнів
І почорнів.
    Аж затягло пику!
Скажи ж, братче,
Де ти бачив
    Мізерную збрую?
Чи не найшов,
Як хто ішов?
    К тому помандрую!» —
«Ковтун Назар
Сам на базар
    Як ішов уранці,
Знайшов люльку,

Чубук, губку
  У Стецьковій балці.
Та й далеко,
Мій сердего,
  Ковтун живе відціль!
Кажуть люде,
Миля буде
  Ік його домівці!»
Чмир як почув
Се, дак стругнув
  Чимдуж до Назара.
Тільки з носу
Від морозу
  Стовпом іде пара.
Як же Чмира
Злая чвира
  Застукала в полі,—
Мете з неба,
Грати треба
  В лихої неволі!
Ніт прикмети,
Все замети,
  Немає і сліду!
Йти огидло,
І не видно
  За чвирою світу!
Ніде скриться,
Притулиться
  Від сієї чвирі,
Сперло здухи
Й капелюха
  Знесло з його гирі!
В снігу, в кучі
Всі онучі
  Й ремінні волоки!
Гаман згубив,
Писок набив,
  Нам'яв добре й боки!
У заметах,
Мов в тенетах,
  Постолята косі
Стирчать бідні!
Гудзі ж мідні,
  Мабуть, там і досі!
Уже б він рад
Брести назад,

Так вибивсь із мочі!
Вертівсь, м'явся,
Та й доплявся
До самої ночі.
Хоть би в пику
Хто дав хвигу —
Так стало невидно.
Одна хуга,
Лиха мука,
І чвалать огидно!
Він сів долі,
По неволі
В кузюк ізігнувшись.
Дрижить увесь,
Мов Сірко-пес,
У свитку ввернувшись.
На сім шляху
Набравсь жаху,
Не може підняться!
Ні рукою,
Ні ногою
Нельзя опираться!
Кричав, вищав,
Стогнав, пищав,—
Так ніхто не чує,
Що сей козак
У полі так
Злиденно ночує.
З біди заснув.
Як же скрепнув
Мороз, та ще й гречний,
Так і ноги
До дороги
Примерзли і плечі.
Від сей хуги
Його руки
Заклякли і губи.
Лежить козак,
Як повний мак,
Ізціпивши зуби.
Набрів Охрім,
Аж уже нім
Лежить Чмир Вакула.
Весь обдувся,
Ізігнувся,
Тиму ж тая куля!

Іван
ПАСТЕЛІЙ

ПАСТИРЮ ДУШЕВНИЙ

Пастирю душевний, попе ізбранний,
Людей просвіщати од бога данний.
Як же ти їх просвіщаєш,
Кедь осквернен сам зостаєш.
Жиючи блудно!

Апостольство тобі єсть поручено,
Людей просвіщати од бога дано;
А ти і сам во тьмі ходиш,
І всіх за собою вводиш
Во ров пекельний.

Сам собі погибель вічну готовиш,
Коли спасительні слова говориш,
Даєш людем красну науку,
Себі на большую муку:
Бо не так твориш!

Тісен путь до раю, врата узкії!
Людем налагаєш пости твердії,
А сам чревом не владієш,
Так ся тучиш, об'їдуєш,
П'єш, гойнуєш.

Євангельську хвалиш, попе, нищету,
А сам не спом'янеш свою суєту,
Коли Гриць-кметь, простак Іван
Станет попом, думат, что пан
Цілому світу.

Лучче би ти було чин той не знати,
Як под образ божий і олтар стати;
Язик ся в молитві трудить,
А помисли дідко водить,
Куди сам ходить.

Ісус твой убогство тобі залицал,
Ти би за багатство і Христа продал;
Люд мізерний утісняєш,
Свої скарби наполняєш,
О душу не дбаєш!

Ідуть, попе, літа, прийдет кончина,
Аби тя не застала лиха година.
Глибоко спиш, пробудися,
Заблудил-єсь, навернися,
Попе, покайся!

Іван
НЕКРАШЕВИЧ

ЯРМАРОК

Хвилон і Хвесько

Хвилон

Оже да й здоров, Хвесько, що ти ярмаркуєш?
Що добре тут продаєш, або що купуєш?

Хвесько

Та мовчи, бра, Хвилоне! Продав свою клячу.

Хвилон

Ану, бра, за що ти збув ту шкуру собачу?

Хвесько

Та оце за повпета ізопхнув насилу,
А далі купив собі за повш[ос]та кобилу.

Хвилон

Я ж тобі давно казав: годі вже держати,
Сіна зовсім не вкусить і стала хромати.

Хвесько

Е, добре, бра, що тобі усюди шанцює,
Усяк не лиха хоче, коли що купує.
Да не всякому пайди́ть, хоч і переплатиш,—
Не тільки не заробиш, але ще й утратиш.

Хвилон

Йо, да се ж ти, як бачу, тільки праштикуєш!
Все гнетешся, а досить добре й ти гендлюєш!
А чи в'є пак ти продав воли ген онтії?
Коли ні — продай мені, даром, що сліпії.

Хвесько

Та продать не дару́га, коли б без утрати,
Щоб не гризли голови ма жінка ке мати.

Да й хіба що я кау, бо в'є ж то тягучі,
Хіба тобі, бра, куме, ізбреше син сучий.

Хвилон

Та ну, в'є годі тобі зо мною калякать,
Лучче продать, ніж на їх гледечи да й плакать!

Хвесько

Але ж бо то в'є і ти базікаєш дурно,
То в'є далебі мені аж на серці нудно.
Коли каєш, дак кай, та й будем сватами,
Нехай-таки ще родні прибуде між нами.

Хвилон

Ну, вступи ж за повштадцять, дак будем платити,
Коли б тільки годились у плузі робити.

Хвесько

Куме, слухай! З моїх рук щастє тобі буде,
Вони дуже робочі, нехай кауть люде.

Хвилон

Спасибі ж тобі, куме, нумо ж пить горілку,
Та ще треба землею стерти волам спинку.
Випий же, свату, до дна, щоб воли орали.

Хвесько

От так, свату, вгору хвись, щоб тобі брикали!

1790 года, август 20 д[ня].

ІСПОВІДЬ 1789 ГОДА ФЕВРАЛЯ ДНЯ

Духовник
(к кающемуся чоловіку)

Се, чадо духовнеє, бог зді єсть пред нами,
Толіко оскорбленний нашими гріхами.
Колікія ти гріхи чувствуєш, собою
Сотворенніє пред ним вражою злобою?
Об'яви без утайки, малі і великі,
Всегда-бо ми грішні всі, яко человіки.
Раз что-либо зле сказать, зділать іль помислить,
Вічно а то ж все грішим, что і не ізчислить.

Беззаконія всегда творим, хоть не раді,
А не каявшись, за те буть должно во аді.
Я пастир душі твоєй, не скрий предо мною
Нічого, чим когда бог оскорблен тобою.

Исповідающийся чоловік

Що ж, я коли зогрішу, я не так, як люде,
Що інший ледащо, да й ще звягать буде.
А я хліба да солі не збавив нікого.
А більше яких гріхів? Не чуюсь нічого.
Горюю да бідую! Хоч хліба не маю,
А ніколи нікого я не позиваю.
Ой, чи я ж би бідував, як тепер бідую,
Якби хотів грішити, занять річ чужую?

Духовник

Духовник я нині твой, скорблю я тобою,
Что ти не то говориш, что треба, зі мною.
Украв когда что-нибудь, хоть би і малоє,
То уже і согрішив, будет казнь за тоє.
Ходить в церков лінився, а ходив за ділом;
Божився, дурно клявся душею і тілом,
Обманув і осудив, п'яний був без міри,
Ні празника, ні бога не знав ти, ні віри;
Всі гріхи сміло творив, но не звав гріхами,
Убойся бога, скажи, се бог между нами.
Нічого таїть пред ним отнюд невозможно!
Ні помисла, ні діла, ані слово ложно.
Іспитуяй серця бог вся видить, вся знаєт,
Грішників і временно, і вічно караєт.
Кающаяся ж грішника прощаєт вовіки,
Простить і твої гріхи, хотя б і великі.
А ти покайся от всіх, престань впредь грішити,
То по смерті зо Христом будеш в небі жити.

Духовник
(к женщині)

Говори ж іще і ти, что ти согрішила?
Чим случайно і когда бога оскорбила?
Розлічнії суть гріхи, многі і великі,
Коїм повинні всі, жени й чоловіки.
Їздила ль когда вєзді ворожки іскати,
Щасливеє місце б знать на постройку хати?
Шутки кощуннії ль ти в весіллях творила,
Іль і больше чим, скажи, і как ти грішила?

Женщина

Ні, отченьку, я чесна й роду не такого,
Як іншеє буває, матки й отця злого.
А мене-бо навчили отець муй і мати
Колядувок і щедрювок й бога зухваляти.
Говію я щороку, п'ятюнку шаную,
Не їм, не п'ю, не роблю до вечора в тую.
От бризнуло на губу, як сир одкидала,—
Чого я не робила! Ввесь рот полоскала!
Ісусе, прости мене, грішную такую,
А бульше я на собі нічого не чую.

Духовник

Єдин бог єсть без гріха. Что ти се говориш?
А мир весь во злі лежить, і ти тождє твориш.

Женщина

Развi ти, панотченьку, по собі се знаєш,
Що ти у мене гріхюв так довго питаєш?
Іще ж хіба за те гріх, що брехнеш, панотче,
Губою немитою? Се ж діло охоче!
Я ж таки не все брешу, я чесна собою!
Десь ти по злобі почав так крутити мною.

Духовник

Ісусе преблагий, з висоти небесной
Призри на недостойний труд мой, в сем нелестной!
О владико, не стяжи од руки моєя
Крові погибших когда із волі своєя!
Аще б безгрішно було священство б оставить,
Когда не можна нікак невіжов ісправить.
Не судиться б і собі, когда суд послідній
Прийдет, а грішник тогда во ад пойдет бідний.
Но то горе, ах, что ти осудил за тоє,
Что злий раб мнас в землю скрил, не приростил вдвоє.
А когда так, то і мні надобно трудитись,
Даби осужденним так в день он не явитись.
Не моє-бо діло то серця обращати,
Довліет то для мене, даби не молчати.
Єдина то благодать духа пресвятого —
Хотящаго і святим ділает із злого.

Духовник
(к дівиці)

К тебі убо, дівице, річ я обращаю:
Покайся, то бог простить, і я нинь прощаю.
Розкажи здісь подробно, без всякой утайки,
Всі гріхи до послідной пустой какой байки.

Дівиця

А я що зогрішила? Що я можу знати?
На вечюрки не ходжу, не пускає мати.
Шість раз мене і торюк моя мати била.
За те, що на юлицю разів з п'ять ходила.
Єдин тулько раз колись пісню заспівала —
Да й вигнала із хати, що й не ночувала.
Все ж тепер добре роблю, у гріхах не чуюсь,
Од теї доби й досі усе я шануюсь.

Духовник
(к малолітнім)

А ви, діти, не крадьте, не будьте упрямі,
Не брешіте, не бийтесь між собою самі.

Малолітнії

Чи ще ж і ми зогрішим? Ні, отче, нічого!
Молимось, б'єм поклони, нічого худого.

Всі обще
(ропщуть)

А що ж то піп наш почав всіх нас так нуждити?
Доки ж уже ми йому будемо терпіти?
Се ж уже на сповіді й брехню завдаває,
Коли скає хто йому, що грехюв не має!
Оце ж пак, а де йому грехюв таких взяти?
Як нічого не грішив, що ж має казати?
Чи то ми так грішимо, як і інші люде?
Да аби були люде, а піп у нас буде.
І його б ми за попа всі посполу мали,
На проскури б носили й його б шанували,
Нехай би він перестав тілько мудрувати,
Щоб так, поодинцю все, всіх нас сповідати.
Іще ж коли б перестав муштрувать в причасті,
Що од свити закавраш одрізав у Насті.

Духовник

Ніт, возлюбленнії, ніт, не хотіте й сами!
Ви йдіть за духовником, а не он за вами.

Іісус, світ істинний, світа єсть податель,
Да просвітить же і вас, яко благодатель.
Його познать, то й гріхи познать будет можно,
Покаявшися ж жить з ним, єй се єсть неложно.

Всі роптавшії

Коли ж так, дак ми тебе всі будемо слухать.
Да позвюль сивуху пить да табаку нюхать.
Розказуй тоді, що хоч, бо ми всі сліпії —
Не знаєм, чи за гріхи єсть кари які.
А ми будем пильненько на ус те мотати,
Чи не станем хоч трошки грехюв познавати.
Тепер же, хвала богу, прийшов піст великий,
В церкві не будуть хіба самії каліки.
Котрий не був через рюк — тепер побуває
Хоч уперше, коли піп людей сповідає.
Очі продере свої, побачить все злеє,
Що як коли зогрішив, хоч слово якеє.
Єй-богу, покаємся, жінки й чоловіки,
Щоб у небі зо Христом царствовать навіки.

ПИСЬМО,

ПИСАНЕЄ К ГНІДИНСЬКОМУ СВЯЩЕНИКУ ІОАННУ ФИЛИПОВИЧУ, І К ЙОГО СИНУ ПЕТРУ, І К ДЯЧКУ СТЕФАНУ КРИНИЦЬКОМУ

Отець Іван,
Петро й Степан
З своїми жінками,
Просим до нас
Хотя на час
Приїхать святками.
Будем гулять
І зухвалять
Рожденного бога —
Уже од вас
Просто до нас
Зроблена дорога.
Заспіваєм
Хоть над чаєм,
Вип'єм калинівки.
Поговорим,
Що сотворим,
Тут же з нами й жінки,
На колоді

О пригоді,
Що будем на світі,
А чи спати,
Чи гуляти,
Або що робити.
Все то нужно,
Як досужно.
Тепер не до того:
Не робити,
Но спочити
Треба дня святного.
Да то не нам,
Знаєш і сам,
Бо у нас заботи:
Більш святного,
Ніж простого
Дня бува роботи.
Да вже ж з того
Нам такого
Не розсістись лиха,
Треба святом
З кумом, братом
Погулять істиха.
Приїжджайте,
Поздравляйте,
Щоб нам дочекати
Веселенько,
Здоровенько
Іще празднувати.
А ми разом
Усі скажем
Із вами посполу:
Більш не вмієм,
Що запієм,
Не ходили в школу.
Сядем дружно
Все окружно
За столом у хаті.
Хоть не пансько,
Да й не хамсько
Будем розмовляти.
А між тими
Річми всіми
То чим заїдати,
То по чарці,
То по парці

Будем запивати.
Розгулявшись,
Розмахавшись,
Того іще й мало,
Вип'єм, оп'ять.
Хоть і по п'ять,
Аби тільки стало!
Як не стане,
То достане
Батько або мати:
Однак чесно
І нелестно
Не виженем з хати.
Насидівшись
І напившись,
Розходиться станем.
Хто із нами,
А хто з вами —
Усі разом грянем.
Нехай усяк
Пізнає, як
Жить любезно треба.
Попи усім
Должни таким
Зробить путь до неба.
Бо вже усяк
Словам не так
Повірить ісхоче.
Лучче, як сам
Іскаже нам:
«Вірю вже, панотче,
Твоїм ділам,
А не словам,
Що ти поучаєш.
Як добрий сам,
То вже і нам
Бога ублагаєш!»
Так зробімо,
Научімо
Хрестьян любо жити.
Самим ділом
Введем сміло
У небесні кліті.
Будем з ними
Вічно всіми
В небі кучовати,

Пиво нове
З ребр Христових
Будем попивати.
Писав Іван,
Бо вміє сам —
Навчився у школі.
Годі писать,
Як прозивать —
Він вам всім знакомий.

1791 г. дек[абря] 19 д[ня].

На конверті напис:

Отцю Йвану
Дать, як пану,
У власнії руки.
Пусть читає
І сполняє,
Щоб не було скуки.

ПИСЬМО,

ПИСАНЕЄ К ГНІДИНСЬКОМУ СВЯЩЕНИКУ ІОАННУ ФИЛИПОВИЧУ ВО ВРЕМЯ ЙОГО ІМЕНИН

Отче Йване гнідинський, возлюбленний тезку,
Їдем на іменини, очищай нам стежку!
Оже да й же здоров був із своїм патроном,
Посаджай нас до столу за новим ослоном.
Добренькою почастуй великим стаканом,
То будем ми тебе звать милостивим паном,
Варенушку между тим добру на потуху,
Хоть бокалом, щоб було здорово у брюху.
А ми скажем: «Здоров був, отче пане Йване!»
Тільки частуй, аж поки горілочки стане,
Щоб знать, хоч третього дня, вашого патрона,
Як не вгадаєш, куди і встать із ослона.
Тоді-то «Сполать! сполать! — будем глаголати.—
А щоб же ти довіку дождав панувати!»
Писав тезкó з тезкою, з зятем і з сестрою,
Поздоровляємо вас віршею такою.
Місяця небесного, сього ж таки року,
А числа, що у книжці написано в строку.

ЗАМИСЛ НА ПОПА

Свирид

А що, свату Охріме! Нумо лишень гадати,
Як би то нам свого попа в шори вбрати.
Геть він силоміццю вліз у нашу парафію,
Та піди ж ти, як над нами крутить веремію!
Чого наші батьки і діди не чували,
То щоб ми йому те на сповіді слебезували!
Та ще ж то видумав яку затію,
Щоб ми давали дітей у ванацію!

Охрім

Геть я ж вам казав: не дуже лиш ви на ту
оковитку!

Свирид

Хрін же його вгадає, що добрим казався здітку.

Харко

Нема і на світі, як наш піп був старий,
Що і досі згадує великий і малий.

Хвилон

Та й будемо, Харку довго споминати,
Бо вже не будемо такого попа мати.

Пархім

Умів же, Филоне, з людьми обходиться,
Та й було тоді де горілки напиться.
Уже небіжчик хоть добре за вінчання драв,
Так добре ж і людей у хаті напував.
Попили, голубчику, тії оковитки,
Та ще не тільки ми, але й наші дітки!
А до сього ж бо ніяк і приступиться,
Не тільки щоб коли горілки напиться.
Хоть за ділом прийдеш, то все рило дуе,
А як чого попросиш, то мов і не чує.

Тарас

Нехай же то нас уже не шанує,
А то й Нечипора, що ще й титарює.

Панас

Він і отамана ні в віщо не ставить;

Як той що скаже, то він своє править.

Хвесько

Ходімо лишень до дяка та все розкажімо,
Та хорошенько лишень попа уплетімо.

Приходять всі до дяка.

Свирид

Здоров будь, пандяче! Як собі маєш?
Геть за чим прийшли, чому не питаєш?

Дяк

Панове парафіяни, просимо сідати
Когда в гості прийшли, то будем вітати.

Охрім

Та сполать, пандяче, за твою ласку!
Послухай лиш нас, яку скажем казку.
Візьми лиш каламар та напиши круто,
Щоб надіть на попа залізне путо.

Дяк

Почтенниє миряни, звольте казати,
Чорнильниця готова, що будем писати?

Хвесько

Пиши, пандяче, що піп нам не велить іграти
в карти
І що відняв у дітей усі дітські жарти.
Дівкам не велить ходить на вечорниці,
Хіба ж їм, небогам, постригтися у черниці?
Парубкам не велить з дівками гуляти,
По чім же їм буде молодість згадати?
Наказав празників, що з півкопи буде,
І щоб кожне свято до церкви ходили люде.

Пархім

А коли ж, пане свату, будемо робити,
Як будемо щосвята до церкви ходити?
Уже хоть старий піп небіжчик не вмів ванації,
Та й не було тоді такої затії.
До церкви ходили не кожної неділі,
Говіли тільки ті, которі хотіли.
А сей же бо велить і дітям говіти,
І щоб конче дітей «Вірую» учити.

А хто «Отченашу» не знає, того і неісповідає,
А як «Тройці» не знає, то й не причащає.

Луцько

Хоть є за що, хоть нема, то й саджає в куну,
Ось як посадив і Хіврю, мою куму,
За те тільки, вибачте, що угрішилась, як діжу
місила.
Ото ж бо цілий день у куні сиділа.
А Левка старого за те тільки в куні держав,
Що тільки, неборак, з кумою жартував.

Артем

Та й мене самого в куну пригрунцював,
Що тільки сміявся, як він казань казав.
Харченка Терешка віддав на покаяння,
Що тільки угрішивсь на Андрієве стояння.
А Стецькові Хамурі і паски не святив,
Що тільки, неборак, сім річків не говів.

Омелько

Та й Петра Батиря в куну посадив,
Що тільки до церкви п'ять років не ходив.
Педоря перед причастям тільки кваші
покуштувала,
От же ж бо і за те в куні стояла.

Сергій

Та й Хомі-нетязі причастя не дав,
Що, ідучи до служби, горілку куштував.
Солоха Федьківна дитину приспала,
Говіла цілий піст і в куні стояла.
А Ісько у п'ятницю скорому наївся,
То і за те в куні добре насидівся.
А Кирик Левченко не втік того сорома,
Що женився на Стесі, а вона йому кума.

Яцько

Та й Левко Хутепа три дні в куні сидів,
Що люльку тяг тоді, як говів.

Грицько

Та й же і Кулини покрова не вкрила,
Що без чоловіка дитину родила.
А Процько за куму хотя у куні не сидів.
Та на саме ж різдво увесь день поклони бив.

Зінець з родичкою тільки женихався,
Та й за те, неборак, у куну попався.

Педько

Пиши ще й се, пандяче, що не велить челяді колядувати.
На улицю ходити і на купалах скакати.
Дівкам не велить вінка робити,
Щоб не грати в карти а в шинк не ходити.
А чому ж небіжчик не тільки на купала ходив, але й навкулачки,
Що не один було од нього лізе рачки!
Ото ж бо сей не йде і нас не пускає,
Тільки в церкві за дяком щодень галасає.
А старий небіжчик не раз в шинку і хрестив
Дитину, на купалах скакав і колядувати ходив.
По весіллях, було, не тільки старостує,
Хоть у приданах ще було і дружкує.
А вінчав небіжчик не тільки з кумою,—
Хоть би хто десь прийшов— із рідною сестрою!
Да вже ж він, покійник, не менше гріхів знав,
Та парафіян своїх так не мордував.
Вільно тоді було, що хотіть, робити,
Не принуждав, царство йому небесне, до церкви ходити.
І лихословиці тоді ми не вміли,
Ото ж бо насущний хліб їли.

Охрім

Тоді, пане Педьку, і біг лучче годив,
Геть сількись, що народ до церкви не ходив.

Тишко

А при сьому ж бо і біг не став годити,
Бо стали дітей ванації учити.

Лаврін

Геть правду казала небіжчиця Настя,
Що не буде народ більше мати щастя.

Супрун

Бо вона бачила, як замирала,
Що п'ятінка святая пречистої прохала:
«Перестали ке, пречиста мати, мене шанувати
Не дай же мирянам щастя і долі мати!»

Ярема

Бо вже швидко мусить кінець віку мати,
Коли вакаційники стали попувати!
Через їх ніколи мирянам і погуляти,
Так коли ж п'ятінку святую шанувати?

Касьян

Та вже так! Прийдеться ходить без сорочок,
А ще ж то треба і віддавати дочок.
Геть як бодня порожня, то ніхто не загляне,
То й дівоцтво їх, як трава, зав'яне!
Чи любо дивиться на Вірку Стецівну,
Що волос посідів, та й не знайде собі рівню?

Ілько

Бо тепер без віна вже й ні до порога.
Ось як дівує і Вірка-небога,
Що й на світі до неї ніхто не загляне,
Геть тим, що в бодні нічого немає!

Луцько

Прийдеться і нашим дочкам дівувати,
Коли буде довго сей піп попувати.

Нечипір

Не бійся, пане Луцьку, не буде довго попом,
Як підемо до хурхурея всі гуртом,
Та як розкажем, як він нами крутить,
То зараз і його до себе прицупить.
Або й супліку оцю як розбере,
То й, може, самого попа до рук прибере.
Та як крутопопи попросим старого,
То не бійсь, зараз нам дадуть другого.
Та як розкажем, годі йому мирянам за шкуру
сала заливати,
Вивчим його, сучого сина, як попувати.
Буде він знати, як шанувати мирян.
Як одвідає хурхурейських барбар.

Антін

Коли б, Нечипоре, хоть по шостаку зложили,
Та підсунули хурхуреєві, щоб його доступили.

Панас

Та й крутопопі треба щось дати,
Бо правду казала небіжчиця мати,
Що без грошей ні до пана,
Як без сукна до гетьмана.

Явтух

Правду оце ти, пане куме, кажеш,
Бо їхать легко, як віз підмажеш.

Описько

Підіть лишень крикніть мого кума,
Да попросіть сюди Безпалька Наума.
Вони люди старіші і всюди бували,
То, може б, щось таке і вони сказали.
Чогось вони і самі сюди чимчикують!
А читай лиш, пандяче, нехай і вони почують.

Дяк
(читає)

В бозі преосвященнійшему, над владиками владичествующему, божієй церкви, яко Христовой невісти, украсителю, божіїх веліній істолкователю, пресвітеров премудрійшему учителю, всіх бідних защитителю, серцю всякой доброй надежди, єпископствующему єпархії Новоглядинськой архіпастирю Іуару Своєвольському от православних села Нерушмене парафіян, пресвітеру Планенной церкви премногогрішних рабов твоїх

Слезноє прошеніє.

Ми, нижайшії раби, просим і мольби дієм! Услиши нас, святий і пресвятий владико, припадающих і молящих тебе, цілующих найсвятійшії нозі твої, просящих милосердія твоєго. Ізбави нас от хищного волка, баснословящого латинщика, недостоїного пресвітерського сана. Ібо як волк овець разгоняет іли яко лев свиріпійший, іский, кого проглотити, тако і сей час по божію попущенію, гріх ради наших, пресвітер Януарій Славолюбський много нам содіяв пакості, удручаше-бо великими наказаніями тілеса наша, і многіє уже солідоваше на хребті нашем беззаконія, яже не бі ліпно пресвітеру такова діла творити, яже тунеядец сей пребеззаконний ізнуряет плоть нашу постом і молитвою, Найгорше діяше — повелі-бо не бити піснославленію,

яже єсть коляда, в пресвятий день рождества Христова, также і прославленію честного пророка і мученика предтечу крестителя Іоанна скакати юношам і дівам чрез огонь, обливаніє в пресвітлий день воскресенія Христова, істребив сплетеніє вінцев, акі мученичеських во время п'ятидесятниці. Но неудоб яже звірообразному оному пресвітеру Славолюбському і вся та веселія, яже бисть, чего і пресвітерствовавший пред сим і вічной пам'яті достойний Фома Боголюбський не воспрещаше, но еще і поучаше по слову псалміста «на всяком місті благослови, душе моя, господа».

Демко

А що ж оце ви написали?
Адже ж ви самі себе зв'язали!
Геть він не сам се крутить,
А все його пан сотник наш учить.

Супрун

Да він же його сюди і втоптав,
Да й за його свою годованку віддав.

Терешко

Та вже ж таки хоть грунти позбуваєм.
А таки його з попівства зопхаєм.

Демко

Та гляди лиш ти, Терешку, не дуже лиш тупай,
Та перше старих людей послухай,
Треба перше сотника схвасувати,
Та тоді будем і на попа прохати.

Наум

Уже, Терешку, не сипати против сили піском,
А через позов будемо ходити пішком.

Тиміш

У їх грошей багато, та вони розумні люде,
Куди піди, то їх право буде.

Педько

Нехай же його недобре опанує,
Коли нам на лихо пішло, нехай коверзує.

Наум

Ходім лучче могоричу пити,
Чим маємо чорт знає що робити.
Та кликніте пандяка, нехай вип'є чарку.

Пархім

Іди за нами, пандяче Марку!

Дяк

Благодарю покорно за вашу ласку, за ваші
привіти,
Іде пономар до церкви дзвонити.

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

ШКІЛЬНІ ДРАМИ

Феофан ПРОКОПОВИЧ

ВЛАДИМИР

ВСІХ СЛОВЕНОРОСІЙСЬКИХ СТРАН КНЯЗЬ І ПОВЕЛИТЕЛЬ, ОТ НЕВІРІЯ ТЬМИ ВО ВЕЛИКИЙ СВІТ ЄВАНГЕЛЬСЬКИЙ ДУХОМ СВЯТИМ ПРИВЕДЕН В ЛІТО ОТ РОЖДЕСТВА ХРИСТОВА 988; НИНІ ЖЕ В ПРЕСЛАВНОЙ АКАДЕМІЇ МОГИЛО-МАЗЕПОВІАНСЬКОЙ КІЄВСЬКОЙ, ПРИВІТСТВУЮЩОЙ ЯСНЕВЕЛЬМОЖНОГО ЄГО ЦАРСЬКОГО ПРЕСВІТЛОГО ВЕЛИЧЕСТВА ВОЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО ОБОІХ СТРАН ДНІПРА, ГЕТЬМАНА І СЛАВНОГО ЧИНУ СВЯТОГО АНДРЕЯ-АПОСТОЛА, КАВАЛЕРА ІОАННА МАЗЕПИ, ПРЕВЕЛИКОГО СВОЄГО КТИТОРА, НА ПОЗОР РОСІЙСЬКОМУ РОДУ ОТ БЛАГОРОДНИХ РОСІЙСЬКИХ СИНОВ, ДОБРІ ЗДЄ ВОСПИТУЄМИХ, ДІЙСТВІЄМ, ЄЖЕ ОТ ПОЕТОВ НАРИЦАЄТСЯ ТРАГЕДОКОМЕДІЯ, ЛІТА ГОСПОДНЯ 1705, ІЮЛЯ 3 ДНЯ, ПОКАЗАННИЙ.

ПРОЛОГ К СЛИШАТЕЛЕМ

Служаще обичному уставу, в академії нашой от літ многих хранимому, се і ми, аще і посліднійшії, недозрілї плоди трудов наших на позор вам производим, великоіменитіє і благороднії слишателіє! А яко не іно что, токмо повість о обращенії к Христу равноапостольного князя нашого Владимира обичним дійствіем представити умислихом. Вина бяше, яко то і місту сему прилично і свойственно слишателем мнится бути: приличен дому єсть образ господина; свойственная пам'ять сином отшедшого далече отца своєго. Се же і дом Владимиров, се і Владимирова чада, крещеніем святим от него рожденная (что паче всіх ізящніє на тебі являєтся, ясневельможний пане, ктиторе і добродію наш, єму же і строєніє сего отчества Владимирового по царю от бога вручено єсть, і Владимировими ідяй равними єму побідами, равною в Росії ікономією, лице єго, яко отческоє син, на тебі показуєш). Убо сего ізображеніє прийми от нас, яко того ж великий наслідник, вмісто привітствія. Зри себе самого в Владимирі, зри в позорі сем, аки в зерцалі, твою храбрость, твою славу, твоєй любви союз з монаршим серцем, твоє істинноє благолюбіє, твою іскренную к православной апостольской єдиной католической вірі нашой ревность і усердіє.

ДІЙСТВІЄ 1

ЯВЛЕНІЄ ПЕРВОЄ

Ярополк

З безди подземних, з огненной вихожду геєнни
Ярополк, братним мечем, люті убієнний,
Брат князя Владимира. Ні! Глагол сей ложний.
Не Владимир мой брат єсть, но враг мой,
безбожний
Братоубійця. Кая лесть! Многажди красно
ім'я будет, но своей вещі несогласно.
Владимир — владініє мира знаменует,
а брат мой з родственною кровію воюєт.
Брат мой,— о горе! — і сей глагол неістовий:
враг мой, супостат лютий, жрець моєя крові.
Сіє ли знаменіє братней любві? Сіє
усердіє ко брату? О вік мой! О дніє
Лукаві! Да помрачит вас мрак нечаянний!
Но гді єсьм? О люті мні! Гді єсьм, окаянний?
Что вижду? Кієв се єсть. Горе мні! О горе!
Умерши єдиною, се уже повторе
Умерти чаю. Почто, плачевний удоле
адський, послал мя єси сімо? Сіє поле
Большую скорб і позор лютійший іміет:
увидить мя Владимир і паки убієт.
Аще же і не может меч духа убити,
обаче кая туга, кая скорб видіти
Міста сія! Зді княжий престол, зді державу
всеросійськой області і толику славу
Брат зависний содержить; аз же приях рани,
аз смерть под'ях горькую, тоєяжде страни
Отчич, дідич, наслідник. Кто от вас, о бозі,
тако владієт миром? Єдин іли мнозі
Промисл віщий імате? Такова ли ваша
правда? Братоубійці честь за казнь прияша!
А єго же убиша, смерті неповинна,
єще низвержен єсть в ров темний! О безчинна
Сонма вашего, бозі! Но как мя сила,
чия вражда на сіє місто понудила
Ізийти з бездн адових? Скорб там велика,
но горіє от огня гризет человіка
Зависть неутолима. Зді убо утробу
мою зависть снідает; зді мене ко гробу
Болізнь влечет внутрняя. Лучше би умріти
паки; тако не могу, окаянний, зріти

На цвітущую область враждебного брата.
 Зді его сокровища, зді царська палата;
Зді враг мой, на престолі сидя превисоком,
 сам честен сий, протчіїх величавим оком
Презирает. Сам токмо драгий, світлий, златий;
 протчії, пред ним просто не сміюще стати,
Гиблють себе смиренно; іний же, под нозі
 пав, лежить і бездушен трепещет на мнозі.
Мнозі от іноземних приходять зо дари,
 господем зовуть; он же окружен боляри,
Легким степенем сімо і овамо ходить
 і, всіх удивляюще, бров горду возводить.
О люті мні! Люті мні! Весьма ішезаю!
 Весь гину от зависті! І не ощущаю
Утроб во мні зажженних. Вещ єсть невозможна
 не завидіти тому, іже брат сий ложна
Імене іскренному брату своєй часті
 завидить і звисной не наситить страсті,
Аще не в братней крові меч лютий упоїть.
 Коїх убо зол єму желати достоїть?
О граде тяжкий моїм очесам! О злого
 жилище розбойника! Добрі такового
Князя достоїн єси, але болізнь чужда
 не болить тебі, аще неправда і нужда
Місто імат у тебе. І єще повсюду
 проноситься вість, не вім, ізшедше откуду,
Аки би Христов закон в тебі імат бити
 і з богами Владимир дерзнет брань творити.
Христе, аще ти єси цар і господь всея
 твари, гді суд істинний? Гді правди твоєя
Неложноє мірило? Убійця во славі
 от тебе вінчан будет і тако державі
Твоєй угождаєтся! Сродственния крови
 губитель любим тебі? О суд неістовий!
Но ви, бозі лучшиє, привратіте сімо
 уми прозорливиє, виждте, что творимо
Зді будет: Владимиру брата не довлієт
 убити, брань вознести на богов імієт.
Что вам мниться? Тебі же найпаче, державний
 Перуне [1]? Виділ єси, когда мя злославний
Убиваше мучитель, і стріл огневидних
 отнюд не пустил єси і сим всіх безбідних
Розбойников сотворил. Вижд, что імат бити:
 брат мой тебе самого хощет сокрушити.

ЯВЛЕНІЄ ВТОРОЄ

Жеривол волхв, Ярополк

Ж е р и в о л

Кто зді тако на боги хулить?

Я р о п о л к

Стой, не бойся.

Ж е р и в о л

О люті мні!

Я р о п о л к

Не бойся.

Ж е р и в о л

Перуне, устройся.
Поможи, сильний боже!

Я р о п о л к

Что тако безумен
Стал єси, Жериволе? Іли дітоумен
вік тебі возвратися? Ні ли мене віси,
Кто єсьм аз? Стой, не бойся. Кії тамо біси
смущають тя і мещуть?

Ж е р и в о л

Вім тя, о владико!
Князь Ярополк єси ти.

Я р о п о л к

Что убо толико
Вид мой тя ужасаєт?

Ж е р и в о л

Мертва тя спишахом,
того ради, видя тя, коліблюся страхом.

Я р о п о л к

Вім, яко на мертвецов і зріти живії
от трепета не могуть. Но позори сії
Тебі, мню, не страшні суть: ти тайними слови
каменнія от гробов откриваєш крови
І гниющія уже возбуждаєш тіла;

к тому воздушних, лісних і геєнських сила
Духов повинується тебі, а на чари
твоя сонце міниться, померкають зари.
День во тьму облачиться. І недавно в темной
сітующе геєнії, слишахом от земной
Страни глас проходящий,— пініє то бяше
тайн твоїх. Абіє все сонмище наше
Возтрепета, сам токмо цар не ужасеся
і позна глас і, єгда многоє стечеся
К нему полчище духов. «Поспішно летіте,—
рече,— Жеривол гласить, что велить, творіте».
І многих посла к тебі.

Жеривол

Всегда аз довольний
любві єго, за что єсьм сам єму невольний,
Ні свобод, в раба єму з тілом і душею
вірно себе написал кровію моєю.
Недавно он мні присла дар неоціненний,
злат сосуд, нікоєя сили ісполненний,
От него же аще что мало іспиваю,
абіє со мертвими і біси дерзаю
Сходитися. Тебе же нині устрашихся,
яко сили тоєя єще не напихся.
Прости, о владикó мой! Не буди твоєму
величію противно, дам кріпость моєму
Малодушію.

Ярополк

Ність в сем моєй укоризни,
не требі гнушатися царськой даровизни.

Жеривол

О вісти сей веселой! Кого вижу, княже!
Ярополк єси, добрі познаю. Коя же
Вини к нам пришел єси от мертвих?

Ярополк

Вас ради.

Жеривол

Како?

Ярополк

В бідах вам ваших желая отради,
Не прийде ли во слух вам, что ваш умишляет
князь на ви?

Ж е р и в о л

Что новоє? Он давно являет
Сверіпство своє: уби тебе, брата родна.

Я р о п о л к

Жертва великих богов ніст к тому свободна.

Ж е р и в о л

Что слишу?

Я р о п о л к

Християнський закон восприяти
Умисли, от богов же всячеськи отстати
хощет.

Ж е р и в о л

Га! Га! Га! Га! Га! Істинное слово.
Аз сам без вісти сея (повім нічто ново
і вам невідомоє), аз (глаголю вірно),
Аз первий в сем подозріх єго. Лицемірно
начат богом служити. Слиши тайну странну.
Первіє он ко богом і жерцом пространну
імі руку і, єгда жертву приношаше,
Радость, празник, торжество, веселіє наше
бі тогда; воли толсти і тучниє крави
Убиваеми бяху, і довольни страви
не боги токмо, но і жерці іміяхом
І не токмо ни мало тогда не алкахом.
Но — віруй ми, о княже! — жрець Перуна-бога
Добрі чревоісполнил от тука премнога.
Со Перуном (віси, что імам глаголати),
Со Перуном могох мя, грішна, соравняти.
Но уже тую щедрость ізміни. О студа!
Даде вчера єдного козла, тако худа,
тако престарілого, тако безтілесна,
Тако ізнуренного, ізсохша, безчесна,
тонка, лиха, немощна, безкровна, безплотна,—
Єще ножа не приях, а смерть самохотна
постиже єго. Гнів ли уби єго божий,
Іли яко не бі в нем, кромі лихой кожи
і под кожею костей, тілесе ни мало.
Что убо мниться тебі? Коє се настало
время! Не нам се нужда твориться, но, стада
Не ядше, ізмруть бозі.

Ярополк

Єще прежде глада
побієт їх Владимир, дерзнувший пролити
Кров братнюю, дерзнет он і богов побити.

Жеривол

О лютой дерзості! Но повіжд ми подробну,
Молю, коїм образом тако неподобну
смерть под'ял єси. Аз бо ничто же вім іно,
Токмо яко брат брата умертви безчинно.

Ярополк

Відом єсть вам давній наш свар. Но се не буди
Дивно: претикаемся часто, суще люди.
Зри же, како не равни братніє бувають
Серця. Уви, над міру себе возвишають.
Владимир, мній возрастом, долженства своєго
Ни мало не пом'яну, ни проси моєго
он, престарілой отець сущі злоби, мира.
Аз просих, но не бяше злобі єго мира.
Всемощний, но не могий явним і оружним
Видом мя побідити, побіди безмужним.
Лесть прsiять вмісто меча; мниться бути мирний
Во слові, во серці же ношаше яд звірний.
З моєго ж смиренія он хищнія сіти
Соплет на мя, взиваєт дому посітити
і утвердити завіт. Аз прост і ничтоже
Злого в толицей любві чаях,— но бо може
вірная любов бути, ні распря почиєт,
Где любові знаменія віра не іміет,—
пойдох аки ко брату. О день і час лютий!
Камо ідох, безумен? Три крати на пути
конь преткнуся, три крати вран прелеті черний,
Третій час дне три крати нарекох вечерний.
І воспящаше мя друг, даяй совіт здравий,
Но не воспященни суть божія устави.
Прийдох уже ко дверем, чая яко тіми
Вхожду в дом братний,— во мрак вічний вніийдох іми.
Єгда бо праг преступих, отсюду і сюду
На мечі мя под'яша. Моїх же оттуду
всіх воєв воспятиша; єдин со двоїми
Всує брахся, весь люті на мечах носимий,
яко медвідь, єму же в перси ловець сильний

Рожен вонзет, мещется всує і безділъний
гнів ярить, і єлико бореться кріпчає,
Толико в онь желізо входить глубочає;
сице аз, бідний, брахся, посліди же тамо
Падох і валяяся сімо і овамо
в крові моєй, сугубим путем пустих душу.

Жеривол

Не могу се слишати, но отмстити мушу!
О бозі, помозіте! Аще мої пісні
Сильні суть і могуть что, да пройдуть в безвісні
міста, в дебрі, в пещери, в ріки, в бездни,
в гроби,
В глубокія великой матері утроби.
Подвигну мертвих, адських, воздушних і
водних
Соберу духов, к тому звірей многородних
созову купно, прийдуть змії страховидні,
Гади, смоки, полози, скорпії, єхидни;
совлеку сонце з неба, помрачу світила,
День в нощ претворю: яві будет моя сила.

ДІЙСТВІЄ 2

ЯВЛЕНІЄ ПЕРВОЄ

Курояд жрець

Слишіте празнична рога!
День прийде Перуна-бога,
День шумний, бурний, ужасний,
празник громний, велегласний.
Слишіте, рустії люди!
Доми, орудія, труди,
Торги, купля оставіте,
спішно на празник ідіте!
Воли, крови ізбирайте,
толстії жертви давайте!
Он єсть бог молнієлучний,
любить м'яса зіло тучні.
Слишіте празнична рога!
День прийде Перуна-бога,
День шумний, бурний, ужасний,
празник громний, велегласний.

ЯВЛЕНІЄ ВТОРОЄ

Піар з Курояндом

П і а р

Курояде, престани, престани, престани!

К у р о я д

Что тако, о Піаре?

П і а р

Всує нині страни
Оглашаєш, не будет, не будет днесь жрома
жертва; не движи людей.

К у р о я д

Невіже! Єсть грома
Празник.

П і а р

Чесний Жеривол не готов єсть.

К у р о я д

Како
Жеривол не готов єсть?

П і а р

Не готов єсть всяко.

К у р о я д

Ко чему єсть не готов?

П і а р

Не готов єсть жерти.

К у р о я д

Дадіте ми, о бозі, да аз тако терти
Возмогу кури моя, яко он всеціло
трет воли безмірния! І на сіє діло
Что єсть нужно, молю тя, повіжд.

П і а р

Ність удобна
времені, яко вижу.

Курояд

Річ се неподобна.
Жерти єму ність время? Прелщаєшся, друже,
і віруєш; аз же ні, но чаю, что уже
Он би хотіл, даби бил празник непрестанний.
Дивну вещ реку: видіх, когда напитанний
Многими он жертвами лежаше во хладі,
а чрево єго бяше превеликой кладі
Подобноє; обаче в ситості толикой
знаменіє бі глада і алчби великой:
Скрежеташе зубами, на мнозі без міри
движи уста і гортань. І достойно віри
Слово твоє, Піаре: «Время не імієт».
І во сні жрет Жеривол.

Піар

Се не розуміет
Любимий мой Курояд Піарева слова!
Ріх «не імат времені», видя, не готова
Єго бити.

Курояд

Мню, зубов не ізостри іли
не іспразни стомаха.

Піар

Ругаєшся; ні ли
Во гріх не вміняєши дерзок сміх творити
з мужа толь велебного! Что ж іміет бити,
Увіси потом.

Курояд

Почто празника не творить?

Піар

Нині сіє довліет.

Курояд

То он нас поморить
Гладом.

Піар

Нужда терпіти.

Куроял

Но молю тя, кая
нужда се необична?

Піар

Аз, дрова збирая
На жертву, ходя нині сквозі ліс пустинний,
і се біжаше скорий, простовлас, безчинний
Жеривол і, от землі вихром подносимий,
не позна мя при путі, но неудержимий
Біг творя, пущаше вопль в дебрі необичний,
от всіх же стран пустині страшні і различні
Отповідаху гласи, і свисти, і кихти.

Куроял

Скорб нікую іміет.

Піар

Сего ради ріх ти,
Яко ність готов жерти.

Куроял

Убо потерпімо,
что се будет. Но се он, се он біжить сімо!

ЯВЛЕНІЄ ТРЕТОЄ

Жеривол, Куроял, Піар

Жеривол

Скорб велія! Люті мні! Скорб, братіє, зільна!

Куроял

Что ти єсть, Жериволе? Престани! Бездільна
Толикая печаль єсть. Аще і что злоє
случиться ти, сотворше совіт, можем тоє
Іспpавити і в добрий случай преміняти.

Піар

Скажи, да совітуєм.

Жеривол

Ничтоже совіти
Успіють, аще сами не потщаться бозі.
Не вісте ли, о друзі, яко зіло мнозі.

Супостати на богов і на нас возсташа?
Воводять Христов закон.

Піар

Убо, чесность ваща,
Призови силу богов: твоїх они піній
слухати навикоша, ниже повеліній
Преступають.

Жеривол

Нині біх в дебрех непроходних
і созвах безчисленних, лютих, страхородних
Сонм духов неізчетний. Єгда же познаша
нужду мою, скоро всі равним совіщаша
Гласом, яко не требі вести всего полка.
«Ми,— рекше,— увидіхом от слов Ярополка,
Яко князь ваш Владимир, іже скорб толику
наводить, страсть імієт зільну і велику
Ко похоті тілесной і ко мирской власті.
Того ради цариков, іже тіми страсті
Владіють, звати треба. Тріє суть: біс мира,
біс плоті, біс противства божія. Тим віра,
Нам неблагоприятна, коліблется всюди.
Но тії где-сь странствують. Убо наші труди
Будуть в том, да поіщем і пришлем їх скоро».
Се рекше, полетіша поспішно і споро.
Тих на помощ аз чаю.

Куроялд

Люті! Что се странно?

Жеривол

Что ти єсть, Курояде?

Куроялд

Бозі нечаянно
Возтрепеташа.

Піар

Ніcть то, разві примрак нікий
і мечтаніє ти бисть.

Куроялд

О позор великий!
Смотри ж сам.

Жеривол

Знаменіє сіє єсть ужасно!

Піар

Зови сих, Жериволе! Труби велегласно!

Пісնь Жеривола

Аде, на помощ возстани,
спішно двигни твоя брани,
двигни сили, двигни власти,
твоя імат честь упасти.
Вітре пернатий, воскорі
преносяй корабль по морі,
помощной нам адской силі
подаждь воскоріє крилі.
Летіте, дусі, летіте
нам на помощ, не медліте!
Ізостріте гніва жало:
люто время нам настало.

ЯВЛЕНІЄ ЧЕТВЕРТОЄ

Біс мира, Жеривол

Біс мира

Что се тако нужноє і кая потреба
тако скорой помощі, Жериволе?

Жеривол

З неба

О господіє мої, послаша вас бозі.
Не вісте ли, в Кієві что твориться? Мнозі
Лжемудрці, лжепророки, хульники возсташа:
пасти імат закон ваш, пасти віра наша.

Біс мира

Кто таких злих навітов вина?

Жеривол

Князь вельможний.

Біс мира

Не бойтеся, дерзайте! Ні ли он, безбожний,
Приймет моїх совітов, аз отмщу сторично.

Обаче не мню тако: князю ли прилично
Да свою розп'ятому і нищему вию
Христу приклонить? Люті! Аз недоумію
Об'яти се мислію, ниже помисл умний
може сіє сказати. І аще безумний
Сотворить тако, аще от греков прельстися,
вісте ли ви, кому он в сем уподобиться?
Константину[2] оному, іже риболова
Петра, всіх худійшого, і з ним неістова
Шатерей ділателя Павла, во сні п'яний
узрів, тако восприять совіт їх поганий,
Аки би був болярский, і себе в неславу
толикую воверже, яко злату главу.
Не усрамися старцю Сильвестру худому
преклонити смиренно. Всі царського дому
Возсміяшася тогда; ми же наєдині
на мнозі плакахомся і даже донині
Плачем, толику єго погибель помняще.
О Христе! Аще прельстиш і сего і аще
Поймеши Владимира, буди (яко лживий
твердить о тебі народ), буди бог правдивий!
Аз же да не буду цар, да не буду чесний,
да не буду всесильний. Калугеров лестний
Вождь, о мой Жериволе, язик да устроїть
і да много глаголет; мні же надостоїть
Словом прельщати, ділом хощу показати
что могу.

Жеривол

Равно тебі благодарствовати
Не можем ми, о царю! Твоя будет слава,
але твоя сих лестцов побідить держава.

Біс хули

Не менш о сем потщуся і аз, Мире златий!
Зріте же, аще любить істинну розп'ятий.
Яко сам злодій бяше (не бо среді двою
злодію розп'ят би був), тако зо собою
І полки злодійськія вести зіло любить.
Кому се ність ізвісно? Сам он гласно трубить
В своєм євангелії. «Не прийдох призвати
праведников,— глаголет,— но грішних
взискати».
Тожде ділом являет. Донелі державний
Владимир ім'я іміл доброє і славний
Мужеством бі, і Христу он мняшеся бити

непотребен. Но єгда сродную пролити
Дерзну кров і княжеський сан сотвори мерзкий,—
сотвори себе Христу любима, да дерзкий
Будет оттоль розбойник: убо богов сила
ненавидить всячеськи толь скверного діла.
Но недолго гріх ходить вольний і безказний,
во слід злодіянія пойдет неприязний
Гнів мой: вложу в мисль єму христоненависні
помисли, на язик же наведу безвісні
Хули. Мняшеся тебі, о тектонов сину,
яко Владимир будет равен Константину,—
Будет противу тебе Іуліян вторий.

ЯВЛЕНІЄ ПЯТОЄ

Біс тіла і Жеривол

Біс тіла

Простіте, аще мало закосних; аз скорий
Всегда на сицевую помощ, днесь єя же
іщеши, Жериволе!

Жеривол

Ні, о любві княже,
Не на мя пущай стріли; вім, яко твоєго
лука язви сладкі суть, но тіла моєго
Всі уди, всі утроби твоїх ран суть полни.
Язви князя нашего.

Біс тіла

Но он весь єсть больний
От стріл моїх: триста стріл, ядом напоєнних,
внурих єму во серце, триста жен сочтенних
Біситься любовію.

Жеривол

Но вся отринути
хощет уже.

Біс тіла

Кто тако жестокий і лютий
Любов єму от'ємлет?

Жеривол

Єдин, убо віси,
єдин безчеловічний всесладкія біси
Христос от душ ізгонить і всім єсть противний.

Біс тіла

Не скорбіть. Покажу вам образ зіло дивний
Християнськой чистоти. Яко к вам позванний,
не скор прийдох; не вісте, чим бих удержанний.
В далекой страні, Христа держащей устави,
двоє суть княженія особной держави.
Двоїм їх князем любов ко єдиной діві
вліях в серце; недолго убо в тайном гніві
Прибиша зо собою, скоро ярость звірну
откривше, лютую брань і силу безмірну
Двигнуша і єдиной жени ради тако
кров людей безчисленних проливають, яко
Троянськая іногда брань[3] долго ліяше,
когда греком Єлена похищенна бяше.
Тако мя побіждають християне!

Жеривол

Убо
со Владимиром тебі братися сугубо
Удобнійша брань будет: понеже бо зіло,
яко повіствуєш, єдной жени тіло
Двох мужей побіждает; колми паче триста
зв'язати єдиного могуть і од міста
Двигнутися не дадуть, аще приложиши
о том попеченія.

Біс тіла

Всує ся трудиши,
Жериволе! Наша в том печаль, наші труди.
Ти отселі, молим тя, безпечален буди.

Жеривол

Братія, радуймося: еще не уможет
Христос торжествовати, ні єму поможет
Многорічіє жерцов єго.

Піар

Нам прилично
еще пред побідою піти краснолично.

Куроял

Прилично воістину.

Жеривол

Устройтеся спішно,
спішно до скаканія, аз же вам утішно

Явлю зде знаменіє: понеже імами
сладкіє піти пісні, бозі же зо нами
Будуть скакати, токмо первіє їм мушу
пришептати і дати коємуждо душу.

Ідоли зо жерцями, поющими пісньь, скачуть.

ДІЙСТВІЄ 3

ЯВЛЕНІЄ ПЕРВОЄ

Владимир, Борис, Гліб

Владимир

Борисе, чадо моє!

Борис

Что, отче, велиши?

Владимир

Виділ єси от греков посла? Что ти мниши
О єго віщанії?

Борис

Закон свой прияти
совітуєт, но требі болієе слишати
О том, да вся ізвісна будуть.

Гліб

Аще вольно
что мниться мні сказати, о отче?

Владимир

Довольно
Глаголи, чадо Глібе!

Гліб

Аз отнюд не знаю
в чем стоїть закон Христов; обаче не чаю,
Даби не любве ради посла сицевого
послал цар візантійський. Аще бо би злого
Був он ухищренія, з лукавим навітом,
не то би своїм тебі представлял совітом,
Что самим їм свято єсть, велико і чесно.
Но єгда что сам любить, то давать не лестно

Мниться дарованіє. К тому кой зде бити
может подзор лукавства? Єгда-бо змісити
Кров їх з нами хощеши, чаю, видять ясно,
яко мир їм даєши, ниже что ужасно
Іли враждебно от нас себі ожидають.
Враги не сим образом кров свою змішають.
Убо молю, не спішно і не без отвіта
отслиши філософа, но єго совіта
Не возгнушався, вели єму, да подробну
закон Христов із'яснить і віри удобну
Покажет віру свою.

Владимир

Аки би єдино
серце імами, Глібе! Аз ничтоже іно
Помишляю; прочеє віруйте ми, чада:
мнозі к нам прихождаху з Візантії-града
Царськії посланници, обаче єднако
іміх серце, ниже что внутр іміх. Інако
От сего сотворися: єдва-бо он слово
прорече ми і Христа пом'яну, что-с ново
Не вім і дивну в серці ощутих ізміну
і, что всіх єсть дивніє, аки не єдину
Річ слишах, двоїх ніких устен слово бяше.
Філософ убо, стоя, своя глаголаше.
В мислі же моєй нікто тайним си язиком
(отселі, мню, не слишан бисть он человіком)
Повість філософову кріпкими ізвіти
утверждаше. Моя же утроба горіти
Мняшеся, і страх нікий пронзе мя; оттолі
не вім, како ко моєй приліпися волі
Ім'я християнськоє, наші же мні мертви
бозіє мняться бути і мерзкі їх жертви.

ЯВЛЕНІЄ ВТОРОЄ

Вісник, Владимир, Жеривол

Вісник

Жеривол входа просить, княже!

Владимир

Невозбранно.
Повіми єму о сем слово нечаянно.

Жеривол

Іменем богов наших многих літ желаю,
княже, державі твоєй.

Владимир

Что нового чаю
Слишати, Жериволе?

Жеривол

Вельможний владико!
Желал би лучшую вість носити. Велико
І страшно знаменіє бозі нам дадоша:
зіло розболішася.

Владимир

Но не у помроша?

Жеривол

Не буди то, господи!

Владимир

Се убо не тако
страшно, яко рекл єси.

Жеривол

Умирати всяко
Бозі не могуть, їх бо вредити ничтоже —
ні огнь, ні меч, ні вода, ні земля — не може.

Владимир

Не вім сего.

Жеривол

Єсть єдин вред смертний: от глада
умирають іногда, того ради стада
Тучнії їм на жертву обикоша слати
боголюбці, от них же первого тя знати
Должни єсьми, о княже!

Владимир

Но рци, в чем болють
бозі твої.

Жеривол

Первіє твої суть. Іміють
Сокрушенні нікіє кійждо своя уди.

Милостив убо буди їм, молю тя, буди
Милосерд.

Владимир

Что же творим? Послухай моего
совіта, Жериволе! Інного коего
Большого взищім бога.

Жеривол

Бути се не может.
О княже, како єдин толиким поможет
Народом твоїм?

Владимир

Ні ли єдин аз владію
всім народом? Что се єсть, аз недоумію
Сказати.

Жеривол

Ність се дивно, ність ни мало чудно.
Ти больш смисла імаши, їм же тако трудно
Мудрствовати. Ти, єгда ізийдеш от тіла
(не лгу, ні ласкательно глаголю), до зіла
Превознесен будеши і над всіх немало
богов болій: мал тебі Позвізд [4], мал Купало [5],
Мал Мошко [6], мал Коляда [7], мал Волос [8];
сравненний
з тобою і сам Перун будет умаленний.

Владимир

Аз толик сий, обаче от меча боюся
смерті. Богов же како (что се єсть дивлюся),
Богов како не может тоєжде вредити?

Жеривол

Ріх, яко кромі глада не могуть умріти.

Владимир

Вім убо, Жериволе, како тя сотворим
безпечальна, да гладом больних сих поморим.

Жеривол

Что слишу? Аз погибох. О княже всезлатий,
вседрагий, вселюбимий, всемощний, багатий!
Престани сих помислов! Буди милосердний!

Виждь слези, вождь трепет мой, вождь плач
мой усердний,
О княже! О господи! О владико! Кую
злобу богов видиши, яко сицевую
Ярость на них воздвиже?

Владимир

Аз от любви сіє,
не от ярості творю, да бозі благіє
В болізни не мучаться. К тому, что пользують
больні? На что потребні суть?

Жсривол

Ясти требують,

Владимир

Жериволе, вижу тя великого бити
боголюбца; но сіє нужно отложити
На інно время. Нині послушай моєя
потреби. Дойде ли вість чесності твоєя
О прибувшем к нам послі царськом?

Жеривол

Слишах, княже.

Владимир

Мню убо, яко віси і вину, єя же
Приход єго єсть?

Жеривол

Не вім, но боюся зіло
прихода єго сімо: імат бути діло
Ратно, немирноє.

Владимир

Ні єще завіщанний
мир зо нами кріпчає хощет сей посланний
Утвердити: совіт же дает в кріпость мира,
да і от нас Христова восприйметься віра.

Жеривол

О княже! Что се слишу? Се мир? Се брань зільна,
яковой от літ древних Росія всесильна
Єще не іміяше.

Владимир

Не нанесет брани
цар, аще і не приймем віри їх. Престани
Всує скорбіти. Твой же кой совіт єсть? Како
на се їм отвіщаєш?

Жеривол

Не хощем вас всяко
Послушати, ні ваша приняти совіти.
Ми больш богов імієм.

Владимир

Но на їх ізвіти,
Іми же нас приводять, что рещи імами?

Жеривол

Вім, что се єсть: прітися словом хощут з нами.
Аще тако добрі єсть; всує уповаша,
яко ність ум в Росії, яко область ваша
Мудрецов не іміет. Да урозуміють
невіжу Жеривола.

Владимир

Скоро зде іміють
Бути, аз бо їх просих. Ти же удалися
мало; їм же, пришедшим, паки возвратися.
Дерзок єсть, но не чаю, не препрін от слова
мудрець наш аще будет.

Гліб

Обично такова
Дерзость величавая в ділі не бувает
многомощна і себе суетну являет.

Борис

Посел, яко же слишах, вельми єсть славимий
во Греції філософ, і между своїми
Єдва єму, глаголють, обрітеся равен.
Іскусен в ученії, красномовством славен;
К тому же і странніі ізучи язики,
уміет і наш руський. Муж же сій толикий
Не кичиться, глаголють, но кроток єсть в нраві.

Владимир

Вірно слово: бесіда его творить яві,
Яко славное его ім'я не єсть тощно,
з бесіди бо, каков кто внутр єсть, знати мощно.

Вісник

З гречеськой землі посел паки входа просить.

Владимир

Да прийдет зді, іже нам добру вість приносить.

ЯВЛЕНІЄ ТРЕТОЄ

Філософ, Владимир, Жеривол

Філософ

Первий мой приход, княже, велінний ми бяше
    царем моїм, нині же величество ваше
Прийти веліл ми еси. Аз яко моєго
    царя і величества, такожде твоєго
Творити волю готов: оному повинно,
    тебі любовно должен, обоїм всечинно.

Владимир

Сіє ти усердіє і любов толика
    велить ми потщатися, да цар і владика
Твой мене не побідить ниже да превзийдет
    в любві своєй ко тебі. Но да больший прийдет
Сей долг на мя любовний; молю тя, не буди
    тяжек (аще хощеши, да не всує труди
Пути твоєго пойдуть), скажи нам подробну
    глави ваших уставов; сотвори удобну
Увіренію бути віру нам Христову
    да увіми, какову взяти і какову
Отвергти подобаєт.

Філософ

Во всякой потребі
    должен тебі єсьм, в сей же найпаче єсть требі
Да служу неліносно; на діло бо сіє
    не токмо мя цар посла, но і приліжніє
Сам бог завіщаваєт.

Жеривол

Что ми велить ваше
    величество? Се прийдох.

Владимир

Давно ми мисль бяше
Призвати чесность твою; угодна обаче

не бі времені, нині єсть. Тебі найпаче
Достоїть се відати, кія ми совіти
преподает цар римський: закон ізмінити
Совітует, ти же нам закону начало.

Жеривол

Непотребна ізміна, ідіже ни мало
Зла не обрітается. В нашем же уставі
кій порок єсть? Разві то відомо державі
Твоєй буди? Большіє жертви приносити
богом должно єсть; зри-бо, что нам сотворити
За нелюбов прещають. В сію нощ до ложа
приступи ко мні нікто худ, сух, кость і кожа
Єдина; аз не познах, Купало же бяше.
І, скорбен, возрів на мя, рече: «Чесо
Беззаконіє растет, малить же ся зіло
боголюбство? Видиши, Жериволе, тіло
Моє коє єсть? Гді суть многотучні жертви?
Мните ли, яко бозі сильнії суть мертві?
І не требують ясти? І тебе самого
козлоядом назвати требі. Таковаго
Зла не терпим прочеє! Не даєте ясти!
Ми убо вас жаждею сотворим пропасти.
Ізсушим Дніпр іли біг єго воспять пустим,
но і самий по малі род скупий опустим».
Се рек, мняшеся на Дніпр скоро отходити,
аз же остах трепетен. Что убо творити
Імами і коєй нам требі єсть ізміни?
Отсюду познай, княже!

Філософ

Соннія то сіни
Бяху і позорище трезвим не ужасно.
Слиши, что не от нощна примрака, но ясно
Пред всіми ти глаголю: не токмо вод річних
не ізсушать вам бозі, но, аще от вічних
Обителей бог призрить милостивно на ви,
в воді той богов ваших сокрушаться глави.

Жеривол

Да на твою-то прежде обратиться, мерзкий
хулниче, клеветниче!

Владимир

Что ти тако дерзкий,
Жериволе? Посел єсть і откуду, віси,

і до кого прислан єсть. Іли в слові ніси
Іскусен? Словом чинним, не сваром преприся.

Жеривол

Аще тако велиши, княже, добрі случися
Час мні сей. Но что імам глаголати з вами?
Єдин вам токмо єсть бог?

Філософ

Єдного імами.

Жеривол

Слишах тако. Се же что? І како он нужди
всіх человік понесет? Како єму чужди
Скорби во сердце внійдуть? К тому аще бозі
вам кромі единого не суть, почто мнозі
Жерці во вас? Єдин ли всім тим довольствует
вол на жертву? Что се єсть? Сам же что готует
Ясти себі бог? Рци ми. Велiл єси, княже,
словом препиратися; аз нікоєяже
Не вижу в нем мудрості: молчить, не віщает.

Філософ

Таков слову твоєму отвіт подобает.

Жеривол

Таков і аз вім, ібо аще достизати
висоти моїх словес не можеш, молчати
Нужда ти єсть. Но рци ми, коєй найбольш сласти
в яденії бог іщет? Что найпаче ясти
Любить он? Рци, молю тя.

Філософ

Аще би не тако
земен був, могл би єси знати, яко
Дух сокрушенний — богу жертва єсть любима.

Жеривол

Ха, ха, ха, ха! Слишіте! Слишіте славима
Бога християнського! Убо ниже піет;
жаждний, гладний і бідний — дух єму довлієт,
Парею сит.

Всі жерці сміються.

Філософ

О, сміх ваш достоїн слез многих.

Жеривол

Ми же богов імами не тако убогих:
Упиваються медом; гусей, курей страви
тучать їх, а найпаче тучнійшіє крави
І воли пожирають. Єще ти немногу
вещ реку: коє лице свойственно єсть богу,
Красноє ли білоє? Кий шар їм приємний?

Філософ

Вім, кий вид богов ваших — черні суть і темні.

Жеривол

Ваш же каков?

Філософ

Не віми, єсть-бо невидимий.

Жеривол

Слишіте, что нам сказа? Се ли он хвалимий
Філософ? Чуждих богов вість, не вість своєго!
Не вість, в кого віруєт. Княже, виждь коєго
Учителя імаши.

Владимир

Престани! Стижуся
красномовства твоєго.

Жеривол

Владико, чуждуся
Твоєму величеству. Віруй ми, нігде же
тишайшія бесіди не суть, но понеже
Кратким словом істину хранити ність вольно,
ділом смирю хульника, а смирю довольно.

ЯВЛЕНІЄ ЧЕТВЕРТОЄ

Філософ, Владимир, Борис, Гліб

Філософ

Не буди величеству твоєму в досаду,—
се ли в вас мудреці суть? Аз овчему стаду
Не дал би сицевого вождя.

Владимир

Сіє возписати
не требі єсть закону, ниже порицати
Державу нашу: род наш жесток, і безсловний,
і письмен ненавидяй — сему єсть виновний.
Но не во всем Жеривол глагола безумні:
како єсть бог невидим, не вім аз.

Філософ

Розумні
Отсюду начал єси. Аще бо видимий
був би бог человіком, не був би множимий
Собор многобожія, но ниже би вірі
возмогло тогда бути місто во всем мирі.
Віра єсть вировати во вещ таїнственну,
ниже єсть неприлично бути сокровенну
От очес смертних богу. Сонце, ходяй горі,
обаче дерзких очес не терпить: воскорі
Отвращаєт зіницу. І ви, земні суще
і тожде со іними єстество імуще,
Честі ради не всім вас хощете являти,
многим на престол царський невольно взирати.
К тому бог дух єсть, ниже вещество іміет,
і тако до зрінія єго не довліет
Око плотськоє. Се же яві єсть отсюду,
яко і душі нашей не можем отнюду
Видіти, какова єсть.

Владимир

Како убо віми,
яко бог єсть, понеже нам єсть невидимий?

Філософ

Сей розум от єстества іміет начало.
Древнії бо елліни, не суще ни мало
От бога ізученні, сіє іміяху
познаніє. Єгда бо весь мир розсуждаху,
Видяще в нем толь многу твар і толь различно
зданіє і всім вещем данноє прилично
Свойство і согласіє, яко і в толиком
множестві не ратують на ся, но в великом
Мирі стоять і в єдин конець наміряють,
ниже когда данний їм чин свой ізміняють.
Свой путь імуть світила, свой брег знають води,
своє время відаєт земля, із ней плоди
Ісходять, кийждо от них во время подобно.

То зряще, філософи ріша: «Неудобно
Бути сим без начала і потребной власті.
Но нікто созда сія і держай упасти
Не дает і премудрим смотренієм строїть:
убо того і богом нарещи достоїть».
Тако всі мудрствоваху.

Владимир

Добрі се. Но кая
нужда єсть, да многія твари розсуждая,
Познаїм токмо бути єдиного бога?
Многих бо создателей твар требует многа.

Філософ

Ні, княже! Не может-бо что началом бути,
аще не єсть єдино: началу іміти
Первенство подобает. Убо аще мнозі
суть во вас; всі ли тіє первіє суть бозі?
Аще ні, єдин убо; аще же всі, како
в многом числі ність вторий, ні третій? І тако
Всім вину подобает іміти єдину.

Владимир

Но откуду вісно єсть, яко єще інну
Жизнь глаголете бути і вік іний, новий
сему преставшу?

Філософ

Сіє ізвіщенно слови
Пророков нам єсть; ниже віру невозможно
от'яти, ібо о них многажди неложно
Собитіє познахом. Но і сіє вісно
бисть древним любомудрецем. Платон [9] бо ізвісно
Творить в єдной бесіді, яко душа наша
єсть безсмертна, і єго розум всі прияша;
Єдин токмо Епікур [10] не хощет прияти.
Єще же і отсюду тожде само знати
Мощно єсть. Бог, всякоя вещі сій начало,
імат всі совершенства, от них же ни мало
Видим в различной тварі. Аще убо цвіти
красния зрим, должно єсть тожде розуміти
І о бозі, яко єсть всей красоти полний.
Видим світила, убо світа єсть довольний
Іточник бог. Чудимся величеству мира:
велик убо і бог єсть, і ність єму міра

Равна в тварі словесной. Знаєм всемогуща,
видяще кріпость мужей; знаєм всеімуща,
Зряще на власть царськую; мудра бути знаєм
от мудрості созданной. Сице устрояєм
Правди єго ізвіти; сіє же єдино
довольно показуєт, яко імать інно
Житіє бути кромі временного, єже
во различних случаях преходить. Понеже
Не равна діла нині творять человіці:
ін добронравен, ін єсть лукав; в сем же віці
Не всі по ділом своїм мзду і казнь приємлють;
многожди добрі страждуть, лукаві же
вземлють
Честі превисокия, убо не вінчаєт
на землі бог праведних, ні злих осуждаєт.
Како убо сам прав єсть, аще зді кончати
всю нашу жизнь імами, ні іной чаяти?
Обаче не тако єсть: бог, правди хранитель,
ін вік нам уготова, в нем же і отмститель
Злим будет, а праведним воздасть мзду сторичну;
сим радость безконечну, оним же казнь вічну.

Владимир

Прежде твоєї бесіди сим образом тоє
порозумівах всегда: єгда бо что злоє
Аще і втай сотворих, совість мя мучаше.
Розмишлях, что боюся: все житіє наше
Зді кончаєтся, мні же кто зді может бути
судія? Но так внутрней скорбі утолити
Не могох. Скажи єще: како о сем мирі,
како о человіці, како о сей вірі
Христовой мудрствуєте?

Філософ

Прежде всего віка
бог, сий доволен в себі, созда человіка
Во времені, от своєй благості, єдиной,
не да зді живет присно, но ко лучшей інной
Жизні да свой путь творить. Мир же сей всеродний
дал єму в напутіє, даби путь угодний
Іміл, і того ради лице понуренно
іним даде животним, нам же возвишенно,
Да ідіже отчество, тамо ум возводим.
Сего і от еллінськой мудрості доходим.
Но человік, своєя не розумів честі,
ні познав благодати, сведен же от лесті;

Скотом, от них же лицем разнствует, тім страсно
серцем уподобися. І мню, яко ясно
Віси, яже о падшем Адамі обично
повіствует: тебе-бо со всяким различно
Общество єсть народом, і со християни
бесідуєши часто. І оттуду на ни.
Аки от іосточника, вся нужди і скорби
істекоша, болізні, распрі, брані, борби,
Глади і губительства; сама смерть тогожде
корене і, что смерті лютійше єсть, тожде
На розум наш наведе облак нікий темний,
ім же був осліпленний человік, весь земний
Сотворися; горі же мало кто возводить
серце, і сим ідолом честь скверную родить.
Сим себе весь мир тако обезумил бяше,
яко кромі іудей весь род почиташе
Мертво діло рук своїх. Но смотри, коликий
бог наш єсть во милості; не терпить вовіки
Мир тако погибати, хощет возвигнути
лежащих от падежа, не відущих пути
Ісправити, пліненних з ада свободити,
еще же да і правді удовлетворити
Божієй за преступство человік возможет.
Но понеже ні ангел, ні человік может
Ізвести сія в діло, созданну бо силу
превосходить, сам к тому (дивная вещ!) ділу
Знійде. І зри, коль мудрі! Сам плоть человічу
восприять на ся, прошед утробу дівичу,
І бисть бог і человік, єдинім связуєм
лицем в двою єстеству. Того іменуєм
Христа; той-бо пострада і утоли за ни
гнів божий, той смертію своєю от страни
Адськоя возведе нас, той научи, како
о бозі да мудрствуєм. І сказа нам, яко
Єдин єсть бог істинний, но лице тройственно —
отець, син і дух святий; отцю єсть свойственно
Рождати от нідр сина, духа ізводити,
онім же от єдина отця ісходити.
Син убо плоть ізволи нашу возприяти
от діви, в той пострада, на кресті розп'ятий,
Умре і погребен бисть, воскресе і явно
многим сіє сотвори, потом же, преславно
Возшед на небо, сіде одесную бога.
Суть же і інна, яже даде нам премнога;
Но не всім вся годствует повідати. Когда
облечешся во Христа крещенієм, тогда

І инная увіси. Нині еще сіє
увідай і у пам'ять паче всіх сильніє
Водрузи: ми віруєм ізвісно і ясно,
яко будет день судний, страшно і ужасно
Время, день стенанія, день туги, день гніва
божія, вон же люта і неувітлива
Месть погубить грішников, блази же вінчанни
будуть во славі. Прежде убо нечаянний
Глас труби пройдет землю, той мертвих возбудить
(дивна вещ воістину!) і на суд понудить
В єдино собратися; во огнь облеченний
судія сядет, зді же і полк безчисленний
Огненних слуг предстанет. Да і всім же вірний
свидитель — совість своя вся-бо наша знает
Тайная: той судія і серця пронзает.
Розлучить убо благих і злих на дві части:
Тих в радость воведет, а їм же мира сласти
препяша путь спасенний пошлет во огнь
вічний.
Вічний огнь! Се страшно єсть. Кто безчеловічний
тако будет, єго же не устрашить сія!
Княже, добрі о себі розсмотри. Виждь, кія
совіти даю тебі. Первіє вся мира
Состави розверзуться, неже наша віра
ізміну приймет: сію нам предвозвістиша
Пророци неложнії, в піснех предгласиша
і древнія сівілли [11], еллінськіє діви,
Но вземшії от бога розум прозорливий.
Сію царіє, сію прияша всеціло
Премудрії людіє, і многія зіло
чудеса утвердиша, і мнозі за сію
Кров свою ізлияти, под меч нести вию,
нищету, ізгнаніє, темниці, окови
І вся нужди терпіти биваху готови.
Багатства, слава і чин княжеський великий
Минуть скоро і стати не могуть вовіки,
яко же і прочіїх минуша; но яже
Аз глаголю не імуть конця никогда же.

Владимир

Дар, єго же нам посла цар ваш, честен бяше;
Но безцінний єсть бісер, єго же ми ваше
благородіє нині дарует. Той убо
Должна мя в любові моей творить, да сугубо
вірну приязнь утвержду, аки ко моєму
Брату; но за премудра словеса твоєму

благородію в том мя должна знаю бути,
Да буду тя отселі во отця іміти:
царееві-бо дар за дар отслати довлієм,
За твой дар равно дати ничтоже імієм.

ДІЙСТВІЄ 4

ЯВЛЕНІЄ ПЕРВОЄ

Владимир, Борис, Гліб

Владимир

Імате ли нікоє сумнініє, чада,
во слові філософа?

Борис

Мні єще отрада
Великая на серці; єгда-бо он слово
простираше, мниться мні, яко вино ново
Вливаше ми во серце.

Владимир

І аз таковую
радость іміх, но нині інну во мні чую
Ізміну: сон мя нікий устраши до зіла.
Нікиїм черним мужем ізведен от тіла
Мняхся бути і водим сквозі дебр пустинну,
потом вверженн в дол темний, потом же ко іну
Місту, світлу і злачну, но не вім, коєго
страха полну, приведен,— доселі моєго
Покоїти не могу серця. К тому громи
зільнія слишах, потом весь от огня жгомий
Люті бих; отвсюду же пси лаяху мнозі.
Боюся, да не гнів свой поощряють бозі.

Гліб

Істинна єсть, яко гнів поощряють біси,
но суєтний їх меч той. Віми, яко ніси
Сам устрашен. Нашего серця іспитати
хощеши, отче! Ми же тебі подражати
Во всем приобикшії, ни мало в сем ділі
не разнствуєм от тебе; бісовськой же силі
Весьма поругаємся: во сні страх наводять.
Почто, аще сильні суть, яві не ісходять
На брань? Аки татіє, покровенни тьмою,
дерзають на спящого і сінь со собою

Ведуть на помощ. Лютий полк суть і ужасний,
лаяху же, яко пси, добрі; ібо гласний
Крик імуть, но ничтоже криком успівають,
не ложни в том, яко в пси себе притворяють.
Ми, отче, велінія от твоей державы
ожидаєм; аз сею рукою їм глави
Покрушу, аки скудель.

Борис

І о мні не іно
імі розуменіє, отче! Непремінно
Согласіє наше єсть; ниже кров сродственна
тако нас вяжет, яко віра божественна.

Владимир

Радуюся, о чада, яко ко благому
преклонні єсьте зіло; обаче влекому
Волю ко желанному не всегда пользует
свободно простирати, но да совітуєт
Первіє трезвий розум на мнозі, і тогда
безбідно пойдет воля: она бо іногда,
Мняще бути вещ добру, ізбираєт злую.
Отидіте на время. Аз зді совітую
Наєдині зо мною. З воску імуть діти
серце, скоро їх на вся преклониш совіти.

ЯВЛЕНІЄ ВТОРОЄ

Владимир, помисли гордие

Владимир
помишленієм гордим

Коль многі совіти суть, їх же лице красно
мниться бути, но єгда розсмотриш опасно,
Інако являються. Первоє се яві:
породиться от сего укоризна славі
Нашей. Не повергу ли гречеським под нозі
царем вінця моєго? І їх же на мнозі
Усмирих побідами, тим сам подчиненний
буду? Не оружієм, єдним побіжденний
Словом філософовим! Інако же носить
обичай: да закону побіжденний просить
От побідника; сей же тому да владієт.
К тому мир знаєт, яко сили ми довлієт,
Да з римським царем сяду купно же і равно,
не тако, аще єго ученик єсьм. Явно

Се всім укореніє. Но уже і время
мину ученичества; егда мал бих, бремя
Сіє на мні не бяше,— нині, на престолі
княжем сидяй, поддам мя учительской волі?
Доселі бих невіжа, і невіжи бяху
князі праотці мої; всі бо почитаху
Сих богов несумінно. «Убо от безумних
порожден єсть Владимир?» — Кто от многоумних
Боляр не повість тако? І не токмо сіє
рекуть, но (что ми серце уязвить лютіє)
Рекуть, яко не ради віри приях віру,
но страха ради, хотя й завіщану миру
Кріпость дати, аки би страшна мні зо греки
брань була. Но что сія возмогуть вопреки
Оглашенной істині? Что сего порока
множае аз боюся, неже цар? Висока
Вельми і его слава. Но нам совітуя,
креститися не рече, да не аз, дряхлуя,
Творити се явлюся. Аще же і тоє,
єже аз мишлю, будет, что же се єсть? Коє
Зло єсть хулиму бути от рода лукава?
Дим єсть єдин — людськая і хула і слава.
А яко стар учуся, то ли будет бідно?
Учитися доброго во всяком не стидно
Єсть времени: «До смерті (обще гласит слово)
всяк человік учиться». Но на мні се ново
Явиться — от праотець нікто же не бяше
християнин. Что к тебі? Аще бо і наше
Не було би от князей сродство, князем бути
не требі би нам було! Како же смирити
Імами славу? Ні ли і во християнех
суть князі? Суть царіє, суть кріпкі во бранех
Воіни. Аще же то і не будет тако,
что єсть цвіт мира сего? Не видиш ли, како
Цвітуще увядает! Вся, аки дождевний
туман, аки дим, аки крин єдинодневний,
Аки сон іщезають! А і сіє благо
толь худоє колико імат в себі злаго,
Вражд, завситей, болізней, случаєв различних!
Сія ли мя усладят? Сія от благ вічних
Удержат мя? Не буди! Но камо ідеши,
княже бідний? Триста жен гді суть? Не брежеши?
Всіх отвращаєшися? Убо ти звір дивий,
а не человік єси; тако горделивий

Будеши, хотяй бути смиренний. І сію
мзду воздаси за любов? Уви мні! Весь тлію,
Жегом огнем сердечним, весь внутр ізгоряю,
пламень внійде в утробу. О горе! Не чаю
Жив бути, аще прийму закон нелюбимий,
іго тяжкоє, ярем неудобносимий.
Аще же ми іспервa сіє повіданно
було би, когда єще не бі прив'язанно
Серце моє толь долгим обичаєм сластей,
удобніє було би. Нині же огнь страстей,
Толику силу вземши, како єсть удобно
угасити? Отсюду мниться неподобно
Ученіє Христово: учить утоляти
похоть плотськую. Како се єсть — уязвляти
Єстество? Єстеству се наноситься нужда.
Како убо он єсть бог? Воля єго чужда
Єсть смотренія, богу отнюд не свойственна.
Аще он єсть создатель мира вещественна,
То почто созданію своєму противний
закон вносить? Аще же кто ін мир сей дивний
Проізведе в битіє, ін убо кто мира
начало єсть, убо єсть ложна о нем віра.
Владимире, что тако біснуєшся? Кія,
біси (о люті тебі!) наводять ти сія
І мислі, і глаголи? Тако єси краткой
пам'яті, забув уже проповіди сладкой
Філософа? Что бо он рече неізвісно?
Что противно розуму? Откуду безмісно
Помишленіє сіє? Єстества начало
ізвісно показася Христос, но ни мало
Он всякому єстеству не творить обиди.
Аще вождь дасть воїну меч, да тім побіди
Іщет, іли літ єму єсть употребити
на зло і вмісто врага тім друга убити?
Тако похоть плотськую бог всія во плоти
нашей, но да єй чинно, не яко же скоти,
В ситость употребляєм. Здравому согласно
се єсть розсужденію, но мрачить мні страсно
Ум, обикновеніє, обичай зломити
обичаєм противним. Аще же се бити
Трудно мниться; трудно єсть, обаче возможно;
трудно, но удобіє зло єсть і безбожно;
Трудно, но мзди без труда никто не імієт;
трудно, но пом'янути на труд сей довлієт
Огнь вічний. О Христе мой! (Моїм нарицаю,
чужд тебе, окаянний!) В твоєй уповаю

Помощі; твоїм бути желаю всеціло,
тебі мою отдаю і душу, і тіло.
Угаси огнь, отжени і хульнія біси,
єдину ми сохрани славу, ібо віси,
Коль род мой горделивий княжеськой державі
поругається, аще вірую в тя яві.
Буди угодно тебі, да оттай крещуся.
О нечувства моєго! Кого аз стижуся
І пред ким? Во студ мні єсть, безумну, цар вишний?
Честен же мниться бути лукавий і грішний
Род сей? Не тако. Всюду да проходять вісти.
о мні: се яві іду Христа ісповісти.
Се іду, творю волю божества твоєго,
і закон твой посреді чрева єсть моєго.

Хор
Прелесть

Возврати, Владимире, возврати біг спішний,
негли постой і слиши плач мой неутішний!

Познай, любезне,
Кто зовет слезне.
Кого любиши?
Камо біжиши?

В кія ідеш страни?
Откуду гнів на ни?
Плач тя не утолить,
Глас мой не умолить.

Тако єси твердий,
Тако жестосердий!
Любві ми єдина!
Кая се ізміна!

Пом'яни, Владимире, дні прежніє тіє,
когда тя об'ятіє іміяше сіє.
Коє тогда пространство, кая радость бяше!
Триста жен лобзаніє серце воміщаше.
Скоки і плясанія бяху непрестанно,
сласть всякая течаще в душу невозбранно.
Коїх тогда сладостей не бивахом сити!
Поминати сладко єсть, что ж ділом творити!

Вспомни, когда ко серця охладі
бих з тобою в красном вертограді,

Естество цвіт являше различний;
аз представлях жени краснолични.
Красно місто от цвітов тих бяше,
но краснійше позорище наше;
Стидашеся всюду цвіт червленний,
живих цвітов лицем побіжденний.
Гді дні тіє? Зайдоша в дол подземний,
помрачи їх вечер темний,
Померче день світозрачний,
найде — люті! — облак мрачний.
Владимире, возлюбленна главо!
Кто тя сведе так лукаво?
На самого себе лютий
хощеши гнів воздвигнути.
О мої люди!
То вам не буди,
путем Христовим не ідіте!
Жесток єсть зіло,
удручить тіло,
тяжкого іга не носіте!
Кая лютось, о княже!
Благ моїх новий враже!
Аще тебе самого
мучити мниться благо,
Что інних тебе ради
жаль мучить без отради!
Триста сердець вздихаєт,
шестьсот очес ридаєт.
Се аз умножаю всує плач безмірний,
не слишить той каменний, той і зловірний.
Не от княжа он єсть рода,
но от тигров лютих плода, весь єсть звірний,
Весь каменний, весь желізний, весь жестокий,
нечувственний, страховидний, ярокий!
Хулить он наша совіти
і побіди мнить-то бути верх високий.
Воістину отмщу тебі, звіре дивий,
отмщу тебі сей наш укор горделивий,
Увіси от мести данной,
како любві поруганной
жаль гнівливий.

ДІЙСТВІЄ 5

ЯВЛЕНІЄ ПЕРВОЄ

Куроярд, Піар

Курояд

Ясти мні хощется, о ясти! Горе! Ясти!
Ясти хочу. Горе мні! Приходить пропасти.

Піар

Куроядє, гді ти був? Гді був єси нині?

Курояд

Даби тако не жив був князь наш (наєдині
З тобою бесідую), яко богом жертва
чрез него вся оскуді! О, аще би мертва
Слишах єго, слишах би вість радосну, нову.

Піар

Кая вина?

Курояд

Увірив філософа слову,
Запріти приносити жертву по всім градом.

Піар

Мала се єще злоба.

Курояд

Убивати гладом
Малу злобу зовеши? А єще пречесних
жерцов і молебников за весь мир нелестних!
Се аз ходих на село курей куповати.
І когда сіє бяше!

Піар

Горшеє слишати,
Вижу, ти не случися? Что глаголють мнозі,
молю тя, кто болій єсть — жерці іли бозі?

Курояд

Вім, что вопрошаєши: аки би скорб сію
о мні іміл. Ні, друже! Мене не жалію,
Жалію богов. Ібо аще оскудієт
жертва, аз куплю м'яса, но бог не іміет

Пінязей і не пойдет на село: глад убо
нам — єму смерть готова. І сіє сугубо
Печалива мя творить.

Піар

Єще ти не віси
злоби єго горшія? Како єго біси
На богов воз'яриша? Повелі повсюду
крушити боги. Видіх, како уд от уду
Отторжен валяшеся, многим носи, нозі
урізаніє видіх. О благіє бозі!
Болію за вас зіло. Чи не скорб се, друже?
Ладо[12] не может уже плясати, єму же
Сіє діло от богов всіх єсть порученно,
но токмо лакти движет всуе недійственно.
Мошко же отнюд кадил не возможет чути,
Позвізд (О скорб моя! О жалю мой лютий!)
Пребиту голень імат і храмлет стеная.
Но слиши множайшія і крайняя злая.
Что видіх, окаянний! Зри вещ неподобну:
діти студнії, кумир розсікши подробну,
Во главу, аки в сосуд, ізпразняють стомах.

Куроянд

Что главі творять?

Піар

Стомах ізпразняють.

Куроянд

Ах, ах!
Да како їх не пожрет земля, се видяще!
Вість ли сіє Жеривол?

Піар

Курояде, аще
Увість сія Жеривол, предасть духа богу.

Куроянд

Но гді он єсть? Не віси?

Піар

Впаде во премногу
Болізнь от скорбей многих і єдва возможет
убіжати от смерті. Зіло бо не может

Ясти, ні вкуса чуєт; третій день минаєт,
отнель он єдиного токмо пожираєт
Бика на день.

Куронд

О люті! Всі ми ізмрем гладом!
О княже беззаконний! Да би ти над адом
Царствовал, не над нами, не над руським родом!

Піар

Молчи! Тішимся твоїм, господи, приходом.

ЯВЛЕНІЄ ВТОРОЄ

Мечислав, вождь Храбрий, Піар, Куроряд

Мечислав

Коє зде діло, жерці? Воістину дивний
упор сей! Ви єдині імате противні
Бути волі княжеськой? О столпи безумні!
Скоти безсловеснія! Старці дітоумні!

Куронд

Что толиким, господи, движеши нас страхом?

Мечислав

Ні ли слиша-сьте волі княжей?

Куронд

Не слишахом
Воістину. Кая єсть?

Храбрий

Убо єста глуха?
Трубний глас ізвіщаше.

Піар

Но не дойде слуха
Нашего. Ми зде равно прийдохом от пути;
не бихом днесь в Києві. Но воспом'янути
Ізвольте, господіє, кой указ єсть княжий.
Ми творим волю єго. Воістину вражий
Дух би був, аще би кто противился волі
толикого владики.

Мечислав

Убо вам дотолі
Ність вістно, яко всюду крушити кумири
князь повелі, наставшей християнськой вірі?

Піар

Се новоє слишим ми.

Курояд

Ниже нам чаянно.

Мечислав

Како? Вся вість Росія, вам же неслиханно
Доселі єсть. Лжєте, пси!

Піар

О господи, буди,
яко же глаголеши; обаче ми люди
Простії, не слишахом.

Курояд

Да не прогнівиться
власть твоя, ваша повість отнюд бути мниться
Неудобвірительна: наш боголюбивий
князь єсть.

Мечислав

О горе тебі! Ти ли мні, псе лживий,
Лгати велиши? Убо от твоєго ж діла
явлю істину: круши ідоли.

Курояд

Січила
Не імам зо собою.

Мечислав

Воіни, дадіте
оружіє.

Курояд

Милості прошу, не мучіте
Больного. Виждте, яко не могу под'яти.

Мечислав

Уд непослушний мечем достоїть от'яти,

Курояд

Люті мні!

Мечислав

Достизайте! Ти на місце друга
наступи. Ні ли і ти тогожде недуга
Вредом ослаблен єси?

Піар

Послухай мя мало,
владико! Се Ладо єсть бог, а се Купало,
А се Перун великий; з тіми убо, яко
хощете ви творіте, сего же нікако
Не вредіте, молю вас. Ах, з коликим страхом
поминаєм, что о нем от древних прияхом.
Прорекоша древніє жерці, яко аще
вредить кто бога сего, тогда, то видяще,
Сонце лучі закриет. Дніпр же возп'ятиться,
Кієв, трусом низвержен, во прах обратиться.
Молю вас, не дерзайте.

Храбрий

Друзі, дерзнім сіє
увідати: діло нам страх сей явственніє
Покажет. О великий! О боже преславний!
Не прогнівайся на ни: что велі державний
Князь достоїть творити. Аще погибаєм,
яко же прещаєши, обаче дерзаєм.

Піар

Не дерзайте, молю вас. О люті! О горі!
Зріте: трясеться земля, паде град воскорі.
Паде град! Что творите? Не могу стояти
на ногах.

Мечислав

Лживий лестче! Не досить ти лгати?

Піар

Сонце ізміняється.

Мечислав

О колико бяше
лщеніє! Колико же невіжество наше!
Кая сліпота! Камень і древо бездушно,
аки бога, лживого, усердно, вседушно

Умильно почитати і тих рабом бути,
іх же раб мой, художник, обиче творити.
Христе, світе істинний! Что тебі імами
воздати за толику милость, юже з нами
Нині сотворил єси!

Храбрий

Но не ізволися
власті вашей видіти, како князь крестися?

Мечислав

Желал от усердія; воїнськоє діло
удержа мя, не могох настигнути. Зіло
Жаліюо того. Ти же добрія нам вісти
подажд, виділ-бо єси.

Храбрий

Но кто ісповісти
Предивний позор может! Никогда толика
торжества аз не видіх. Два полка велика
Ідяху стройно, в єдном словеноросійський,
в другом бяше ізбранний народ візантійський,
Двор світлого деспоти, іже воспрняти
князя послан єсть царем; на всіх воєх златий
Цвіт в одеждах ткан бяше; броня же толикий
світ іспущаху, яко зрящим і страх нікий.
І радость родяшеся. В толиком позорі
прийде князь наш ко храму. Храм низу і горі
Весь ікони украшен; посреді стояше
сосуд сребрен великий, яко в нем можаше
Єдин погрузитися человік; на десной
страні стояше престол утвари пречесной —
Первому єпископу сідалище, інним —
мало нижайша бяху; ошуюю чинним
Образом вся особно білії лежаху
одежди, білостію крини побіждаху.
Утвар сію деспота Владимиру, сину
духовному своєму, сотвори по чину
Древнему у християн. Вся же та полата,
аки звізд, полна бяше кованих от злата
Лампад і світильников. От восточной страни
сладкая ісхождаше воня безпрестани.
Ставшу при дверех князю, се златими врати
от олтаря ідяше клір весь. Аз, об'ятий
Страхом радосним (віруй, благородство ваше!),
забих, гді єсьм; серце же во мні трепеташе.

ЯВЛЕНІЄ ТРЕТОЄ

Вісник, Мечислав

Вісник

Великий князь Василій здравіє і радость
благородству твоєму посилаєт.

Мечислав

В сладость
Приємлю такую вість. Но коє гласиши
ім'я ново — Василій? Чаю, приходиши
От князя ти нашего.

Вісник

Наш мя посилаєт
князь к тебі, Мечиславе, но тебі желаєт
Здравствовати Василій.

Мечислав

Тайно твоє слово.

Вісник

Владимир в крещенії прият ім'я ново,
Василій нареченний. Хартія ізвісно
сія явить.

Мечислав

Храбрий, чти, да все будет вістно.

Храбрий
четет посланіє Владимирово

Владимир, в святом крещенії нареченний Василій, князь кієвський і всіх російських стран повелитель, Мечиславу, вірному воєв наших вождю, здравствовати.

Не случися доселі ниже мні писати,
ні тебі честі сіє, что от благодати
Божієй прияхом; і юже получаю
радость нині ні в коєм прежде нам случаю
Не бисть когда, аще бо і многія гради
во плін прияли бихом. Убо аще ради
Побід наших должно вам радосними бути,
колми паче достоїт нині вам іміти
Торжество з нами. Вісте, яко по совіту
царську, по милості же божієй, ко світу

От тьми прийдох, еже єсть, оставлше кумири
бездушнія, восприях істиннія віри
Істинний закон Христов. Сіє нині діло
тогожде помощію крайні і всеціло
Соверших: приях білу, сложих утвар черну,
во Христа облекохся і древнюю скверну,
В ней же і родихомся, омих совершенно
тайною крещенія. Се же ізвіщенно
І от бога чудесні бисть нам, ібо когда
внійдох в святую купель, абіє же тогда
Отпаде ми безбідно скверниваая тина
от очес, но і по всім тілі ні єдина
Вреда видіх прочеє. Божіє то бяше
призрініе і милость, яже мя учаше,
Простого і невіжду, яві і чудесні,
яко внутр очистихся, очищен тілесні.
Сія вість да радосна будет вам і чесна,
аще в вас єсть істинна, вірна і нелестна
Любов ко нам; се бо мя украшает паче,
неже тисяща вінцев побідних. Обаче
Что сам обрітох, того і іним желаю,
совітую же токмо, не повеліваю.
Се же повелініє наше єсть, да всюди
ідоли сокрушаться, і оттоль не буди
На короговах воєнних ні громовой стріли,
ниже вінцев купальних, ні іних безділий;
Знаменіє крестноє да будет прекрасно
ізображенно всюди, сіє-бо ужасно
Всему противству будет: сим вооруженний
Константин он Великий погна безчисленний
Полк Максентієв. При сем полку посилаєм
хоругов, тебі же щит крестом знаменаєм.

Мечислав

Совіт княжий усердно приємлю, понеже
прежде Христа вседушно возлюбих і еже
Ідоли сокрушити ділом ісполнихом,
что творити указом первим должни бихом.
За хоругов усердно полк благодарствует,
за щит же тако кріпкий вельми долженствует
Мечислав, да сам своя перси вмісто щита
дасть єму, от всякого вражія навіта
Защищая власть єго. О вої! Се златий
возсія день; достоїть всім торжествовати.

Хор

Андрей-апостол со ангели

Се уже день возсія,—о радості многа! —
день прийде, ізвіщенний мні прежде от бога!
Се той єсть світ, єго же, духом зде водимий,
обіщах ти, Києве, граде мой любимий!
Дотоль во тьмі був єси, і зрак твой пред миром
світел от діл преславних, но яко кумиром
Темним бяше подчинен, бяше зіло черний.
Се ціло тя просвіти світ он невечерний!
Но гді єсьм? Что се вижду? Кія еще літа
откриваєш мні, царю віков? Світ от світа
(Вижду) умножается,— яко-бо вначалі
мал поток з гор ізходить, потом же во малі
Умноженний от інних, зтекшихся в єдино,
пространними ліется струями. Не інно
Чудо о твоєй славі вижду, граде божий!
Се ти мученичеськой крові ростуть рожі:
Борис, Гліб, вітви святі корене святого.
Люті! Уже мещет біс брата проклятого,
Уже, вижу, копіє і нож поощряет!
Но радуйся, о граде! Зіло украшает
Скорб сія лице твоє. Се же что? О странно
чудо! Гори, зрящії на юг, нечаянно
Світ велій ізпустиша. Ви же, сідиною
чеснії, о мужіє (ібо предо мною
Не криет вас і земля), что творите тамо?
Світло вас двоїх вижу, і се, єдин прямо
Другому, в горах себі глубокія ями
копають ізсохшими от поста руками.
Коль же многі приходять к оним от стран многих!
Но і князі славнії — чудо! — у убогих
Старцев багатства іщуть. О коль много чесних
лиць вижду! Но толикий от кругов небесних,
Коликий світ ізийде от пещер тих темних.
Росіє! Се ти небо в пропастех подземних!
Но і вся києвськія гори драгоцінну
утвар приємлють всюди. Всюди благочинну
Красоту вижу; аки во вінці драгіє
бісери, по всіх горах зрю храми святиє.
Уви мні! Укроти гнів, царю прогніванний!
Что крещеніє сіє? Что страх нечаянний,
Граде, велик гнів на тя приять огнепальна
месть божія? Вельми тя сотворить печальна!
Нікоєму Батию [13] меч подасть огненний,
тім погублен будеши і тім посіченний

Цвіт людей твоїх падет і скоро повянет.
Но не до конца забвен будеши: возстанет,
Возстанет ізбран богом, іже тя возставить,
возвратить ти доброту і паки прославить.
Седмий-бо вік отнині світила премнога
на златой колесниці везет ти от бога.
Вижу мужей премудрих, учительних, сильних,
к тому і храбрих в брані, к тому ж многодільних,
Посреді же всіх оних велія світила
два сіяють. Єдин власом убілен до зіла [14],
Митра же єму злата сідину пречесну
украшает: в другом же знамені небесну
Вижу утвар: звізди бо купно зо луною
і в небо перущою зримі суть стрілою.
О церкви російськія! Коль много ти світа
от сих світил прибудет во оніє літа!
Другого же воїнську вижу бронь носяща [15],
всего пламенна, всего палимим горяща
Гнівом. І вижу купно, како полки многи
вражія устрашает і ломить їм роги.
Вижу і се: вражія Магомета гради [16]
трясуться пред ним, падуть, не чають отради.
Но нікий лев яриться і на мужа сильна
ногті острить. Но ярость твоя єсть бездільна,
Звіре гордий! Поспішно, о вожде великий,
поспішно іди, будет сверіпий і дикий
Хищник роздран от тебе і іздше воскорі,
ти же наречешися от всіх Сампсон [17] вторий.
Но он на се от мене оружія просить.
Почто? Твоє-бо в щиті благородство носить
Крест самого господа, на вся супостати
страшний. Обаче мниться он мні глаголати:
«Твоїм бути воїном велить ми, Андрею,
цар Петр, за помощію ратую твоєю».
Ратуй мні, оружниче! Ратуй, вожде мощний!
Аз, аще в чем возмогу, буду ти помощний.
Се же кий во слід єго позор поспішает?
Образ вижу аз нікий, єго же являет
Предзрініє божіє. Многа і чудесна
вижу на нем зрінія. Зде равнонебесна
Обитель Печерськая каменнії стіни
подносить [18], а дівая ісполнь своєй сіни
Намет розпростирает, намет світа полний,
намет, ко Маріїну жилищу довольний.

Зде інно чудо вижу: аки би забвенний,
аки не бивий єще, давно поверженний
Престол переяславський і лежавший долі
возстаєт уже красно [19]; на том же престолі
Посажен бисть муж нікий честен, добронравен,
древним оним пастирем ревностію равен.
Зде иниє многіє зрю доми святиє.
От всіх же краснійшоє позорище сіє:
Зиждется дом учсний [20]. О дней тих блаженних,
Росіє! Колико бо мужеї совершенних
Произведет ти дом сей! Над всіми же сими
храминами зиждитель Іоанн славимий
Начертан зрится. Боже дивний і великий,
откривий мні толику радость і толикий
Світ на мя ізлиявий! Даждь кріпость і силу,
даждь многоденствіє, даждь ко всякому ділу
Поспіх благополучний, брань всегда побідну!
Даждь здравіє, державу, тишину безбідну!
Даждь сія царю Петру, от тебе вінчанну,
і єго вірнійшему вождю Іоанну!

МИЛОСТЬ БОЖІЯ,

УКРАЇНУ ОТ НЕУДОБНОСИМИХ ОБИД ЛЯДСЬКИХ ЧРЕЗ БОГДАНА ЗІНОВІЯ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО, ПРЕСЛАВНОГО ВОЙСЬК ЗАПОРОЗЬКИХ ГЕТЬМАНА, СВОБОДИВШАЯ, І ДАРОВАННИМИ ЄМУ НАД ЛЯХАМИ ПОБІДАМИ ВОЗВЕЛИЧИВШАЯ, НА НЕЗАБВЕННУЮ ТОЛИКИХ ЄГО ЩЕДРОТ ПАМ'ЯТЬ РЕПРЕЗЕНТОВАННАЯ В ШКОЛАХ КІЄВСЬКИХ 1728 ЛІТА

ДІЙСТВІЄ 1

ЯВЛЕНІЄ 1

Богдан Хмельницький долю козацькую оплакует і новиє совіти в ум пріємлет.

Егей, слави нашея упадок послідній!
Чого в світі живучи дождал козак бідний!
Докозаковалися і ми под ляхами...
Честь і славу в нивочто нашу обращають,
Козацькоє потребить ім'я помишляють.
Сея ли ми от тебе, ляше, ожидали
Плати, єгда вірності нашей показали
На землі і на морі знаменія многа,
Бодуща тя врагов сі сокрушая рога?
Се ли достойная мзда? Сія ли заплата
За службу нашу? Се ли зиск наш і інтрата
За неізчислиміє приятіє рани,
За смерті различніє на различной брани,
За толикіє і толь славніє побіди
Терпіли толикіє, толь тяжкіє біди:
Грабленія, насильства, утиски, досади,
Узи і прочая, без всякоя отради?
О, і вспоминати то воістину студно;
А як самим ділом нам терпіти не трудно!
Что так безумні єсьми, что так помраченні,
Что спим, аки летаргом яким омраченні?
О жалю мой незносний, больше ли чекати.

Крайней ли погибелі еще виглядати
Будем? Не видим, что ся грядет? Окаянні,
Єгда, стеная, молчим, тако поруганні
Суще. О, нечувствія нашего! Страдати
Кая нужда есть, аще честь за честь воздати
Можем! Татаре, турки і німці бували
Не страшні: і ляхи ли ужасні нам стали!
Свеpіпіє льви, тигри, вепрі побіждати
Удоб було: от зайцов ли станем втікати?
Когда шабля при нас есть: не совсім пропала
Многоіменитая оная похвала
Наша; доказовала чуждой слави много
Она: студа ж своего не отмстить такого
Не отобрали еще ляхи нам остатка:
Жив бог, і не умерла козацькая матка!

Хор

Муза і Аполлон грядущую ляхом погибель предвозвіщають.

Не видиш, поляче,
Кто на тебе плаче,
Кого обиждаеш;
Кому досаждаеш?
Славу ти сотворших
Побіди порождших,
Тщишся погубити,
Славу іспразнити.
Где ж услуга тая,
Єгда вся благая
Своя оставляли,
Тебі воевали;
Крові не жаліли,
Голов не щаділи,
Тебе заступая,
Тебе прославляя?
О, что ж ожидает,
Кая месть чекает,
Яко за благоє
Воздаеши злоє!
Коль лютоє время,
Коль тяжкоє бремя,
Пошлет на тя вскорі,
Судяй правду, горі!
Се твоя пределі
Пройдуть сквозі стріли,
Слонце зайдет в хмари,
Вдарять на тя бурі;

Шкури тебі дерти,
Глави будуть терти,
Шиї витягати,
В ярмо закладати,
По лісах гонити,
По ріках топити,
З склепов видирати,
Аж за Віслу гнати.
Прийдуть на тя злая,
Непремінно сяя:
Бог бо тебі судить,
Суд єго не заблудить!

ДІЙСТВІЄ 2

ЯВЛЕНІЄ 1

Хмельницький козакам запорозьким обиди і озлобленія неудобноносная, от ляхов діємия, предлагаєт, і свой їм совіт об'являєт, которому кошовий іменем всіх козаков отвітствуєт, і як в прочіїх потребах, так найпаче в том послушних себе буть і голов своїх не щадіть обіщаєт.

Хмельницький

Приїзду моєго к вам вина єсть не іна,
Панове запорожці, токмо се єдина,
Что по премногих бідах неісповідимих,
І утисках всегдашних, неудобстерпимих,
Крайняя всіх нас уже хощет постигнути
Пропасть, которой якби могли убігнути,
Поки єще время єсть, треба розсуждати,
І что полезно будет, сіє предізбрати:
На вас-бо то залежить, іли жити тако
При козацьких вольностях без налога, яко
Іздавна жили, іли вічними рабами
В ляхов буть, которії як хотять над нами
І над дітьми нашими руки істирають,
І уже явного нас студа ісполняють.
А мні далеко лучше видиться і главу
Свою положить, ніж би козацьку славу
І Україну з крайнім студом потеряти
Іли неблагодарним врагом голдовати.
Відаєте-бо всі, і не токмо ви сами,
Но і весь світ гораздо відаєт зо вами,
Яко вірності в нас ляхи дознавали много,
Колико отвратили от голов їх злого,
Когда за них на брані перси виставляли,

Когда кров проливали і голови клали,
Когда той не мог отнюд дружитися з нами,
Кого между своїми іміли врагами,
Когда ми їх от татар і турков преділи
З непрестанним опаством всегда боронили,
А они за нами, як за муром стояли,
Іли і на обидві уші еще спали,
Ворочуячися. Я не воспоминаю
Древних оних діл паших, како же їх маю
Ізрещи, не вім, ібо не токмо їх полно
Було на землі, но і на морі довольно.
Свідитель єсть Трапезонт [1], на пень посіщений,
Свідитель єсть і Синоп [1], з землею смішенний,
Являють і славние оние подходи
Аж под Константинополь, іли і народи
Самие тамошніе, їх же весі, гради,
Хутори, егда і сам салтан, вертогради
Своя обходяще, зріл, иніе спалили,
Иніе же в нивочто тако розорили,
Что котрий пихою надмен, обладати
Цілим світом мніл себе, обаче признати
Рад, не рад істинную храбрость превелику
Козакам понужден був. Что же і колику
Вірность свою свідчили, уже і недавно
Того доказовали под Хотинем [2] явно.
І сами ляхи сіе, чаю, нам признають,
Люб і не токмо славі нашей зазрощають,
Но і всегда худими словами, елико
Возможно, умаляють умислне толико.
І Османові войська когда напирали
Найпаче на козаков, ясно показали,
Что лядськая вся при нас була оборона,
Которую если би ізбили, корона
Польськая давно б уже до чорта пропала,
І сама своего би сліду не познала.
А козаки первіе когда мужественно
Видержали інкурси, тогда дерзновенно
Великий во воїнстві его учинили
Падеж, і самий ему обоз розорили.
Тако о силі своей гордящеся зіло
Османа [3] посрамили, і мира всеціло
Іскати понудили. Но что ж ізчисляю?
Мир сим і іним ділам нашим поставляю
Во свідительство, яже есьми яко полни
Отважного серця, так і в похвалі довольни.
Но что ж? Видите, як нам за сія платили

І платять услуги; коль тяжко угнітили
Бідную Україну тими очковими,
Поемщизнами тими, тако ж роговими.
Повимишляли к тому уже і ставщизни,
А при іних поборах і сухомельщизни.
Власное наше добро в очах перед нами
Орендують, і в своєм невольні ми сами.
І уже по времені ані дітей родних,
Ні жен власних наших нам не будет свободних.
Что ж говорить о іних бідах наших больших?
Что о безчестіях і укоризнах горших?
...О горе! о болізні! о неізреченна,
Студа нашего печаль, по неоконченна,
Злоба їх! ібо уже і віру святую
Ізпразнити тщатся, а ввести треклятую
Унію помишляють і божії храми
Везді своїми хотять оскверняти мшами.
Словом рещи: всіх в конець мислять потребити,
І славу козацькую в пепел обратити.
Что убо сотворите, тепер розсуждайте,
Когда еще можете, всяк о себі дбайте:
Послідней ли пагуби своей ожидати
Что день будете, іли і зол убіжати
Грядущих і обиди отмстити, якіє
Доселі претерпіли за діла благіє?
Я на бога всю мою надежду слагаю!
Єго, во-первих, себі помощі желаю;
Імію же надію на шаблю по бозі,
Что нахилить под наші врагов наших нозі.
Только ви всі в єдин гуж зо мною тягніте,
А отчизни і віри своей не дадіте
Православной до конця от них пропадати
І козацькой навіки славі ізчезати.

Кошовий

Поки сили нашея, поки духа стане,
Будем себе боронить, вельможний гетьмане,
Туркам, татарам в очі отважне ставали
За плюгавцев тих, когда на них наступали.
За себе против ляхов не вооружимся,
В своїх бідах помогти себі убоїмся?
Відаем, яко всім нам Україна-мати,
Кто ж не похощет руку помощі подати
Погибающей матці, був би той твердійший
Над камень, над льва був би таковий лютійший!

Ми всі, як прежде, були без всякой одмови,
Так і найпаче тепер служити готові,
Будем себе і матку нашу боронити,
Аще нам і умерти, будем ляхов бити!

ЯВЛЕНІЄ 2

Козаки, Дніпром пришедши, приходять до Хмельницького, і что ляхам зділали, єму повідають; вісник ізвіщает недалекий лядський приход; Хмельницький каже козакам на коні сідать.

Хмельницький

Что ви за козаки і откуля?

Козаки

З ляхами
Посланії були ми Дніпром байдаками.

Хмельницький

Кто вас послал з ними, і гді ви їх поділи?

Козаки

Гетьмани обидва нам їхать повеліли.

Хмельницький

Гетьмани, гді?

Козаки

З обозом поволі ступають:
Но гді уже суть, іли куда натягають,
Сего знати не можем: бо Дніпром єдиних,
Поки они настигнуть, а землею іних,
Ради скорості легко передом послали,
Самі з табуром нога в ногу поступали.
Шембрак [4] із Сапігою [5] поїхал землею,
І син же Потоцького [6] з юртою тоєю!
А нам казали спішно ступати водою,
Придавши комісаров для лучшого строю
І безпечності.

Хмельницький

Гді суть ваші комісари?

Козаки

Гді ж уже сидять, може, у чорта в кошарі:
Бо ми еретиков тих нещадно побили
Інших, а інших живцем в Дніпрі потопили.

Лучше збравши, що будет, то будет, терпіти,
Нежелі ляхам, хотя присягши, служити.

Хмельницький

Не бойтеся, надежду на бога імієм
Милостива, что наших врагом одолієм;
А что вірне служить їм в церкві присягали,
Перед богом такую кондицію клали:
Аще не будуть они насильствовать віру
Нашу святую, і не переберуть міру
В поступках своїх з нами, і за службу нашу
Не такую, як ми п'єм, будем пити чашу;
Чого они поневаж самі не сполняють,
Дармо і от нас себі віри ожидають.

Вісник

Ляхов, вельможний пане, недалеко чути.

Козаки

Що румом поїхали, міли то прибути.

Хмельницький

Не страшний нам єсть приход і самих гетьманов,
Не устрашается дух от ляхов Богданов.
Нуте только, молодці, на коні сідайте,
А пришествія оних к себі не чекайте:
Приходящим к нам гостям навстріч поїжджаймо,
А пришествія оних к себі не чекаймо.

ДІЙСТВІЄ 3

ЯВЛЕНІЄ 1

Україна о помощ і пособіє божіє Хмельницькому во брані той просить.

Україна

В безмірних бідах моїх в неісповідимой
Болізни і печалі, во неусладимой
Горесті серця імам се мало отради,
Се утіхи ощутих нічто того ради,
Что чада моя уже як от сна возстали
Коєго, і нечувство далече прогнали
От себе, і всі обще почали гадати,
Як би матері своєй пропасти не дати.

Малодушіє і страх всякий отложили,
Дерзость і безстрашіє себі прилучили,
На предлежащий подвиг весело ступають,
Скорб мою преложити на радость желають.
Но, уви! не ізвісна фортуна єсть брани:
Ібо неудоб познать от коєя страни
Стояти будет, на ся различниє види
Восприїмати обиче, іногда біди
Наносить, іногда же бувает удобна,
Тім кості іли карті она єсть подобна:
Кому-бо послужить і кому в руки пойдет,
І самій премудрійший астроном не дойдет.
Обоїх стран многажди сили будуть равні,
Так числом воєв, яко храбростію славні;
Но єдині, наконець, із них торжествують,
Другії побіжденні, стеняще, сітують;
Іногда же противно надежді бувает,
Сильного немощнійший часто постилает.
Толикую я разность єгда помишляю,
Уві мні! от болізні паки униваю.
Паки острий во мні терн пронзает утробу,
Паки лютая печаль влечет мя ко гробу:
Ібо аще что на мя супостат успієт,
Аще мні окаянной нині одоліет —
Горе мні! что сотворить суще побідитель,
Таков і толикий мой враг і озлобитель
Роздраженний? Ко тебі, о боже всесильний,
Прибігаю аз, воззри на плач мой умильний!
Доколі мя до конца забудеши, боже?
Душа моя от скорбі во мні ізнеможе.
Доколь лице от мене своє отвращаєш,
Доколі без отради мене оставляєш?
Призри з небесе і виждь на моє толико
Окаянство; і помощ низпосли, владико,
Іже древле з Мойсеєм [7] милость сотворивий,
І тім ізраїльськоє плем'я свободивий
От роботи Єгипта, провед по пустині
Столпом сугубим: ти сам, ти тожде і нині
І Богдану моєму яви неізмірну
Благодать твою! Буди вождю правовірну
Столп кріпості, от лиця врагов заступая
І правовірних єго воєв защищая,
Сотвори, да іже мя посрамити тщаться,
Вічним на брані студом самі посрамяться:
Да возрадуються же, іже в тебі чають,
Твоєй помощі в бідах своїх ожидають!

ЯВЛЕНІЄ 2

Вість приходить, повідая преславниє козаков над ляхами побіди, і студноє їх за Віслу прогнаніє, і торжественноє вскорі Хмельницького на Україну возвращеніє.

Вість

Не плач, о Україно, престани тужити,
Печаль твою на радость время преложити:
Призрі на тя з небесе вишняго зіниця,
Поборствует по тебі божія десниця!
Жолтіє Води злату при брегу своєму
Побіду породили Богдану твоєму.
Шембрак із Сапігою пошли оглядати,
Таврики, свою хану візиту отдати,
А Стефан Потоцький, син гетьманський, з своїми
Лучше в пеклі збрав жити, ніж в Криму з чужими.
Корсунь другой побіди єсть тебі свідитель,
Явися Хмельницький твой паки побідитель;
Врагов твоїх студно в ліс як зайцов загнали,
І єдиних побили, других пов'язали:
Там сам гетьман Потоцький, там і Калиновський [8]
Польний, там і Синявський [8], там і Бігановський [8];
Там Яскольський [8], і інші там многіє взяти
Пошли в слід Шембрака і Сапіги іскати.
Нестервар місто Ганджа і Остап достали,
Глибокий ров стервом заровняли;
Ляхов недобитих под Корсунем побили,
З ксендзов живих шкури, як з баранов, лупили.
Кривонос в Барі взятом от себе гуляєт,
Ляхов в склепах і в домах з свічками шукаєт,
А іних з-под стріх тягнет, як воробцов много,
Всіх на пень істинаєт, не смотрить нікого.
Дивні твої побіди суть: ібо і тії,
Которих страх за Віслу у ліса густії
Розно позаносив був, когда і собрались
Больш над тридесять тисящ, да і перебрались
Вкупі за Константинов, под річку Пиляву,
Тамо свою хотяще показати славу,
З студом і безчестієм неслиханним, з вічним,
Поруганієм своїм, з срамом необичным,
Знову всі в безвісная міста повтікали,
Як тільки в полю в очі Хмельницькому стали:
Кто коня, кто шаблі, кто узди, кто кульбаки,

Кто воза, кто хомута, а кто і собаки,
Іли чего іного кто тілько дорвался,
Як найскорій за Віслу знову поспішался
Не отягощен нічем; ібо тамо рисі,
Соболі, горностаї, кунки, волки, лиси,
Сібирки, ванни, конви, імбрики, намети,
Мідинці сребрянниє, фарини, паштети,
Цукри, кредენси, столи, скрині зоставляли,
Окованних возов сто тисящ покидали,
О прочіїх користех не воспоминаю,
Токмо безчисленниє бути утверждаю.
Довольно грабленія твоя наградили,
Которие чрез старость і... робили.
Толикоє їх бігство вельми удивило
Вождя і вслід за ними гнати понудило
До Львова; а Небаби, Тиші, Полкожухи
І Нечая по боках, зламаниє духи
Їх вконець їм от'ємлють, гді їх постизають,
І так славу ко славі тебі прибавляють.
Но не було под Львовом із ким воєвати,
А міста і сам дармо не хотіл псовати,
Когда сукна на барму козакам прислали,
І повелінну денег суму поскладали.
Далі, Україно, все Богдан твой ступает,
От Львова до Замосця скоро приступает.
Слава о нем повсюду дивная проходить,
Ім'я єго до морей послідних доходить,
А ляхам так страшно, что гді либо повіють
Вітри, всі, же Хмельницький ідет, розуміють.
Таковий і толикий ляхов побідитель,
І богом дарованний тебі ізбавитель
Супостат твоїх в міста пустия загнавши,
А по Віслу границю тебі закопавши,
Вскорі, торжествуя, он к тебі возвратиться,
Неісказанна радость тебі з ним явиться.

Україна

Словеса твоя дивно мене утішають,
Єгда толикіє мні побіди глашають;
Убо се по словеси твоєму да будет:
Богдан мой, побідитель толик да прибудет!

Хор

Бог скорбящих утішаєт.

Іже сам в себі от вік почиваяй,
Іже пред ангел лики пребиваяй,

Всесилен, премудр, красен і багатий,
Свят і всякоя полний благодати,
Чист, непорочен, во всем совершенний,
Славою вічні в себі прославленний,
Всяческая всім обильно дарствуяй,
Но сам нічего отнюд не требуяй,
Той на престолі сидяй превисоком,
Дольняя зряще всевидящим оком,
За безмірную милості пучину,
Призрів на бідну звище сиротину,
Ухо абіє своє приклоняєт,
Гласу молитви милосерд буваєт;
І аще бурі возмущають море,
Ведя з собою великоє горе;
Аще і волни до небес возносять,
І видимую пагубу наносять;
Но он не даєт люті погибати,
Ібо єго єсть такових спасати,
Іже во бідах к нему прибігають,
В нем всю надежду свою полагають;
Син паче забвен у матері будет,
А нежелі он такових забудет;
Блаженнії суть убо таковії,
Ібо скорб в радость премінити тії,
Аще і страждуть, чають непремінно;
Упованіє оних не сумнінно;
Бог бо єсть щедрий, в нем же уповають,
Яко на ню свою печаль возверзають.

ДІЙСТВІЄ 4

ЯВЛЕНІЄ 1

Хмельницький зо торжеством на Україну возвратився в Кієв, при вратах торжественних благодарить бога за толикіє побіди; діти українськії, во училищах кіївських учащіїся, єго привітствують, потом і козаки чрез писаря толикой єму слави віншують.

Хмельницький

Что тебі воздами ми, о всеблагий боже?
Кто бо твою к нам милость ізрещи возможе?
О тебі супостати нашя побідихом,
Тобою гордії їх думи низложихом,
І духи попрахом, ні на лук, ні на стріли,
Ні на інші якіє уповахом сили.

Десниця, о господи, твоя прославися,
В кріпості, десная ти рука утвердися
На них, пособляя нам. Отселі познають,
Яко щедроти твоя по нам побораують,
Не до конця бо твоїх вірних забуваєш,
По гніві милостива себе їм являєш:
Наказуєш, по яко отець милосердий,
Ібо потом буваєш аки щит їм твердий,
От лиця вражія в день брані защищая,
І всякія далече скорбі проганяя.
Сіє коїм ізвітом будем утверждати,
Довольно показують твоя благодати
Ко нам: праведним твоїм судом ми страдали,
Яко неправди наша тебе прогнівали.
Но єгда ми милості твоєя іскахом.
І благоутробіє твоє не престахом
Молить: призрі з небесе на наша обиди,
Толикіє нам нині дарова побіди.
Рог убо правовірних твоїх возвишенний
Супостат без отради стенет побіжденний:
Твоє сіє діло єсть, а не человіка,
Буди благословен ти от нині й до віка!

Діти українськії

1

Ревностію святия церкве розджений,
Безбоязненно дерзнув вступить в бой воєнний,
Єгда з врагами єя, Богдане, ратуєш,
Достойно і праведно з нею торжествуєш:
Врата бо єй адова з своїми навіти
Не могуть, глаголющу Христу, одоліти.
Донелі убо церков імат пребувати,
Дотоль і твоя буде похвала сіяти.

2

Отчества любов, яже в тобі розпалила
Серце твоє ко брані, но і пособила
Тоюжде ти в побіді так, что роз'яренний
Супостат твой явися весьма помраченний.
Вся бо яже суть в мірі, любов побіждает,
Любве неудобноє ничтоже бувает,
Всяк убо, іже імат Отчество любити,
Не может тя пикогда в любві не іміти.

3

Славою предков твоїх поощрен, на раті
Побідил єси славно твоя супостати;
От двоїх бо єдино восхоті іміти:
Іли умерти, іли врага побідити,
Но козацька од тебе слава смерть прогнала,
А над врагом побіду тебі даровала;
Іже убо за Отчу подвизался славу,
Безсмертним слава вінцем увінчаєт главу.

4

Добродітель твоя єсть торжества виною
Нинішнього, побіди сею єдиною
Врага твоєго; ібо так сильно ничтоже
Обращаєтся, іли так високо, что же
Мужеством добродітель своїм не превзийдет,
А може, она когда наконець не взийдет;
Добродітель убо ми твою величаєм,
Тебі Несторових літ од бога желаєм!

Писар

Аще тя і малії діти привітствують
І богом данной тебі побіди віншують,
Як ми не устидимся безстидно мовчати,
Як будем німотою уста заграждати?
О єдина похвала наша, о Богдане,
О дивний в гетьманіх ти, наш вельможний пане!
Радуєся о тобі Росія Малая,
Веселить же ся купно і церков святая:
Ібо твої то були первії поради,
Не оставить матері своєй без отради;
Но єлико возможно в біді утішити,
Горькую її печаль в сладость премінити.
Се уже і самим то ділом совершися:
Скорб далече отбіже, радость водворися.
Торжественнії гласи проізходять всюду,
Тамо пісні слишаться, кимвали оттуду,
Гради, весі, дубрави, гори, холми, ріки,
Красно являють лице своє з человіки!
Словом єдиним сказать: як Вкраїна стала,
Толикая в ней радость єще не бувала.
Кто ж не признаєт, что все, что-либо імами,
Так чудния ізміни, яко над врагами
Нашими преславно ми нині торжествуєм,
А они воздихають? Тобі долженствуєм,
Твоїм добродітелем должни возписати,

Тобі благодарствіє должни воздавати;
Будуть убо вітії везді тя славити,
Будуть і рифмотворці діла твої піти
З історіографами: ми тя поздравляєм
Толикою славою, а к тому желаєм:
Которую днесь радость імієм тобою,
Долгим твоїм житієм утверди по бою!

Хмельницький

Радості сеї не я і не добродітель,
Кая моя вина, то творець і содітель
Наш; благодареніє єму возсилайте,
Єго дивную ко нам милость величайте.
Прочеє в мирі между собою живіте,
Друголюбіє над вся паче возлюбіте.
І малії бо вещі умножаєт згода,
Великії вопреки вмаляєт незгода.
А желізо доброє важте і над злато.
Злато бо потемніє без него, як блато.
Что злато і что сребро ляхам пользовало,
Коликіє ж багатства желізо побрало?
З сребних полумис отці наші не їдали,
І з золотих пугаров они не пивали.
О желізі старались, желізо любили,
І велику тим себі славу породили.
Оних путем ідіте, оних подражайте,
Слави іща, багатство ви за нічто майте.
Не той славен, который многа лічить стада,
Но іже многих врагов своїх шлет до ада:
Сему єдино токмо желізо довліє,
А злато іли сребро ничтоже успієт.
Что бог дасть, тим довольні суще, нікоєя
Не обидите нічим братії своєя:
Кто лісок добрий, іли хуторець порядний,
Кто став, кто луку, кто сад іміет ізрядний,
Боліть іли завидіть тому не хотіте.
Як би его привлащить к себі не іщіте.
Ібо когда козаки уже обнищають,
То не долго остатки ваші потривають.
Откуду коня, іли рушницю, откуду
Іний порядок возьмуть, аще не оттуду?
А без тих приборов, что, мните, по нас будет?
Слава, без сумнінія, наша не прибудет.
Напослідок глаголю: самі не купчуйте:
Лука, стрілки, мушкета і шаблі пильнуйте!
Куплями-бо обв'язан житейськими воїн,

Імені сего весьма таков не достоїн.
Ї дітей своїх, скоро отправлять науки,
До сей же обучайте козацької штуки.
Тако творя вражія потрете навіти:
Радость сію на многі удержите літи.

ДІЙСТВІЄ 5

ЯВЛЕНІЄ 1

Україна радуется богу, помощнику своєму, і благодареніє возсилает.

Соторжествуйте мні всі нині росіяне,
Радуйтеся зо мною і всі християне,
Іже не повреждені злочестія ядом,
З малим в союзі єсьте благовірним стадом.
Скорб моя отложися: радость водворися,
Супостати падоша, рог мой возвисися.
Дивна се ізміна єсть вишняго десниці,
Лях побіжден і прогнан за своя границі:
Страх, біда, клопот і студ побіже з ляхами,
Побіда і торжество осталася з нами.
Іже слави моєй путь зап'яти хотіли,
Путь, ведущ здісь за гори, самі погубили.
Не відають і самі, куди утікати,
Гді би на старость себі отчества іскати.
О, ниже риторськими усти ісказанной,
Ниже історическьким пером описанной
Фортуни моєй! се бо бог мні пособствуяй,
Ізлія на мя своєй благодаті струя,
Совлек з мене острое рубище печалі,
В ризу мя веселія одія; престали
Бурнії свіріпіти на мя аквіліоне [9],
Тишайшії явились ко мні алціоне:
Преч лютая от мене зима отступила,
А благоприятная весна наступила;
Тьма во світ, а нощ во день златий премінена,
Горесть серця моєго в сладость обращена.
Вишняго воістину єсть сія ізміна,
Милость єго ко мні се сотвори єдина.
Всі, іже ко мні любов імущії, роди,
Всі, мні желающії многих літ, народи,
Возьміте труби гласні, настройте тимпани,
Бряцайте во кимвали, пустіте органи,

Прийміте псалтир з гусльми і пісні сложіте,
Гласом радості купно богу воскликніте.
Се місяць нов явися; се день торжественний
Всемирний, нарочитий, світлий,
праздественний!
Аще, когда найпаче нині возиграйте,
Бога же, побіду мні давша, величайте!
Что бо єму принесу за радость толику?
Что іноє за милость воздам толь велику?
Буду разві імені єго воспівати,
Буду господнє ім'я вовік прославляти!

ЯВЛЕНІЄ 2

Смотрініє божіє предсказуєт Україні незиблемоє єя блаженство **под кріпкою** непобідимих монархов всеросійських рукою, добрим і рейментарським правленієм.

Смотрініє

Радуєшися богу, тебі пособившу,
Україна, в брані врагов же низложившу
Твоїх, і обліявшу необичним студом:
Но радуйся і дивно о тебі строящу,
Дивним тя смотрінієм утвердить хотящу.
Слави твоєй толикой мнозі ненавидять,
Толикому счастію немало завидять:
Но зависть тая, їх же самих погубляєт,
Єгда серце, аки ржа желізо, снідаєт:
Тебі же не принесет вреда нікоєго;
Никако не умалить блаженства твоєго:
Прийму бо тя под кріпку руку свою вскорі.
Непобідимії на землі і на морі
Монархи російськії,— поборники суще
Іже благочестія, зловірних бодуще:
Тебі в твоєй потщатся пособляти нужді;
Не лишать тя помощі своєй, аки чужді.
Под тим непроломимим щитом пребувая,
Аки на твердой скалі себе утверждая,
Посмієшся всім вітром; волни возмущенні,
Аще даже до небес будут вознесенні,
Єгда вихром гонимі, начнуть ударяти,
Пропасть отверзающе, но поколебати
Отнюд тя не могуще, розбіються сами
З приходящими купно о камень водами.
Внемли же глаголемим!

Україна

Приліжно внимаю,
Слово твоє радосне в себі розсуждаю.

Смотрініє

Петр тебі будет камень, от бога поданний,
І за величество діл Великий названний.
Камене того ниже злобниє совіти,
Ні вражія преломлять противних навіти,
Ниже восприятиє тяжкіє походи,
Ні страшниє многажди под гради подходи,
Смерть разві єдиная позняя сокрушить.

Україна

Уви мні окаянной, убо мя порушить!

Смотрініє

Стой, не бойся, за камень первий сокрушенний,
Камень другий, не менший, будет положенний,
Петр, глаголю, імені Вторий такового,
Монарха всеросійський бога всеблагого
Милостію увінчан, не дасть ти упасти,
Не дасть і славі твоєй всячески пропасти.
Тот єще мал отрок сій, но не дітоумен.
К пользі держави своєй вельми остроумен;
Совершенного мужа в юності являя,
Великих по себі діл знаки подавая,
Подасть ти Даніїла [10], вождя ізряднійша,
Не токмо благородством над іних краснійша,
Но і діли храбрими славного, который,
Супостатом Хмельницький твоїм будет вторий.
Ім'я єго устрашить сосід твоїх зіло,
А чего ж уже само не докажет діло?
Что убо вразі твої, что будуть творити?
Будуть от зависті аж до костей худіти,
І оруж'єм не можа острим воєвати,
Язиком много начнуть на тебе щекати,
Аки грубу в народіх тебе поносяще,
Аки наук чуждую тебе обносяще.
Но бог, тя во воїнськом іскустві і штуці
Прославивий, прославить той же і в науці.
І сіє колегіум чрез Петра Могилу [11]
Основав, проізведет в толикую силу,
Что от него вітії красноглаголиві,
Тонкії філософи, богоглаголиві

Богослови, сильнії і ділом, і словом
Проповідники, стадо пасущі Христово,
Пастиріє премудрі, святі, преподобні,
Древним оним церковним світилам подобні,
І інни ізряднії мужіє ізийдуть,
К тому начатки сії совершенство приймуть.
Тако ти, мир ли будеш, іли брань іміти,
Над врагом твоїм главу будеш возносити.

Україна

О, боже! возсіяй ми день он скоро златий,
Толикоє блаженство моє оглядати!
Даждь мні Петру Второму [12], от тебе ізбранну,
І тобою наслідним вінцем увінчанну,
Поклоненіє моє должноє воздати,
Толику єго милость ко мні величати,
Даждь і єго вірному вождю, Даніїлу
Здравіє, долготу дній, во всем спіх і силу!

Хор

Поет похвали Хмельницькому

Вічной похвали от нас єсть достоїн,
Храбрий на землі і на морі воїн,
Войськ запорозьких Хмельницький старійший,
 Вождь ізряднійший.
Отчество над вся паче возлюбивий
І єго ради нівочто вмінивий
Розкоші, покой, користі, інтрати
 І всі привати.
Православния церкви супостатом,
Найпаче мерзким трепет уніятом,
Отечеських догмат усердний хранитель
 І защититель.
Діл предков своїх теплий подражатель,
Древней козацькой слави соблюдатель,
Свою на брані положити главу
 Готов за славу.
Добродітельми сими украшенний,
Божія к тому духа ісполненний,
Горесть обратить нашу хотя в сладость,
 Печаль на радость.
Превіє начал предлагать совіти,
Како вражіє прогнати навіти,
А по совітіх принялся за діло
 Поспішно зіло.
Сразився з врагом своїм доблественно,

Прогнал за Віслу даже немедленно;
Свише-бо єму помощ прибувала
І укріпляла.
Тім ляхов віктор преславний явися,
Побідам єго весь мир удивися;
Пребисть студ, печаль пагуба з ляхами,
Торжество з нами.
О, кто тя ліпо восхвалить, Богдане?
Кто толиких діл висоти достане?
Ми, іже похвал достойна тя знаєм,
Не увінчаєм.
В похвалах твоїх язик наш безділен,
Ублажить-бо тя достойно не силен;
Будеш разві ти возвеличен в небі,
Яко єсть требі!

ЕПІЛОГ

Дивную милость божію, к нам, прежде осьмидесят літ явленную, нині дійствіями і явленіями краткими предложихом вам, богом собранніє, слишателіє і зрителіє. Великоє воістину діло, яко великого блаженства виновноє; но величеству наше скудоуміє равноє не було. Но і кто божія щедроти, найпаче же толикія к нам милості, по достоїнству ублажити может? Обаче сего ради молчати не подобаше: ниже бо бог от нас требуєт, чего не можем, требуєт же да багатно ізливаємая єго на нас благодіянія в незабвенной пам'яті содержим. Аще бо і не якоже ліпо, но якоже от нас возможно бяше, благоутробіє єго прославихом, но за безмірноє божественних єго к нам щедрот величество, что-либо іли не прилично творихом, іли погрішительно ізрекохом, благоразуміем своїм да покриєте, всесмиренно молим. Амінь.

Митрофан
ДОВГАЛЕВСЬКИЙ

КОМИЧЕСЬКОЕ ДІЙСТВІЄ

В ЧЕСТЬ, ПОХВАЛЕНІЄ І ПРОСЛАВЛЕНІЄ ПО ПРОРОЧЕСТВУ І ОБІТОВАНІЮ РОЖДШЕМУСЯ, ВЕТХОМУ ДЕНМИ, МЛАДЕНСТВОВАВШЕМУ ПОД ЛІТИ, УСТИ ОТ ВІКА ПРОРОК ПРОВОЗВІЩЕННОМУ, ЯВЛЕНІЄМ ЗВІЗДИ І ПОКЛОНЕНІЄМ ЦАРЕЙ СВІДИТЕЛЬСТВОВАННОМУ, ЦАРЮ ЦАРЕЙ, ХРИСТУ ГОСПОДУ, ВСЕМИРНОЙ ДІЛЯ РАДОСТІ ЧЕТИРМА ЯВЛЕНІЇ ІЗОБРАЖЕННОЄ.

1736 году декабря 25. Автор сего ієром[онах] Митрофан Довгалевський

ПРОЛОГ

В єго же місто виходить Валаам[1] і, хваляся, пророчествует о пришествії Христовом, і предсказует кратко о всем комичеськом слідующом дійствії, в четирех явленіях заключенном.

Неложная словеса, яже бог пред віки
Усти везді прорече, смертні человіки:
Ність-бо в єго словесех каковой ізміни,
Зане есть сей єдин бог, праведний єдини.
Рече от тьми мрачнія світу возсіяти —
Бисть тако по глаголу,— а не інак стати;
Разним рибам по водах плаваніє міти,
Птицям же поднебесним горі возлетіти,
Человіку на землі сладчайшая літа,
Провождати повелі временного світа;
Сонцю і луні нощной, світилам великим,
Теченіє творити, по силі толиким;
Звіздам заімствовати світлость от них всяку
По различію всякой і довольству таку;
Паче влія благодать великія сили
В человіка над него нікая б успіли:
Розум смисла подаде, почти красотою,
Образа подобієм, всею добротою:
Кромі настоящих благ — будущая знати,
Праведно і нелестно о тіх прорицати.
Тім і мні, Валааму, откри тайни слово,
Єже в пророчестві сій аз пошу готово;
Вічний залог положи в вічном своєм сині,
Родитися хотящим в убогой яскині,

Їм же віки сотвори, нічто бисть без него,
Сего послать ізволи із лона своєго
На ізбавленні всіх і яже суть в мирі,
Падших же собственніє праотець во вірі,
Іже перву заповідь преступиша тощно,
От чего би хранитись весьма бяше мощно;
Обаче возхотіша равні бути богу,
Восприяти подобну власть і силу многу,
Недовольні господней милості драгія
Вліянієм розуму іміти благія:
Убо за попраніє божія закона
Лишишася сладості горнього Сіона,
Внутр і вні уду тяжких скорбей ісполненні,
Райська добра і честі весьма суть лишенні.
Что ж творить всещедрий бог, з небесе призрівий,
Падшим отцем какову милость із'явивий?
Обіща їм послати зо небесе сина —
Свідитель в Віфлієми яскиня — єдина:
Сей от світа денниці Іяковлі прийдет,
В силі кріпості своєй ввесь народ превзийдет,
Сотрет князя моавля, посем плінить сили,
Побіждая Сифові [2] сини і пределі.
Сему унуки мої, тріє царі сильні,
Водимії звіздою, дари ізобильні
Принесуть; но Ірод-цар весьма усумниться,
І о рождестві єго бідні засмутиться,
Тщатиметься убити, отнюд не возможе,
Сам точію враг Христов в жизні ізнеможе;
Пошлет, гнівом поощрен, младенці ізбити —
Декрет божій убійці прийдет вся отмстити;
Человіколюбіє божіє з пророки
Пісснь воспоють на землі з ангельські отроки.
Аз, преславний Валаам — пророк в ділі, слові:
Узріте, яже рекох, в слідующой мові.

ЯВЛЕНІЄ ПЕРВОЄ

Предшествующей звізді виходять тріє царіє, унуки Валаамові, для розсужденія видінной необичной звізди на востоці.

Цар первий глаголет младший

Что звізда необична в світлості толика,
Стояща на востоці? Коль зіло велика!
По ученію нашом астрономська діла
В іскустві не іміють художества ціла,
Єжеби сицевую видіти денницю,
Кая б могла повреждать очесну зіницю.

В хитрості астрономської вся звізди наяві,
  В сей же дивні світиться образ самой слави:
Воістину от всіх звізд сію отділяю
  І в ней чудо нікоє бути розсуждаю.
Вам ся что мнить, о друзі, что би розсуждати,
  І кую би тайну в ней возмогли познати?

Цар вторий говорить старійший

Аз от діда моєго, Валаама званна,
  Сподобихся слишати, яко будет дана
На небесі сицева звізда необична,
  Яже воістину сей во всем єсть прилична.

Цар третій говорить найстарійший

Отчасти і мні сіє пам'ятно єсть слово
  В розглагольствії діда, перво і готово:
Єще бо прежде смерті о сей звізді бити
  Ізволи вослух усім ясно предложити,
О ней же і написа во книзі нетощно —
  Достовірія ради посмотріти мощно.

Цар первий *(паки говорить)*

Зіло ізрадний совіт і слово приятно:
  Посмотріть писанія, да будет унятно.

Цар вторий *(паки говорить)*

Тако, вcase правду тако: яко глаголаше
  Дід наш прежде, Валаам, сице написаше,
Что возсіяет звізда Іяковля рода
  Й ізийдет чоловік ізраїльська плода;
Сей погубить моавля князя всея слави,
  Плінить сини Сифові і вся їх держави.

Цар третій *(говорить)*

Убо приймім, о друзі, шественнія труди,
  І путь нам предлежащій к тому царю буди;
І градім от нашея отчеськія страни,
  Да не будем пліненні от него во брани.

ЯВЛЕНІЄ ВТОРОЄ

Виходять царіє со дари кланятися, до которих Ірод приходить і о шествії їх камо путь творять, вопрошает; посем Ірод молить їх, да возвращшеся от путі возвістять і єму, гді цар нов родися.

Цар первий говорить младший

От конець земля грядем, іщуще владики,
Гді рождейся пресвітлий цар в славі великий,
Єго же на востоці звізда знаменала,
По свідительству діда, путь нам указала.
Се прийдохом кланятись, честь воздати должну
Яко царю, владиці всей твари неложну.
Принесохом і дари: ливан, смирну, злато,—
Молим слезне, да будет за благо принято.

Цар вторий говорить старійший

О даби щастя наше не тощноє било,
І царя нам рожденна вскорі із'явило,
Даби сподобилися младенця повита
Кланяющеся зріти благознаменита!
Толь-бо долго шествуєм чрез два уже літа,
Обходяще многіє страни сего світа;
Не живем в царстві своєм, ниже на престолі,
Когда звізду видіхом,— воправду оттолі.

Цар третій говорить найстарійший

Почто сумнитися нам? Зрим звізду на небі,
Яже тамо нас ведет, а може, нам требі.
Больше уже шествіє творити дерзали,
Ні мислію, ні серцем когда унивали,—
Потерпім мало: звізда гді путь свой зоставить,
Тамо, мню, яко царя рождшагося явить;
А донелі не станет, за нею спішімо
І путь нам предлежащий охоче творімо.

Ірод цар (*приходить*)

Камо шествіє ваше і путь предлежащий
Днесь творите, царіє, спішно настоящі?
Мніл бих, брань з ким творити — но вої не многи:
Разві кому кланятись хощете под ноги?
Се бо вижду і дари толь драгі, великі —
Рціте, кого іщете большого владики?
Аз єсьм цар, непобідим і велик во славі,
І кто противустанет днесь моєй державі?
Рціте, камо путь ваш єсть от запада сонця,
Яже на восток нині мало не до конца?

Цар старійший *(отвіщает)*

Доселі величеству ність єще ізвісно
    Твоєму, яко родись цар новий безмісно,
Іже подсолнечною імієт владіти,
    На престолі всемирном державно сидіти?
Сего держава на всіх слава вознесенна,
    Яже єще отдревле нам єсть возвіщенна
От діда Валаама; сему дари носим,
    Да поспішшеся к нему милость себі спросим.

Ірод *(глаголет)*

Странная і скорбная, весьма неприятна
    Слишу от вас словеса, ниже віроятна:
Яко внов сицевий цар родися во світі,—
    Разві не в моєй землі, ні в моєм повіті,
Іже би могл і моїм царством завладіти,
    Низринув мя з престола, сам дерзнул сидіти?
Убо, друзі, молю вас: путь нині творіте,
    І поклоншеся єму і мні возвістіте,
Да і аз шед поклонюсь, честь воздам приличну,
    Яко царю новому і нами владичну.

ЯВЛЕНІЄ ТРЕТОЄ

Виходить Ірод-цар і, зіло яряся, печалует о погубленії царства і невозвращенії к нему воспять царей; до которого виходить Гнів і поощряет его, да вскорі послав воя своя во Віфлієм ізбієт діти. Посем виходить Декрет божий і призивает Смерть і Диявола да умерщвлять Ірода за младенцов неповинноє убійство.

Ірод *(говорить)*

Ярость мя нині зіло на се возбудила,
    Зане странная словес сила побідила
Царей: побіди, яко не могу возстати.
    Уви! Что мні і царству днесь ся хощет стати?
Се бо слишах, яко цар нов родись под літи,
    Іже мя во свою власть может покорити.
Не будет се, не будет! Аз бо єсьм цар славний,
    Кріпчайший от трех частей світа показанний;
Моя земля багатства зіло ісполненна,
    Содержить і воїнства всюду безчисленна:
Всякіє в світі живущіє супостати
    Не возмогуть противу мене сильна стати:
Не ужасаюся аз нікогда ничтоже,
    Не требую, да мні кто єдину поможе.
Первійший аз от царей в славі пребуваю
    І непреодолінна бути себе чаю.

Пошлю на врага нова, противна мні, сильну.
Внов рожденна — се кріпость мію ізобильну,—
І убію рожденна і матер родящу,
Поощрю на виї меч: во слід же гонящу.
Волхвов не помилую от них ні єдина,
Да увидять намощні кріпості мя сина.

Гнів *(говорить)*

О, гласа слишу драга, гласа вожделінна!
Будет ли твоя правда вскорі непремінна,
Яко наміреніє твоє слишах благо,
Єже тебі впред будет полезно і драго?
Уне ділом воправду тако сотворити,
Неже под ігом царя сильну царю жити,
І царства лишившися в раба превратиться,
І от златой свободи в плінника вміниться.
Бідно діло слідует, аще замедлиши
І вскорі речення днесь не сотвориши;
Се бо даю мой совіт і слово полезно,
Точію да будет ти благо і любезно:
Потщися нині воєв в Віфлієм послати,
Да не убіжить цар нов і рождшая мати,
І повели младенці вся совсім ізбити,
Орудія, меч, стріли в крові упоїти;
Аще не сотвориши, сам будеш виною,
Царством запечатлієш і самим собою.

Ірод
(воєв призвав, посилаєт во Віфлієм)

Воїни мої храбрі, воїни ізбранні,
Вооруженнії всі, іскусні во брані!
Во всякой скорості зді купно притеціте,
Орудія воїнська з собою несіте:
Імат цар ваш заповідь днесь дати вам нову.

Воїни пришедшії

Се прийдохом на глас твой, владико великий:
Повели і рци воєм, кой глагол толикий.

Ірод *(повелієваєт)*

Градіте во Віфлієм, всі спішно градіте
І сущія младенці у нем посічіте,
Да от руки вашей нікто же ізбігнет,
Паче цар нов рождшийся нігді не убігнет.

Виходить Декрет божий.

Что хвалишися всує, злоби ісполненне,
Благодаті вишняго владики лишенне?
Царство твоє в погибель буди ти виною,
Єже вскорі іщезнет со скверним тобою.
Почто дерзнул єси кров пролить неповинну?
За ню же твою душу, реку, стягнуть вину.
Кто подасть сицевую дерзость ти іміти?
Ах, студне, мерзостне мні на тя і воззріти!
Временно желаєши во прелесті жити —
І кто тебі днесь імат помощником бити?
До днесь слава суєтна, жизнь твоя проклята:
Видиши ли посланий смертний Декрет на тя?
Не хощу моїх словес далій простирати:
Се падеши от Смерті, о враже треклятий!
Прийди, о Смерте, вскорі, посічи косою,
Да царствует во аді і живет з тобою
Сей, іже надіяся долго царствовати;
Потреби пам'ять єго, даби не могл встати.
Тако бо Декрет божий суди нечестиву
Христоборцю Іроду, сотворшу противу.

Смерть

Негоді будет сего, яко посічу тя,
Но горіє будет ти, яко в ад возьму тя.
Се приглашу і друга — что ділать з тобою? —
І возьмем тя отсюду на жилліо з собою.
Прийди, друже іскренній, первійший владико!
І увиждь снідь готову, сладку нам толико!
Долгоє бо ми время сего ожидали,
Даби в руці Ірода убійцю прияли.

Диявол

О, гостя вожделінна, друга прелюбезна,
Давно тя ожидает глубочайша бездна!
Желал єси во світі сладці царствовати,
Обаче лучче ти єсть з нами пребувати.
Первоє бо з Каїном місто означенно —
Первійших вас не будет — і саном почтенно;
Заслуга ваша знатна і везді єсть явна,
За что пекельна бездна вам готова здавна.

ЯВЛЕНІЄ ЧЕТВЕРТОЄ

Виходить Человіколюбіє божіє, об'являя посланієм единородного сина милость сотворшуюся роду человіческьому, гді приходить і цар Давид з пророками, благодаря, яко не тощноє бисть пророчество їх о пришествії Христовом. По сем приходять ангели і благодарственний поют кант, і всі купно з пінієм отходять.

Человіколюбіє божіє

Днесь всі земнороднії хвалу воздадіте,
Вишнього творця усти серцем прославіте,
Всі радуйтеся купно душею о бозі,
Яко вас помилова стенящих намнозі,
Сущих в гріховних узах і во адськой сіти,
Отради не могущих ніотколь іміти!
Бог-отець творить милость явну з вами нині,
Єгда от погибельной ізводить яскині
Посланієм от небес воплотитись сина,
Іже єсть радость ваша, свобода єдина:
Человіколюбіє божіє віщаєт,
Пришедшоє к вам спішно з миром возвіщаєт.

Давид з пророки

Право, право рекл єси, друже вселюбезний,
Ність-бо глагол твой ложний, но паче полезний;
От віка бо чаяхом сея драгой вісти,
Да от чресл моїх Ісус на престолі сісти
Благоволить Давида кротка і смиренна,
Єго же рожденієм нині вознесенна.
Сей днесь почте корень мой от діви рожденний,
Зане от Давидова дому єсть реченний.
Марію зрю доївшу — старость утішаю,
Обновляюся во юность, нічто больше чаю;
Полагаю скипетр мой за радость єдину,
Низлагаю вінець мой, веселюся вину.
Что болїє, пророці? Веселитись требі:
Прийде Христос на землю, іже бі у небі.
Благодарим убо тя, милосердний боже,
Яко пророческього слова нивочтоже
Не вмінил єси нами реченного миру
О пришествії Христа, но сοділав віру,
За что пісні поюще всі глаголем богу:
Буди слава в род і род, і честь попремногу!

Кант поют ангели.

Всі теціте, всі плещіте,
Ангельскії хори: віфліємські гори
Радость рождають!

Пред віки миру, во вящшу віру,
Да збудет ціло пророков діло,
Предвозвіщають!
Бог милості і благості,
Посланієм сина, предвічна єдина
Печаль незносну
В радость преврати, весьма обрати,
Юже нанесли і проізнесли
Прикро поносну.
Житель рая, сотвор злая,
Праотець і мати тощни благодати,
Юже іміша.
Корень Давида прекрасна вида,
Марія сильна, благ ізобильна:
Сію воспіша
Всі закони, всі іскони,
Что імат родити, клятви свободити
Єстество бідно,
Єже во сласті в бісовськой власті
Бисть заключимо і повредимо
Не небезбідно.
Тім іграймо, воспіваймо
Днесь свободу присну, Іроду зависну,
Царства лишенну,
Іже гоняше Христа, хотяше
Мечем убити, тощ істребити,
В ад низверженну,—
Сей да плаче, не іначе,
Щастю завидящий, дітей не щадящий,
Толь множественних,
От сосець бравий, злі закалавий,—
Малі, великі бяху єлики,—
Немужественних.
Отрок крові, врага брові,
Серце єго злоє розторгнет надвоє,
Червами утробу
Пекельна змія сокрушить вія,
Гді вічно горе, слез горьких море
Порвет ко гробу,
Да от пути ізбігнути
Вовіки не може, а нікто поможе
Третрекляту,
Да увість студний, мерзостний, блудний,
Всесильну богу брань творить многу —
Істину святу!

Аполог

Пред благовітливим лицем окончая
Обикновенно діло, ниже отвращая
Смотріл єси, авдитор, показуя драгу
Терпеливості твоєй милость, кротость благу;
І аще недовольні наша бяху сили,
Обаче молим простить благодарні діли.

Рождеству Христову кант
(на тон: Коли дождуся весела)

Нині внемліте словеса сія 2
Пророк віри,
Яко чаємий прийде Мессія[3], 2
Їх приміри:
Єго же Мойсей в купині зряше 2
Неопальной,
Аарон цвітшим жезлом являше, 2
Слави полной,
Даніїл гору, Іяков ліствицю 2
Утвержденну,
Ілія рече бить колесницю 2
Толь огненну;
Двер, ковчег, книга запечатлінна 2
Образ бяху,
Діви рождества весьма нетлінна 2
Знаменаху.
Кто уже дерзнет рещи противу 2
Пророк слову,
Да видить тайну в Марії живу 2
Днесь готову;
Зане всім яві сія открися: 2
Не о себі,
Но духом дійства вся освятися, 2
Яко требі,
Зрадуйтесь убо, пророков лики: 2
Бог, владика,
Днесь совершивій тайни толикі 2
В человіка,
Премінись тлінна, за милость многу, 2
В позні літа,
За что славімо, падше под ногу, 2
В конець світа,—
Что не в чертозі, ні на престолі 2
Зриться нині.

Но во вертепі, явно оттолі, 2
Наг в яскині,
Парою скотов в мразі наготу 2
Согріваєт,
Рубищи подлі плоті нищету 2
Одіваєт.
Сей, іже небо, кожею аки 2
Покри благо,
Землю различні одія паки 2
Цвіти драго,
Сей плачет в алчбі, всім брашно давий 2
В сладость вічну,
А за плач радость толь даровавий 2
Необичну,
Приміри з богом отриновенних 2
Чрез обіти,
Да отець вражди низриновенних
Нам не міти.

Кант третій Рождеству Христову

Чудно діло чудной брані
Желающий всяк відити зді предстани;
Коль яриться христоборець Ірод тощно,
Правди світа ненавидить,
Єгда рождшуся нову царю завидить,
Аки єму царствовати ність вже мощно.
О коль злоби ісполнися,
Паче же розума мучитель лишися:
Се бо кров младенцов весьма неповинну
Тщится нещадно пролити,
Да возможет і рожденного убити,
Іже во Віфліємі родися вину.
Но суєтні єго сіти:
Ність мощно нового царя одоліти,—
Разві сам будет от него побіжденний.
Се воскорі нечестиву,
Борющуся всесильну богу противу,
Звиш праведний декрет будет ізложенний:
Не что горькой предасть смерти,
Да точію вік нинішній может стерти,
Но лютой паче всіх мук кромішней муці,
Зане темного владики,
Мучащого за убійство в тьмі навіки,
Нечестивого Ірода судить в руці.

Кант Рождеству Христову четвертий

Ликуйте всі мирно, торжествуйте вірно:
Мир бо з небес яві — бог, реку, во славі
Прийде к нам днесь в тілі
Вражди розорити, мир же насадити,
Кой уже отнині з єго благостині
Зриться в самом ділі;
А вражда отселі, не пришед донелі
Милосерд владика вмирить человіка,
Пребиваше в люди;
Но днесь миротворець, мира вічна отець,
Мира обученний, господь воплощенний,
З коліна Іуди,
Дарова под літи, сполняя обіти,
Пророки реченні, усім возвіщенні,
Чаємі в отраді.
Убо возвістимо мир, пришедший сімо,
Праотцем стенящим, в вражді прежде бящим:
Годі жить їм в аді.

Георгій
КОНИСЬКИЙ

ВОСКРЕСЕНІЄ МЕРТВИХ

ОБЩЕ УБО ВСІМ БУДУЩОЄ, НО СТРАЖДУЩИМ ВСІМ НЕПОВИННО В ВІЦІ СЕМ БЛАЖЕННО, А ОБИДЯЩИМ ГИБЕЛЬНО; В П'ЯТИ ДІЙСТВІЯХ В ПОЛЬЗУ ЧАЮЩИМ ОНОГО ПОКАЗАННОЄ ГЕОРГІЄМ КОНІЦКИМ, 1746

Пролог

Многим до злих діл тоє подает причину,
    Что не хотять помишлять на свою кончину,
Паче же, что по смерті імущи согнити
    Сумняться, как то может гной на суд ожити.
А коміков свойственна должность сицевая,
    Єже учить, в обществі нрави представляя.
Тім в предлежащом ділі хочем із'явити
    Воскресеніє мертвих імущеє бити
Всім убо безіз'ятно, однак не всім равно:
    Єдиним погибельно, а другим преславно.
Внушім только охотно дійствіє в притворі,
    Что когда на всемирном явиться позорі.

ДІЙСТВІЄ І

ЯВЛЕНІЄ 1

Земледіл, возвратившись от нив, сім'я проізросших, поминает о воскресенії тілес человічеськи по подобію зерна, в землі гніющого і ростуща, іміющем буть.

Земледіл

Се нарочно виходил ниви оглядати,
    Чи будет что по літу серпом пожинати.
Слава богу, недармо весну працювали
    І долини, і горби пашні поровняли;
Не умерло, знать, в землі зерно ані мало:
    Ба умерло все, да все ж і пооживало.
Тепера мні на пам'ять прийшла думка тая,
    Что священик говорил в церкві, поучая,
Будто і тіло наше, хоча й гноєм станет

По смерті, но, як зерно, на страшний суд
встанет.
Вірю тому: бо вижу сам, як в землі тліють
Сімена, а в колосі ростуть і ціліють.
Правда, поняти трудно, где би тоє тіло
Взялося, котороє на порох істліло:
Однак, кто дает зерну стебло, колос, ості,
Той і порох оберне в тіло, в жили, в кості,—
Велика твоя сила, создателю боже!
Но кто тоє запевне відати возможе,
Что будет діятися, когда з мертвих встанем?
Чи так, як стебло стеблу, і ми всі зостанем
Равні єдин другому? Невіжа, не знаю,
А ось ідет священик, єго іспитаю.

ЯВЛЕНІЄ 2

Священик, путем приключшийся, научает єго в сугубом воскресших тілес, сугубого ради по ділом воздаяній, состоянії.

Земледіл

Слово твоє я спомніл, ходя коло ниви:
Что, як зерно зогнивши, і ми встанем живи.
Но скажи, чесний отче, что посліжди буде?
Чи, як єдин человік, встануть так всі люде?

Священик

Зде в мирі всяко живуть і вмирають всяко,—
І на суд убо божий встануть неоднако.
Іний зде, как бог веліл, живот свой проводить,—
Другий противно тому вслід похотей бродить;
Іний питається, день і нощ работая,—
Другий живет, чуждіє труди поядая;
Іний за своє добро терпить узи, муки,—
Другий, добро отнявши, і самого в руки
Іщет, как би похитить, а когда похитить,
Мучить, донелі серце звірино наситить,
Подчас і смерті предасть. І такові убо
Людіє, живущії в сем світі сугубо,
Сугубо і встать імуть на суд тот всемирний —
Ін, как пшениця, ін же, як плевел, бездільний.
Знай же, что пшеницею Христоє нарицает
Невинних, а плевелам злих уподобляєт.
А як пшеницю звозим в дом, користі ради,
Так бог благих заберет до своєй огради.
А злим тоє учинить, что ти в своєм домі
Чиниш як некорисним плевам і соломі:

В пещ їх адську, як снопов, велить положити.
Где будуть з дияволом вовіки горіти.
Се тебі здесь за случай вкратці із'являю,
Боліє о сем в церкві поучити маю.

Земледіл отходить.

Священик

Слава богу! не только нива пажить родить,
Но і слово божіє в серцу людськом ходить.
Сей человік о другой жизні помишляєт:
Плода убо добрих діл дух мой по нем чаєт.

Кант

Два рази сліп, кто впредь на смерть не взираєт;
Два рази глуп, кто встать по смерті не чаєт.
Посмотри, мой друг,
На солнечний круг:
Ввечеру заходить,
Поутру восходить,—
Пойдеш і ти в той же слід.
Вийди на степ і поле, посмотри на ниви,
Іспитай, что діется з твоїми засіви:
Гниють зимою,
Ростуть весною,—
Так і ти істлієш,
Послiжде імієш
Ожить по-прежнему ціл.
Ожил іногда мертвець, чтири дні смердящий,
Скоро іспустил Христос глас животворящий:
В той же самий тон,
Ізийдіте вон,—
Затрубить громкою
Архангел трубою,
Всіх нас зовущи на суд.
І что ж то було б, когда б на суд тот не встали?
Без мзди благії, злії б без казні остали.
Буде убо час.
Когда всяк от нас
Восприймет в награду
Муки чи отраду,
Койждо по своїм ділам.

ДІЙСТВІЄ II

ЯВЛЕНІЄ 1

Гіпомен страждущи ізбіг от рук Діоктита обидящого,ісповідует озлобленія от Діоктита єму приключившіяся, іщет же і міста, гді би от него сокритись.

Гіпомен

Ах, крайне мні, бідному, прийшло погибати!
Не довліло от мене іміній отбрати,
Не довліло мя честі у людей лишити,
Не довліло весь дом мой в конець розорити! —
Се уже і самого женет мя до гроба
Діоктит немилостив, каменна утроба!
Прошлой ночі утружден только стал дрімати,
Набігши посланнії начали ламати,
Двері: я обудившись не вім, что чинити:
Брошусь окном, за мною вслід воплющі діти!
Жена бідна осталась і стариця мати,—
Надіюсь, обі до уз місто мене взяти.
Где ж мні тепер подітись? гді критися буду?
Надіюсь, что пошлет слуг іскати мя всюду.
Ах, мні біда! не хощу, не хощу стояти
Больш з ним в тяжбі, не буду отсель нарицати
Моїм власного грунта; нива плодоносна —
Єго, єго ліс, єго лука сінокосна;
Не моя то мельниця, не мой і став чистий,
Не мой сад, не отчеський,— єго всі користи.
Нехай прийме записи купчих і духовних;
Нехай ізгладить моє і єдинокровних
Моїх ім'я, а своє пише як угодно:
Апеловать на него уже несвободно.
Апеловал, поки чим було просить суду,—
Тепер і кормитися не маю откуду:
Єдин домок остался, і тот весь розорен,
Без огради, без ворот, ні в чем не приборен.
Пусть і тот, когда хощет, в грунта свої впишет,
Точію яростію на мя да не дишет;
Нехай мя єдиною дарует душею.
Да матер з уз свободить з женою моєю.

ЯВЛЕНІЄ 2

Діоктит з слугами, напавши на Гіпомена, велить его в темницю отвесть; сам же величається могуществом злоби, обіщається Гіпомена убить.

Діоктит

Се он, се соперник мой, ловіте, ловіте!
В'яжіте! куйте, тотчас в темницю ведіте!

Гіпомен

За что ковать і в'язать? Гвалт, панове, люде!
Виноват ли в чем тебі,— суд на тоє буде.

В'яжуть.

Діоктит

Буде, сподійся! Скоро ведіте в темницю,
Приставте стрещи его стражей четвериицю!

Отводять. Сам говорить.

Что он мні «суд» говорить? ніт он тоє знает,
Что Діоктит на суді і сам засідает:
Начнет на мя челом бить, буду отрішенний,
Да будуть судить мої единомисленні,—
Чи не могуть ті зділать єму волокити?
Чи не знають прав к моєй части накрутити?
А буди би стал на мя апеловать вишшие,
І в вишшем суді маю патронов ізлишше;
Нехай только кто схощет правду защищати,

(Капшуком трусить.)

А сей мой Юда малой может доказати:
Осліплю очі дарми, руці пліню мздою,—
Хто би он і святий, потягнет за мною.

(З гнівом говорить.)

Іли як маю тую деньгу розточати,
А з харпаком безчесно на суді стояти?
Лучше приб'ю его в смерть, а тоє самоє
За голову заплачу, а хоча й і вдвоє.
Не стою о тисячу: і другії знати
Будуть, как Діоктиту грунтов не вступати.

Кант

Как внішний мир сей зрится человіку?
Хотіл би з ним жити довіку:
Но ізволь розсудить,—

Как з тім вік заложить,
Іже і сам кончиться?
Се єлика суть нам в нем пожеланна,
Вся кратка, вся непостоянна,
На всяку годину
Приємлють ізміну
І кто їм увіриться?
Взищу ли в нем слави,
Власті ль і державн,—
Но когда смерть прийдет,
Тогда ли снійдет
Слава в гроб со мною?
Тогда, сій во гною,
Ким імію владіти?
Красоту ли тіла
Возлюблю до зіла,—
Єда ли вічна
Твар краснолична?
Когда плоть ув'янет,
Сама кость останет,
Сладко ли на ню зріти?
Аще ли красні созижду полати,
Аки би вік в них обитати,
Но как їх лишуся
І в гроб преселюся,
Кому там по мні будуть?
Дружину ли вірну возимію,
Чадами ли розбагатію?
Но і тії сами,
Точію до ями
Проведши, мя забудуть.
Чили мні со скоти
Угождати плоті?
Начну ли до сласти
Пити до ясти,
Но се больш посліди
Черву будуть сніди
От чрева утученна
Составлю ли лики
Весь день да музики?
Но в день ли остатний
Будет приятний
Глас труби ужасний,
Шум і троскот страшний,
Мира огнем зажженна?
Убо мні лучше з миром попрощаться,

Всіх его прелестей остаться:
Багатства лукава,
Зиск, честь і слава
Пущай з ним погибает!
Лучше от мира к богу приступити,
Мал час сей єму послужити;
А он человіку
Дати в оном віку
Вся вічна обіщает.
Потерпім в сей жизні
Біди, укоризни,
Всю напасть і вражду,
Алчбу і жажду:
Нехай наситимся,
Нехай насладимся
Безконечно о бозі.
Сіймо, не стужаси,
Слези по вся часи:
Прийдет рукояти
Радості пожати,—
Тогда пожнем тая,
Не ослабівая,
В небесном чертозі.

ДІЙСТВІЄ III

ЯВЛЕНІЄ 1

Терпінія лице просить у бога Гіпомена от бід свобожденія, Діоктиту же отмщенія.

Терпініє

О боже правосуде, создателю віков,
Призирающий на вся діла человіков!
Призри на Гіпомена і безчеловічна
Діоктита, і увижд їх діла различна:
Той от юності в страсі твоєм воспитанний,
А сей от млада навик всяких злодіяний;
Тот, что іміл, чрез труди іміл непрестанні;
Сей, что імат, от татьби імат і обмани;
Той послідного нищим не жаліл укруха,
А сей не любить бідних прошаков і духа;
Тот нікоєй нікому не зділал обиди,
Сей обидил братію, плем'я і сосіди;
Паче же прочіїх сего Гіпомена бідна
Обрал, ограбил, знищил до руба послідна,

Нині еще зверх того в узилищах мучать,
Пока, время ізбравши, муками удручать.
Боже! Ти правда вічна, твой нелицемірен
Суд єсть, сам во всіх своїх ти словесіх вірен!
Ти ж обіщал всім воздать достойную міру —
Зло злим, благим благоє, комуждо по ділу:
Чему ж на Діоктита не послеши молній?
Чему не ізлієши ток щедрот довольній
На Гіпомена? Іли поне в нагороду
Даждь от рук мучителя, даждь єму свободу!

ЯВЛЕНІЄ 2

Отради лице обіщает, что прошеніє єя не в сей, но в грядущий вік, вскорі приспівшей разно обоїм, Гіпомену і Діоктиту, смерті, до ізбитка ісполниться.

Отрада

І діла обоїх зрить оком недремлющий,
І глас твой слухом слишить бог вездіприсущий.
Обаче, чего просиш, не імат ти дати;
Дасть, конечно, но нужно мало почекати.
Праведно опреділил злим воздати злая;
Обаче, яко отець, чадом не желая
Гибелі, долготерпить даже до кончини,—
А ось престанет грішник от своїх безчиній:
Не радуеться-бо бог, як кто погибает,
Тім і праведний гнів свой далій отлагает.
Не раз же і благим облк награждати.
За большо терпініє большую отдати
Честь хотя. Что думаєш, когда Гіпомену
За шмат, за п'ядь грунта всю покорить
вселенну?
Когда за лісок воздасть прекрасний рай цілий?
За млинок превиспрняя круги зо світили?
Когда за пляцик узкий, за домок убогий
Отведет в небеснія жилища-чертоги?
Как сей трудник возляжет на ложі покоя,
Как прохлаждатись станет послі вара-зноя;
Как за худіє руби одієт багряні
Ризи, за пояс усмін возьмет златотканний;
Как вмісто безчестия на главу повстини
Восприймет от алмазов вінець многоцінний;
Как от плоті раненой протечет світ чудний,
За темницю твар блиснет как солнце в
полудни:
Вся сія вдруг пріємши, что Гіпомен будет?

Думай! Настоящих зол, аки сна, забудет;
Собудуться же на нем вся та непремінно,
Когда от сего прейдет житія на іно.
А когда прейдет? Відай только, что не видно;
Время бо жизні єго приближись послідно:
Се днесь Діоктит єго без милості бієт,
Абіє же от сих ран Гіпомен почієт.

Терпініє

О, когда слава сія єму отложенна,
Нехай больш б'ють, терзають, мучать
Гіпомена!

Отрада

Не будуть. Терпінія міра исполнися:
Се бо і Діоктита гибель приближися.

ДІЙСТВІЄ IV

ЯВЛЕНІЄ 1

Гіпомен, в полусмерть прибитий от Діоктита, весело, з упованієм блаженного воздаянія умираєт.

Гіпомен

Получил, чего іскал, Діоктит суровий:
Наситился, как хотіл, звір той моєй крові.
О, багатства і грунта, всіх зол мні причина!
Бодай я вам нікогда не був в господина!
За вас я вкруг по тілу плітьми ізбієнний,
За вас в руках і ногах кості сокрушенні,
За вас тростю до мозгу глава мні пробита,
За вас мушу умирать от рук Діоктита!
Ах, не могу стояти! *(Ложиться.)* Тяжко і лежати.
Ах, болять кості, глави не могу подняти.
Нема кому помогти, обв'язати рани:
Домашнії безвісно всі суть розогнані.
О, бідній Гіпомене! Чего ти дожился!
Таки-то і ти сея жизні насладился!
Но благодарю бога, что так приключилось:
Се бо, хотя все тіло смертно розболілось,
Духом чтось радостное в себі ощущаю,
Сколько крат о будущой жизні помишляю:
А ось, може, по смерті вмісто сих стенаній
Пройду даже в дом божий, в гласі радованій.

Пообіщал Христос-бог страждущим безвинно
Небесное царствіє дати непремінно.
Боже мой! і я грішен у тебе состою:
Правда бо наша, як руб нечист пред тобою;
Но ти, Христе, ходатай,— для твоїх страданій,
Твоїх ради нещадних кровеізліяній,
Во всем ціло оправдан бути уповаю,
Себі ж, своей заслузі, нічто не вміняю.
Аще туне пострадах, твой то, Христе, бяше
Дар, твоя помощ, твое діло, а не наше.

Смерть заглядает в очі — і содригається.

Ах, что мні в очах зриться? Призрак нікий странний,
Подобно се союз мой розрішить посланний!
Где мої сироти? се уже умираю...

Смерть косою прикасається до шиї,— і іспущает дух.

О боже, на твой їх всіх промисл возлагаю!
Ти сам о них попечись, за отця їм стани,
А мой дух уже прийми, прийми в своя длани!

ЯВЛЕНІЄ 2

Два приходять нищії і, сожалія о скорой смерті Гіпомена, относять єго тіло до гроба.

Нищий 1

Что се лежить, о друже? П'яний іли спящий?
Іли чи не Гіпомен, послі мук болящий?
Видіх-бо, в Діоктита как он бил мучимий.

Нищий 2

Ах, он єсть! Но уже мертв і неподвижимий!
О нещастіє наше! Кто бо от нас нищий
Тощ от него отишол? Когда сам он пищі
Вкусил? Ах, как случилось живот окончити!
Не знають розпуженні о сем домовити!
Ми убо тіло єго, вомісто прислуги
Веземше, к церкві отнесім; а собравше други,
Отпоєм з священиком надгробное тілу,
Висиплем же і в пам'ять большую могилу.

ЯВЛЕНІЄ 3

Діоктит, з п'янства розболівся, з огневиці умираєт, которого слуги в храмину односять.

Д і о к т и т

Что то, о тунеядці?

Н и щ и й 1

Несем Гіпомена
Мертва.

Д і о к т и т

Знать, з п'янства умре.

Н и щ и й 2

Всего уязвленна
Обрітохом.

Д і о к т и т

Несіте ж, в гної загребіте,
Іли тіло песіє псом в снідь отдадіте.

Нищії отходять.

Тепер-то радоватись мні би подобало,
Что уже соперника моєго не стало;
Но не знаю, что се так за недуг напрасний
Приключился мні з утра і небезопасний:
Главу і кості ломить, коло серця нудно,
В обоїх боках колет і дихати трудно,
Дрож всего пронимаєт *(содригаєтся)*, спухли везді жили,
Жажда незносна, язик будто огорілий.
Не лишнеє ж і випил: по гавсту вначалі
Водки сердечной з другом ізпили, а далій
Вина, може, з полвідра, наконець, слив'янки
Розхожой не больш було, как по чтири склянки.
Да се ж не первина пить, і побольш пивалось,—
Тепер мні, не відаю, что такоє сталось!
Дайте мні тілько водки і м'ягкоє ложе!

Отходять слуги за ложем.

Как вип'ю гавст і засну, а ось мні поможе.
(Сон сказуєт.)
Єще ж, кромі болізні, смутил мя вчерашній
Сон злий: се бо видіх мой образ преужасний:
По рукам і по ногам тяжкіє окови,
Вкруг гадюки, моея упієнні крові;
Сверх того, предо мною видіх Гіпомена,

В славу несказанную світло облеченна,—
Той на мя много дерзал; аз в біді толикой
Трепетах пред ним, как лист от бурі великой.
Что ж сей сон мні віщает? За того ль достоїть
Нища мене казнити? Кто на мя настоїть?
Гіпомен у гноїщі лежить, а не в славі.
А буди сон вічну казнь возвіщает яві,
Нехай бог мене пошлет на различні муки,
Нехай всего лютіє ізоссуть гадюки,
Хоча й принужден буду вся сія терпіти,—
Тілько би Гіпомена в славі не видіти.

Приносять ложе і водку в фляшці.

Ляшку! дай только фляшку!

(Пієт і, напившись, кричить.)

Ах, незносно горе!
Огню ізлив на серце, аки ножем поре
Внутрность моя! Вижу: прийшло погибати!

(Ложиться на ложе.)

Як же тепер імію грунта оставляти?
Что ділать з імінієм? что денег з сумою?
Не приберу способу, как забрать з собою.

Смерть рубает.

Что я говорю забрать? Се уже правая
Рука заклякла,

Тож рубает.

се же клякнет і другая;
Ноги зовсім отняло!

Отрубует все.

Уда ні єдина
Не чую...

Нападает Смерть.

Великая в умі мішанина...

(Мало полежав, схвачується.)

От-от Гіпомен стоїть,— пойміте воскорі!
Бийте! не смотріть на то, что в світлом уборі!

(Упавши, захарчал і умре.)

Слуга 1

Дойшол уже пан.

Слуга 2

Так єст: уже бо не дишет.
Нехай же себі тамо Гіпомена іщет.

Слуга 1

А нам что ділать?

Слуга 2

Тіло отнесім в полати,
А за службу поіщем самі себі плати.

Кант

Кто виноватий,
Суду предстати
Уже конечно боїться;
Однак человік
В нинішній вік
Может себі розмислиться:
Іли неправдивий,
Іли нерадивий
Будет мой судія;
К томужде і я
І маю,
І знаю
Подкупить,
Упросить,—
Негли прав буду!
Іли не постоїть,
Кто на мя настоїть;
Іли напослідок
Лживий встанет свідок:
Неважно
Присяжно
Поклястись,
Да спастись
Тільки би суду!
Может ли сію
Іміть надію,
Кто на суд божий предстанет?
За страх єдиний
Тамо повинний
Єдва ли в себі останет:
Как труба затрубить,
Всі думки погубить;
Как сядет ревнивий
Судія во гніві,
Как совість,
Вся повість
Ізлічить,
Уличить,
Чим ізвинутись?
Станет правда тамо
Грішним в лице прямо,

Взищет беспокойно
Казні їм достойной;
Казнь вічна
Различна
Готова,
До слова,—
Как ізбігнути?
І в смертний ізвіт
Таковий совіт
В нинішном віці буваєт.
Мука ль ужасна,
Однак дочасна —
Смертью вскорі прекращаєт.
Но там муки люті
Ввік не перебути.
Всяк смерті желаєт;
Но смерть гонзаєт:
Вседневно
Огнь ревно
Їсть тіло,—
Да і ціло
Вящших мук ради,
Черв неусипаяй
Гризет непрестаяй;
Огненная купель
Сіра да жупель
Во аді,
Во смраді,
Во муках,
В гадюках
Ність там пощади!

ДІЙСТВІЄ V

ЯВЛЕНІЄ 1

Ізводить Диявол от ада Діоктита, который показуєт казні, єму наложенниє за обиди.

Діоктит

Ах, горе мні! горе мні! Отець мой і мати,
І день, в онь же родихся, і час тот проклятий!

Диявол

Ступай, не опирайся!

Діоктит

Куди мні ступати?

Диявол

Туди, гді тебі срамно лице показати.
Помниш ли Гіпомена?

Діоктит

І как позабути,
Єго же ради мушу вся сія терпіти!

Диявол

Єго-то убо ради нині в сія страни
Велено тя ізвести з геєнськой отхлани,
Даби он увиділ суд божий неумитний,
Безмездний, безпоблажний і безволокитний.

Діоктит

Ах! он ли возрить на мя, на головню ада,
На брашно змієв і снідь гризущого гада?
На лице, єже в мірі з єго добр світліло,
А нині вокруг геєнським огнем огоріло?
На плоть, яже з грабительств і татьби блещалась,
Нині вмісто риз світлих кров'ю обліялась?
Руці, яже невинних бить були пространні,
Нині нерішимими узами зв'язанні.
Нозі, яже спішились грунт чужд похитити,
Нині за то в тяжкіє окови залиті?
Всего, глаголю, в біді, в ранах, в струпах, в гною
Аще узрить Гіпомен, обижденний мною.
Муки до муки єще приложить великой,
Посміваяся моєй пагубі толикой.
Не хощу убо єго нікогда же зріти,—
Лучше веди мя паки в подземнія кліти!

Диявол

Постой, не спішись. Коєй чаєш там отради?
Мучитися настоїть без конця во аді.

Діоктит

Ах! то бо найтяжчайше, что конця не будет;
Сколько ни мучитися, єще преізбудет.
Попливуть літа, аки краткіє години,
А грішникам не буде в муках переміни;

Протекуть тисящами і тьмами тем віки,
А грішнії пребудуть в аді человіки;
Не станет числа далій, забудем начатку,
А і тогда не дождем мучeній остатку.
О, когда би я о сем помишлял був в світі,
Лучше би сам був желал обиженним бити,
А тепер ніт да кто мя от ада ізбавить!
Поне братії моєй нехай кто об'явить,
Кої, по-моему, і нині обіжають,—
Ах! ах! что їм слідует, нехай тоє знають!

ЯВЛЕНІЄ 2

Гіпомен, з ангелом от блажества ізшедши, посміваєтся Діоктиту; отславше єго в ад, преізбиточноє за терпініє вічних благ воздаяніє ісповідует.

Гіпомен

Что се за страшилище?

Ангел

Діоктит, з геєни,
Жестоким, як видиши, стражем ізведенний.

Гіпомен

Ти ли єси, Діоктит?

Діоктит

Я, я, окаянний!
Ти кто ж єси толь світел і толь преізбранний?

Ангел

Гіпомен, ограбленний і убит тобою,
Се єсть.

Діоктит

Той, который єсть загребен во гною?
Єго же судих в жизні за безумна вину?
Єго же мніх безчестен ісход і кончину?
Како в синіх божіїх нині той вмінися
І в лику святих жребій єго положися?
Аз заблудих от путі правди, осліпленний
І от сонця істини не бих просвіщенний.
Се яко в поднебесних молнія блистаєт,
Сице Гіпомен нині лучами сіяет!

Гіпомен

Чудишся, окаянне, днесь моєму світу?
    Дивлюся непомалу і я Діоктиту:
Почто тепер на мене рук не простираєш?
    Почто вінця і світлих риз не отнимаєш?
Чому мя не бієши? Се пліти готові!

Діоктит

    Ах! Не прикасайся їм: змії суть сурові,
А не пліти! Пожалуй, ругатись престани,
    Вели уже отійти в подземніє страни.

Гіпомен

Іди, поспішай во ад, погибельний сину,
    Не смущай очес моїх, зрящих бога вину!

Діоктит
(отходить і отходя говорить)

О горе мні! Горе мні! Отець мой і мати,
    І день, в оньже родихся, і час той проклятий.

Гіпомен

Благословен бог, что сей ізбавил мя часті,
    Что не дал в руки сего мучителя впасти!
Сіть єго сокрушися; аз же ізбавленний,
    Яко птица до небес легко вознесенний.
Земная імінія как днесь поминаю,
    Против небесних тія гной бить воміняю.
Грунта мої нині суть небеса широкі;
    Ліс мой — Едем прекрасний стоїть на востокі;
Мельниці мої — світил небесних кружала,
    Пруда води животной чистіє кришталя;
Дом мой — чистоє злато, камень многоцінний;
    Домашніє — прекрасні ангельскіє чини.
Недостойні воправу биша мої страсті
    До ізбитка благ вічних возданной мні часті!
Когда б кому от земних поне то приснилось,
    Страдать, аки пировать, самому б хотілось.
А что ж єще об оной возглаголю славі,
    Юже імам, божіє зряще лице яві?
Неісповідима єсть; внегда понімаю,
    Серцем, аки от сонця воск, ізтаєваю.
Не могу на сем місті боліє медліти,—
    Тецім насищатися той слави со клевріти!

Кант

Вшедши, душе, в світлость святих,
В жребій благих
В місто крова
Дивна, нова,
Всіх страданій,
Как мечтаній
Сонних, позабуди!
Се по всяк день празник велій,
Шум веселій,
Ангельський хор,
Святих собор —
Сей в тимпанех,
Тот в органех —
Гримлють повсюду:
Плач з тугою,
Вопль з бідою,
Проч ізгнанний
От той страни!
Смотри убо на клевріти,
Отри слези от ланіти,
Возпой пісні
Всеутішні,
Тріумфальні,
Безпечальні.
Позабуди впред стенати,
По-прежнему воздихати
Отвикай:
Ність кто би там позавиділ
І обиділ;
Всім пространно
Небо данно:
Прохожатися,
Прохлаждатися
Повсюду вольно.
Ність убогих, всі багаті,
Ходять в златі;
Ність подданних
Калік, странних,—
Всі пригожі,
Всі вельможі,
Всего довольно.
Ність там сору.
Ні в чем спору,
Злоби, вражди,
Отмщать жажди,

Брані, раті там не слишно,
Не видати дружби внішной;
Между всіми
Нерушимий
Союз дружби,
Лесті чуждий.
Не уміють притворяти
І не могуть ухищряти
Друг друга.
Затім, душе, в сей дружині
Сущі нині
Без боязні
Неприязні,
Несказанной,
Тебі данной,
Утіхи вкушай.
Прийми ризи неістлінні,
Многоцінний
Лавр на главу:
Вся во славу
Облеченна,
Просвіщенна,
Лучами блистай.
Пройди многи
Сквозь чертоги
Позлащенні,
Іспещренні!
Ангел чинми обстоїма,
Святих лики проводима,
Купно іграй
І возпівай:
Благословен
Всіх виновен
Бог єдиний, в тройці чудній,—
Хвально ім'я його буди
Вовіки!

ЕПІЛОГ

Два лиця живі по смерті в дійствії явленні,—
По приміру том весь мір будет оживленний:
Єдин Діоктит злобний принял муки люті,
Но приміром тим всім злим мук не ізбігнути;

Єдин Гіпомен дойшол блаженної слави,
Но приміром тим дойдуть блаженства всі праві.
Толико можем сіє утверждать свободно,
Єлико єсть з священним писанієм сходно:
Притвор бо сей на прямой положен основі,—
Что глаголет, то стоїть і в божієм слові.
Буди ж з погрішенієм, что в дійствії бяше,
Прощеніє скудості подадіте нашей.

ІНТЕРМЕДІЇ

ІНТЕРМЕДІЯ НА ТРИ ПЕРСОНИ: БАБА, ДІД І ЧОРТ

Баба
(виходить і мовить)

Дідушу мой, порадо моя, юж дикіє минули-сьмо поля,
А то нам вше вкажала там божая воля.
Уважаймо ж, дідоньку, же-шми межи людми,
От тепер же вешелими іш шобою будми,
Бо, як вижу, же і люде вешеля вживают,
Попитаймо ж ша їх, ци гаражд ся мают.

Дід

Боже, дай же добриденъ і як ша маєте?
Хоч єдин ізмеже ваш мене ци знаєте?
Шавлук ся дід ж бабою до ваш тут жавитав.
Ж[е]би-м ша на ждоров'я ваш усіх іспитав.
Як вас вижу, не дармо ви ша тут жобрали,
Чачей би-ште тоє й нам ж бабою шкажали.
Не дбайте, що на мнє курман лати,
Мене колиш бирали усі люде в швати.
Я-то вмівав ж людми розмови чини[ти],
І кождого молодча мог я оже[нити].

Баба

Лиши ти, дідушу мой, з людми розмовляти:
Я би-м рада ш тобою оттут погуляти.
Нехай лихо пропадет — я горілку маю,
Тебе, як приятеля швоєго, жвитаю.
Будь ти, дідушу мой, ждоров та і я ш тобою!

Будуть пити.

Напій же ша, Арішко, та і потанчуєм,
Ведлуг людшкості шобі і пожартуєм.
Не маємо ш дударя, щоби нам тілько жаг[рав],
А ти би іжо мною хороше пошк[ак]ав.

[Д і] д

От питаймо ж тілько людей, може, отпитаєм,
Шнаєш, бабко, же ж людми оттут ми зостаєм
Чи нема ш в ваш музики, ачей би нам заграв,
Люб шпівака якого, хочай би зашпівав.
Я жаплачу й зараз щоби ся тілько трапив
Жнай, же на моєй платьбі вже би ша не окпив.

[Ч о р т]
(мовить)

Один день, бабко, і ти, діду милії,
Вижу, же є-сьте веселії і барзо подпилії.
Музики питаєши? Я грач чудземски,
І волачай потішній, а жартун вшеленски;
Як заграю — не кождій в танцу весело скачет,
А інший з танечников і ревне заплачет.
Я такий музикант єстем: як скоро заграю,
То тим, що танцуют, пекло отвирают.

Б а б а

Жаграй же нам, музико, нехай потанцуєм,
Ачей красно граєш, нехай тут почуєм.

Д е м о н

Юж, бабо, дробно грают, а ти дробно танцуй,
До пекла вандровати зо мною ся готуй.

Б а б а

Грай же нам, музичко наш, уже ми танцуєм,
А тобі великую плату обіцуєм.

Тут демон співати будет подобен «о гоя, гой»,
а баба буде з дідом танцювати.

Д е м о н
(співає)

Танцуй же, бабо, танцуй,
А до пекла ся готуй!
І дід з тобою
Веспол зо мною
На утіху князю!
Будеш ся веселити,
А більше смутити!
Люциперові,
Славному князю,
Треба ся поклонити!

Тут баба демона палицею по руках ударить.

Баба

Грай же, біш драв твою мать, бо я тобі плачу,
А я з дідом хороше оттут поскачу.
Один тому час, заживаймо ш світа,
Коли нам хоч в штарости шлужат літа.

Дід

Іскрутилаша ти, бабо, грача жневажаєш!
Тат чоловік дивній, чому не уважаєш?
Він грает та і шпиваєт хороше, як бачу.
Не противша, музико, я жаплатити рачу.
Ото баба ся впила, перебач, прошу тебе,
Не бойша, ми заплатим тобі, штавлю шебе.

Демон

Не фрасуйся, твоя баба, як погач в хліві.
Я її в пеклі для тебе поштавлю наліві.

Дід

А где ш тепла я, як старий, люблю,
Бо зима як прийдет і шам шебе шгублю.
Та і баба моя такше любит тепло,
А где ш тоє у ваш, повідаєш, пекло?

Демон

Іще, діду, п'ятсот миль за морем великим.
А до него усе треба іти полем диким.

Дід

Хоч би там іж раж побувати, як ша там поводит.
А горілку та пиво пити там ша ци годит?

Демон

Там пиво, як смола, і сірки достаток,
Обфитій край в нас, полно пак і всего подостаток,

Дід

Провадь же нас з бабою до швоєго пекла,
Коли не бороните заживати тепла.

Демон

А тра ш, діду з бабою! А горілки пити
Перестань, юж в пеклі будеш з нами жити.

Тут пожене до пекла дітко.

ІНТЕРМЕДІЇ
ДО ДРАМИ МИТРОФАНА ДОВГАЛЕВСЬКОГО
«КОМИЧЕСЬКОЄ ДІЙСТВІЄ»

ІНТЕРМЕДІЯ ТРЕТЯ

Виходить **козак** з піснею, до которого виходить **лях** на влови. Козак схорониться, потім виходить к тому ж ляху підданий з поклоном.

Козак

Мати моя старенькая, чи ти мені раденькая,
Моїй молодості,
Моїй молодості?
Був у турка під руками, а в татарів з кайданами
У самій жалості,
У самій жалості.
Дадже правда — тепера нема добра всюди,
Дармо працюєм, виставляєм груди.
Бог виручив мя оттуди, а тепер місця не найду,
Вдома не сидіти.
Ліси, поля спустошені, луги, сіна покошені,
Порозпускав діти,
Порозпускав діти.
Тілько ж правда, що треба взирати на бога,
То і всім єсть в добичі простая дорога.
Піду знову на Січ-мати, піду долі вниз шукати.
Козацькая доле.
Козацькая доле!
Ачей буду потугою, а в москаля заслугою,
Мати ж моя, оле,
Мати ж моя, оле!
Спитаю, чи не буде, хоч на низу добра,
Чи не трапиться де піймати лиса або бобра.
Буду турків воювати, мечем слави добувати,
Буду воювати,
Буду воювати!
Кармазини з луданами, шати драти з сутанами,
Зовсім буду брати,
З очей не спускати,
З очей не спускати!
Егей, коли б вп'ять, як була, козацькая слава,
Щоб розпустилась всюди, як пір'ями пава!
І щоб зацвіла знову, як рожа уліті,
Як бог позволить побрать турецькії діти,
Або ляхів на той час трапиться піймати
І сим києм козацьким по ребесах дати.

Лях

Padła, padła, padła! Tu padła! Kus, kus!
Hałapiur!
Ţeraz że mam czas k memu polowaniu.
Y przepiułek wraz pstrych ku łapaniu.
Choc ia pstrego mam iastremba chciwa,
Do przepiułeczek nie barzo leniwa,
Iednak że żądam od poddanstwa swego,
Gdyby przyniesli iastremba drugiego,
Ktoren by mogł złapac drugo albo trzecie,
Albo y więcey, choc do dwach set przedzcie [1].

Литвин

Глядзіце ж, як будзеце перед паном гаварицъ,
Я вас старосцю своєю магу научицъ.

Всі

Харошо гуториш, бацюхно стренькій!
Харошо, харошо гето, лебедзік бєленькій!

1-й литвин

Слухайце ж всі, братіе, як буду навчаць,
А ви, панове, звольце мої слова внімаць!

2-й литвин

Оттак буду гаварицъ: «На здоров'є тобє, пане!»

3-й литвин

Нехай і панеї стане, і всім дзієткам вашим!
Нехай станієсе гето тут приходом нашим!

Лях

Cuż to, chłopowie, teraz wy mnie mowicie?
A panskiego gniewu iuż nie wicie? [2]

---

[1] Впала, впала, впала! Тут упала! Кусь, кусь! Га-ля-ля!
Тепер же маю час, щоб пополювати
І враз наловити рябих перепілок.
Хоча я маю сірого жадібного яструба,
До перепілок не дуже лінивого,
Однак я жадаю від своїх підданих,
Щоб принесли другого яструба,
Який би зміг зловити удвоє, втроє,
Або й більше, хоч би й до двохсот *(польськ.)*.— *Ред.*

[2] Що ж це ви, хлопи, тепер мені говорите?
А панського гніву вже не знаєте? *(польськ.)* — *Ред.*

Литвин

Неть, мосьпаніє, ми к тобіє з поклоном пришлі
І саколю мацъ до твоієй милосці принеслі.

Лях

Iakież to mnie pokłony juz teraz bywaią,
Kiedy dris mi chłopowie w oczy narźekaia!
Wez tylo, chłopcze postronki drotowe!

Chlopiec

Iuz gotowe! [1]

Лях

Wez no, chłopcze, tylo sam woyta, iak starźego,
Biy, tłucz, wal, pal, biy dobrże! Tamże y drugiego!
Cuż to za dziwo do mnie y iaka przyczyna,
Chłopa zabic, ubic, iak skurwego syna! [2]

Литвин

Ну ж, мосьпане, і меніе еще прохварасці,
А прохварасцівши та й додому пусці.

Лях

Dobrże! Ydz, chłopcże, dayże dobrże y temu,
Sto kijow odmierż tak y drugiemu!
Y day go bogu, iaka to chłopska odwaga!
Znać, że to moskał abo kozak iemu dopomaga.
Ia poddanych wyrombam karki wszystkim do pniaka!
Z Ukrajny iego kyo kozaka [3],

---

[1] Які ж то мені тепер уже подарунки бувають,
Коли нині хлопи мені в очі дорікають!
Візьми лиш, хлопче, дротяні посторонки!

Хлопець

Вже готова! *(польськ.)* — *Ред.*

[2] Візьми-но лиш, хлопче, сам війта, як старшого,
Бий, товчи, вали, пали, бий добре! Там же й другого!
Що ж то за диво мені і яка вина
Хлопа забити, убити, як скурвого сина! *(польськ.)*.— *Ред.*

[3] Добре! Іди, хлопче, дай же добре і тому,
Сто київ одміряй так, як і другому,

І пошли його до бога! Яка то хлопська одвага!
Знати, що це москаль або козак йому допомагає.
Я підданим усім повідрубую шиї впень!
З України [вижену] дурня-козака. *(польськ.)* — *Ред.*

Ot tylo szlachte swoie na głowe podudże,—
Po naszych tu granicach nie mieszkaia ludźie,—
Lecźnie tylko w granicach, także y na Ukrajnie,
Niechże po wszystkich stronach polska sława słynie!
Y to moie poddanstwo w Kijowie bywało.
Gdzie był gubernatorem szlachce zaleciało;
A do Hłuchowa miasta, ktore wsi należą,
Y to ich mosci Guwnowie do siebie odbierżą.
To wszystko mieczem, ogniem zwoiowac mażemi,
A Leszczynskiego krola znowu odbierżemi!
A wnet zaciągnemi tu męznego Hektora,
Y na pomoc przyszle nam od swego też dwora
Krol francuzki że tysiać drugie — trżece,
My się zbierżemy wkoło do sto tysiąc przedzcie,
Będziemy też woiować do samiey Poltawy,
Aby odebrac pierwszy honor naszey sławy.
Mospanie Zdupypadsky, panowie Guwnowie.
Schodcie się do porady, bierźcie arme swoię! [1]

2-й лях

Kłaniam iegomosci panu Sraczkowskiemu,
Ia, sługa nayniższy komputu całemu [2].

1-й лях

Co bedziemy czynic? Już wielka gromada,
Tylkoź by nie byłab z waspanstwa zrada [3].

[1] От тільки шляхту свою підійму,—
По наших тут кордонах не мешкають люди,—
Але не тільки в межах, а також і на Україні,—
Нехай же по всіх краях польська слава лине!
І мої ті піддані в Києві бувалу.
Де був губернатором — шляхті служив:
А які села до міста Глухова належать,
То їхмості Гувнове собі одберуть.
Це все мечем, вогнем можемо звоювати,
А короля Лещинського знову оберемо!
І одразу ж притягнемо сюди мужнього Гектора.
І на допомогу пришле нам також від свого двору
Король французький тисяч дві-три,
Отож зберемо, либонь, тисяч із сто.
Будемо також воювати до самої Полтави,
Щоб повернути колишню честь нашої слави.
Мосьпане Здупипадський, панове Гувнове,
Сходьтеся на раду, беріть свою зброю! *(польськ.)* — *Ред.*

[2] Кланяюсь йогомості пану Срачковському,
Я, слуга найнижчий, всьому товариству *(польськ.)* — *Ред.*

[3] Що будемо чинити? Вже велика громада,
Тільки ж щоб не було од вас, панове, зради, *(польськ.)* — *Ред.*

Gdy kozacy będa napadać surowo,
Stoycie, nie buycie się, kładcie głowo z głowo!
Nie buy się, wac, gdyby kozacy przyszli,
My by tu ich kanczukiem w lasy wprowadzili! [1]

Козак

А доки ж ви, бестелюги, будете звегати?
Чи то ми вас не зможем киями прогнати?
Земку! О, земку! Швидко давай порятунку!
Ось тут добичі візьмем не одну вже сумку!
Тут-то від злота ляхи да від срібла сіяють!

Москаль

Што они тебя, господин пан-казак, не ругают ли?

Козак

Де ж пак не лають? От так лають, що аж лихо!

Москаль

Добро ти, казак! Вось ми уберем их тихо!

Поляк

Numy też, bracia, chwytac do swego oręża,
Aby nie utracic żadnego żołnierza! [2]

Москаль

Казак, приймайся! Не бойся! Бери с плечей двоих,
А я тотчас уберу далгополых от тих!
А што здесь о рубежах они споминали,
Будто ляшонки Украйну в облястях держали,
Добро! Вот покажем рубежи кнутами на спине!

Козак

І добре, земочку, щоб другий пам'ятав,
Да й дідчой своєй дитині заказав!

---

[1] Коли козаки будуть сильно нападати,
Стійте, не бійтесь, кладіть голову коло голови!
Не бійтеся, панове, коли б сюди козаки прийшли,
Ми б їх тут канчуком в ліси загнали! *(польськ.)* — *Ред.*

[2] Нумо теж, браття, братися до своєї зброї,
Щоб не втратити жодного жовніра! *(польськ.)* — *Ред.*

ІНТЕРМЕДІЇ ДО ДРАМИ МИТРОФАНА ДОВГАЛЕВСЬКОГО «ВЛАСТОТВОРНИЙ ОБРАЗ»

ІНТЕРЛЮДІЯ ТРЕТЯ

Виїздить мужик на торг із сином і, оставивши сина, пойдет торговати: потом до сина підійдуть три яриги і обкрадуть сина, і скоро прийдет батько до сина, будет зіло скорбіти; потом іний ярига прийдет, продаючи шляпу, і за той торг поб'ються.

Батько

Не заїздім далеко, стіньмо ік дорозі,
Та я пойду на місто, а ти сядь на возі!

Син

Добре, татку, будемо на возі сидіти,
Тулко не забудь к святим дещо покупити.

Батько

А я того найбарзе, що сама казала,
Вона і благовісного яйця споминала,
Сіди ж, синку, да й гледи: от на возі міхи!

Син

Казала іще мати, щоб продав оріхи.

Батько

Чи не казала ще чого на місті купити?

Син

К святому воскресенію чи не купиш свити?

Батько

Ото єще казала шахрану на паску.

Син

То, то, татку, купи і запаску.

Батько

Добре, синочку, куплю. Ось візьму свитище.

Син

Уже ж заразом купи Солосі і днище,
Гребінь і веретено, і люльку для Яця,
Черцю, курки, галуну покрасити яйця.

А мені на чоботи, кармазину, тату,
Горщок, макутру, мяло і солі у хату.

Батько

Ну, вже ж пойду на місто, щоб нам не баритись.

Син

Та вже тебе я знаю, що ти рад напитись!

Батько

Не буйсь, синок, не теє веремя тепера.

Син

Та я знаю, що теє буде, як і вчера!
І оттакий п'яний був, що в роті ні зуба,
Що як вдарив по мармузі, так ще болить губа.

Батько

От я сього, Пилипку, нічого не знаю,
Що я чиню п'яний — чи б'ю, чи полаю.
Ну, не бійся, дитятко, не буду вже пити,
Коли б тілько додому дещо покупити.

Ярига

Ек, ана, брат! Какие очень срядни рагі!
Аврюха, сматри з-заду! Вот в мієху перагі!
А ми вот вжо начніом чупруна вбірати,
Ну, брат, Кирпичов, с вала рагі-та снематі!
Е-ех, срадніє рагі, і нам би здалися!
Ну-ста, брат, Авруха, за вала берися,
Да вот, брат, оба рагі с вала поздемаєм,
А снявши да поеесіом, в карман пахаваєм.

Син

Що ви таке робите? Не руште бичати,
Бо он батько на місті, я буду кричати!

Ярига

Не ври много, хахол! Рожу растаскаю,
І з галави валаса всіє те позриваю!
Прийми єво харашо, б...о сина,
Штоб он вієдал, с...ой син, каков я детина!

Син

Я, мосьпанство, пентачка не жалую дати,
Тілько, будьте ласкаві, не руште бичати!

Ярига

Да вот ми сами денег имеєм давольно!
Снеми-та рагі с вала! Ужо болтать полно!

Батько

А що синок, сидиш ти? Чи не змерз у ноги?

Син

І от за малим з вола не пропали роги!

Батько

Що такеє, синочку? З нашого бичати?

Син

Ед, не що зіомочки хотіли знімати!

Батько

Се ж ти, бачу, калачів не встеріг на возі!
Я-то казав, щоб самуй повезти, небозі!
Я сподівавсь на єго, негідного сина,
Аж-но воно придбало, чортова дитина!
Як би взяв, щоб не влучив, куди утікати,
То б воно паметало, як то догледати
Отцівського доброго! А йому все сміхи,
А того не зна, блазня, що із воза міхи
Пропали! Та вже сидить, дідча, собі тихо!
Якби різнув по мурзі, щоб напало лихо!
Ачей би вже тетюха його потрусила,
То б, дідча дитина, так вдруге не чинила!
Батько бідний товчеться всюди головою,
А єго воза глядіть покинув з бідою,
Так вун того нічичирк, щоб чого доглянув;
Лиш я куди вичакнув, то він к чорту грянув!
То б я кам ся де подів, а воно ні дбає,
Щоб худубки доглянув, того ні гадає!
Нехай же! Хотів купить ік святім шапчину.
Ходи ж тепер без шапки, нетецький сину!

Ярига

Ека шлика, очень срядна, ізволь покупати,
Веть такой на базаріе не мошна сискати!

Мужик

О, с...а синска з блазням, щасливе якоє!
Ні гадав купить шличку, а тут, як на тоє,
Чорт приніюс із товаром сюда к мині свата!

Що ж мусить батько стилій? От сердиться в ката!
А що дам, пане капраній, за сюю шапчину?
Коли б не дорожився, то б я купив сину.

Я р и г а

Да нет, сват, не дарага, только што полтина.

М у ж и к

Ну лиш, не калантир, озьми пов-алтина.

Я р и г а

Да нет! Што ти вріош, невіежа? Да веть ето шляпа!

М у ж и к

І же б то ми купили, тулко-но початa!

Я р и г а

Как жя, чупрун, не купиш ти етоєй шляпи?

М у ж и к

І піди, пестелюго, не видали шкапи!

Я р и г а

Да што ти, безтолковой, меня здесь ругаєш?
Как пападу за хихол, так ти меня взнаєш?

М у ж и к

Ось я ж тебе наперед хлудиною гречі.
Як писаночку, спишу помаленьку плечі!

Я р и г а

Как, чупрун, мне тронеш — глаза растаскаю
І валаса з галавы всіє повиривaю!

М у ж и к

На, коли хоч, з деньгою алтин за шапчину,
А придатку до копи — колякою в спину!

ІНТЕРЛЮДІЯ ЧЕТВЕРТА

Виходять пиворізи,— первіє єдин, а потім другий, которії і малярство уміють; к ним вийдет мужик, і єго отмалюють пиворізи, за котороє малярство приведет на них війта і ктитора і проженуть пиворізов.

1-й пиворіз

Где б то, вашеці, прошє, місце проіскати?
Живши без кондициї — потяжко на шати,
А і єще б думалось набрати тузинку,
Бо вельце докучають студенти узимку.
А приодягшись мало, пойшол би в Березну,
Но для совіта гряду ко другу любезну,
Іже в Претиськой школі криласа правитель
Лівого, горілиці і бражки любитель.
Паче бо в Коропі-граді користі бувають,
І соборнії наші тамо учащають.
Всім той камень прибіжище заяцем і мати,
Где братія живот свой жаждеть скончевати.
Камо і аз шествую, алчний, жаждний пити,
Да живот мой в граді том могу кончити.
В нем же ми от дітських літ криличествовали
І по шагу із диму рокового брали.
І там нас братія соборнійша знаєть,
Только туди появлюсь, то вся прибігаєть.
Под нашу милость, даби кліру сопрчтити
І собор між братію добре утвердити.
Не только ж ми умієм кліром управляти,
Но можем іще кунштиразніє писати.

2-й пиворіз

Хто зді таков, хваляся, себе величаше?
Аще прийдеть кто к нему — нічого не даше.
А ми, було, як когдась на місці бували,
То до мене всі странні в школу прихождали.
Ми-бо, бувало, всього подостатку маєм,
І хто прийдеть к нам в школу — любезно вгощаєм.
Веліє бяше число у нас горілиці —
Полни чванці текущі з подтрубной криниці.
І всего, слава богу, бяше подостатку:
Що у людей, то і в нас всякого статку.
Да і тепер багаті — маєм воли і телиці,
Іже купно мандрують по стіні к трубниці.

1-й пиворіз

Не хвалітесь, бо і ми блощичного роду
Маємо подостатку, і всякого плоду
Довольствуєм же зіло, что хліба ні куса,
Все, ходячи по школі, справляєм труса!
Потрясши кучерями, да спати лягаєм,
А уставши раненько, бражку попиваєм.
Може, вашець, ремество вмієте робити?
Бо і я умію, то б вкупі стали б собі жити.

2-й пиворіз

Скажіть, вашеці, проше, откуда грядеши?
Да і аз із тобою тамо же ідеши?

1-й пиворіз

Грядемо, мосьці пане, з Середньої Буди.

2-й пиворіз

І ми тільки що прийшли. Було нас усюди!
Где ж наміриваєте нині шествовати?

1-й пиворіз

Ходім до Березної, де і дяковати
Будем, бо вже давно к мені присилали
Всі титарі до мене, і більш поступали
Роковщини. Та боюсь, бо построїв штуки,
Так щоб не попастися прото[по]пі в руки.

2-й пиворіз

Скажіте, пане Власе, що то там такоє?

1-й пиворіз

Сто барбар занесли, так диво самоє!

2-й пиворіз

Перестаньмо си сього, нумо маліоватись!
Як пойдем до Коропа, добре заліцатись
Будем. Наперед мене звольте вмаліовати,
А потом ми вашеці будем рисовати.

Мужик

Скажіть, панове дяки, мудрії ви люде,
Чи Кавель Кавеля вбив? Кому брехня буде?
Чи мені б то із кумом, чи моєму свату?
Все не дасть просвітку, дай же єго кату!

1-й пиворіз

Не бойся, онагрику, кума побідиши,
Аще на горілицу шага положиши.

Мужик

Ми тобі, пане-дяче, і всього потроху
Дамо — крупів і солі, пшона і гороху.

1-й пиворіз

О, курва ма, онагра, із його крупами!
Або то ми без крупів не звоним зубами?

Мужик

Так же ми вам і шажок викинем до ката!

1-й пиворіз

Гряди в школу для толку, там до номіната,
А ми своє, пане Влас! О чом була мова?

2-й пиворіз

Добре, вашець, проше і фарба готова.

Мужик

Ану, і мені, компердь-пердь, умалюйте, дяче,
Бо що прийду додому, то моя і плаче
Дохна, що не купили гостинця із міста —
Серег або перстеня і низки намиста.

1-й пиворіз

Добре, вашець, говориш, ми служить охочі,
Обмалюєм усього, тілько заплющ очі.

2-й пиворіз

Оттак ти того, брате, дури знишка, скота,
Тілько ж дурно учинив — не заліпив рота.
Як пійде до громади да війту іскаже,
То й нам киями ктитор пекарню помаже!

2-й мужик

Що се тобі, Артюше, сталося такеє?
Ще ж ми вперше ізроду видимо отсеє,
Що так от легкодуха терпітимуть люде!
Едже як не виб'ємо, то із нас сміх буде!
Гляди лиш, Тарасе, да стань од порога,
То ми легкобитові припиляєм рога!

І йон, с...ий син, подняв сміх з нашого брата!
Коли б що добре-таки, а то шарапата!

1-й пиворіз

Забивають нищету нашу і печаль нашу! Обійдоша мя пси мнозі! Жезл твой і палиця твоя та мя утішиста! О бозі моєм прелізу стіну! Сонм лукавих обдержаша мя!

ІНТЕРЛЮДІЇ ДО ДРАМИ ГЕОРГІЯ КОНИСЬКОГО «ВОСКРЕСЕНІЄ МЕРТВИХ»

ПЕРША ІНТЕРЛЮДІЯ

Мужик
(хвалиться)

То-то кауть, альбо бак балагурять люде,
Що будь-то мудрагелі вгадають, що буде,
Аж і вгадали завтра. Хто то можеть знати,
Що нам его святая грішним має дати?
Хоть пак вони по оних мудрощей доходять,
Да ба, да не дойдуть, коли нивки зродять.
Куди пак їм знать тоє, кажу паки сміло,
Бо то не їх, но наше господарське діло.
Ми-то люде пахарні, усе время знаєм,
Коли яке насіння в полі засіваєм.
Дай бе й довіку, як у мене зродило,
Коли б то без пакості в цілості доспіло.
Сподівався б себе і других погодовать,
Якби все тоє в гумно із оного зобрать,
Бо ми за його ласку і святую волю
Оремо і сієм на всякого долю:
Щоб невимовно перш, чим світять, отмінити
Да і чим курать в оній в крамарів купити;
Треба і роковщину, що школу зучає,
Да і тому, що тим в оній онеє зриває;
Ще ж і тому, що мирка, що-небудь уткнути,
Да і того, що пакає, сим-тим не одбути;
Думай і на прованти тільки ж з того дбати,
І себе б то і саму з дітьми харчовати,
Аби б ми тільки годні були і його хвалили.

Синок

І сюда, сюда, сюда! Ось, ось! Уловили!

Мужик

Що там такеє?

Синок

Але побачиш онеє!
Убравшись в наше, раком сиділо отсеє!

Мужик

А що там за прочвара? Ох, моя годино!
Се ж ти вбралась у наше, старая шкапино!
От тепер бак, кауть, думка думку пошибає,
А із журби тяжкой пердь перця наганяє!
А як ви єй в онім, і що там робила?

Синок

Але що там робила? Сидячи крутила.

Мужик

Крутила? Се ж ти як би на льоду мене посадила.
Пошла наша кривава, пошла як у воду!
Орав, сіяв, волочив, терпів і нагоду,
Уже ж ізійшло було і зазеленіло
Так гречи, що і очам дивитися мило!
І що ж з нею чинить, сам себі не поражу,
Без мого гріха к війту єї попроважу.

Війт мужику встріч попався.

Мужик

А я до тебе.

Війт

А що там за справа такая?

Мужик

На кого думали, то й пойманна сяя.

Війт

Где?

Мужик

Где? На оних.

Війт

Чи не коло нив ходила?

Мужик

То-бо й то! Угледів муй, як там щось крутила.

Війт

Осе ж і ми укрутим юй цурку в оную,
Як ось наллєм палічча у пані старую.

Мужик

Шкода рук поганить і себі чинить наруги,
Отдаймо єї яризі, що бієт і обдираєт котюги.

Ярига

Нєт ли какой работи?

Мужик

Ось тобі робота,
Коли твоя до сього призволить охота.

Ярига

Да што здєсь дєлать?

Мужик

Як сам здоров взнаєш,
Однак ти котюги бієш і тих обдираєш,—
Іздери з коверзниці сей старої шкуру,
А за працю, що на юй, возьмеш і на хуру,
А от громади будеть якаясь заплата.

Ярига

Да нада перве в допрос взять, в чом виновата.

Мужик

В тум, що єї у житах сидячу застали.
Ми самі, углядівши, там єї поймали.

Ярига

Ін добро! Сказивай здесь, какая в те сила,
Знать те вражеская там по полям носила?
Какое твое дело? Признавай мне в рожу,
А буди нет, вот этим всю попору кожу.

Баба

Батечку, голубчику, зімочку мій любий,
Не вір сим напрасникам і плюнь їм у зуби!

Я лихого не знаю чинить і не знала,
Тілько потребних зільок по полю шукала.

Ярига

Нєт они сказивають в житах тіє застали.

Баба

Плюнь ти їм в очі! Они тобі нащекали!
Где жита ростуть, нема ж там зілля другого.

Мужик

Е, дак ти каєш плювать та й говориш много!
Возьми лиш си, сватко, в свої руки гречі!

Ярига

Хорошо, сват, возьми-тка ти єї на плечі!

Тут баба мужикам (очі?) засипаєт, чтоб заніміли.

Ярига

Ну, чево стоиш? Сматри, оба постолпіли!

Баба

Так їм треба! За свою брехню поніміли!

Ярига

Баба!

Баба

Чую, голубчику!

Ярига

А это што и кака здесь причина?
Да што это на ногах? Откуда платина?

Баба

Муй батечку, платочок я-то уронила.

Ярига

А это што за земля? Знать в те каверска сила!
Тотчас отходи!

Баба

Вчиню, будуть говорити,
Тулько мене невинну не подавай бити.

Ярига

Да как ти врешь? Невинна! Вить самое дело!

Мужики

Едь сам уклепав єси, єї зобличило!
Чого ж больш калантириш? Едь знать з самой
речі!

Ярига

Веть я давно говору, што бери на плечі,
Да сматри, каку за труд дасте мне заплату?

Мужик

Яку дамо? З уздром, з потрухом возьмеш єї к
кату!

Ярига

Держи крепко!

Мужик

Се, бачу, звалив, як колоду!
Е, сват, так ти і мене б'єш! Ну єї у воду,
Чи то пак у кручу.

ТРЕТЯ ІНТЕРЛЮДІЯ

Циган

(голодний жалується, що їсти хоче)

Ох, їсти, їсти хочу, панове, ратуйте.
Хотя салом смажнії губи пошмаруйте!
Ох, запали, запали мої животини,
А чим би їх покрепить — нема солонини!
Егей, якая в світі дорожнеча стала,
Що не випросиш нігде і кусочка сала!
Бачиться, якби покушав тоєї звірини,
Оздоровів би зовсім тієї ж години.
Немов би то летить, летить, як з неба, полтина,
Доразу б оживила душу циганина.
Ох, їсти, пробі, їсти! Без мал не звалюся,
Бо хляв так, що ледве на ногах держуся.
А іще як на теє і циганка хвора,
А мордатого в місті нема Білозора,
Щоб мене чим полічив. Я б не став за заплату,
Іще б його заліцив, і самому кату.

Так-то об том лікарі з речі мні припало,
Не влічив би він мене, хіба б тілько сало.
Да нігде його взяти, нікто з своєй ласки
Недужому ні сальця не дасть, ні ковбаски!
Біда без жінки! Коли б сама якомога
Зволочилась із шатра циганка небога,
Уже б вона чим-небудь мене поратовала,
Виворожила б гдесь мні хоть кусочок сала.

Ц и г а н к а приходить.

Ц и г а н к а

Бідна головко, що мні з тобою чинити?
Покинув мене хвору, і шатер, і діти,
І без сіна і вівса оставив кобилу,
І вже боки запали, тілько що стоїть насилу.
О маре мой, маре! Чи боїшся ти бога?
Ти тут їси, пієш, я мру з голоду, небога.

Ц и г а н

Надав тебе дідько! Я сам хожу насилу.
Чи тебе, чи дітей, чи порать кобилу?!
Коли б ти добра була і о собі дбала,
Достала б вівса шкапі і для мене сала.

Ц и г а н к а

Ой, лас ти, лас на сало, а я на ковбаси,
І наші циганчата на те лихо ласі!
Та де їх взяти? Ходи тількó до шатра,—
Я для тебе достала два хрящі з осятра.
Наварю тобі борщу, іспеку комаря,
Накормлю тебе, мого милого сподаря.

Ц и г а н

Пропадай ти, циганко, із стравою такою!
Пойди преч з очей моїх, не стій предо мною!

Ц и г а н к а

Як собі хоч! Дак я тебе і покину!

Ц и г а н

Ге-ге! Нехай на твоє тут я лихо згину!

Ц и г а н к а

Не гинь, не гинь! Не кидай з дітьми! Положися спати!
Я вчиню, що сон тебе буде годовати.

Циган

Іди ж і поворожи! Немов би так стало,
Щоби приснилися мні ковбаси і сало.

Тут циган ложиться спать, а сон його манить салом; потім, схватившись, говорить циган.

А се що? Чи було так, чи так ся здавало,
Що бачиться тут хтось приносив ковбаси і сало,
Годовав мене тута і сіткою накрив?
Да чомусь я голоден і чомусь не спотів?
Ану, лишень ти, іще як перше гулило!

Циганка

Встань, лиха з'їси хіба, собачеє мило,
То-то борщ ситий, то-то страва люба,
Возьми лиш да покушай, аж злипається губа!

Циган

Се ж твій борщ походив на ракову юшку!

Циганка

То-то кидала для смаку снітку і петрушку!
Їж тілько та ляж, я посмарую кості.

Циган

Гляди ж, собача личина, щоб лихого не зробила
з злості!

Циганка

Не буйсь, муй лебедю білий!

Циган

Пошмаруй же, як знаєш, ачей іспотію.

Циганка

Засни тілько, я тебе кожухом укрию.

(Тут, зв'язавши сіткою ноги, б'є цигана і говорить.)

Оттак тобі, лежню, коли не хочеш робити!
Працюй, коли бажаєш смачно їсти-пити!

Циган

Ой, рятуйте, панове! В лихо я попався!
Оттак повіряй жінці, як я ошукався!

Циганка

Ха-ха-ха! Як я тебе убрала, старого!
Лежи, лежню, я собі знайду молодого!

Циган

Постій тілько, не втікай! Так ти, моя мила,
Такими хорошими ліками влічила!
Полічу ж і я тебе! Однак, кажеш, хвора!
Коли я не мил, пойдеш хоч за Білозора!
Як його взяв хабло і повів в очерет,
Нехай вперед і тебе той самий заберетъ,
Начхаве! На прекуренди, на хлявдере дати,
Деласа фуп туй маса, гайда з хати!

Циган прогонить циганку, і так кінчать.

ВОСКРЕСЕНСЬКІЄ СТИХИ

Жоврид

Чи ще тобі, Онопрію, сей піст не докучив?

Онопрій

Жовриде, Жовриде, не те ти блягузниш, та вже мене замучив!
Та вже і кваша в печінки в'їлась.
А що хрін та редька наскрізь просмерділась.
Біда, як сей піст проволочеться,
То не один із посту, як гора, зодметься.

Жоврид

Та вже кваші не гудь, бо то гречна потрава,
Як походить коло неї жінка хупава.

Онопрій

А вже ж моя Педоря, як той канцір, купавенько ходить,
Як навкрутить, то цілу ніч сходить;
То гляди частенько течуть з печі потоки —
Через припічок просто до помийниці ріштоки;
А ще останеться на черені — ківшем ізбирає,
Набуривши повен горщик, тоді в піч вставляє.
То вже того гинтяку на ніч як ухватиш,
То опівночі, пробачте, штанів не одхватиш.

Жоврид

А вже ж то я свою хвалю старую Домаху,—
Увесь піст варила гречну соломаху,
Що як наїмось всмак з березовим соком,
То хто черевом повзе, а інший і боком.

А вже вночі, то знай — перадь перадя поганяє:
Вона б то, бач, і ситна, лиш живіт надуває.

Онопрій

А ще що оце отець поставив у своїй парафії!
То сякі, то такі видирає хурії:
Загадує по тижням до церкви ходити,
Та ще рано і вечір поклони бити,
А щоб старі і малі дощенцю говіли,
От п'ятниці до суботи нічого не їли.
А щоб люльки потягти, табаки понюхать — того
не дай боже,
Та вже то він видумає, чого і не гоже.

Жоврид

От — пером йому земля — як у нас був покійний
Лук'яний,
Він було в гурті сповідає, хоть хто прийде
і п'яний.
А що було на сі витребеньки не смяває,
Хоть хто люльки потягне — то він причащає.

Онопрій

А вже в сього не вгобзнеш, сей дуже кмітує,
Хоть би трохи лизнув люльки — то духом почує.

Жоврид

Та вже-таки не харапудьмось, бо як живі будем,
То ми сії витребеньки усі перебудем.
От лиш молім бога і його святу ласку,
Щоб нам діждать того різдва, що роблять
паску.

Онопрій

Та вже більше ждали, менше пождім. Як тільки
сумирне,
Ось не вглядим, відкіль нам весела вість вирне.

Тут прибігає Онопріїв син з ізвістієм, що бачив воскресенье

Онопрій

А що там, сину Педю?

Педь

Але що? От я вас давно шукаю
І щось вам новеньке сказати маю.

Онопрій

Раді слухать.

Педь

Сьогодні, сказать якби на вечірнім опрузі,
Пасу я овечата на шелявському лузі,
Аж чвалає дорогою якаясь прочвара;
Їх було наперед тільки одна пара —
Одному ріг збитий, другий похилився,
Вся мармуза похряпана, пасокою вмився,
Хвіст при ріпиці відірваний, на ноги хромає,
Посупившись жалібненько, мов бугай, рикає:
Другеє, ізгорбившись, і голе, і босе
Услід за ним шкандибає, хоть простоволосе.
Та якісь письма вони з собою носили,
Бо далеко впреч сколесили.
Потягли на низ в Херсонщину слободи глядіти,
Бо вже їм в сих краях місця не нагріти.
Я ж їх, стоячи далеко, проводив очима,
А я не знаю, що в мене човпется за плечима.
Коли зиркну назад — кіптюга-курелея вертиться,
Коли придивлюсь, аж то ангол тащиться,
А за ним іде услід рижими волами,
Тільки тягнуть ноги за ногами.
На возі сидить сам челядин гречний,
Воли в його не попохужі та і віз валечни
На йому чекмінь, як сніг, шапка-вигиляр...,
У чертатім поясі, хустка в бока гарна;
В полив'яних чоботях, штани тузенкові,
Червоная застіжка і чоботи нові.
В руках його червоная короговця має;
Ковбасою стихенька воли поганяє,
Яйцями округ обсипався, ковбасами обіклався,
Мов як куди в бояри, то так він прибрався.
Аж ось слідом совді якась старуха.
Ну ж я її питати, прилягши до уха:
«Щоб се таке?» — тихенько спитався.
— «Та се великдень у гості попхався».
Так я, почувши це та й вівці покинув,
Та до вас, щоб і ви се знали, аж стрімголов
двинув.

Жоврид

То коли ж так, то ходімо, найдім свячене.

Онопрій

Та ще ось Фенна нехай скаже, чи є печене?

Педоря

Що ви тут загуторились? Зробіть добру ласку:
Ідіть лиш додому та вийміть з печі паску.

Онопрій

А ти сього і сама невгарна зробити?
Так собі умій виняти, як усадити.

Педоря

Та вже і кочергою, і заступом довбала,
Та нічого не вражу, дуже до череня пристала.
Ох, там же то була вдалася.
Що як сажала в піч, то на сажень тяглася!
А тепер мені неглюзне щось перейшло дорогу,
Що моя паска невгарна ні к людям, ні к богу.

Жоврид

Та вже ж, як розказуєш, бачу, Фенно небого,
То тут без копаниці не вдієш нічого.

Онопрій

От іще ти не пекла і поросяти.

Педоря

Та де ж то не пекла? Сором і людям казати,
То ж те заколола — саме гарне і кохане,
Там же то було придалось сите та рохманне.
Гречаними висівками з м'якинами була начинила
І, вложивши в яндолу, в піч установила.
Та собі на лихо в хижу отчахнула,
А як з печі утекло — того і не чула.
Ще ж такої шкоди наробило,
З юшкою і з борщем два горшки розбило.
Не ймучи ж я віри, усюди шукала,
Де ж воно ділось — і сліду не попала,
Як у воду впало!

Онопрій

Та се ж, бачу, як на таку, то ти і яєць не красила?

Педоря

Ох, де ж то не красила, Онопрію? Та то як упустила,
Так із киркою горщик розбила.

Онопрій

А щоб ти під царський вінец не підійшла,
шевлюго проклята!
Се ж ти наробила, що не знатимемо свята!

Педоря

Що ж ти мене катуєш? Що я тобі лихе зробила?
Коли б лиш тебе лиха година побила!

Жоврид

Чи ти скавезився? Людей не смішіте,
Як діждете того року, то лучче робіте!
Щоб ваша слава протхнулась, мов у морі
камінь,
Щоб я, старий бовняку сьому слову амінь.

ДІАЛОГИ

Семен ДІВОВИЧ

РАЗГОВОР ВЕЛИКОРОССИИ С МАЛОРОССИЕЮ

Великороссия

Кто ты такова родом, откуду взялася?
Скажи, скажи начало, с чего произвелася?

Малороссия

От древних казаров род веду и начало
Названий сперва было у меня немало;
Ибо по полунощных рассеянна странах,
В готских, жмудских и других слыла я именах.
В.-Р. И ныне как зовешься — объяви точно мне,
Под ким прежде жила, иль кто подлежал к тебе?
М.-Р. От рассеяний Малой Россиею слыву,
Издавна своими было вождями живу
И неприятелям многим сопротивлялась,
Сильно, храбро и бодро с оными сражалась,
Потом к польским королям стала уж надлежать,
А оттуда отдалась других царей искать.
В.-Р. Кому после в защиту себя привернула
И кому повек ужо служить присягнула?
М.-Р. Российского государя пред всеми почла,
Ему добровольно себя вечно предала
В.-Р. Зачем было тебе от Польши отделяться,
Зачем другому государю предаваться?
Видно, что не можешь при одном долго служить,
Рвешься только туда и сюда переходить;
Одна самовольность тебя к тому доводит,
Которая ненависть к тебе других родит.
М.-Р. Сего вправду сказать ты не можешь про меня,
Будто по самовольности перехожу я:
Но видя толь славного российского царя,
Поддалась ему вечно на турков несмотря,
Кои много раз ко мне дары присылали
И поддачи моей им всемерно желали.

Я ж христианского государя предпочла.
Ему в защищение повек себя дала:
Ибо там силы мои много истощались,
Когда поляки злобно надо мною здевались,
Почему здесь я уже навек утвержденна,
Сильною рукою от врагов будучи спасенна.
В.-Р. Так ты только видно тем вздумала поддаться,
Что не могла своею там силою защищаться,
А не по усердию и верности прямой,
И сидя спокойно пользуешься только мной?
М.-Р. Усердие мое и верность видишь явну.
Добровольну поддачу почет за вещь главну,
Чего ежели бы во мне вправду не было.
Войско б мое себя ему не поддало,
Но искало б в защиту свою власти другой.
Вспомни, что представила я выше пред тобой!
И сего не можешь промолвить ты устами,
Будто одними живу твоими трудами;
Ибо в мирно только время спокойно сижу,
А в воинское и своих всех сил не щажу.
В.-Р. Да где и какие твои силы и сколько?
М.-Р. Войска моего считается ныне столько,
Что можно сто иль больше еще тысяч набрать.
Ежели просто толко числом полки считать,
Но имею десять весьма доволных полков,
Кои из самих лучших состоят козаков.
А о месте и качестве спрашивать странно,—
Оно в своих пределах стройно и пространно.
В.-Р. Есть ли экзерциция воинская у них
И были ль где в походах и именно в каких,
Кто над оными был и есть командир главной,—
Представь, буди знаешь ты, свой вид какой явной.
М.-Р. Хотя экзерциции дальной у мене нет,
Однак к воинским делам привыкла з давних лет
И неутомимой храбростию своей
Притупила неприятельских много мечей.
Про проворство ж мое воинское в походе
Скажу тебе, что было в тридцять пятом годе.
Анны-императрицы последовал указ
Выбрать из козаков сто для пробы один раз
И отослать оних до прусского короля,
Чтоб обучить военной регулы немедля,
Дабы из того лучше было можно усмотреть,
Каких козацкая храбрость есть в себе примет,
Кои за один год так остро обучены,

Что когда в Санкт-Питербурх были приведены
И пред самим государыни оной лицем
Регулу воинскую оказали во всем;
То государыня при многих там господах
Дивуясь, изволила открыться в сих словах:
Довольна б я была,
Когда бы гвардия моя так явиться могла
И так оным козакам награждение дав,
К Глухову означены при указе послав.
Бросили козаков учить регулы с пор тех,
Рассуждая, что природна храбрость у них всех.
За той же государыни на четвертой год (1739)
Миних, ненавидя малороссийский народ,
Когда на вопрос от ея величества дан
Злобно похулить вздумал всех малороссиян,
То притом другой фельдмаршал Лессий обличил
Оную Миниха неправость и объявил,
Что малороссийской народ во всем усердный,
Российскому государству нелестно верный.
И в сопротивлениях воинских так открыт,
Что никто себя там по верности не щадит,
В.-Р. С нетерпеливостию жду от тебя ответа,—
Бывала ль в походах и которого лета!
Скажи мне и про своих начальников главных!
А стройность твою уже вижу в видах явных.
М.-Р. Тысяча пятьсот шестого года
Первой гетман мой был сенаторского рода
Лeслав Лянцкоронский. Сей когда мною управлял
Многократно с козаками турков побеждал.
Двадцать восемь лет спустя Венжик Хмельницкий был:
Сей гетман под Заглавем орду мною поразил,
Которая как многочисленна ни была,
Храбрости, однак, моей одолеть не могла.
После сорока лет потом гетман Свирговский,
С которым вместе был и господар волоский,
Одержал над турками четырнадцать побед,
Побив и пленных много погнав за собою вслед.
Году тысяча пятьсот семдесят шестого
Гетман Богданко татар крымских пленил много,
А остальных там же наголову побил всех,
Повоевав, разорил в татарских странах тех.
В.-Р. Знаю уж, что начальники твои гетманы.
Скажи еще признаки (про знаки) и ким преж им даны,

О победах также, если больше имела,
Скажи, над ким и с каким проком где успела!
М.-Р. Я вкратце выше сего объявила тебе,
Много распространять не хотела о себе
И тем побед своих пропустила немало;
Но когда хочешь слушать, скажу и начало.
Козаки издавна воинскими делами
Бывали весьма храбры своими полками.
На крепкой тот город Цариград наступали,
Турков и татар бесчисленно поражали,
Самовольно ходили в помощь царствам иным,
Без платежа служили королевствам другим,
По воинской охоте себя не щадили,
Реки переплывали, моря преходили.
Одна та к принятию великих нужд гнала,
Одна та войной прославляться понуждала,
Не могла терпеть и лета моя живна кровь,
Чтоб не послать куда на брань своих козаков.
Да и сами они нарекали на меня,
Если когда скрою войну, в дому их держа.
С великим стремлением бежали сражаться,
В несказанныи труды горели вдаваться,
За отечество, веру и верность все бились.
В многих опасностях бесстрашни находились.
«Доставь, доставь, небо, предков наших целость нам!
Доставь,— кричали,— чтоб мы не служили врагам»!
Россия Малая в целости своей зовусь,
За сынов своих с неприятелями в кровь бьюсь.
Сыновья мои верны пребудут век при мне,
Додержат до конца добру храбрость при себе.
Самопалы, обухи, луки, колчаны стрел
И списы — оружие их было из давних времен.
Тем одним пределы свои преж защищали,
С тем одним и вдаль к неприятелю ступали.
А о множестве толь храбрых козаков моих
Напомню тебе то, что некто сказал про них.
Когда салтан турецкий об них спрашивать стал,
Именем всего общества один отвечал:
«У нас что лоза или байрак, то и козак».
Ибо в малых куренях жили по сту, двести
И побольше козаков согласно все вместе,
Коих упражнение состояло в войне.
Гнали неприятелей звнутр себя и вне

И таким образом славились, побеждая,
Богатились, воински добычи взимая.
В тысяча пятьсот пятом году татар сбили,
Огнем и мечом всю землю их поразили.
До тех пор козаки с выборными своими
Продолжали брань кровну з землями чужими.
Потом Стефан Баторий, король польский славный,
Привел козаков еще в лучший строй и главный;
Ибо чрез год гетмана над ними поставил,
Вольности вновь надал и прежние доставил,
И прислал ему арматы, бунчук з булавою
И всякие воинские припасы з корогвою,
Учредив тож по гетмане обозных судей,
Есаулов, сделав порядок в их стране всей,
Определив также и полковников в полках,
Привилегиями ствердил в вечных временах.
При сем короле первый гетман определен,
Кой в исчислении кратком выше объявлен.
На тысячу миль Азию повоевали,
Тогда и Трапезонт в турков козаки взяли.
И под Констинтинополем с своими браты
Побрали тож добычи многия богаты.
А при гетмане Шаху (1577 года) молдавцов побили,
Так что все их войско в крайней беде стеснили.
Гетман Петр Конашевич Кафу город достал
И многих пленных своих от турков назад взял.
Он же и под Хотинью так их преодолел,
Что из всего войска едва полк остался цел.
Видишь, как сильна я войском своим была
Прежде, и как под польскою короною жила!
Сего объявления храбрости от меня
Довольно уже, думаю, будет для тебя.

В.-Р. Ах, как ты скучна! ужель тебе говорить лень?
Для сих забав, пожалуй, проводи со мною день!

М.-Р. Достанется и ночи, как загремлю войною.
Храбрость моя пространна,— бодрствуй только со мною!
Я тебе к той точке привела своею речью,
Как жила под Польшею с Запорожской Сечью
И на войнах была з своими козаками.
Побеждая и обладая городами.
А ныне объявлю уже со славой то время,
Как сложив с себя ляхов несносное бремя,

Воевала с ними и с другими народы,
Проходя многотрудно горы, поля, воды;
Покажу и причину, зачем отдалилась;
Представлю, что не без обиды с нею билась.
Начали ляхи к западной церкви приводить,
Несносны дани налагать, за недачу ж бить;
Козацких детей в котлах тиранско варили,
Женам сосцы отрезовали и мертвили.
И что только ко озлоблению вздумать могли,
Производили в деле: грабили домы, жгли.
Для того за такое нарушение церквей
И странное мучение козацких детей,
Выбрав гетманом Тараса над собой всеми,
Сыграли войну под Переяславом с теми,
Где поляков побито премногое число;
Немало тож и в полон в мою страну пришло.
До того ж за тридцать один год в польских странах,
Гетман Наливайко Слуцк и Могилев сжег в прах
И безмерное побил там множество ляхов,
Приводивших к западу восточных козаков,
Кои с тех пор начало к войне возымели,
На ляхов с полками своими зашумели.
Почему те со мною то лестно примирялись,
То опять, нарушая мир, драться вновь рвались.
И как ни начинали жестокую войну,—
Поражали козаки силу их не одну.
По переяславской войне десять лет спустя,
Ляхи козаков войною погубить всех хотя,
Не только успеху в мыслях не получили,
Но и сами еще себя там погубили;
Ибо в прежестоком вымерзли все морозе
И с лошадей падая, погибли в обозе.
А при свободители всей Малой России
Как славно пораженны были ляхи сии.
Храбрый тот Хмельницкий, козаков предводитель,
Много раз оставался над ними победитель.
Он отдалил от Польши всю козаков силу,
Окружил ляхов войском спреди и с тылу.
Там от ревучего треска стогнала земля.
Пала на месте не одна тысяча стеня.
Звук огненных оружий давал эхо лесам,
Слался густой дым в полях по польским головам;
Рвы, долины ровнялись с холмами, горами,

Наполненны были кровавими реками.
А кои и имели счастие в живых остаться,
Начали все от страху в бегство обращаться.
Почему тогда Потоцкий, гетман коронный,
Ободряя всякой полк свой пеший и конный,
Принуждал к сопротивлению козакам тем:
Стыдно, говорил, не защищать себя нам всем.
И хотя ляхи оправиться опять рвались,
Однак, как снопы, при сильных мечах валялись.
Причем, преужасному дождю быть случилось,
Итак все ружье их огненно помочилось.
Сим образом поляки главно пораженны,
Так что все уж к последней беде приведенны.
Сын Потоцкого, два рази ранен стрельбою.
Пал с лошади и умер на оном же бою.
Обоз их разграблен, протчие побраны в плен.
Одна только мертвых осталась на полях тень.
Да Грешинский, который по счастию убежал,
Но и тот от козаков много ран там достал.
Потом того ж шестьсот сорок осьмого году
Ляхи, взяв еще своего много народу.
Собрались под Корсунем с армиею другой,
Где услышав о славной козацкой силе той,
Стали было от страха проломом уходить,
Чтоб и другой армии также не погубить.
Но козаки, приспев, ляхов с лошадей сбили
А пехоту польску так крепко воспятили,
Что поляки и пехота, сшедши с лошадей,
Войну имели с козаками несколько дней.
Где побиты наголову многие из них.
И обоз также ввесь там бедно разграблен их.
Здесь козаки, при помощи крымского хана,
Пленили Потоцкого, польского гетмана,
И другого Калиновского в полон взяли,
Причем и полководцов много теж побрали.
Заставляла поляков кровна победа та
Просить у козаков оставшимся живота.
В том же годе тот же гетман Зиновий Богдан
Под Пилявцами городом имел с ними брань,
Где он с четырьмя тысячами козацких сил
Да татар столько ж ужасно ляхов поразил.
Шестьдесят тысяч рядовых поляков пало,
А и знатного шляхетства также немало.
Страх и трепет Хмельницкий польского народа
Победил их з под Збаражем того ж года,

Он же и под Зборовом дал себя славно знать,
Вечно будут ляхи тот проиграш вспоминать.
Во время ужасного боя на месте том,
В пророчество беды полякам ударил гром.
И когда трескучие облака наступили,
То и знамена и корогви их разбили.
Не было пищи им, ни корма их лошадям,
Для того всех оных отогнали к козакам,
А сами по неволе той пеши остались,
Не бились уже, но жизни отчаевались.
Ибо окопал их Хмельницкий округ валом
И стеснил войско оных в одном месте малом,
Так что последний конец приходил им уже.
Поели бывшие съестные припасы все,
Почему сделался великой голод у них:
Начали ляхи искать у поле костей гнилых,
З жадностию ели мясо смрадных лошадей,
Ловили для пищи кошек, собак и мышей.
За одну песю лапку друг с другом в кровь бились.
Страшно и жалко смотреть было, как живились:
За маленькую криху на поединок шли,
Одну оную на тысящиния части влекли;
Иные ж жарку землю кусали зубами,
С конским навозом рвали оную устами.
Смотри, до чего храбрость козацка привела!
Рассуждай, как Польша от ней стеснена была!
Но сего недовольно — скажу еще много,
Что было ей того ж году сорок осьмого.
Козаки под Берестечком с помочю татар
Вступили с ляхами в сильный сражения жар.
Где славны ротмистры с полковником Стадницким
И прочие знатнейшие побиты Хмельницким.
Знатнейших число до пятисот простиралось,
А рядовых всех несколько тысяч считалось.
Один же тот год и под Белу Церковь водил,
Один тот же ляхов и там сильно поразил.
Хмельницкого предводительство и там было,
Хмельницкого счастие и той войне помогло.
Он бесстрашно и горячо вступил в брань с ними,
Разбил тож все их войско полками своими.
Мертвыми телами поля были покрыты,
Тысячи самих знатнейших ляхов побиты,
Чего и Волович, главный их, не избежал,
Сильною рукою ввесь иссечен мертв на землю пал.

Стенание раненых отдавала земля,
Шумела горячей побитых кровью кипя.
Там солнечные лучи тупо проходили,
Густые тени тел мертвых холмы покрыли;
Поля багряным были залиты все блеском,
Рвались леса козацким огненным треском;
Усугублял облаки там густой дым с огнем;
Грозил еще козак ляхам кровавым мечом,
Рвался, ярился или самому в конец пасть,
Иль до остатку избить всю области их часть;
Свивалась пена белым клубком в устах его,
Казала еще гром на ляха врага того,
Искал он по вертепам, пропастям земным, рвам,
Хотел и память истребить к вечным
временам.
Таким убежденны будучи ляхи страхом.
Дабы не пошла вся земля их в конец прахом,
Слезно козаков начали о мире просить,
Обещая им все вольности восстановить,
Почему Хмельницкий со всем козацким сбором
И заключил с ними мир с оным договором.
Но к следующему лету понеже опять
Лестные ляхи стали козаков утеснять
И препятствовали сыну его во всю мочь
Взять за себя волоского (вар.: молдавского)
господаря дочь.
Для того Хмельницкий, с татарами согласясь,
Мечом порубил ляхов, с Калиновским сразясь,
Который польской оной короны тот гетман
На сем страшном сражении также смерти
предан,
И Собесский, староста красноставский скончалсь.
Побежден и убит, как сильно ни опиралсь.
Калиновскому татарин голову срубил,
На копье принес и Хмельницкому сообщил.
А Самуил, сын Калиновского-гетмана,
Побежав от козаков и крымского хана,
Утонул в Бубновке, на мосту обвалился,—
Так погубив жизнь, с оными и не сразился.
Здесь ни один из ляхов не остался в живых,
Пали все на Батозе в немощах сил своих,
По той победе несколько времени спустя
Побиты и под Жванцем, сами побить хотя.
Таким образом они в безмерный страх пришли,
Чтоб к последней беде козаки не привели:
Бросили жилища свои пусты в городах,

Разбежались все по пустыням, горах (вар.: полях) и рвах.
И мертвые тела, кои уже сотлели,
Выгребали, как звери, от гробов и ели.
«Жрите тленные человеческие приправы! —
Кричали козаки.— Все вы ляхи лукавы!
Таким кушаньем кормить вас давно достойно!
Не умели вы нами управлять спокойно.
Зачем было веру нашу ломать стараться?
Зачем было над нами явно издеваться?
Для того ль мы с войском своим жили под вами,
Чтоб пожитки наши грабили вы с жидами.
Дадите ответ за тиранския мученья,
Отмстит еще больше небо за озлобленья.
Уже ль вам не ставало пищи, чем жизнь прожить,
Что начали и детей наших в котлах варить?
Вспомните, сколько вы с нами мир заключали!
Представьте ж, как скоро и часто нарушали!
Лесть ваша одна с злобою действовала во всем.
Хотели истребить нас, смучить, побить мечом.
Справедливость, однако, наша победитель,
Предстал нам Хмельницкий, общий наш свободитель.
Пребудет память его у нас в роду родов,
Пребудет вовек и слава храбрых козаков.
Защита наша, правда, не отъемлется нам,
Последует всегда погибель нашим врагам.
Только уж полно вам силы наши впрямь истощать!
Найдем державу, которая будет защищать.
Утеснял Вулкан троян,— вступился Аполлон,
Венера [1] пособляла, Паллада [2] гнала вон.
Злилась Юнона [3] на Енея [4], вождя троян;
Однако он от Венеры к обиде не дан.
Свиреп Нептун хотел отнять Улиссов [5] живот,
Но Минерва вступила за него в кровный пот.
Пойдет солнце прежде от запада на восток,
Нежель мы преступим, уж данной, оной свой зарок.
Воды в реках все скорее назад потекут,
Нежель воины наши себя вам предадут.
Звезды на земле прежде крепко утвердятся,
Земледельцы на небе с сохою населятся,
Вода вспламенится, от огня пойдут воды,
Нежель обратимся к вам в вечные роды»...
Затем, как Хмельницкий от Польши вовсе отпал,
Салтан турецкий Османа-агу прислал,

Дабы со всем войском своим ему поддался
К польскому королю вечно не возвращался,
И в знак милости чрез того ж Османа-агу
Прислал ему саблю, булаву и корогву.
В.-Р. Ты же про турков говорила со мною,
Скажи, кто еще хотел обладати тобою?
М.-Р. Не раз и не два должно б про них еще сказать;
Ибо премного те старались меня склонять.
Да и крымскому хану хотелось мною владеть,
И другим думалось то склонить, то одолеть,
Однак ни на кого из всех оных не смотря,
Хмельницкий, созвав войско свое и ободря,
Российскому государю себя известил,
Ему со всею Украиною поддал и покорил
И пред российским бояриным Бутурлином
В Переяславе тогда ж присягнул вечно в том.
Алексей Михайлович, самодержец славный,
Добровольной поддачи видя мой знак явный,
Монаршую грамоту вольностям доставил,
Все прежние статьи утвердил и восставил.
Итак, когда России надлежать уж стала,
Покажу, как и при ней храбра прежде бывала.
В.-Р. Знаешь ли, с кем говоришь, иль ты забываешь?
Ведь я Россия! Зачем меня пропущаешь?
Для чего не придаешь мне точно подачу
И отнимаешь у меня свою удачу?
Будто к другой России, не ко мне принадлежишь
И при мне, будто без меня, войнами гремишь.
М.-Р. Знаю, что ты Россия, да и я так зовусь.
Что ты пугаешь меня? Я и сама храбрюсь.
Не тебе. Государю твоему поддалась,
При которых ты с предков своих и родилась.
Не думай, чтоб ты сама была мой властитель,
Но государь твой и мой общий повелитель.
А разность наша есть в приложенных именах.
Ты Великая, а я Мала, живем в смежных странах.
Что ж я Малой называюсь, а ты Великой,
То как тебе, так и мне нимало не дико,
Ибо твои пределы пространнее моих,
А мои обширностями поменьше твоих.
Уже ль гора собою над холмом обладает?
Нет, нет! но как сей[?], так та к тому принадлежит.
Кто те почему-нибудь во владении держит.

Так мы с тобою равны и одно составляем,
Одному, не двум государям присягаем,—
Почему почитаю тебя равну себе.
Не говори: как обществу, поддалась и тебе!
Самодержец твой и мой шлет тебя и меня.
Один он отзывает из походу веля,
А не ты республикою повелеваешь мною.
Ничем неумаленна царем и пред тобою,
Оставленна также я при своих чинах всех,
Обнадежена и впредь милостию о тех,
А ты при своих достоинствах пребываешь,
Кои от того ж государя получаешь.
Итак, не можешь и в сем всю меня обидеть;
Как бы ни тщилась чины мои ненавидеть;
От кого ты получаешь, и я от того.
Не достанет только у нас с тобою одного
Того, что чины твои инако зовутся,
А мне также иным названием даются.
Но сие ль для тебя может казаться странно?
Обойди умом все государства пространно,
Во всяком почти найдешь различие в чинах,
Кое в одних состоят названии именах;
А найпаче во всей Азии то бывает,
Котора свои имеет, наших не знает,
Однако ж сравниваются между собой все те,
Что ж мешает взглядом тебя иметь тоеж и мне?
Посему бы ты визиря капитаном почла,
Потому что Турция сие имя дала;
Киага сел бы у тебя ниже сержанта,
Пашу променяла бы за коменданта.
Муфтая почла б дячком, а сотника — соцким,
Писаря моих полков сверстала б с своим.
Нет, нет, дружок! не изволь (так) думать про меня!
Я почтена от государя, не от тебя.
Он меня в покровительство принял как свое,
То все оставил при мне, что только есть мое;
Привилегий польской короны не отменил
И чины мне прежде там данные подтвердил.
А чтоб лучше ведать ты могла мои службы,
Приводя обеих нас в неразрывны дружбы,
Российские государи чины прибавляли
И свои к прежним моим за верность давали,
В чем, думаю, и спорить не станешь ты со мной,
Ибо многих таких во мне видишь пред тобой.

Что ж? Скажешь: для того дали российской чин,
Что его не имел прежде с моих ни один?
Куда какая ненависть несправедлива,
Стоит осьмого греческих мудрецов дива!
Что́ всяк царь и король хранил и еще хранит,
В том дерзкая компания твоя (одна) шумит.
Ибо, бывая в оной, мятежь производишь,
За одни токмо места всех к ссоре приводишь.
Каптенармус будучи, не уступишь обозным,
Толкнешь старшин тех полковых по местам
розным,
Ефрейтором посядешь судью полкового,
Рад спорить с ним, хотя от него отстоишь
много.
А когда уже в аудиторской ранг попадешь,
То и к генеральным старшинам драться
начнешь.
Сами святые места терпят твою норму:
Ты, вобравшись в церковь, прешься в первую
форму,
Не смотришь, кто б там (же) из моих не стоял,
Для майора ввесь мой малороссийский свет
(вар.: чин) мал.
Спешишь напролом к священнику по антидор,
Толкаешь, кричишь: дайте чиновнику простор!
Боишься, чтоб кто с моих тебя не упредил,
Но больш бойся, чтоб священника с ног не
свалил.
А мои старшины учтивость наблюдают,
Сию неумеренность смехом провождают.
Случилось мне самому в церкве видеть раз,
Как один капитан побежал (там), подбил
глаз;
Ибо зацепился, пал и нос окровавив,
Таким образом и антидор брать оставив,
Вдарился скоро с церкви с глазом подбитым,
Хотел всех упредить, отскочил с носом
разбитым.
Безглазым и безносым долго того звали,
И за то, что бедный пострадал, все вступали;
Ибо после того, как (было) в церковь придет,
Оставив все ему формы, всяк из оных
выйдет.
А по антидор (однак) боялся уж ходити,
Бунчуковым товарищам вздумал в сем
вступити,

Но и тут паки постигло несчастие его;
Ибо ввалившись в форму свыше збору всего,
Зацепился (только) за гвоздь шпажным притупеем,
Совался, бился ногами, наклонясь с тупеем,
Не мог оторваться: так горячести знак дав,
Потащил за собою вон формы целой состав.
Алчно смотрели люди на шедшего с кругом:
«Таку тяжесть,— говорили,— должно везть цугом».
О всех твоих презрениях я [б] не (по) тужила,
Если б правда к тем вела, не нахальна сила.
Ты (сама) собой меня всегда обижаешь,
Государям неизвестно, как поступаешь.
И большие генералы твои меня чтут,
Сравнивая своих с моими место дают.
Знаешь ли, что было пред сим за 13-ть лет,
Как государствовала кротка Елисавет?
С кем сравнивали (а) малороссийских депутат?
Не с генералами ль велено было сверстать?
В котором числе был там депутат начальный
Ханенко, бывший мой хорунжий генеральный,
Смотри, что (и) иностранной народ французы,
С монархией нашей имеющий союзы,
Публикуют про генеральных старшин моих.
Они с ними равняют генералов твоих,
Генерального ж писаря так представляют,
Что великим канцлером моим называют.
(Но) по крайней мере бригадирами (их) почтем.
И тут видишь, что не без знатных рангов слывем.
Еще ль чины мои тебе кажутся странны;
Вот имеешь от меня вид сходства пространный.
Вспомни бояр и между прочими же стрельцов!
Вспомни бояр между пробывших думных дьяков!
Все те и поныне в пространстве твоем живут,
То ж, как прежде, достоинство и должность несут.
Но названны вновь наречием только другим,
Переименованы именем уж иным,
Так что канцлерами начали называться,
Дворянами и лейб-гвардиею считаться.
Петр Первый, обошед разныи земли, царства,
При учреждении своего государства

Много в государстве с пользою узаконил,
А при том и часть чинов в именах отменил.
Да и прежде (того) видны такие ж примеры.
Что инако звались, а были в равной мере.
Зачем много говорить? Сама видишь, знаешь,—
Ассесора с майором не одно ль считаешь?
Хотя сей в воинских, а тот в гражданских делах,
Однак не равны ль те между собою в чинах?
Много больше про меня думай взглядом оных;
Ибо я остаюсь в прежних чинах коронных,
Кои в именах (с твоими) весьма разнятся,
А в сравнении не могут собой остаться.

В.-Р. Ну, полно уже меня приводить в азарты!
Не будь вспыльчива, иное принимай в жарты!
Я только спросила о поддаче мне твоей,
Зачем отнимаешь оную от меня всей;
А ты уж и много обличать меня стала.
Брось пороки считать, что во мне примечала!
Признаю, что не я собой тебе властитель,
Но самодержец наш есть общий повелитель.
Не спорю уж, что он тебя принял с чинами:
Вижу, что и своих часто сравнивал с вами.
Но скажи с миром, о чем выше (за) вопрос гласил,
Выигрываешь войну будто без моих сил?

М.-Р. Да и конечно так! в прежние те времена,
Не надлежа еще сюда, билась я одна,
Многих неприятелей поражала больно.
Вспомни прежнюю мою речь, признаешь довольно.
Но не думай, будто все представлено мною!
Много там пропущала, говоря с тобою,
И знатнейший только казала воинский бой,
Славнейшую являла храбрость свою и строй.
Итак, видишь и сама мою справедливость,
Какова и без тебя была моя живость.
Не пособляла ты мне в воинско то время,
Как скидала (вар.: свергала) я с себя все лядское бремя.
И за озлобления с оными сражалась.
Храбро, славно и удачно сопротивлялась.
Не была ты и тогда, как к туркам ходила,
Коих одна я не раз славно победила.
Без тебя я и на молдавцов наступала,
Без тебя я их сильной рукой проганяла (вар.: поражала).

Сознай сама, была ль и на тех войнах при мне,
Как многих татар (победой) в плен брала (к) себе?
Еще ль с такой (вар.: тихой) хитростию больш станешь озлоблять?
Еще ль не пора тебе храброй меня признать?
Когда ж Российскому я поддалась уж царству,
То так обе одному служим государству,
Так не можно сказать, чтоб одна всегда билась
И чтоб на многих местах одна я сразилась.
Но как ты, так и я вместе соединялись,
Каждая из нас своими полками бивались;
А к иным местам посылана я и одна,
Текли где с кровью: лето, осень, зима, весна,—
Видели много четыре те года части,
В какие гнала я неприятелей страсти.
Не отнимаю сих от тебя воинских хвал,
Сорван тобой не один неприятельский вал.
И что к твоим принадлежит силам, то твое,
А что к моей воинской славе, то тож мое.
Итак, с времени моей уж сюда поддачи
Покажу особливо и свои удачи,
Как согласился король польский с ханом крымским
Огнем и мечом воевать с царем российским
За то, что я поддала повек (вар.: вечно) ему себя,
То гетман (тот мой) Хмельницкий, сего не терпя,
Его царскому величеству тотчас донес;
Зачем государь, упреждая умысл их весь,
Отправился сам в Литву под Смоленск с полками,
Куда Золотаренко послан с козаками (1654 г.),
А Хмельницкий под Фастовом находился тогда;
И как приспели многи полки мои туда,
То Золотаренко, наказный оный гетман,
Около Гомля и Быхова произвел брань,
Где ляхов и татар многих порубал, прогнал,
И как те, так и другие города достал.
При оном же Золотаренку и Смоленск взят,
Которого козаки стараясь доставать,
Казали ревность, смелость при глазах монарших,
До одного выбили всех тамошних старших,
За что довольным жалованьем награждены,
Похвалены, почтены и обогащены.
Тогда ж с Золотаренком ходил государь царь
Воевать дальше в Литву поляков и татар

Где как под Березиной (вар.: Березою), под
Шкловом-рекою
С князем Радзивиллом стали биться войною,
То тотчас оной Радзивилл совсем побежден,
Так что едва ль сам не остался жизни лишен.
Взято тогда больше двухсот литовских городов,
А из моих мало потеряно козаков (1654 г.).
В то ж время Витебск до основания иссекли,
Вильну разорив, тысячи (у) ляхов посекли.
Между Ставищами ж и Охматовом чрез год
(1655 г.),
Что произвел над ляхами козацкий народ,
Как ляхи с татарами в поле съединились.
И в обоз козацкий там уж было ввалились,
То козаки, напавши на ляхов и татар,
Оглоблями из саней такий дали удар,
Что мерзлыми (вар.: мертвыми) телами, коих
убивали,
Весь обоз свой как будто валом окидали.
Редкое то чудо было с бедою ляхам,
Что и оглобли козацки страшили врагам,
Коих презрев, как не раз войною успели,
Ружьиом с ними драться уже (больше) не
схотели,
А в насмешку вздумали бабьим бить мастерством;
Когда б случилось при них, мели (вар.:
гнали) б и помелом.
Тогда больш пятнадцати тысяч людей (вар.: оных)
пало,
И в полон взято ляхов и татар немало.
На другой потом день, как та сечь окончалась,
Страшная баталия опять начиналась,
И продолжалась даже до самой темной ночи,
Не стало уж больш лядской и татарской мочи;
Ибо столько ж иль с залишком пало и в этот день,
Осталось всего войска в них только на пядень.
С тех пор Хмельницкий сам уж на войну не ходил,
Но как король шведский помочи его просил,
То одних козаков своих к нему послал он,
К коим придан был киевский полковник Антон.
Тот Антон Адамович, когда туда пришол,
Отправил с ним и свое войско шведский
король,
С которым, когда козаки совокупились,
В самую средину Польши (смело) пробились.
И оба столичные города поляков

Успешной войной взяли, Варшаву и Краков,
Побрали там многие шляхетски богатства,
Сенаторски уборы, костелов изрядства;
Добрались и до королевских корон, порфир,
Как будто нарочито собранных им на пир.
Храбрость Хмельницкого не описана собой,
С успехом имевшего часто воинской бой:
С многими людьми (вар.: народами) он в сражения вступал,
И с которыми ни вступал, всех тех побеждал.
Сами альпийские непроходимы горы
Как Геркулес древний пройшол бы с войском скори.
Широкий и пространный путь для всех дал бы там,
Кровной победой грозил бы тамошним жильцам;
Но ниже следовало идти туда ему.
Ни он старался нанесть войну свету всему,
А бился только с неприятельми такими,
Коих ко обществу своему узнавал злыми.
Муж имени и чина того достойнейший
Побеждать врагов, нежель вступать, был скорейший.
Гетман многорассудный, бодрый и дерзновенный.
Скоропостижный в трудах, нуждах невтомленный,
Ко всяким злоключениям воинским обыкший,
Холод, жар и нужды вдобь носить привыкший
И протчие многотрудные неспокойства;
Испытал трудов различных перемен свойства
Мало радил о себе, только бы всем угодил,
Общество б и отечество цело сохранил:
Первой на войну, последней сходил с оной,
Дрался, боролся своей храброй обороной.
По многих, наконец, славных воинских делах
Умер, оставив память и по днеѣь в козаках,
Печаль, жалость и последние роды незабвенна
Казалась тогда всем ввек быть неумаленна.
Слезили осиротевшие мои дети,
Являли друг другу печальные приветы,
Оплакивали в жалости неутешимой,
Не чаяли никакой отрады любимой,
Не думали себе уж быть отцу такому,
Не мыслили, чтоб так удавалось другому.
«Пала уже вся надежда наша,— кричали,—
Не воскреснет защита, вечно потеряли.

Вселюбезный отче наш, отче наш любезный!
Сего ль дождали мы, чтоб ты нам лил ток слезный?
Отче наш любезный, вселюбезный отче наш!
Ужель оставшихся сынов своих врагам дашь?
Отец наш вселюбезный, любезный наш отец!
Ужель хищным волкам попустишь кротких овец?
Любезный наш отец, отец наш любезнейший!
Ужель будет нам без тебя гонитель злейший?
Не страшен был ни один супостат при тебе,
Ныне ж боимся многих оставшиеся в себе.
Ужель станут менять нас за хлеб, соль и воду.
Как то было от ляхов нам одного году?
Когда б если б не ты нами храбро управлял.
И память бы нашу неприятель давно скончал.
Пробудись в радость нам хоть на малое время!
Ощутись, встань, облегчи тоски нашей бремя,
Посмотри хоть собравшихся детей своих всех,
Взглянь еще хотя последний раз уже на тех,
Которые утешения не имеют,
Как овцы заблудши по пастырю жалеют!
Они не для того в сие место собрались,
Дабы с тобою, отцем своим, навек прощались,
Но чтоб руководствовал ты, как прежде, им,
Казал бы, учил, как противиться врагам злым.
Молви хоть одно, отче любезный, нам слово!
Вот все войско твое пришло, слушать готово!
Собери его вместе, защищай, охраняй,
Покровительствуй, милосердуй и соблюдай,
Поднимись, если ручей слез наших жалеешь!
Иль ты уже любви к нам прежней не имеешь?
Взведись, если отчаянным хочешь пособить,
Встань, если оставленных желаешь ободрить!
Да! завтра устанет, завтра ободрит, утешит нас!
Прерывал хлиплющими словами общества глас.
Не так, видно, заснул он, чтоб встать уже к нам мог.
Встанет разве, как затрубит при последке рог.
Тогда уж сберемся к отцу своему с полками
И тогда разве разговоримсь с ним и он с нами.
А ныне последний свой долг отдадим ему,
Которой век незабвен будет войску всему.
Но ах! все силы наши превосходит печаль,—
Не можем и тела твоего несть отсель вдаль.
Мы бы хоть на оное с отрадой смотрели,

Желали б чтоб тебя пред собою век имели.
Грозила б еще и тень твоя нашим врагам,
Боялся б неприятель при ней приступить к нам.
Ах, отче! оставил детей осиротелых,
Оставил в унынии бывших тобой смелых.
Все веселья утехи отсель нас минуют!
Пособи! вот уже враги с нами воюют.
Напустят грусти, скуки, скорби и гонения.
Отврати нам неприятелей нападения!
Вот всадят нас в разженного медного вола.
Скончай мучении наши, дай радость, что была!
Мы, на тебя глядя, вздох тяжкий испущаем,
От тебе спасения своего ожидаем;
Оставившего спящего тревожим, будим,
Трудившегось, потевшего еще томим, трудим,
Не отступим от ног твоих, ходивших с нами!
Пробудись и води нас прежними стезями!
Заблудим без тебя, разбредемся, равно овцы.
Не встаешь, пастырь? Поразят нас вероломцы,
Ищезнет слава наша, бывшая при тебе.
Увял цвет наш, увянет с тем и храбрость у себе.
Которых многие преж ужасались страны —
И от малых волков будем уже попраны.
Оставил полководец, отстал, пошел вождь прочь,
Не устоит без тебя одна уже наша мочь.
Которые в сражения смело входим, было.
Тех сие несчастие ныне в робость впредь ввело.
Ну, куда идти нам без тебя и что начать?
Потеряв голову, можно ль ногами ступать?
Глаза имея, без глаз стоим оцепенев;
Без рук кажемся храбры, прежде руки имев.
Уже и лица наша потупились слезя,
Падают колеблющись и колена дрожа,
Изнемогают сердца, каменем утесненна,
Пронзенна грудь, терзается дух уязвленный,
Недоумевает ум, страх мысль ужасает,
Борющуюсь отраду скорбь одолевает;
Проходит сквозь кости кровь з густотою смешена,
Поднимает кожу, кипит в глазах червлена;
Встают бурны ветры, рвут волосы наших глав;
Бледнеет вид, дает перемены весь состав.
Лишились мы отца, предводителя войны,
Остались осиротелы уж дети одни.

Коих его счастие вскормило, взрастило.
Тех ныне несчастие судьбою век поразило!»
Сим образом дети мои плакались над ним,
Давали вопль, стенание по всем полкам своим,
Одни казали жалость явными слезами;
Другие всхлипывали, зевая устами;
Иные с необычным шумом голосили;
Некоторые по грудям сами себя били.
Часть в скрытом месте лила ток жалостных ручей;
Часть пред всем обществом реки пущала с очей;
Часть от задумчивости так окаменела,
Что, как нема стоя, и гласу не имела,
А казала только в лице знаки различны,
Бескровны, почернелы, робки, необычны.
Прочие стоя над мертвым телом кричали:
«Один был у нас отец, и того стеряли!»
Во всем том напоследок став полками стройно.
Проводили гроб со всею старшиною достойно;
Несли с Чигирина с церемониею войсковой,
Погребли в Субботове в каменной церкви той.
Которую сам от себя он соорудил
И за жизни еще там положен быть ствердил.
Козаки, отвращая ту печаль помалу,
Стали приходить опять к своему началу
И к различным войнам вновь приготовлялись.
Прежнюю храбрость себе доставить старались.
Но полно, думаю, свои силы представлять!
А намерена на Хмельницком всю речь скончать.

В.-Р. Куда, право, ты каков имеешь нрав чудный!
Хочешь, чтоб тебя просил ввесь сбор многолюдный!
Приведши в самый жар, тут меня оставляешь,
Больше говорила, в меньшом изнемогаешь.
Не обленись речи до наших времен довесть.
Чтоб достовернее я могла правду почесть!
Я бы так уже, чем ближе до нас доходит,
Яснее понимать стала, что слух мне родит.

М.-Р. Довольно мне казалось до тех довесть времен,
Как российскому царю Хмельницкий покорен,
И какую оказывал он верность ему,
Войском своим обществу угождая всему.
А после его что происходило во мне,
Спроси подруг своих, те объявлят тебе.
Ибо когда сюда стала надлежать,

С кем и как воевала — могут и оны знать.

В.-Р. Не томи ж меня ссылкой, отсылая к моим!
Я и сама знаю, что всяк пристрастен к своим.
Они про храбрость твою хоть и знают точь-в-точь.
Однак свою больше прославлять станут мочь.
А твоей не изъяснят силы совершенно,
Пропустят, может быть, что́ в тебе незабвенно.
Итак, не можно вовсе положиться на них.
Скажи еще, пожалуй, сама мне про своих!
Непрекословить не буду, нижс не верить,
Справедливою стану все мерою мерить.

М.-Р. Докуку твою тем более признаю милой,
Чем меньш могу остаться в славе своей силой;
Почему и нехотя продолжу еще речь.
Представлю и дальную воинскую свою сечь.
Минуя прочих, как был Брюховецкий-гетман,
Прибыл под Глухов король польский Казимир Ян,
Которого чрез пять недель сряду доставал
И на жестокость зимы несмотря воевал.
Но козаки, выскочив из города сего,
В скором времени одолев силу его,
Порубили, пленили, разграбили обоз,
А остальное войско храбро прогнали сквозь.
Был тогда судья генеральный Животовский.
Он командовал, оным прогнан король польский.
Таким образом король города не достав,
Бежал со стыдом, войска немало потеряв.
Тот же гетман Брюховецкий год потом спустя,
Калмыков с козаками в войски совокупя,
Под Белу Церковь против поляков сам ходил,
Где Яблонского армию сильно победил,
Которой как ни казалось велик и силой зол,
С малым числом шляхты насилу в Польшу ушол.
Полковник переяславский Дмитрашко потом
Победил многих татар, возвратился с торжеством,
Кой послан от Самойловича-гетмана,
И немала команда была ему дана.
Там на четыре мили пестрели вдаль поля,
Лежали побитые неприятелей тела.
А которые из них осталися в живых,
Забраны все в неволю от козаков моих.
За того ж гетмана на четвертой потом год
Козаки наступали на турецкий народ.

Тогда под Чигирином был ужасный туркам страх,
Гнали их, мертвили, истребляли память в прах, —
И такое ужасное сражение было,
Какого в тот век нигде случиться не могло.
Под самим везиром двох лошадей убили.
А рядовых турков бесчисленно побили,
Не считая, как бились ружейною пальбою,
Дрались и руками, как на кулачном бою.
Неприятелей войска так мало осталось,
Что едва в третей части оного считалось.
Почему премногих те втеряв своих людей,
Богатства запасы и подъемных лошадей,
Ничего уже иного к спасению не ждали,
Токмо что в свою землю бесчестно бежали.
После ж десяти лет то действо произвели.
Что Очаковский уезд ввесь козаки сожгли.
Разорили плачевно тамошних людей всех,
Пленили бедственно кто ни был с жителей тех.
Чрез два года опять под Очаков ходили,
Где жилья многих татар вовся попалили;
Брали скот и самих их поражали мечом;
Били жен и младенцев не щадили ни в чем,
Козаки, собравшися, ходили в сих годах
Для защищения границ своих в диких степях
И чтоб оберегать и освобождать християн
От нападения и пленения бусурман,
Коих отбивали от татар сильной рукой,
Отпущали их в отечество сами собой,
И малыми людьми на оных нападая.
Разбивая татар, многих побеждая,
И на том бою пленив немалое число,
Гнали в Москву и в Польшу, куда ближе было.
Ибо ляхи, видя, что войной не успели,
С российским государем мир тогда имели.
За что велику себе милость получали
И жалованья много от монархов брали.
Здесь и о Палию вспомянуть не премину.
Кой гнал неприятельску партию не одну.
Полковник тот белоцерковский, Семен Палий,
Родом из Борзны, казал ревность России всей.
Он, охотное войско при себе имея,
Прогонял от России не одного злодея
И выборным войском не только не допущал,
Чтоб татарин Россию и Польшу воевал,

Но в Бендерщину ходил еще сам собою
И в Белогородчину (Аккерман) ступал к тому ж бою.
И на Буджаки посылал козаков своих;
Хотелося татарских сел ему не одних,
С которых многие и разорял главно,
Покорял города и побеждал всех славно.
Да и Очаков дважды доставал с удачей,
Брал иногда от жильцов тех искуп с наддачей,
А иногда все богатства забирал в оном,
Что раздавал на войско с турецким уроном.
Так малое число козаков при нем было,
Коих множество турков одолеть не могло,
Воинское искусство ему пособляло,
Храбрость и счастие славу победы давало.
Причем, однажды такую смелость возымел,
Что на янычарах, как бы на лошадях, сел
И таким образом в саму крепость ввалился,
Где, сидя на самих их плечах, с ними бился.
И яничар многое число вырубил, сбил,
И самого салтана чуть было не пленил.
Зачем турки, войну ту проклиная страшну,
Засыпали оную городскую башню,
Которой яничарми Палий в Очаков вдрался
И сидя тогда на их плечах с ними ж сражался,
И поныне под самою крепостью башня та
Палиева зовется, где туркам страховита.
А однажды, сражаясь с татарскими силы,
И самого их хана козаки пленили.
Где оной же Палий был главный предводитель.
Он оставался над ними главной победитель.
Почему татары мир с нуждой заключали
И великие ему дары присылали.
Потом поляки, благодеяния забыв
И все услуги его в забвение пустив,
Взяли оного в Майбург коварным обманом,
И так в сылку сослан был коронным гетманом,
Где ему верный его слуга лошадь поддал,
И так он вырвавсь в железах к своим прибегал.
Почему гетман тот, желая его достать,
Выправил на него польских гусаров опять,
С коими немецка и польска пехота шла,
Да и артиллерия там же с ними была.
Но Палий под Фастовом всех оных поразил,
Побил, прогнал и немалое число пленил.

За что поляки, разгневанны необычно,
Отправили войско на Палия вторично,
Где так остались они побежденны,
Что и тысячный с места не ушол спасенный.
Заграбили там же козаки ввесь обоз их,
Великими добычми богатили своих.
А Рустич-полковник, видя таку свирепость,
В Менжелеевку бежал был первые в крепость.
Потом с оной тихонько чрез вал спустился
И так у Польшу убежал, от козаков свободился.
Тот же Палий после того на четвертой год
Собрав киевского полку козацкой народ,
С полковником их Очаков другой раз достал.
И с переяславским тож как на них воевал,
По несколько партий турецкого войска сбил
И триста человек турков живых полонил,
Коих с знаменами их в Батурин пригнали.
Таким образом с турком козаки играли.
Через год потом все малороссийские полки,
Слободские и запорожские козаки,
С Борисом Петровичем Шереметьевым став,
Победили турков, на оных сильно напав,
Взяли каменные четыре их города,
Сами ж в себе остались без дальнего вреда.
Начальников тамошних турецких над Днепром
И янчаров многих взяли ж в городе том.
Поделили богатство всей армии своей,
Побрали жен, забрали также их детей,
Пригнали в Россию Великую и Малу
И подчинили всех к российскому началу.
А Кази-Кермин (Кизи-Кермен) с основанием разорили,
И Муберен тож город совсем спустошили.
В году ж тысяча шестьсот девяносто шестом,
Как в ужасном сражении козаки были том.
Они с турков в Озове (Азове) невтомимо бились,
В страшном огне на неприятеля валились,
Казали государю верность и прислугу,
Достать городы пособляли друг другу;
Палили там своя ружья беспрерывно,
Хватали турецкие партии отрывно.
При реву российских бомб, свой огонь давали:
Мечом вооружены, врагов устрашали;
Схватывались с копиями на градские оные стены.

Не искали в кровных трудах перемены
И турков убивали не только стрельбою,
Но и бесчисленных их хватали рукою.
Гром, туча, треск ужасный казался тогда и стук
Вырывали знамена их силою из рук.
И бросали оные в свое войско с валу.
Великую тех силу сбивали помалу.
Зацепляли пали канатами водными,
Сворачивали с валу силами своими,
Разбивали, ломали каменных стен забор,
Ступали не робко в большой еще задор,
Таким образом в город пролаз учинили,
В который одни других ввалиться теснили.
Почему турки, видя своей пальбы неуспехи,
Зажигали с порохом целые уже мехи
И бросали за стены на упад козаков,
Изрыли близ вала и глубокой также ров,
Но и то козаков воспятить не могло:
Великодушие их до победы вело.
Итак, турки чалмами в нужде замахали
И, знамена наклонив, мира просить стали:
«Помилуй, российской государь-победитель!
Даруй оставшимся живот, будь наш свободитель!
Обще просим,— кричали,— с монархией целой.
Довольно для тебя хвал, превосходишь нас силой!»
Почему, при получении милости той,
Сдали со всею аммуницею город свой:
Отдали все бывшие припасы, богатства,
Мечетные и городские изрядства.
Пятнадцать тысяч моего войска было здесь.
Которой к Лизогубу надлежал корпус ввесь.
Черниговский полковник Яков Лизогуб тот
В воинском сем действии проливал трудов пот
Он то время будучи гетманом наказным,
В прислугу отечеству тщился способом разным:
Управлял, показывал пример сам собою,
При великороссийских слыл и в своем бою.
И с каким стремлением твои рвались полки,
С толикою ревностью и мои бились козаки.
Где з Лизогубом были знатнейшие в войне
Три полковники, командующие во мне,—
Михайло Борохович, гадяцкой полковник,
Леон Свичка, лубенской такой же чиновник,

Прилуцкий полковник Горленко Димитрий —
Все сии отбивали турков проект хитрый.
Государь, видя верность с усердием моих,
Пятнадцать тысяч рублев роздал на рядовых.
А знатнейшим сотникам и полковым старшинам
По пятнадцати червонцев указал и сам.
Полковники ж з Лизогубом больш награждены,
Соболями и деньгами обогащены.
Напомяну еще, как турков корпус немалый
Разбил атаман запорожский Яков Чалый.
С малым числом козаков он по морю ходил,
Восемь кораблей взял, самых их много пленил.
А чрез тридцать семь лет по сражении оном
С каким отошли ляхи от меня уроном!
Ибо как в Польше баталия учинилась
И под Солодковцами моя часть сразилась,
То партизаны Лещинского прогнаты прочь,
Не могли управиться, употребя всю мочь.
И все войско польское от козаков сбито,
Так что поле на десять верст было покрыто,
По которым мертвые их тела лежали,
Кои, как снопы, все пространство устилали.
А особливую заслуживает хвалу
Галаган, полковник, оказавшийся в войну ту.
Он своим полком прочиих славою превосходил,
Страшилище и грозу полякам наводил.
Укрощали козаки турков тож свирепость,
Когда доставали и Очаков, их крепость.
Тогда как похулил моих преданность Миних,
Помнишь ли, как оправдал Лессий сих невинных?
Да и под Хотинью показали бодрость и ревность
Возобновляли прежню храбру свою древность.
Не думай, что не могу похвалиться славою,
Как и с шведами была война под Полтавою,
Где славный тот мой, хотя дряхл уже был Палий.
Грозил неприятельской шведской армии всей.
В.-Р. Ага, такой-то в тебе храбрости примета,
Что изменила ты около того лета!
М.-Р. Ах, ах! куда какая спесь и строптивость нрава!
Если опомнишься, не останешься права.
Ты сама обещалась уже мне верить,
Непрекословить и праведной мерой мерить.
А зачем опять злобной начинаешь задор,
Вступаешь в ненавистной и враждебной вновь спор?

Вовся несправедливо язвишь и обидно.
Тебе б и думать так про меня, право, стыдно.
Ибо измена тогда не всей меня была —
От одного Мазепы только произойшла.
С коим никогда о том не соглашалась я.
Но один предал неприятелю себя.
Если же сие меня не может оправдить
И буди то, что он мой был, станешь век твердить,
То вспомни ты сама всех изменников своих
И разных государственных преступников злых!
Ты одного такого с нуждой нашла во мне,
А я легко видела сто подобных в тебе.
А если еще стрельцов и других мелких счесть,
То и к большим порокам могу тебя довесть.
И то страннейшее дело и дивнее всем,
Что ты с предков и родилась при царе своем,
И то ты поступаешь, мене ж двохсот лет еще нет,
Как поддалась, да таких не видишь во мне примет.
И буди не знаешь иль забыла род связных
Изменников своих и преступников разных,
Кои назнены, во вечной ссылке по смерть жили,
Разжалованы и под караулом были;
То я здесь же пред тобою счислять стану,
Представлю, как было, и скажу без обману.
Напомню, что многие бояры казнены (в 1689 г.)
Кои против царей в измене изобличены.
И князь Василий Голицын на Сибирь сослан,
Потому что когда был против татар послан,
Воротился назад празден, Перекоп оставил,
И воинское действо оттоле отставил.
Что он сделал для татар, обрадовавшись вдруг,
Как скоро поднесли ему червонцев бурдюг,
В котором сверху только добры лежали,
А в средину ложные и обманы наполняли?
Да и Василий Шереметьев что получил,
Когда российскому государю изменил?
Не от самих ли ляхов отдан был в неволю.
Где больш двадцати лет проклинал свою долю!
Коего как самого, так и войско его
Держали татаре во утеснении всего.
Ибо боярин оной великороссийский,
Как напал на него и козаков хан крымский

И поляки, то с ними усоветовался он,
Чтоб войско российское из Киева вывесть вон
И ляхов туда пустить, а козаков бы всех,
Бывших при себе, выдать татарам в местах тех.
Какой Шереметьевой измены не стерпев,
Цицюра, наказной мой гетман, кой жалко зрев,
Как начали уже татарскому народу
Отдавать всех козаков за хлеб, соль и воду,
Почему, оставив его, сквозь татар пробились
И так от них хотя с уроном свободились:
Дали ж Шереметьева ляхи татарам тем,
Что не вдовольствовал их в договоре своем:
Ибо не токмо не мог впустить в Киев ляхов,
Но не допущен туда и сам от козаков.
Таким образом хотел он моих погубить,
Но сам попал в неволю, как вздумал изменить.
Что б российские наши цари сделали с ним,
Если б то не татарам, но достался б тогда им?!
Но сего недовольно: еще был злой навет,
Пребыв только после сего пятьдесят осмь лет.
И вспомни, и кого, и за что Петр Первый казнил,
Как с иностранных землей в отечество прибыл!
Не Лопухина ль и других сверстников того?
Не за измену ль против величества его?
Свидетелем чему Скоропадский, мой гетман,
Бывший с полковниками своими тогда там,
Кой с Москвы за государем ездил в Питербург,
Отколь с милостию отпущен обратно в мой круг.
А чрез десять потом лет кто под караул взят
И кого велено из твоих в ссылку послать?
Не граф ли Петр Андреевич Толстой прозывался?
Не тот ли за преступление туда попался?
В тысяча семьсот тридцать шестом году потом,
Как козаки в сражении с татарами были том,
Кое происходило на Черной Долине,
По переменной с обох сторон судьбине,
Где многих тех преж мои было порубили,
Потому когда татаре себя укрепили,
То оных запорожских козаков прогнали.
У слободских полках премногих погубляли,
Куда бывший в тебе Гейн (вар.: Гессен) генерал послан был,
Чтоб российску партию ту от татар прикрыл;

Но понеже, могучи, он помочи не дал,
То суди сама, не в измену ль чрез то попал
И не в вечные ли был солдаты осужден?
Но и еще не ввесь сбор таким в тебе сочтен.
Напомню тебе генерала-адмирала
И кабинет министра, коего ты знала,
Андрея Остермана, графа бывшего преж;
Напомню фельдмаршала Миниха в годы теж,
Но сего помилованного уже оставлю.
Левенволда ж, обер-гофмаршала представлю!
Спрошу тебя, где Михайло Головин девался,
Тот, который вице-канцлером твоим считался!
Где Мейгден, комерц-колежский президент бывший?
Да где Темирязев, в чести прежде живший,
Кой действительный статский был уже советник?
Не сделался ль и сей поминутым причетник?
И не все ли они в измене обличены?
Не все ль к смертной казни были осуждены
За погрешность против государева лица
И за государственные многие воровства?
Но всемилостивейша, однак, Елисавет,
Что присудил — было тем ввесь генералитет —
По милосердию изволила то унять
И вместо смертной казни вечно в ссылку сослать.
Вот, смотри! Одним ты меня попрекнула раз,
А я сколько сосчитаю твоих к царям ураз!
Мазепу только твердишь, а своих забыла,
Не дивно тысячными глаза заслепила.
Ибо одного легче помнить и усмотреть,
Многими ж глаза можно помрачить, как глядеть.
Упомяну против того славно и о себе:
Знаешь ли Разумовских, родившихся во мне,—
Как Елисавете один из тех услужил,
Как и Екатерине другой верность открыл?..
Еще ль со мною в спорные разговоры вступишь?
Еще ль от ненависти ко мне не отступишь?
Вот тебя привела к самым твоим временам,
Представила я правду самым твоим глазам,—
Ни пис[к]нуть уже тебе нельзя против меня,
Буди ж еще (по)заспоришь, больш обличу тебя,
Найду еще в тебе я премногих подобных,
Сочту и еще твоих, государству злобных.

В.-Р. Ах, ах, нет, нет! Помилуй, уними о сем речь!
Пожалуй, пожалуй, все уже изволь пресечь!
Довольно, ныне твою правду принимаю,
Верю всему, почитаю, храброй сознаю.
Отсель и чины твои равнять с мерой стану
И от дружбы с тобою вечно не отстану.
Мы будем в неразрывном впредь согласии жить
И обе в едном государстве верно служить.
Посяпоры понимала темно о тебе;
Благодарствую, что протолковала ты мне.

ВЕРТЕП

ЧАСТИНА ПЕРША

ДІЙОВІ ОСОБИ:

1. Пономар, у звичайному сірому нанковому халаті; волосся з проділом серед голови, прямо проти носа і з косою.
2. 3. Ангели, з крилами; один з лілією.
4. 5. Пастухи, у звичайних кобеняках з відлогами.
6. Ірод, в парчевому кунтуші, з короною на голові і з скіпетром.
7. Тілохранитель Ірода, у панцирі, з великим мечем і в шоломі.
8. Три східні царі, в парчевих кунтушах, з коронками на головах; всі зв'язані докупи і так рухаються по сцені.
9. Сатана, чорний, з хвостом, з крилами кажана, з великими рогами і вугільцем в роті; по руках пальці з кігтями, нога коняча.
10. Смерть, скелет з косою.
11. Рахіль, у єврейському вбранні, з дитиною на руках.
12. Воїни, з списами, в шоломах та панцирях.

ЯВА ПЕРША

Хор
за сценою

Пінію время і молитви час,
Христе рожденний, спаси всіх нас!

Пономар
(говорить)

Возстаніте од сна і благо сотворіте
Рождшагося Христа повсюду возвістіте;
Сіє вам, людіє, охотно глаголю,
І благословіте: піду да подзвоню.

Підходить до дзвона, що висить на нижньому поверсі, і дзвонить. В цей же час на верхньому поверсі з обох боків висовуються дві запалені свічки і освітлюють місце, де повинна бути колиска з новонародженим спасителем; над цим місцем світло, але ні дитяти, ні матері не видно.

Хор

Ангели, знижайтеся,
Ку землі зближайтеся,
Бог-господь, который з нами
Днесь, од віка він був з нами,
Славой неба престопольні,
Всі язиці претолиці,
Веселітеся, радуйтеся,
Яко з нами бог.
Небом земля сталася,
Як бога дождалася;
Де творець архангелов,
Там треба і ангелов.
Славой неба престопольні
Всі язиці претолиці,
Веселітеся, радуйтеся,
Яко з нами бог.
Як люцифер спав з неба,
То там святих людей треба,
Щоб поповнить паденіє
Довжно Христу рожденіє.
Славой неба престопольні
Всі язиці претолиці,
Веселітеся, радуйтеся.
Яко з нами бог.
Бог сьогодні рождається,
Небом земля сповняється,
Трепещуть архангели,
Служать йому всі ангели.
Славой неба престопольні
Всі язиці претолиці,
Веселітеся, радуйтеся,
Яко з нами бог.

ЯВА ДРУГА

Два ангели під час співу третьої і четвертої строфи входять на верхній поверх, з свічками, вклоняються Віфліємові, потім глядачам; коли закінчують співати, один з них виходить, а другий, підійшовши до дверей, говорить.

Ангел

Возстаньте, пастиріє, і бдіте зіло,
Возстаньте і радуйтесь, яко се приспіло
Рождество спасово, миру пророками
предріченно,
Который вже родився от діви совершенно;

Возстаньте і славіте його повсюди,
Да узнають о нем окрестнії люди.

Ангел виходить.
Розмова двох пастухів за сценою.

Пастух перший

Грицьку!

Пастух другий

А що, Прицьку?

Пастух перший

Вставай хутенько, вибери ягня маленьке, да підем ген-ген на гору, може, ще й ми поспіємо впору.

Хор

Слава буди в вишніх богу,
Дающему радость премногу.
Рожденну, явленну
І во яслях безсловесних положенну.
Щоб даровав златії кліті,
Нам пожити в них многія літи,
Співайте, іграйте,
Всі людіє рожденного возхваляйте.
Ти, вертепе, возвеселися,
Се бо в тобі Христос родися,
Во струнной псалтирі
Рожденного прославляйте во всем мирі.
Вол і осел його вітають,
Пастиріє його прославляють,
І царі-государі
От Перс і Індії принесоша дари.

ЯВА ТРЕТЯ

Пастухи приносять ягня в подарунок божественному дитяті.

Пастух перший

От се ж і ми, паничу, до вашой-таки мосьці,
Але ж Грицько з Прицьком приплелися в гості;
Ось і ягня вам принесли із сільського стада,
Нехай буде да здорова вся наша громада.

Пастух другий

Да годі лиш, Грицьку, тобі тут блеяти,
Да нум поздравляти;
Може, кому чи не час й до стада чухрати.

Пастух перший

Як так, то бувай же, паничу, здоров;
Да й нам дай, щоб і ми такі були здорові,
Да із сих чижмачків обулись в сап'янові.
Благослови ж сей подарок від нас прийняти,
А нам дозволь погуляти.

Скрипка за сценою грає дудочку. Пастухи танцюють і примовляють: «Зуба, зуба на сопілку!»

Пастух другий

Спасибі ж вам, ми б довше тут гуляли,
Дак хліба із дому не брали.

Виходять.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

На нижньому поверсі заходять і виходять воїни. Хор за сценою починає співати. Ірод з своїми тілохранителями тихо йде через сцену до свого трону.

Хор

Десь Ірод грядет в страни своя віфліємськії,
Плінити всі храми,
Даби зискати Христа народженна,
Од тріех царей йому ізвіщенна,
Со воїнством премногим.
І велів же он во своем повіті
Живущіе в нім всі діти ізбити,
Во двоїх літіх і нижайше,
Во тріех літіх і множайше,
О Іроде преокаянний!

Ірод гордо сідає на троні, тілохранителі виходять.

ЯВА П'ЯТА

Три східні царі йдуть тихо до Ірода.

Хор

Швидше тріє царі
Ко Христу со дари,
Ірод їх приглаcи,
Куди ідуть? іспроси.

Ірод встає, зустрічає їх і говорить.

Ірод

Царіє і друзі, куда шествіє ваше?
І кому такіє драгіє дари і поклон приношаше?

Царі
(з смиренням)

Ко Христу новорожденному ідем поклон отдати,
Даби в милості его вік свой пребувати.

Ірод

Да гді же он родился? Єсли в моєм царстві,
То невозбранно ідіте, іщіте;
Прошу же і мене вскорі о сем ізвістіте,
Ібо і аз пойду, єму поклонюся
І яко пред сильним царем смирюся.

Царі переходять в верхній поверх.
Ірод сідає.

ЯВА ШОСТА

Хор

Отвіщаша йому,
Ідем же к рожденному;
К рожденному ідіте
І мя возвістіте.
Аз, шед, поклонюся,
Пред Христом смирюся,
Воздам честь обичну
Цареві приличну.
Звізда ідет чудне —
З восток на полудне.

Тут зірка з'являється у верхньому поверсі
і посувається перед царями.

Над вертепом сіяет,
Царя Христа являет.

Царі підходять до Віфлієма і вклоняються.

Царі

Се к тебі, Христе, царю нарожденний,
Да будем силою твоєю огражденні!
Прийми труд наш,
Ми-бо прийдохом тя вітати,
І смиренний поклон тобі оддати.

Царі виходять, їх зустрічає ангел.

ЯВА СЬОМА

Ангел

Куди, царіє, мислите іти? Не к Іроду ізнову?
Іним путем ідіте, повірте сему слову.
Ірод вам, як ви в його були, говорив лукаво.
Ви ж не слухайте його да ідіте направо.

Царі

Благодарим тебе, ангеле, а найпаче богу,
Що ти в путі нашем показал дорогу;
Проведи ж нас, ангеле небесний,
Да не імат в руки нас Ірод сей лестний.

Царі з ангелами виходять.

ЯВА ВОСЬМА

Дія на нижньому поверсі. Ірод сидить на троні.

Хор

Ангел к нам віщаєт,
На путь наставляєт,
Іним путем ідіте,
Ко Іроду не йдіте.
Волхви возвратишася,
У Ірода не биша,
Вспять, вспять возвратишася,
Не вотще трудишася.
Пришли в страни своя,
Христа славослов'я,
Чають з ним в небі жити,
Єму ж навік служити.

Ірод

(розлютований кричить)

Какой, какой урон нашей царськой славі!
Насміялись мні дураки в моєй же державі!
Я послал їх в Віфлієм, чтоби іспитати,
О необикновенном сем рожденном дитяти;
Но они мні о нем вість не предложили,
Как простого мужика, мене обольстили.

(Ще дужче кричить.)

Розкаленная утробо! Не вім, что чинити.
Аз єсьм цар, на землі хто мя может слити?
Пошлю вірниє раби, штоб його убити.

О храбриї мої вої, предстаніте зді!
Вірно ви мні должни служити везді.

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Воїни увіходять у всі двері і разом говорять.

Воїни

Государю наш, почто требуєши нас?
Ми здісь всегда предстояли,
І прикази твої всегда виполняли;
Не может же сему вовіки статься,
Чтоб сміл кто твоєй державі посміяться.

Ірод
(крізь сльози)

Однако же волхви мене осміяли,
Да і царський приказ ногами попрали;
Обійдіте ж моя гради, всі мої пределі,
Убивайте всіх младенцев, коїх би обріли.

Воїни

Государю, приказ твой виполнить готові.
Ми на всіх врагов твоїх возложим окови.

Хор

Перестань ридати,
Печальная мати!
І на радость преложися,
К царю приближися.
Не іми за шкоду,
Видя, яко воду,
Кров ізливаємих
І убиваємих;
К жизні непремінной,
Ко смерті нетлінной,
За живота страту
Пріємлють заплату.

ЯВА ДЕСЯТА

Воїн веде Рахіль з немовлям і говорить з гнівом.

Воїн

Ступай, бабо, ступай! Не вгинайся, ступай!
(До царя.)
Вот, царю, твой приказ ми добре спольняли,
Во всіх городах дітей убивали.

Се один із младенцев в царстві юж зостался;
Я долго за його матір'ю ганялся.
Се послідня жива пред тобою,
Мать хочет замінить смерть його собою.

Ірод

Я царському слову не могу ізмінить,
І велю тотчас не мать, а отроча убить.

Воїн піднімає дитя на спис.

Рахіль

Ах, незносная печаль дух мой снідает,
Что сей лютий воїн чадо убивает:
Вирвавши із ңідр моїх, хощет погубити
О нещастіє моє, что буду чинити?
Щасливі ті жени, кої не рождають,
Скорбі і печалі вовсе не знають.

Б'є себе в груди. Воїн виходить.

Хор

Ірод неситий
Велить убити,
А воїн терзает
І убивает.
Маленькії чади
Всі пребудуть раді,
Тим-бо з неба платять,
Що живот свій тратять
За Христа і бога;
То їм мзда премнога,
Малим отрочатам,
Закланним овчатам.

Рахіль
(до Ірода)

Умилосердись, царю, і возврати мні чадо!
Нащо його убил?
Оно єще єсть младо!

Ірод

Полно, баба, полно шуміть!
Об убитом нічого жаліть.

Хор

Не плач, Рахіле,
Що чадо не ціле;

Не ув'ядають,
Не процвітають
Вольнії крила
Новой святині;
К богу і сину
Імієш причину:
Твоє-бо пернате
Небом суть узяте;
Путь прошедше тісний
Побідниї пісні
Поють царю слави,
Іже їх ізбави
Од сітей ловящих
В пагубу губящих.

Рахіль
(до Ірода)

О Іроде пребеззаконний, мучителю стопекельний,
Якую ти в дітях вину обрітаєш,
Що смертію от сосцев наших отриваєш?

ЯВА ОДИНАДЦЯТА

Воїн вбігає, виганяє Рахіль і виходить за нею.

Воїн

Ступай, баба, ступай! Здесь балов не точи!

Ірод
(тихо, сам з собою)

Уви, кая сих времен зділалась преміна,
Думавшу мні вічно жить, близиться кончина.
Однак же я з смертію сражаться буду.
(Голосно.)
Вої вірнії мої! Станьте у порога,
І да смерть не убіжить, ловіть якомога!

ЯВА ДВАНАДЦЯТА

Воїни увіходять юрбою у всі двері і стають біля порогів.

Хор

Тут смерть виходить, речет к нему вину,
Почто дерзнув пролить кров неповинну?
За ню же, реку, стяжу твою душу,
І пригласити други свої мушу,
О, Іроде преокаянний!

ЯВА ТРИНАДЦЯТА

С м е р т ь входить; перелякані воїни тікають.

С м е р т ь

Що ти, Іроде неситий!
Почто се болтаєш
І мене убити
Воям повеліваєш?
Із пропасті ада
Будеш ти знати,
Неповинні чада
Як убивати.
Вийди, брате, друже,
Мені пособити
Кровопийцю Ірода
Од землі стребити!

ЯВА ЧОТИРНАДЦЯТА

Перш під долівкою, а далі за сценою все дужче та дужче чутно грубий голос: «Гуп, гуп, гуп, гуп, гуп!». Потім входить **ч о р т**, вигукуючи: «Гуп, гуп!».

Ч о р т
(до Смерті)

Почто ся, моя другиня, зовеш на пораду?
Тотчас умертвлю й препоручу аду.
(До Ірода.)
А покуда ти, неситий Іроде, будеш спориться з моєю сестрою?
Разві ти не хочеш брататься зо мною?
(До Смерті.)
Підними, сестро, косу, вдар його во главу!
Щоб знали повсюду нашую державу.
(Виходить.)

ЯВА П'ЯТНАДЦЯТА

Ірод підводиться; з переляку він осмілився і дяківським голосом кричить на Смерть.

І р о д

Што мя словеси стращаєши?

С м е р т ь
(тим же голосом)

Разві ти мене і до днесь не знаєши?

Ірод

Аз єсьм багат і славен,
І ність ніхто мні равен.

Смерть

Слава і багатство прейдуть!
Сей коси довольно взмаху
І мертв уже чоловік од страху.

Ірод

Коси ти, бабо, траву своєй косою,
Не тобі, машкаро, спориться зо мною!
Я могуществом і силою
Заставлю тебе покориться.

Смерть

Безумне! Всього світу я сильній нахожуся;
Ізначала віку нікому не клонюся;
Аз єсьм монархиня, всього світу пані,
Я цариця суща на всякії страни.
Князіє і царіє під властю моєю,
Усіх вас я посічу косою своєю.

Б'є косою Ірода; той паде і довго конає. Смерть виходить.

ЯВА ШІСТНАДЦЯТА

Хор
(співає за сценою в той час, коли Ірод ще б'ється в конвульсіях)

Дерзай од Смерті посічен косою,
Да ідет во ад і живет з тобою;
Ти будеш там всегда пребувати,
О, Іроде преокаянний!

Перш під долівкою, далі за сценою знову чути: «Гуп, гуп, гуп!»

ЯВА СІМНАДЦЯТА

Чорт входить, бере в обійми Ірода і басом говорить уривчасто і протяжно.

Чорт

Друже мій вірний, друже прелюбезний!
Довго ждав я тебе в глибочайщій бездні.
(Ще голосніше скоромовкою.)
От так беруть, от так несуть
Розкішників світу!

Понеже дать не могуть
Пред богом отвіту.

Хор

Не відав же он, що істребиться
І царство його в кінець розориться.
Заслуга його знатна всім і явна,
За то й пекельна бездна ізготованна,
О, Іроде преокаянний!

Завіса опускається.

ЧАСТИНА ДРУГА

Дійові особи у своїх національних костюмах.
Дія відбувається на нижньому поверсі.

ЯВА ПЕРША

Дід і баба.

Дід

От тепер і нам припало,
Як Ірода вже не стало;
Потанцюймо ж, молодичко,
Мій рожевий квіт, хоть мало!

Баба

Гляди лишень, сучий діду,
Щоб не ввели танці в лихо;
Забрались би у тісний кут,
Да хліб собі їли б тихо.

Дід

Да що ти мені бовтаєш,
Чого і сама не знаєш?
Ти говориш річ сю лишню,
А я б тобі сказав піти
Під черешеньку, під вишню.

Хор
(співає)

Дід з бабою танцюють.

Ой під вишенькою, під черешенькою
Стояв старий з молодою,
Як із ягодою.

І просилася, і молилася:
«Пусти мене, старий діду,
    На вулицю погулять».—
«Ой і сам не піду, і тебе не пущу,
Хочеш мене, старенького,
    Да покинути.
Ой не кидай мене, бабусенько моя,
На чужій стороні
    При лихій годині.
Куплю тобі хатку, іще й сіножатку
І ставок, і млинок,
    І вишневенький садок».—
«Ой не хочу хатки, ані сіножатки,
Ні ставка, ні млинка,
    Ні вишневого садка.
Ой ти, старий: кахи, кахи!
Я молода: хи-хи, хи-хи!»

Д і д

Да годі ж, годі ж, годі ж бо вже!

Вклоняються глядачам і злякано відходять, побачивши солдата, який їм кричить: «Кой чорт вас здесь розвеселіл» і под.

ЯВА ДРУГА

С о л д а т
(на діда і бабу)

Кой вас чорт здєсь разносіл?
Вєдь тотчас паташщу к ахвіцеру,
Штаб ви зналі крестіянску вєру!

(До глядачів.)

А, здрастуйтє, чесниї гаспада!
Не було ль тутечки здєсь солдат?
С німі времєчко правєсті я рад;
Но как оних здєсєчка тут нєт,
То прийміть, гаспада, мой привєт.

Я солдат прастой, не богослов,
Не знаю красних слов;
Хотя я отєчеству суть защита,
Да спина в мєня ізбита;
Читать і писать не вмєю,
А гавару, што разумєю;
Нонича люди веселяться,
Да й подліна, как не удивляться:

Христос в вертепе народился,
А Ірод окаянний сказился;
Боясь царства лишиться,
Вздумал детской кров'ю омиться.
За то Іродушке пришлось жестоко,
Как черті тащили в ад єго глубоко.
Каковую весть вам-ста сообщаю
І вас Христовим рождеством поздравляю.

ЯВА ТРЕТЯ

Солдат і Дар'я Іванівна.

Солдат

А, Дар'я Івановна! Каково живете?

Дар'я Іванівна

Скучаю за вами, Ігнатій Парамонович.

Солдат

Благодарю вас за пам'ять.

Цілуються, скрипки грають камаринську; танці; раптом чути барабан.

Ах, Дар'я Івановна, барабан слихать!
Мнє треба в поход ступать.

Дар'я Іванівна
(цілує його)

Прощайте, Ігнатій Парамонович.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Циган
(на коні)

Дяги, дяги, забув, батю, дуги!
На шляв да-ри-да-ти,
Бо йду по-здрав-ля-ти!
(До глядачів.)
Криця — не лошиця, кремінь — не кобила,
Як біжить, аж дрижить, як впаде, то й лежить.

Кобила падає, а з нею і циган у сніг.

Пху! Побила б тебе лихая да нещаслива година!
Пре-пре-прекаторжного батька скотина!

Щоб тобі ні стригло, ні брило,
Щоб тебе на світі не було!
Один в роті зуб держався,
Да й той тепер у снігу зостався.

(До глядачів.)

Панове! Хто хоче? Будемо міняти!
Далебі, що її стоїть продати.

(Трохи помовчавши.)

Ніхто ні шажка, ні копієчки не хоче дати?
А тут-то суча кобила брикуча,
Хоч ребра в її й дуже видно,
Да все ж за год вона роздобріє;
Коли жива буде,
Боятимуться люди:
Хутко біга.

(Б'є кобилу нагаєм і кричить.)

До шатра! До шатра! До шатра!

Кобила підскакує і втікає.

Ох, їсти ж, їсти
Смаженої капусти!
Хоч би смальцем зашмарувати,
Да добре попирувати!

ЯВА П'ЯТА

Входить циганчук, син.

Син

Йди, батьку! Мати казала вечерять.

Циган

А що ж доброго ви там наварили?

Син

Казала мати — нічого.

Циган

А хліб же є?

Син

Де б то взявся? Нема.

Циган

Так дарма. Я тут з людьми добрими погарцюю,
А ви вечеряйте собі здорові.

Циганчук відходить.

ЯВА ШОСТА

Входить циганка з глечиком у руці.

Циганка

Гараську, Гараську!
Із'їла собака порося і паску
Да ще й перець винюхала!
Тепер кого пеняти?
Ніде й хліба взяти!

Циган

Ой жінко, жінко! Я шек-монодек,
Фун-фун-фонфора!
У мене що не день, то копійка свіжа.
Чи молочка? То й на, на!
А чи сальця? То й на, на!
А тепер-то я ж з голоду вмираю.

Циганка

Е, старий, котюго! Ще й тобі мене оце дратувати!?
А як знав би ти собі міхом подувати,
Да залізо гарячее молотом кувати!
Як ударю я тебе кічвою сією,
Не будеш ти знущатись над бідністю моєю.
(Дає йому ляпаса.)

Циган
(погрожує їй нагаєм)

Ой жінко, як начну сергієм латати,
То вся шкура на тобі буде тріщати.

Циганка

І не лай же мене,
І не бий же мене;
Принесу я борщику
В полив'янім горщику.

Циган

Хутко ж, жінко, да не бавсь!

Циганка виходить і знову повертається.

Циганка

Тут-то страва, тут-то люба!
Покуштуєш — звисне губа.

Циган

А дай же покуштувать!
(П'є з глечика, потім плює і говорить з досадою.)
Ге, побила б тебе година лихая!
Така твоя й страва, як і ти, дурная:
Твій борщ да походив на ракову юшку!

Циганка

Кидала, мій миленький, й цибулю, й петрушку,
А для свого господаря
Й кусок сала із комара.

Циган

Гайда ж до шатра дітей годувати,
А коли хоч, то й вернись, да нум танцювати!

Скрипка грає. Циган співає і танцює з циганкою.

Чом, цигане, не ореш? — Бо не маю плужка.
Тільки в мене пояс є, за поясом пужка.
Чом, циганко, не прядеш? — Бо не вмію прясти,
Із-за гаю виглядаю, щоб сорочку вкрасти.—
Ходім, стара, до шатра, що має бог дати!
Фун, фун, фонфора! Проживем без хати.

Танцюючи, виходять.

ЯВА СЬОМА

Угорець
(в гусарському вбранні)

Терентенбасса, маленька басса, велика басса,
Мо́ї по́ля, мо́я во́да, мо́є бла́то, мо́є в бла́ті,
мо́є все.

Входить угорка.

А, здрастуй, мадярко!

Цілуються. Грає скрипка. Співають і танцюють.

Гусар коня напував, Дзюба воду брала.
Гусар пісню заспівав, Дзюба заплакала.
Не плач, Дзюбо, моя любо, доки я з тобою.
Як поїду я од тебе, заплачеш за мною.
Ой, хто любить печериці, а я люблю губи.
Ой, хто любить молодиці, я горнусь до Дзюби.

Цілуються і виходять.

ЯВА ВОСЬМА

Поляк і хлопчик.

Поляк

А цо тута за галаці?
Нєх дзємбло вєзмє гайдамаці!
Ідзь, хлопку, вєдзь до мнє кохану,
Я ту краков'яку витанцьовать стану.

Хлопчик виходить.

(До глядачів.)

А цо, пановє?
Жеби ви знали, цо я єстем з дзяда
Із прадзяда шляхтич уродзьоний.
Я бил-єм ве Львовє,
Бил-єм і в Краковє,
Бил-єм і в Кійовє,
Бил-єм і в Варшавє,
Бил-єм і в Полтавє,
Бил-єм в Богуславє.
Падам до ног ясневельможнего пана!..
(Називає по прізвищу господаря дому.)
Зичу здрув'я і многа лята.

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Входить полька.

Поляк

А, як ся маш, моя варшав'янко?

Полька

Будь здрув, мой коханко.

Цілуються. Скрипка грає. Поляк співає. Обоє танцюють.

Поляк

Сіви коник, сіви, зєльона кульбака,
Заєхал-єм до нєй — нєхце мє, собака.

Не жалуй, дівчина, барилечки вина,
Бо собе достанеш добрей матки сина.
Жеби ти вєдзяла, цо о тобе мислє,
Скоцилась би до мнє..........
Хіба би-м мусяла в Краковє не биваць.
Жеби-м не умяла краков'яка спєваць.

Під час танців **хлопчик** виходить з дверей і починає танцювати навприсядки за спиною свого пана. Той, роблячи в танці крок назад, падає навзнак і кричить, лежачи на підлозі.

А пудзь до дзємбла, лайдак! Батогами забію!

Полька

Пшепрошам пана Яна!
Ідзь зе мнє,
Бо цєбє гайдамака забіє!

Поляк

Цо ти, неодукована кубіта, мувіш!
Як бога кохам,
Єдин тшидесті гайдамак забіє!

Схоплюється і всі виходять в ту хвилину, коли за сценою чути пісню.

Да не буде лучше,
Да не буде краще,
Як у нас да на Україні!
Немає... нема...

ЯВА ДЕСЯТА

Входить **запорожець** в червоних шароварах, у повній одежі, з люлькою і з булавою, за плечима бандура.

Запорожець
(до глядачів)

Гай-гай, панове, що то як я молод був!
То-то в мене була сила:
...б'ючи, й рука не мліла.
А тепер від... і блоха сильніш здається,—
Плечі й руки болять, уже сила рветься!
Ой ви літа, літа, поганая справа,
В морду хоть зацупиш, вже не та розправа.
Ой бандура моя золотая,
Коли б до тебе шинкарка молодая!
Танцював би з єю до смаку, до сміха,
Одцурався б з єю навіки од лиха,
Бо, бач, як заграю, не один поскаче,

Да к тому весіллю, може, хто й заплаче!..
Я козак, горілку п'ю, люльку я вживаю,
Є шинкарки в мене, а жінки не маю.
А вас, панове, святками поздоровляю.

ЯВА ОДИНАДЦЯТА

Запорожець і Хвеська.

Запорожець

А! Здорова, шинкарко,
Здорова, полтавко,
Як я тебе давно бачив!

Хвеська

Як бачились у Чигрині,
Да й досі ні.

Запорожець

Так, Хвесю, так! Любко, голубко моя!
Як бачились у Чигрині,
Да й досі ні.
Поцілуй же мене по знакомості в крутий мій усок!
От так — цмок!
Поцілуй же ще в чуприну хоч разок!
От так — цмок!
Поцілуй же мене в булаву й в бандуру!
Добре! Тепер потанцюймо!

Скрипка грає. Танцюють. Після закінчення танцю Хвеська виходить.

От так же! І пішла!

ЯВА ДВАНАДЦЯТА

Змія повзе, і, коли запорожець стоїть роздумуючи, вона кусає його за ногу і відповзає.

Запорожець

Ой лишенько, гада, гад!
От чорт йому й рад!
Оце ж і укусила.
Ой, хоч би циганочка да поворожила.

ЯВА ТРИНАДЦЯТА

Ц и г а н к а входить, запорожець лежить.

Ц и г а н к а

Ох, мій милий волошину чорнобривий,
Оце ж тобі суча Хвеська нарядила,
Що тебе гадюка укусила!

З а п о р о ж е ц ь

Поворожи, будь ласкава,
Далебі оддячу.
Хоч незруч, дак хоть навкидьки.

Ц и г а н к а

Ходила циганка по горах, долинах,
Носила пісок на вилах.
Скільки останеться на вилах піску,—

Шепче так, щоб запорожець не чув, але він чує.

Стільки б у тебе осталось, козаченьку, духу.
(Голосно.)
Ти зовсім здоров, вставай,
Да дохід давай.

З а п о р о ж е ц ь
(встає)

Потанцюй же зо мною, бо дам прочухана.

Скрипка грає. Танцюють.

Ц и г а н к а

Не жалуй, батеньку, копієчки, да дай дві.

З а п о р о ж е ц ь

Що ти кажеш, циганко? Я недочуваю.

Ц и г а н к а

Да я й сама, козаче, знаю.
То я кажу: не жалуй копієчки, да дай дві.

З а п о р о ж е ц ь

За що або й нащо тобі, скажи, будь ласкава!

Ц и г а н к а

Я б собі, голубе мій сизий, рибки купила.

Запорожець

Може б ти, циганко, й товченики їла?

Циганка

Ох, їла б, козаче-бурлаче, да де ж то їх
взяти?

Запорожець

Цаплена ти голова! Чому давно не казала?
Я б тобі повну пазуху наклав!
(Булавою б'є її знизу під спину.)
От тобі товченики! От тобі товченики!

Циганка, підскакуючи, втікає.

ЯВА ЧОТИРНАДЦЯТА

Запорожець
(танцює. Скрипка грає. Потім говорить)

Піти лишень до Хвеськи да випить хоч півквартівку, бо дуже щось сухо на язику.

(Стукає в двері.)

Хвесько! Хвесько! А, Хвесько! Серце, відчини! Відчини! Будь ласка! Хіба ти не чуєш? Бодай ти зозулі не чула! Кажу тобі, відчини, бо й двері виставлю і вікна поб'ю!
(Відступає кілька кроків назад, розганяється, лобом висаджує двері і скривається за сцену.)

. . . .

ЯВА ВІСІМНАДЦЯТА

Чорт

От тепер я діждався,
Що жид мені дістався.
(Довго дивиться на жида.)

Запорожець
(підкрався і ударив його булавою)

Оце ти й досі не одніс?
Який з тебе проворний біс?!
(Б'є чорта знову.)
Неси ж, неси, да кушай на здоров'я.

Чорт

Гуп, гуп, гуп!

Відносить жида. Скрипка грає. Запорожець танцює.

Запорожець

Іще коли б найти уньята-ледащичку;
Щоб враг узяв, аби лиш не п'яничку,
Бо я, признаться, й сам п'яничок не люблю.

ЯВА ДЕВ'ЯТНАДЦЯТА

Уніатський піп.

Запорожець

Про вовка промовка, аж дідько вовка і несе.
Висповідай мене, попе, під попинкою.

Уніатський піп

Признавай гріхи предо мною, покайся,
Перед схизматськими попи не признавайся.

Запорожець

Чого соромляться, панотче? Розкажу, що
знаю.

Уніатський піп

Благо сотвориши, аще нічого не утаїши.

Запорожець

Я змалку мандрую по світу.
Я бив . . . .
. . . .
Не бив уніатських я попів,
З живих з їх кожу я лупив.
Вони над козаком ждуть смерті,
Щоб в домовину скоріше заперти:
Таскають, співають, сміються,
А на поминках, як поп'ються,
Дак тільки не танцюють,
Мов коні козацькі, гарцюють.

Уніатський піп
(тремтячим голосом)

Треба тобі до косціола ходить,
Часті поклони треба бить.

Запорожець

Е! Бач? Я звіку до косціола не ходив,
Поклони не бив, хіба тебе побію.

Уніатський піп втікає.

ЯВА ДВАДЦЯТА

Монолог запорожця.

Запорожець

А що? Утік? А добре дуже я зробив,
Мов десятки врагів побив.
Утік! А то прийшлось би чорта знову звати.
Щоб уніатського попа да чортові оддати!

Скрипка грає. Танцює.

Оце ж як я дуже вморився,
Мов коло плуга день возився!
Треба лягти да заснути,
А ранком можна і до Хвеськи,
Де хлиснути мокрухи.

(Лягає на правий бік.)

Так лягти не гарно.

(Лягає на лівий бік.)

А так іще гірше.

(Лягає на спину.)

А так, то запевне який дідько задушить,
Бо я слабоватий.
Гай-гай, панове! Що то як я молод був!

(Лягає на живіт.)

Ляжу бак так, як мій батько колись спав!
А я його добре знав.
Тепер нехай на шию хто сяде,
Устану рачки да й повезу, як віл.

ЯВА ДВАДЦЯТЬ ПЕРША

Два чорти входять і хочуть взяти запорожця. Одного з них він ловить за хвіст. Другий утік.
Запорожець тягне чорта за хвіст до світла.

Запорожець

Ух! Чорт у баклаг вліз!
Що се я піймав? Чи се птичка,

Чи перепеличка,
Чи се тая синичка.
Що вона й не дише,
Тільки хвостиком колише?
Глянь, глянь, яке воно чуднеє,
Да далебі страшнеє:
Очі з п'ятака,
А язик вивалив, мов та собака!
Де ти груди собі поздирав?
Може, глід да груші крав?
Повернися, подивлюсь, яке ти іззаду?

Чорт повертається, запорожець його оглядає.

Еге! Воно, бачу, й крильця має,
Се ж то те, що ніччю літає
Да кури хватає.

(Стоїть замислившись.)

Се да те, кажу я,
А воно той коник,
Що по полю скаче
Да хрущів ловить.
Коли скаче, то уже ж
Танцювать уміє.
А може, не сміє?
Ось ну лишень не соромляйся!
Погупцюймо трохи,
Повтікають блохи.

Скрипка грає. Запорожець танцює, а чорт стоїть.

А що ж се ти стоїш, як кожух замерзлий?

Б'є його булавою. Скрипка грає. Танцюють обидва.
Чорт в такт примовляє.

Чорт

Гуп-гуп, гуп-гуп-гуп!

Запорожець, ударивши його булавою, говорить.

Запорожець

Ану лишень геть ти...

Чорт, перелякавшись, утікає.

А що? Утік? Не так було ще з їм робити:
Коли він... то треба було вбити.

(До глядачів.)

По сій мові
Будьте здорові.

Мені приходиться, панове,
З пісні слова не викидать.
А що було, барзо прошу,
Об тому лихом не поминать.
Піду тепер собі в курінь
Віку доживать.

(Виходить.)

ЯВА ДВАДЦЯТЬ ДРУГА

Входить свиня, підходить до Іродового трону, лягає під нього так, що тільки зад з-під трону видно. Входить хазяїн свині і б'є її нагаєм.

Аля, аля! Аля ж, кажу! Вона ніби не чує!
Що там вона риє свинячою мордою?
Еге! Треба жидам оддать:
Вона давно хотіла здихать.

ЯВА ДВАДЦЯТЬ ТРЕТЯ

Циган

Здоров був, Флиме!

Клим

Здоров був, цигане!

Циган

Яку вона кару тобі зробила?

Клим

Весь город порила,
Капусту й пастернак поїла.

Циган

Оддай нам її, ми її научим
Холянди танцювати —
В город не буде вже скакати.

Клим

А я думав, що він купить,
А він її даром лупить!
Пане купче! тікай.

Циган відходить.

ЯВА ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТА

Жінка Клима

Чоловіче, до нас, бачу,
І кондяк припхався.

Клим

Е, я жінко, його
Давно сподівався.

Жінка виходить.

ЯВА ДВАДЦЯТЬ П'ЯТА

Дяк

Дай бог здравствовать, Климе!

Клим

А дай боже, пане бакаляру!
Ти наш-таки, кондяче,
Візьми собі оцю свиню,
Бо в город все скаче.

Дяк

Ци-ірц, ци-ірц, ферчик!
Іже, віди, аз, наш, єсть,
Спіши ко мні зіло!
Климій сотворил нам честь,
Дав свиняче тіло.

ЯВА ДВАДЦЯТЬ ШОСТА

Приходить школяр Іванець.

Іванець

Аз путешествую, коє ваше діло?

Дяк

Взем сіє бремя, неси в наші кліті.

Іванець

Помозите ю на рамо под'яти.

Дяк

Возгласи: «Аля, аля в школу пір'я драти!»

Всі

Аля! Аля!

Іванець відходить.

ЯВА ДВАДЦЯТЬ СЬОМА

Дяк

(дякує Климові)

Гевал, Амон і Амалик
І всі живущі в Тирі
Возрадуються доброті
І воспоють в ефірі.
Ми вашу обреченну жертву
Хоть живу, хотя мертву
Со благодарностю пріємлем
І вию вам об'ємлем.

Клим

І тобі теє ж од нас, пане кондяче.

Дяк виходить.

ЯВА ДВАДЦЯТЬ ВОСЬМА

Клим

Дивись, як пресучий дяк подякував гарно,
Що аж в мене сльози в вічі навернулись.
Да, правда, єсть за що й дякувать:
Свиня, хоч куди свиня —
Ребра так і світяться.

ЯВА ДВАДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТА

Жінка Клима

Климе! Чоловіче!
До нас, бачу, із свиняки
Принесли кондяки
Обідрану кожу.

Клим

От бач, жінко, що я можу!
Свиняка б пропала,
А платить дяку за сина
Пора вже настала.
Тепер вже ми розщитались:
Цілі гроші в нас зостались.

Жінка

У нас, чоловіче, звіку товаряки не було.
А тепер не стало уже і свиняки — усе загуло.

Тепер потанцюймо, як прежде водилось,
Щоб конопельки більш народилось.

Скрипка грає. Танцюють.

Клим

Ходімо, жінко, у нас десь козяка була.

Жінка виходить.

ЯВА ТРИДЦЯТА

Входить коза.

Клим

Ци-ци!

Коза

Ме-е-е!

Клим

Ци-ци!

Коза

Ме-е-е!

Клим

Ци-ци!

Коза

Ме-е-е!
(Ховається під Іродів трон.)

Клим

Ото ж доцикався і козу загубив!
(До глядачів.)
Панове громадо! Чи не бачили кози?
Що то було в її солодке молоко!
По дві дійниці молока давала,
Тепер вона, бідна, як у воду упала.
Одна біда не минулась —
Друга навернулась.
Вчора довелось заснуть
Під Лисою горою:
Макогоненко Грицько
Вийняв у мене з кишені
Люльку, крицю, кремінець
І на пугу ремінний кінець.

Заколупив серце вкрай,
Що ні в пекло, ні до жінки, ані в рай.
А тут козу ще згубив,
Лучче б був її убив.
Піду лишень пошукаю.

(Знаходить.)

А, моя козонько, моя голубонько,
Бач, як вона скаче, мов танцювать хоче!

Скрипка грає. Танцює. Потім поліно кидає під трон, коза падає і здихає.

А що се? Скрутилась? Скрутилась?

(Плаче.)

Бідна ж моя головонько! Козу вбив!

(Подумавши трохи.)

Понесу ж да оддам собаці шкуру,
А жінці пошию із м'яса кожух.

(Виходить.)

ЯВА ТРИДЦЯТЬ ПЕРША

Артилерист і селянин. Селянин везе гармату.

Артилерист

Вези, не отговаривайся!

Селянин

А вже ж бо мені та кушка!

Артилерист стріляє з гармати.

Артилерист

Віват, господа!

Хор

(за сценою)

Многая літа! Многая літа! і т. д.

Завіса опускається.

ПРОЗОВІ ТВОРИ

ЛІТОПИС ГРИГОРІЯ ГРАБЯНКИ

(Уривки)

ОБ'ЯВЛЕНІЄ К ЧИТАТЕЛЮ, КОЄЯ РАДИ ВИНИ СІЯ ІСТОРІЯ НАЧАТСЯ ПИСАТИ

Понеже в книгах древніми історіографи, римськими і польськими, Кромером [1], Бельським [2], Стрийковським, Гвагніном [3], Коховським [4], также німецькими, Пуфендорфом [5] і Гібнером [6], составленними, а нині повеленієм Петра Первого, імператора всеросійського на словенський язик преведенних, везді о многих козацьких противу бісурман бранєх обретается написано, яко козаки в пустих лугах окрест ріки Дніпра і Бугу іздревлє собирающиеся не мздою коєю держимі, но хотініем розширенія віри християнської привлащаемі, везді на морі і на землі множицею турков і татар розбивали, і под образом самовольства сугубую добродітель творили: єдину, яко от хищников татар плінених християн от'ємлюще, свободою даровали, другую, яко польськоє королевство і Русь от всяких ім наносимих татарами озлобленій кріпко защищали. Тим же в брані іскуством не точію слави, но і пределов землі своєй от хотящих єю заобладати доселі ціло соблюдши і розширеніє пристяжали, что ясній землеміри на мапах світу явили, положивши у оних воєводство Кієвськоє, Черніговськоє, Браславськоє і Подольськоє, ідіже текуть ріки Дністр, Буг, Горинь, Дніпр, Десна і Сурж, а оттуду по Черноє море. Тоє ради толь знаменитая їх дійствія за предводительством благополучних вождів бившая, паче же за Богдана Хмельницького, преславного вождя запорозького, за от'ятіє вольностій Русі з поляки содіянная і за совіт, даби в землях руських не були з русов воєводи, каштеляни, старости, судді і прочії власті, якіє король Казімір Первий [7] в року 1340, по присязі наслідником своїм тот устав хранити повеліл, і за от'ятіє вольностей, от королей козакам наданних і за иніє нестерпиміє от поляков обиди з найяснішими королями польськими Владиславом і Казіміром [8] з неоплаканним і нікогда возратним полякам убитком воздаваемая, да не прийдуть в крайнеє забвеніє, умислих історію сію в пам'ять посліднему роду написати, собирая ово от діаріуша наших воїнов, в обозі писанного, і от

духовних і мирських літописцов, єлика в них возмогох обрісти достовірніє написанного, ово от повіствованія самобитних тамо свідителей, єще в живих обрітающихся, їх же повість віроятно літописцов утверждаєт. Не буди убо чтущим розуміти, яко нічто где от своєго умствованія приложих, но якоже ріх от достовірних історйков написанная і от очевистих свідителей сказуємая, собрах і написанію предах. А яко многіє мимо нинішная преславная дійствія воїнськая древнійших царей славою писанніЇ откровенною, новая молчанієм угнетають і в слух послідніМ родом даятися упущають. Но кто би сих времен відал богом устроенного вождя Мойсея, род єврейський от єгипетської роботи чудесні чрез море Чермноє по суху проведшого, і в нем царя єгипетського со воЇ потопившего, аще не би писаніє о том свідительствовало? Кто би Навуходоносора[9] в славі на землі первійшого, кто Кіра[10], первіє кораблями море наполнившого, Александра[11], в славі превознесенного, і Августа[12], вселенною єдиновластвующого, напослідок і Димитрія[13], князя московського, міліон і двісті тисячей гордящихся в своєм Мамаї[14] татар істребившого і їх царства татарськая росіянам подчинити принудившого коїх всіх, аще іногда слави і мір не вміщаше, но нині не преплили б забвенія пучини, но весьма в глубині невідінія були би погружені, аще би Святоє писаніє не поставило дійствія їх на всемирном поприщі і слова божія проповідником і красноглаголивим вітіям не подало їм сими украшати своїх трудов? Тих убо і тим подобних побідителей історії мні многочасні в сладок чтущу і пользу народом їх єже к безсмертной їм славі пророзумівшу, соболізновах немало, яко і нашого отчества нічим же от іних во воїнських трудах разнствующого, в толикой забвенія пучині діла видя погруженна; сего ради не коєю-либо любострастною славицею, но общою возбужденій пользою судих і сего вірнійшого російського сина благоразумного вождя Богдана Хмельницького, Малую Росію от тяжчайшого іга лядського козацьким мужеством свободившого і російському монарсі із стольними гради в первобитность приведшого, немолчная дійствія не оставляю в пепелі погребенних повістьми світу явити, являя во вся народи, яко не точію самі словено-російськіє монархи мужества своєго страхом обносили вселенную, но і раби їх за отчествіє собственних государей і за обиду росіян могуть і премощнійших чуждих монарх силам вооружившись противустати.

СКАЗАНІЄ О РАЗЛИЧНИХ БРАНЕХ І ОРУЖІЇ КОЗАЦЬКОМ І О ПИЩІ ЇХ

Восприявши убо во область свою поляки Кієв і малоросійськія страни, по довольном времені усовітоваша в роботі іміти живущія в них люди; но іже бяху от сих воїнського чина отдревлє і мечем упражняхуся, а не работним ігом, сії рабського не навикше іга і діла, ізволиша самовольно около ріки Дніпра нижає порогов в пустих містах і в диких полях пребувати, кормлящеся рибними і звіриними ловлі і морським на бісурман розбоєм. Но в року 1516, єгда Жигмонт Первий [15], того імені король польський пойде бранію на великого царя московського, хан татарський Мелин-Герей, усмотрівши время, не хранячи утвержденного себе мира з поляки, насла свою силу в Руськую землю, огнем і мечем повоєваша гради і весі, і много пліни взєм, в Перекоп возвратися. Тогда король, видя поношеніє, охотного воїнства от козаков і поляков собра, посла їх под Білгород, гді такожде множество користей заємше, возвращахуся в Руськую землю, но турки і татаре на їх нападоша; обаче, брань сведше, премогоша християнськії вої турков, і оттого времені козаками нарицахуся, аще кто і поляк бяше, сієсть свободноє воїнство, яко без найму, своєю волею на татаре хождаху. І оттуду, многократних ради браней, вельми козаки в храбрость і силу возросташа, гладу же, жажді і зною і всяким воздушним нахожденіям вельми обикли. Пища їх бі житноє тісто квашеноє, зовомоє саломаха, рідко звареноє, і тим суть довольні; когда случиться з рибною, яко козаки глаголють, щербою, то за найпереднійшую трапезу иміють. Живуть же в куренях по сто п'ятдесят і боліє і всі пищу вышереченную імуть єдину. Єдиного же старійшого в курені іміють, в воїнських ділах воїна іскуснійшого, і того почитають і повинуються єму, аки найвищому по кошовом атамані началу; но і старійшини їх живуть купно з опаством, аще-бо би чим-небудь їх оскорбил над право, то абіє бідні і безчесні предають їх смерті. Татьба же і блуд между іми отнюд не буваєт, і за єдно путо іли пліть вішають на древі. Одежда в їх бі єдна іли дві.

По сем, єгда воєваша турськую і татарськую землю, обагатишася зіло і ісполнені суть довольством всякого багатства. Оружіє імуть самопали, шаблі, обухи, стріли і списи; і до сих тако суть іскусні, яко і найлучший польський гусарин і німецький райтарин приміреп бути їм не может. Сколько конних, столько і піших, і колико у Малой Росії людей, толико і козаков; їх не треба нуждою

собирати, яко по іних чужоземських странах творять, не треба найму обіщевати: рече старійший слово іли реймент держащий на охотника, і абіє сколько треба воїнства, аки трава соберется: і добре реченно турському царю на вопрос о коликості козацького войська: «В нас (рече), турський царю, що лоза то козак, а где байрак, то по сто і по двісті козаков там». І всі тії на войні зіло храбрі. Тако бо о них пишеться:

Роси багатство всліє мають,
Хитрость і храбрость до війни знають.

О которих і султан турський ізрек: «Когда окрестніє панства на мя возстають, я на обидві уші сплю, а о козаках мушу єдиним ухом слухати». В мирі же жити нікогда не хощуть, но єгда в землі їх мир оглашен будет, то самовольно ідуть на помощ іним царствам, і малія ради користі великую нужду подіймуть, море перепливати дерзають в єднодревних суднах. І сих ради славних їх воєнних діл, не возгнушалися їм бути гетьманами великородних сенаторських домов знатнії люди; ібо в року 1506 був первим козацьким гетьманом Предслав Лянцкоронський [16], а в року 1514, будучи гетьманом запорозьким, ніякийсь козак Венжик Хмельницький розбил великую орду в Польщі под Заславлем; потом був гетьманом Димитрій, князь Вишневецький [17], а по нем Євстафій, князь Ружинський [18]. За якіє знатнії козацькії служби король польський Жигмонт Первий дал козакам по обоїх стронах Дніпра увиш і вниз коло порогів землю во владініє вічноє, аби туркам і татарам, у чолі ставши, нападати руських і польських земель не допускали. Року 1574, за Генріка [19], короля польського, француза, за упрошеніем Івонії [20], господаря волоського, собравшеся тисяча чотириста з гетьманом Свирговським [21], прийдоша в молдавськую землю, і тамо, при господарі волоськом, чтиренадесят кроть брань з турки зведше, силу їх поразиша; наконець же от множества турков отгорненні, всі мечем умроша. Но вскорі козаки туркам і татарам отмстиша за сіє, ібо в року 1575, посланні бувше от кієвського воєводи з Черкас і Канева човнами Дніпром, на орди нападоша і много побивше і плін взємше, возвратишася к своїм з користьми; обаче татаре, собравшеся зо трема султани і седьм синов перекопського хана, зо множеством орд найдоша на Подоллє і много людей плініша, і сожгоша огнем гради і села. Вскорі козаки воздали їм і за сіє, єгда вшедше за Перекоп з вождем своїм Богданком, такожде огнем і мечем повоєваша. А в літо 1576 за Стефана Баторія, короля польського, козаки в лучший єще

строй учиненні. Той же король, видя у козаков мужество великоє із татари на бранєх, постави їм гетьмана, присла їм корогов, бунчук і булаву, і на печаті герб — рицар з самопалом і на голові ковпак перекривлений, армат і всяких военних припасов, і самі козаки, замки турецькії воююще, много набрали, і учинив їм строй, і начаша по гетьмані бути обозні, судді, осаули, полковники, сотники, атамани, і повелі стрещи от татар около порогов. Но всегда король Стефан, от храбрості козаков порозумівая, пророчеськи глаголаше: «Будет (рече) когдась от тих юнаков Реч Посполитая вольная». Єже собиться посліди. Той же король Баторій опроч давнєго старинного града складового Чигирина дал єще низовим козакам в пристанище град Терехтемиров з монастирем, да во время зими тамо всегда пребувають, і в год платил їм по червоному і по кожуху; і сим козаки бяху надовзі довольні і многія брані іміяху з татари на землі, а з турки на морі, обаче всегда побіждаху їх. В то время Азію козаки нападше, на тисячу миль повоєваша і Трапезонт взяша і ізсікоша, Синоп до основанія опровергоша, і под Константинополем многія взяша користі. А оттолі боліє в силу козаки ростяху, єже виділ, король Стефан смущашеся зіло, вкупі і бояся, да не како укріпившеся, козаки тяжці будуть ляхом, і хотя внизу около Дніпра побити їх; но козаки, розумія кролевський замисл, пойдоша от кочевиськ своїх к донським козакам, і отсюду єще в больший страх ляхи впадоша, обаче до времені король остави козаков тако пребувати; они же паки з Дону возвращшеся в луги Дніпровії, мечем і бранію на татар упражняхуся.

СКАЗАНІЄ
О ГЕТЬМАНІ КОЗАЦЬКОМ ШАХУ І ПОДКОВІ, І О РАЗЛИЧНИХ БРАНЄХ КОЗАЦЬКИХ

За того же кроля Стефана Баторія, в року 1577, бі между козаками запорозькими козак славний, іменем Подкова [22]; єго же храбрості волохи ради на господарство призиваху волоськоє. З тим Подковою Шах [23], гетьман запорозький, з козаками пришедши в Волоськую землю, от господарства Молдавського ізгна воєводу Петра, посади на господарстві Подкову. Тогда Петр-воєвода, собра турського войська много, на Подкову ополчися; но козаки побідиша турськую силу. По времені же паки Петро, молдавський воєвода, зо многими турськими силами на Подкову бранію прийде, но Подкова противу єму ізийде і бисть

брань великая, обаче козаки турков побідиша, яко єдва Петро-воєвода убіже з малими людьми. Видів же Подкова, яко на господарстві Молдавськом не укріпиться, остави і на Подолля возвратися; того ляхи, лестію ємше, до кроля отослаша, который повелі отсіщи главу Подкові во Львові; тіло же єго козаки, взємше, в Каневі в монастирі погребоша. Посла же кроль і до низових козаков комісаров, даби їх смирили; но приняли їх козаки, не якоже ляхи хотяху, гнівающегося за Подкову, єго же ради многажди на Молдавськую землю находяше, великія пакості творяху, яко храбрим юнакам бі свойственно, а найпаче татарам вельми бяху тяжкі, а кріпкі, яко стіна, по Бузі Росію от врагов защищая.

ОТКУДУ І ЧЕГО РАДИ ВОЗСТАША КОЗАКИ НА ПОЛЯКОВ?

Єгда нікія архієреї в Литовськой страні не боящієся бога, ніоткуду не імущі нужди, отрекшися православнія католическія віри, собраша собор в Бресті-Литовськом; і на том соборі бі митрополит Михаїл Рогоза[24]; Іпатій[25]-прототроній, єпископ владимирський і брестський; Кирил Терлецький[26], екзарх, єпископ луцький і острозький; Єрмоген, єпископ полоцький і вітебський; Іоанн Гоголь, єпископ пінський і туровський; Діонісій, єпископ холмський і белзьський. На том соборі оставише благословеніє первоначального архіпастиря своєго константинопольського патріарха, послаша в Рим к папі Клименту Осьмому, отдающе себе в соєдиненіє западному костелу. Тогда, видівше благочестивії синове сію новоявлвшуюся химеру, ужасахуся, і отділиша себе от єдиності тих наємников, а не істинних пастирей; розжегся ревностію благочестія, Косинський на ляхов з войськом запорозьким прийде і много замков повоєва і ляхов поби, но в року 1594 под П'яткою от ляхов поражен був.

Того ж року гетьман войська запорозького Наливайко[27], повоєвавши Угри, прийде на Україну і не обріте в живих Косинського[28]; і, яко син православія, ненавидя новоявлвшуюся унію, собра єще от низових козаков больше войська і пойде в Литву; і тамо, сведше многія брани, Слуцьк і Могилев спалил і многих от ляхов уби. На него же гетьман коронний Жолкевський[29] з войськом польським прийде во Україну і в року 1597 под Лубнами-містом на урочищі Солониці войсько козацькоє ізби і самого гетьмана з полковниками Лободою і Мазепою, живо ємши, до

Варшави заведе, ідіже на мідяном волу его ляхи сожгоша, і от тоя вини война козацькая з ляхами зачася. По сем були гетьмани запорозького войська перво Кушка, по нем Бородавка.

По сем также, в року 1606, Петр Конашевич Сагайдачний [30], гетьман запорозький, озвася, і хотячи ізвідати щастя своего, ходил з войськом запорозьким водними суди под Кафу, турецькое місто, его же моцно повоевавши і з неволі християн множество висвободивши, з пребагатими користі з Чорного моря возвратися, за что великую ласку і прихильність міл от запорозького войська і поляков. Также року 1608, за Жигмонта, короля польського, не требуючи уже к себі в помощ войска запорозького, собра з України козаков, і потяг гетьман коронний Жолкевський на Цоцору з ляхами і з козаками. Между же іми бі в то время і Михайло Хмельницький [31] сотником над козаками.

СКАЗАНІЄ ВОКРАТЦІ О ХМЕЛЬНИЦЬКОГО РОДІ, І О ВОЙНІ НА ЦОЦОРІ

Пишучи літописець польський Веспесіан Коховський Хмельницького начало, воспоминает от жмудськія страни родом его бути, а по іних свідительству, от Лисянки, українського града. Аще убо отсюду іли оттуду, обаче первіе із Жолковського дому приложися. Егда же Іоанну Даниловичу, воеводі руському, староство Чигиринськое от короля дано бі, тогда Хмельницький пойде тамо, і бі писець, написуя поемлемія от людей дані. В том мало пожив, поять жену, і роди от нея сина Зіновія (его же послі Богданом нарекоша); і его же от малих літ даде в наученіе писаній первіе в Кіев, таже в Ярослав до ксендзов езуїтов, і тако в наученії проводив літа, доспі возраста. Егда же отець его учинен сотником над козаками, в року 1620, пойде на Цоцору гетьману Жолкевському в помощ, іде он з отцем своїм, войськовому присмотрюючися ділу. Егда же сведоша брань ляхи з турки і татари, премогоша турки, ізбиша всю лядськую силу; ідіже гетьман Жолкевський і Михаїл Хмельницький убіен, а Зіновій, син его, в плін взят в татарськую землю; от нея же по двулітнем плінении іскупиша его козаки такожде пліном татарським, і бисть воїн кролевський. Но между сим в року 1621, егда Осман, цар турецький, ізбивши на Цоцорі польськую силу, прийде в год на польськую землю з неіщетними силами, тогда Жигмонт, кроль польський, послал сина своего Владислава з польськими войськами противу турков; а занеже далече

большія сили турськія бяху паче польських, того ради в кріпком обстоянії і тісноті польськоє військо бі от турков. Тогда Жигмонт посла по козаки за пороги, призивая їх на помощ, і мзду сребром і свободою дати обіщевая. Петр же Сагайдачний, убивши Бородавку, гетьмана, за непоспіх для рятунку кролевичеві за п'янством, принял на себе повторе гетьманство і собрал шесть тисяч козаков реєстровних і запорозьких такожде виборних, пойде кролевичу в помощ под Хотин, яко найскорій і пробившися чрез войсько з великою турецькою шкодою, ста при кролевичу во обложенню; іде же єгда брані прийде время, поставлено бі войсько запорозькоє напреді, на него же огнь і меч турки іспустиша і всю свою силу, але оперлися, аки о мур кріпок, і бисть того дня січ великая, і много тогда паде турської сили, козацької же і польськой мало. Тако богу защищающу от поган християни, нашедшей же нощі турком спящим, козаки впадоша в обози їх, і всю нощ убиваху турков по наметах; і єгда бисть утро, узрівше турки безчисленних своїх побитих, возвістиша царю своєму, ужасеся серце єго, і начат просити мира у Владислава-кролевича, і сотворися мир вічний. За что Сагайдачний у кроля і Річи Посполитой з'єднал милость і свободу великую народу малоросійському; і когда би гетьман сей запорозький Сагайдачний з козаками туркам і татарам не воспятил, то би турки в Росії і Польщі з церквей і костелов для коней стойла поробили. Року 1622 Петро Сагайдачний, славний гетьман запорозький, великий защитник православной віри і ктитор Братського монастиря і школ латинських, преставися; тіло же єго погребено в Києві, в монастирі Братськом, з великим плачем запорозького войська і всіх людей православних.

СКАЗАНІЄ, ЧЕСО РАДИ ВОЗСТА ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НА ПОЛЯКОВ

Различнії вини літописці войні козацькой полагають. Єдині собор Берестейський, на нем же новоуведенна унія смути благочестивих, ібо в то время Наливайко возста на ляхи первий. Літописець же польський Веспесіан Коховський написа, яко ляхи великії тяжесті людем українським і козакам налагаху насилія, і обиди церквам божіїм творяху, от'ємлюще нуждою от благочестивих імінія і самих смерті предаяху, от честі і власті ізгоняху, суду не даяху, козаков всячеськи озлобляху, от всякого бидла і пчел десятоє взимаху. Імет ли кто звіра — кожу дай пану; імет ли

рибу — дай урочную дань оттуду на пана; от воєнних користей татарських конь іли оружіє в козака буде — дай, хлопе, на пана. А что горше, жиди всегда смишляху новії дані і вся імінія козацькая не свободна бяху, кромі кому жени вольной в дому і то не вовсє. Аще же когда случится на козака вина і малая, то таковими муками їх казняху, яко ниже погане таковых смишляху мученій, і тако, в казнєх сих проливающе ізлиш міру, невірних превосхождаху мучительством. І что єсть мучительство фараонє противу поляков тиранству? Дітей в котлах варяху, женам сосци древієм ізгнітаху і іная неісповідимая творяху біди, не воспоминая, же наступство чинить осторожность, ібо, по звитяжствах звитяжецьких упадок добре можется напрововати; занеже звитяжці, живучи в великой свободі всегда землі добровольне подданнії і завоєваннії начинають озлобляти і права їм природнії ломати. Для чего аще бисть от крайней нужди которая прилеглая кролевству земля в чом стала сопротивна, то їх нужду розсмотріти, єднак і повинні укаранню, снисходя не перебирати міри і в невольничой їх грозі не держати, і, не приводя їх до розпачі, дощенту не зносити: ібо, которая присяга при гвалті твердо устоїть, і як той не зрадить, кто всегда боїться? Яко і зле от малія вини сотвори бог ляхам отмщеніє сицевим образом; єгда в літо 1647 ляхове, пришедши з польської землі, сташа в Чигирині і в Черкасах, і людей, в тих градіх живущих, зіло озлобляху (яко їм всегда обичай), тогда і Богдан Хмельницький многія понесе обиди от ляхов за вину сицеву. Прежде єще Михаїл, отець Богдана Хмельницького, храбрості ради своєя іміяше любов в Івана Даниловича, старости чигиринського, іже даде єму землю, примірно річенную Суботов. На ней же єгда сей Богдан Хмельницький, от короля пришед, начать людей населяти, надіючися на отця своєго і свої в Речі Посполитой великії заслуги, ібо отець єго, будучи сотником чигиринським, з гетьманом Жолкевським на Цоцорі за Річ Посполитую польськую голову положил; где і он, взятий в неволю, сиділ, таже козаки пліном татарським єго викупили; но і по викупі ходячи в чамбулі, орду бивал і язиков до кроля привождал, а в року 1629 двох Кантиміров живо до кроля привел (от которих король много о тайних замислах турецьких на ляхов ізвістился), чрез що мівал у кроля милость великую: бо був з природи розумен і в науці язика латинського біглий. Ізваживши кроль єго розум, допустил себі за совітника, ібо когда умислил мстити на турчину за перешкожованную войну московськую, будучую в року 1635 под Смоленьском, то мимо своїх сенаторов з ним радился, і

великий регімент морськой всей армати єму вручал; чему (за пришествіем єго от двору кролевського на свою отчизную землю) завиствуючи, яко ж і слободі поселенной, подстаростій Чаплинський[32], за неслушность розуміл Хмельницькому бути багатим і в міста фундоватися; за что старості чигиринському Івану Данилóвичу обнесе зависно: «Не достоїть (рече) просту человіку села і подданих іміти». Іван же Данилóвич повелі от'яти село оно Чаплинському, Хмельницький же таково насиліє видів і от'ятіє села своєго і услуги вспом'янув польськой короні, за їя же місто воздаянія честі принял от Чаплинського обиду, ізрече: «Ляхи нас козаков озлобляють, єще козацькая не умерла мати!» Сіє услиша Чаплинський, повелі Хмельницького яти і в темницю ввврещи, сина же Хмельницького, Тимоша, велі двома палицями посреді града Чигирина бити. Видів же Хмельницький, яко ніоткуду помощі не надежен, не відяще что творити; бог же преклони серце на милость жени Чаплинського, да упросить мужа своєго і повелить Хмельницького з темниці отпустити, і тако іспущен живяще, ожидая что время впред покажет. Токмо рек: «Жив бог і козацькая не умирала мати! Не все єще Чаплинський у мене побрал, когда шаблю в руках маю». Не токмо же Хмельницькому, но і всім козакам ляхи великія обиди творяху. Козаки же аще кролеві польському Владиславу і плачевним челобитієм возвіщаху, но той козаков і ляхов жалія надолзі снисходяще, розмишляя, не віди что творяти; понеже і прежде от всей Русі много челобитних подаванно до королей польських, і князь Острозький Константин Іванович[33] (нині в Печерськом з каменя вибитий лежащий), будучи сам грецького закону, до всего сенату за творимія Русі обиди супліковал, і кроль Владислав межи всім сенатом на трибуналі медіятором для облегченія Русі був; обаче тіє тако високих лиць улжения і руськія супліки нічто завзятості поляков не погамовали.

СКАЗАНІЄ О ПЕРВОЙ БРАНІ КОЗАЦЬКОЙ НА ЖОЛТОЙ ВОДІ З ЛЯХАМИ

З таковими вістьми от татар єгда к Хмельницькому козаки возвратишася, услишано то по всей Україні і радовахуся, яко ізбавленіє господнє людем своїм от лядськія неволі. День же от дне козацькоє умножашеся воїнство, о чесом слишал гетьман коронний Павел Потоцький[34], заповіда всім польським воям і козацьким реєстровим і полководцем бути готовим Хмельницького імати, но бог не даде

єму пособія, аще бо і вскорі прийде со многою силою ко граду українському Черкасам; но неволею ста в нем, яко зима прийде. Зимі же мимошедшей і теплотою солнца Дніпру і всім рікам розтаявшим, да скоріє Хмельницького імуть, зараз повелі реєстровим козакам Дніпром іти з Барабашем[35] човнами, присягою вірності їх утвердивши, і німецькую піхоту до їх суден водних посади і сина своєго Степана з комісаром козацьким; з которими войська коронного тисячей шесть опроч козаков полем виправил, приказавши їм просто іти на Запорожжя до Січі, і, осадивши Хмельницького, зносити з войском єго дощенту, іли аки зайцов по полю розогнати, хотя ту побіду і славу сину своєму написати вовіки. А самі гетьманове з войськами коронними і з тяжарами войськовими і піхотами помалу ішли в тропи, не відуще, какая біда хощет їм бути. Но Хмельницький, не дожидая войськ коронних до Запорожжя і хотя обновити прежних козаков славу, єже что імі козацькой сили от лугов, яко храбр воїн в поле ізийде на Жолтія Води, ждуще добра себі лова, і не на силу, но на бога уповаше. Такожде і ляхи храбро ідяху, мняще Хмельницького до пришествія побити і всю козацькую силу постидити вовіки, не відуще, яко і он готов к брані, а от господа помощ. Но прежде даже оба полки не снійдошася, особого посла Хмельницький к Дніпру до реєстрових козаков Ганжу, возвіщая їм о своєй силі і о татарах, і повелі глаголати їм: «Чию кров ідуть розливати, не братії ли своєй, їх не єдина породи мати Україна? По ком достоїть їм побората по костелам ли, іли по церквам божіїм, породившим нас і воспитавшим от крещенія духовні? Короні ли польськой пособити хощуть, яже неволею мужество їм заплатила, іли матері своєй Україні, яже свободою дарствовати хощет?» Се реєстровіє козаки слишавше, всі шість тисящ яко єдиним серцем і мислію возставше. Первіє своєго гетьмана Барабаша копієм Филон Джечелей[36] пронзе спящого. Той-бо Барабаш по ляхах побоpяше, таже всю старшину і полководці людськії з хоругвами в Дніпр потопивше, самі всі з драгунією німецькою, з ними на волі будучою, прийдоша к Хмельницькому в помощ; которих видячи братій своїх при Хмельницьком войська козацькіє будучіє з комісаром козацьким при войськах коронних, і драгунія польськая в німецькоє платтє і риштунки прибранная, значним гроном оторвавшися от ляхов і ізмінивши, до Хмельницького пристали. Се же видів Хмельницький рад бяше зіло, і начал своїх утверждати, глаголя: «Братія і молодці славного запорозького войська! Се прийде время, прийміте оружіє і щит віри, імущи помощника

бога, не устрашайтеся гордостной лядської сили, не убойтеся сверіпства і страшилищ от кожей лямпартових і перьєв трусевих устроєнних; пом'яніте прежде бувших воїнов українських, яже аще і невірні бяху, но мужеством своїм всі страни обношаху страхом. Тогожде древа єсть вітви і храбрих воїнов синове покажете мужество. Вам напишуть навіки славу, а надежда на бога не постидить ви!» Тако Хмельницькому войсько козацькоє утверждающему мужественно стати противу ляхов к брані. Єнерал, син Потоцького Степан, видів аки львов на себе козаков з татари, послал нікоєго Яська з списанієм к отцю своєму, тому о надходящей біді своєї возвіщая; но татаре посланого ємше, приведоша под козацькіє полки і посланника і писаніє, что в нем бі написано являюще, і в то время началась брань, і бисть січ велика. Видівше же ляхове, яко сила їх ізнемогаєт, начаша в бігство обращати плещі; но Потоцький начал утверждати, да понеізволять на брані воїнськія умерети, нежелі в бігство претворшеся, уподобитися розпудженним овцам і бути снідь, аки звірем противним. Тими словеси опрошася ляхове паки і валяхуся аки снопи от меча противних, а в сем паде дождь велій і вся оружія огненная омочи і приведе їх побіді послідней, что принуждені табором рушити оборонною рукою к Княжим Байракам, ближачись к городам; но Хмельницький, заславши передом козацькую піхоту у Княжих Байраках казал рови копати, до которих пришедши, табор войська польського змішался, а татаре і козаки на обоз нападше розграбивша, і сам Потоцький два рази устрілен пад скончася, і все войсько польськоє в плін взято. Взяли же татаре тамо Сапігу і Шемберка; Чернецький і Гродзінський Хмельницькому досталися, Фома Улінський, Іван Хребтович, новгородський воєвода, Христофор Хелмський, Гаврило Баллацький, Малицький і Семигродський — великороднії панове; такожде і все польськоє войсько, єдино мечем убієнно, а другоє в плін татарами заведено; і оттак многого войська в той брані, єдин токмо Марк Гдешинський убіже, но і той ранен, что ся стало року 1684 мая 2.

О ВТОРОЙ ВОЙНІ І ПОБІДІ КОЗАКОВ НАД ЛЯХАМИ ПОД КОРСУНЕМ

О таковой погибелі і убієнію всего войська лядського, єгда возвісти Потоцькому-гетьману Марко Гдешинський, яко козаки з татари над поляками, мечем побивши і в неволю всіх взємши, побіду носять і над самим генералом

Потоцького сином смерть тріумфують, за булаву заступ єму в руки давши; ужасеся сам гетьман Потоцький і польний Калиновський [37], такожде і всі полководці і все лядськоє воїнство і не оста в них сили, яко трава іли цвіту от мразу, єгда по нощі зимной солнце возсіяет. Не відуще что творити і самі тих же надіющеся честей вскорі, собрашася вколо всі полководці і совітоваху, како би чаємой біди ізийти: і на том совіт свой утвердиша, да ідуть под Корсунь ближає к польським краям, да скоріє помощ стяжуть, і яко яшася путі пришедше над Рось, сташа от Стеблева в милі в полі ровном і оборонном. І се во вторник приспіша татаре і козаки з поля до ляхов в гостину, і, крикнувши великим воплем, битися начаша, а занеже ляхи стояху в окопі, не можаху татаре і козаки ляхов одоліти, (понеже не було козаков і татар больше над тисяч п'ятнадесят), но, ставше на горі, на самоборство ляхов визиваху. В то время яша нікоєго козака ляхове і приведше пред гетьманов, вопрошаху о силі татарськой і козацькой, плінник оній, хитр сущи і премудр імія розум (а подобно яко от Хмельницького научен), сказа: пятдесят тисяч татар бути з Тугай-Беєм і хан вскорі зо всею силою будет, а козаков без лічби; что слишавши ляхове, яша віру і страх паде на них тяжек, яко всі унили і руки їм ослабіша і розум отступи от них, ібо боящеся не токмо силу козацькую слишавше, но глада і облоги, і усовітовавше яшася путі на пролом обозом, но і зді іміяху козака, путь їм показующа; і тако ідяше обоз з ридвани у осьм лав, а піхота і капітани, такожде і слуги з мушкетами около обозу, а гетьмани по обіїх сторонах з їздним войськом. Но козаки, припавши з самопалами, в примір огню давши, коней в возах много побили і піхоту польськую воспятили кріпко, яко і не хотяще всі от мала до велика, зсідше з коней піхотою з козаками брань творяху, і в том бою єдва увойти возмогоша полмилі, огнем з козацьких самопалов і мечем татарським откриті. На большую же пагубу козак, водяй їм дорогу, нарочно наведе лядський обоз на долини і вертепи і блато; зде видівше ляхи свою біду і конечную погибель, силою обоз свой начаша преводити, бисть же яко єдині на гору, другіє в болото начаша входити; Хмельницький посла напред козаков шість тисящ і, закопавши ляхам путь, а от стран древієм засікше, засіли в тих закопах. Поляки же, о том не відуще, нуждою ідяху і яко біху єдині на горі, другіє в болоті лядськіє вози осташа; тим временем татаре з козаками скочивши мужественно на них, обоз розгромиша. Калиновський розгнівася зіло, стоя з войськом на лівой строні, єгда же і тому рани да-

ша, смирися і начат мира і живота просити. Прочіє же, наконець, начаша утікати, і собираху їх, аки снопи, козаки і татаре, понеже і слуги, державчи коні панськіє і за панськими упадуючи головами, самі себе хотячи ізбавити, на тіє ж коні повсідавши утікали, єднак і тих мужики по лісах зловили, такожде і прочіє полководці польськіє у козаков і татар живота прошаху. І тако козаки, побідную піснь богу воспіяша, начаша користі польськії брати, татаром же плін остася, їм же плініша двох гетьманов Потоцького і Калиновського, Козановського, Одривольського, Балабана, Бекчановського, Хмелецького, Комаровського, Яскольського, Ковальського і іних многих полководцев і капітанов,

Которіє прийшли, Хмельницького аби поймали,
Леч самі в неволю бісурманськую впали.
Поїхали бучно до Криму ридвани,
З совітниками обої польськіє гетьмани,
А вози скарбніє козакам остали,
Аби худобу свою полатали.
Хотіли ляхи з козаков славу мати,
Аж бог дал тому, хто ся вміет смиряти;
Той вознес нині смиренних руснаков;
А гордих з престола низложи поляков,
Багатих тщих отпусти до Криму,
Хотівших руси наклонить до Риму.

СКАЗАНІЄ О ЗБАРАЗЬКОЙ І ЗБОРОВСЬКОЙ ПОБІДІ НАД ЛЯХАМИ 1649 РОКУ

Тим временем Хмельницький полковников по всей Україні поставил: чигиринському сам Хмельницький полковником бяше, а черкаський — Воронченко, переяславський — Лобода, каневський — Кутак, браславський — Нечай, білоцерківський — Гиря, уманський — Степка, корсунський — Мороз, кальницький — Остап, гадяцький — Бурлай; такожде і в прочіїх градіх.

О всем же том Ян Казімір [38], уже вінчаний на кролевство, слиша, повелі Фирлієві воїнство польськоє в время совокупляти і собрася ляхов много в року 1649. І єгда весна теплотою согрі землю і польнії явишися трави, начат розпростирати і Марс своя загони, ібо і козацькому воїнству собиратися наченшу ляхове нападаху і по различних містах розграбляху. Та же от начала єще войни козацькой з ляхами у первоє хану кримському з татари к Хмельницькому пришедшу, обоз же лядський тогда под Константиновим бяше, в нем же єгда возвіщено о Хмельницьком близ со вої своїми, абіє паде на ляхи страх і смятеся їм

серце, яко всі до бігства начаше себе приуготовляти, а саміє первійшіє, яже мняхуся бути храбрі і кріпші — їм же война кровію в корчебницях кипяше і за столами і Александров побивали,— се і тим тогда лице побліді і руці ослабіша. Того ради воспять поїдоша обозом под Чогланський камень, а оттуду прийдоша под Збараж, но і там і при кріпком з камеия тесаного устроенном граді бяхуся зіло. К сему еще на большую біду ляхом гетьмани їх между собой розмірищася, і бяху неединосовітни, і егда в под'їзд послаша Гулевича под Вишгородок, ідуще нощію в невидінії нападоша на татаре, а абіе от единого токмо страха всі побігоша, і Душинський, і Сіраковський свої хорогви погубиша. Тім же день от дне отчаявахуся надежди на сили своея, к чим же еще случися тогда udari грома, і розби копіє у хорогви гетьманськой, еже неложним пророчеством біди ляхом бяще, ібо прежде времені убояшася ляхове, і аще би не пришед до обозу князь Вишневецький [39], всі би побігоша і Хмельницького не видівши.

Бисть в суботу місяця іюля, в день десятий, егда войсько козацькоє з татари прийде к ляхам в гостину, еже видівши і зведоша полки своя противу козаком, а обоз начаша обносити валом, і бисть січ велика ляхам з козаками і татари. По чем Хмельницькому з ханом в вечор пришедшу і, мало нічто давше ляхи брані, затворишася в обозі, ідіже чрез ніколико седмиць брань творяще от обою страну мнозі смертію умроша; к тому теж, за умаленієм воїнства, не могуще ляхове валу об'яти меншіє другіє сотвориша, і нощію внійдоша в тія. По ніколицем теж времені недоставшей ні ляхом, ні конем їх пищі, самі ляхи коні свої козакам ізгнаша і пішо у окопи затворишася. Почем единого дне прийде Шефер Косен Ага, канцлер ханський і взивая ляхов акиби до умиренія; к сему теж виехал князь Вишневецький з хорунжим коронним і по многих словесех нача Вишневецький з хорунжим совітовати, да отступять Хмельницького татаре, но не бі от словес обоїх пользи. Також і до Хмельницького був послан Кисіль, староста черкаський, которому Хмельницький предложил за окуп своїх всіх голов, аби при них будучіє достатки татарам отдали, а ему армати і оружіє, корогви і бубни положили, і так з душами будуть вольні, чего ляхи жодною мірою учинити не похотіли і, доколь їх станет, обіщалися отбиватися. Того ради Хмельницький вся подвиже своя сили і удари на лядськіє окопи і мнозі остріем меча от обою страну падоша, в таковой ляхи тісноті сущей ісхождяху з обозу нужних ради потребств в поле, і сих много паче татаре посікоша. По мнозіх же хитростях военних Хмель-

ницький окопа їх валом і стісни тако, яко уже последняя їм приближашеся нужда, ібо от ровов своїх козаки велію тщету ляхом і біду смертную творяху, яко невозможно бі їм і поднести глави. Тамо убієно значальніших от лядського войська — Збройзського, Сєраковського, Сваршевського, Цеглинського, Злоцького, Држка, Галаїла, Подгородинського і іних многих, і на базарі лядськом не єдин мито заплатил головою, і води бідний не напився без кровной заплати, но і ту з червієм от трупія і ропою піяху ляхове, істощише ж і пищу всяку.

Тім начася глад великий і начаша ясти конськія м'яса, кошечая, песія і миші, і уже ослабіваху руці і ізнемогаху сили і мнозі умроша напрасними смертьми, живії же не могоша оружія подносити, другі кусали землю спеклую зубами, і бисть обоз много празден, тім меншіє єще третіє зділаша себі вали і вноші входити в тія начаша; что козаки услишавше, на ляхов удариша і много обозу оторваша і замкнули їх, аки в вічном мраці, к сему і пороху до стрельби не бі у ляхов і прихождаху к послідньому злу. К сему козаки, придаючи большого бідним обложенцям утраплення досадами ляхов уражаху, мовячи: «Ото вам, ляхи, очковоє, роговоє, аренди, ставщизни, панщини, пересуди і сухомельщизни? А докуль будете кунтуші по шанцях марати, понеже то наші, будучи ви і самі уже ясир татарам голодним, а до тих пор удержуєтеся; а видіте, як по стройной музиці козаки у дудку вам заграли?»

Видів же князь Вишневецький, яко уже польськоє войсько гладом і мором ізнемогает кріпко, змислив писаніє, аки би ніякий шляхтич з Хмельницького обозу верже в місто Збараж писаніє стрілою, возвіщая о кролю недалече і совітуя стояти противу козаков кріпко, і аки би Хмельницький з татари убояся; ібо Хмельницький в то время начат обоз свой перевозити под старий Збараж, аки би бігу ятися хощет, хотя ляхов тим обольстити, яко да ізшедших пищі ради на его обозі притаєнніє козаки ізсікуть нетрудно; обаче ляхи, відуще на себе таковіє сіті, не дерзаху ісходити із града. Потом оттуду яко би уже всім обозом вночі рушил і, самотугом мажі з потребами до штурму проводячи, велiл козакам между собою, аби ляхи в окопах чули, голосно говорити: «Рушай, минай, не ближся к лядським шанцям, уже бачу ляхов не будем доставати», і иніє до порушення накшталт утеку говорити річі, яко би о кролю на отсіч ідучому близько чуючи. Аже у світі увидять ляхи, же новіє шанці вище їх валов стали і приправленніє на котвиціях в землі і в дерну драбини до штурму к горі стоячіє і блякавзи, яко гори, з которих могли до

єдной душі облеженцов видіти, і так зближившися, желізними круками з валу ляхов крали, і, скачучи на вал, корогви лядськіє хватали і самих забивали; якую ляхи видя крайнюю згибель, совітовали, яко би послати до кроля з писанієм молебним, да прийдет їм на помощ тако принужденним, і мнозі честі ради хотяху таковую дерзость показати да отнесуть писаніє к королю; обаче не єдин з таковими писанії убіже рук татарських іли козацьких. Єднак же нікто шляхтич Скретуський, прозванієм, от облеженцов пойти з писанієм ятся і, одіявся в райтарськіє одежди, препли ріку временем нощним, і тако ползущи на чреві войсько Хмельницького пройде, таже нощію ідяще, во дні же хврастієм зеленим себе отикав, лежаще до нощі, і таковим промислом прийде к королю і дав писаніє от облеженцов, возвістив біду в Збаражі польському войську. Кроль же Казімір скорбяше, яко не возможе скоро прийти под Збараж в помощ облеженцом, єдно за собранієм воїнства нескорим, другоє, понеже дожд на всяк день ліяше. І тако зо многим трудом і страхом кроль ідяше і уже не зіло далече от Зборова бяше, вісти же ні єдиной імі о Хмельницьком, той-бо, єще прежде вся потребная воїнству обмислив, заповідал под смертною казною, да нікто где дерзнет от обозу ізходити. Кроль же, двадесят тисяч самого ізбранного воїнства польського іміяй, ідяше спішно, поставиже Оссолінського, великого канцлера, першим войську єнералом і всі ідяху своїми строї на брань готові, такожде і все рушеніє Речі Посполитой.

Все же войсько своє кроль словеси увіщеваше, да за честь і отчество своє до смерті станут, не яко под Пилявцями стид і поношеніє вічноє польському роду сотвориша, і аще би кто дерзнул ко збігству вдати плещі, (тако огласи) не імать видіти честі вовіки. Таким устроєнім укріплені і кролевськими слови мужественно противу Хмельницькому ідяху, егда прийдоша к Єзерной і начаша блото преходити, стражці бігоша з поля возвіщающе о Хмельницьком. Хмельницький бо, остави под Збаражем пішоє войсько, сам з єдним і татари противу кроля пойде, і там под обоз тихо подойде, же когда єдина часть прехождаше блото зо трудом, другая остася позаду. Тогда Хмельницький усмотрі погодноє время і удари всіми силами на обоз, і бисть січ велика, польськоє войсько розсвіріпівше отділися от обозу своєго за козаками, а тим временем татарове, скочивше на обоз, піхоту нападше, всіх мечем посікли. Таже обращеся за польською їздою і їх ізсікоша, не іміяху-бо ляхи гді прибігнути гонимі; тамо убієн бисть первійший єнерал Оссолінський, Речицький, Стол-

ницький, Урждендовський, Захарія Четвертенський, сіверський хоружий, Подольський, Кашовський, Хоцимирський — полковники, М'ясковський, подкоморій львовський, Гдешинський, Брозовський, даже до п'яти тисяч і їніє великороднiє панове, а при них шляхти львовськой, премисльськой, савецькой полки побієні; їх опровадивши бідніє жони боліє вовіки не увиділи, для чего в Польщі вдов і сирот і пустих домов без числа бисть, понеже трупієм на милю поле услася, ібо при кролевських очах хотяще всяк слави іли булави достати на недостижимоє смертію запетліша. І тако войсько Хмельницького і татаре користі отбираху, посікающе оставших, кроль же паки войсько устроїл, до брані поступовати повеліл; но Хмельницький з татари обратися на рог лівий і бисть ляхом силен, яко начаша ляхи уступовати образом Пилявецьким. Тогда кроль, моляше зо слезами, да не творять себі стиду бігством, і тім ляхи мало укріпившеся, сотвориша січ велику. В той день тоже обляже войськом своїм Хмельницький ляхов, яко ні единому біжати возможно, ні битія боліє; місто же бяше неудобно ко брані і тісно к себі, і обоза половину взяша козаки з татари і яко хліба начинашеся скудость, і уже будуще яко в сіти і сташе на конех, начаше кроль совітовати зо сановники своїми і єнерали; і мнозі совітоваху, да оставише обоз і слуги, кроля токмо уведуть бігством, глаголаша-бо, да погибнуть вся уди, токмо глава да здрава будет; друзії совітоваху ко хану посланіє послати, да отступять козаков, і на такой совіт утвердися...

СКАЗАНІЄ О ВОЙНІ БЕРЕСТЕЦЬКОЙ

Кроль убо з так многолюдним посполитим рушенієм собрався, пойде з-под Сокаля, і не остася в польськой землі жоден шляхтич, кромі жен, панієн і ксендзов, яко бути всего польського войська на триста тисяч, а Твардовський [40] в книзі, часті 2-й, на листі 30-м, свідительствує, что запевне з обох сторон було войська до бою на п'ятсот тисяч, опроч что при так великом обозі і на стражі оставалось; о чем і Пуфендорфій пише, яко ляхи от всего кролевства опроч шляхти, з подданних седьмого человіка на туую войну взявши, ізучили і вивели. З тим войськом прийде кроль под Берестецькою, лежачоє на пол-Волиня. Містечко же то Лещинського [41] єсть державі, лежить оно над рікою Стиром. В сем вість кролю прийде, яко Хмельницький под Збаражем і хан недалече єго з татари; но да

увіститься еще кроль лучше о Хмельницьком і о хані наджидаже болів вістей, а в сем прийде еден жолнір з под'їзду, ібо князь Вишневецький з Бестековським добрих послав корогвій кілька, на їх же татаре нападше, всіх ізсікоша, яко єдин токмо возможе убіжати, о чесом глаголющим: «се орда нападе на обоз лядський, ізсікоша, яко стеблів ляхов по полю». Тим ляхи остережені ісправляти обоз і войсько начаша, татаре же, видівши войсько польськоє безчисленно, воспятишеся мало, донелі би Хмельницький і хан подтягли зо силами своїми. По сем козакам і татарам купно пришедшим брань з обою страну сведоша, і бисть січ в той день немала, таже престаша до утра от брані. Воутріє паки в день четвертковий ізведені полки многіє от обою страну, і часу брані пришедшу козаки і татаре сопроша лядськіє полки зіло, яко падоша остріем меча і от оружія огненна ляхов; много тамо убієні славніє ротмістри і полковник Стадницький і іних до п'ятисот польських юнаков лучших, а іменно: Казановський, Оссолінський, Лігеза, Молчицький і інших много; шляхти до кілько тисяч остало на пляцу, їх не жени і діти болів не видіша вовіки. І в том оба войська ноч покрила. Тонок бі сон поляком, ібо кроль, созвав синкліт свой, совітоваше, яко би козакам і татарам отпор дати, і устроїх полки якоже подобаше.

Тажде і Хмельницький з гор от полудня рано полки устроїв і обоз свой, ханові же правий бок давши з татари, пусти войсько до бою строем добрим. І бившей січі козацькое войсько ляхи премогоша, ібо хан когда нечаянно начал входити з пляцу, козаки хотяще єму лівія страни дати помощ, наразишася самі на свої армати і, змісившеся строю, отпадоша, а хан пошед воспять не обратися паки, самих козаков остави, но і тіє начаша уходити ко своєму обозу. Обоз же лежаше от лядського обозу у милі над річкою Плешивою, где Хмельницький повелі полковникам і всему козацькому войську бути і брань творити з обозу. Сам з Виговським [42] пойде за ханом, унимаючи оного, но не даючи хан намовити даже до кільканадцять миль, єдним попасом под Ожеговці увойшедши стал, которого Хмельницький заледво упросил, аби дал для отсічі войську орди тисяч двадцять, но і тая, не дошедши до облеженцов, повернулась. Хмельницький же, видя явную ханськую зміну, мусил і себі з неутолимим по войську своєм плачу, зоставивши оноє у облеженню з татари, пойти, міючи при себі токмо козаков тридесять і еще з межи татар козаков прийшло сімдесять; з тими отлучившися от мурз, пошол на Любар, не вірячи татарам, аби і єго самого взявши, ляхам

не видали; понеже хан з прелесті лядськой для лакомства даров і для переїднання кроля же без причини на землю єго кілька раз наступал, упустошил, а барзі для вигублення християн, умислне козаков видавши, з пляцу втік. І так ідучи Хмельницький от Любара многих козаков, по городах на залогах будучих і которіє до війська за татарми не могли дойти, назбиравши, пришол до Паволочі і начал остальцов до своєго війська вигонити, а ініє самі, боячися панов своїх і жолнірства, же будучи мужиками покозачились, за Хмельницьким на Україну уступовали і у великіє купи до боку Хмельницького собирались, откуду Хмельницький опять по орду послал.

Но тіє козаки, которих хан і Хмельницький под Берестечком отбіг, зараз ночі той окопаша обоз свой валом високо, і воутріє подступи лядськоє військо силами всіми под обоз і з армати. І був той день весь брань велика і паде много війська от обою страну. Тамо убієн бисть Шкурат, полковник прилуцький, а усмотрівши лядський шанець козаки на горі, поблизу себе, вночі німцов уснувших нападше много побиша, яко і на всіх ляхов паде страх от тамошнего клича. По сем кроль, собрав сенаторов на совіт: добувати ли козаков штурмом іли, облегши полками, морить їх гладом, да по не тако пред кролем смиряться, і всі совітовали не погубляючи шляхетськой крові, для убогой користі гуней, дерг і сермляг, но от'явши пашу держать їх в тісном облозі. А в том утворися свар между посполитим рушенім і кварцяним військом, єдні єдних напред ку облеженню козакам предпосилаху; о чом їм сварящимся между собою і ночі той небрегущимся, козаки нападоша на шанець, который був їм на перешкоді, і много тамо ляхов побиша і возвратишася до обозу. По нікоторих же днех слишаша козаки, яко їм ні хан, ні Хмельницький на помощ не возвратися, к сему не могу ще на гетьмана згодитися, не відуще, кому булаву і управленіє війська дати і отвсюду облежені, послаша ко кролю, просяще мира, Крису Переяславця і Петрашенка, даби при Зборовських пактах остатися їм. Но ляхи не помислиша о мирі, забиша, яко тая ж де їм под Зборовом, близ погибелі бувшим, козаки вземше вольності своєя пакта, короля з військом пустиша здрава. Ляхи же не тако, но всіми силами наступиша, неже іміху козаки єдину отраду із-за Пляшовой і тую заступити усовітоваша, і сотвориша тамо мост шанец, і німцами осадиша. Совітоваху же кого би послати на страж із-за Пляшовой, поставиша Вишневецькому со пятнадцять тисяч ізбраннійшого війська іти на стражу за Пляшовую. Но бог розміси їх совіти, яко да

всі козаки не погибнуть; глаголаху-бо другіє от сенату, яко аще за Пляшовую ізбранійшоє пойде. Тогде козаки урозумівше найпосліднійшоє войсько всіма силами обратяться і побіють, і в обоз возьмуть, і будет отдаленіє отдаленним і побіда побіжденним. Того ради судиша Лянцкоронському со трема тисячми на страж пойти на ту страну Пляшовой. Посланії же тогда от козаков кролю предстояху, і даша їм ляхи пакта сія: «даби Хмельницького видали ляхам з Виговським, а донелі то будет, аби старшину свою козаки дали в заставу, армати же і все оружіє да оддадуть ляхам в руки; гетьмана аби козаки самі не збирали, но кого їм ляхи дати ізволять. Много бути козакам на реєстрі, то пришлій сейм покажет, і Зборовськіє уже да оставлять пакта». На що отвіщаша послові: «Хмельницького отдати обіщаєм з Виговським, но армати і старшину видати ни помислим, аще прийдет нам і умерти». І з тим козаки до обозу своєго отийдоша; єдин токмо Криса у ляхов остался і тояжде ночі, не зіло стрігущихся в шанцу близ мосту лядського, козаки ляхов видівше, нападоша тайно і побиша много раденієм Богуновим [43], єго же тогда козаки уже вождем поставиша. Собравше Богун полководці ко совіту, предложи їм, како би ізийти от тоя обсади; к сим і черні не вконець віроваша, даби прельстившися от ляхов і своєго ради свобожденія старшину не предали ляхам в руки. Тім усовітоваша полководці сотворити мост чрез Пляшовую і перевести войська довольно, даби Лянцкоронського отогнали і дали всему войську козацькому увойти ціло. І тако вночі то сотвориша козаки три мости от епанчей, возов, войлоков і наметов чрез Пляшовую, і воутріє начат войсько переходити комонноє, єже видів Лянцкоронський, яко козацькая вся сила к нему приближается, уступи і дасть проход козакам біжащим. От черні же о том совіті нікто ж відяше, тім і смятошася всі сущії в обозі, і начаша біжати на тіє мости, а занеже розтопташа зіло мости тія, там єдні других потопиша, где і многоє множество потоне козаков во блаті, а іже кто і прибіже мостами, сії біжаху, гді кто можаху, даша-бо ляхи переход вольний, донелі преправися кілька десять тисяч в погоню. Обоз же весь со арматами і со всіми запасами остася празден, єго же ляхи нападше всего розграбиша, кромі армат, їх же шістдесят менших і осьманадесят пулкартанов, кролю отдаша і дві корогвії Хмельницькому данніє, єдну Владиславом-кролем, которій, когда замишлял поднести войну на турка, дав, чинячи єго рейментаром, а другую кролем Казіміром чрез Киселя Хмельницькому присланную, і меч на тую войну, от пат-

ріарха грецеського благословенний, чрез руки архієпископа коринтського внов присланний, который, будучи там забитий, сам кровію своєю оний посвятил. І погибе тогда козаков яко до п'ятидесят тисяч; все же то бі судом божіїм, іже суть нікому несвідомій.

Ніції повіствують, яко нарочно Хмельницький остави козацькоє войсько, ібо не во всем єму козаки повиноватися начинаху, ниже от войни з ляхами престати хотяху. Бисть же то в літо 1651 чрез Петрів весь пост [44], а на Собор святих апостол [45] козаки розбігошася і обоз оставиша.

СКАЗАНІЄ, ЧТО ПОД БІЛОЮ ЦЕРКВОЮ ЛЯХОМ БЯШЕ 1651 РОКУ

Ляхи, убо козацький обоз розграбиша і многих посікше, возвратишася до обозу своєго. І воутріє сотвори совіт кроль, како би козаков вконець погубить, і совіщаху ніції всім воїнством іти на Україну; но посполитоє рушенів возропта зіло, не хотяху-бо даліє іти за козаками, понеже уже і лядськоє воїнство много погибаше от голода і трудов і умираху по путем напрасно. Тім судиша іти обом гетьманом з войськом наємним во слід козаков на Україну. І тако гетьманом пошедшим кроль возвратися до Варшави з посполитим рушеніем, но кварцяноє войсько тогда лядськоє ослабіваше, ідуще пустим краєм. А тим временем Хмельницький, пришед на Україну, паки собра козаков п'ятдесят тисяч і татар чотиридесят тисяч з Карач-Мурзою і готовляшеся ляхом противу.

Во остатніх же днях августа прийдоша ляхи под Паволоч, аще же іміли от безгодія многія скорбі, но єще і боліє прибуло їм печалі, ібо єго же ляхи найщасливійшого вождя иміяху, сего тамо погубиша, славного оного князя Ієремія Вишневецького, который дотираючи войни много з козаками, тут в Паволочі зложил оружіє своє смерті под ноги; що лядськоє войсько за нещасливий знак міючи походу своєго, тіло єго опровадиши до гробов отчистих, самі же готовляху в поход дальній. Хмельницький же в то время стояше з войськом на Масловом Ставу, которого як би ні убуло нічого под Берестечком, так їх зараз многоплодная зродила против ляхов козацькая матка, і иміл пильноє око на польськіє гетьмани, яко і на Радивілла [46], который, поразивши под Лоєвом Небабу [47] і Гаркушу, з Антоном завітал в Києв, где огнем спаливши пустоє подольноє місто, понеже козаки і міщане, у байдаки всівши, на низ Дніпра ку Черкасом далій со иміниєм повиездили,

вислав сем корогвей зараз на под'їзд з вождем Андзулом, того ідучого назад здобичу тяжко козаки напали і поразили, і отняли всі користі. О чом польськіє гетьмани і Радивілл почувши, под Хвастовом совкупили свої обози, оттоль пошли под Трилиси і там огнем і мечем повоєвали. В то время прийде Хмельницький под Ольшанку, а оттоль под Білую Церков, где обят оба береги Росі і город около. Що услишавши польські гетьмани, собраша раду і совітоваша, что творити вкупі же і бояхуся, понеже от посілков своїх далече і зима надхождаше, а от тіх безгодій і войсько польської ізнемогоше. Тім усовітоваша послати призивающе Хмельницького ку згоді і послаша Маховського з писанієм мирним.

Сіє прочтет Хмельницький пред полководці, не отрече бути миру і повелі лядським комісарам до Білой Церкві бути, і послані комісари: Кисіль, воєвода браславський і воєвода смоленський, Григорій Гребович, Гонсевський, подстольник литовський, Косаковський, подсудов браславський. Ідуще же комісари чрез обоз козацький, много утерпіша от козаков лаянієм, а єгда чтені бяху пункта пред черню о мирі дойдоша до той статії, аби козаки татар отступили і войська даби було козацького токмо двадесять тисяч, напрасно возста ропот і клич между козаками, і глаголяху-бо козаки: «І так же то, гетьмане, берешся до покою з ляхами. Орди отступуєш і нас хощещи видати ляхам на муки, донелі то будет, сам первіє наложиш головою, где купно і ляхи погинуть». І отступиша замок білоцерковський всім воїнством, хотяще всіх там комісаров, яко і Хмельницького, побити. Видів же Хмельницький такоє возстаніє черні, внійде з Виговським і з іншими полковниками і єдва возможе народ утолити в той молві, в окно брамноє вомалі не уби Кисіля стрілою татарин. О такой біді своєй возвістиша комісаре польським гетьманам, тії тогда стояху под Германовкою обозом, і усовітоваху іти, даби свободили комісаров; но, прежде даже не прийшли под Білую Церков польськіє гетьмани, отпусти Хмельницький комісаров з Білой Церкві і сам їх провождаше. Єгда же прехождаху обоз козацький комісаре, абіє козаки і татаре, возставше зо гнівом на комісаров, розграбиша вози зо всіми достатки, яко єгда самі живо остали комісаре.

Сіє видівше, польські гетьмани прийдоша под Білую Церков обозом і сташа на місті, іже ні води, ні корму не бі їх коням, і куповаху ляхи у козаков воду кварту по ворту, а у татар коням пашу. Не мощно бо бі ляхам ні голови вихилити з обозу, і біху в тісноті великой многіє от

ляхов, друзі пошедше по воду і за травою пошли в татарськіє руки, єсли хто не заплатил головою. В том Хмельницький прислав дванадесять козаков до польських гетьманов, которіє аки би ні о чом не відуще, принесоша Зборовськіє пакта, даби ні в чом були не нарушені, аби козацького войська було сорок тисяч і з татар і дружби розводити козаки не мислять. Чесо ради польськіє гетьмани козаков тих отпустивше, самі всею силою под обоз козацький начаша подступовати. Где такожде козаки і татаре против ляхов ізийдоша, і бисть брань велика, тамо от значнійших ляхов убієн Волович. Воутріє же послал Хмельницький послов Райтарського, аки не відяй о вчерашней брані, приводяще ляхов ко миру. А в то время козаки і татаре, прибравшеся созади, под обоз лядський чрез посічи подійдоша і удариша кріпко, тоже от обозу козацького з армат огня даша, татаре же обогнавше польські полки, нападоша на легкіє хоругви і сломивше їх, аже в обоз біюще, угнаша; посем обращеся і на войсько устроєнноє удариша, где такожде даже до обозу припроша. І тако день от дня Хмельницький трактати з ляхами продолжаше, нажидая донелі лядськіє без води, без трави ослабівають сили.

В то время биша кріпкіє дожді і от такових безгодій начать войсько польськоє ослабівати, уже бо ні конем, ні войську польському не доставше корму, і много умираху, а хорих по шалашах лядських без лічби, а іже бяху єще здраві, тії хотяху оставити обоз і біжати. Козацькоє же войсько і татарськоє в добром стояше місті і воді, і паші. Єще же відуще ляхи, яко козацькоє умножається войсько, а польськоє малієт, того ради боліє ляхи примиритися хотяху нежелі козаки, і скоро токмо прислав Хмельницький ку згоді, абіє лядськіє прийдоша комісари, і таковіє того мира пункта постановиша:

«Войська козацького должно бути токмо двадесять тисяч.

Козаки в Кієвськом токмо воєводстві должни жити, но і то по кролевських містіх.

Браславське і Черніговське воєводство аби козаков не міло.

Чернь зась повинне зоставати знову в подданстві.

Бунтов ляхи не споминати туж вовіки.

Всякіє теж приходи панськіє паном знову отдатися повинні.

Чигирин до булави козацкой належати мает.

Віра руськая в своєй цілості і духовенство зоставати будет. Добра церковніє, єсли би хто посіл, отдати должен.

Шляхта, которая була з козаками, при своєй честї зостанет.

Жиди так же до своїх гендлів вернуться на Україну знову.

Хана з татари мает гетьман козацький привести ко кролю до приязні давней, а єсли би хан не схотіл з кролем жити, козаки мають отступити.

З посторонніми монархами гетьман козацький не мает трактовати ні о чом, без відома кролевського.

Козаки з Крилова, Канева і Черкас, аби в Кієві судилися спокойне».

Які́є пакта Хмельницький поставивши, взял Собєського і Потоцького в заміну і к коронному гетьману пойде з полковниками, где прієхавши Хмельницький гетьмана коронного привітавши, з обу сторон присягою мир утвердили, который стоял як на леду тілько до прийдучого літа, і повернули ляхи і козаки в доми своя здраво.

СКАЗАНІЄ, ЧЕСО РАДИ ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ПОДДАДЕСЯ РОСІЯНАМ, І О ВОЙНІ ДРИЖИПОЛЬСЬКОЙ, РОКУ 1654

Взєм убо хан от кроля двох сенаторов в откупом залогу под Жванцем, возвращаяся до Криму, не бі доволен тим, но єще пусти загони татарськіє в польськіє краї, гді от Прип'яті, Піни і даліє без числа людей бідних в полон взял. Яко повітствують самих шляхетських домов з жонами і дітьми п'ять тисяч дів і мужаток пошло в бісурманськіє руки. О коликоє горе, плач і стенаніє бі тамо, язик іcповісти не может! Тамо бі жен обруганіє, дів розтлініє, безмилостноє в'язаніє, гладом і жаждою сих удрученіє, вні уду смерть видиша, внутр же страх непоносний. Паче же сего на Косаковського весіллю множество шляхти, свашек і панен шляхетських з музикою стройно і зо всім весільним прибором погнано в татарськую неволю. Сам же хан, ідя до Криму, на Україні много такожде сіл і міст єдиних во плін взял, других мечем веліл посіщи. Хотяшебо хан і козаков сим образом погубити, первіє принудити зо собою їх мишляше іти на Москву войною, яко да тім роздражить на Україну Москву; з нею не посліди татаре і поляки от трьох сторон возставше Україну вконець погублять, а наконець, снешеся татаре з поляки і Москві іли в подданство себі возьмуть, іли розорять богом укріпленноє то царство і своє паки Астраханськоє в первое приве-

дуть могущество. Бог же, запиная лукавих в коварстві, обрати і постави, яко же бі єму вістно в неізслідимом совіті. Ібо аще і прежде Хмельницький знаше, в кий конець татаре дають єму помощ, яко своєя більє користі от обою страну, нежелі християнам добра хощуть, їм же природнія суть врази агарянськоє сущи племя. К сему і о том Хмельницький давно ізвістися, яко хан прирек королю слово паки Польщі покорити Україну, того ради посовітоваша з полковниками своїми, послал к великому государю царю Алексію Михайловичу Григорія Гуляницького[48], возвіщая о своєм наміренії; но потом вскорі вислал нарочних послов, по которих прислал єго царськоє величество ближнього боярина і дворецького Василія Бутурліна[49] з іними бояри і многими стольники і дворяни, великим послом до гетьмана Хмельницького і всего войська запорозького, чинячи постановленіє, на яких вольностях мають зоставати под високодержавною єго царського величества рукою. Для чего сам Хмельницький з єнеральними особами і з полковниками і з старшиною полковою і сотниками і отаманею на богоявленіє господнє в Переяславль пріехал, і там раду учинили, где всі полковники і все при них будучоє войсько позволилися бути под єдиновірним себі монархою єго величеством царем московським, а не под кролем польським римськія віри, також і татарам всі постановили от себе отказати. На чом гетьман Хмельницький зо своїми єнерали і полковники і зо всім войськом року 1654 генвара 6 дня присягу виконали і пребагатоє жалования царськоє соболями і прочими дари, також і знамена войськовіє приняли і по всім полкам стольников, придавши їм козаков, розослали, аби також старшина градськая, духовенство, козаки і все посольство царському величеству присяґу на вірность виконали. Что по обох странах Дніпра во всей Україні всякая душа з охотою учинили і бисть радость великая во всім народі, ібо всі були благонадежні под єдиновірним себі монархою тихомирного во всем пожитія.

Что божіїм поспішеніем і всего малоросійського народу (зо надеждою всякого добра) благоволеніем окончивши, і великих послов єго царського величества з подобающою честію отпустивши, казал Хмельницький наготоватись от себе і от всего войська до царського величества особам з грамотою...

Муж поістинні імені гетьманського достоїн, много дерзновен в бідствія входити, множає совітен в самих бідствіях бяше, в нем же ні тіло коїми-либо труди ізнуренно, ні благодушество противними навіт побіжденно бути мо-

жаше; мраза і зноя терпініє равно, пищі і питія не єлико непотребноє іждивеніє, но єлико естеству довліяше, толико вкушаше; сном ні в нощі, ні во дні побіждашеся; аще же когда от діл і упражненія воїнського времені ізбиваше, тогда мало почиваше, і то не на многоцінних одріх, но на постелі яже воїнському мужу приличествуєт; спящи же паки не печашеся, даби уединенноє коєму місто ізбирати, но і между немалим воїнським кличем, нічто же о том радящи, з тихостію сна приїмаше, одіяніє нічим же от прочіїх разнствующеє; оружіє точію і коні мало что от іних лучшеє; мнозі многажди єго воїнським плащем покровенна между стражми от труда ізнемогоша почивающа созерцаху; первий на брань, послідний по уставшей брані ісхождаше. Сицевія і сим подобнія в нем добродітелі розсуждающе, что дивно єсть внести, яко побідителем і страшилом ляхов сотворися, іже сладостем мирським, всеціло себі вдавше, воїнських діл і обученій весьма устранишася. Сего ради неточію воїнство своє, но аще би (яко же вишше речеся) Хмельницький їх тайно не пощаді, то би і всю Польщу вовіки погубили.

Умершого убо (по вишеписанному) Хмельницького в день Успенія пресвятия діви, всі на погреб єго зошедшіїся генерали і полковники, старшина їх і чернь з превеликим плачем і жалостію, купно же і войськовими обрядами попровадиша з Чигирина в Суботов і тамо в церкві каменной, от самого ж іногда созданной, в недільний день пред Семенном [49а] погребоша і плакавше немало над гробом вождя своєго, розійдошася восвояси.

Повіствують достовірно ніції, яко поляки не могущи іним образом Хмельницького умертвити, совіт сотвориша, даби смертним ядом єго отруїти. Єже случися тако: притвориша нікоєго великородного юношу, аки би он хощет у Хмельницького дщер себі в жену пояти, которий, пріехавши в Чигирин, притворно пошлюбил оную. Таже при от'їзді провождающого Хмельницького, нареченного тестя своєго, почастовал за здравіє панни своєй фляшечкою, полною водки, ядом не скоро умерщвляющим наполненною, сам первіє одну подобную первой з єдиного і того ж де пуздерка випивши. І тако он простого іспивши питія пребисть безвреден, Хмельницький же бідний от таковой проклятой приязні і живота лишися. Что доводно может бути оттуду яко лестний он зять нікогда же посліди на Україну не являлся.

О ВЗЯТІЇ ОТ ТУРКОВ УМАНІ І ЛАДИЖИНА І ПРОЧІЇХ УКРАЇНСЬКИХ ГРАДОВ

Потом боярин і гетьман, чрез нісколько неділь Чигирина доставаючи, ізвістилися, что турчин з великими силами на Україну вийшол і виправили Дмитришка [50] з войськом на отсіч Мурашці [51], в Ладижині будучому от турков в облеженню; но Дмитришко, получивши вість, что уже гради турки Стіну, Бар, Подгайці, Межибож, Ладижин і Умань подоставали і єще хан зо всіма силами спішить к Чигирину на отсіч Дорошенку, принужден був оставити Мурашку і пойти воспять к Каневу. Понеже князь Ромодановський [52] і Самойлович гетьман [53], не доставши Чигирина, возвратилися к Дніпру,— їх же хан не заставши, гнал з Дорошенком, даже до Дніпра, но не во время, понеже російськіє войська всі за єдині сутки за Дніпр прейдоша. По отшествії же тако сильних російських войськ, которіє не токмо не дали Ладижину, Умані і прочіїм градам на турка помощі, но послишавши хана з Дорошенком [54] на їх наступующого, ближайшіє понад Дніпром гради татарам на лов і все Задніпря в необ'ятом страху оставили; даже із кріпких градов людіє, оставивши церкви божія, і довольніє припаси военніє і доми, всякого блага ісполненіє, невідомо, в какую страну от страха біжаше. От коїх градов всіх, воспоминанія достойних, єдину в примір Лисянку воспом'яну, которая не єдиножди і сильним войськам отпор давала; потом і Чернецькому, земель руських воєводі, з Тетерою-гетьманом, з польськими і козацькими пішими і кінними великими войськами і з сильними ордами пришедшу і чрез шістнадесять неділь всякими воїнського наважденія устремленіями, гранатами і арматами добивающему, не далася; Костанного Волошина, в шести тисящах войська пришедшого мирним образом, а потом зрабовати град хотівшого, на безчестіє главопретикатенні ізгнаша із града і вибиша; такожде і Суховія-гетьмана [55], з великими ордами на Україну нашедшого, от него же всі гради українськіє в страху биша, многолюдственная Лисянка к себі і не допустила. Но в том году 1674, августа 16, увидівши, что тако сильніє войська от єдиного ординця за Дніпр уступили, принужденні і они, оставивши толь кріпкоє і в стрільбу запасноє місто, з церковними всіми утварми і домовими своїми, цілими імінії, страхом жаль покривши, ніким же гонимі, в разніє страни розбігатися. Потом і хан з Дорошенком, возвратившися од Дніпра і попустошивши безлюдськіє гради і села, увидів і сей — тот знаменитий і многолюдний град Лисянку, зо всіми єго строєнії і доволь-

ствії — опустівший, по-премногу возвеселилсся; ібо на него ж прежде хан з татари не могл зблизу і посмотріти, нині, безбоязненно вшедши в он, розорил єго і спалил, что послідн по Стеблеву і прочіїм градам стало, же огнем к горі пойшли; по прежде сего султан турецький послал візера на місцю своєм з войськами добувати міста Ладижина, где був Мурашка з п'ятема тисячами козаков, от гетьмана Самойловича под команду єму данних, ради защищенія града затворился, который тако сильне боронился, что на єдинонадесяти знатних потребах великоє множество турков побил,— а когда сам султан турський тамо приспіл, того ж часу, чрез намову і присягу гетьмана Дорошенка і Гоголя[56], полковника подольського, при турськом войську будучих, Ладижині от войська задніпровського, з ними в облеженню бувшого, зрадливе отступили. Видячи Мурашка зміну, положившися на бога, з войськом своїм в замок вступил; а турчин, визвавши з града всю старшину к присязі, увиділ, что Мурашка з войськом вступил в замок і ладижинці без старійшини зостали, пустивши в забвеніє присягу, всіми силами на примиренних граждан нападе і немилостивно мечем посіче, і град із женами і дітьми весь сожже,— ізбувших же огня в плін отведе; і аще — яко християне, в замку затворившися — пятитисячноє з Мурашкою-полковником задніпровськоє войсько, єлико мощно би, убивающе турков, помощі давало, но ничтоже успіло: всі би граждане от меча погибоша. Посліди же і к замку турки приступ учинили, где Мурашка, чрез дві неділі в непрестаном штурмі будучи і на випор з замку випадаючи, много турков побивал; наконець, трудами нощедневними і жаждою без води ізможденні бувши, обаче бісурману ні єдиного от себе взяти не давше, всіх єдин на другом смертію умроша.

Того ж году, розжегшися турчин кровію християнською, подступил под Умань,— послал в град дванадесять пашей, возивающе граждан к примиренію, но уманці, відаючи, что своїм примиреніем учинил Ладижину, уповающе же на безчисленний з околичних градов і сел у себе люд, где був зійшов і знатний град Торговиця з своїми меншими гради і селами в забіг, побили оних пашей і чрез нісколько неділь знатний отпор туркам давали, но потом подкопами взяти,— обаче тако сопротивляхуся їм і защищаху себе, яко не токмо на стінах градських, но і по улицях з турками ручним боєм бишася. Тамо бяше со ужасом Дорошенку і при нем будучим войськам християнським виділи кров, улицями текущую, ібо всі Умані християне мужественно от меча умроша; таможде в Умані турки от по-

битих християн глави отрізовали і у турецького паші за всякую по червонцу брали,— з которих глав кожі знємши і соломою онія наполнивши і осушивши, под Ладижин к цесарю отвєзоша; такожде какіє гради і села турчину поздавалися, з оних дань взял синами і дщерми і всіх побісурманил.

По сем турчин, взявши Умань, в свою землю отийде і оставил при Дорошенку орду. З нею же Дорошенко, преходя Україну, всіх, которіє царському величеству поддалися, вигублял; кто что був пред войськами сокрил, тоє все у людей повимучувавши, татарам платил, а піхоті своєй, не імія чим платити, повелїл на путех купцов розграбрати і обнажати.

Году 1675. Начали всі задніпряне свою землю пусто оставляти і под гетьмана Самойловича преходити в Малу Росію, которих гетьман, свояволю укрощающи, ласкаве приймал і начал чинами потішал, даби там, на Задніпрю будучи, з турками і татарами при Дорошенку християн не вигубляли.

Того ж году і піхота Дорошенкова королю Собеському[57] поддалися, которих король до двору своєго принявши, барву і плату дал; но орда, даби і Дорошенко з королем не примирился, пришла єще єму на помощ, понеже король, по отшествії турецьком з Бару, з Рашкова і з Могилева, турков вибил і желал себі Україну прибавити, но оставивши в от'ятих от турков градіх коменданти, принужден, замислу своєго не оконча, в Краков на коронацію одійти; а князь Ромадановський і гетьман Самойлович, пославши под Чигирин поєзд, самі зогнали за Дніпр, в Малую Росію — Корсунь з полковником і людьми, котрий град нáпотом ляхи з церквами сожгли,— а посланий поєзд нічого не получил. Обаче, примирившися Дорошенко з запорожцями і з кошовим їх Сірком[58], присягл і они також присягли царському величеству на подданство, і ради увіренія, послал тестем своїм на Москву яничари турецькіє. І хотячи бути гетьманом малоросійським, начал запорожцов дарами прельщати, такожде і под реєментом Самойловича-гетьмана старшину побуждал противу гетьмана на бунти, даби Чорную раду собравши, яко за Брюховецького[59] і за Сомка[60], гетьманов, вольними голосами ізбрали себі гетьмана; но і к сему мало кого привел. Послі ди же урозумівшу, что єму гетьманом в Малой Росії не бути, паки начал к орді і турчину посилати; но турчин, за свої яничари бувши загніваний, отрікал єму помощі дати. Он, зо всіх сторон оставлен, в полтори тисящи своявольной піхоти, на которих із позосталих послушних градов плату і хліб

собирал, оставшися,— на всі страни приязнею своєю манил.

Году 1676. Видячи царськоє величество, что Дорошенко писаніями зачливими лжу і коварство своє покриваєт і даби чесо злобою своєю впред не зділал, послал войська великоросійськіє і малоросійськіє і шляхту смоленськую з князем Ромадановським і з гетьманом Самойловичем под Чигирин,— которіє виправили, первіє, в тисящей двадесять поєзд. Тот поєзд тако облег Чигирин, же околичних градов ні єдиного чоловіка не пущено в Чигирин. Где Дорошенко, з самими чигиринцями оставивши в осаді, убоялся і начал з Ромодановським-князем і гетьманом Самойловичем трактовати, даби поприсягли, что іміють єго сохранити жива,— что от них получивши, ізийде з града і, поклонившися боярину і гетьману, здал Самойловичу гетьманство, а при том булаву і бунчук; потом войсько платноє з града вивел і град з арматами здал. На їх же місто внійшло войсько великоросійськоє і малоросійськоє з полковником черніговським Василієм Бурковським, где застали армат і порохов немало; потом Дорошенкові велено іти в град малоросійський Сосницю на житіє. І тако з неоплаканіїм падежем і розореніем України, окончилося гетьманство Дорошенково, і зо великим страхом поляков, понеже чрез Дорошенка виведений султан турецький, заєхавши все Подолля і Україну, поділал себі границі — даже под град Коростишев і недалече от Львова.

Того ж году Каплан, баша турецький, наступил з войськами великими на несобравшогося з своїми войськами короля Собєського, которий і дал добрую битву, обаче бувши в обмеженню, устрашенний от великой нужди, і не хотя з турками примирился і, давши тридесять тисящей червонцов, уступил всего Подолля і України по Коростишев, і на иніє многіє турецькіє вимисли принужден пристати.

ОТКУДУ ПАЛІЙ ПОВСТАЛ — ПОВІСТЬ

По примиренії короля польського з російськими монархами і по согласію папіжа і цесаря, даби всім християнським монархам на турков і татар воєвати,— в тот час, яко з малоросійських, тако і з запорозьких отважних юнаков многіє, собравши собі охотников козаков і поділавшися ватагами, сірич полковниками, без всякого указу, своєю охотою, ради защищенія от нападенія бісурманського християн і границь обороняючи, по диких степах на обю страну Дніпра, кормячися от диких звірей м'ясом і крию-

чися, татарськіє загони, з Польщі і з Росії з людьми набраними, в Крим і в Білоградщину в неволю проваженими, розбивали і, користей з коньми і оружієм татарських доставши, употребляли; християн же мужеська полу і женська з їх дітьми в землі і отчества свої свободно отпущали, проводжали. На которих широких і пустих степах тих же от усердія всему християнству без найму служащих козаков зо удивленієм надлежить ход розсуждати; понеже на тих диких і широких степах не іміется ні единой стезі, ні сліду, яко на морі. Обаче тіє вишеписанніє ватаги, добре знающи проходи, аки би по широких ізвістних путем, з великим опасенієм, даби не були где от татар ізслідованні, не іміющи себі чрез нісколько місяцей огня, і единожди в сутки зіло скудной пищі — толокна і сухарей толчених вкушаючи і коням рзати не дающи, аки би дикіє звірі криючися по тернах і комишах, і з великим опасенієм, путі своя — разно роз'єздяся — гублящи,— хождаху; познаваху же на тих диких і широких степах себі путь вдень по слонцу і кряжах високих земних і могилах, вноші же — по звіздах, вітрах і річках,— і тако татар висмотривши і нечаянно нападши, малим людом великіє їх купи розбиваху, і отпустивши християн в їх отчество свободно, самих турков і татар в Москву, а іних в Польщу к королю отвозяху. Їх же тамо приймовано і довольно обдаривши, при милості монаршой і при всякой всему войську запорозькому свободі, в Малую Росію і на Запорожжя отпускано.

З тих убо запорозьких ватагов іли охотних полковников називаемий Семен Палій [61], родом з Борзни, оженившися на Задніпрю в Фастові і державчи войсько при себі охотное, не токмо не допущал татарам Польщі і Росії воевати і опустошати, но ходящи і сам і посилающи на Бучаки і в Білоградщину, села татарськіє і Очаков не единожди розорял. Противу єму же где являхуся татаре, он мужественно і щасливе чрез нісколько надесять літ їх розбивал, з великою короні польськой і всему християнству пользою. Утишивши же Задніпря і поосажовавши многіє гради, людьми осіл був, яко удільний пан, войська свої охотніє по Поліссю, даже до литовськой границі, розстановляющи, десятини з пасік, індукти і всякіє приходи со всего Задніпря, даже до Дністра і Случі, на себе отбирающи. На него же коликократні султани кримськіє і білоградськіє, іміщи при себі і яничаров, даже под самий град Фастов (где Палій резидовал) приходили, даби єго достати, но он тако їх побіждал і проганял,— даже единого часу, і самого над войськом начальствующого султана живо

побрал. З ним же, послідн, татаре, приходящи в примиреніє, начали були частократне дарами знатними обсилати єго. Потом ляхи, забувши своїх, чрез тяжкія татарськія нахожденія бувших, розореній, чрез чіє мужество і промисл воєнний освобожденні були і мало в тишині пожили,— на того от зависті повстали; і первіє, обманою взємши єго, в град Майборок [62] на зоточеніє заслали. Откуду по довольном сидінії, на нарочно подведенного коня в кайданах спадши, к своєму войську прибіг. Потом виправил гетьман коронний рейментара з кварцяним войськом, такожде з німецькою і польською піхотою при арматах і гранатах под Фастов. Но Палій, не посилая проти ляхов своєго войська, сокрил оноє в лісах, а сам затворился в Фастові; когда же поляки под град подступиша, Палієво войсько утаєнноє з поля на обоз, а Палій з града на шанці лядськіє ударивши, тако поляков поразиша, яко єдва в обозі удержавшися, таможде з Палієм примирившися, в свою землю зо стидом принуждені отійти. Послідн же, любо іміяше Палій от поляков на себе всегдашную тайную вражду, но імію щи от царського величества і от короля польського к себі милость, жил при всіх довольствіях, владіющи всім Задніпрям по Дністр і Случ, якиби гетьман, но не був гетьманом,— токмо полковником паче всіх полковников первійший і в бранєх мужественнійший. А гетьманом був тогда на Задніпрю Самусь [63].

ЛІТОПИС САМІЙЛА ВЕЛИЧКА

(Уривки)

ЧАСТЬ ПЕРВАЯ

РОЗДІЛ 1

Вивод о гетьману Хмельницьком, хто он був і откуда; о дітех его і слугах значнійших; і о історику німецьком Пуфендорфію.

Не могл-єм того дойти і вибадатися з історій книжних, якого власне року заложен і докончен в Польщі славний і кріпкий замок Бродський; того тілько з повісті певной шляхти польськой дойшол-єм, іж Зіновий Богдан Хмельницький, яко вольний і значний шляхти руськой син, зоставал в Польщі в чину конюшеськом у вельможного пана Потоцького, фундатора замку Бродського, в тоє время, когда зовсім докончился тот замок. І єгда тот Потоцький, з многими і високими себі ровними шляхти польськой персонами, прибил до Бродов [1] для оглядання тоєй своєй замку Бродського фундацієй, тогда з тоєю ж своєю асистенцією ходячи по валах бродських тішился вельце, же за старанєм і коштом єго так знаменитая і кріпкая фортеця Бродськая зостала сооруженна. Где слишал і от асистентов своїх многіє себі похвали, і тоєй фортеці залецення, яко і недобитою єї нарицали. При нем теж пану Потоцьком і конюший єго Богдан Хмельницький по тих же валах близько ходячи, а для бувшей в нем натуральной вдячності, розтропності і науки великую іміючи милость от пана своєго, гди вопрошен був таковим словом: пане Хмельницький, як ся тебі мнить о той фортеці; бо я уважаю, і всі тоє признають мні, іж єсть недобута. Хмельницький на тот час запомнівши злой, а іле в подпилом, пана своєго фантазієй, учинил неосторожне такий на слово панськоє отвіт: «Ясневельможний мосці добродію, що рука людськая зділаєт, то тая ж і зопсовати может». Що любо єсть правда, однак тим отвітом Хмельницького тот пан Потоцький, фундатор бродський, барзо уражен, но Хмельницький не постерегл того. Леч от других братті своєй, а особливе от ближайших боку панського слуг, з которими міл доброє захованнє і приязнь, гди зостал перестережен, іж міл того дня от меча панського стратити свою голову. Теди тоєй смертной не дожидаючися чаші, гди начали до столу панського в новосозданних замкових будинках готовити, он, Хмельницький,

вийшов з замку на квартиру свою в місто Броди; где луччії коні свої побравши і що було на тот час при нем субстанції на в'юки зложивши, рушил з челяддю своєю спішно і безвісно з кватири в путь наміренний, і чим прийшло до пол-обіду панського в замку бродськом, Хмельницький тим часом миль три і чотири могл улузати. А о полобіді, гди пан Потоцький загрів уже добре лоб свой сикером, велить покоєвому своєму винести себі з комнати палаш, а другому слузі приказал звати Хмельницького конюшого своєго. Тот слуга по всем замку не знайшовши Хмельницького, удался на квартиру єго, а там одержал от людей домашніх таковую відомость, іж Хмельницький посідлавши і пов'ючивши свої коні, рушил спішно із квартири, не сказавши нікому куди. Слуга тот, гди о от'їзді з Бродов Хмельницького принесл пану Потоцькому реляцію, тогда всяк домислился, іж Хмельницький, оставивши вічне службу свою, уйшол вовсе от гніва панського. Пан Потоцький, получивши тую о уєханню Хмельницького відомость, тим барзій роз'ярился і зараз найлучшими коньми своїми приказал слугам своїм гнати за Хмельницьким, а завернути єго до себе. Якая за Хмельницьким погоня любо і була, єднак всує; поневаж недогнаний Хмельницький і без жодного препятія щасливе от Бродов прибув на Україну. Где ніколикоє время проживши, і з добрими молодцями козацькими обознавшись, от'єхал з ними на низ до Січі Запорозькой. А там чрез ніколико літ зостаючи, набивал нужних себі вещей, чрез праці і труди военнії, ходячи з козаками запорозькими полем і морем, за промислом военним под жилища бісурманськіє і в оказіях военних не закриваючи своєго пред неприятелем ока, за що в войська запорозького в особливой був честі і повазі. А наконець, зтескнивши в Січі Запорозькой, от'їхал в городи українськіє малоросійськіє і, в Чигиринськом повіті оживішись, женился, понявши себі панну Анну Сомковну, з нею же сплодил двох синов: Тимоша [2] і Юрія [3] і третую цорку Єлену. Але іж був літерат, і в чину козаков реєстрових знаменнитий, а в оказіях военних против бісурман (особливе на морю Чорном, в десятку тисяч войська козацького, року 1621, за кролевства в Польщі Жигмунта Третього і сина єго принц-Владислава, во время войни польськой под Хотинню, з Османом, царом турецьким, бувшой, і інших времен і случаїв) іж завше оказивался королеві польському і Річи Посполитой не без значних, і награжденія достойних прислуг і заслуг, того ради от короля Жигмунта і сина єго принц-Владислава і Річи Посполитой певную часть грунтов і земель, в повіті чигиринськом, в Суботові іміл

собі наданную, і вічним мандату королевського привілеєм ствердженную, і на тих то добрах своїх живучи, осадил слободу Суботовськую, і значне був начал розживатися, яко і Твардовський в первой часті книги своєя наменяєт. Чому враг ненавидяй добра людського, чрез інструмент свой Чаплинського позавидівши, вигнал був на время з дому і осідлості єго, Хмельницького, до Запорожжя; чрез якоє вигнаннє, не тілько значноє і незказанноє крві православной і римськой зділал пролитіє, але і великоє короні Польськой і Україні Малоросійськой нанесл спустошеннє і розореніє: що з історії предлежащой доскональе узриши, любопитствующий чительнику. А я знову до річи моеї о Хмельницьком возвратившись, тоє тут докладаю, іж обидва сини Хмельницького, Тимош і Юрій, були паливоди своєвольнії, но Юрій не так, занеже он з натури був євнух; а старший Тимош, еще совершенно незконченной бувшой войні тогда Хмельницького з поляки (яко о том напреді узриши), женился на Домні, дочері тогдашнього господаря волоського, і толь був своєвольний, же по смерті отческой (єсли то єсть правда), Чаплинськую, мачеху свою, на воротах обвісил. Бо Хмельницький, пришедши з войськом козацьким от Запорожжя до Чигирина, зловил Чаплинського, главного ворога своєго, і оттявши єму голову, Чаплинськую понял в жену себі. Потом і Тимош Хмельниченко, недолго з Домною поживши, забит в Сочаві; а Домна на свої отчистії добра з України, в огні военном тогда палавшой, для тишини і покою в землю Волоськую от'їхавши, в них, яко достатная і багатая пані вдовствующая, господствовала аж до смерті своєї, якая нечаянно постигнула її от рук нестатків і гультяїв козацьких, которії, поворочаючи подобно з ніякихсь затягов военних, набрили в Волощині Домну в ніякоїсь її маетності, і там на дом її розбойническько нападши і всі скарби і багатства, якії були наверху, розграбивши, прочіїх скарбов схованих допитовалися Домни мученіем і тиранством. Леч она, будучи мужественною невістою, одповідала козакам так: «Лучче хощу да владіет земля бездушная, нежелі ви одушевленнії вразі мої скарбами моїми». При яких слов сконченню абіє скончила і живот свой Домна Тимошиха. Юрій Хмельницький по смерті отческой, і по гетьманстві Виговського був мало щось гетьманом в Чигирині, под державою великого государя російського, которому вскорі змінивши, і в отчаяніє фортуни своєя пришедши, удался до Порти турецької, і стал був там чернецем. Но вскорі, по желанію оттоманськом, чернечество своє отринувши, а гетьманом знову от Порти на Україні присланним будучи, таковим от

Порти ударован був і писался титулом: Юрій Хмельницький Венжик, ксіонже сарматійський, і гетьман всего войська запорозького; що дається вократці видіти в конституціях короля Яна Собеського, на листі 35-м, року 1677-го в Кракові друкованих.

Єлену зась Хмельницьківну понял був за жону значний і шляхетний чоловік, первіє Данило Виговський, брат родний Виговському, що по Хмельницьком був мало гетьманом. Потом Павел, чили Пантелеймон Тетеря[4], который тож малоє время і гетьманом козацьким був в Чигирині, пред Ханенком, гетьманом уманським.

Ми же зде о том тут замолчавши, приступаєм до сказанія о войні Хмельницького з Поляки бувшой. В котороє время военноє, були при нем, Хмельницьком, два чоловіки знаменитих, рожаю шляхетного козацького: еден — Петро Дорошенко конюшим, а другий — Іван Брюховецький слугою старшим, которії обидва, іж були люде довціпнії і в річах світових біглії, прето времен своїх і гонорами гетьманськими от бога і войська запорозького: Дорошенко в Чигирині, а Брюховецький в Гадячом були почтені. О чом всем по літах їх напреді, по войні Хмельницького, в сем літописцю лучче виражається...

РОЗДІЛ 2

О обидах, утісненіях, і розореніях, малоросіянам от поляков творимих; за якого короля і як давно онії начашася; чрез колико і до якого короля продолжишася. О Русі, послі розоренія Батиєва розплодившойся, і о козаках, з неї уродившихся і нижче порогов Дніпрових жительствовати начевших, і о гетьманах їх. О привілеях давніх королевських приватних і публічних, у малоросіянов бувших, і одобраню чрез Хмельницького у Барабаша привілеїв королевських, малоросіянам же полезних; також о Хмельницьком, з яких причин уехал до Січі Запорозькой, і по фортельной листовной до поляков кореспонденції, абіє поднесл і военноє на них же поляков оружіє, літопис козацький.

Року от созданія всея твари 7156, от воплощенія же сина слова божія содітеля і зиждителя миру Христа господа 1648, в он же господствоваху і повеліваху: в Москві великий государ цар і великий князь Алексій Михайлович, всея Росії самодержець; а в Польщі великий государ і великий князь Владислав Жигмунтович Четвертий, король польський і шведський, его же і Шестим Владиславом Пуфендорфій нарицает; літо було висектовоє; літера же пасхальная була К красноє. Бисть веліє малоросіянам шляхетним і посполитим, по обоїх сторонах ріки Дніпра жительствующим, і козакам войська запорозького от панов

польських, і їх дозорцов, мимо волю королевськую і Річи Посполитой, утісненіє, озлобленіє, всеконечноє знищенне і розореніє. Котороє то утісненіє любо началося творити Русі от поляков, от 1333, подлуг Гвагніна і Пуфендорфія; альбо по іном історику Кромеру 1336 року, когда Казімір Великий, іже єсть того імені Третій, по смерті Владислава Локетка, отця своєго, наставши зараз королем польським і перво року 1340, потом всеконечно року 1348 взял войною руськіє землі і провінції і з'єдночил їх з короною польською, альбо подчинил їх оной. Однак легшоє і зноснійшоє було людем руським і козакам з ними, аж до королевства Жигмунта Первого. Єгда же Жигмунт оний, подлуг Кромера і Гвагніна, року от рождества господня 1507 приять королевство Польськоє, тогда за єго панования, дев'ятого року, то єсть от рождества Христова року 1516, козаки в руських провінціях і землях, і з тоєї ж Русі, чрез 276 літ, послі пліненія і розоренія Батиєвого (котороє бисть, по свідительству Пуфендорфієва, року от рождества господня 1237, а по свідительству Галятовського [5], в «Скарбниці» єго в чуді втором, року 1240) паки розплодившіїся і умножившіїся, з домов своїх виходити, і по островах Дніпрових, нижче порогов, рибними і звіринними добичами бавячися, когда начаша вселятися, тогда зараз завистнії добру і вольності людськой поляки, того незлюбивши, начаша над волю і привілеї королевськії, большіє Русі і козакам творити обиди і утісненія. Потом, подлуг помененного історика Пуфендорфія, року от рождества Христова 1574, а подлуг Кромера, історика польського, року 1576, по Генрику Валенсію французі, князю авдегавенськом, брату короля французького, Кароля Дев'ятого, єгда сіде на маєстаті королевства Польського Стефан Баторій, князь трансільванський, воєвода седмигродський, муж в кроніках великоє з рицерства залецене міючий і в рицерських людєх кохаючийся, тогди, устроївши в Польщі войська платнії (яких пред тим не бувало) назвал їх кварціяльними. Єгда же зараз потом і в козаках дніпронизових, яко овцях, пастиря неімущих, устроїл чин, к воїнському управленію потребний, позволивши їм подлуг старожитних і древнійших обичаїв между собою іміти не тілько менших начальников, но і найбольшого воєвождягетьмана і надал їм во владініє для гетьманской резиденції і для войськових всяких запасов і прибіжища над Дніпром город Терехтемиров, зо всім єго уїздом (що і Твардовськії в часті первой книги своєй «Война Домова» названной, свідительствуєт), ствердивши тоє войську запорозькому і грамотою своєю королевською. Тогда поляки

в бо́льшую (от первой) зависть і недоброхотство возвративши всю под своєю властію тогда бувшую Русь і козаков внутр Польщі і на Україні по обоїх сторонах ріки Дніпра жительстовавших, большими налогами і бідстви отягощати і озлобляти начаша. І продолжися їм, козакам і Русі, тоє от поляков творимоє озлобленіє, чрез літ 315, числячи от Казіміра Великого (яко виш ізобразись), Русь завоєвавшого, аж до Владислава Четвертого. Бо от вишписанного короля польського, Казіміра Третього, до панування Жигмунта Первого, бяше Русь (яко же ріх) в меншом от поляков озлобленії чрез літ 174, в них же прейдоша королей польських 8, з ним же, Казіміром, числячи. А от Жигмунта до королевства Стефана Баторого чрез літ 67, в них же прейде королей польських 3, з ним же, Жигмонтом, рахуючи, в большом утяженню Русь з козаками обріталася. От Стефана зась Баторого до кончини в містечку Меречу Владислава вишмененного Четвертого, в року 1648 постигшой, в он же і Хмельницький за вольності козако-руськіє поднял войну против поляков, бяше Русь з козаками в неудобостерпимом от поляков озлобленії і утісненії чрез літ 74; в них же прейшло королей польських 3, з ним же Владиславом і Баторієм ізчисляючи...

Тії убо всі монархи польськії, яко їм прислушало і подобало, бяху к своїм подвласним людем русам і козакам ласкавими і милостивими панами, імуще їх в своїй особливой охороні і протекції, і древнійшії їх права і вольності, єден по другому засідаючи маєстат кролевства Польського, новими своїми грамотами і привілеями умоцняли. А особливе Ягелліон, іли Владислав Вторий по Кромеру, по Пуфендорфію же Четвертий, за королевства своєго ко русам і козакам (взглядом надання і стверджения прав і вольностей їм полезних) не без особливої могл бути благодаті і призрінія, яко монарх (по свідительству Гвагнінову, в «Кроніці Польськой» на листі 98), з матки руски рожденний, і многоє з своїх добродітелей і благонравія, от того ж Гвагніна, залецене іміющий, а над то пам'ятствуючи он, Ягелліон, антицесоров своїх, королей польських, уставов, привілеїв, козакам і Русі поставленних і утвержденних, не уничтожати і не касовати. І овшем з тих помененних монархов польських кождий що-кольвек могл (яко же вишше ріх) часу своєго панування русам і козакам україно-малоросійським прибольшити прав і вольностей, ку їх помислнійшему житію (що в пактах і метриках коронних певне обрісти могло би ся), заохочаючи їх тим і вперед ку себі на приязнь, непремінную зичливость і вір-

ную службу. Леч панове державці польськії і їх дозорці, в руських землях і провінціях бувшіє, всі тії королевськії мандати і привілеї чрез свою гордость уничтожающе своїм несситим желаніем, з людським утісненіем і обидами (яко же преднаписася) чинили довлетвореніе. Аще бо і іміяху в то время (то єсть року 1648) козаки і всі малоросіяне в себе права і привілеї древнії і новії королевськії, на певнії свої вольності і свободи данії, обаче тих високодумная і гордостію велією вознесшаяся (яко же і вишше ріхом) шляхта польськая не слушала і не ісполняла, і за нічто же їх мняши, великими тяжестьми і бідствами (для своїх власних, і найбольшими багатствами і прибутками ненасищенних афектов) утискала і обижала. З яких привілеїв королевських єдна шляхта малоросійськая іміла і держала в себе приватне, бо тілько їм самим оніє на добра і вольності їх були дані. А другії привілеї, войську запорозькому і всему обще народу малоросійському служачи, по прежніх козацьких гетьманах позостали (котрих то гетьманов от 1576 року, в он же настал королем Баторій, до 1638 року, в он же кролевал Владислав Четвертий альбо Шестий і в нем же отправилася прежде вираженная война з поляками Острянинова, по свідительству кронік польських і літописцов козацьких, то єсть чрез 62 чили сімдесят одно літо, прейшло вірних і противних поляком десять). Їх же проіменованія сії суть, по рокам їм зде полагаємим:

Число гетьманов	Годов гетьмановали	Імена гетьманов
1	1577	Шах гетьманом був запорозьким,
2	1595	Наливайко був гетьманом козацьким,
3	1599	Косинський був гетьманом запорозьким,
4	1618	Сагайдачний був гетьманом козацьким,
5	1626	Вовк був гетьманом запорозьким,
6	1630 чили 37	Тарас був гетьманом козацьким,
7	1631 чили 2	Балук гетьманом був козацьким,
8	1633	Сулима був гетьманом козацьким,
9	1638	Острянин був гетьманом запорозьким,
10	Того ж	Гуня був гетьманом козацьким.

Знайдовалися на тот час в руках значного козака Барабаша, полковника черкаського, его же многії з людей малоросійських, річей певне несвідомії, нарицаша і днесь нарицають гетьманом, но ність тако: зане же от помененной войни Остряниновой гетьмани войська запорозького, чрез трактат у Маслового Ставу заключенний, іспраздни-

шася, і комісари польськіє вмісто гетьманов козацьких над козаками уставлені бяху, що назад на листі... совершенно виражено. Тот Барабаш, еще пред полковничеством своїм черкаським, будучи значним на Україні товаришом войська запорозького, гди року 1636 настал королем польським Владислав Четвертий, іже єсть і Шестий, з Богданом Хмельницьким і із іним значнійшим товариством українським їздил до него, Владислава, і при освядченню єму творимих на Україні от поляков обид і утисков, просил о потвердженнє королевськоє давніх українських і козацьких прав і вольностей, і аби вольно було їм з между себе вибрати і поставити гетьмана, на услугу і защит от неприятелей короні польськоі потребного, що і одержал. Ібо не тілько дан був єму, Барабашу, зо всім войськом запорозьким і народом україно-малоросійським, привілей королевський, при печаті і подписі власной руки королевськой Владиславлей, стверджуючий прикладом прежних королей польських всі козацькії і малоросійськії древнії права і вольності і позволяючий їм, козакам, на Україні своєго іміти гетьмана. Але при отправі їх приватне бувшой і такоє королевськоє к нему, Барабашу, з товариством усноє було слово: «Пам'ятаєм ми, панове козаці (кромі іних давнійших вірних антицесором нашим найяснійшим королям польським і всей короні услуг ваших), недавно прошлую Хотинськую, под дирекцією нашею, упрейме вірную і зичливую нам против Османа, султана турецького, службу вашу, войська запорозького, которої, яко найяснійший Жигмунт, отець наш король польський, так і ми вдячні будучи велце, декляровали-сьмо вам, всему нашему войську запорозькому і цілому народу українському такую нашу ласку і респект, якой би-сьте тілько от нас афектовали і вожделіли, і тепер тої декларації нашой не касуєм і не преміняєм. А претож, єсли би поляки, на Україні господствующії, своїм ходячи упором, не слухали нашего королевського заказу і не повстягнулися от чинення малоросіянам і вам, козакам, кривд і прикростей; то яко военніє єсьте люде, так, маючи шаблю при боку своєм і в руках самопал, можете своїх древніх вольностей тим оружієм у поляков доходити. Якії уснії слова королевськії, вольностей оружієм боронити козакам позволившії, за занесеннем кількакротних послі того чрез супліки козацькії жалоб українських, о непрестаемих от поляков на Україні бідствах і розореніях і приватним листом королевським Владиславом до Барабаша з товариством писанним, були повторені і подтверджені. Леч Барабаш потім усталіовавшися добре на полковничестві черкаськом і

держачи в себе тії привілеї королевськії (о которих Хмельницький совершенно відал і знал, где зостають в Барабашевом схованню), любо от многих обидимих, а особливе от Хмельницького, був возбуждаєм при тих правах непремінно стояти, і нового гетьмана межи собою поставивши, королевського величества і Річи Посполитой знову чрез послов своїх просити, аби паки новими привілеями і мандатами тії їх давнійшії права подтвержені, і панове польськії от чинення обид і утисков козакам і всім малоросіянам даби були завстягнені; однак он, Барабаш, для своїх приват і властолюбія, бинаймній того обидимих людей совіта не слухаючи, і скорбей їх знати не хотячи, крил і таїл в себе тії привілеї, без жадної козакам і народу малоросійському пользи. І яко гетьманську елекцію, чрез кілько літ час за часом откладаючи, зволікал всує (чи то домишлялся того, же он гетьманом поставлен не будет, а єсли інший хто ізбран зостанет гетьманом, то і на полковничество черкаськоє луччий от него винайтися может), так і о добрі людськом посполитом згола своєго не хотів іміти старання. Чили творил тоєй гетьманськой елекції зволоку і пролонгацію для корупцій, от панов державцов українських єму бувших, чого мощно надіятися. Альбо, наконець, для того, жеби трактат, по сконченню войни Остряниновой, року 1638, у Маслового Ставу з козаками заключенний (...) був без поврежденія при своєй захован цілості.

Богдан Хмельницький (о нем же в виводі на листі, кто і откуду он бі, із'явих прежде), сотник уже на тот час чигринський, видячи людей своїх українських, от панов польських і дозорців їх бідственні гнетомих і озлобляємих, плач і стенаніє, братерським а праве отческим на тоє уболівал серцем і всегда мислил о способі том, чрез который би возмогл з рук Барабашевих привілеї королевські, малоросіянам в пользу наданнії, одобрати і при оних полезнійшоє що погибающой Україні сотворити. Єгда же от Чаплинського (который от пана Конецпольського, хорунжого коронного, був на тот час в Чигрині подстаростім) і самого єго, Хмельницького, постигнула кривда і безчестіє: кривда оттоль, же Чаплинський заздростію добра людського отягощенний, за позволенєм пана своєго Конецпольського, хорунжого, мимо волю королевськую, отнял у Хмельницького слободу Суботовськую і інії угоддя і права королевськії виманил. А безчестіє оттоль, же гди о той своїй кривді нісколько слов Хмельницький промовил до Чаплинського і о отданнє привілеїв королевських упоминался, зараз був з великим безчестієм і ругательством,

як лотр який, в тісноє тюремноє между злодіями посажден в'язениє і, в нем чрез дней чтири зостаючи, заледво чрез Чаплинськую, перепросил Чаплинського, і випущен зостал з в'язення тюремного. Тогда он, Хмельницький, при дознанню на власном себі такої от Чаплинського кривди і безчестія, а к тому не тілько з дому Чаплинського, от нікоєго друга своєго зостал перестережен, что Чаплинський і о самую Хмельницького стараєтся голову, но совершеннійше о том, тож от друга своєго, пана Кречовського, полковника переяславського, зостал увідомлен тако: іже листом гетьмана коронного Потоцького, к нему, Кречовському, писанним, і под арест взяти єго, Хмельницького, уже повелінно єсть, тим барзій з пильностю начал мислити о правах королевських, у Барабаша хранимих, як би їх до себе одойскати. Того ради умислил на день святого Николая, скорого всім бідствующим помощника, декамврія 6 праздноуемий, учинити в Чигирині заволанний обід і на оний призвати з Черкас Барабаша-полковника зо всею старшиною, также нищих і калік учредити і милостинею обдарити. Що гди учинил і Барабаша з старшиною затягл з Черкас до Чигирина в дом свой, тогда, сам в трезвості заховавшися, постарався старшину всю, а найбарзій Барабаша, всім уконтентовати і якнайлучче подпоїти. Старшина прето п'яная розойшлась по господах, а Барабаш, яко от всіх начальнійший, там же в дому Хмельницького получил отпочивок. Гди теди зморенний кріпкими трунками от Хмельницького зостал і от сна, натурі людськой презвоїтого, уморен, тогда абіє Хмельницький от Барабаша спячого, для знаку і віроятія взявши шапку єго і хустку, послал з тим знаком у дву конь доброго і справного человіка своєго в Черкаси до Барабашихи, научивши єго, аби при показанню знаков посилаємих: шапки і хустки Барабашевой, пильно і неотступно упоминался у Барабашихи о виданнє себі привілеїв королевських, до Барабаша пильно потребуємих, а в її, Барабашихи, в завідованню і схованню зостаючих. Чому Барабашиха латво повіривши, зараз тії королевськії привілеї зшукала і посланному Хмельницького вручила; который, желаємоє получивши, праці своєй і конськой не пощадивши, станул з Черкас в Чигирині за кілько годин пред світом. А Хмельницький, того ожидаючи, не спал, но бодрствовал з кільконадцятьма другами своїми добрими і поуфалими молодцями, шляхетне урожоними козаками, за часу к єго, Хмельницького, мислі преклонившимися і всего хотінія єго допомогти єму под клятвою слово утвердившими. Скоро теди Хмельницький одобрал радостно от посланця своєго, з Черкас повернувшого, привілеї

королівськії, на тих міст зараз знаки Барабашеві, шлик і хустку, при спячом Барабашу положивши, а сам з товариством предпомененним і челяддю своєю, на готовії коні всівши і світа не дожидаючися, рушил з Чигирина до Суботова, где тож єще пред світом прибувши, і потребніє вещі в путь предлежащий на ючніє коні забравши, также і старшого сина своєго Тимоша з собою узявши, рушил спішним кроком з Суботова на світанню зо всею компанією своєю в наміренний путь свой, на Низ, ку Січі Запорозькой. Куди благополучно і безпрепятственно 11 дня декамврія прибувши і всему войську привілеї королівськії, от Барабаша фортельне взятії, козакам і всему народу малоросійському полезнії, права і вольності їх давнії утверждающії освідчивши, і добре внушивши, був на Кошу Січовом от всего войська низового запорозького, не яко товариш іли брат, но яко добрий і чадолюбивий отець прият радостно і благодарно, з приреченнєм щирим от всего войська всякой себі зичливості і повольності і до того начинанія своєго готовості. Где от нікиїх товаришов запорозьких і гетьманом он Хмельницький уже наречен був. А Барабаш у Чигирині в дому Хмельницького заледво по всходу слонца от сна хмельного пробудившись і о от'їзді Хмельницького до Суботова от господаря дворового увідомившись, а жадного коварства от него не чаючи, от'єхал і сам з Чигирина в дом свой до Черкас, куда прибувши, а от жени своєй о виданих привілеях королівських посланцю Хмельницького ізвістившись, заскорбіл вельми. Гди теж потом з Суботова і із Чигирина получил відомость о безвісном і нечаянном Хмельницького з певним товариством кудась от'єзді, начав домишлятися, іж он, Хмельницький, при королевських привілеях, яко чоловік розумний і во всяких дійствіяк цікавий, может що новоє єму, Барабашеві, несмачноє, затіяти і привести в дійствіє. Для чого зараз комісарові польському, на Україні тогда вмісто гетьмана бувшему, о том невідомом Хмельницького от'їзді дал знати; комісар теж ізвістил тоє наскорі Потоцькому, гетьману великому коронному, а от гетьмана донеслося самому королю Владиславу Четвертому і всему сенату польському. Король теж і сенат, злу впред чаємому слушне запобігаючи і, аки іскру в пепелі, так огнь в серцю Хмельницького і всего войська запорозького і народу малоросійського, за озлобленіє своє против себе тайно палающий, хотячи утушити, заслали грозний на Україну указ і приказ, жеби не тілько самі господарі для своїх промислов до Січі Запорозькой з домов своїх не важилися, але і челяді своєй туда посилати аби конечне не дерзали. Особливе в городах

і селах українських малоросійських люде якого-кольвек чина в домах своїх аби жадних схадзок і бесід не іміли, а по дворах і улицях іли по ринках і торгах даби два, три іли чотири вкупі не стояли, іли чого з собою не розмовляли. А над то і унію они ж, поляки, в народ православний увести, благочестіє іспразнити, заблужденіє же римськоє розпространити і утвердити кріпко тщилися, і усиловали. Зрите убо вольнії окрестнії всяких племен і язиков народи, коє тогда такожде вольному, шляхетському, савроматійському, козако-руському, з давніх літ отвагами і мужественними ратоборськими ділами своїми не тілько в своїй Європі, но і в дальніх странах азіятицьких, прославлшемуся народові, другий тож сарматійський народ польський, ісконі власною братією цимбрам, скитам і козарами бувший, зділал був над право божіє і натуральноє озлобленіє, і уст, от бога на глаголаніє роду человіческому данних, замком строгого указу заключеніє. Леч, що всемогущії і непостижимії судьби божії в роді человіческом сотворити міють, тому жадная натуральная і чрез науку набитая цікавость лядськая запобігти і возпретити не может. Аще бо і заключиша тогда поляки уста малоросіянам не говорити между собою нічого, обаче тим найбарзій отворили двері гніву, в серцях їх против себе криющогося. Ібо всемогущий бог і всея тварі содітель, видяй з імперею, от найвишшого слави своєя престола, возносящаяся до небес, капернауми і титули польськіє, і озлобленіє, аки люду ізраїльському египетськоє, вірних в православії непозиблемом зостаючих малоросіян, раб своїх, посла їм яко Мойсея того, о нем же пишем, Богдана Хмельницького і даде єму смисл і розум, чрез который би возмогл от так тяжкаго іга лядського вольний малоросійський народ освободити і в вожделінную паки приоблекти свободу. Чрез тот убо, от бога себі данний розум, он, Хмельницький, ним коснулся начинаємого собою діла і промисла, і ним виехал в Крим до хана, тим часом писал з Січі Запорозькой до Потоцького, гетьмана коронного, і до інних свої листи о своїх нуждах і безчестіях, от Чаплинського заданих. Писал зась Хмельницький онії листи не з таким умислом, аби могл що Чаплинському учинити і зашкодити (бо то була річ неподобная). Але з таким, аби могл як кольвек (хоча й не на долгоє время) поляков завести і обманути, а от приготовання ся з войськами на отпор против себе забавити і удержати, що ся самим скутком, подлуг мислі Хмельницького, і виполнило. Листи зась якії до кого писал Хмельницький, тії для виділнія тебі, любопитствующий чительнику, ретельне тут предлагаються.

РОЗДІЛ 3

Лист от Хмельницького з Запорожжя до Барабаша.

Пане Барабашу, полковнику черкаський!

Поневаж на многократнії мої совіти і предложення не ізволил, ваша милость, склонитися і подлуг давніх привілеїв королевських, у вашей милості в схованню бувших, козакам і всему народу малоросійському служачих, просити чрез нарочних послов козацьких королевського величества і ясневельможних панов сенаторов польських о новії привілеї на утвержденіє древніх прав і вольностей козацьких і малоросійських і на повстягненнє лядських обид, здирств і розореній козакам і всім малоросіянам творимих, а особливе церквей божіїх православних, до унії принуждаемих, і ко римськой схизмі на погибель душевную гвалтовне влекомих. Теди я жалосним на тоє уболіваючи серцем, к тому і от нецнотливого сина Чаплинського, старости чигиринського, пришедши безвинне в великоє безчестіє і розореніє (о чом і сам ваша милость добре відаеш), мусилєм старатися о способ такий, чрез которий би-м могл тіє королевськіє, между платтєм і плахтами у жони вашой в схованню зостаючіє, і без осторожності жадной тручіеся привілеї до рук моїх приняти, і при оних луччоє що і полезнійшоє розоряемой і погибающой Україні і синам її зділати, а королевського величества і ясневельможних панов сенаторов і всеї Річи Посполитої польської ласки і милості упросити. Тішуся прето, же господь бог відий тайная сердець людських і всенародноє українськоє стенаніє, удостоїл мя по желанію моему слушним способом, з недишкретной неволі вашой визволити і на вожделінну до войська запорозького свободу привезти оніє привілеї королевськіє; при которих за помощію і благословеніем божіїм, можем у єго королевського величества і ясневельможних панов сенаторов упросити желаемий респект і милость на обтяженную многими от панов поляков бідстві Україну, гди станем о тоє зо всім войськом запорозьким горячо просити і апеліовати. А же ваша милость пожиточнії і всему народу малоросійському потребнії у себе хоронил і таїл привілеї, а для своїх власних пожитков і користей не хотіл єси стати і милості королевськой просити за плачущих і бідствующих от панов поляков людей наших українських, то за тоє не над людьми, але над овечками, альбо свинями полковниковати все войсько запорозькоє чинить вашей милості годним. А я при сем прошу вашей милості вибачення, в чом не вигодил-єм єму убогом дому моєм в Чигирині на праздник святителя Христова

Николая, і же-м от'єхал сюди на Запорожжя без відома і позволення вашого. З Коша Січі Запорозькой декаврія 27, року 1648.

Вашей милості всего добра зичливий приятель, Зіновий Богдан Хмельницький, товариш войська низового запорозького...

РОЗДІЛ 7

О виїзді Хмельницького з Січі до Криму, о битності єго там, о виконанню присяги пред ханом, о приязні і упевненню ханськом взглядом дання войськ кримських на поляков і о дишкреції ханськой в день воскресенія господня ку Хмельницькому явленной.

Тіє предписанніє всі листи отправил Хмельницький з Січі Запорозькой до помененого Барабаша, полковника черкаського, з таковим желанієм, аби он переслал їх до комісара польського. Сам теж Хмельницький чрез два місяці, генвар і февраль, промешкал в Січі з атаманнєю курінною і із кошовим, тайно совітуючи о предлежащой на поляков войні; а между войськом розголошаючи тоє, же міють виправовати послов до короля і всего сенату польського, з прошенієм от всего войська запорозького і народу малоросійського о потвержденє древніх своїх вольностей і прав, і о поскромленє панов польських і їх дозорцов, на Україні зостаючих, утиски теж і бідствія малоросіянам творящих. Якую поголоску в Січі между войськом пущано, не для чого іного, тілько для того, власне, аби поляки чрез своїх шпігов (которих отнюд невозможно було устерегтися) не вибадалися о іном проти себе воєнном Хмельницького замислу. По вийстю зась двох місяцев предпомененних, марта числ первих, з совітом кошового і всеї атаманні курінной виєхал Хмельницький з своїм товариством з Січі, будто для лучшої своєй і конської вигоди в остров Томаковський, нижче Січі в кілько миль на Дніпрі зостаючий. А в самой річи виєхал он до Криму, где прибувши і хану кримському в Бахчисараї о себі ізвістивши, получил по приказу єго ханьском там же квартиру, в єдного значного і багатого арменина бахчисарайського, от которого по приказу ханьском в кормах і напитках всякоє було Хмельницькому з товариством єго довольство, аж до того времені, поколь з Криму виєхал. Потом Хмельницький з тиждень на квартирі своєй проживши, і з нікоторими мурзами обознавшись, просил їх о доклад ханові, аби могл з ним видітися і свої нужди, для которих прибув в Крим, єму предложити. Гди прето тіє мурзи доложили о том хану, теди переночовавши, зараз велено Хмельницькому

прийти до хана; который когда прибув в ізбу ханськую, тогда вдячне був от самого хана, а не чрез толмача, привітан і поздоровлен, занеже Хмельницький тому ханові з прежде бувших воєнних оказій був отчасти відом і знаєм. К тому і тоє єму, Хмельницькому, за особливоє було щастя, же хан добре знал язик козацький, для чого там толмача не призивано, но всі нужди і інтереса Хмельницького сам хан вислухивал і сам на все отвітовал. После того мало не щодня Хмельницькиї бував у хана і о всем, о чем належало, розговаривал наєдині і публичне, просячи приліжно войська кримського в помощ себі на поляков; чому хан, любо не отмовлял ціле, однак долго з тим розмишлялся і із мурзами своїми совітовал, чи дати войська Хмельницькому, чили не дати. Бо домишлялся хан і того, же Хмельницький чи не нарочно от ляхов в Крим виправлен, чтоби обманою вивести орду в Польшу і чрез готовії войська лядськії оную вигубити. О котором мнінії і вонтпленю ханськом, когда Хмельницький от нікотория знаемих мурз зостал увідомлен, тогди чрез тих же мурз сказал до хана, же не тілько готов на том присягнути, іж без жадної обмани і лесті потребует войська кримського на поляков, але і сина своєго при боку ханськом, для лучшого віроятія в закладі зоставити готов єсть. Що хан услишавши, рад тому був і до всіх желаній Хмельницького склоннійшим начал являтися. Часу теди єдного, при довольних розмовах і при многих мурзах і інших начальниках кримських, гди востребовал хан от Хмельницького виконання обіщанной присяги, подлуг своєго бісурманського звичаю, тогда Хмельницький велів дати себі шаблю ханськую, которая когда принесена і дана була єму в руки, тогда он, винявши її з піхов, пред лицем ханським поціловал в голоє желізко, таковую пред всіми вслух вимовивши роту: «Боже всея видимия і невидимия тварі создателю і помишленій людських відче, присягаю тебі на том, іж що потребую і прошу у єго ханськой милості на помощ себі войська кримського, то потребую по правді і істині, без жадного коварства і зради. А єсли би іначе міло діятися з сторони моєї, ку шкоді єго ханськой милості, то допусти на мя, боже, тоє, даби тоєю ж шаблею живот мой був докончен і глава моя от тілесе моєго зостала отлучена». По которой Хмельницького присяги виконанню, зараз як сам хан, так і всі начальники кримськії, тогда при хану бувшії, учинилися радостні і дали Хмельницькому руки на том, же помогати єму на поляков, поколь скончиться война, завше будуть готові; звлаща і свої особнії на поляках іміючи претенції о упоминки, здавна от поляков Кримові дава-

тися обіщанії, а чрез немалоє уже время над постановленє не отдаваємії і не увіщаємії. По таковом теди приговорі і упевненню, єще Хмельницький забавился в Бахчисараю до світлоторжественного воскресенія господня празника, которий був апріля 2 того ж, 1649 году, і до проводов, щоденне в хана буваючи іне заборонную о всем конференцію з них всегда міваючи. А тим часом приказал хан значному і воєнному мурзі кримському Тугай-Бею[6] в чтиротисячном числі воєнної орди кримської в поход за Хмельницьким готоватися на Україну козацькую. Между святи воскресенськими, гди гулял Хмельницький на своєй квартирі, якая неоподаль була от двору ханського, і велїл часто стріляти козакам своїм з мушкетов, тогда хан тот стук мушкетний почувши, спросил своїх слуг домашніх, хто то і для яких причин стріляєт, на що гди отказано ханові, же то стріляють козаки Хмельницького на своєй квартирі, празднуючи радостний великодній праздник господен, єже єсть, подлуг бісурманського нарічія, байрам великий, тогда хан з такою явился дишкрецією ку Хмельницькому, же зараз з дому своєго на квартиру єго приказал одослати три куффи вина, п'ять биков і п'ятнадцать баранов; що Хмельницький одобравши, велїл козакам своїм пити, гуляти і частіше з мушкетов палити.

РОЗДІЛ 8

О врученню от Хмельницького сина своєго ханові; о отпуску Хмельницького от хана з Тугай-Беєм і ордою з Криму на Україну; о венерації і подарунках ханських при отклоні Хмельницькому і козакам єго даних; о провіянті і прихильності ханськой ку козакам; і о приготованню ся кошового з войськом на приїзд з Криму Хмельницького.

По проводах воскресенських зараз упросил Хмельницький хана о отпуск себе з Криму на Україну і, приведши сина своєго старшого, Тимоша, пред хана, вручил єму в опіку і в заклад до времені приличного, которому хан на той же кватирі в арменина велїл жити, где і сам Хмельницький стоял і щодень велїл єму пред лице своє являтися, а з двором єго ханським і із мурзами кримськими обознаватися; корм теж і всякоє довольство єму, Хмельниченкові, з людьми при нем будучими, з двору ханського на кватиру єго помісячно видавано, з особливим господареві арменинові приказом, аби не без дишкреції обиходился з своїм гостем, сином Хмельницького.

Перед виїздом Хмельницького з Бахчисараю, призван був пред хана предписанний Тугай-Бей-мурза і одержал от него ординанс, аби з назначенним чтиротисячним чис-

лом орди кримськой єхал при Хмельницьком на Україну, і под єго зостаючи командою во всіх воєнних случаях на поляков був єму поволен і послушен, при захованню особливом от себе во всем чулості і осторожності, для цілості войська своєго кримського. А на самом виїзді з Бахчисарая в четверток, апріля 13, був Хмельницький з нісколькома товаришами своїми і із сином, так же і з Тугай-Беєммурзою у хана на обіді і довольно був учрежден і увенерован. А при отклоні таковую ханськую получил милость Хмельницький, іж ударован зостал от него панциром черкеським з місюркою і карвашами, з сайдаком модним, з луком, стрілами і шаблею под позолотою, черкеськими ж двома коньми, барзо форемними, подунайськими, в сідлах і рондах легких, але велце модних черкеських; янчаркою вишменитою, наконець, кафтаном рожевим, доброго і багатого злотоглаву, і кунтушом найпреднійшого темно-зеленого сукна французького, найвиборнійшими подшитий сибірками; що все тогда ж шацовано на три альбо й чтири тисячі левов. Якії подарунки Хмельницький от хана вдячне принявши і з низьким поклоном єго пожегнавши, силен і шумен от вина ханського будучи, радостно от'єхал з Тугай-Беєм і ордою от Бахчисараю в предлежащий на Україну путь свой. Не виражаю тут подробну того, яковим провіянтом Хмельницький от хана на дорогу вспоможен, тілько докладаю, іж хлібом, м'ясом і вином, ніби син от отця, ізобильно був обдарен і вспоможен. Также і товариство єго все, не без дишкреції ханської, но ударовані сукнями, мусулбесами і саф'янами будучи, з Криму з Хмельницьким от'єхали. Якаясь особливая внутрняя того хана ку козакам була симпатія і прихильность, їж так, яко вишей наменилось, ласкаво і милостиво їм оказивался і отпустил з Криму. От'єхавши теди Хмельницький з Тугай-Беєм і ордою от хана, чинил пильний поспіх в своєй дорозі, так іж у Казикеремені Дніпр переправивши, п'ятого дня станул в Січі Запорозькой, апріля 18; а Тугай-Беєві з ордою веліл стояти у Базавлуку. Атаман зась кошовий, подлуг намови і ради з Хмельницьким, пред виєздом до Криму бувшой, сподіваючися уже єго о том часі з Криму повороті, зтягнул з лугов, віток і річок все войсько низовоє запорозькоє, конноє, і пішоє, предложивши їм, іж певная єсть потреба того їх к Січі Запорозькой прибуття і совокупленія, а для чого іменно, того їм не освідчил до самого з Криму на кош Хмельницького повороті. Барзо штучне і розтропне Хмельницький з атаманом кошовим і курінною атаманнею січовою урадил і поступил, іж не тілько о єго замислах і в Крим от'єзді поляки чрез своїх

до Січі подсиланих прелагатаєв не могли істотне вивідатися, але і своє войсько низовоє козацькоє отнюд (кромі самой атаманні) о том не відало до самого повороту єго, Хмельницького, з Криму на кош запорозький. А єсли би відало о том своє войсько козацькоє, певне відали би і поляки, і єсли би поляки відали, то певне приготовали би ся на лучшую встрічу против Хмельницького, ніжли учинили, стративши легкомислне чрез оную честь свою рицарськую і вічную ганьбу навлекши на цілую корону польськую; о чом вперед на місцю приличном ретельне виражено будет.

РОЗДІЛ 9

О прибуттю Хмельницького з Криму в Січ; о поставленню єго гетьманом, і о врученню єму войськових клейнотов і войська запорозького; і о числі всего войська того; о охоті войськовой на войну; о тріумфі по учиненню гетьмана бувшом; о числі войська з Хмельницьким вибравшогося; о дишкреції кошового ку Тугай-Бею показанной; о осторожності Хмельницького; о пойманих чрез Орду шпігах лядських і о полученню чрез них відомостей; о войськах польських і реєстрових козаков; о писарях січових, з которих єден дан Хмельницькому; і о діаруші Хмельницького, чрез Зорку Самоїла писанном.

Гди теди пред заходом слонца прибув Хмельницький з Криму до Січі Запорозькой, маючи з собою і чтирох татар значних, от Тугай-Бея приданих, тогда атаман кошовий зо всею атаманнею курінною радостними привітали єго серцями, гди к тому от него увідомилися о прихильності і ласці ханськой к нему, Хмельницькому, і ко всему войську запорозькому явленой, і о данной орді з Тугай-Беєм-мурзою на помоч Хмельницькому против поляков. Жеби прето на завтрашній день войсько конноє (бо піхотноє все уже було в Січі) в полю і по лугах близько Січі, з коньми зостававшоє, могло до коша для настоящого діла собратися; того ради по заході слонца з трьох найбольших штук подлуг давнего звичаю запорозького вдарено і, переночовавши, на світанню знову з тих же трьох штук тоє ж гасло вчинено. Єгда же розсвінуло і слонце огнезрачнії і ясно блистательнії свої по всей поднебесной розліяло лучі, тогда зараз войська козацького конного до Січі значная собралася квота, поневаж всего того конного і пішого войська низового запорозького на тридцять тисяч з лишком на тот час ізчислялося. А гди вдарено в котли на раду і усмотрено, же для так великої лічби войська тісен був майдан січовий, того дня мусил атаман кошовий з Хмельницьким і зо всім войськом вийти з фортеці січовой на майдан пространнійший; где гди всему войську об'явлено

і виразне сказано начинаємоє военноє против поляков діло за обиди і тяжесті козацькії і всея Малія Росії, от поляков творимиї, і гди при том ознаймлено, же хан кримський к войську запорозькому єсть прихилен і любовен, і не тілько отпустил з Хмельницьким Тугай-Бея, знатного мурзу, з чтирма тисячами орди кримской, але і сам зо всіми ордами (єсли того укажет потреба) готов будет прибути к войськам козацьким в помоч на поляков, давши в себе місце приліжному Хмельницького о тоє прошенію, повіривши теж присязі Хмельницького, і принявши себі в закладі Тимоша, старшого сина єго; тогда зараз єдиними усти і єдиним серцем все войсько Хмельницького гетьманом своїм назвало і постановило апріля 19 і в замислах єго военних против поляков стояти при нем всегда до остатной утрати живота своєго обіщалося. По якой елекції, зараз от кошового послан до скарбниці войськовой писар січовий з нісколькома атаманами курінними і іним значним товаристом взяти там і принести в раду клейноти войськовії; тії прето посланнії в скарбниці бувши, і клейноти приказаннiє взявши, вскорі принесли до ради і вручили їх зараз Хмельницькому. Клейноти зась іменно були тії: корогов королевськая златописанная, барзо красная; бунчук тож велце модний з позлоцістою галкою і древцем; булава срібная позлоцістая, зіло майстерно зділанная і каменієм честним украшенная; печать срібная войськовая і котли новії міднії великії з добошем; к тому теж і три штуки армат полевих легких з достатком пороху до них і куль, з арматами і пушкарями. По учиненню зась Хмельницького гетьманом і по врученню єму пред поменених клейнотов войськових, зараз войсько, поздоровивши Хмельницького на новом гетьманстві, з такою к нему одозвалося охотою, іж все, колько єго на раді було, готово з ним іти на войну предлежащую, леч тоє взято на дальшоє розсмотреніє, і з тим отвітом войсько єдно пошло в церков на службу божію, которої тогда, власне, задзвонено, когда вишписанноє войськовоє діло в раді бувшой докончилося. По вислуханню теди літургії святой і благодарственного молебня, абіє по приказу атамана кошового вдарено на котлах, отдаючи хвалу богу, вся благая строящему, потом зо всіх армат (яких було около п'ятидесяти) випалено. А после армат всі піхоти в шиках посред майдану січового і за Січчю стоявшіє, которих больш десяти тисяч знайдовалося, з мушкетов своїх випалили і, трикротнє тоє огня паленнє з армат і мушкетов учинивши, розойшлися по куренях на обіди свої. А Хмельницький, новий гетьман, з атаманнею курінною січовою, позван на обід до атамана кошового, в кото-

рого пообідавши і мало погулявши, розойшлися по куренях для спочивку; не гуляли для того долго, іж всяк (а особливе Хмельницький) іміл своє на мислі. Спочивши зась мало, Хмельницький і атамання курінноє, знову зійшлися до атамана кошового, где о многих річах розговорюючи і совітуючи, постановили і тоє: аби войська запорозького конного не больше от осьми іли десяти тисяч при Хмельницьком ішло на Україну, а іноє все аби розойшлося на свої місця і здобичі; однак аби зоставало в поготовості до военної кампанії, если би зайшол ординанс гетьманський і кошового; при яком приватном совіту велено вдарити в котли, і із двох штук больших, взиваючи войсько знову в собраніє до Січі; котороє пред пінієм вечірнім скоро собралося, зараз одержало і декларацію от Хмельницького і кошового, колько іти при Хмельницьком на Україну; що, почувши, і за тот ординас їм подяковавши, роз'єхалося і розійшлося всяк до своїх промислов і здобичей рибних і звіриних, а только осталося охотников конних военних мушкетеров і сайдакеров на осьм тисяч з лишком. Бо уважал Хмельницький з кошовим тоє, іж скоро прибудуть на Україну, то зараз і войська козацького городового к нему примножиться, що ся і стало.

Кошовий атаман, увідомившися от Хмельницького, где в полю зостает Тугай-Бей з ордою, обослал оного довольним хлібом, вином, рибами і м'ясом, з взаемною к нему являючийся дишкрецією за дишкрецію ханськую, в Криму Хмельницькому явленную. Хмельницький зась роз'їздячися з Тугай-Беєм до Січі, а єму приказавши стояти з ордою в Базавлуку іли где індей вишше Січі на місцю приличном, приказал значную і пильную держати сторожу, на шляху от Чигирина і Переволочної до Січі лежачом, і хто би кольвек чи то з городов малоросійських до Січи, чили з Січі в городи міл простовати, тих всіх аби за сторожу брано і до его, Хмельницького, указу неотпустне держано; що і сталося, ібо чрез тіє три дні, поколь Хмельницький виєхал із Січі з войськом і злучился з Тугай-Беєм, поймано на шляху січовом чрез татар человіка под десяток подзорних, но Хмельницький, злучившися з Тугай-Беєм, любо чаял, же между тими пойманцями суть шпиги от ляхов до Січі виправленніє, якож і було так, однак обширними допросами не бавячися, а з повісті їх о гетьману коронном, так же і о сину его гетьманськом, з войськом ку Кодаку против Хмельницького виправленном, і о козаках реестрових, Дніпром в байдаках ку Кодаку ж посланних, совершенно ізвістившися, чинил поспіх у маршу своєм, а пой-

манцов в путах желізних при арматах за собою веліл провадити.

В тоє время гди прибув Хмельницький з Чигирина до Січі, було на кошу два писарі барзо добрих, і в річах писарських язиком словенським і польським добре цвічоних, єден старійший Стефан Браславський, а другий молодший Самоїл Зорка[7] з Волиня, з тих убо старійший на кошу зоставлен, а молодший з Хмельницьким з Січі отпущен, занеже он і в Криму був з ним, Хмельницьким, тот убо Зорка, чрез увесь час войни козацькой з поляками бувшой, зостаючи писарем і секретарем при Хмельницьком, о всіх річах і поведеніях совершенно відал, а досконале і пространно в діаріуші своєм оніє описал, который діаріуш був в товариша моєго Сильвестра Биховця, канцеляристи войськового. Єго же отець Іоанн Биховець при тогобочних чигиринських гетьманах бі канцеляристом, і тамо тот Хмельницького діяний діаріуш переписал був себі, із него же аз (взявши в сина єго помененного, товариша же моєго) зіло сокращенні, потребнійшіє і нужнійшіє, Хмельницького воєнних сукцесов, вичерпнувши і понотовавши річі, потрудихся в сей моєй книзі оніє положити і виразити. Аще же в том преречоного Самоїла Зорки діаріуші були ретельне положені листовнії Хмельницького о тогдашних ділех і поведеніях, до посторонніх монархов і владітелей кореспонденції, но я їх (аще і велце були потребні) без переписання оставил-єм, єдно краткості послідствуя, другоє і часу повольного на тоє не імія, всегдашними і непрестанними в канцелярії войськовой, писарськими будучи обов'язан і отягощен ділами.

РОЗДІЛ 10

О трех знаках пред войною Хмельницького бувших, і гніва божія обоїм польському і козако-руському народам, скороє наїтіє прознаменовавших.

Ним зачну наступуючоє воєнних Хмельницького діл з поляки поведеніє і многоє обоїх (козако-руського і польського) преславних в Європі народов, в междоусобії бувшом, з великим їм ущербком і повредженієм кровіпролитіє жалосним вспоминати і описовати серцем, судих за благо, прикладом Самоїла Твардовського, тую Хмельницького войну віршом польським описавшого; положити первіє пред войною тою бувшіє знаки, з придатком їм толковання, от мілкого розума і розсмотренія моєго.

З тих убо знаков первий роком пред тою войною бисть — великоє над звичай, в день п'ятка страсного, слонца ізміненіє і затміннє; вторий потом — комета, от давних

літ невиданная, являлася на небі по заході слонца чрез дней дванадцять; третій — саранча великая нігдись уродившись і нашедши пред самим тоя междоусобнія домашнія войни зачатієм в землю польськую, всі трави і збожжа в ней поз'їдала і винищила; що все люде старіє і розумніє за гнів божий ку себі бувший вміняли, і пришлого несвідомого карання єго божественного на себе чаяли, якоє їх і не оминуло; ібо за умноженіє беззаконій ізсякла бі любов в многих, без нея же умножися і преуспі во человіцех гордость, ненависть, вшетеченство, неситство многого імінія і сребролюбія, заздрость, пиха, вражда, гнів, обиди і ініє богу противніє і мерзкіє діянія; за которіє по пред описанних знаках наступовало праведноє божественноє карання; якоє же карання постигнути міло, мощно було з знаков помененних по розсмотренію умному і по тогдашному состоянію воєнному домислитися. Іж первий знак — затмініє слонца — могл презначати тоє, что многії панове, високими фамиліями і ясними своїх преемінецій і гоноров титулами, в мирі сем блещавшії і світившіїся, міли тогда чрез воєнний прогрес потемніти і, отстрадавши живота своєго, зо всею субстанцією і славою, скоро преходящою і яко дим от лиця вітра іщезающею, іщезнути і в персть вселитися. Вторий знак — мітла, альбо розка — не іноє что могл предвозвіщати, точію сіє, іж многії от земнородних всякого чина человіков за своє беззаконія міли тогда тоєю ж гніва божія розгою ударені бути. А мітлою не тілько от начальств своїх, но і от временнія жизні сея ізметенними зостати. Третій знак — саранча — могл прознаменовати орд кримських аки саранчі на державу польськую, медом і млеком тогда кипівшую, з Хмельницьким нашествіє, і неповетованного тому панству поврежденія і розоренія привнесеніє; і собисться тогда слово божественного писанія, яко беззаконіє і злодіяніє превратити сильних; при сильних же і славних, немощнії і безславнії, при кріпких і багатих, убогії і безпомощнії, при винних і невиннії равно приняли плягу і гніва божія іспили чашу, що таким єдного рифмотворца малоросійського подтверждается віршом:

Случися мужу праведну при грішних умріти.
Обично бо єсть сирому при сухом горіти.

О тих же знаках в рукописних козацьких літописцях обрітается іменно: же року 1648, в пост великий, над градом Варшавою виділи були на небі по вечорам: мітла, меч, гроб і на нем крест; но сего я за істинну не імію, поневаж автор Твардовський, будучи мешканцем польським, не виділ таких знаменій, і в своєй, «Война Домова» названной, книзі виразити їх не ізволил.

РОЗДІЛ 11

О зрозумленню чрез гетьманов Хмельницького листовної з Січі, взлядом послов запорозьких писанной, обмани; о прибуттю гетьманов коронних з войськами польськими на Україну; о виправі з Черкас і несправность войськ польських і козацьких, водою і землею ку Кодаку против Хмельницького.

Гетьман великий коронний Миколай з Потока Потоцький, воєвода брацлавський, і Калиновський, гетьман польний, любо чрез кільконедільноє время засматривалися на послов запорозьких, подлуг прежде писанних листов Хмельницького до короля Владислава бути мівших; однак постерегши в той мірі Хмельницького обману, а чаючи от него чогось до себе нового, зараз за позволеннєм королевським і всего сенату до п'ятидесят тисяч войська польського платного і посполитого з многими знаменитими і високородними панами польськими зтягнувши, в п'яток первої неделі великого поста, февраля 18, прибули на Україну козацькую, хоча й і зима була тогда нестатечная і бездорожная; і розположивши не без великої тяжесті людської войська по квартирах, самі гетьмани резиденції себі обрали, польний в Корсуні, а великий в Черкасах, занеже от Корсуня до Черкас невеликоє, но тілько шестомильноє обрітается пути розстояніє. Станувши зась они, гетьмани, на Україні любо удивлялися тому, же жадной о Хмельницького замислах і обороні не було відомості, однак усовітовали за благо іскати і гонити вітра в полю і виправити для того значнії партії войська своєго землею і водою ку Кодаку, где Річи Посполитой Польской значноє ж платноє знайдовалося президіум, для чого зараз по їх гетьманськом приказу комісар козацький, на Україні тогда вмісто гетьмана бувший, заслал ординанс свой всім козакам реєстровим готуватися в поход невідомий. А тим часом по ординансу гетьмана великого коронного зпущено от Києва ку Черкасам кількодесять байдаков і інших менших водних судов з достатком провіянтов і воєнних риштунков число немалоє, і полковника в Переяславлі польського ніякогось Адама Душинського ново поставлено, а Кречовського отмінено за тоє, іж ку Хмельницькому добрую іміл приязнь і не тілько по листовном ординансу гетьманськом (яко прежде написалось) не взял под арест свой, но і перестерегл єго, Хмельницького, в той мірі об'явленієм писанного к себі о том листа гетьманського. Що все ділялося і приготовлялося чрез увесь пост великий і далій; а по світлоторжественном воскресенії господнем (котороє тогда було апріля второго) гетьмани обидва, коронний і польний, з іншими знаменитшими панами поль-

ськими в Черкаси з'єхавшися і козаков реєстрових туда ж зтягнувши, приказали їм з Барабашом, полковником черкаським, і Кречовським, бувшим полковником переяславським, подлуг преждей ухвали і совіта своєго всісти в суда водніє, і плинути вниз по Дніпру ку Кодаку. Але іж і в зичливості козаков реєстрових, гетьмани не вельми дуфали, того ради первіє ніж всіли в суда водніє, одобрали от них на вірність присягу, по которой виконанню п'ять тисяч козаков оних реєстрових виборних і военних з Барабашем, Кречовським і іними начальниками своїми, піхотою в суда водніє, совсім готовіє всіло, для лучшой зась надежди польськой, придано к ним піхоти німецькой дві тисячі, і велено їм Дніпром плинути, щоденнії іміючи согласія з войськом, землею туди ж ку Кодаку виправленим. Якого то войська зараз тогди ж з каштеляном, сином гетьманським, і із комісаром українським, также із іншими високородними панами виправлено не дві, як Твардовський написал, але двадцять три тисячі, добре єго узапасивши харчевими і военними запасами і приказавши їм також для всегдашного з войськом водним согласія неоподаль от берега дніпрового простовати ку Кодаку і спольне з тим водним войськом над Хмельницьким чинити промисл, єсли би где міл проявитися.

На третой теди неделі по пасці, в п'яток, апріля 13, когда і паша конськая начала являтися, рушили от Черкас обоє водою і землею войська польськії і козацькії в поход свой, в котором їх начинанії виполнилося прислов'є тоє, єже человіческоє єсть мислити, божіє же дійствовати; ібо рушивши тіє войська от Черкас водою і землею, зараз данної собі науки гетьманської (єже в щоденном з собою бути согласії) препомніли, а отправовали свой поход так, як кому за лучше бути здавалося: гетьманський син з комісаром землею на Крилов (до которого от Черкас чили миль іменується) і на Жолтую Воду (до которой от Крилова іли [1] миль українських бути сказується) ішол з войськом кроком желвовим помалу і неспішно, продолжаючи в мирі сем живот свой от наступуючой кончини і погибелі в частих і проволікаючихся обозових попасах і весняних тогдашних, серцю человіческому благоприятних прохладах і деліціях. А Барабаш з Кречовським водними дніпровими бистринами вниз спішнійшим несені стремленієм. Коєя ради вини і неісправленія комісарського і сина гетьманського войсько водноє, пречеченими бистринами дніпровими, вниз спішно над надежду їх каштелянову і комі-

[1] Числа не проставлені.— *Ред.*

сареву унесенное, з войськом земношественним, приказанної себі от гетьманов коронних кореспонденції і согласія лишившися, прийшло (богу так ізволившу) в согласіє і дружбу з противним себі войськом Хмельницького, чого знат себі і зичило; яковим же тоє собилося дійствіем, абіє предлежащий розділ ретельне об'явить.

РОЗДІЛ 12

О рушенню Хмельницького з войськом запорозьким і татарським от Січі ку Жолтой Воді і на Україну; о злученню ся єго з войськом козацьким водним, от гетьманов коронних против него виправленим; о розгромі войськ польських на Жолтой Воді з комісаром і сином гетьманським бувших; взятих там здобичах і плінниках; о одосланню їх в Чигирин і о зловленню Чаплинського.

Хмельницький, гетьман новий, в неділю третюю по пасці святих мироносиць, апріля 22, з Січі з войськом запорозьким рушивши, і з Тугай-Беєм-мурзою в полю вище Базавлука совокупившись, любо намірил був прямо на Чигирин з войськом простовати для привітання там Чаплинського, главного ворога своєго; однак з повісті предреченних, на шляху січовом чрез татар пойманих людей розсмотрівшись, же войська польськіє і козацькіє от гетьманов коронних, з Черкас водою дніпровою ку Кодаку, а землею на Крилов і на Жолтую Воду ку Кодаку ж суть виправлені, отмінил на Чигирин поход свой; а просто ко Жолтой Воді і Крилову, в очі войськам польським путешествовати намірившн і Кодак проминувши; а в правий бок ку берегу дніпровому, мало з шляху своєго удавшися, станул боком вище Кодаку у миль три іли чтири і розпорядивши в коло і оподаль обозу кріпкіє і справніє козацькіє і татарськіє сторожі, сам на том місці наподвижне дней з кілько промешкал; не для чого іного, тілько для того найбарзій, аби з войськом козацьким водним, от гетьманов коронних виправленним, могл якую ж кольвек получить розмову, для чого особнії пильнії понад Дніпром розположені були караули, з данною себі от Хмельницького наукою, як справитися і поступити, гди увидять войсько Дніпром вниз плинучоє. Тії прето караули, зочивши войська водніє, призвали їх в мілких судах ку берегу, для розговору з собою; между которими згодился і Кречовський, бувший полковник переяславський; а гди услишали от тих караульщиков, же Хмельницький з войськом козацьким і татарським ідет против поляков на Україну і неоподаль от берега дніпрового своїм стоїть обозом, велце тому урадовалися, несовершенно єднак вірячи, потребовали видіти

самого Хмельницького, который за данем себі о том знати, зараз прибув ку берегу дніпровому і гди увиділся там з Кречовським, другом своїм, і іним отчизні зичливим товариством, теди зараз одержал от них усную обітницю, же всі з ним з судов водних висівши, пойдуть спольне против поляков войною за свої древніе права і вольності, не дбаючи на тую присягу, которую гетьманам поневолі і под оружієм виконати мусіли. До чого і Барабаша, теплійшого полякам приятеля, з его нікиїми единомислниками, радою своєю наклонити обіщали; леч когда тая їх рада пред Барабашем була суєтна і бездільна, абіє во всем флоту водном возгорілся огнь гніва і ярості, в котором не тілько Барабаша з его единомислниками забито, но і всіх німцов виколото і пуртам дніпровим отдано. О чом гди увідомился Хмельницький, зараз всім обозом своїм рушил і станул над самим берегом дніпровим для забрання до обозу, як войська водного, так запасов харчевих і припасов военних, между которими кільканадцять було арматок невеликих водних з достатком пороху і куль. Що все чрез дней чтири упоравши, а суд водний великий і малий в затоках і тишинах дніпрових для пришлой потреби, гди би прилучилась, позатоплюювавши і козаков нікіїх значнійших коньми козацькими і татарськими вспомогши, рушил помалу для піхоти водной со всім войськом в путь свой ку Воді Жолтой, многими ума своего очима, яко ловець хитрий, на всі сторони поглядаючи і караули в милю і далій от обозу іміючи. В п'яток теди, п'ятої неділі по пасці, мая 4, передняя страж Хмельницького, з переднеї ж стражі польської двох языков поймавши, припровадили до Хмельницького, которії, гди сказали ему, же войська польського доброго при комісару і каштеляну, сину гетьманськом, знайдуеться двадцять три тисячі і что уже Жолтую перейшло Воду, теди Хмельницький з Тугай-Беем на том же містцу (котороє от Жолтой Води у миль дві заледво було) удержался непорушне, для розпорядження до битви войська своего, котороє чрез тот подвечорок і ноч управил і розпорядил, як належало. А поляки, стративши своїх двох язиков і устрахнувшись, цофнулися назад і, переправивши Жолтую Воду, там же над нею ошанцовалися за подвечерок і ноч вдолж і вшир на верству, значнії і глубокії вколо себе учинивши окопи. Переночовавши зась, еще пред світом рушил Хмельницький зо всім войськом ку полякам і гди от своей сторожі получил відомость, же поляки назад за Жолтую Воду уступили і над нею окопались, тогда і сам к той же Жолтой Воді приблизившись, станул обозом против обозу польського, і належите оний приказал устрої-

ти, шанцями вколо обваровати і піхоті водной при нем зоставати. І егда з обозу до обозу звиклая з армат зачалася кореспонденція, тогда сам Хмельницький з Тугай-Беєм і зо всім войском конним, Жолтую на іншом місцю перебувши Воду, вдарил кріпко на поляков, з окопов своїх против єму виехавших, которії і єдиной години, в кроку своєм не устоявши, а на кілько тисяч трупом павши, з великим тріском і ужасом в свой окоп і обоз ухопилися в суботу п'ятой неділі по пасці, мая 5. Яковим первим своїм нещастієм і поразкою, любо превеликий страх і отчаяніє живота, вложили в серця всіх своїх начальников, однак єще і повторний раз, того ж суботнего дня ку вечеру, военного поляки з Хмельницьким і Тугай-Беєм не понехали діла; но і в том разі, на полтори тисячі своєго стративши товариства, з великим бідством і ранами зостали вгнані шаблями до окопу своєго. День зась недільний, мая 6, захован без промислу военного. А в понеділок, мая 7, по трикратной валной потребі, многих поляков сполне з каштеляном, сином гетьманським, і інними панами і начальниками воїнськими, смертная постигнула язва. В вовторок, теж мая 8, шестой неділі по пасці пред порою обіднею і вконец всіх поляков Хмельницького оружіє розорило і єдним з них там же на Жолтой Воді жити і гнити повеліло, а другим правую стезю до Криму показало; от якого погрому ні десятка чоловіка поляков не спаслося. Потом Хмельницький, з Тугай-Беєм преправивши чрез Жолтую Воду обоз, станул оним край окопов лядських і для зловлення Чаплинського, ворога своєго, зараз виправил до Чигирина (бо получил відомость, же войсько польскоє з Чигирина уже вийшло, і по ординансу гетьманськом спішно пошло ку Черкасам) при товариству своєм чигиринськом поуфалом ісправном добрих молодцов полтораста человіка, которії подлуг данної себі науки, на смерканню в Чигирин прибувши, застали Чаплинського, щасливе уже повечерявшого і спати розобравшогося, которого без жадної дишкреції похвативши і з ласки своєй на его панськіє плечі, в єдной кошулі бувшіє, з сотню барбар нагайських положивши, а в грубникову кожушину облекши і вічне із Чаплинською попрощатись приказавши, всадили на коня і помкнули до Хмельницького; що справилося чрез два дні і єдну ноч; которого Хмельницький словом гніва привітавши і плінникам польським об'явивши, іже з єго, Чаплинського, причин тоє кровопролитіє стануло, предложивши, зараз розказал оттяти єму голову; леч отпровадивши от обозу лядського на сторону за верст кілько, даби враг мира і покою не лежал з тими шляхетськими трупами,

которії з его причини там на Жолтой Воді свої от оружія козацького всебідственно положили голови. Що все Хмельницький укоївши, обоз лядський со всім достатком і скарбами забравши, і Тугай-Бея з тоєй добичі значною башловкою опатривши, прочеє все козакам і татарам допустил забрати. Взял там Хмельницький осьм штук армат добрих полевих з достатком пороху і куль, кільканадцять пар котлов з добошами їх; кількадесять корогвей, бунчуков два, булав дві і кількадесять человіка трембачов і іних обозових служителей немало, якії в числі воїнськом не обріталися; на остаток з панов войськових Шембечка, Сапігу, комісара, і інших значних шляхтичов до п'ятидесять человіка, а рядового товариства три тисячі з лишком тогди ж в неволю взято і до Чигирина при значном числі козаков і орди от Хмельницького одослано з таковим листовним старшині чигиринськой строгим приказом, даби всіх начальников лядських, в кріпкіє вложивши кайдани, поставили на кількох квартирах чесних і вигодних, под кріпкою сторожею і веліли їх кормити довольним кормом з ратуша чигиринського; а рядовоє все товариство по тюрмах і в замку чигиринськом жеби було замкнено, сторожею кріпко опатрено і якмога кормлено, а голодом не морено; ранних зась жеби гоєно і з пильностію досмотривано.

ЧАСТЬ СЕДМАЯ

РОЗДІЛ 1

О хану, для чого нарушил покой Жванецький з поляки, і, пустивши в Польщу загони, учинил в ней великую шкоду; о ранкору ханськом на козаков при нем бувших; о встрентах польських загонам татарським і пропажі корогвей сапіжинських; о рушенню ханськом з Польщі до Криму і о удаленню ся тайном козаков от него; о шкоді в прешествії ханськом на Україні станулой і о жалю Хмельницького; о поветованню Хмельницького тоєй шкоди на татарах под Межигором; о отнятих і отпущених назад ясирах польських; о здобичі тогдашной з татар козакам і Хмельницькому і о запорожцях, до Січі отпущених.

Року от сотворенія світа 7162, а от воплощенія сина слова божія Христа, спасителя нашого 1654 літа, в он же бисть черная літера пасхальная Д, а вруці літо бисть шестоє, сталося знаменитоє в страні нашой европейськой, в державі же Польськой преміненіє, з превеликим єя ущербком, з удалення ся от власті єя польськія Малія Росії і крайнего єя ж от татар кримських поврежденія, еже бисть, сице: хан кримський з многочисленими ордами, не дождав-

шися (яко вишей наменил-єм) от короля польського ні екзекуції трактату Жванецького, ані жадного одозву листовного, рушил з своїх станцій порубежних україно-польських внутр Польщі; і ку Львову надближившися, розпустил оттоль во всю Польщу, на Волинь і Поліссє значнії і густії чати свої ординські, приказавши з ними спольне буть і козакам от Хмельницького зоставленим, леч козаки, ісполняючи грозний приказ гетьмана своєго Хмельницького, єже жадної не чинити оказії поляком до нарушення покою Жванецького, не послухали в том ханського желанія, отказавши, іж оставлені они суть при нем хану не для нарушення новозаключеного покою, але для остереження цілості єго ханського здоров'я; чим хан (хоч то був і слушний отвіт козацький), неслушне уразившися, крил тайно яд гніва в серцю своєм до времені приличного. Загони зась от хана виправленії зруйнованую і в попел прежде оберненую поза Любліном і Замостєм Малую Польщу, своїми бистротечними пробігши коньми, а жадного ні от кого не іміючи встренту і возбраненія, вторгнули аж к рікам поліським, Прип'яті і Піні; Луцьк і все Поліссє, до тих час жадної руїни не знавшоє і в благополучіях зостававшоє, огнем і мечем знесши, многоє множество народу тамошнего християнського в свої бісурманськії згорнувши руки, спольне там же взявши цілоє, зо всім прибором і музиками, веселлє ніякогось шляхтича Касовського і каштеляна. О таких шкодливих і крайнюю руїну державі польськой творивших дійствіях нечаяную Потоцький, гетьман польний, получивши відомость, приказал двом Сапігам, з їх поблизу бувшими хорогвами, на тіє ординськіє загони пильно смотріти, і ясир взятий отгромлювати, в чом любо їм, Сапігам, над кількома чатами добре пощастилося, іж на голову їх поразили і ясир назад одобрали, однак потом вскорі, гди з запальчивості, альбо своєй неосторожності на большую силу іли кош тих загонов татарських наткнулися, тогда зараз от татар зоставши огорненими, наголову от них поражені. За поворотом теди до коша ханського, хоч не всіх єго загонов з значними плінами і користьми польськими, поліськими і волинськими, рушил і сам хан з Польщі на Україну і до Криму, жадного уже до короля не чинячи одозву, ані упоминаючися поставлених трактатом Жванецьким себі от него подарунков, ані теж от короля дожидаючися якової кореспонденції, доволен будучи вишмененими здобичами польськими і поліськими. В том з Польськи на Україну путшествії ханськом, козаки Хмельницького при нем бувшії, постерегши певний ку себі ханський і татарський ранкор і неприязнь, а уходячи чаємого

себі от них злоключенія, зажили такого способу, іж удавшися в лівую сторону на Поліссє нощною порою, ушли от орди в полной своєй цілості; чим хан і орда рождражненні будучи, і ніякийсь небилий подзор на козаков о приязні їх к себі усмотрівши, прешествієм України до Криму великую в людех єя учинили шкоду; поневаж не тілько многіє села, але і кільканадцять городков не кріпких і безоборонних дощенту вирубали і внівеч обернули, вшедши до них чрез обману і присягу. Бо любо Хмельницький, сподіваючися з Польщі ханського повороту, засилал во всі городи і села малоросійськіє листовную пересторогу, аби зовсім упрятивалися до городов моцнійших, поколь би прейшли чрез Україну сили татарськіє, з Польщі бути мівшіє, однак легкомислний народ мній дбал о тоє Хмельницького-гетьмана своєго пересторозі і тим легкомислієм привел себе в великий ущербок і шкоду; поневаж (яко вишей ріхом) татаре, довольно набравши себі ясиров польських і іними многими отягчившися здобичами, на Україні уже оних не требовали, тілько смерті і огню людей і їх жилища предавали. Що Хмельницький, певне, зачувши і на око увидівши, зіло возскорбіл і возболіл серцем, же хан над сподіваннє єго, приязнь свою во злость претворши, так великоє в Україні учинил розореніє. Потом вскорі за прешествієм ханським України, а за отдаленнєм ся от нея в степи дикіє ку Криму, прибуло до Хмельницького войсько козацькоє, от хана в дорозі з Польськи поворочаючого отлучившоєся, і донесло єму відати, же п'ятнадцять тисяч з лишком орди доброї, в Литву далеко ко загнавшоїся з многими лупами і користьми назад поворочает і мимо Кієв простовати міет. Якую відомость Хмельницький получивши і оною обрадовавшися, чаючи на той орді хоч мало своєй української поветовати шкоди, зараз взял з собою девять тисяч запорожцов єще до Січі не отпусканих, но коло Чигирина на квартирах зоставших, і єще к тому охотника свіжого на три тисячі пробравши, рушил просто і спішно на Білогородку ку Межигору і, там коло Межигора в ніякомсь місцю з ордою оною встрітившися, учинил бой, в котором при всесильной помощі божественной всіх татар тих розгромил і наголову поразил так кріпко, іж заледво десяток який їх возмог от тоєй поразки спастися і ханові о оной принести відомость. Здобич татарськую всю позволил Хмельницький козакам своїм, в той войні трудившимся, подуванити; ясир увесь отгромлений польський і литовський отпустил свободно в доми їх; а собі з межи полтори тисячі татар живцем взятих, вибрал лучших татар п'ятсот человіка з одинадцятьма мурзами і іними начальниками

їх; прочий зась ясир татарський тож отдал войську своєму і, повернувши з таковим до Чигирина благополучієм, отправил і поменених запорожцов на кош їх до Січі Запорозькой. Таковим способом і із такових причин і до неприязні задатков ординських учинился розбрат Хмельницького з ханом і із цілим Кримом.

РОЗДІЛ 2

О листовной Хмельницького одозві до запорожцов в Січ взглядом удання ся под протекцію монарху московському і о отвіті на тоє листовном же от запорожцов.

Отправивши Хмельницький з Чигирина до Січі Запорозькой вишменених запорожцов, послал при них туда ж і нарочного посланця своєго з листом своїм до атамана кошового і всего войська в такий сенс писаним:

Мосці пане атамане кошовий зо всім войськом низовим запорозьким, мні велце зичливіє мосці панове і браття.

Отпускаєм к вам войсько ваше низовоє запорозькоє, котороє ви прошлого літа на желаніє наше ку потребі воєнной против неприятелей поляков к нам прислали, і за присланнє оного велце вашмостем мосці панству дякуючи і вперед о такую ж неотмінную приязнь пильно просим. На письмо наше єще прошлого літа к вашмостем мосці панству писаноє, взглядом протекції от пресвітлійшого і великодержавнійшого монархи московського нам потребной, поневаж по сеє время жадного от вашмостей мосці панства не імієм респонсу, теди тепер при войську вашом і нарочного посланця нашего к вам виправуючи, велце жадаєм, аби-сьте вашмость мосці панство, досконале тоє письмо наше зрозумівши, совершенний і ретельний на оноє чрез сего ж посланця нашого вскорі учинили отвіт і дали пораду нам. Гди ж ми яко махину войни з поляками зачинали не без волі і совіта вашего, браті нашой, так і сего не меншого діла, о протекції помененой московськой, без вашего ж соізволенія і поради чинити не хочем; і любо уже учинили-сьмо о том з совітом старшини нашеї до єго царського пресвітлого величества і самодержця всеросійського одозв наш, однак без відома і соізволенія вашого діла того кончити не будем. Рачте теди, вашмость мосці панство, без найменшого откладу, ретельний на первоє обширноє писаніє наше учинити к нам респонс, пильно і повторе жадаєм, і їх же в сохраненіє господу богу поручаєм. З Чигирина декаврія 26, року 1654.

Зіновій Богдан Хмельницький,
гетьман всего войська запорозького
і народу україно-малоросійського.

Тисячу талярей битих чрез сего ж посланця нашого гостинця вам, братті нашой, посилаєм і приняти їх вдячне просим.

На тоє письмо Хмельницького такий з Січі Запорозькой от всего войська низового козацького учинен респонс.

Ясневельможний мосці пане Зіновій Хмельницький, гетьмане войська запорозького і всея України Малоросійськія, брате і добродію наш.

На письмо ваше гетьманськоє обширноє, прошлого літа к нам писаноє, не учинили-сьмо отвіта до сего времені для того, же твоя гетьманськая мосць зо всім войськом козацьким зоставал чрез все літо в Польщі і на Подоллю под Жванцем, в чом просим вєлце вашой гетьманськой мосці вибачення; а тепер на помєненоє письмо ваше гетьманськоє отвітуючи, виражаєм сіє, іж ми оноє совершенно зрозуміли і не тілько з письма того познаєм, а ми ясно видим нашими очима, же уже нам з поляками, як з змією комусь фост отсічений імущею, отнюд згодиться і до першой прийти приязні невозможно; поневаж они всему злу і войні будучи початком і причиною і чрез шестолітную войни операцію видячи як в короні своєй, так і в Україні нашой Малоросійськой довольніє попели з поселеній лядських і костей людей, войною побитих по полях лежащіє, німало своєго серця не хотят змягчити і, переставши своєй гнівной завзятості з нами до первої при утвержденії давніх прав і свобод наших прийти приязні і згоди. Теди і ми большей от сего времени о їх приязнь вашей гетьманськой мосці старатися не радим, а замисл ваш, що удатися і бути зо всім народом малоросійським, по обох сторонах Дніпра будучим, под протекцією великодержавнійшого і пресвітлійшого монархи російського, за слушний бути признаваєм і даємо нашу войськовую вам пораду, аби-сьте того діла не оставляли і оноє кончили, як ку найлучшой пользі отчизні нашой Малоросійськой і всего войська запорозького. Як будете писать пакта, то ізвольте ваша гетьманськая мосць самі приліжно того досмотруватися, жеби не було в них чого лишнего і отчизні нашой шкодливого, а предковічним правам і вольностем нашим противного і неполезного. Відаєм запевне, же великодержавнійший і пресвітлійший монарх і самодержець російський, яко цар православний, приймет нас охочо і ласкаво, яко отець чадолюбивий синов своїх в том же православії святом непоколібимом зостаючих под свою кріпкую протекцію, жадних от нас не потребуючи датков і платежов рочних до своєй монаршой казни, кромі того, аби-сьмо на єго монаршую войськовую службу, що сила наша зможет, були готовими

против єго монарших неприятелей. Бо недавно, прошлого филиповського посту, єдучи з столиці московськой єден дворянин царський Никита Харлампієв до Криму, для викуплення з неволі бісурманськой своїх кревних і будучи тут в Січі Запорозькой, купил в нас за дев'ятсот золотих трьох татаринов; тот теди дворянин слишал от многих своїх боку царського величества близьких князей і бояр, же єго царськоє пресвітлоє величество зіло благоволить і вседушне желает міти нас, войсько запорозькоє, зо всім народом україно-малоросійським в союзі своєм монаршом і протекції, тілько не хочет до нас о том одозватися, жеби не дал з себе полякам неслушної причини до розірвання з ними настоящого покою. Радим прето ми, все войсько низовоє запорозькоє, твоєй ясной гетьманськой мосці, абисьте того потребного діла не занехивали і оноє ку пользі всіх нас і отчизні нашой Малоросійськой якнайлучше устроєвали і кончили, стосуючися до того давнего прислів'я: чинь мондре, а патрш конца; і уходячи того, аби поляки, провідавши, не учинили в том своїми хитростями яковой перепони. Дякуєм при сем велце твоєй ясной гетьманськой мосці за гостинець, тисячу талярей битих, нам, войську, присланих і отслуговати тоє во всяких оказіях облігуємся. А на сей час і на всякоє время зачим упрейме вашой гетьманськой мосці зо всім войськом і Україною, отчизною нашою, многолітнего доброго здоров'я і щасливого во всем узнавати повоження. Писан в Січі Запорозькой генваря 3, року 1654.

РОЗДІЛ 3

О уданню ся Хмельницького чрез послов своїх за протекцією до монархи всеросійського; о присланих от єго величества полномочних послах і о виконанню чрез Хмельницького з старшиною і товариством в Переяславі присяги на учинених пактах; о асекурації з сторони царського величества Україні і всему войську запорозькому; о подарунках Хмельницькому і іним даних; о одобранню по всіх городах малоросійських присяги і о найменованню от Хмельницького границі малоросійськой от корони польськой.

Таковий (яко вишей виразилось) розбрат Хмельницький з ханом учинивши і задаток до неприязні вирубаннєм орди з Литви поворочаючой виполнивши, удался зараз чрез послов своїх до пресвітлійшого Алексія Михайловича, великого государя і самодержця всеросійського, желаючи со всею Україною Малоросійською, по обох сторонах ріки Дніпра будучою, і зо всім войськом запорозьким под єго сильною зоставати протекцією, при своїх древніх правах і

вольностех. Якоє посельство от Хмельницького он, пресвітлійший монарх всеросійський, вдячне і миле принявши, радостен був тому, же так значная часть землі малоросійськой, в православії греко-руськом зостававшой, к нему, православному монарху, без жадной войни і кровопролитія добровольне приклоняеться, а от своїх прежніх панов польських, в вірі римськой обрітающихся, отдаляеться і чуждаеться. І для утвержденія его, Хмельницького, зо всею Україною і войськом запорозьким под свою високую руку он, монарх всеросійський, прислал в Переяслав до Хмельницького своїх знаменитих і полномощних комісаров — великого боярина Василія Василіевича Бутурліна з товарищи значними ж, которії на празник крещенія господня прибули в Переяслав. Яко ж і Хмельницький, сподіваючися їх прибуття, к тому ж богоявленія господня празнику прибув з Чигирина в Переяслав, так з старшиною енеральною, з полковниками і із іним з обоїх сторон Дніпра бувшим значнійшим войськовим товариством; где на собор святого Іоанна крестителя господня, іануарія семого, пред службою божіею, зупольной і валной всего войська запорозького раді, міл сам Хмельницький так до послов его царського пресвітлого величества і яко і до всего войська своего козацького долгую мову, виражаючи в ней причини войни з поляками бувшой і несклонность поляков на многократнії его, Хмельницького, прошенія з ним до згоди, зо утвержденіем предковічних войська запорозького і всея Малія Росії прав і вольностей; также виражаючи, для яких причин татарськоє отринул братерство і приязнь, і для яких мір хощет і всей Малой Росії з войськом запорозьким желает бути в союзі і протекції сильного по бозі православного монархи, пресвітлійшого государя Алексія Михайловича, всея Росії самодержця. По якой Хмельницького вимові читані там же в раді прежде споряженіє і наготованіє того союзу пакта; а по вичитанню оних, виконана от Хмельницького зо всею старшиною і товариством на вірность новому государеві своему присяга; а по виконанню оної дана Хмельницькому от помененого полномочного посла боярина Бутурліна царськая корогов і булава, і иниє значніє от лиця монаршого так самому ему, Хмельницькому, яко і всей старшині і черні там бувшой дані подарунки; з таким монаршим под клятвою словом і упевненнем, же держати он, пресвітлійший монарх російський, Малую Росію зо всім войськом запорозьким в своей протекції при ненарушимом захованню старовічних ея прав і волностей міет, еї от всяких неприятелей і наступств їх своїми войськами і скарбами вспомогати і боронити. А по

той присязі переяславськой от того ж полномочного посла боярина Бутурліна розослані во всі городи малоросійськіє значніє персони великоросійськіє для вислухання от войськових і посполитих малоросіянов на вірность великому государеві присяги, якая тогди ж от всіх і виполнилася. При виконанню пречоной присяги найменовал Хмельницький бути з собою спольне под державою і протекцією пресвітлійшого монархи всеросійського городам Кієву, Брацлаву, Чернігову, зо всею Україною і єя повітами по самую лінію, то єсть по ріки Горинь, Рось і Тетеров.

РОЗДІЛ 4

О жалості королевськой по утраті козаков з Україною і о мові єго в сенаті о том бувшой; о прошенії королевськом царського величества сторони України; о неісполненії того прошенія і о приборі царськом на войну против поляков; о Богуновом фортельном до поляков одозві і о шкоді чрез тоє Україні от поляков станулой.

Король польський Ян Казімір о таком Хмельницького зо всею Україною от себе удаленню ся запевне провідавши, жаловал і плакал того сердечне, же полагаючися на заздростних добру людському совітах своїх панов поляков, не укончил з козаками і цілою Україною Малоросійською з приверненнєм прежніх єя прав і вольностей і уконтентованнєм єї желаній чрез трактат войни шестолітной, звлаща когда они многократними апеляціями своїми до єго кролевського величества свою в том являли склонность, і допустил чрез неосторожность і недбальство своїх воєначальников тому рицерському народу козацькому зо всею Малою Росією от себе отдалитися і до іншой держави приклонитися. Для чого в сенаті своєм такіє король з жалостію сердечною вимовил всім вслух слова: «Мосці панове браття, прийшли-сьми за непогамованим гнівом і упором нашим до того, же-сьми утратили Україну, яко златоє яблоко, же-сьмо утратили, яко світ очію нашею, же-сьмо, наконець, утратили і вічне чуждими зостали добрих молодцов козаков браті нашей, за которих оружієм і стражею чрез многіє времена яко за кріпкими мурами до сих часов в тишині і покою зоставали-сьми і прочіїм неприятелем нашим були-сьмо страшними; обачимо ж вперед, що ся нам без них діяти будет, і єжелі боявшіїся нас прежде не повстануть на нас вскорі і не огорнуть отвсюду таковим нас страхом, яковим при козацьких силах от нас пред сим були огорненими». А по вимові таких слов, вскорі чрез нарочного гонця своєго писал королевськоє величество до пресвітлійшого монархи московського, просячи,

аби приняттем Хмельницького і України в свою протекцію не чинил єму обид, чого он, великий государ цар московський (звлаща маючи свої певнії здавна на поляках претенції), не тілько не послухав, але і на войну против поляков начал прибиратися з многим войськом і арматами. По подданню ся Хмельницького в протекцію государю московському і по виконанню присяги в неділь кілько, Богун, брацлавський полковник Хмельницького, змисливши фортельне, же будто щось не ку мислі єго діється, удался потай будто Хмельницького до гетьмана польського, просячи, аби єму з'єднал ласку королевськую і прощеніє, і обіцуючи з большою частю войська козацького зоставати будто ж по-прежнему под властію королевською. Гетьман зась рад тому велце будучи і королевського указу мало о том потребуючи, рушил з войськом значним коронним ку Брацлавлю, аби могл з Богуном і войськом єго латво злучитися і помислне діло управити. Но потом вскорі гетьман оний польський певную получил відомость, іж Богун з войськом своїм не кланятися єму, но битися прибираєт; прето хотячи впередити Богуново на себе наступленіє, зоставил обоз свой польський под Межибожем, а сам влегці конно рушил на Богуна ку Кальникові, где прибувши, получил відомость, іж Богун мало при себі міючи войська, уступил от польського нашествія ку Умані. Гетьман зась заятрений, втропи за Богуном до Умані простуючи, великую в людех тамошних українських починил шкоду, згола нікому не пребачаючи, рубал впень, хто тілько навинулся пред него, яко ж того ж часу й два городки уманського уєзду, Єгупець і Христиновку, дощенту малих і великих, без жадного респекту на самоє світлоє воскресеніє господнє тирансько вибил і вирубал, вшедши до них чрез обману і присягу. По тім і до самої Умані прибувши і, Богуна в ней заставши, значний штурм припустил до міста; но за єдну годину стративши в оном до семи тисяч войська польського, отвернуло зо встидом от Умані і, поворочаючи до обозу своєго к Межибожу, з гніву і ярості своєя мало не всю Брацлавщину зруйновал, огню і мечу предавши.

РОЗДІЛ 7

О приборі царськом до войни на Литву і поляков і о взаємном войську козацьком і московськом; о королевськой кореспонденції до турков і хана і о прихильних к нему оттоль отвітах.

Великий государ цар і великий князь Алексій Михайлович, всея Росії самодержець, з добровольного приклонення ся ку себі Малой Росії і всего войська запорозького,

благополучного дождавши времені, а маючи слушнії причини ку розірванню учиненого по нужді з Владиславом, королем польським, і зо всею короною покою, несумінно на неподлую, но кріпкую і надеждную козацькую в своєм воєнном промислі надіючися помощ, прибирался на зачаттє войни з поляками і Литвою і, приславши до Хмельницького своєго московського конного і пішого войська для отпору полякам двадцять п'ять тисяч, потребовал того, аби і Хмельницький взаєм своєго козацького войська такоє ж число виправовал до обозу єго царського пресвітлого величества, що ся вскорі і виполнило. Король теж польський Ян Казімір при несогласії і внутренней замішанині панов своїх коронних, увидівши холодно повіваючії на себе от Москви і шведов вітри, і як кольвек хотячи вспомогти от крайнего упадку державу свою, корону польськую, вдался в том чрез послов своїх до Порти турецькой і хана кримського, от коїх обоїх прихильнії ку себі одержал респонси; а особливе от хана таковий, же єсли он, король польський, з казни своей заплатить єму тоє все, що доводиться, і єсли на том присягнет, же в жадних оказіях єго хана не оставить, то і он готов будет спольне з войськами коронними воєнной допомогти імпрезі на Хмельницького і на царство Російськоє.

РОЗДІЛ 8

О зачатой щасливе войні московськой з козаками на поляков; о збуренню Литви зо взятим Смоленськом і іними премногими містами і замками; о под'єзді Ганчкофом под войсько московськоє щасливом і о нещасливом Радивілловом поході з войськом єго чрез Москву розгромленом; о утверждениї новой польськой з Кримом ліги зо взаємними присягами на поставлених кондиціях і о уіщенню должного платежу от поляков ханові; о смерті старого і о ізбранії нового хана; о посланцю Хмельницького до нового хана з желанієм о прежнюю приязнь і о неполученії тоя, для купившой ю поляков у Криму; о затмінню солнечном, о освященії церкви в монастирю лубенськом і іних церквей; о кончині Афанасія, патріархи константинопольського; грамота царськая, жалованная кієвлянам.

Єгда же наста вожделінная весна з радостотворними цвітами земними, тогда абіє і Марс московський свой в полях зелених розпростерши хоругви наміреную здавна на поляков войну з приданими в первий раз єй козацькими предписаними силами от Литви зачинает і в діло проізводить, взявши Дорогубуж, Невел, Серпейсько і Полоцьк кріпкий над рікою Двиною, потом і далій розпростершися своїми загонами ку Мстиславлю і Вільню, к Смоленську

зближаеться і всі паси к нему будучії залігает. В тім часі князь Радивілл, гетьман литовський, виправил под войсько московськое для язика значний при семох хорогвах под'езд свой з Ганчкофом, который будто (як твердить Твардовський на листі 123) нігдесь на войсько московськое напавши, п'ять тисяч вибил оного, що на явную походило неправду. За поворотом з Криму Яскольського, посла королевського, прибув з ним і от хана посланець Солиман-ага для утвержденія (по розорваной з Хмельницьким) з короною польскою ліги. Тот теди посланець, іменем ханським без долгой церемонії об'яснивши королеві готовость ханськую до ліги з ним, первіє упоминался от короля плати ханові належной шестисот тисячей золотих монети доброї, а безмал чи не битих талярей, повторе, присяги королевськой і Речі Посполитой на непремінную з собою приязнь і лігу, же ні король на Крим, ані хан на короля нігди воевати не будуть. Чому король рад будучи, обіцял от своеї персони королевськой сам виконати на том присягу, а от Речі Посполитой назначил виконати оную арцибіскупові Гнежненському. Хан зась при таком утвержденії з поляками ліги обов'язался готовим бути з ордою на помоч королеві против его неприятелей, а король за тое ханові щорок поступил давати упоминки і подарунки подлуг давнійших пактов, по которії хан своїх людей присилати повинен до Кам'янця-Подольського. Утвердили при том і тое, же еден без другого жадного покою з своїм неприятелем чинити не міють; і же в тих же пактах в союзі з королем і ханом міли зоставати і королеві помогати Ракочій, князь венгерський, з господарями молтанським і волоським. При отправі зась посла преречоного ханського король виконал присягу, а для одобрання от хана взаемной присяги виправил з тим же посланцем ханським знову Яскольського, пославши чрез него і вищей вспомненую суму, хану заведеную. Але Яскольський (яко свідчить Твардовський на листі 125) в Волощину прибувши і відомость о кончині хана старого получивши, удержался в Волощині і дал о том королеві знати; король, еднак, непремінно приказал ему до Криму їхати і свое посельство кончити, надежен будучи, же і новий хан, принявши от короля посилаемії подарки, не одмовить на вишписаних з старим ханом пунктах, своей з королем заключити і присягою потвердити ліги і приязні, яко ж так ся і стало; іж новоучинений хан у Криму з совітом своїх кримських начальников, чинячи досить королевському желанію, склонился до приязні з королем польським на всіх кондиціях тих, до яких старий хан пристал був і писал о том Калга-султан до короля, упевняючи его всім

тим, о що потребовал он от них. Хан зась новий, удержавши Яскольського в Бахчисараю, сам от'єхал до Стамбула для одобрання корогви і потверження на ханство.

А в Литві от наступлення войськ московських з козацькими великоє настало тогда бідствіє і розореніє. За поворотом теж предписаним з под'єзду от войська московського Ганчкофом, і сам князь Радивілл, гетьман литовський, на добрую ку войні здобившися фантазію, рушил в кільканадцяти тисячах под войсько московськоє ку Орші і Смоленську, але за часу і не видівши сил московських, спужавшися і назад безділъно повернувши, зостал от Москви і козаков у ріки Березини, под Шкловом, нагнан і наголову зо всім войськом поражен, а инії от погибелі спаслися утеком пилявськой утічце подобним, где і сам Радивілл-гетьман замалим не пропал, двох коней позбувши, і з малою часткою недобитого войська до Литви ускробавши. По такой поразці Радивілла-гетьмана зараз Москва назначила государству своєму границю по пречоную ріку Березину, заєхавши з Білою Руссю мал не половину Литви до своей держави і взявши в ней больш двохсот міст і замков, з Смоленськом і Вітебськом, яко Твардовський свідчить на листі 127. Бихов тогда новий здался козакам без шкоди своєя, а старий Бихов не дался тогда Москві і козакам, і под ним забит тогда добрий жолнір козацький Стефан Побoдайло альбо Подобайло, полковник чернігівський, а припроваджен в Чернігов і погребен септеврія 20 в монастирю Іллінськом черніговськом, который послі Батиєвого розоренія по многолітном запустінії своїм старанием і коштом он же Побoдайло і отновил. Того ж літа Іван Золотаренко з козаками Чичирськ вирубал і іспалил; а Гомель з Пропойськом і іними тамошніми городами добровольне і без шкоди своєя здалися козакам; а Шклов зрадливе свободился от Москви в нем на залозі бувшої, вибивши оную нечаянно. В тім времені наступила зима, а Хмельницький совершенно провідавши, же поляки чрез посла своєго Яскольського з новим ханом і із цілим Кримом до новой ліги приходять, виправил і от себе посланця до хана нового, з прошенієм о прежнюю себі приязнь, а не ку полякам. Хан, теди з Стамбула до Криму простуючи, в дорозі получил тоє посольство Хмельницького, а прибувши до Криму, радился о том зо всею старшиною кримською, на том теди в той раді поставлено, іж непремінно бути в союзі новом з поляками, а не в старом з козаками, звлаща гди на тоє як сам хан, так і всі начальники кримськії добре дарами польськими чрез посла їх Яскольського були накуплені. На довод чого пред отпуском з Криму

Яскольського отписал хан новий до короля чрез нарочного гонця своего, ознаймуючи о утвержденном з ним союзі, і же розказал ордам Буджацьким з Куя-беем, а ордам Кримським з Калгою-султаном простовати под Черніховці, где же би і гетьмани польськії з войсками своїми ставали в совокупленіе ордам, предлагал і упоминался.

Того ж 1654 року в среду в пост спасов страшное було слонца затміннє о полдні, так іж цале світлость дневная мраком нощним бисть закрита, і звізди по небесі виділи бяху. А Хмельницький з войськом козацьким і московським єму приданим для осторожності України от поляков стоял тогда обозом под Фастовом, где ніякийсь от царського величества посланий значний персона, прибувши, дал каждому козакові царського жаловання по червоному золотому малому.

Того ж літа на преображеніє господнє преосвященний Сильвестр Косов[8], митрополит кієвський, в монастирю Мгарськом церков святого спаса освятил. Потом в Миргороді і Лохвиці церкви ж божественніє освятивши, повернул до Кієва августа числ послідних.

Того ж року, поворочаючи з царствующого великого града Москви, святійший Афанасій, патріарх константинопольський, преставися і погребен в монастирю Мгарськом лубенськом і нині таможде в нетлінних мощех опочиває на верху землі в церкві каменной святого спаса, в стіні на правой страні не закрито.

Того ж 1654 року от пресвітлійшого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Росії самодержця, по челомбиттю кієвлян видана їм грамота отвориста.

В ней же первіє виражається челомбиттє Богдана Хмельницького-гетьмана зо всім войськом запорозьким і народом малоросійським о утісняемой, іскореняемой і на унію гвалтовне претворяемой во всей Малой Росії благочестивой греко-руської вірі і о всяких лядських гоненіях, поруганіях і злостех, малоросіяном тогда творимих, і о недодержанню лядськом пактов Зборовських і Білоцерковських з Хмельницьким поставлених, і о вщатой после тих пактов лядськой на Малую Росію войні з многим кровопролитієм і благочестивим малоросіяном мучительством. Потом виражається вічний мир великого государя царя Михайла Феодоровича, з королем Владиславом учинений, і преміненіє лядськоє мира оного зо безчестієм і укоризною великому государю московському чрез нікіїх злочинцов поляков, і за короля Яна Казіміра, неучиненнє справедливості з тих злочинцов поляков; для чого і мира нарушеннє статися мусило. К тому виражається прошеніє Хмельниць-

кого, даби принят був зо всею Малою Росією под високую руку его монархи російського іли чрез его ж посредствіє був примирен з поляками на пактах Зборовських; але поляки з королем Яном Казіміром того посредствія не послухали і на іскорененіє в короні своей польськой віри благочестивой весьма повстали, і для того великий государ російський Хмельницького зо всею Малою Росією принял под свою високую руку. Потом виражается пречоное челомбиттє міщан кієвських, по котором они приняті под его ж, монархи, російського руку, з потверженієм давніх королевських прав їх і вольностей без нарушенія...

ЧАСТЬ ДЕСЯТАЯ

РОЗДІЛ 9

О кончині Косова, митрополита кієвського; о блюстительстві Барановичовом престола его, о ізбранії Балабана на митрополію киевськую; о виправі от Хмельницького на Ташлик войська козацького і о болезні его; о кончині Хмельницького і погребі его в Суботові.

Того ж року навесні по воскресенії господнем на седмиці мироносиць з вовторка на середу апріля пятогонадцять преосвященний і богоугодний муж Сильвестр Косов, митрополит кієвський, преставися, преживши на митрополії своей літ десять з лишком от 1647 року по настоящий в нем же преставися 1657 рік. А по кончині его святобливой, поколь ізбран іний митрополит, був ніколикоє время блюстителем в Кієві престола митрополитанського преосвященний Лазар Баранович, іже того ж 1657 року в прошлий пост великий в неділю четвертую ліствичникову в землі Волоськой на архієпископію черніговськую зостал посвящен і пред воскресенієм Христовим приехал в Кієв. Потом того ж року по Косову ізбран на митрополію кієвськую Діонісій Балабан[9]. Того ж 1657 року любо Хмельницький, гетьман войська запорозького, многими прешлими фатигами военними утомленний, сиділ в покою і не давал жадної полякам до войни оказії, однак поляки злобі своей не угамовавшися, самі з шведом в Польщі розправовалися, а в Криму хана напросили і накупили, аби з ордами своїми ішол на Україну воевати Хмельницького; по яком польськом прошенії любо хан сам і не рушал з Криму, однак виправил був на Хмельницького кримськой і білогородськой орди шістдесят тисяч з лишком; але Хмельницький зачасу о том провідавши, виправил зараз против того неприятеля з Богуном, полковником браслав-

ським, і арматами встрічу на Ташлик тридцять тисяч войська своєго козацького, приказавши, аби не допустил того неприятеля до України. Орди зась помененії кримськії і білогородськії о такой готовості і стрічі козацькой провідавши і Ташлика за миль десять не доходячи, назад восвояси ні з чим повернули і большей того літа уже на Україну виходити не посміли. По виправі на Ташлик войська з Богуном і іними полковниками сам Богдан Хмельницький впаде в недуг і ніколикоє в нем преживши время, а не докончивши махини воєнной з поляками розчатой, докончил в Чигирині многотрудного і многопечального житія своєго, зоставивши махину войни своїм наслідникам, гетьманам козацьким, а Україні всей по себі осиротілой немалий жаль. За поворотом зась поменевого войська з Ташлика по успенії пресвятой богородиці при собранії всіх полковников і старшини войська запорозького в Чигирин, прибувши з Кієва блюститель престола митрополитанського поменений преосвященний Лазар Баранович, архієпископ черніговський, взял з великою публікою і церемонією з Чигирина тіло Хмельницького і, перенесши в єго маєтность Суботов, похоронил оноє в церкві каменной, єго ж Хмельницького коштом созданной; при яком похороні були і послове польськії в інтересах цілой корони польськой к нему, Хмельницькому, присланнії, а іменно єнерал Пнемевський з товариством...

РОЗДІЛ 10

О том, для чого Хмельницький не в Чигирині, но в Суботові веліл себе похоронити, і о суботовських єго грунтах чрез що єму досталися; о Чигиринськом і Терехтемировськом уїздах, здавна козакам голдовавших, потом неслушне чрез поляков отнятих; і краткоє, наконець, вспомненнє о войні Хотинськой.

Аще кто любопитствуяй восхотіл би знати, для чого Хмельницький не в Чигирині столечном і предковічном граді козацьком, но в Суботові по кончині своєй веліл себе похоронити, будучи породи шляхетськой руськой, то да відаєт, іж он як за живота своєго не хотіл бути подданим лядським, так і по смерті не желал на общой в Чигирині землі козацькой і уже тогда в подданстві Конецпольського, хорунжого коронного бувшой, но на своєй істой, власною кровію заслужонной землі суботовськой, і в церкві каменной, тщанієм і коштом єго созданной ізволил до дня судного опочивати. Бо Суботов осадил себі Хмельницький на грунтах і землях, кровію і потами воєнними за поспо-

литоє добро корони польськой, в многих воєнних оказіях, и особливе року 1621, яко Твардовський в книзі своєй на листі п'ятом потвержаєт, на морі Чорном по указу короля Жигмунта і сина єго Владислава ложенними. Ібо єгда король Жигмунт за свою обиду от турчина в зрадливом на Церорі альбо Цецорі при єнералу Жолкевськом войська польського і козацького розгромі і поразці станулую хотяй одомстити, з Османом, царем турецьким, чрез сина своєго принц-Владислава і єнерала Ходкевича (о чом зри назаді лист) многодневную под Хотином отправовал щасливе войну; тогда по указу єго ж, Жигмунтовом, і принц-Владиславлем, немній і Хмельницький на Чорном морю з десятьма тисящами войська козацького роботал щасливе, з побідою многих суден турецьких з арматами; і за тую-то вірную службу єго, Хмельницького, пречечоніє грунта і землі суботовськіє були єму перво от короля Жигмунта, потом от сина єго короля Владислава року 1636 на королевстві Польськом по отцю своєм Жигмунту осідшого, були єму вічне наданні і привілеями обоїма королевськими стверджені; которії привілеї при одобранню Суботова одобрал був Чаплинський обманою у Хмельницького, і, наконець, і голови єго стал би іскати; но свою первіє чрез Хмельницького потерял, не доп'явши того, з чого би в большую гріха проказу могл свою лядськую завел душу. Не хотіл альбовім он, Хмельницький, в той чигиринськой землі погребен бути, которая уже тогда (яко вишше ріхом) неслушним і гвалтовним правом з поламаннєм древніх прав войська запорозького одойшла була з-под власті козацькой в державу і подданство пречечоному Конецьпольському і за которую чрез долгоє время бувшая з поляки єго, Хмельницького, война превеликоє і премногоє в обоїх сторонах крові человіческой зділала пролитіє; бо любо і вся по обоїх сторонах ріки Дніпра сущая Малая Росія от древніх і старовічних времен бисть отчизною козацькою, обаче по заздростивом лядськом оною завладінії і свобод єя давніх от'ятії, повіт Чигиринський з Терехтемировським до того (ним Хмельницький зачал войну) времені найбарзій зоставал козацьким прибіжищем і жилищем; яко і Твардовський в книзі своєй, «Война Домова» названной, в часті первой, на листі п'ятом же свідительствует, до держави панов лядських (кромі самого кроля) бинаймні не належачи. Єгда же тоє старожитноє право козацькоє над слушность і совість християнськую чрез поляков премінено і Чигиринський повіт Конецьпольському, хорунжому коронному, по єго заздростливом прошенії і неситном желанії в подданство от короля надано, тогда

Чаплинський (о нем же в початку войни Хмельницького довольно уже написалося), староста от Конецпольського чигиринський, в творенії кривд і обид людем і козакам пребравши міру, коснулся тим же способом і єго, Хмельницького, утиснути і оскорбити, отнявши у него (яко і прежде о том уже написалося) не тілько слободу єго Суботовськую зо всіми грунтами заслужонними, але і самого тюремним четвероодневним между злодіями в'язеннєм і поличков данієм шкаредне обезчестивши, загнал на Запорожжя і до Криму і запалил огнь войни козацькой на поляков...

РОЗДІЛ 12

О ізбранії Виговського на гетьманство по Хмельницьком, і о кореспонденції єго до запорожцов чрез нарочних посланих, з вираженнєм своєй повольності; о посланню їм, запорожцям, денег і отвіт к нему на тоє от їх, запорожцов.

По кончині і знаменитом погребенії в Суботові Богдана Хмельницького, гетьмана войськ запорозьких, єще і послов лядських єнерала Пнемевського з товариством не отправляючи, чиниться между старшиною і черню войська городового запорозького рада о ізбранії на місце Хмельницького нового гетьмана; о котори гонор іж Виговський скрито старался, того ради найбольшей і совіта от него проісходило о постановленню гетьмана, яко ж і власная того на тот час витягала потреба, аби без власного господаря своєго подупадлая не сиротствовала Україна; в котором на гетьманство ізбраннії небезпомощними Виговському тогда були і послове помененнії лядськії, цале духом своїм до отступленія от ліги російськой Виговського надхнувшії, і яко словесними предложеннями, так і листовними предложеннями, так і листовними королевськими упевненнями, в ласці королевськой кріпко єго умоцнивши. Аже при погребенії Хмельницького кілька полковников і полтавського Мартина Пушкаря [10] не було, того ради многоє в ізбранії гетьмана було несогласіє і елекція тая чрез кільканедільноє время проволікаеться, і полковники не булії особним ординанцом в Чигирин на елекцію гетьманськую призиваються; тілько полковник полтавський Пушкар, провідавши зачасу, что многії благоволять ізбрати на гетьманство Виговського, а міючи по нему особную свою антипатію і недоброхотство, не тілько на туює елекцію з Полтави в Чигирин не поєхал, але і листоподавця отправил назад з бранними досадительними Виговському словами, чинячи єго недостойним того гетьманського уряду, а знаючи лучших

і заслужених в войську запорозьком товаришов на тоє достоїнство. Сонм теди з старшини і черні войська запорозького, в Чигирин на елекцію гетьманськую собравшийся, єдно от Виговського скорумпований, другоє пришлою ласкою і респектом єго обнадеженний, узнавши Пушкаря полтавського за противника волі своєй і добру общому, не дожидавшись єго вотов, но своїми єдногласними учинили Виговського гетьманом вотами; который, на тоє гетьманськоє вступивши достоїнство і прислушащіє гонорові гетьманському до рук своїх принявши клейноти, яко войсько городовоє запорозькоє і старшину по учрежденії довольном розпустил в доми їх, так і послов пречених польських з неотмінною субмісією своєю і доброжелательством ку короні польськой отправил честно; а до Січі Запорозькой зараз виправивши нарочних своїх посланников, писал ко запорожцям таковий лист свой:

«Мосці пане атамане кошовий войська низового запорозького зо всім старшим і меншим товариством нам велце зичливіє мосці панове і браття.

На сих часах постигнула нас великая скорб і печаль, когда неублаганная смерть, отнявши от нас і от вас, всего войська запорозького, милого і доброго вождя і гетьмана нашого Богдана Хмельницького, земним застановила нас отдати єго нідрам, що прошлого місяця августа по успенії пресвятой діви богородиці виполнивши, із Чигирина в Суботов перенесши, подлуг єго ж небожчиковського пред кончиною желанія, похоронили-сьмо там в церкві каменной, єго небожчиковським коштом созданной. Аже замедлили-сьмо о той небожчиковськой кончині увідомити вас, браттю нашу, тоє сталося тоє для того, іж по погребенії небожчиковськом зараз так панове старшина єнеральная і полковники, яко і вся чернь войська запорозького, тут при погребенії небожчиковськом бувшая, старалися о постановленії себі нового гетьмана. Якая елекція для їх же самих незгоди і несогласія мусила чрез кільканедільноє время провлектися. Тепер зась божіїм благословеніем і своїм согласним і єдинодушним словом они, панове старшина, і чернь войська запорозького ізбрали і постановили себі за вождя і гетьмана мене, Виговського, вручивши уже мні і клейноти войськовіє, урядові гетьманському належащіє; которіє я над хотініє моє хоча й і принял-ем до рук моїх, однак без волі і консенсу вас, братті нашой всего войська низового запорозького, цале утверждатися на том гетьманськом уряді не хощу; бо яко ви, войсько низовоє запорозькоє, єсте-сьте корень і утвержденіє честі і віковпомной слави прочіїм войськам городовим україно-малоросій-

ським, істой братії своєй, так і власть ваша во ізбранії і постановленії себі гетьмана нехай первенствует і силу імієт. Вольно вам, братті нашой, мене от того уряду отмінити, а іного по своєму хотенію на тоє достоїнство усмотріти і утвердити; гди ж яко антицесор мой славной пам'яті Богдан Хмельницький, що кольвек чинил в случаях за єго уряду бувших, то все чинил за відомом і порадою вас, братті своєй всего войська низового запорозького, так і я, єсли непремінно на своєм нинішнем уряді зостану, тим же єго, антицесора моєго, путем, не упосліждаючи честі і сили вашой войська запорозького, ходити і волі вашой согласовати буду. І єсли ваша братті нашой єдиногласная воля непремінно мні позволить на сем гетьманськом зоставати уряді, то при залеценню вам низького уклону моєго прошу велце вашмостей мосці панства, аби-сьте і ку мні такую свою братерськую заховали приязнь, любов і усердіє, яковую іміли-сьте ку антицесору моєму, пану Богдану Хмельницькому, і в чом позовет случай воєнний, аби-сьте на защит і оборону отчизни своєя Малоросійськія мужественними і великодушними вспомогали мя силами своїми; який труд ваш єсли не от мене, то, певне, от бога і от матки вашой Малой Росії наградитися вам может. Подлуг легації небожчиковськой пана Хмельницького на поминаніє души єго в церкві тамошной січовой в серцях ваших братерських посилаєм вашмостем мосці панству чрез сих нарочних наших дві тисячі талярей битих, а третюю з власной шкатули нашой; що вашмость мосці панство вдячне ізвольте приняти і себі розділити, уконтентовавши слушне і служителей тамошніх церковних і приказавши їм цілорочніє сорокоустніє за душу небожчиковськую і за наше спасеніє отправовати моленія. Що все предложивши і о скорий на тоє ко нам отвіт упросивши, зичим упреймим серцем вашмостем мосці панству милой братті нашой доброго от пана бога здоров'я і щасливого на многіє літа во всем узнавати повоження.

З Чигирина септеврія 16, 1657.

Іоанн Виговський, новоізбранний єго царського пресвітлого величества войська запорозького і всея Малія по боїх сторонах Дніпра сущея Росії гетьман».

На тот лист Виговський таковий от запорожцов з Січі учинен респонс:

«Ясневельможний обоїх сторон Дніпра малоросійський і всего войська запорозького новоізбранний гетьмане Виговський, нам велце милосцівий пане брате і ласкавий благодітелю.

Дві увідомлення скорбноє і радостноє в листі вашом панськом до нас, низового война запорозького, чрез нарочних посланих присланном, одобрали-сьмо, з которих первоє, любо назбит серця наша печалію наполнило і отяготило, же чрез неухронную смерть декретом бога вишняго жизнію человіческою владущого, лишили-сьмося гетьмана своєго, доброго вождя і тщаливого отчизни нашой от неприятелей оборонці пана Богдана Хмельницького, которому по многих здешних земних подвигах і трудах, да подаст господь бог на лоні Авраамлі в райських селеніях вічноє успокоєніє, упрейме зичим. Однак другоє, вашой панськой мосці на тот гетьманський уряд ізбраніє нас отчасти увеселило і печалі настоящой уменшило; гди осиротілая отчизна наша нового вас себі господаря получивши, может за вашим предводительством певна бути обороии своєї от козней і навітов неприятельських. Тілько ж тоє ізбраніє і елекція ваша не повинна була без волі і совіту нашого всего войська низового запорозького чрез браттю нашу панов старшину єнеральную, полковников і войська городового українського зачинатися і вершитися; поневаж і небожчик Богдан Хмельницький не в Чигирині, але на кошу нашом Січовом, не от городового, но от нас, низового войська запорозького начало своєго приял гетьманства і при нашом суккурсу, паче же при всесильной божественной помощі, первіє, первого своєй войни літа, получил щасливе над неприятелем вікторії; а поневаж уже совершилася, то і ми для посполитого добра отчизни нашої Малоросійской оної елекції нарушати і розоряти не хощем, приписуючи тоє премудрому смотренію божію, звлаща єгда подлуг прислов'я, голос людський голос буває божий, согласуєм голосу і волі лядськой братті нашой малоросійськой, на тоє гетьманськоє достоїнство вашмості мосці пана ізбравшой і постановившой. Але слишачи в листі вашом панськом, до нас тепер писанном, таковий обіт і асекурацію, же на том гетьманськом уряді зостаючи, міеш путем антицесора своєго славной пам'яті Богдана Хмельницького ходити, нас же, войсько низовоє запорозькоє, в ласці своєй ховати і жадних новинок і затівов без волі і ради нашой войськовой, звлаща єсли би тоє ішло о общоє отчизни нашой добро іли упадок, не вщинати. Що єсли самим вашмость мосці пан виполнятимеш скутком, то і от нас, всего войська низового запорозького, можеш бути певен упреймої ку себі приязні і зичливості і во всіх желаніях своїх неотмовних ефектов і войськових посилков. Тілько ж заходить нас в тих ваших панських асекураціях і облігах ніякаясь вонтпливость, же по кончині небожчика

пана Хмельницького писал вашмость мосці пан от себе єдного (яко з певного донесення увідомили-сьмося) до найяснійшой Яновой Казіміровой королевой польськой, іщучи себі у неї ласки і ходотайства до королевського величества і хотячи подобно от високой держави і сильной протекції пресвітлійшого і самодержавнійшого Алексія Михайловича, монархи нашого всеросійського отторгнутися, і по-прежнему до корони польськой отчизну нашу Малоросійськую, премногою братті нашой кровію, военним оружієм за предводительством покойного гетьмана нашого Богдана Хмельницького отсікшуюся і свободившуюся, присвоїти і подклонити. Що єжелі так учинити мієте непремінно, то відайте зачасу, іж ми, войсько низовоє запорозькоє, в том волі вашой послідовати не будем і титулу ізмінничеського на славноє ім'я наше наволікати не хощем. Да і сам вашмость мосці пан ізволь тілько розсмотріти і совершенно уважити, под которим монархою лучшого себі вперед можем надіятися пожитія? Чи под єдиновірним православним государем царем московським, которого єще ні в чем не оскорбили? Чили под іновірною, римськой отступничеськой религії і заблужденія сущею короною польською, от нас зіло роздраженною і оскорбленною, мієм без вонтпливості свої пришлого благополучія опреділяти і записовати терміни. Товариство наше низовоє охотницькоє, на службі його монаршой военной в Литві і в Інфлянтах бувшоє і оттоль до Січі повернувшоє, великою от великоросіянов себі явленною хвалиться ласкою і любовію, якої ми і вперед от них, а барзій от добронравного і благосердного отця і добродія нашого, його царського пресвітлого величества, чаєм і несумінно надіємся, готові будучи і самі за його превисокую монаршую честь і православноє государство против всякого неприятеля його зостановлятися і здоров'я нашого не щадіти. Єжелі теди ваша мость мосці пан усмотріл, що з сторони його величества ку себі і ку отчизні нашой неполезноє, то можеш без преміненія своєй вірності чрез послов своїх о тоє к його пресвітлому величеству зо всім войськом запорозьким і народом малоросійським супліковати і просити, і надіємся же не тілько в великом, но і в найменшом желанії і прошенії вашом його царськоє пресвітлоє величество благодати своєя монаршія отректи не ізволить; але уважаючи тоє, же і от нас всего войська запорозького кріпка і іздавна вожделінная його богохранимой православной державі от врагов креста господня турков і татаров, станула защита і охорона; і не возможет уже отселі тот общий неприятель християнський своїми многочисленними силами в його царськую державу

(як пред сим бувало) безпечне вкрочати і своїх бісурманських под самою столицею корогви розвивати. Що все уваживши і розсмотрівши, ізволь вашмость мосці пан подлуг своеи листовной к нам писанной ассекурації путем Хмельницького ходити, вірності своеи его царському пресвітлому величеству не отміняти, а при помощі всесильной божественной, спольне з его монаршими силами, противу неприятелей своїх поляков за древніе вольності наші зостановлятися і іго їх от отчизни нашой Малоросійськой навіки отсікти. А если би іначей було, то певені і так уже много лядськими нападаньми поврежденную отчизну Малоросійську привел би вашмость мосці пан до остатнего знищенія і розоренія, чого не зичим, а зичим при сем упрейме вашой вельможності доброго от господа бога здоров'я, і благофортунного в добрих і отчизні полезних замислах ваших повоження. Дякуем теж при сем велце вашой вельможності за гостинець грошевий, которим нас по ласці своеи обослати ізволил еси, і отслуговати тое по силі нашой декларуем і облігуемся. З Січі септеврія 25, року 1657.

Павел Гомон, атаман кошовий, зо всім старшим і меншим товариством войська его царського пресвітлого величества низового запорозького».

Василь
ГРИГОРОВИЧ-БАРСЬКИЙ

СТРАНСТВОВАНІЯ

(Уривки)

КОШИЦІ

...Сего ради, бога на помощ призвавши, ідохом спішно з вишше пом'янутим священиком і возшедши на верх тоя гори, на нем же польськая убо кончаеться, венгерськая же начинаеться границя. Тамо опочивши мало, видіхом облаки сице низько ходящії, які і главам нашим касахуся. Таможде недалече отстоящую видіхом найвисочайшую гору з многими снігами, їм же би і неприлично було бути тогда в літноє время, но понеже висока єсть зіло, того ради всегда на ней хлади обрітаються. Повіствоваху же нам мнозі, яко тамо снізи многолітні суть в вертапах криющіїся, сніг бо ветхий лежить до нового, тойжде до второго і паки третій до іного, і тако нікогда же до конця ізчезнути не могуть. Ми же, видівши таковоє разнство стихій і божію сіє смотрінію восписавши, пойдохом оттуду долу обонь полгори Бескида[1] і снійдох невредимі на землю венгерськую. Богу тогда смиривщу к нікоєму властелину всякоє розбойническькоє зло. По сем розлучихомся з оним священиком, провождающим нас, і путшествовахом паки самі чрез міста, в которих народ кроткоє і тісноє одіяніє імат, і язик удивительний, єго же ми не могохом розуміти отнюд. Прешедши убо дня того три милі, доспіхом к весі, нарицаємой Грушев. Тамо єдва возмогохом упроситися на нощеваніє в дом, понеже ниже они нашего, ниже ми їх возмогохом розпознати нарічія, точію помаяніем рук. Заутра же возставши і прешедши милю єдину, прийдохом до містечка, єже нарицается Гуменноє. Тамо замедліхом полтора дня і оттуду в суботу по полудні ідохом дві милі чрез весі Страськоє і Грушев і угощеваша нас в тих страннолюбивії человіці, і нощевахом в Грушеві. Заутра же, в неділю, шествующим на путі і удалившися мало от сопутников своїх ради нужди тілесной, соблудих от путі правого, достизающи їх, і по невіжеству розлучихся і пойдох путем іним, і прейдох сам милю єдину, і достигох до весі,

нарицаемой Пархові́яни, і в ней обнощевах. Заутра же зіло рано возставши, шествовах три милі і прейдох весі Бачко, Клечанов і Бідовці, і тамо єдва злучихся з моїми сопутниками, і прешедши совокупно дві милі, прийдохом к граду, в всей Унгарії прослутому і знаменитому, котори́й общим венгерським язиком іменуется Кошиці[2], латински же Caszovia іли Кашовія. Сей град ліпотен єсть і кріпок, кріпок того ради, яко зіло твердую іміяше стражу: єще бо точію нам к первим града вратам пришедшим, абіє вопросиша нас стражіє: «Кто? Откуду? Зачим?» Ми же небоязненно отвіщахом: «Путниці єсь ми от польських стран грядущії к преславному граду Риму». Они же требоваху от нас свідительства, сієсть патентов. Ми же аще і дадохом, обаче єще не попустиша нам внійти, но повеліша ждати, донеліже покажет властелину града і повратиться от него. І бисть тако. Таже возвратившися і отдавши коємуждо своя патенти, повеліша нам іти внутр. Ми же, прешедши стражу первую, видіхом ліпоту єго внішную, грядущи чрез мост, на мурованих столпах стоящ, і видящи под ним в глубоком і широком рві окрест града текущую воду. Таже ідохом чрез вторую стражу, в вратах каменнозданних стоящую. Прешедши же невозбранно, видіхом вторий ров широк і глубок, такожде воду в себі імущій, но огражден каменієм сюду і сюду. Таже паки прейдохом третію стражу, такожде в вратах каменних стоящую, посліди же і в третіх вратіх четвертую пройдохом стражу. Тоже вні йдохом внутр самого града уже темному вечеру бувшу, і прийдохом к нікоєму скудельнику в дом, добронравну і страннолюбну человіку, і в него нощевахом і гостихом полтора дня, просяще милостині по граду, аще і не без срама бисть нам сіє новоє художество. Ліпота же внутрняя града сего бисть сія: І. Каменні суть всі доми, єдині верху других стоящії красні, білі, чисті, от них же многі суть з желізними гратами на окнах, ніції же і з желізними дверми, і отвні красками упещренні. 2. Вода посреді града течет потоком узким каменнозданним, обаче бистрим, і ізмивает всякую нечистоту, от смрадних і сокровенних міст ісходящую і коєгождо дому ізвергаємую. 3. Кійждо дом і подворіє імат свой кладязь, от камені сочиненний, і всяк от своєго почерпает ізобильно і ні от кого же требует води. 4. Костели і кляштори тамо аще і немногі, обаче суть ізрядні отвні і отвнутр строєнієм і столпи іли звонниці, при коємждо храмі стоящії, такожде ліпотні, найпаче же костел Фарський, аки би у русов нарицаємая первоначальная іли соборная церков красотою своєю і іждивенієм вся превосходить, от самого бо січенного со-

ставлен каменія зіло іскусним художеством, такожде і вежа єго іли звонниця. 5. Улиці чисті ниже мало блата імущії, каменієм бо суть помощенні нарочно косо, да в время дождевно омиваються і да істекаєт от них вода в предписанний каменний поток чрез град текущий. 6. Конець і глава всім красотам тамо обрітаєтся столп каменний года 1724 новосозданний зіло іскусним художеством і розположенієм на три угли, посреді града стоящ, на нем же ангели на облаціх сидящії по краях углов от низу даже до верха ізображенні. Верху же оного столпа от тогожде каменя пресвятая діва богородиця хитростні і ліпотні ізсіченна, дванадесять златих звізд окрест глави своєї імущая, з смиренним і умиленним лицем право на ногах стоящая... Низу же окрест оного столпа суть степені каменнозданнії, на них же ніції латинськії святії от камені такожде ізсіченні стоять. Таже при самой землі окрест основанія суть хори іли ганки, імущії баляси, такожде от каменя ізсіченні, на них же суть окрест стоящії ліхтарні, которії зажигаються в первий час нощі. Суть же тамо ізбраннії от колегії студенти іли ученики сладкогласні, іже утро восходящу слонцю і в вечер паки заходящу поють пісні красні нарочно сложенні, которії і аз слишах і насладихся до зіла. Оттуду ізийдохом в среду пополудні іними градськими врати і видіхом страж тверду, яко же і в предреченних. І оходящи окрест града на путь наш, видіхом жестокую казнь злі творящим, сієсть рук, і ног, і глав человіческих множество по вісальницях і палях і на гаках желізних висящих, ветхих же і нових, яко єдва от смрада возмогохом преминути і от ужаса сердечного. Розлучися же тамо от нас сопутник наш поп Стефан, іже з нами совокупно ізийде от Львова, стидяшеся-бо з нами в дружбі бути, понеже милостині просихом, і он убо з послушником своїм іним путем отиде. Аз же з другом моїм Іустином Ленницьким, іним простшим, яко же нас наставиша іскуснії люде, і прешедши єдину милю, доспіхом к весі, іменуємой Ганиська; тамо у начальствующого дадоша нам милостиню малу, пива же довольно в сосуд, і нощевахом у винника єго. Заутра же, в четверток, на вознесеніє господа нашего Ісуса Христа, бихом в костелі на службі римськой, ібо далече отстояше церков наша. Посліди же бихом у плебана, сієсть у латинського мирського попа, і принявши от него милостиню малу, ідохом дві милі чрез Нагидов, в которой єдині кальвини обитаху, точію первоначальний господин латин з Кошиць доспіхом к весі, нарицаємой Гарадна, яже іміяще в себі отчасти кальвинов, отчасти же папістанов. Тамо ми нощевахом у нікоєго чело-

віка блага, руськую содеращого віру. Но відомо да будет, яко по всей венгерськой землі аще і различних вір обрітаються людіє обаче всі суть страннолюбиві...

ВІДЕНЬ

...Прийдохом же до міста іли града, іже нарицаєтся Прук, от него же уже начинаєтся земля німечеськая, венгерськая же окончеваєтся. Тамо не точію возбраниша входити в град, но і на предградії нікто же на нощ прият нас в дом свой. Тамо нощевахом на улиці з купцями, тогда тамо пришедшими з оливою. Оттуду заутра, в неділю, по вислуханню служби божой, обрітши і священика, з нами вкупі грядущого, ідохом дві милі малих і прийдохом к нікоєй весі прекрасной; зіло бо подобиться предреченному граду Кошицям, точію неограждена єсть. Тамо бихом у рихтора, сієсть у судії, іже видівши наші патента, повелі, дати нам шпиталь, сієсть гостиницю, ідіже ми пришедше, купихом себі ястія і питія (понеже тогда запуст бисть пред Петровим постом) і учреждахомся з веселієм, просяще господа, да сохранить нас от оскверненія м'яс, масла, сира і прочіїх чрез все постноє время, понеже уже оттуду весь путь наш чрез німецькую страну іміяше бути, і удоволившеся, спахом довольно на сламі. Заутра же, в понеділок, яко близ полудня ідохом оттуду дві милі зіло маліє, яко полмилі доброй, к славному граду, нарицаємому Відень, ідіже цесарськая столиця єсть. Тамо аще і мнозі ідущих нас устрашаху сим: яко не точію не пущені будете в град, но і в темницю всажденні будете, ібо не точію мирських, но і духовних жестоко ізтязають і воістину всує будет труд ваш, єго же подя́сте, ібо і глаголати ничтоже пред ними возможно. Ми же нічто же сумнящеся о сем, ідохом дерзновенно, призвавши бога на помощ і великого угодника єго святителя Николая, к нему же наше бисть і шествованіє. Помянухом-бо (аще грішні єсьми) оніє словеса: «Єгда будете веденні пред царі і владики, не прежде поучайте, что імате отвіщевате, дасться-бо вам в той час, что возглаголете» і прочая. Недалече же к граду приходящіє, видіхом сад цесарський, аки нікий замок прекрасний, твердо і ліпо каменієм огражденний, єму же почудившеся довольно, ідохом к Відню. Єгда же прийдохом к вратам первим, еще не к граду, но к преградію нележащим, тамо отнюд би нас не пустиша, ібо нікого же повелінно пустити, найпаче же от стран польських, понеже нікий путник от Польщі, недавно пред нами пришедий, многа

зла сотворий, того ради злий добрим пакость соділа; но богу нас снабдіваюнщу, молитвами угодника єго святителя Николая, како нам добрі устроїся. Єгда бо стражіє начаша возбраняти нам входити в град і претити всячеськи, ми уже наміреніє іміхом воспять возвратитися, не уміхом-бо їм ничтоже глаголати, ниже оправдитися, ібо ні ми оних, ні они нашего розуміхом язика. Но се по случаю божію ідоша в град от реграції студенти віденськіє, іже іскусно латинським і німечеським діалектом глаголати розуміша, молихом же оних, да наша латинськіє отвіти німечеськи істолкують; іже єгда сотвориша, абіє повеліша нам показати патента начальнику во вратех, іже єгда прочте і видів я новіє і достовірніє, еще же к тому і недавно число в них написанноє, ят нам віру і подписа руку свою, да пропустять нас чрез предградіє. Ідохом же сміло, нікомуже нас вопрощающу, іли воспящающу чрез предградіє долгоє і широкоє окрест града обстоящоє. Тамо видіхом доми, всі от первого даже до послідпего ліпотним і іскусним составленні іждивеніем, найпаче же дом зіло красен і велик, імущ позлащеннія верхи: сія бяху внішнії полати цесарськії. Єгда узріхом почудихомся немало і уже розуміхом самий то бути град, то соблудихом в мнінії. Єгда-бо прейдохом предградіє, узріхом град, яко два поприща от предградія отстоящ. Єго же внішная точію красота услади наша зіниці і серця. Видіхом-бо прекрасніє костели, вежі, доми і много поверху злата блещащагося. Видіхом же і стражниці около втрат градських на валах стоящія і позлащеннія по міді верхи імущіє. Прейдохом же мост каменний велик, под него же течет вода, тоже прийдохом к єдиним вратам градським. Тамо аще і видіша, і чтоша наші патента, обаче входа жестоко возбраняху, заповідь бо велику іміяху, да нікого же пустять, повеліша убо нам, да ідем на другую страну к вторим града вратам. Ми же ідохом соболізнующе суєтному труду нашему і просяще господа о помощ і святителя Христова Николая, невозможно-бо отнюд би було прейти к Риму іли к Бару, ібо от многих слишахом, яко неімущих віденського патента беруть на галери, сієсть на вічную в узах роботу, ідіже от тяжестного труда і повседневной роботи безвремени жизнь свою скончевають. Єгда же прийдохом к іним вратам, і тамо подобні нам отрекоша і повеліша нам іти к іним вратам. Ми же ідохом возвергше на господа печаль нашу, но і тамо отвіт таковий же восприяхом. Хотіша-бо еще нас отослати к іним вратам, обаче милосердний бог промишляяй о нас, да не всує труд наш будет, милостив бо єсть і істинен всем призивающи ім'я єго. І се нікий человік

знаменит ідет от града, іже зная добрі нужду путничеськую і видя нас, не могущих доступити к граду, совітова стражником ласкательні, да єдин от нас з стражею взявши патента ідет к нунціушу, сієсть архієпископу, от самого папи поставленному. І бисть тако, ідіже і совратися воскорі і прият отвіт, да утро приходить о десятой годині. Ідохом же на предградіє і купихом хліба і снідохом по укруху, тоже ідохом, ідіже продають вино, і купи нам Іустин Ленницький, бисть тогда день патрона его, і привітствовахом его, таже молихом, да пустить кто нас на нощ, но ні от кого же получихом милості. Ідохом же на брег ріки Дунаю, тамо бо помежду доми течаще, і хотіхом нощевати в човні празном, но і оттуду хотіша ізгнати нас, ми же патента дадохом в свідительство, яко ні в чем жадного не іміем подзору, они же єдва сизволиша, і то вопрошаху нас, не імали з собою нікоя жени блудниці іли огня, і не курим ли люльки і прочая. Аще бо і не могохом розглагольствовати німечеським язиком, обаче єдин от них уміяше помолдованську, сієсть по-волоську, аз же розуміх вся, что глаголаше, і тако єдва з нуждею пренощевахом тамо. Заутра же, в вовторок, отобравши патента, ідохом к тімжде вратам града. Отіде паки от нас священик з нікіїм стражником в град к нунціушу, ми же ожидахом при вратех сидяще. Таже сврати ся яко в полуденноє время і принесе патента от нунціуша і от біскупа італіанського і абіє всі невозбранно пойдохом в град. Прешедше же первую і вторую каменную башню, ідохом чрез мост широк і глубок, каменіем сюду і сюду огражден, і прийдохом ко вратом, от камене ліпо і кріпко составленним, імущим на себі написаніє златоє. Таже внійдохом і в самий град, аки в прекрасний рай. Тамо бо камениці чинно стоять зіло ізрядні і ліпотні, под коєюждо ліхтарня висить на железі повішена. Тамо бихом в костелі цесарськом святого Стефана і видіхом чудотворную ікону пресвятия владичиці нашей богородиці, стоящую на великом олтарі в златокованном кіоті, такожде і столпи на олтарех начальнійших марморовіє зіло великіє, такожде і орган ізряден, і ність, іже би не було чудесно. Оттуду ізшедше, ходихом по граду з нікіїм тамошнім жителем і видіхом удивительні многа устрояющаяся. Видіхом при томжде костелі ізрядну превисоку вежу, от самого каменя составленну, ниже мало на себі імущую древа, обаче тако хитростно і ліпотно січенно, яко і от древа тако не может бути; в висоту же імат яко п'ятдесять сажень, в широту же шесть іли седм. Таже видіхом столп каменний, єще больший і краснійший, нежелі в Кошицях, посреді града стоящ. Такожде видіхом істоч-

ники іли фонтани, от камене ліпо составлені, от них же на многі часті істекает вода. Такожде видіхом комори, чинно стоящіє, і что в которой продается, висить над коеюждо коморою абрись тоя вещі ізображенний. Тамо всяк дом кладязь особний іміет, в коемждо же кладязі смок, ім же воду тягнуть; суть же ініє явні, інії же потаємні і за стіною стоящії, точію чрез стіну єгда кто восхощет тягнет воду. Сія ми видівше, чудихомся много. Таже ідохом на нощ к гостиниці, ідіже пелгримам всегда на три дні з ястієм і питієм місто дается. Тамо іміхом чрез три дні кійждо от нас свой одр з возглавієм долгим, сламою напханним, ідіже єсть таков обичай: в полудні дають потраву єдину, обаче довольно, но нікогда же посную, в вечер же дають по укруху хліба і по мірной чаші вина; аще убо і ядоша ініє тогда сошедшеся путниці представляємоє, но ми нікакоже, точію хліб і вино в вечер взимахом (бисть бо святий в нас тогда Петров пост), і тим, єже бог даяше, довольні бихом. Заутра же, в среду, сидіхом в дому і писахом путники. В четверток же, понеже празник бяше велик у німцов, прибисть же на тот час і сам цесар в град, і бисть процесія великая зіло, в ней же ідоша цехов 48, кійждо в разном одіянії і кійждо з своєю хоругвою; посліди же ідоша закони, їх же числом бі єдинадесять, з свіщами, і образи, і всякими различними утварми, і обхождаху всі стогни града; посліди же возвратишася в соборную церков святого Стефана, от нея же ізийдоша (сієсть в начальний костел). І видіхом, єгда вхождаше і ісхождаше цесар многими єму предидущими первіє воїни з острим оружієм, таже предходящими і спослідствующими єму сенаторами. Бисть же сенаторов числом 80, всі же ізбраннії яко єдин і невозможно бисть отнюд между іми самого цесаря познати, ібо і он в такомжде одіянії бисть, точію оттуду познатися может, яко бистровиден і меток, возраста же малого. Оттуду в п'яток пред полуднем ізийдохом і, прешедше яко полмилі, сидіхом полгодини под покровом, ідіже ділают плинфи. Бисть-бо тогда дождевноє ліяніє і не могохом гді інді сокритися, понеже далече отстояще весь, і ожидахом донеліже престанет...

ОПИСАНІЄ ВЕЛИКОГО ГРАДА НЕАПОЛЯ

Входящу ми в предградіє Неаполя, видіх три істочники водніє, зіло іскусним січенієм от мрамора біла созданіє, єдин по єдиному недалече отстоящіє, различная лиця в себі імущіє ізображенна: первий істочник стоїть при путі

в стіні каменной, досками мраморними гладці устроений, імущ на себі подпись, чиїм попеченієм і пінязьми і когда устроїся; вторія два посреді путі стоять, но не вкупі, єдин по другому приходящи к граду, і тіє суть іскуснійшого зданія, понеже вгору воду іспущають і низу на четири страни от различних ізображеній. Тамо предградієм ідущи, вся ліпота Неаполя зриться, аки на длані, і все розположеніє і строеніє костелов і палат, понеже стоїть под горами і между горами великими, на равном і веселом місті. Предградіє же красноє єсть, імущоє всі доми каменніє, великіє і високіє, іскусного строенія. Прешедшу же ми оноє, приближихся к ограді каменной високой, яже обиде окрест града, і се врата високіє і широкіє, от мрамора різаного ліпо і кріпко устроенніє, з столпи толстими, гладці січеними. Бисть же тогда августа 14 число, єгда приспіх аз к Неаполю, і бисть вечер, уже по захожденії слонца, єгда внійдох в врата градськіє. Тогда вшедши внутр, узріх мимоходяще многоє множество народу от благородних і знаменитих мужей і жен, яздящих по граду позлащенними і гордими колесницями, других же прохождающихся сімо і овамо, прочіїх же различніє вещі продающих, і толь многоє множество народу, яко єдва розминутися могох. Не созирах же тогда боліє ничтоже, бі бо уже час вечера темна і ускорях зіло к гостинниці, далече бо отстояще, єдва не на другой страні града, к тому же єще прежде слишах, яко честно тамо приймують пелгримов, ідох же спішно яко час єдин, предводящу мя єдину мужу, таже достигох яко по первой годині в нощ к госпиталю de s. Trinita, то есть к гостиниці святой тройці, ідіже бисть уже по вечері, і отведоша путников в ложниці їх. Пришедшу же ми тамо, удивишася укосненному і необичному моєму пришествію. Обрітох же аз тамо от благородних і багатих мужей і жен ніколико, не вім чесо ради, посіщенія, іли созиранія діля пришедших. Тії мя прияху з любовію і посаждаху мя в самой гостиниці на сідалищі чесном, самі предстояще ми; аз же не терпіх сидіти пред толь великими лицями, тії же нуждою і насиліем сотвориша мя сидіти, самі предстояще і повелівающе мні ожидати, донеліже принесуть трапезу. Призирахужеся мні в лице, потом омоченноє, і покивающе глазами, соболізноваху труду моєму. Вопрошаху же мя, но не вім о чесом, не знаях-бо їх нарічія; посліди же, чрез толмача, в латинськом язику отвітствовах їм на нікія вопроси. Прийде же тогда тамо священик, начальствуяй і управляяй пелгримськіє діла, той розглагольствовал з мною латинським діалектом і вопроси мя, откуда єсьм і камо іду і повелі мні

показати свої патенти; аж же открих єму всі, єже іміх, наченши от страни польськой даже дозді, і удивляшеся толику множеству, і прочет точію єдин іли два і всім віру ят і подписа свой знак, і сокрих я. Таже представиша ми вечерю, аще і вкратці, но чесну: бяше же єдина снідь варена, вторая печена і третоє овощіє лозноє і сосуд доволен вина. То вся донеліже потребих, служаху мні предстоящіє оніє предреченніє благородніє мужіє же і жени, ово порізующе яству, ово же наливающе вино в чашу і подающе ми в руці. Таже по вечері єдин приставник тамошній поведе мя горі по степенем в иніє палати к прочіїм пелгримом, ідіже даде ми ложе, посланноє честно і чисто, і отиде, заключивши двері. Аз же спах тогда без пам'яті, утружден сій до зіла. Заутра же, возставши, ходих по костелах і по граді, розсмотрінія ради, в вечер же паки к той же гостиниці прийдох вкупі з прочіїми пелгримами, і паки созираше священик от всіх патентов і знак коємуждо даяше. Чин же таков бисть і всегда єсть: по созиранії патентов, всі путниці ідуть в костел, іже тамо внутр двора єсть, і творять установленную свою мольбу, таже тім часом ізчисляють, колико суть персон і по толику представляють трапезу; по окончанії же оной мольби, всему сущу готову, сідають по обою страну трапези, гді кто ізволить, іли на початку, іли посреді, іли на концю; се же того ради, яко яства єдина і єдинака часть всім, разві аще кто будет духовная особа, тогда тих особні приймують. Сидшим же при трапезі, встають разом всі на ноги і благословить священик яству вкратці, таже паки возлегають і ядуть кійждо пред собою. Три же яди обикоша даяти: іли масніє, іли посніє, якоже требует время: єгда бо в м'ясопусти, подають вареніє от зерна, м'ясо вареноє і м'ясо печеноє і плоди грозднієє; єгда же в п'яток і суботу, іли в інь пост, тогда вареніє от зерна, іли оградини, з єлеєм, таже дві яйця на всякого і часть сира прекрасного пармазинського і от лозних плодов, аще вліті; аще же в зимі, то от іних; аще ж великий пост, то вся з єлеєм, да всегда же букаль вина ізобилен і вода в другом меншом сосуді і чаша пред всяким. Ядущим же пелгримам предстоять много от духовних особ і от мирських знаменитих і благородних мужей: такожде іже (якоже слишах) добровольні смиряюще себі в пам'ять Христову, приходять тамо на всяк вечер і служать, понеже всегда странніє єдині по других обрітаються, іли от Риму к Бару шествующії, іли от Бару к Риму; служать же, якоже предрекох о себі, ова розрізующе ядь, ово вино вливающе в чашу і подающе в руці, ово собирающе празніє сосуди. От вечері же возставши, паки ідуть

и церков і молитву діють; таже ведуть їх в ложниці і дають всякому єдинакий одр біл і чист, услан м'якою постелею, і заключають їх внутр тамо, заутра же рано іспущають, да ідет всяк і творить потребу свою. Тогда аз, по вторОм пренощеванії, паки ходих з прочіїми пелгримами по граді і видіх строєніє прекрасних палат і благородних мужей привітствія і бесіди слишах, зданій, істочников, различних ремесников і премудрих мастеров і інїє различніє вещі, о них же посліди ясніє скажу. Паки третього вечера з іними путниками ідох в туюжде гостиницю і єдиначе прият бих з всяким удовлетвореніем. Гостиницю оную тамо іменують, по їх нарічію, госпітале, се же от угощенія странних, понеже гостя зовуть госпіте, сего ради наречеся і госпітале, сієсть гостиниця dis S. Trinita, сієсть пресвятой Тройці, понеже храм Тройці імат в себі. Отстоїть от торжища далече, строєн на четири страни, аки нікій монастир, палати окрест імат, внутр строєніє високо, єдині на других, посреді же подворія пляц наг, пространен, каменіем насажден; врата імат великіє, єдині токмо, іми же входять і ісходять, і студенець, от камене зданій, питія ради, здраву воду содержащ. Ошуюю входа вратного єсть апотека, в ней же врач живет з всякими цільбами, яко да аще кому случиться впасти в болізнь, абіє врачують єго без всякой мзди. В ложницях же чинно одри устроєніє, по обою страну, єдин по другому стоящіє, скованніє от желіза і мосінзу упещренніє, верху же постелі м'які і білі, з ковдрами ліпотними і теплими, світло же чрез всю нощ горить для всякой потреби; таможде низу єсть дом, ідіже яству варять, странних ради путешественников. О ліпоті же великого града Неаполя по достоянію ізрещи не могу, понеже малі тамо пребих дні і не могох внутр нея єго іспитати красоти, не знаях-бо язика їх; к тому же ускорях к Риму, хотя вишшеписанного сопутника своєго. Іустина іли постигнути, іли обрісти в Римі. Не токмо же внутр, но і вні єго, не розсмотріх совершенно, понеже величества ради єго не могох весь преходити і презріти, но єже і в малі великую єго видіх ліпоту внішную, сего ради вкратці із'являю. Той град Неаполь не токмо в всей Італії, но і в Греції, і Франції, і Гішпанії, і в всіх іних странах єсть славен величеством, ветхостію і містом, кріпостію, строєніем, багатством, многолюдствіем, пристанищем морським і куплями. Величество єго большоє в долготу, нежелі в широту, обаче далече розпростреся, на [...] миль, і тісно устроєнний єсть. Сидить же над морем, на місті равном і великом, между великими горами каменними, ліса на себі неімущими, і между садами, по долинах сущими і раз-

личное овощіє імущими; такожде стоїть при водах здравих, от спудов горних бистро текущих. Тамо своїм нарічієм іменують его Napoli di Spania, то єсть Неаполь гішпанський, понеже прежде гішпане обладаху їм. Тогда же в цесарськой державі бисть, ідіже і краль обитает от цесаря поставленний і єму подчиненний. Весь каменною стіною огражден кріпко, найпаче же фортецю зіло кріпкую імат, которая на високой горі, вні града, создання і наполненна множеством армат, прахов і куль і всякой іной военной потреби; утвержденна же стражею і наполненна воїнством, блюдется опасно; на добром, воістину, і прекрасном місті положеніє своє імат, яко і смотріти на ню кріпко ліпо єсть, і к защищенію всего града удобопомощна. Часто же тамо оглашают от армат іли вісті, іли нікіє новини, іли иніє оказії. Что же реку о ліпотном строєнії его, которое увеселяет серце і очі видящих, аще кто узрить костели, они суть прекрасного іждивенія, чинного розположенія, совершенной міри в високоті, долготі і широті, ліпотного строєнія, отвні покровенні цінію, внутр же великими різаними досками мраморними, иніє білими, иніє черними, иніє червленними, иніє пестрими і всяко всі различновидними цвіти, імуть своя подножія посланнії, сице же прекрасно сравнені суть таблиці каменніє, які оледенівшая вода, яко єдва не поползнется всяк ходяй. Что же єще реку о многочисленних і коштовних оних престолах служебних, одесную і ошую в всяком костелі чинно стоящих, от них же всі, аки єдин, от различних мраморов і драгоцінних порфиров і прекрасних агатов безчисленних, їх же по імені наректи не вім, суть созданніє хитростним січенієм, з столпами же і іними фігурами іскусним художеством живо ізображенними і толь прекрасно, яко в них внійти аки в небо внійти і в них в время празника іли неділі стояти на небесах мниться человіку. Ність же ні єдиного костела, іже би був неліпого іли неіскусного строєнія, но всі, от первого до послідного, єдин другому в ділі подобиться. Не імуть тамо злих художников, но всі іскусніє, господь бо їм дарова всякую премудрость. Коє открию слово о оних неоціненних сокровищах церковних, сієсть о златі, сребрі, о сосудах священних, ціни не імущих, о стихарах, ризах, нараквцях, апаратах, орнатах і прочіїх одеждах коштовних, еже в всяком костелі довольно обрітается. Воістину о сем умолчу, понеже їх оцінити не могу. Возрим на монастирі іночеськіє обоего полу, їх же тамо много суть, от них же в каков-либо буди внійдет человік, найпаче же странній, узрить его аки прекрасний рай; суть же иніє внутр града і иніє вні, строєніє же їх буває на четире стіни, ідіже

високо в гору єдині на других стоять даже до п'яти іли шести степеней, внутр же імуть все подножіє монастиря, гладці каменем посланноє і в коємждо монастирі кладязь іли два, зіло прекрасного зданія і церков, такожде іскусного художества. Поступім нині к строєнію полат і розположенію улиць. Улиці розположені і розмірені зіло чинно і ліпо; єдині бо суть начальніє улиці, іже чрез весь град протяженнії і сії суть широкі довольно, яко тріем колесницям розминутися; вторіє средніє, іже суть по странам тих великих, ідіже дві колесниці розминутися могуть, третіє же побочніє вторих і четвертіє еще узшіє, внутр тихжде пішеходящих ради. Каяжде улиця согласует своєй парі, сієсть, колико улиця великая от єдинія страни імат в себі попречних улиць, толико і от другія, такожде і средніє, і меншіє і всі же великими каменями черними умощенні толь гладці, яко ток прекрасний; сице же чисто по улицях, яко нігде сміття не узриши, ібо суть приставленні человіці от граждан, іже на всяк день ходять по всем граді, імущи кійждо в руці правой мітлу і кошницю на плещах і лопату в лівой руці, і ідіже что обрящет на улиці, ізмітает на лопату і вергает в кошницю і наполнившія ю ізносить вні града, друзіє же суть, іже ослом ізносять, сего ради чисті суть сице, яко на інних ниже прах обрітается. Строєніє же полат і общих домов толь ліпо єсть, яко зрящого услаждает зіниці і удивляет ум ізящной ради своєй архітектури: понеже зданні суть всі подобним образом єдині при других толь нероздільно, яко стіна от улиці розуміється бути от єдинія палати, точію по дверях разнствіє познавается, сице же високі, яко ніції до п'яти степеній, ніції же до шести, єдині верху других стоять, єдині от других неотдільні даже до попречней улиці, всі же суть от камене на четири угли тесанного созданніє, токмо различне, інії от білого мрамора, інії же от червоного, інії же от червленого, інії же камень черного, камень білого, ніце же камень білого, камень червленого імущіє, і овіє шахмати полніє, другіє же гладкіє, прочії же вітви иніє на себі фігури ізображенніє імуть і всяко всі различними види строєнніє, яко дивитися воістину. Окон же много імуть і всі суть єдиной міри великіє, к тому же огражденніє гратами желізними; при коємждо же дому на улицю суть чардаки іли ганки маліє, от желізних залом скованніє і на подножії мраморном при тойжде стіні утвержденніє, сице же гладким ділом, яко дивитися воістину; на тих убо чардаках оніє благородніє і знаменитіє мужіє же і жени сидять тамо на златих іли мальованих кріслах, прохлаждения ради і созиранія низу на люде. Се же палати оніє суть

главнійшіє, в них же багатирі обитають на начальних і широких улицях, на средніх же і узких аще не суть тако всі коштовніє доми, обаче подобні строєніем, понеже такожде от гладкого тесаного іли різаного каменя ліпо зданніє і високі такожде, яко не обрітается тамо внутр града ні малійшая хижина діла неіскусного. Над всі же палати краснійший єсть королевський двор, тако отвні яко отвнутр. Отвні імат ганки великіє і долгіє чрез весь двор, з многими каменними столпами, стоїть же на самом брезі при морі, яко і вода касается основанія єго, недалече же врат начальних стоїть істочник води піємой, ідіже течет вода бистрою струєю от каменного болвана іли фігури, которая аки живая бути зрится, іскусного ради художества. Не воспоминаю же оних дворов панських і сенаторських, в них же студенці і фонтани, здраву воду точащіє, ліпотного зданія суть. Обаче розумій слишай о сем, яко тамо дворов мало суть такових, в них же би внутр праздноє місто обрітало, якоже в странах російських, кромі точію знаменитших персон, прочії же всі палати і посполитіє доми толь тісно стоять, яко отнюд ни мало празна міста между собою не імуть, яко мнять вся єдиним зданієм бути. Ідуще же помежду улицями, ничтоже больше не зрится, точію горі небо і обоюду високая зданія; кромі же того всего, многую умножають ліпоту к строєнію камениць, понеже под всякою палатою і домом суть при стіні на улицю високо прикованніє фонарі, то єсть ліхтарні кришталовіє, в них же всяк пред своїм домом зажигает світило світло з вечера і горять даже до четвертой години в нощ. І сице на улиці зриться в нощі, якоже і в дні. Сеже того ради творять, понеже тамо край єсть горящий і не могуть в дні ниже їздити, ниже прохождатися, в нощі же єсть прохлада і сего ради наченши от вечера даже до четвертой години їздять колесницями, інії же пішо прохождаються і посіщають єдині других і пиршествують, і угощеваються, і веселяться. Словом рещи, зіло прекрасний обичай і чин і град, над него же лучшого не видіх даже доздї. Что же реку о багатстві і достатках єго? Багатство єго із'являють саміє толь великіє махини удивительніє структури, прекрасніє монастирі і костели, коштовніє палати, безцінніє церковніє наклади, понеже сія вся багатством биша. К тому же откуду імат такових іскусних художников, множество іконописцев, златаров, каменносічцев і прочіїх безчисленних. О многолюдствії тамо в граді обитающем не вім каковоє ти написати число; отсюду точію знати мощно, яко суть тамо зіло великіє і продолженніє торжища, на них же узрівши вещі снідніє различніє, от хліба

же, м'яс і риб зіло многоє множество, человік чужд воістину почудиться, і мниться яко отнюд того ні за седмицу іскупити не могуть. Таможде до вечера ничтоже не останется, сице же на всяк день буваєт. На торжищі толь тісно от народа, яко розминутися зіло нуждно. Пристанище тамо єсть море Білоє, тоєжде, при нем же Венеція, Анкона, Берлета і Бар стоїть, токмо воспять завратиси, Бар бо стоїть на полуденную страну, Неаполь же на запад. Аз бо єгда возвращахся от Бара воспять, оставих море от Берлетиграда в правой руці і шествовах все горами, нечаях отнюд больш видіти моря; єгда же прийдох в Неаполь, бисть мні море в лівой руці, і оттуду урозуміх, яко земля тамо узка і море тоєжде завратися воспять. Пристанищем оним зіло славиться, користвуєт і обагащаєтся град, понеже тамо купці багатії от Франції, Гішпанії, Англії, Венеції, Греції, Португалії, от Рима і от прочіїх множественних стран припливають кораблями, наполнивше їх различними товари і куплю діють ово привозящи тамо чуждіє вещі, ово же оттуду купующе і розвозяще в ініє землі і паки ініє товари тамо привозяще. Сим убо, якоже ріх, многіє користі граду тому приносяться і багатства умножаються і слава єго всегда пребуваєт. Замедліх аз в Неаполі малоє время, точію полчварта дня ово препочиванія ради і доброго странполюбія гостиного, ово же взятія ради патентов, ово же розсмотренія ради града. І воїстину аще бих був укосніл тамо большоє время, лучше бих був прозріл і описал єго; не возмогох же тамо болієпребути нужд ради сицевих: 1) яко не іміх ні злата, ні сребра, єже би купити себі пищу, людіє ні багатіє, ні убогіє не дають милостині ні мало; сего ради не могох питатися, ниже іспросити пінязя, ниже что снідно, разві точію гді в нікіїх монастирях, і то з веліїм трудом і нуждею; ібо тамо аще і премного множество (якоже прежде ріх) ястія і питія продаєтся, но вся купити требі сице багатому, якоже і убогому, коємуждо противу силі своєй; єще к тому вся драгою продаються ціною всякіє вещі ядоміє і питія, найпаче же хліб, к тому же і воду зимную продають, аки нікій напой, чашу малу по єдиному шелягу, і больше тамо в самоє горячоє літноє время тратять грошей на воду, нежелі на вино; 2) ускорях оттуду ізийти, хотящи постигнути іли сийтися в Римі з сопутником своїм прежним Іустином. Обаче і чрез тоє малоє время всегда хождах на пляці, сієсть на торжища, ідіже всякіє вещі продаються, і видіх како оніє вельможі і боляре шестоконними, четвероконними і пароконними колесницями яздяху семо овамо, возящеся по стогнах граду, других же носять на носилах человіці, про-

чії же своїми ногами прохождаються по торжищах і помежду рядами купеческими і, стрічающеся друг со другом, привіствуються ліпо з уклонами і привітствії. Видіх паки семо і овамо благородних і багатих мужей утро і вечер всегда по апотеках піющих кофе, водки і иніє дорогіє напої, і служащих їм чинно з подобающею честію. Что же реку о оних сладких словесах і прекрасних бесідах, їх же слишати єдино услажденіє іноземцю? Что же паки реку о множестві купечеських комор і различних товарах, іли о множестві іскусних в всяком художестві ділателей, іже от наших, яко небо от землі, разнствують? Єсть же внутр града Неаполя єдин студенець, квасну воду імущ і зіло к пітію здраву, юже почерпають множество народу, найпаче же нищії і убогії приходять тамо непрестанно і вмісто вина ядять з хлібом. Толико же вода оная єсть здрава, яко єлико кто может вмістити піет, ничтоже вредить, в міру же піющим здравіє приносить. Єсть тамо церков греческая, созданная странних діля купцов, от Греції приходящих, в ней же священиці вся по чину восточнія церкви творять, сієсть олтар імуть затворен, органов ність, священиці з бради і в долгих одеждах черних, покривають глави капелюшами, крестятся по восточному і кланяються, служать на хлібі квасном; мирськія же греки тамо всі ісповідаються і причащаються, вся по обичаю своєму творять; в сем точію разнствують от прочіїх греков, яко послушні суть папі римському, суть уніяти і папу поминають і в всіх догматех єму покоряються. Слиши прочеє: єсть тамо вні града в горах недалече єдина пещера, от нея же всегда непрестанно куриться дим, як і от нікой пещі, часті же ісходить огнь велик і пламень страшен, іспущающ густіє іскри, і множицею, єгда вітр буваєт, наносить на град і многу пакость творить, і сія єсть подобная горі пламенно горящой Етні [3], яже всім книгочіям єсть відома. Та вся аз вкратці увидавши і увидівши, взях четвертого дня 2 патенти, єдин от тамошнего нунціуша, сієсть митрополита, а другий от королевського двора і ізийдох в четверток пред вечером, августа 18 числа, в путь. Возможно же бі тамо кораблем по морю дойти к Риму, обаче не іміх сребра, ім же би могл наяти пловцов, понеже без мзди взяти не хотіша, к тому же розсудих, якó унше єсть трудитися своїми ногами к містам святим поклоненія ради, нежелі без труда яжденієм посіщати. І тако шествовах ногами, не попущая їм облінятися, да не како розслабівши не донесуть в отчество моє, понеже аще і надежда єсть в бозі, но к тому много пользують і нозі. І тако шествовах от Неаполя 40 миль без єдиной помежду вели-

кими горами, сімо овамо стоящими, обаче долинами равний путь імущими, широкий же і каменієм посланні, именуемий страда Романа, сієсть путь римський, се же того ради, яко неомильно путь римський каменний должен бути, понеже, якоже слишах от тамошних жителей, на всі страни окрест Рима-града путіє каменем сажденніє суть, се же слави ради і честі толь всему миру явного града. Ідох же отчасти і помежду лісами і садами каштановими, найпаче же помежду виноградами великими і високими, зіло по древах лісних розпростирающимися, подобні, якоже пред рекох, шествуя ко Неаполю, под їх же сінію ліпо странним витати, яко аще би они не були, воістину би человіку тамо, найпаче же іноземцю, пішествовати отнюд невозможно. Людіє же, іже тамо родишася, удобіє ходять і труждаються, обаче інії болі́є нощію ділають, нежелі в дні, понеже тамо в нощі прохладно. Такожде прохождах і аз частіє села і гостиниці наемніє, подобні якоже по первой страні Неаполя. Прешедши же 30 і 8 миль, прийдох к граду, рекомому Гариляно, ідіже паки тоєжде море завращается і град стоїть на брезі...

О ПРЕСЛОВУТОМ ГРАДІ ФЛОРЕНЦІЇ

Случися мні тамо прийти в понеділник зіло позно, яко о первом часі нощі, ідіже абіє текох к гостиниці, чая єще не заключенну, і обрітох тако. Пришедшу же ми тамо, уже бяху ініє пелгрини повечеряли і отидоша спати, обаче і мене прияша любезно і представиша ми трапезу честну, з довольством вина, єще же і служаху велиції і знаменитії мужіє, предстояще ми подобним обичаєм, якоже в Римі і великом Неаполю. По окончені́ї же вечері, отведен біх на одр честен, біл же і чист і послан м'яко, і спах, благодаряще бога. Заутра же, в вторник, хотіх ізийти от града того, не хотя всує губити время, понеже зима приближашеся, но в день той божіїм ізволеніем снійде дождь не мал і сего ради замедлех даже до вечора і ідох к іному госпіталю на нощеваніє, ідіже, купно з прочіїми многими зшедшими пелгрини, єще ядох трапезу, яже бисть лучша, нежелі в первом, і служаху такожде от благородних і знаменитих мужей много, предстояще і вливающе вино в чаші. Таже, по окончені́ї і благодарені́ї, отведені біхом в чертог на одри, красно устроеніє з постелями чистими і м'якими, і пренощевахом, богу слава. Флоренція єсть в Італії град знаменитий і повсюду прослутий, под властію єдиного велика дукса, то єсть вождя, іже два оніє началь-

ніє гради под собою імат: Флоренцію і Сени, з окрестними. Стоїть на землі благоплодовитой, мало каменія імущой, в єдином широком удолії, єго же обстоять окрест гори високіє і ріка єдина проходить сквозі єго. Єсть же розпростерт много в широту і долготу, імат вод здравих текущих много і садов прекрасних такожде, єще же виноградов і вина ізобиліє веліє, такожде хліб і иніє ядоміє вещі не скупо продаються. Тамо багатих же, знаменитих і благородних людей много, церквей, монастирей ізбранних і многой похвали достойних довольно, такожде високих вежей і столпов; домове же і палати зданієм суть красні, торжища же і стогни чинно розположені, всегда же очищені і пометені суть, яко не токмо ходити, но і зріти ліпо; училищ же і мудростеї довольно обрітаються і художников, в всяком рукоділанії іскусних. Тамо народ полетичний і добрі бесіду простирает, токмо не ліпо ізношеніє імуть, яко проходить слово в всей Італії: Lingua Toscana in bucca Romana, то єсть добрий єсть язик тосканський в губі римськой, страна бо та, ідіже Флоренція єсть, Тосканія іменується. Тамо бо добрі в бесіді глаголи слагають, в Римі же чисто слово ізносять. Флоренція оній град єсть, в нем же осьмий синод (єго же нині восточная церков на приємлет) собран бяше тщанієм і іждивенієм папи римського, хотящого соединеніє сотворити, іже собрася первіє в граді Феррарі, таже, моря ради, прейде в Флоренцію, якоже в літописціх обрітается. Бяху же на опом соборі[4] сії: цар греческий Іоанн Палеолог, папа Євгеній четвертий, патріарх константинопольський Іосиф, Ісидор, митрополит кієвський і всей Россії. Марко Ефеський і прочії архієпископи греческіє і єпископи, архимандрити же, протосингели і ігумени от святія гори Афонськія, іже всі подписашася на соєдиненіє, єдин токмо Марко Ефеський не подписася і удержа греческую церков от соєдиненія, яже і доселі не совокупляется з римляни. По окончені́ї же того синода, таможде в Флоренції патріарх константинопольський Іосиф, сидящи і пишущи, наглою умре смертію, єже бисть знаменієм, яко неприятно бисть богу єго соєдиненіє. Он вкупі з царем первіє подписашася, посліди же прочії. Преставися же іюнія, дня 9, ведлуг календаря римського, а ведлуг греческого мая 29, і погребен бисть з многією честію в церкві, іменуємой Санкта Марія новелла, яже єсть в монастирі іноков чину домініканського, ідеже папа обиташа. Бисть же собор той совершен в літо от воплощенія господня 1439, іюнія 6, по календарю римськом, по греческом же — мая 26. В Флоренції найбольшая і краснійшая і ізряднійшая церков єсть, которая іменуєтся Sancta Maria liberata, при ней

же високая і прекрасна звонниця каменна стоїть, іскусним майстерством созданна. Замедліх убо аз в граді Флоренції дві нощі і день єдин і ізийдох оттуду септеврія четвертого дня, в среду рано, і шествовах паки горами, єще височайшими і зіло прискорбен і жесток путь імущими. Найпаче же суть тамо дві, паче іних височайшіє, їх же з веліїм трудом прейдох, посліди же шествовах путем добрим, аще і не ровним, горами, каменя мало імущими, но землю м'яку і добру і садов каштанових много, іли, паче рекши, лісов, понеже два дні ідох сквозі них, ідіже ність стражби нікаковой, не оточені оплотом, но всяк мимоходяй зобається, нікому возбраняющу. Тамо в весех живущії людіє мелють її на муку і творять хліби, ово в пол з пшеницею розтворяющи, ово же без розтворенія, от них же хлібов і мні даяху і єсть зіло сладок і вкусен, точію не кріпок. Четвертого же дни ізийдох на равнину от между гор і возрадовахся зіло, яко послаби ми бог во путшествії, унилбо біх до зіла, дєнь і нощ восходящи і нисходящих горами по жестоком каменном путі і приспіх к знаменитому граду Бононії септ[еврія] 7, в суботу вечера.

ОПИСАНІЄ ВЕЩЕЙ, ЯЖЕ АЗ ВИДІХ В ВЕНЕЦІЇ

1) Видіх пир іли банкет, єго же сам принцеп венецький большим своїм сенаторам і великородним боярам творить в учрежденіє в дні празнованія господа нашего Ісуса Христа. Банкет оній (яко же повіствують венеціяне) составляєт трижди в год, сієсть: на рождество, на пасху і на зеленіє свята, обаче всяк различним образом; на него же смотріти єдва не всі грядуть венеціяне, невозбранно бо єсть. Тамо і аз прийдох і узріх, єже не зріх от рожденія моєго, того ради і пером ізобразити совершенно не могу, понеже ні оцінити, ні розпознати сложенія вещей не урозуміх. Се токмо глаголю, яко многія тисящі денег к составленію требуєт, от драгих бо вещей єсть составлен, от них же суть ніціє, яко ні обрітаються в наших странах. На него же точію посмотріти єсть удивительно, честно і преславно, ібо не простою сочиненний яствою, но вся яства персонами сочиненна, єще же персонами приличествующими к ястві іли питію, з подписами, розумно приложенними іли от історії, іли от фабул рифмотворчеських взятими, яко то Бахус, іже бяше бог п'янства, яко то Венера, іже бяша богиня плодов земних, і прочая, сим подобная; єще же, кромі фігур человічеських, звіріє, птиці, риби,

гори, дубрави, ріки, источники і прочая безчисленная от ядомих вещей, аки живіє, соділанна суть. Тамо аз долго присмотряяся, веліїм удивленіем чудяхся дозіла. Довліет толико. Прочеє бо аз усні ясніє вопрошающу мя исповісти обіщаюся. 2) Видіх дивноє твореніє (єже по вся годи бувает) в Баханалії, сієсть в м'ясопусти, пред четиредесятницею. Єще бо за п'ять іли шість неділь пред великим постом начинають шаліти і бісноватися, діти, ходяще по улицям і по базарі, іграюще, скачуще, поюще, закривающе лиця своя машкарами і творяще скоки, ігри, празнослов'я, сміхотворенія, інтермедії і прочая, проч., проч., зіло удивительная, тако от нищих, яко і от багатих, даже до останнього дня м'ясопустного. Пред запустами же, за шість дній, сооружають от древа великую і ліпотную структуру посреді пляца святого Марка, в подобіє нікоя палати іли вежі, всю мальовану ліпо, іже мниться, аки от каменя мраморного составлена бути, на ней порохов і рацій многоє множество таїнственно сокровенні суть, паленія ради і показованія многих огнев. По обою страну тоя вежі соділовають два театра, в твореніє діалогов і танцов на чпадах і прочіїх дійствій. Окрест іздалече устрояют палати, сиденія ради народа і лучшого ради виденія. Сим же тако устроєним, ізводять м'ясопродавці, повелініем принципа, трьох іли четирьох волов і великим мечем всім от первого до посліднего, пред всенародними очима отсіцають глави, аки би закалающе на уготовленіє пиршества запустного. Посліди творят танці і штуки по обою страну на оних театрах. Таже тайно вжигають сокровенніє порохи і рації, на оной вишеписанной вежі, єжи аки огнь з небесі спадший мниться бути з громом. Єгда же скончаеться, розходяться к домом. Паки по двою іли трію днію внутр принципова двора устрояють палати на сиденіє народа і знизодяться людей много. Ізводять же вола, оціпивши за роги вервом і ведяще окрест іздалече. Таже припущають псов, ізученних хватати за уші, і творять дотолі, донеліже живому отгризуть уші. Таже ізводять второго, третього і четвертого і творять всім такожде, даже до дев'яти; десятого тров'ять без верва, єдина десятого прив'язують до висящого верва посреді двора принципова, дванадесятому цілому отсікають главу і посліди розходяться. Єже єгда видіх, аще і веселяхуся мнозі, аз єдва не плаках, видящих таковоє мученіє незлобивого звіра, от неблагословенной бестії терпимоє люті, і слишащи воплі і риканіє єго ужасноє і тяжестноє, пронзающеє утробу всякого милосердного человіка. Помянух-бо аз грішний тогда, глаголющи в умі своєм, яко звір оний великія честі достоїн, понеже ні єдин

от іних в вертепі рождшемуся Христу господу не сподобиться служити, токмо он і подобний друг его незлобивий осел. Еще же розсудих, яко силою і трудом его сіем і собираем хліб на воспитаніе жизні нашей і его самого снідаем, не благодаряще бога еще ізбиточествуем злі, паче любяще скверного і лукавого пса, нежелі благопотребного і незлобиваго вола. Что глаголю любити, ніції бо еще в любві і ізбиточествують, осліпленні суще умом, цілующе, сідяще, вкупі ядяще і спяще, нищого же ненавидяще і ізганяюще із очесей своїх. О безумія человіческого! О человіков безумних! Таковая неудобная і неугодная творящих! Но прейдім отсюду к іним вещем, яже видіх в Венеції. Видіх по вся дні (кромі святой четиредесятниці) от великородних людей, тако полу женська, яко і мужеська, приходящих на всяк ранок і вечер на пляц святого Марка на виденіе штук і дійствій. Се же того ради облекаються в машкару, да не познаваемі будуть родительми і други своїми, безчестно-бо есть тамо багату стояти і на оніе ігри і чудеса смотріти. Тамо, аки на ярмарку, всегда народ мног, ідіже і аз, едва не на всяк приходя день, видіх многая чудесная, обаче не волхвованіем, но наукою творимая. 1) Видіх ігрца з картами, іже ізвістить, на яку кольвек кто замислить карту; второе, дасть карту кому-небудь от окрест стоящих от среди пучка взяті і паки в пучок положити і поміщает много разій, таже обратить лицем карти і яже притрафиться наверху, глаголет тому, іже взят карту: аще твоя сія есть? отвіщает ему: яко ність моя; он же полагает лицем наспод і рече, яко твоя есть і превратить лицем к горі і покажет ему пред очі пред всім народом, яко его есть; 2-е) іграють монетою сице; взимать от кишеня і ізчисляет пред всіми, таже положить в іну руку і паки ізчисляет і уже сотворить п'ятнадесять; второе снідает кулю, взимает от пальця і влагает ю в уста і мниться ю сністи, вторую взимает от второго пальца і снідает ю, 3-тую взимает от маленькой палички і тую такожде снідает і взивает, ідіже хощет: едину от своего носа, вторую от чуждого, третюю на повітрі і различні, различні якоже хощет творить. Видіх паки обезянь і псов учених, различная штуки показующих. Чудеснія органи і інструменти, но всі ово от німцов ово от Франції приходящії. Видіх всю процесію і церемонію на юбілеуші творящуюся в Римі, в древ'яной скрині чрез оконца кристаловіе, показующих, како папа римський грядяще от своїх палат к церкві святого Петра-апостола і како своїма руками млатом толцает в двері церковніе, отверзаше їх, како присутствоваху ему кардинали, пелгримов і народу лядського многое множе-

ство і прочая. Видіх паки двох человіков сильних, єдиного от стран римських, другого же от французьких, в Венецію пришедших і различнія показующих храбрості. Римлянин таковую показоваше силу: наливаєт цебер води полен і взимаєт от землі зубами, заложивши назад руки, і трусить тако, яко верху глави єго вода ллється, таже помалу наклоняєт главу і поставляєт на землю; паки тойжде цебер, оціпивши вервом под'ємлет горі носом і держить як чрез вірую і полагаєт на землю. Паки дві армати, єдину на єдином плечі, другую на другом положивши, держить; паки поставлєт два сідалища і на оних возлегаєт горі чревом єдиного дотикающися главою, а другого ногами, верху же персей своїх трьом человіком возлізти і стояти повеліваєт і тако стоящих на себі держить, висяй главою і ногами на сідалищах і никакоже угинайся до землі; паки подіймаєт человіка з драбиною високо і держить на зубах; паки желізноє великоє ковадло, тисящу фунтов в себі імущоє, полагаєт верху персей своїх, сам лежаши на землі, два же человіці всею силою великими млатами верху ковадла біють. Француз такожде сильний, о нем же прежде рекох, таковія показа храбрості: 1) человіка, стоящого на драбині, возвишаєт горі і полагаєт верху зубов і держить і скачет; 2) паки бревно великоє, яко троїм человіком на плечах понести, верху зубов держить; 3) стол з потравами держить на зубах; 4) два цебра, желізними окованні обручами і наполнені водою, повішаєт по обою страну креста древ'яна велика і держить на зубах; 5) верв толстой, аки первий палець человіческий прериваєт. Паки видіх по шнурі скачущих і чудесная творящих человіків і жен і прочая, і прочая ігри і штуки различніє ділающих. І тако ми помишляющу і сітующу надолзі, яко не могох обрісти корабля, случися ми тамо в семінаріум грече́ськом (по волі божественной) з єдиним от учеников разглагольствовати о путшествії, случаях, нуждах, о желанії і наміренії моєм і совітова ми, да пойду в отчество їх на інсули морськіє, ідеже єсть вольная Греція, сієсть под принципа, не под турка належащая, сказующи, гді суть тамо святих божіїх мощі і како суть милосердні люде на путников і прочая. І показа ми купця грека, іже тамо іміяще плисти от Венеції з товари, в кратком времені. І настави мя, да прошу єго. Просих же, і той пренебреже прошеніє моє. Умислих же просити ктиторей церкві греческой, да сотворять за мя ходатайство к оному купцю. І тако собисться (помощію вишняго). Ходатаствоваша-бо за мя і обіщася мя взяти без отреченія, токмо повелі ожидати благополучного морського времені...

МОРЕ

...Возста же того дня уже заходящу слонцу буря превеликая, яже єдва не превратити корабля, носимо-бо біхом полумертві сімо і овамо і уже помежду волнами аки помежду горами, многажди чающе бути погружонний корабль, єгда бо волна морськая розбігшеся вознесет корабль горі верху себе, тогда человік мниться бути не по воді плавающий, но по вітру носимий; єгда же низпускаєт паки наниз, зриться, яко уже корабль летить в нікую пропасть і уже імат тамо іли погрузитися, іли розбитися, обаче (богу не попускающу єще человіку умріти) паки чудним єго промишленієм і силою возвишається горі і паки наниз низпадаєт, і єлико возвишається горі іли низпадаєт, низу толико всяк вопієт: уви мні, боже мой, помилуй мя; греки же Θεος, турки же: алла, алла; французи же понеже подобній з італіани імуть язик, рекуть: о Dio mio; жиди же паки своїм нарічієм. Се же того ради пишу, яко всіх сих вір тамо в оном кораблі бяху людіє, і воістину, єже чтох псалтир духом святим чрез пророка написанная словеса, то уже своїма очеси видіх: «Нисходящії на море в кораблех і творящії діланія в водах многих тії видіша діла господня і чудеса єго в глубині». Бисть же оной вітр велик даже до полунощі. Таже помалу начать преставати. Заутра же рано, в пяток, септеврія 10, тако сотворися тишина велія, яко ни мало не могохом плисти,— тую тишину іменують пловці морськіє бонаца; бисть же оная яко до полудня; таже возвія вітр велик противен, яко не возмогохом отнюд плисти, але і множицею сопротивляхомся, і убігши з нуждею в єдин загон острова, ідіже бисть тишина, вергохом котвицю і стояхом даже до нощі. Таже яко о второй годині на нощ возвіявшу вітру малу, обаче помощну, пустихомся, призвавши на помоц бога, і пловохом даже до полудня простим вітром; таже возвія от страни обаче пловохом, якоже могохом, чрез весь день і чрез нощ; заутра ще, в суботу, септеврія 11, начинающуся дню возшумі дождь аще і помощен, обаче зіло шумен і силен, к тому же помрачися світ облаками і бисть тьма велія, яко не видіхом, камо плисти, к тому блистанія і громи явишася і возлія дождь велик; вітр же без міри силен, і ношашеся корабль, а може і не требі бисть, покриваяйся волнами морськими, вітрило же єдва не роздрашася от великого дменія вітра і єдва не превратити корабля, і всі биша в великом ужасі, просяще бога, да ізбавить от наглія смерті, і уже чаяхом погибнути, обаче бог милостив милует призивающих єго. Бихом же в оном мраці і великой фортуні яко

час. Таже освітися мало; вітр таков, яков іsперва, і преста дождевноє ліяніє, помалі начать преставати вітр і обрітохмся недалече єдиного острова завращенні воспять і благодарихом бога, яко не принесе корабля на нікакий остров і не розби, бисть-бо тьма велія і не знаяху корабельница, камо правити корабль. Таже сотворися безмолвіє веліє, яко паки не можаще ни мало плисти корабль і стояхом даже до вечера на воді округ обращающеся; заходящу же солнцу возвія вітр аще і странен обаче помощен і пловохом оним чрез всю нощ; заутра же, в неділю, септеврія 12, яко о трех іли четирех годинах на нощ паки сотворися бонаца, яко не могохом плисти і бисть чрез всю нощ. Таже вітр возвія от страни; в понеділок же рано толь бисть буря велія, якоже і прежде; в второк, септеврія 14, рано бисть вітр помощен; таже ін явися противень, яко отнюд не могохом плисти, но убігше в єдин загон острова (понеже тамо в странах турецьких островов много), і вергше котвицю, стояхом, ожидающе погоди, чрез весь день і чрез всю нощ. Заутра же, в среду, септеврія 15, начинающуся дню і по оной непогоді явившуся вітрицю малу і ізвлекохом котвицю от води і пустихомся, обаче не іміхом чрез весь день благополучія, все бо являшеся вітрець іли противен, іли странен, іли аще і прост, обаче зіло мал, іли бонаца, сієсть тишина велія се же, мню, яко гріхов ради наших, іли паче моїх, творимоє бисть; к тому же уже осінноє надхождаше время, в он же море яриться і волнуєтся дозіла і дождеве бувають велиці яко на сем же путі, дознахомся дважди, інді же і снізи являхуся. Якоже уже пловущим нам недалече града Солуня, ошуюю нам бисть земля великая, іменуемая Румелія, яже наченшися тамо от брега морського розширяется далече. Тамо видіхом гори великі понад морем стоящія і на них снізи новоспадшіє, облаками окруженніє. Тогожде путшествія видіх прекрасних островов много, на них же не тако, яко на прежних, не видіх не токмо древес, но ніже трави, точію єдин камень, но все древеса і ліски прекрасніє і земля мало камене імущая, но м'яка, точію пісковатая (над землю бо руськую в сем світі ність лучшой к благоплодію плодов, зем і стран веселійших і краснійших ність, земля воістину благословенная, земля млеком і медом кипящая). Тогда видіх, недалече мимо єя пловущ, і богом благословенную, богом спасаємую, богом соблюдаємую святую Афонськую гору; на єя же ізображеніє ліпо воістину всякому посмотріти, широка бо і кругла вся стоїть на морі на ню же з моря смотрящи, зриться яко остров єсть, обаче ність остров, понеже от єдинія страни прилучена єсть брегу зем-

пому, к ней же і морем, і землею, аще кто хощет, дойти может, морськія бо жильці кораблями, земнії же ногами іли коньми приходять на поклоненіє, верха єй зріти не могохом, понеже до половини в облацех; повіствують же, яко вліті зриться, но імати снізи всегда наверху. Тамо аз от острова Хіо іміх наміреніє плисти, но, розміщенія ради смерті усопшого сопутника моєго отця Рувима, не возмогох обрісти кораблеця, того ради, обрітій корабль, к пресловутому граду Солуню пловущий, всідох і аз, слишах-бо, яко от града Солуня три дне хожденія сухим путем к Святой горі, того ради іміх надежду в бозі дойти тамо, желаше-бо душа моя зіло поклонитися оному святому місту, прекрасному іночеському жилищу, понеже не могох дойти к Ієрусалиму, убожества ради моєго. Тогда же пловущи видіх многоє множество риб морських великих, іменуємих дельфінов, превращающихся сімо і овамо попред кораблям. Пути бяше от Хіо к Солуню водою миль 400; єже аще благополучен вітр, за два дні з нощми припливають, ми же (понеже время осінноє), пловохом цілую седмицю, в четверток бо от града Хіо отплихом, в четверток же другій, септеврія 23, приплихом к пресловутому граду Солуню.

МОНАСТИР СЕДМІЙНАДЕСЯТЬ, СВЯТОГО ПАНТЕЛЕЙМОНА

Пришедшу ми в монастир руський єще прежде вечерні, узріхся з іноки, от моєя страни сущими, і привітвовахся з ними, і ради бихом друг другу, і прияша мя з любовію, яко странна, благодарствующе за толь великія труди і за посіщеніє, і молиша мя, да пребуду з ними вкупі в монастирі, іли, аще ні, то поне замедлю нікоє время. Аз же любве ради їх замедліх тамо три дні і ходяще по вся дні на правило церковноє, поюще і чтуще з ними вкупі, і довольни биша мною, і видіх чин їх в церкві і трапезі такожде, яко і в прочіїх монастирех святогорських, а не тако, якоже вся інако творять в своєй землі, на Русії. Чин же їх єсть таков, якоже слишал єси прежде в монастирі первом, болгарськом. Монастир оний не велик, обаче ліпотен, якоже і прочії, бяше строєнієм, нині уже обітша, понеже много літ пуст стояше і не бяше даже доселі кому оного снабдівати. Сидить же на місці паче всіх монастирей краснійшом і вишшом, на самом верху гор, на місті равном, на землі м'якой і плодоносной, камене не імущой, іли зіло мало. Токмо лісом окружен великим, в нем же древес до ізбитка довольно і к паленію і діланію ручному, найболь-

ше тих, іже плод приносять к ядєнію і іному употребленію, яко то древеса каштановіє, бобковіє і прочії. Церков тамо ліпая, якоже і в прочіїх монастирех сі єсть, верху покров ціновий імат, внутр же подножіє мраморноє з пестротами і іконописанна от глави до ногу, токмо зіло ветха і порозсідася на многих містіх, к тому же ність тако устроєнна іконами, кандилами і лампадами, якоже інді; убога бо єсть, і не імат что откуду взяти і не обрітается ктитор іли досмотритель єя. Трепеза такожде і пространна, і ліпо внутр списанна іконами святих. Воду імат сладку і здраву, текущую же і почерпательную. Словом рещи, довольно ізрядна і на красном місті стоящая обитель, токмо зіло нища і убога, яко єдва з нудею воскормляется. Аще бо і много імат землі под своєю властію, і села іміяше, якоже свідительствують грамоти стариннієє, но нині чужда рука владієт, понеже ність тамо кому простерти язика, ні рук в снабдіваніє оних добр, строїтелі бо іли ігумени все биша чужди, іли от греков, іли от болгаров, от Русі же ні єдин бисть (якоже слишах); понеже тамо от Русі мало приходять, іли аще і приходять поклоненія ради, то паки біжать воскорі, яко дивіє серни от тенета. І віру ми іми, істинну бо ти реку, благий читателю, яко наша Русь не токмо тамо, ні в коєм іном святія гори монастирі не может долго пребувати, разві кто подражает Іовлему терпінію. В нашой-бо страні іноки в монастирех аки святіє в раю пребувають в всяком довольстві і безмолвії, не трудящеся ні о чем, токмо своєм спасенії, понеже тамо імуть села і подданнієє, іже вся потребная монастиреві соділовають. В горі же Афонськой ничтоже от сих імущії, в руках турецьких суще, іноки труждаються денно і нощно, роботающе з ізліянієм пота; днем копающе землю і творяще лозіє винограда, і всіваюче зерно пшенично, ім же питаються; нощію же труждаються о спасенії своєм,— і того ради російщики біжать оттуду воскорі, яко ненавикоша труда земледільного. Тамо же інако жити не может, понеже єдиним трудом і себе всяку требі удовлетворити, і от турка откупитися, єму же многія дають деньги, да не ізгнанні будуть, понеже тамо ліпотою єсть іноком райськоє жительство. Тамо в монастирі руськом обрітох тогда четири токмо, іже пребувають законники: два от Русі, а два от болгаров і ігумен болгарин бяше. Імуть свою мельницю і ніколико скитов, от їх же мало користі взимають, і питаються, якоже могуть і якоже їх господь управляєт. Тамо аз любве ради руських іноков і сожалінія ради осиротілой, убогой обителі, премедліх три дні. Таже пойдох к монастирю іному.

МЕРТВЕ МОРЕ

...Пребувающу же ми тамо многи дні, іміх многоє тщаніє і попеченіє, како бих могли видіти місто Содома і Гоморра[5], іже отстоїть толико єще далече за монастирем, колико монастир от Ієрусалима, сієсть четирма часи пішехожденія. Бяху же пришли в той час от града, з монастиря патріаршего иніє четири іноки, от них же бяше єдин знаменит протосингел і благодітель мні, о нем же вишше пред писах. Той убо сам паять двох ефіопов, провожденія ради, і согласившеся нас п'ятерица, отідохом ноєврія двадесять осьмого числа. Облекошажеся оніє 4 іноки в послідняя і зіло худая рубища, яко ні розбойнику хотіти взяти, бояху-бо ся да не како будуть напаствуеми от арапов; аз же в тихжде ризах, в них же присно хождах, біх, не жалія лишитися їх. Ідохом тогда все горами і долинами, ідіже древа і води ничтоже, трави і билія мало, прочеє же все каменіє обрітается; обаче ідохом многими равними роздолами, ліпу і м'яку без камене землю імущим, ідіже аще би иніє люди жительствоваху, многіє би сімена всівати і виноград плодити могли, нині же вся пуста суть. Єлико даліє шествовахом, толико на нисхождахом; єгда же приблизихомся к послідним горам, тогда узріхом воду, велію в долготу і широту, ідіже прежде бяше Содом і Гоморра. Тогда зіло тяжестним і неудобходимим путем спустившися вниз глубокой зіло долини, помежду ужасними каменними провалинами і вертепами проходяще, дойдохом тамо.

Місто Содома і Гоморра каково нині. Вода оная єсть пространная, найпаче же в долготу, і зриться аки нікоє превеликоє озеро, єже іменуется тамо от греков Νεκρα ϑαλαδδα сієсть Мертвоє море, того ради, яко от умертвія людського бисть, єгда бо Содом і Гоморра з окрестними своїми гради пожренни биша огнем, і земля пожре я, от того времені оста вода. Море же іменуется того ради, понеже яко в морі вода сланая естественні єсть, тако і тамо, і єще паче сланшая і зіло горка, яко токмо палець омочивши і на язик возложивши, яки лютійшой нікой яді человік стерпіти не может: смердить пожарищем і отчасти сіркою не токмо она, но і бреги іздалече окрест єго. Брег же далече нероздільно в єдин біл камінь ізліяшася і далече внутр мілкіє суть, яко на п'ятнадесять іли двадесять сажней, но токмо тамо, ідіже ми посіщахом, на прочіїх же містех ніже брега мало імат, но от края абіє бездна неізміримая і гори високіє каменніє окрест обстоять. Вода, аще і біла видом зриться бути, но не світла і нечиста і акиби блатом

возмущенна; імат же верху себе нікую сласть іли ситость, аки єлей, в дробних каплях показующуюся і плавающую, і не стоїть тихо, аще і в найтишайшоє время, но всегда шумить і малими волнуется пінами і превращается в подобіє кипящого котла, обаче горячесті не імат, токмо малу теплоту. Тамо ні риба, ні інно что живет і ниже рождается, токмо солі много, от води ізливаємой на брег і остающей между каменьми в ямицях (от нея же собирающа арави продають і всі ієрусалимняне оную ядять), яже от слонца верху води собирается в єдино, якоже тонкий лед от мраза. Біла єсть, аки сніг, а слана сице, яко равна ей в світі необрітається. Кораблями, ні ладіями тамо когда плавають, ниже мощно єсть, понеже розваряет і псуєсь в малом времені, ниже что от одежди мити кто может, понеже поядает і гноїть вся, токмо к митію тіла єсть здрава і помощна, понеже всяку сверб і красту снідает, ідіже ефіопи мимоходяще всегда миються. Тамо мо замедлихом яко 2 часи і вящше, ходяще по брезі і созирающе. Тогда на сухом брезі обрітахом от землі ісходящую малим теченіем воду, смердящую злі, юже єдва мимо іти возмогохом. Стоїть же тамо на єдином місті близ брега ліс мал, древо листвієм подобноє кипарису родящ, густ же, понеже при нем множество веліє трості рождается, тріех человік мірою висока і нижшой, того ради понеже місто єсть зіло низькоє і воднистоє. Много же суть істочников малих, сладкую воду імущих, іже толь бистрим і кріпким теченієм ісходять, яко не просто по землі, но аки кипящі, в гору струю возносять. Обрітох же тамо между лісом і тростієм єдину ріку узьку і мілку, такожде сладку воду імущую, между каменьми текущею толь бистро, яко з нуждею бродити в ней, ідіже суть нікакові рибиці і інообразнії раки, якові в морі рождаються. Ісходить же ріка она з-под гор, от Ієрусалимськой страни стоящих, ніції же повіствують, яко з-под самого Ієрусалима начинается, наконець (якоже самовидці бихом) впадает в оноє Мертвоє море, рекше в озеро Содома і Гоморра. Случижеся тогда видіти вепра дикого, ізшедшего от ліса на брег, єго же хотяху ефіопи убити, но не постигнуша, сокрися-бо воскорі і к тому не явися. Тамо мало между древесі препочивахом, яко полчаса, і снідохом по окруху хліба, таже михомся всі в морі Мертвом, хотяще іскусити і увидіти єстество і силу води оной, ідіже многа познахом чудесна.

Какова сила Мертвого моря? 1) Яко вода кріпко слана єсть і гірка, і сице люті ясть все тіло, яко нуждно стерпіти, обаче сверб, кроста і іниє прищавки і вся нечистота на тілі погибает от нея. 2) Видіх тамо древеса, в воді стоя-

щіє і касахомся їх, іже суть дебелі і високі і наченши от корене до половини стоять в воді, прочеє же верху зряться іздалече, суть же сухі і ні листвія ничтоже на себі імущіє, толь же кріпкіє, яко два вкупі возлазихом на ня і ничтоже сокрушися. Не вість же нікто же, садовніє ли і лісовіє бяху древа, обаче, что і како любо буди, мало о том іспитаніє. Се великого удивленія достойно, яко чрез толь тисящніє віки волею божією, стоять непоколебимі і не согнивають в такой лютой воді, і донеліже їх касается вода, дотолі каменною чудесні обростоша кожею. Не токмо же тії, но і прочії древеса, при брезі стоящіє, їх же касается вода, усушищася і каменієм обрастоща, і нині на всяк день обрастають, чесому аз много удивляющися, взях з собою от каменей тих і солі, яже тамо рождается. 3) Єже есть многому недоуменію приличноє і чудесі, яко вода она потопитися іли понрути іли погрузитися человіка не оставляет, самі бо іскусихом достовірні, єгда михомся в ній, ідіже ні гребущихся нас, ні движущихся, но легших розпростертима руками і ногами, аки сосуди празніє ношаше, і лежахом, аки на постелі м'якой; не могуть-бо понрути ні ноги, ні руці человіка наниз, якоже в іних сладких водах естественні то дійствуется, і не научен плавати часто на глубині утопает. Таможе не тако, но человік, наченши от брега, токмо может іти по землі донелі же висота єго, аще же начнет даліє в глубину поступати, яко касатися устнам єго воді, тогда абіє от земля горі насилієм воздвигает нозі і носить верху себє человіка, аки доску плавающого. Єгда же ізийдохом от води, бяху тілеса наша побілені і аки мукою потрушені солію, і созирающеся друг другу сміяхомся, таже омившися в сладкой воді, облекохомся в ризи своя. Обаче посліди, даже чрез три дні і вящше, бяше слана кожа на тілі моєм, чесому аз зіло чудихся і благодарствовах господеві, яко сподоби мя видіти толь неізреченная єго дійствія. Море Мертвоє в долготу протяжеся много, єго же конця на брезі стояще не видіхом, широта же от всіх стран зрится, окружаема високими горами, найпаче же гори зіло високіє стоять обонпол води. Осязает же міста всего окрест сімсот миль морських, сієсть італіянських (якоже согласно повіствуется в людех). Бяхом же ми тогда недалече, яко осязаніє ока, от конця второго, стоящего от Іордана, і видіхом на Мертвом море аки рису іли нікую черту, ідіже вода з водою сопротивляется. Повість же такова о том проходить, яко Іорданріка, яже впадает в море Мертвоє, великую часть проходящи єго, к тому прочеє престает от теченія своего і погубляет конець, і не вість ніктоже совершенно; інії бо

глаголють, яко морем Мертвим пожираєм, кончаєтся на оной предпомяненной черті, другії же глаголють, яко под землею ідет і за Мертвим озером во пустині паки виходить і ідет своєю струєю. Та і множає тамо увідавши, мислихом єще пойти к Іордану, іже такожде три іли 4 часи отстоїть от моря Мертва, но ефіопи не хотіша повести ні (мню) боящеся, да нікако увидані будуть от начального своєго і казними, понеже на Іордан єдин раз в год весь народ, вкупі з хадзіями, і то за поплащеніем ходять, і тако прочеє отложихом на іно время. Тогда наловивше раков в воді сладкой і препочивше мало, возвратихомся тогожде дне преклонушуся слонцю на запад, тимжде путем паки во монастир, богу нас сохраняющу невредних і безпакосних.

О ПРИШЕСТВІЇ МОЄМ К ВЕЛИКОМУ І ВЕЗДІ ПРОСЛУТОМУ ГРАДУ ЄГИПТУ

Пришедши аз в великий град Єгипет [6] і не відущи (яко странен і нищ), гді главу поклонити і обитель обрісти на нікоє время, молях всещедрого бога, да попечется о мні грішном. Ідох же в метох к іноком гори Синайськія, сієсть в двор їх, в нем ізшедши от монастиря іноці потреби ради в Єгипет іли в іну страну, грядуще чрез Єгипет, тамо препочивають ніколикі дні, ініє же всегда сидять, ради послушанія монастирського, яко то пшениці ради, єлея, сира і прочіїх вещей, яко вся на пищу, на потреби монастирськіє от Єгипта купующе, посилають тамо. Пришедшу же ми в метох і сущу тамо на то время архієпископу гори Синайськія, іменем Іоаникію, абіє ідох к нему і привіствовавши єго по достоянію, сказах єму наміреніє і вину, коєя ради прийдох в Єгипет. Отвіща ми, яко аще би кто тисящі істощал, не может нині пойти в гору Синайськую: не токмо бо страннії, но ниже ми своїх іноков прекормити, ниже отсюду послати тамо, се же того ради, яко ми не могуще прекормити ефіопов, ізбігохом всі іноці нині в Єгипет, токмо оставихом малих числом, ради церковного правила, да обитель святая не опустієт. Єже бисть істинно, в то бо время слишашеся от всего народа, яко арави путь заключиша к монастирю і невозможно єсть нікому пойти. По ізволенію убо архієпископа, дадоша мні єдину келію к обитанію на время вні метоха, з купцями гречеськими, ідіже замедлівши дній ніколико, ходих всякого дне к іноком на трепезу і питахся от них. Вопрошах же посліди вторицею і третицею архієпископа, аще мощно єсть мні не ли-

шитися оного святого поклоненія, отвіща ми паки, яко невозможно єсть отнюд нині, донеліже не примиримся паки з ефіопи і отверзется монастир, а еже когда то будет, ми не можем відати, іли по ніколицех місяцех, іли по ніколицех літех; тожде ріша і прочії іноці. Тогда аз прискорбен бих зіло, недоумія, что творити, понеже возвращатися в отчество кромі сего поклоненія, толь многія благодатію божією посітивши святиє міста, зіло почально ми бисть, ожидати же паки, не відущи конця времені і како і откуду би питатися, і істощаніє на путь іміти, зіло неудобно мняшеся бути. Прочеє возвергох на господа печаль мою, да той мя, якоже сам вість, препитает, положивши в умі своєм, яко аще єсть воля божія желаніє моє ісполнити, он вся добрі промислить о мні. Случившужеся тогда бути в Єгипті святійшому патріарсі Александрійському Козмі, і хотящу оттуду ізийти в Рахит, желах прияти от него благословеніє. В єдин убо от дній ідох в двор патріарший і, угоден час получивши, удостоїхся его святую лобизати десницю і прияти благословеніє, купно же і собесідовати, іже мя вопроси: кто єсьм і откуду, і чесо ради прийдох в Єгипет, яже вся аз вкратці ізвістих. Зжали же ся о мні, яко в толь далечайшій страні прийдох найпаче же в нищеті сій і не мій, гді глави приклонити, совітова мні, да сотворюся от него інок і пребуду з ним вкупі, мні же на то не преклоншуся, остави мя і рече, яко в гору Синайськую неудобен єсть проход, но аще імаши наміреніє премедлити нікоє время в Єгипті, ожидая угодного времені поклоненія твоєго, сіди зде в дворі моем і кормися вкупі от трапези інок моїх, донеліже ти єсть угодно; даде же ми і писаніє общеє к всім християном, еже мя миловати, і сам от своєя десниці даде ми милостині. Аз же сподобивійся таковую восприяти от него благодать, припад к ногам его і святійшую его облобизавши десницю, благодарствовах до зіла. Препоручи же мя своїми усти іноком, їх же остави малих числом в дворі своем, ради управленія церкві і християн. Сказа же в день недільний поученіє к народу гречеським діалектом ради греков, іже тамо обрітаються много; купно же при боку его стояше і толмач, іже, яже слишаше от уст святійшого патріархи глаголемая словеса, абіє таяжде к арапом християном арапським язиком толковаше. По поученії же всім людем, в церкві сущим, общеє розрішеніє прочте. Таже в утріє ізийде от Єгипта, з многою честію провождающу его духовному собору і всему кліру церковному. Тогда архієпископ Синайськія гори примирися з святійшим патріархом, понеже прежде между собою распрю нікую іміяху. По отшествії убо святійшого

патріархи остахся аз в Єгипті, в дворі єго з прочіїми іноки, пищею і питієм питаєм довольно, якоже в дворі родившого мя отця, і обитах тамо, ожидающи день от дне угодного времені путшествію моєму, в гречеськом поучаяся язику, славях же і благодарях бога і великого благодітеля моєго, святійшого патріарха александрійського Козму; труда же і діла чуждого нікакового же не іміх, разві токмо на свою потребу, токмо іноки сотвориша мя на время трапезаром, їм постилах і ізмітах трапезу і сам купно з ними ядях, якового послушанія аз сам паче хотіх, нежелі они. Любяху же мя іноці всі, патріарха ради, понеже мя оним любезно вручи, і препровождах дні благополучно і сотворих многих себі знаємих і другов, з ними же, а може хотіх, свободно ходих в Єгипті і розсмотріх всю красоту, величество і строєніє града, єще же вся чини і обичаї народу єгипетська, еже послідует в описанії Єгипту.

О ВЕЛИКОМ І ПРЕСЛОВУТОМ ГРАДІ ЄГИПТІ

Єгипет єсть град зіло ветхий, не зданієм, но літи, єще бо прежде рождества Христова і прежде Ветхого закона, Мойсеєм данного, бисть; із него же ізведе пророк божий Мойсей люд ізраїльський, сієсть жидовський, свобождши от роботи фараонові і преведе їх чрез Чермноє море, о чесом ясно і пространно пишется в старой Біблії, в книгах Ісхода; самоє же видініє паче слуха увіряєт; вні бо града суть многіє гори, яже не суть єстественні, но чрез толь многіє времена народ, в Єгипті обрітающійся, змітающе своя доми і стогни і вергающе вні града, сотвориша гори от смітія. Відати же подобаєт, яко Єгипет розділяется на два іменованія: Єгипет іменуется вся страна єгипетськая і Єгипет іменуется град; град паки Єгипет іменуется двогубо: Єгипет ветхий і Єгипет новий, еже єсть град ветхий і новий град, убо ветхий, іже прежде бяше, в время жидовськоє, нині зіло обітша, стіни же і доми падоша многі, обаче ність вовся розорен і пуст, но і нині народ обитаєт, найпаче же от християн много; новий же град мало от ветхого єсть отдален, в нем же князі і вельможі великіє і багатіє купці і многоразличен народ обрітается, і о сем Єгипті слово моє предлежить. Єгипет єсть слово еллінсько, еже проісходить в словенськом і латинськом язиці, простим же язиком римським іменуется gran Cairo, турецьким — Мисир і арабським — Мауар. Єгипет стоїть на ровном, веселом і добром місці, над рікою славною Нілом, яже великіє користі творить в страні той, токмо кріпость,

то єсть замок, на височайшем от града місці, при горі рекомой, яже прежде не бисть тамо, но в время святійшого патріарха — александрійського Герасима — бившу нікоєму уничиженію на віру християнськую, мольбами его і всіх християн, найпаче же за моленієм єдиного богоугодного і добродітельного мужа, сапожника суща от Александрії, повелінієм божественним подвижеся от міста своєго іздалече і прийде тамо, о чесом несумінно і достовірно в історіях пишет і нині неотмінно в Єгипті народ повіствует і от каменія гори оной храми, палати і вся зданія строяться. Тамо доми иніє от родимого камене, иніє же от плинф суть зданніє строєнієм, високим і ліпотним, много чардаков і окон імущіє, ради прохлажденія, понеже зіло тепел і неудоб стерпим край єсть.

Найпаче же капища турецькая і палати благородних мужей і отвні довольно ліпотні, найпаче же внутр зіло красні, верху позлащені или цвітами ізписані, низу же іскусним художеством различними мрамори упещрені і драгими одеждами послані, яко міста плюновенію ність. Тамо обичай єсть ходити босима ногами внутр домов, понеже чисто восходи і нисходи ізмовенні суть. Улиці тамо мало обрітаються широкі, но все узкіє, і домов строєніє тісноє зіло, яко к многим домом вход точію єдин, ідіже обитають п'ять или шість господаров вкупі з женами і дітьми, єдині низу, а другіє горі; се же множества ради народу, населшогося тамо, таковая єсть тіснота. Обрітаються-бо самих токмо капищ турецьких, якоже повіствует народ, до шестисот, домов же числа нікто же вість; народа же толь много, яко всяк день не токмо на базарі, но але в всіх і малих стогнах градських розминутися нуждноє єсть; не токмо же в дні, но і в нощі много людей обрітается, понеже тамо всі в один час нікогда же не усипають, но инії в дні труждаються, инії внощі, найпаче вещі к яденію і питію внощі ділають. По стогнах же кандили зажженні чрез всю нощ горять, да не преткновенну імуть стезю, ходящії внощі; тому же і злий человік абіє познан і уловлен бывает. Обичай бо єсть тамо нощію проходити дозорцем стогни градськії, злочинцов ради, іже єгда нікоєго уловить, але і малійшоє знаменіє імущого к злу, абіє на стогні, кромі всякого суда, в главу усікается; сего ради тамо весь народ з великим страхом і опаством нощію ходять. Обрітають же ся в Єгипті многая капища турецькая, пространна і велика і ліпо зданна, імущая вні, на версі глави возвишеніє, їм же би зіло прилично бути церквами християнськими, але би токмо було ізволеніє божіє. Улиці градськіє ні суть посланні каменьми, якоже в иних странах, но імуть

землю єстественную, і начальнійшії суть чисті і помітаємі на всяк день, ніції же обрітаються полні смітія і нечистот. Се же отчасти, яко народ ефіопський варварськ і небреглив, отчасти же, яко тісно людіє обитають, ність бо града большого в всей турецькой землі, паче Єгипта, чесо ради італіяне, ізкусивши і розсмотрівши многіє гради і страни, повіствують общеє слово сице: tre paeze bono tropo grande gran Cairo di Siria, Milano di Lombardia e Parizo di Franza, то єсть: три на всей вселенной градове большії народом і протяженієм суть: Єгипет в Сірії, Медіолан — в Ломбардії, в італіянськой землі, і Париж — в французькой. В Єгипті обрітаються людіє различного рода, различной віри і различного язика, яко-то: турки і араби, аще і єдиноя віри суть, такожде греки і араби православнії християне, іже імуть церквій 3: первая святителя Христова Николая і сія єсть в новом граді і єсть двопрестольная, вторая святого великомученника Георгія в Єгипті ветхом, і сія єсть в монастирі, в нем же убогіє інокині, немощніє старици і біднії сироти обитають і пищу імуть от милостині християн. Тамо обрітается ікона пресвятія діви богородиці, яже пренесенна єсть от Венеції єдиним купцем, повеленієм і откровенієм єму бувшим в сні, 1727 году. Третяя церков єсть пресвятія богородиці, і та єсть весьма пуста, ниже врат, ні затвора, ниже каковаго-либо внутр украшенія імущая, обаче і тамо на всяку суботу літургія бувает ради усопших, понеже тамо тілеса їх погрібаєма бувають. Храм убо той довольно єсть пространен в висоту, в долготу же і широту, і познавается, яко іногда зіло ліпотен бяше, і зіло же ветх єсть, обаче число літ урозуміти нуждно єсть, понеже письмена і подписанія вся отрошася, точію ім'я святійшого патріархи александрійського Григорія, о чесом ність ізвісно, аще ли в время его созданна, іли обновлена бисть. Обрітает же ся в церкві той образ пресвятія діви, от глави до ногу на древі списан, держащ на руку Христа господа, зіло обетшалий, о нем же повіствують, яко в время гоненія на християни закопаша в землю в церкві, купно з кандилом запаленним; посліди же, опустівшей церкві і многим літом прешедшим, впаде в недуг велик властелин єгипетський, іновірен сій, і єгда не можаше от врачев ізцілитися, бисть єму явленіє в сні; да повелить откопати образ он і от кандила да помажется і здрав будет. Єже сотвори без закоснінія і обрітоша ікону з кандилом незгасшим, і помазався больний, а абіє (о великія благодаті твоєя, мати божія!) ізцілі і здрав бисть, і от того часа даде паки в область християном церков оную. Обрітаються єще в Єгипті римляне, іноці же і мирськії і цер-

ков імуть дві: єдину в новом, а другую — в ветхом Єгипті. Літургісають же і в предреченной опустілой церкві, тамождє і погрібаються не токмо французи, венеціани і гішпани, і консул французький іже обладаєт іми. Обрітають же ся в Єгипті енглези і консул їх. Суть паки армен множество, і церков свою імуть і патріарха. Обрітаються єще нікії християне єретики, іменуємі копти, сієсть обрізанці, іже і крестяться, і обрізуються, і многих прочіїх єресей держаться, і тих суть множество в Єгипті, і церков їх обрітаєтся число немало: імуть же своєго особного патріарха і себе з ним за православних бути і патріарху своєму достойно александрійський престол держати мнять і проповідують. Гречеського же патріарха і всіх купно з ним за неправославних бути почитають. Обрітають же ся тамо і жидов много і свою такождє синагогу і жилище особно імуть. Многоє же множество турков странних от Константинополя, Анатолії і от іних великих градов і островов морських обрітаються тамо; но арабов без числа суть, тамо бо їх род і отчество єсть. Єгиптяне не імуть іной води к питію, токмо всі піють от ріки Ніла. Єгипет єсть славен множеством купцев, различними і драгими товари, понеже єсть пристанищем торговцев, от Індії возвращающихся. Єгипет великіє користі імат от Ніла-ріки і от Чермного моря, начало убо єго совокупляєтся з окіяном, конець же отстоїть от Єгипта три дні хожденія землею, ідіже єсть пристанище, рекомоє Сувез. Возвращающемя убо купці кораблями от Індії чрез окіян, проходять чрез Чермноє море і приносять в Сувез ливан, смирну, перець, кинамонь і прочая aромата і коренії благоуханная, такождє сосуди драгії фарфорнії і інії многоціннії вещі; приносять же кофе, іже рождаєтся в Ємені, над Чермним морем, яже страна не в власті турецькой єсть, но особно. То убо вся вещі приносяться чрез море Чермноє, даже в Сувез, а оттуду по землі в Єгипет; от Єгипта жа на Чермноє море посилаєтся рижь, пшениця, фава, сочиво і вся ядоміє вещі, яже тамо оскудні суть. Се Чермноє море коль велію користь приносить Єгипту. Немалоє добро і Ніл-ріка творить, яже розливаєтся на всяк год і наповняєт, і тогда копають людіє рови і напаяють вся поля єгипетськіє от сладості ріки, толь бо сладку і здраву воду імат, яко на островах ріки тростіє рождаєтся, сок сладок імущоє, от него же ділають цукор. Єгда же напояться поля і ріка іспадет, тогда сіють пшеницю, рижь, боб, сочиво і прочая, яже вся благословенієм божіїм толь угобзаються, яко всей Аравії от Єгипту ізобиловати, тако бо много рождаєтся рижа, яко в наших странах жита іли пшениці. Товари же вищереченнії ідуть

от Єгипта Нілом-рікою в Білоє море, а оттуда в всю турецькую страну і прочіє. Кораблецов і ладій, яже на ріці Нілі путшествують, суть многоє множество, непрестанно бо ініє от Александрії, інії от Рахита, іні от Дамяти приходять в Єгипет, ініє же от Єгипта возвращаються тамо. Єгипет, аще і под державою єсть султана турецького, обаче не весьма єму покоряется, токмо дань дает єму, і паша, іже обладает Єгиптом, наставляется от Цариграда. Обаче паша тамо недолго господствует, єдин бо другого низлагает; той лучший, іже кріпчайший, єдин бо другому от господій не покоряется і єдин з другим дом на дом брань творить. В Єгипті пляц іли базар, іли торжище великоє зіло єсть, на нем же безчисленноє множество народу на всяк день обрітается, і комори купеческії зіло тісно устроєні суть. Істинні же рекше, весь град торжищ ісполнен ідіже в всіх стогнах низу комори, верху єдині на других палати високо строєніє суть, в них же окон і чардаков множество, ради прохлажденія суть. Верху же всіх домов єгипетських, аки комини іли столпи устроєнніє, в ня же дишет вітр і проходить в всяк келії зданій, даже до низу, і прохлаждает обитающих, і се єсть зіло нуждно і потребно тамо, понеже ради тісних улиць і високих зданій не может вітр дихати внутр домов, інако же би не моіцно було жити народу, ради горячесті солнечной. В Єгипті вода продается, аще і ріка при боці єсть, понеже от домов, воскрай ріки стоящих, самі людіє почерпають воду, а іже внутр града далече обитають, не могуть на всяк день ходити к ріці, но суть на то особніє человіці — водопродавниці іже почерпають міхами кожаними от ріки воду і, возлагающе на верблюди, приносять в град і продають; іной же води к питію ність, понеже страна та єсть слана, і аще обрітаються тамо клядязі в всяком дворі, но в всіх слана вода обрітается, єю же токмо сосуди омивають. Імуть же в Єгипті іскопан ров, їм же ріка, в время умноженія води входить внутр града і тогда на малой ціні воду продають. Суть же в многих дворах господських стерни, то єсть ями, в подобіє кладязом созданні, яже тогда купующе наполняють і піють до года. В Нілі-ріці риби довольно различной. Начало же ея єсть от єдиного озера іли ями рекомой Заїра, яже обрітается в Хабесії, і єгда убо яма та воскипить і умножает воду, тогда і Ніл много розливается в широту і многі користі творить обитающим людем при нем. Проходить же чрез всю Ефіопію, і нижає Єгипту розділяется на три часті: часть течет во Александрію, часть в Рахит, часть в Тамят, наконець, впадает в Білоє море. В Єгипті обрітается древес садовних много:

помаранчов, лимоній, родій, найпаче же от фиников; оградних плодов тамо веліє ізобиліє взимі і літі. Хліб, єлей, сир, масло, кофе і вся вещі, яже в пищі, на малой ціні продаються, вино же і горілка скупо, понеже от Білого моря приходить, а не тамо ділается. Сребра тамо ізобильно обрітается, і удобно тамо может человік обагатіти, найпаче же уміющ художество, на всякого бо художника зіло тамо добрі єсть. Єгипет на четири імен розділяется: первоє іменуєтся Єгипет, ідіже обще весь народ обитает і торжища начальнійшая суть. Тамо убо і церков греческая, і синайський метох, і двор святійшого патріарха александрійського обрітается, в нем же намісник єго з іноки, іногда же і сам купно обитает; тамо і аз пребих вся дні замедленія моєго в Єгипті. 2) Кріпость іли замок, і стоїть особно на місті високом і іменуєтся Кале, ідіже аз множицею ходих: тамо імуть армати і прахи. Тамо обитает паша і прочії начальници; тамо суди дійствуються і глави осужденних посіцаються; тамо монета іли пінязі мідніє, сребряніє і златіє ділаються, еже сам своїми очима видіх. Обрітають же ся тамо і донині єще палати фараона і Іосифа Прекрасного [7], іже суть нині пусті і розорені. Фараонових убо палат зіло гордоє і високоє строєніє, от великих каменей, і внутр познавается, яко позлащенні бяху. Тамо же недалече обрітаються останки єдиного зданія великого, ідіже нині торжище єсть; тамо суть столпов много єдинокаменних, толь великих, яко чудитися всякому зрящему на ня, како і каковою силою толь велія тягота камене подвизащеся і здашеся, толстота бо їх, яко тріем человіком об'яти, в висоту же шість іли седм сажній суть, єже не вість нікто же, что бяше, но мнить ми ся, яко дом судилища бисть іногда, в нем же дійствовах уся суди в время царствованія фараонова. Обрітаються же тамо внутр кріпості і палати Прекрасного Іосифа, іже іногда царствоваше в Єгипті і в них обиташе, іже також де пусті суть і падоша, токмо дві стіні стоять, на них же смотріти зіло ліпо і удивительно єсть, понеже насажденні суть позлащенною і различно цвітною муссеєю і маргаритним чрепієм, то єсть перловою матицею; не простим же художеством, но сице хитрим і іскусним, яко землю цвіти разніє, древеса, плоди, птиці і прочіє вещі ізображенні суть. Таможде внутр Кале єсть кладязь Іосифов, єго же аз посіщах і соглядах; ізобразити же іли описати совершенно, якоже єсть в себі, веліє мні єсть неудобство, понеже таковой вещі нігди інді не случашеся ми видіти. Кладязь оній розсудним умом і мудрим совітом єсть сотворен; обаче хитрость копанія єго нуждно єсть із'явити, понеже вся в землі єсть і ничтоже от вні

зриться. Обаче аз розсудному уму описую і начертаваю сице: кладязь оній не імат нікакового притворного внутр зданія іли стін, но в самой естественной землі, в м'яком камені єсть ізкопан на четири угли, равно в ширину і долготу, яко на четири сажні і вящше, глубок же без міри. Окрест убо того кладязя єсть путь копан, аки улиця іли пещера, іже іногда бяше даже до конця глубини, нині же точію до половини, ідіже в стінах кладязя окна суть просіченні, ради просвіщенія, обаче мало подають світа, во глубині суще, но нужда єсть сходити з огнем, якоже і аз снійдох. Тамо работници приставленії низводять вниз воли, запрягають їх в колесо, хитросні учиненноє, їм же горі воду тягнет от дна кладязя даже до половини і зливаєтся в єдину яму, а оттуду верху кладязя іними волами, подобні запряженими, витягаєтся вон сосудами, на вервах повішенними, інако бо зверху даже донизу єдиним влеченієм верв неудобно досягнути води ради великой глубини. От верхніх убо волов даже до вторих суть нисхожденія степеней 200, якоже аз сам ізмірих, а оттуду ниже мало вода зриться. Повіствують же тамо труждающіїся роботници, яко єще вящшая половина єсть вниз, нежелі оттуду горі. Вода же ність сладка, но мало слана, обаче в нужду без бідно питися может. І се о двох частех. 3) Іменуєтся ветхий Єгипет, о нем же пред рекох, яко тамо обрітаєтся монастир грецький святого великомученика Георгія і церков пресвятія богородиці, такожде монастирець законников римських і три церкві коптських, от них же в єдиной обрітаєтся єдин дом мал внутр землі, в нем же (повіствуєтся от християн) обиташе пресвятая діва богородиця з Христом, ізбігши із Ієрусалима, даже до умертвія Іродова; таможде єсть і місто купелі, ідіже омиваше пречистая владичиця Христа-спасителя. Между новим і ветхим Єгиптом єсть високий каменний канал устроєн, їм же от ріки даже до Кале течет вода: стоїть же на столпах наподобіє моста. Четвертоє місто іменуєтся полако, котороє отдільні мало от града стоїть, воскрай брега річного. Тамо суть палати краснії і великіє і садов ліпотних много суть. Тамо індукта і торговоє поплащаєтся. Тамо комор і імбаров под палатами множество суть, в них же торговці слагають своя товари. Обаче вся та міста предреченна, але і особнії імені імуть, но вся єдин Єгипет бути іменуєтся. Недалече от Єгипта, обон полріки Ніла, суть рукотворенія гори, а от греков нарицаемія піраміди, іже суть четвероограничнії; всякая границя на стоп 74, висота же їх єсть на стоп п'ятсот. Между іми же три високайшіє суть і іменуються гори фараонові, понеже фараон, сущи древле царем єгипет-

ським, своїм іждивенієм созда, мислящи суєтная, якоже повіствуется, да імат прибіжище тамо, внегда би случилося божіїм попущенієм розлитися ріці до зіла і потопити вся поля египетськая. Єще же вісно буди, наконець, і се, яко в Нілі-ріці, горі далече от Єгипта, на єдином місті обрітаються зміеве, іменуеміє крокодили наподобіє ящурки сущіє, з четирма ногами, обаче великіє, якоже білуги іли осетри, і могуть жити в воді і на землі; на время бо в воді суть, на время же ізлазять на брег между сладкоє тростіє і ядуть є, іли препочивають в них; аще же случается, то і человіка снідають. Вісно же буди, вконець, і се, яко в Єгипті в церкві гречеськой двома язики чтется правило церковноє: гречеським і арабським; гречеським убо іноки, арабським же попи мирськії. Імуть же чин церковний в чтенії і пінії, і в служенії ліпотен, тако присутствующу патріарху, якоже і без присутствія єго. На літургії же божественной всегда два апостола і два евангелія чтуться, гречеські і аравійські, разві інако случается в повседневіє, егда едва кто приходить к церкві; в празники же господськія, богородичні і іних нарочитих святих соборноє служеніє бувает і по дві літургії; ранняя і позняя, подобні і по вся неділі. Іноці синайськії приходять в церков патріаршую служити служби божой по вся неділі і празники, понеже в своєм метоху церкві не імуть, токмо часовню прежде іміяху, но бувших сваром между іми і патріархом александрійським Козмою, отяша турки і сотвориша свой мечеть. Та убо і тім подобная аз увидівши, видівши же і слишавши і твоєй любві, тщательний читателю, вкратці написавши, соверших богу благодареніє, рік 1727, сидящи в предреченном дворі патріаршем в великом і славном граді Єгипті.

О МОНАСТИРІ с. ПАНТЕЛЕЙМОНА, ІЖЕ ОБЩЕ ОТ ВСІХ ІМЕНУЕТСЯ РУСЬКИЙ

Монастир сей обще тамо от всіх, от греков, сербов і болгар, нарицается руський, не яко от руських царей создася, но яко руси тамо ізначала, іли, паче рекши, російськіє іноці, чрез множество літ жительствоваху і їм обладаху даже до 1735 года. Послідиже умалившимся російським монахом, егда стало невольно їм входити з своєго отчества в чуждії страни, взяша єго в власть свою греки і до днесь їм обладають, росом же іли сербом, іли болгаром отнюд в нем жити не попущають, боящися, да нікого благословно єго возьмуть в свою власть, аки древнюю

свою обитель. Єще же і того ради нарицашеся руський, яко древніх царей руських милость і призрініє больше к сему показовашеся, нежелі к іним, їх же хрисовули тамо видіх єще хранимі. Созда єго в честь святого великомученика Пантелеймона Лазар, князь сербський, іже і в святих посліди почтеся за добродітельноє і богоугодноє своє житіє, і дарова єго в житіє іноком російського язика, сербського і болгарського; найпаче же російськії людіє ізначалу любяху в нем жительствовати. Повість тако ужасную слишах от сербов і болгаров і многолітні живущих росов преданную, о чесом греки слишати не хощуть, глаголющи, бути лож. Іногда, древле, уже в царствованіє турецькоє, російським іноком в монастирі сем владіющим і іним тогожде язика, греческим же под началом у них сжительствующим, обличиша роси греков за нікоє творимоє беззаконіє (о чесом не літ єсть писати), они же, больше числом сущі і не терпівши срамоти і обличенія, сице наущенієм демонським воз'яришася на них і сицеву брань велію сотворивши междоусобную, яко нечаянно на них нападши, всіх заклаша до єдина, аще і от них многі заклашася. Прочії же, іже осташа, боящися внішней казні, убігоша в страни незнаємі і оставиша монастир празден, іже стояше пуст чрез множество літ, і употребляху землі і ліса єго, і прочіїх стяжаній інії монастирі і всяк, кто можаше. Таже, по времені, многі собравшися руси, паки вселишася в он і обладаша їм чрез сто літ і больше, даже до предреченного года 1735. Аз бо сам свідитель вірен єсьм, понеже єще в первом моєм прибутії в Святой горі сей, літа 1726, пришедши в сей монастир і пребувши в нем время довольно, обрітох ніколико іноков російських, і пініє їх, і чтеніє слишах, о чесом, ради віроятія, зри в первом моєм кратком описанії Святия гори. Аз же обрітши тамо немало іноков російських, воздержного і богоугодного житія, сім і овамо по горах скитающихся, і от труда рук своїх зіло нуждно і прискорбно питающихся, і от всіх презираємих, соболізновах о них, яко лиси язвини імуть і птиці гнізда своя, роси же не імуть гді глави приклонити на толь прекрасном, уєдиненном і іночеському весьма житію приличном місті: ібо в монастирях греческих не могуть общитися ради несогласія язика і правила, і нравов, з серби же і болгари ради предписанних благословних вин. Аз же їх утішах, єлико могох, і благою надеждою будущого впреді о них смотренія божія, і мздовоздаянієм вічним, єже їм готуєт в небесі, і яко временем вся преміняються і паки к первому состоянію, іногда же і к лучшему, возвращаються. Греки же на русов вину полагають, глаголющи, яко суть

непостоянні і нетерпеливі, і ліниві. Непостоянні, понеже обикоша часто странствовати і преходити от страни в страну, от міста на місто, і от монастиря в монастир, і от скита в скит; нетерпеливі же, понеже не обикоша на себі іго турецькоє носити і дані великії їм на всяк год давати, которії не могуть інако поплащатися, точію повседневним трудом і прошеніем милостині в мирі; ліниві же, понеже не хощуть землі монастирськой ділати, ні нив орати, ні виноградов копати, ні маслин собирати. Ібо в Росії чрез подданних християн, всім тяжестним ділам творимим, в великом довольстві і покої іноці жительствують, в Афоні же, кромі труда повседневного, жити не мощно, єже не терпящи, біжать, а може хощуть. І многажди оставиша монастир безлюден, дані же туркам непремінно на всяк год подаваемой, приведоша его к крайнему оскудінію, его же видівши греки празна, населишася в он, да не вся опустієт. Сею убо греки против русов благословною виною осіняють предписанную історію і природную свою хитрость. Монастир сей отстоїть от предписанного Ксенофа трема часи хожденія, от моря же часом єдиним, а от Кареї же і Протата двіма часи. Обрітается же в полгори, сієсть между висотою гори і брегом моря, єлико бо єсть розстояніє от моря к монастирю, толикоє і от монастиря к верху; но создан єсть на місті равні і здравом, і веселом, і зіло уединенном, і безмолвном, при сіножатех і водах ізобильних, іже точаться в монастир іздалече, ринвами іли жолобами древ'яними, от вишніх гор сіверних, понеже от востока і сівера імат гори вишше себе, от полудні же і запада нижше себі. Вода же от двох міст приходить. Єдина лучшая — к питію і другая худшая — к умовенію сосудов, к напоянію винограда і к прочіїм ділам потребним. Єсть же четвероуголен, но не весьма равностінен, ібо болі́є протязается от сівера на полудень, нежелі от запада на восток; не можаше бо болі́є простертися от запада, ради потока, близ стіни по камені текущого, от востока же, ради холма високого, близ стоящого. Імат же под властію землі благой довольно і ліса ізобильно, в нем же всякоє древо рождается, найпачеже премножество великих і красних древес каштанових, от них же довольні себі тертиці ріжуть і других попущають і оттуду прибуток взимающи, на інії потреби монастирськії істощевають. В лісах же суть і гриби довольні, і келій на дванадесять і больше ізрядних, при істочниках водних, на различних містіх, зіло безмолвних. Врат імат два в углі сіверном — внішнії і внутрнії, і внішнії суть желізом покровенні по древнему обичаю, ради находящих іногда варвар, при внутрніх же

вратіх пирг каменноздан і кріпок, і висок. Пред врати же єсть мосток древ'ян чрез поток, і об он полпотока пред врати вертоград, з келію вертоградаря, якоже зді мощно от сей хартії урозуміти, на ней же начертах монастир сей, якоже зриться з приходу от страни сіверной і западной. Тамо і ігуменськая келія, іли, паче рекши, скевофілакова в стіні сіверной, над внутрніми, при предреченному високому пиргу, в нем же хранять сосуди церковнії і книги, і хрисовули. Тамо недалече, в углі сіверном, і гостиниця, в стіні же полуденной пекарня, поварня, ключня і трапеза; стіна же западная полна єсть келій іночеських, високо і ліпо, до тріех рядов зданних. Стіна же восточная бяше празна, кромі келій, ібо ветхості ради падоша і вся розоришася. Монастир же убог сій, сили на іміяше воздвигнути я, паки, ожидающи, донеліже откуду бог єму пошлет руку помощи, ібо аще і не под великим долгом бяше, но скудності ради своєй, і оттого свободитися не можаше; к тому же не нужда єму больше келій созидати, ібо живущії в нем іноці, греки бяху малочисленні, яко десять і дванадесять, келій же тамо бисть довольно, яко на двадесять. Всі же бяху трудолюбиві і тщаливі о монастирю, найпачеже скевофілак, муж благонравний і смотрительний, і в время єго в лучшоє благочиніє і силу прийде обитель сія, о чесом аз радовахся і похвалих їх тщаніє, аще і греки биша, і руським обладаша стяжаніем, противо правди; ібо тщаливі строїтелі утверждають монастирі, нетщаливії же розрушають. Монастир сей аще і об'ятієм стін менший єсть от предписанного Ксенофа, обаче подворіє імат пространноє і равноє, і веселоє. Ізрядна же на нем і церков, з главою єдиною і покровом долгим олов'яним, в честь святого великомученика Пантелеймона созданна, з двіма папертьми і преддверієм, і внутр вся іконописанна іконописанієм зіло ізрядним нікоего прослутого древняго живописця, іменуємаго Панселина. Імат же і хорос, і світильники, і іні утварі, но вся худа і убога. Єсть же розположенієм крестообразна, помост єя мраморен прост; зряться же знаменія, яко бяху на нем пестроти различні, но в время запустенія розрушишася. Високу імат ізобильну, широти степеній двадесять, долготи же двадесять два. Четирма столпами поддержиться, високими яко на два сажні. По два от них бяху ціломраморні, другії же два зданні; но і храм весь на многих містіх розсідася ветхості ради. Суть же і в олтарі, за іконостасом, четири столпи меншії, такожде мраморнії. І се, воістину, удивительно єсть, каким образом тамо привлекоша толь тяжесні мармори на толикоє високоє горноє місто і от землі неудобоприходноє.

Первая паперть, сієсть внутрняя, двіма столпами марморними білими поддержиться, високим на полтора сажня, долготи імат степеній дев'ять, широти же четирнадесять. Вішняя же паперть меншая і, кромі сих, преддверіє. Врат тамо суть п'ять, два в предней паперті, западнії і сівернії, єдині же в внутрней паперті, западнії, і два в стіні западней самого храма, побочнії малі і великії посреді, зіло художестним преплітаніем і тонким художеством древнім ізсіченні з многими словенськими надписами, такожде великими буквами ізсіченнії і, ветхості ради, єдва чтомия, которії подробну, по чину обрітающіїся, зді описую ради тщаливого і читателя, і слишателя, да отсюду познается і древность обителі, і ветхость врат, і ревность древніх благовінних мужей. Оная убо врата суть розділена на дві часті; на десной убо часті, в крузі, ізрит єсть главними прекрасними письмени надпис сей: «Отверзіте мні врата правди»; на лівой же часті, в подобном противу сего крузі: «Сія врата господня, праведнії внійдуть в ня». Ниже сих, на єдиной часті, архангел Гавриїл ізсічен, а на другой — богородиця благовіствуєма і мало даліє, за архангелом — Давид, а за богородицею — Соломон; нижає же сих такожде два круги, подобнії вишшим. На правом убо крузі ізрит єсть надпис сей: «І вшед в ня і узрю, что речет мні господь»; на лівом же сей: «Якоже речет мир на люди своя і на преподобния своя». Нижає же сих, на десной часті: «Слава святій, єдиносущній і нерозділимой тройці», і прочая до донця ізрита; на лівой же: «Страстотерпче святий Пантелеймоне, моли милостивого бога», і прочая до конця. Нижає же сих, на десной часті, ізрито: «Ізволеніем отця і сопоспішеством сина, і совершеніем святого духа». Противу же сего, на другой часті: «Совершися діло сіє в дні благочестивого деспота Юрга сербського», і паки нижає сих, на десной часті: «В літо 6060, місяця септеврія, при ігумену ієромонаху Арсенію»; на лівой же часті сія: «Христу раб, в іноціх таха, послідний Антоніє», і сіє посліднеє, мниться бути, подписаніє імені самого майстра, сочинившого врата. Оноє же реченіє таха єсть греческоє, может бути, древле от сербов употребляємоє, от всегдашнего з ними сочетанія іли сожитія, іли частого собесідованія; знаменує же аки би в словенськом діалекті, ім же реченіем подписавшийся являет своє смиренномудріє, рекшибо в іноціх таха, іли аки би в іноціх розумієся, сієсть недостойних в іноціх, іли недостойний іменоватися іноком, котороє реченіє таха і до днесь в горі Афонськой добродітельні пустинножителі греческії в подписах епистолій своїх часто употребляють. Сія убо достохвальная врата

сице ветха, учерненна і червми розточенна бяху, яко єдва з великим трудом предреченні надписи возмогох собрати, от коїх мощно помислити, коль древле велію ліпоту храму тому являху, єгда іспєрва новоізсіченна і позлащенна, і различними цвітами упещренна бяху. Кромі же соборного сего храма, іногда тамо слишахуся бути параклисов, сієсть малих церков, шість, но вся розоришася і падоша. В время моєго тамо прибитїя, еще два обрітахуся кріпкого і ліпого зданія з глави, єдин в углі восточном монастиря, на пиргу, імущий верх покровен оловом, другий пред великою церковію, з верхом, чрепицею покровенним. Прочіїх же зданій монастирських покрови суть кріпкі, по древ'яних каменні, сієсть от дщиць каменних, по общему святогорському обикновенію. Бяху же тамо, якоже слишиться, і книги многі, печатнії же і древнії рукописні славенськії, в прибитіє же моє тамо малочисленні обрітошася, нікії точію правильні і отечники, но і тії готові бяху продати грече́ськії тамо живущії отці. Мощі же тамо древле обрітахуся многі, во время моє точію сії: глава цілая с[вятого] мученика Пантелеймона; часть задняя глави з чрепом і плотію от виї святого мученика Єрмолая; к тому же і іні часті малі: часть святого Харалампія; часть с. мученика Кирика; часть праведного Іосифа Обручника, часть от мира с. великомученика Димитрія, і інії частиці незнаємих святих. Хрисовули же, сієсть царськії грамоти, словенськії тамо видіх многі, яко на п'ятнадесять. Хрисовул на паргамині з червленним подписанієм сицевим: «Драгаш і Константин брати, благовірнії деспоти сербськії». Іний хрисовул, подобний, на паргамині, тих же братій Драгаша і Константина. Іний хрисовул на паргамині — особливий, з подписанієм єдиного точію самого Константина. Іний на паргамині з подписом багряним сицевим: «По милості божієй, благовірний і христолюбивий господин Драгуслав і сине єго Дабижив і Константи». Іний хрисовул на паргамині з подписанієм чермним сицевим: «Деспот Іоанн Углеш». Іний хрисовул на бумазі — Стефана, царя сербського, подписан багряно сице: «Стефан в Христі, благовірний цар сербський і гречеський, дан года 6857» (1349). Іний другий, подобний, тогожде Стефана. Іний третій на паргамині — тогожде Стефана; дан тогожде предписанного года. Іний третій на паргамині з восковою печатію — тогожде Стефана. Іний паки четвертий на паргамині — тогожде Стефана, іли іного, з багряним подписом сицевим: «Стефан, в Христі бозі вірний цар Сербії і Романії».

Іний на паргамині — гречеський, царя Андроніка, дан літа 6820(1312) з сицевим червленним подписом: «Андро-

ник в Христі бозі вірний цар і самодержець гречеський, Палеолог». Кромі же сих, видіх дві грамоти на паргамині, царя російського Івана Феодоровича [8], едина з печатію, а друга без печаті, может бути, что погубилася. Третія грамота на паргамені царя російського Івана Васильєвича [9], писана літа 7060 (1552). Єще же суть тамо грамоти на паргамині і патріархов сербських з черними подписи. Отсюду мощно урозуміти, како сей монастир древле ліп і славен бяше, і от какових царей почитаніє і благодіяніє іміяше. В присутствіє же моє зіло убог бяше і ніоткуду руку помощі іміяше, точію от трудов своїх і от прошенія милостині от общих ближніх християн, іже под ігом турецьким. Обаче іміяше под властію землі благой і ліса довольно, яко на два часи прехожденія в долготу і на два такожде в широту; єще і вні Святия гори причасні метохи, з нивами і елеонами, і тими снабдівашеся. Далече же, яко за час хожденія, на брегу морськом імат і арсенал, і кораблі малі, і мрежі, і млин з вертоградом і келіями на потребу свою. Тамо бяше отдревле создан і пирг висок і кріпок, з пушками, якоже і в прочіїх монастирях, но іли от множества літ, іли от трясенія землі пол обвалися, і пол єще стояше. Дозді о монастирю руському с. великомученика Пантелеймона; прийдім по чину і к прочіїм.

Ілля
ТУРЧИНОВСЬКИЙ

АВТОБІОГРАФІЯ

СПИСАСЯ МНОЮ МНОГОГРІШНИМ, ІЛІЄЮ ТУРЧИНОВСЬКИМ, СВЯЩЕНИКОМ І НАМІСНИКОМ БЕРЕЗАНСЬКИМ, ЖИТІЄ І СТРАДАНІЄ СВОЄ В ПАМ'ЯТЬ ДІТЯМ СВОЇМ, І ВНУКАМ, І ВСЬОМУ ПОТОМСТВУ

Аз многогрішний Ілія рожден от благочестивих родителей, в городку Березні в 1695 року, іюля 20 дня, от отця Михаїла, сотника березанського, і матки Анни Садковськовні; воспитан во благом наказанії. Приспівшу возрасту моєму, вдаша мя родителіє мої книжному ученію при церкві святоуспенськой березанськой, за священика і намісника тоєй церкві Павла, і к дяку Іоанну Кудинському, где я обучился граматики, часловця і псалтирі; і когда в больший возраст достигшу ми, отець мой, отходя в поход военний, в 1709 году, в Польшу (где і в Ляховичах полк увесь переяславський із полковником Мировичем шведи чрез зміну гетьмана Мазепи взято), мні приказал править господарством; когда же отець мой з походу з-под Ляхович, от шведських рук сохранен, сам єдин (а сотня вся там з полком пропала) пришол в дом, много мні укоризни, з накладом немалих ран, за непорядок домовий наложил; чего я в младих літах не могл розуміть.

От того времені стал я сожаліть о науці своєй, якую за господарством позабил і, оставля отця і матку, отийшол 1710 года із Березні по школам волочитись. І шедши малий путь, достиг града Чернігова і тамо при церкві Воздвиженія господня малоє время поживши, отийшол в сотню в село Синявку, где через год живши, там, при церкві Покровськой, обучился книжного чтенія і пінія, ібо хоча й трудился через три года в богоспасаємом граді Кієві в монастирі Святомихайловському при ігумені Іоаникії Сенютовичу і при наміснику Варсонуфії і уставнику Гедеоні, за канархистру лівого кліроса, та й то єще на кошті одного ігумена і до шкөл латинських почав був, за ректора Прокоповича, а подпрофесора Загурського,

ходить; от якого ученія, за отсутствієм отця моєго у войсько против шведа под Стародуб, где в 1708 года король шведський в Стародубі і вся армія єго зимовала, маткою моєю з Кієва взят і за домашнею суєтою всего позабув. І в той Синявці обучившись, в сотника тамошнего Мандрики за писаря дворового був і сина єго Петра псалтирі обучал. І оттоль для повиданія болiє світа і ученія пойшл з двома молодиками большими, Семеном і Іваном, в Литовськоє княженіє во королевський град Могилев. І шедши многим путем, пущєю, дній два без людей, якіє молодики, видя в мене деньги і одіяніє не ветхоє і уже надходящу вечеру, устремишася на мя не человіческо, но аки звіріє, хотя мене убить. Єдин тайно немалим древом хотіл мене у главу уязвить, но божіїм защищенієм і матері святой єго защищен я от глави, но по книжках, якіє на правом плечі мною несені були, ударил, от которого я бою упал о землю; і тамо мя лежащого розділи із одіянія і деньги, якіє при мні були, із одіянієм побрали. І чиняху, стоя надо мною, зваду: єдин Іоанн желаєт мене убить у смерть і заволокти з дороги внутр пущі, а другий, Симеон, якоби милосердуя о мні, совіт подал звести мя далечайше з путі, і нага к древу прив'язать на сніденіє комарам іли звірям; но божією силою і заступлєнієм моєй помощниці матері божей, ощутяся акиби от сна, не чувствуя і мало болізні, зхватясь в єдной кошулі, ялся бігу обратно путем тим, отколь і шествовали. І біжа з немалим риданієм, молил матір божію, да ізбавить мене от тих лютих Діоклетіянов, і голосно кричал о рятунок; то оніє убійці, біжа за мною, аки звіріє за агнцем, немалий путь; і яко оніє тілом толсти, к тому же і п'яні, не могли постигти і кричали голосно, даби я остановился, із немалою клятвою крестним знамєнієм утверждая не убить мене, но іти купно к Могилеву, з обіщанієм мні все плаття возвратить. Якой я от них клятві яв віру, оградил себе крестним знаменієм і, прочитав «Богородице діво, радуйся» і возложася на помощ і заступленіє матері божієй, пришол до оних. Якіє оба яша мя в руці і о землю вдариша, скрежетаху на мя зуби своїми і связаша ми руці і нозі, покушахуся нести мя внутр пустині і тамо мя смерті предать. Видя я остатноє своє окончаніє і лютую смерть, лежа, сказивал оним: «Та коли клятва ваша і крестноє знаменіє в правді остаєтся, усумнітесь і убойтесь бога. За что ви мене желаєте убить? І самі за убійство не ізбігнете лютійшей муки і здісь, і на втором пришествії. А буде желаєте денег і платтю моєго, я вам вовся дарую і нікому сей тайни не явлю». То оніє, польстившись день-

гам і устрашая мя убійством, єжелі би кому об'явил, розв'язали ми руці і нозі і отдаша мні одіяніє і книжки з торбою, якіє от строгого вдару вполдощечки поламались, а деньги, рублей десять, к себі взяли. І тако із оними злосниками яхомся в путь свой. І дойшли ночу до села, к границі польськой, маєтності Печерського монастиря, зовемого Попова Гора. В якой жиючий городничий єромонах Феодосій, усмотря мене в церкві в пінію і чтенію іскусна, сказал дяку того села, чтоби мя принял до половини дяковськой: і потому мя і принято. Чему я и рад був ізбить своїх врагов; но они, когда очувствовали моє от них отлученіє, весьма опечалились і скрежеща на мя зубами, пожелали там буть, но дяк той школи не допустил і, пошедши до городничого, об'явил, а я з оними много водился і тим часом служителі нашедши, отняли мя і оних із школи вигнали. Но оніє, умисля на мя злоковарніє вимисли, пішли до сотника конпанійського, который на тот час в том селі Поповой Горі стояли на квартирах і полк Чаусников, і об'явили, якоби я от них от села Синявки уговорился, єжелі доведуть мене до Могилева, там би оним покупить по парі суконь; да і єще сказивали ложно, что де он, із нами ідучи, немаліє обиди дячкам поділал по школам, і як котрий єго дяк не прийме по єго нраву, то розками без пощади обіб'єт ноччу і пойдет, а у іних книжки позабирал, і тако нам обратно іти невозможно; якіє де книжки і деньги і нині в него іміються. То оний сотник, на тот час будучий в корчмі з своїми козаками, прислал п'яти конпанійцов, і оніє, взяв мене насильне із школи і приведше пред сотника, і плаття і книжки позабирали. Оній же сотник, не іспрося мя, от якой страни і коєго рода, но повеліл ізняти із мене кунтуш і кафтан і отдал моїм зломишленникам, а книжки шинкарці отдал за цебер меду, ібо не худіє книжки були. І осталіє деньги, якіє от тих десяти рублей остались, что оним я злочинцям отдал, єще два рубля оніє от мене одібрали, где я тілько в єдиной рубашці стоя пред ними в немалом риданії слези іспущал; і прочії мої ручники, хусти, кошулі, пояси на пропой шинкарці вручили. Но я, стоя, серцем ко господу богу і матері божой, возводя очеса свої, молился тайно, прося ізбавленія от такой напасті і розоренія і воспоминая свой отход от отця і матки тайний. І уже сотник, і козаки, і мої враги Семен і Іван, за мої книжки і прочеє накупленного меду напившись, приказали співать пред собою із оними моїми врагами; то і мене принуждали; єднак я, хоча й і покушался співать, но за обліянієм сліз не мог і гласу отвести.

Гді мені оний сотник приказал у дві колоди древ'яніє ноги забить: який крик і шум єдин атаман конпанійський, лежа п'ян за піччу, ощутил і встал, сказуя: «Что де то у вас за шум і пініє?» Оний же сотник отвітствовал на тоє єму, атаману: «Іди де за стол, да пий мед, нам де злодія сії молодики привели». Який атаман, уже не млад собою, сидя близ сотника, сказивал: «Где тот злодій?» То сотник повеліл мя з-под караула із сіней привести в двох колодах і в єдной кошулі. І приведоша мя пред того атамана, який много мене присмотревал у очі і спитуя: «От якой ти де страни? Чуть де ти мні не по знаку». То я з немалими слезами отвітствовал: «Я полку переяславського, із городка Березані». І оний атаман сказивал: «Не ти ли Михайла Турчина, сотника, син?» То я от той радості мало із плачу не удавился і мало просил води напитись. І оний атаман стал сотнику і козакам говорить: «Ви де і самі всі в дому єго отця були і пили, і їли, когда шествіє було государя первого Петра Алексієвича в 710 году под Прут, і он де нас по повеленію отця своєго частовал і провіант, який нам із сотні належал, видавал на сутки і записовал; почему он, сотник, примітил мя, что тако єсть». І почал я подробне оному сотнику і атаману сказивать, что оніє мої злочинці із села Синявки добровольне зо мною пошли і что в путі от них мні приключалось, подробне розказал. І тогда он, сотник і атаман, повеліли клади із моїх ног розбить, да на моїх супостатов, Семена і Івана, наложить і до другого дня в немалом заключенії содерживать. І совлекши мою одежду со оних, мні отдали, і все імущество моє бідноє і деньги от них одібрали і что они були взяли, возвратили; что же цебер меду випили, з моїх денег заплатили; мене же он, сотник, взял на свою квартиру. Поутру же світающу он, сотник, всім атаманам сошедшимся, судили моїх клеветников і когда веліли бить без пощадінія, то оніє всему своєму злому ділу повинились: яких, єще приваливши бою, повеліли козакам із села за границю, за річку Сновку, во польськую область вигнать і там на границі немаліє рани наложить і, обідравши до кошуль, отпустить. Что і учинилось. Мене ж он, сотник, по совіту атаманов і козаків, принял за писаря (ібо оних писар во отлучці був в комісії польськой), где і квартиру мні опреділенно. Будучи же в него немалоє число в правленії писарськом, понудило мя первоє желаніє одійти в Польщу, в Могилев, для обученія язика латинського і провидінія по світу людського обхожденія. І упросил я сотника і атаманов конпанійських, чтоби мя отпустили, от яких і отпущен. За божією же помощію і

божієй матері, того ж времені прилучившемуся купцю з Могилева града Іоанну Роні, який із Стародуба везл желізо, і за упрошенієм моїм оного купця, взят і при возах его дошед града Могилева, який стоїть над рікою Дніпром, і от него, Іоанна Роні, залічен в школу при церкві Святопокровськой на Подолі; гді і преозиміл. По весні упрошеніем того же Іоанна Роні принят до школ латинських язовитських; і там случалось ходить до церкви благочестивой Преображенія господня, где дом архіерейський при той церкві. І ходя на клірос, услишано от покойного архиерея Сильвестра Четвертинського моє пініє, і к єму призван. Оний же єпископ іспросился: «Коея віри, і от якой страни і жительства, і гді моє пребиваніє?» Оному єпископу явил я свою віру і жительство, якоє вишше сего написано і гді нині пребуваю. Оний же єпископ требовал мене з прошеніем, чтоби я в должность півческую к нему пристал, з обіщаніем награжденія, к чему я охотне іздался. І когда к чину півческому стал обучатись, то уже мене ксендзи до школ і не пустили, сказуя, что ти де сизматик, що у сизматиков жиєш. Но когда обучился чрез год і розсмотрив іскуство партесноє, то єдиного времені на світлоє воскресеніє на всенощной співаючи канон на хорах, реєнт, по єдиному его на мене гонительству, что за єго п'янство уже був отдален от капелії, а мні поручено, якоби за невиход концерта за дишкантами, пхнул мя із хор чрез желізніє баляси. Где я із хор на дол летіл вишені у п'яти человік, і єжелі би не потрапил на женськіє глави, то би о камінь мармур розбился. І многим женам повреждени були глави, а єдиной старусі і вся глава сломилась, яка у три дні і умерла. Мене же господь і матір божія сохранила невредима. Он же, реєнт, убоясь, біжал із хор і поддался на римськую релігію, но немалим коварством з римськими півчими старался, як би мене увічить, к тому ж єще согласился із тими моїми врагами, Семеном і Іваном, кої пред сего мене желали убить, но їх з села Поповой Гори, бивши плетьми, вигнали за границю, а тепер в Могилеві в драгунський полк при замку записались, якіє после вскорі православную церков викрали, і оних повішано.

Бігая того зла, по прошенію случившихся в Могилеві міщан із города Шклова, просился я от єпископа могилевського отпуску, об'явля єму своїх гонителей, який і отпустил мя з немалою жалостію. І з тими купцями Іоанном Мазуровичем да Михайлом Қособуцьким, імія із собою двох півчих, пойшол я в город Шклов в монастир Благовіщенія господня, в яком монастирі ігумен Феодосій із

братією приняли меня з охотою, з награжденієм за содержаніє півчих талярей десять битих, кромі дохода, ібо тот монастир іміет приход,— всі благочестивіє к тому монастирю склоняються, где і тот город стоїть над рікою Дніпром. І там я чрез четири года при том монастирі був реєнтом і от оних міщан, так і от ігумена іміл довольствіє. Но і там враг, іскатель мні зла і гоненія, завидя моєму добру, возста на мя. Прилучившіїся з Кієва два студенти, желали у Орші іли в Могилеві ходить до школ, но не приняті за тим, что благочестивіє. З ними я потрудился, і на світлоє воскресеніє виправили діалог з інтермедією. На який многолюдствіє благочестивих собралось і римлян, і самих єзовитов, і доменікан, і жидов. І всі тому удивлялись, яко там, в тих краях, той вещі не видали. Немалую себі римляне болізнь і безчестіє принявши, умислили, яко би мя вигнать із города Шклова: просили губернатора, чтоби мні на їх празники приходить в кляштор доменіканський до органов і з півчими своїми співать. Хоча й же і був присилок от губернатора, то я много отказивался, яко нам, благочестивим, в римський кляштор неприлично входить, да і правила святих отець возбраняють. Но і пачей оніє римляне опечалились і наславши єдной нощі в монастир на співарню, яко би нечаянно, з ліхтарнями, органіста з драгунами замковими, і начали бить всіх півчих і тих студентов, а мене з чулана витягши, безмилосердне били і шаблями рубили, где главу мою у двох вісцех до мозгу прорубали, і несли мене у Дніпр-ріку утопить. Но я, мало ощутився, просил оного органіста, яко он іспервa добр був ко мні, помилованія: який об'явил мні, что послан от замку убить мене і у Дніпр уволокти. Однак божія помощ і матер божія заступиста мя: случившієсь того града міщане їхали в городи з крамами і наїхав на тоє, отняли мене і мало в живих унесли у співарню і об'явили ігумену. От якого я порубанія много страдал і все своє імущество врачам роздал; но ничтоже не успіл би, єжелі би не єдина вдова, женщина Євдокія Мащиха, ізлічила: ібо оніє римляне, ощутивши, якіє врачі до мене ходять (яко там боліє жидов не іміется нікого), намовляли, чтоби мя умертвить. Когда ж я от той старухи увpачеван і стал по-прежнему співать, то ізвіщенно мні от добрих приятелей, что хотять мене, в нощі напавши, ізв'язать і воскорі у Дніпр укинуть. Я, видя і там гоненіє і что уже укритись от папіштаков невозможно, а случилось таким же способом, в ночноє время в єдном місцю того органісту самого застать в шинку, то там з своїми півчими також єму отреванже-

вал киями і шаблями, і забравши всіх півчих, дубом по ріці Дніпру пустился вниз.

О такой моей тайні ігумен і міщане ізвісні були і много обо мні сожаліли, тілько что сила римськая, а на благочестіє гоненіє. І той нощі уплили миль десять. І припливши світом к городу, стоящему над Дніпром, Гомлю, там препочили дній два. І паки яшася плаванія. І от Гомля, когда там же судноє плаваніє возиміли, то в єдином місцю, припознясь, случаєм нагнали судно на древо, якоє в ріці от брега отвалилось, і там всі шість нас человік і судна вивернулись. І так само судно вниз Дніпра пошло, а імущество наше, якоє було, все затонуло, ми же храненієм божіїм за лози похватались, яко поблизу берега іміли плаваніє,— і много гласом немалим іскали рятунку. Где почувши рибалки наїхали нас і побрали у свої лодки. І тілько із тим остались платтєм, в яком випали із судна. І оними рибалками вивезені на брег, где і огнь от них розпален ради огрітія і обсушенія от води. І оттоль, преночевавши, в пущі пішим путем немалий час шедши, доспіли к Лоєву городку, а послі до Ріпок і там препочивши мало, дошли до города Чернігова, і тамо премедля яшася і паки в путь. Уже зо мною були четири тілько півчіє, а два в Чернігові к архієрею Родіону Жураковському пристали.

І дошедше до городка Седнєва, там задержан упрошенієм господина обозного генерального Якова Лизогуба при єго церкві остатись за дячка із содержанієм півчих. Видя я себе от потопленія і при мні будучих півчих весьма оскудних на одіваніє, принужден остатись. В оном Седнєві жил я чрез год: і мало приодівшись, оттоль отийшол, поблагодаря, і оставил при господину єще двох півчих, а зо мною єдин хлопець Іоанн. І шедши дній немало, достиг до своєго пристанища отческього і застал єще в живих отця і матку, і всіх братій і сестер, і діда своєго Стефана (який уже живши купно з нами літ сто і тридцать і умре). В дому мало поживши, принят в півчіє в кафедру переяславськую к преосвященному Кирилу Шумлянському за реєнта. І тамо год виживши, ізволенієм божіїм і за благословенієм родителей своїх, в 1718 году женился, февраля остатніх чисел, на дочері бувшого сотника березанського Михайла Пилипенка, Анастасії.

По отході, того ж года марта первих чисел, отцеві моєму в поход царичанський за обозного полкового, на тот час будучему гетьманом наказним господину Сулимі Іоанну, хорунжому генеральному, то я в небитность отця моєго, по умертвії намісника березанського, Андрея По-

кори, тим же архієреєм Шумлянським за заслуги мої півческії, в 1718 году в ноябрі 3-м числі, в городку Березані до храму Успенія богоматері в священика рукоположен. Єще в тую пору в Березні єдна церков була, где со времені моєго проізвожденія много бід і гоненій от Забіловни Дмитращихи претерпіл невидаванієм презентов, но за виданієм от атамана Іоанна Зуя із козаками презента, принят я і рукоположен. Якая із ярості того же дня прислала до архієрея Шумлянського з письменним прошенієм, якоби я недостоїн священства, а недостоїнства ніякого не показала: то оноє письмо Павло Гресько того ж дня ідучему архієрею із церкві, в якой я і рукоположен, подал. Якоє письмо архієрей, когда вшедши по обичаю в столовой розібран з мантії, велів при старшині полковой, якіє в то время пригодились, писарю Савичу читать. І по вичитанню оного письма, призвавши оного Греська пред себе і сказивал: «Об'яви де паной своюй, что она нехай знает хлопа, а єпископ попа; а когда не похощет єго, Турчиновського, в руку ціловать, то нехай где інде поцілует». І тако отправлен. І от того времені не малия от ней, Дмитращихи, і сина єї Василія, хоча й в тую пору і млад був, гоненіє і поруганіє претерпівал і во время моєго прихода, по обичаю, з молитвою і в празники з крестом, немалоє поруганіє і вигнаніє із дому єї принимал. А всегда, бувало, лестію мя хотяще уловить, призивая в дом свой, питієм ізнуряет, чим би в словах уловить і обезчестить; но я, силою божеською і матері божієй, невредим отхожду. Видя оная Дмитращиха, что я не преодоліван состою, на єдину обиду якоби мою устроїла в 1719 году церков другую на Зарічччі, з помоществованієм прихожан, святого архангела Михаїла, якая в год состроєна і освящена покойними протопопами Григорієм Максимовичем да Павлом Доброницьким. І стала (Дмитращиха) до того прихода рефероватись, а вмісто єї дому дом отця моєго к моєму приходу опреділен. К якой церкві придан священик Кирило; но оная Дмитращиха і тим священиком вознегодовавши, почала іскать духовних себі по своєй похоті: і во время святия четиредесятниці для ісповіді от'їхала в село Семеновку і там в священика Григорія ісповідалась, а до моєй Успенськой церкві прийшла, чтоби святих тайн сподобитись. Якую я видя пренебрегательку чина священичеського, послал пономаря Михайла, чтоби оная Дмитращиха з церкві виступила і їхала би туда причащатись, где ісповідалася, яка принуждена їхать в церков Михайловськую і там сподобилась святих тайн от Кирила-священика: ібо і указ от архієрея Шум-

ляпського во всю епархію був, чтоби священики не своїх прихожан не приймали на дух і пачей святих тайн не сподобляли. То от того времені і пачей немалою яростію наполнилась: начала гонить мене явно і тайно, насилая своїх подданих п'яних на мой дом, бранячи і на путі, і в церкві, а я все снисходительними вещми сохранялся. Єдиного же времені з ярості будучому в домі єя полковнику Василію Танському много непотребностей приключила мні наговоркою. Який, призвавши мя в дом єя пред себе, бранил, пориваясь бить мене; но я і оттоль безбідно, оправдая себе, отийшол. А уже когда син єї Василій, будучий в тоє время во училищах в Шленську і в Празі, виучась, от Праги в Петербург дойшол і там в архієрея Лопатинського учителем при домі єго стал; то уже я от оной Дмитращихи весьма був поруган і гоним, з похвалками отогнать мене от парафії із Березані. Когда же син єї пришед з Петербурга, то уже незноснії мні обиди і козакам стал приключать. А когда в 1740 году сотником березанським стал, то і тоже гоненіє на мя возстало: з немалим угроженієм козакам і мужикам приказивал, чтоби у мене ніхто не наймался роботать, хотя уморить мя гладом і хладом. На остаток того ж 1740 г. мої покупленнії гаї, поля, тако ж і в козаков неправедним слідствієм сотником бубновським Василієм Савичем, да крапивянским Михайлом Кандибою, да Капцевичем, канцеляристою, поотнимано і єму, сотнику Василію Дмитрашку, отдано. Но єще не утолясь на том, в 1746 году подал на меня доношеніє он, сотник Дмитрашко, єпископу Никодиму, якоби я усиловне от прихожан за вінчання і за сорокоуста брал і за неданіє єго матері причастія, і якоби я многих бив, от якого бою і смерть приключилась, і сам за волками, і за зайцями, і медвідями їзжу і б'ю, і ловлю. По якому єго челом битті прислано з катедри слідственников: єрмонаха Євксентія до попа петропавловського Гошкієвича, да канцеляристу Василя Козловського. Якіє за прибитієм своїм в Березань, оним сотником березанським Василем Дмитрашком подкуплені і неправедно людей, козаков і мужиков допрашивали без присяги. К тому же он, сотник, всіх устрашал боєм, єжелі би кто за мною правду говорил, да к тому же і от єпископа Никодима немалая посяжка була і того ради ні малійшого оправданія в слідствії от мене не принимано а боліє ні за что, яко син мой Алексій, будучи в Петербурзі із Алексієм Малиновським, для свиданья з сином же моїм Андреєм, кой був в службі во тоє время в Петербурзі у Воронцова-графа, іспросили у членов синодальних архіє-

пископа московського Платона Малиновського да архієпископа псковського Симона Тодорського письма к Никодиму, чтоби мя в обиду сотнику Дмитрашку не попускал. Який архієрей Никодим не только сотнику не возбранил, но сам, согласясь із сотником, гонителем був. І по окончанії слідствія, за поданієм его, Дмитрашка, доношенія, чтоби до окончанія діла лишили мене священства і намісничества, того ж више писанного года сентября 14 числа велено мні указом явитись для вислушанія діла в консисторію. Но когда я явился, то тоже сентября 19 дня велено всім священикам градським переяславським з причетниками в консисторію сходитись, а когда сойшлись, то при соборне, і при мні, і єму, Дмитрашку, приговорі лишили мене священства, і прихода, і намісничества вовся, і в кого взимал за вінчання і за сорокоустноє поминаніє, мні козакам і его подданим деньги возвращать; за битіє медвідя і волков і ловленія зайцо в заточеніє сослать на дванадцять неділь в зсилку, за неданіє же матері сотника Дмитрашка причастія уплатить дев'ятдесят і п'ять рублей безчестія. Все тоє за то, что я во время слідствія сказал: буди де консисторія праведно не осудить, то небесная консисторія праведно осудить, он архієрей приключил. А что я взяв був з канцелярії колодницю свою служебну, березанськую, і уже за тоє, по жалобі от его, Дмитрашка, до Румянцева (який тогда гетьманством правил), Румянцев писал к архієрею Берлу, і за то я був штрафован, что взяв самоправне (колодницю) з цеп'ю, то і ще, по его доносу сотника, якоби за тоє (присуждено) дать мні плетей сто вдаров. Где і приказано воловикам держать мене; но я, не даясь держать, об'явил во консисторії: «Буди не видержу, то в тую пору держать». І так, скілько оніє мордерці били плетьми, я все читал: «Отче наш» да «Богородице діво», і тако божією помощію і матері божієй і малійшей болізни не ощущал. А когда я встал, то повеліно мене заковать в немаліє желіза і залютовать вовся, без замков, і в хлібню посадить, і там поліна рубать, і діжу місить, і всякоє послушаніє роботать. А после того же сентября 29 в зсилку в монастир горський Золотоноський сослав в желізах з подданим коробовським Василем Лепским, який за привоз в горку із плечей остатную з мене реверенду знял. І там я в чорной роботі три місяці в завідованії ігумена Дорофея Лебедевича в немалой нужді страдал, єднак божією силою і матері божій був подкріплен. З якой зсилки уже ноября 30 числа велено указом у желізах і паки в катедру представить; где за представленієм моїм подавал самому

архієрею Никодиму доношеніє, чтоби мої, не принятії в слідствії, оправданія в консисторії принято і розсматривано було б, і мене помиловано б. Який архієрей оніє мої оправданіє і доношеніє, три дні держа в себе без поміти і без резолюції, мні чрез писаря Іринарха отдал; а когда уже декабря 10 розковали із желіз, приказали їхать в дом, чтоби матері сотниковой, якоби за безчестіє, так і козакам і мужикам за взятіє за вінчання і поминовенія, не виключачая того, что вікарію, дячку, пономарю давано, все до остатка от мене би було награждено, і для того і послано ізо мною із катедри єромонаха Мелетія, да канцеляристу Василія Козловського. Якіє много принуждали мя, чтоби я матері его, Дмитрашка, так козакам і мужикам уплатил; но я, видя оний в консисторії неправедний приговор, німало не повинился. Якіє і паки заковавши в желіза і положа на драбинчастий воз, приказали дячку Івану Даниленку та дячку Михайловському Григорію везти мене в катедру. Якіє когда попились в его, Дмитрашка Василя, і ночію везя мя в Чирськоє, у великий ров із возом упали, і там самі остались п'яні, мене же лошаді, когда спужась, стали по ріллям ораним носить; но, я, видя...

СКАРГА ДИДАСКАЛА

В Глуховськую сотенную канцелярію слезно-ридающее і покорное мое доношеніе. Повнегда убо злокозненний і богоненависний враг і супостат наш, нарицаемий Тригубій, пришедшу на запад солнцу і бувшей глубокой нощі, нападе на дом божий — школу, тогда вся наша о Христі братія, кліриці, аки овци от волка роз'яренна, розсипашася. Єдин от них, іменем Парфентій, іже єсть великий богословець, умієт-бо псалтир і часословець, ятся бігу, глаголя зо слезами: «стопи моя направи по словесі твоєму, і да не обладает мною всякая каналія». Другий взлізе на превиспренняя своя, сиріч на горище, якоже св. мученики Адріан і Наталія, єгда уходиша от мучителя Нерона. Третій влізе в пещ грубную, в ней же невредим пребисть, якоже тріє отроці Седрах, Мисах і Авденаго в пещі огненній. Аз же, видя таковоє храма божія розореніє і школи посрамленіє, ревнуя поревновах і приях от пещі меч, іже єсть нарицаємий кочерга, і устремихся на него, богопротивного Тригубія, якоже Давид на Голіафа. Но он, треокаянний, не устрашися ничесоже і простре на мя скверніі і нечестивії свої руці, пріят мя за возлобіє, терзающе сімо і овамо, донежде утрудися, і прият от рук моїх меч, не токмо соділа на мні беззаконіє веліє, но і лядвія моя наполнишася поруганія, і поверже мя под сідалище стариць, сиріч под лаву і пошед вон, дивяся бившему. Утру же сущу, стекошася ко мні всі учениці мої, і видяще мя уничижена і кровію зіло обагрена, вельми сітоваша, і принесше алавастр мира, продающагося в корчемниці, мало мя тим ізцілиша, ядох-бо і пих, і укріпихся. Сего ради, о всемилостивійшая госпоже сотенная Глуховськая канцеляріє, ваше високоблагородіє! Із глубини души взиваю, молюся і мил ся дію к вам, яко плоть моя ізмінися і кості моя сокрушишася, і аз аки сіно ізсох: оного богопротивного Тригубія покорнійше прошу предать в мої руці, да восприємлет он от мене воздаяніє по нечестивом ділом єго.

О сем просить усерднійший богомолець і раб божий Бреус, школи коропськой Покровськой дидаскалій.

ИСТОРИЯ РУСОВ

(Уривки)

На место Скалозуба, в 1592 году избран гетманом из есаулов генеральных заслуженный в войске малороссийском природный шляхтич польский Федор Косинский [1], и в его время началась известная оная эпоха ужаса и губительства для обоих народов, польского и руского, эпоха, умолченная по историям или легко в них описанная, но которая, потрясши Польшу до самого основания и колебавши ее более ста лет, низринула, наконец, в бездну ничтожества, а народу рускому давши испить самую горестную чашу, каковую и во дни Нерона и Калигулы [2] не все христиане вкушали, преобразила его в иной вид и состояние. Это значит уния, выдуманная в Риме папою Климентом VIII [3] и принесенная каким-то польской породы прелатом Михайлом Кунинским. Она явилась здесь в лисьей коже, но с волчьим горлом. Епископы руские и митрополит их киевский Михаил Рогоза со многими архимандритами и протопопами в 1595 году приглашены были самым лестнейшим образом в город Брест-Литовский на совет братерский. Названо сие собрание духовным греческой церкви собором. Председательствовавший в нем нунций папежский со многим римским духовенством, ниспослав рускому духовенству благословение папское и дар святого духа, воззывал его к единоверию и сопричастию славы, обладающего миром, и в сочлены повелителя вселенной. В приданное к тому обнадеживали наддачею епископам и монастырям деревень с подданными, а белому священству по пятнадцати домов в послушание или рабство из их же прихожан. Сие действительно и исполнено определением короля и сената, слепо повиновавшихся изволениям папским. Духовенство руское, прельстясь порабощением себе толикого числа своих соотчичей и чад духовных и не заботясь нимало о обязанностях своих пред богом, пред общею церковию и пред народом, их избравшим, подписали согласие на унию и

присягою то утвердили. И сих предателей было восемь епископов и один митрополит Рогоза с архимандритами и протопопами, а именно: 1-й — Ипатий, епископ владимирский и брестский, прототроний константинопольский; 2-й — Кирилл Терлецкий, епископ луцкий и острожский, екзарх патриаршеский; 3-й — Ермоген, епископ полоцкий и витебский; 4-й — Иоанн Гоголь, епископ пинский и туровский; 5-й — Дионисий, епископ холмский и бельский; 6-й — Иннокентий Борковский, епископ черниговский и остерский; 7-й — Ираклий Шеверницкий, епископ волынский и почаевский, и 8-й — Феоктист, епископ галицкий и львовский. А не соблазнившихся епископов, возвысивших сан свой пастырский благоразумием и твердостию, прямо апостольскою, устояло только три: северский Иоанн Лежайский, потомок князей Северских; переяславский Сильвестр Яворский и подольский Иннокентий Туптальский, да протопоп новгородский Симеон Пашинский. Сии мужи, исполнившись ревности по вере своей древней апостольской и по отечественным законам и обрядам, возражали соборищу оному, препирали его и, наконец, торжественно пред ним и пред целым светом протестовали, что они, бывши членами великой католической церкви греческой и иерусалимской и не имевши от ее патриархов и всего духовенства согласия и позволения на перемену догматов и обрядов, древними вселенскими соборами утвержденных, не признают вводимых в нее новостей и творцов их законными и правильными и весьма от них, яко от самозванства и заблуждения, отрицаются. Соборище оное, по многих словопрениях и угрозах, не поколебавши сих столпов церкви, предало их оскорблению и, урезавши им бороды, изгнало из сонмища своего, осудив на лишение сана их и должностей.

Гетман Косинский, сведавши о заводимых в Бресте новостях толикой важности, тотчас сделал сильные от себя представления: одно к королю и сенату, а другое — в самое Брестское собрание. В первом доносил он яко наместник королевский и министр правления, «что перемена в вере и обычаях народных, в Бресте заводимая духовенством без согласия народного, есть преткновение, весьма опасное и неудобоисполнимое и что согласить умы человеческие и совесть каждого — есть дело почти не человеческое, а божие, и он не надеется удержать народ в слепом повиновении духовенству и своевольно нововводимым в церковь правилам и просит правительство отвратить зло оное или дать время народу на размышление». В собрание Брестское писал гетман яко глава народа, «что

собравшиесь туда руское духовенство не имеет от чинов нации и от народа никакого полномочия на введение в их веру и обряды перемен и новостей, а без того не имеет оно власти и сими обременять народ своевольными их правилами и вымышлениями; и что сие духовенство, быв избрано в их должности от чинов и народа и содержано на их же коште, может всего того лишиться от тех же чинов и народа при их неудовольствии; а он, гетман, ни за что тут не ручается и советует собранию приостановить постановления свои до общего размышления и суждения».

На сии гетманские представления правительство и собрание, сделав ему притворное снисхождение, звали его на совет в Брест. Но когда он туда прибыл, то тотчас был арестован и предан суду соборища римского и руского, кои дав ему вину апостата или отступника, осудим его на смерть и замуровавши в одном кляшторе в столп каменный, названный клеткою, уморили голодом. И так гетман Косинский за ревность свою к благочестию и спокойствию народному учинился первою жертвою унии. Козаки, сведав о его заключении, собрались в числе семи тысяч и отправились к Бресту для его освобождения. Но польские войска, встретивши их под местечком Пяткою, сразились с ними и были разбиты наголову и разогнаны; но козаки в живых уже Косинского не застали и дали сигнал ко всеобщей брани.

Чины и козаки малороссийские, недопускаемы бывши в главный город их Черкассы, занятый гарнизоном коронного гетмана польского, собрались в городе Чигирине и по довольном и предовольном советовании приговорили единогласно на основании стародавних прав их и привилегий, королями и договорными пактами утвержденных, выбрать гетмана с должностию и преимуществом прежних гетманов. И за сим приговором в 1596 году выбрали гетманом генерального есаула Павла Наливайка, и от него со всеми чинами и войском, чрез депутата и посланника своего, полковника Лободу, послана к королю, Жикгимунту Третьему, просьба такового содержания: «Народ руский, быв в соединении первее с княжеством литовским, потом и с королевством польским не был никогда от них завоеванным и им раболепным, но, яко союзный и единопленный от единого корене славянского, альбо сарматского происшедший, добровольно соединился на

одинаких и равных с ними правах и преимуществах, договорами и пактами торжественно утвержденных, а протекция и хранение тех договоров и пактов и самое состояние народа вверены сим помазанникам божим, светлейшим королям польским, яко же и вашему королевскому величеству, клявшимся в том при коронации пред самим богом, держащим в деснице своей вселенную и ея царей и царства.

Сей народ в нуждах и пособиях общих соединенной нации ознаменовал себя всемерною помощию и единомыслием союзным и братерским, а воинство руское прославило Польщу и удивило вселенную мужественными подвигами своими во бранех и в обороне и расширении державы польской. И кто устоял из соседствующих держав противу ратников руских и их ополчения? Загляни, найяснейший королю, в хроники отечественные, и они досвидчут тое; вопроси старцев своих, и рекут тебе, колико потоков пролито крови ратников руских за славу и целость общей нации польской, и коликия тысячи и тьмы воинов руских пали острием меча на ратных полях за интересы ее. Но враг, ненавидяй добра, от ада изшедший, возмутил священную оную народов едность на погибель обоюдную. Вельможи польские, сии магнаты правления, завиствуя правам нашим, потом и кровию стяжанных, и научаемы духовенством, завше мешающимся в дела мирские, до их не надлежныя, подвели найяснейшого короля, нашего пана и отца милостивого, лишить нас выбора гетмана на место покойного Косинского, недавно истраченного самым неправедным, постыдным и варварским образом, а народ смутили нахальным обращением его к унии! При таковых от магнатства и духовенства чинимых нам и народу утисках и фрасунках, не поступили, еднак, мы ни на что законопреступное и враждебное, но, избравши себе гетмана по правам и привилегиям нашим, повергаем его и самих себя милостивейшему покрову найяснейшего короля и отца нашего и просим найуниженнейше монаршого респекту и подтверждения прав наших и выбора; а мы завше готовы есьмы проливать кровь нашу за честь и славу вашего величества и всей нации!» Посланный с сей просьбой полковник Лобода имел у короля приватную аудиенцию, и на ней король, удивляясь поступкам его министерства, не отписал, однако, ничего к гетману и войску малороссийскому, а сказал Лободе, что он при первом сейме будет стараться уничтожить затеи министров и духовенства; а до того времени велел гетману и войску вести себя мирно и злагодно с войсками и чинами польскими.

Гетман Наливайко отправил во все города и повиты чиновников и товариство, а в знатнейшие послал самого полковника Лободу с универсалом, извещающим о его выборе по правам и привилегиям отечественным и о вступлении своем в правление по изволению королевскому, советуя и повелевая притом чинам, войску и народу не предпринимать ничего враждебного противу конси-стующего в городах и селениях войска польского, а ожидать о выводе оного повеления от верховной власти; в рассуждении же унии вести каждому себя спокойно, следуя своей совести. Коронного польского гетмана известил также Наливайко о его правлении по изволению королевскому. Но скоро за сим приходили к гетману известия из городов и повитов, что посланные от него чиновники и товариство поруганы, прогнаны, а многие и побиты поляками и что войска польские собираются к Черкассам и Белой Церкви в полном вооружении. Посему гетман Наливайко принужденным нашелся собрать и свои войска к Чигирину и стал обозом при реке Тясмине, где, укрепивши стан свой окопами и артиллериею, ожидал начинания от поляков. Они скоро появились в числе множественном под начальством коронного гетмана Жолкевского.

Наливайко сначала выставил против них на возвышенном месте три белые хрещатые хоругви, то есть знамена с крестами на них вышитыми и с подписью или девизом: «Мир христианству, а на начинщика бог и его крест». Поляки насупротив знамен, мир возвещающих, выставили на шибеницы трех малороссийских чиновников — Богуна, Войновича и Сутигу, от гетмана в город посланных, и тогда же в виду обоих войск повешенных с надписью: «Кара бунтовцом!» За сим явлением началась от поляков атака на стан козацкий. Наливайко заблаговременно учредил в скрытом месте за станом сильную засаду из отборных войск, построенных фалангою, и когда началась обапольная с орудий и ружьев жестокая пальба и сделалось кружение дыма, он вывел свою фалангу из засады и ударил опрометчиво на самый центр армии польской; а в ту самую пору двинулись козаки вперед из стана и, поставив поляков в два огня, смешали их и произвели страшное между ими поражение. Убийство и сеча продолжались более семи часов. Козаки, имея в виду бесчестно умерщвленных и висящих своих собратий, так ожесточились и остервенились против поляков, что и слышать не хотели о згоде или пардоне. Раненых и павших на землю в другой раз добивали, бросавшихся в реку и утопавших вытягива-

ли арканами и резали; словом сказать, спаслись бегством только одни, имевшие отменно быстрых коней, а прочие пали на месте и порозницею по степи. При разборе и погребении тел сочтено, а по-козацки «накарбовано» мертвых поляков 17 330 человек. Мертвецы сии были наволочены великими ярусами вокруг шибеницы, где товариство висело, и там зарыты, а висевшие с торжеством сняты, везены и погребены в церкви соборной чигиринской Преображения господня, с надписью на гробах невинного их страдания за отечество и веру православную.

Гетман Наливайко по первом с поляками сражении, так счастливо произведенном, разделил войска свои надвое: одну часть под командою полковника Лободы послал в города заднепровские и задесенские с повелением выгонять оттуда поляков и духовенство, зараженное униею; а сам с другою частию войска пошел тою стороною, что между рек Днепра и Днестра. Проходя обе части войск в свои назначения, имели многие сражения с поляками, собиравшимися из городов и селений малороссийских и вновь приходящими к ним на подкрепление из Польши, и всегда их наголову разбивали и разгоняли, получая в добычу обозы их и вооружения. И таким образом очищая гетман Малороссию от поляков и унии, принужден был два города свои, Могилев над Днестром и Слуцк над Случью, запершиесь с сильными гарнизонами польскими и многими униатами, чинившими крепкие вылазки, доставать штурмом, причем, оба те города сожжены и разорены были до основания, а поляки выбиты до последнего. И все сии походы, сражения и штурмы произведены были в три с половиною месяца. Наконец, сошедшись гетман с полковником Лободою при реке Суле, напали там на обоз с войсками двух гетманов коронного и литовского, укрепленный окопами и палисадами, окружили его и четыре дня штурмовали, и уже часть укреплений опрокинули, но приехавшие тогда же из Варшавы посланники королевские сделали всему конец. Король писал ко всем трем гетманам, чтоб брань и вражду тотчас они прекратили и на вечный мир и утверждение прав и привилегий руских подписали в лице обоих войск трактат и присягою его утвердили; а он, король, со всеми чинами и сеймом, даровав войску и народу рускому полную амнистию, забывая вечно все прошедшее, подтвердили уже пакты их и привилегии на вечные времена. И так первая война с поляками кончена, трактат подписан и присягою с обеих сторон утвержден. Войска, изъяв-

ляя наружную приязнь и косо посматривая один на другого, разошлись восвояси.

Гетман Наливайко, распустя войско и воротясь в Чигирин, старался всемерно восстановить прежнее устроение и порядок в городах и повитах, войною разрушенные, и очистить церкви и духовенство, униею зараженные. Некоторые из духовенства прямо отстали от сея заразы, а другие притворялись быть таковыми; но все они сожалели о потерянии власти над народом, от поляков слишком им наданной: ибо сверх порабощенных им по пятнадцати домов из парафиян, владеемых ими как невольниками, повинен всяк парафиянин договариваться с попами о платеже им за главные требы христианские, каковы суть: сорокоусты и субботники по умершим и венчание новобрачных. В таковых случаях бывали продолжительные и убедительные просьбы прихожан пред попами и называлось то еднать попа, и попы, исчисляя достаток просителя, вымогали как можно большей заплаты, а сии о уменьшении ее просили с поклонами до земли, а часто и со слезами.

От сего-то вышла известная пословица народная: «Жениться не страшно, а страшно єднать попа». Сей мерзостный обычай, с тех пор вкравшийся, продолжается, по несчастию, и до днесь, и попы сверх установленных им доходов делают свои бесстыдные вымогательства и мытничества по-прежнему и полагают даже за требы христианские, как-то: сорокоусты, субботники и другие по своему произволению, и никто о том не пророчет и не возопиет.

Между тем в 1597 году настало время посылать в Варшаву депутатов на сейм валный или главный; а их всегда посылано четырех от воеводств, трех от уряду гетманского и войска, а пять от городов знатнейших и посольства. В числе войсковых депутатов досталось быть полковнику Лободе, судье полковому Федору Мазепе, и сотнику киевскому Якову Кизиме. Они со всеми другими депутатами туда и выправлены. Но и сам гетман восхотел с ними ехать, не столько для сейма, как ради принесения королю своему усерднейшего почтения и повиновения, о котором он всегда помышлял. По приезде гетмана и депутатов в Варшаву в первую ночь взяты на квартирах под караул и повержены тогда же в подземную темницу, а по двух днях без всяких спросов и суждений вывели гетмана и с ним Лободу, Мазепу и Кизима на площадь и, объявив им вину гонителей на веру Христову, по-

садили живых в медного быка, и жгли быка того малым огнем несколько часов, пока вопль и стон страдальцев был слышен, а наконец тела замученных в том быку сожжены в попел. Сие жестокое и бесчеловечное варварство выдумано римским духовенством по правилам и мастерству их священной инквизиции, а произвели его в такое бесстыдное действие вельможи польские, владевшие вместе с примасом всем королевством, ибо надобно знать, что власть королевская с 1572 года, то есть со времени первого избирательного короля Генриха Валезского, вызванного в Польшу из Франции и от своевольства поляков опять во Францию воротившегося, была весьма ослаблена; а от другого короля, Сигизмунда, посвятившего себя из малолетства в сан духовный и из кляштора в короли призванного, и совсем власть оная упала, а присвоили ее себе вельможи или магнаты королевства и духовенство римское, державшие короля за одну проформу. Самые сеймы народные не что иное были, как твари магнатов и духовенства, подобранные ими и их партиями из так называемой убогой или чиншевой шляхты и факторов их городских, кои чрез все время сеймов одевались и содержались на коште вельмож и кляшторов. Историки польские, Вагнер [4] и другие, сколько ни увеличивали вин козацких и сколько не прикрывали самовластных посягательств вельмож и духовенства римского на землю рускую, пишут, однако, что «миссия духовенства римского, замыслив произвести в руской религии реформу для единства с своею, слишком поспешила совершить ее так нагло и так отважно в народе грубом и всегда воинствующем; а министерство правительственное, стремясь на староства и маентки урядников руских, и того больше ошибок наделало. Оно, давши амнистию первому ватажце козацкому Наливайку и его сообщникам, в торжественных с ними трактатах, клятвами утвержденных, а духовенством на право разрешенных, наконец, забравши фортельно на сейме национальном, всеми народами за святость чтимом, потратило их самым варварским образом, против чести, совести и всех прав народных и вместо того, чтобы врачевать болезнь народную, больше ее язвы растравило».

По истреблению гетмана Наливайка таким неслыханным варварством вышел от сейма или от вельмож, им управлявших, таков же варварский приговор и на весь народ руский. В нем объявлен он отступным, вероломным и бунтливым и осужден в рабство, преследование и всемерное гонение. Следствием сего нероновского приговора

было отлучение навсегда депутатов руских от сейма национального, а всего рыцарства от выборов и должностей правительственных и судебных, отбор староств, деревень и других ранговых имений от всех чиновников и урядников руских и самых их уничтожение. Рыцарство руское названо хлопами; а народ, отвергавший унию,— схизматиками. Во все правительственные и судебные уряды малороссийские насланы поляки с многочисленными штатами, города заняты польскими гарнизонами, а другие селения их же войсками. Им дана власть все тое делать народу рускому, что сами схотят и придумают, и они исполняли наказ сей с лихвою, и что только смыслить может своевольное, надменное и пьяное человечество, делали то над несчастным народом руским без угрызения совести. Грабительства, насилие женщин и самых детей, побои, мучительства и убийства превзошли меру самых непросвещенных варваров. Они, почитая и называя народ невольниками или ясыром польским, все его имение признавали своим. Собиравшихся вместе нескольких человек для обыкновенных хозяйских работ или празднеств, тотчас с побоями разгоняли, и о разговорах их пытками истязывали, запрещая навсегда собираться и разговаривать вместе. Церкви руские силою или гвалтом обращали на унию. Духовенство римское, разъезжавшее с триумфом по Малой России для надсмотра и понуждения к униатству, вожено было от церкви до церкви людьми, запряженными в их длинные повозки по двенадцати и более человек в цуг. На прислуги сему духовенству выбираемы были поляками самые краснейшие из девиц руских.

Страдание и отчаяние народа увеличилось новым приключением, соделавшим еще замечательнее всей земле эпоху. Чиновное шляхетство малороссийское, бывшее в воинских и земских должностях, не стерпя гонений от поляков и не могши перенесть лишения мест своих, а паче потеряния ранговых и нажитых имений, отложилось от народа своего и разными происками, посулами и дарами, закупило знатнейших урядников польских и духовных римских, сладило и задружило с ними и мало-помалу согласилось первее на унию, потом обратилось совсем в католичество римское. Впоследствии сие шляхетство, соединяясь с польским шляхетством свойством, родством и другими обязанностями, отреклось и от самой породы своей руской, а всемерно старалось изуродовать природные названия, приискивать и придумывать к ним польское произношение и называть себя природными поляками. Почему и до днесь видны у них фамилии совсем рус-

кого названия, каковых у поляков не бывало и по их наречию быть не могло, например: Проскура, Чернецкий, Кисиль, Волович, Сокирка, Комар, Ступак и премногие другие, а из прежнего Чаплины назвался Чаплинский, из Ходуна — Ходинский, из Бурки — Бурковский и так далее. Следствием переворота сего было то, что имения сему шляхетству и должности их возвращены, а ранговые утверждены им в вечность и во всем сравнены с польским шляхетством. В благодарность за то приняли и они, в рассуждении народа руского, все систему политики польской и, подражая им, гнали преизлиха сей несчастный народ. Главное политическое намерение состояло в том, чтобы ослабить войска малороссийские и разрушить их полки, состоящие из реестровых козаков, в чем они и успели. Полки сии, претерпев в последнюю войну немалую убыль, не были дополнены другими; от скарбу и жилищ козацких запрещено чинить всякое в полки вспоможение. Главные начальники воинские, перевернувшись в поляков, сделали в полках великие вакансии. Дисциплина военная и весь порядок опущены, и козаки реестровые стали нечто пресмыкающееесь, без пастырей и вождей. Самые курени козацкие, бывшие ближе к границам польским, то от гонения, то от ласкательств польских, последуя знатной шляхте своей, обратились в поляков и их веру и составили известные и поныне околицы шляхетские. Недостаточные реестровые козаки, а паче холостые и мало привязанные к своим жительствам, а с ними и все почти охочекомонные, перешли в Сечь Запорожскую и тем ее знатно увеличили и усилили, сделав с тех пор, так сказать, сборным местом для всех козаков, в отечестве гонимых, а напротив того, знатнейшие запорожские козаки перешли в полки малороссийские и стали у них чиновниками, но без дисциплины и регулы; от чего в сих полках видимая сделалась перемена.

В продолжение на Малороссию польских гонений полки малороссийские иные соглашены в послушание коронного гетмана, а другие, согласясь с козаками запорожскими, в 1598 году выбрали себе гетманом обозного генерального Петра Конашевича Сагайдачного, и он первый начал писаться гетманом запорожским, а по нем и все бывшие гетманы в титулах своих прибавлять войско Запорожское начали. Им последуя, титуловались также полковники и сотники малороссийские, да и самое войско малороссийское часто запорожским войском называлось,

А вошло название сие в обычай как для различия от тех полков, кои были в послушании коронных гетманов, так и для удержания прав своих на выборы, кои поляками при всех случаях воспящаемы и пресекаемы были в селениях малороссийских; а запорожские козаки, напротив того, вошедши в выборы малороссийские, прежде сего для них чуждые, и быв удалены от селений и от сообщения с поляками, могли удобно сберечь права и свободы войсковые и отвращать от них насилия поляков. Между тем гетман Сагайдачный, сведав, что татары крымские, пользуясь замешательствами малороссийскими, сделали в пограничные селения набеги и угнали в Крым многих пленников малороссийских, отправился с пешим войском на лодках запорожских в Черное море, где одна половина войска поплыла к городу Кафе, а другая с самим гетманом вышла в Сербулацкой пристани на берег и прошла мимо гор Кафских к тому же городу и, атаковав город сей от моря и от гор, взяла его штурмом. Пленники, в нем найденные, освобождены и забраны войском, а жители выбиты до последнего и город разграблен и сожжен. Гетман, пройдя горами к городу Козлову, сделал предместьям его то же, что и Кафе; а жители, убравшись в замок, просили пощады и выпустили всех пленников с великими дарами к гетману, который, кончивши так счастливо свою экспедицию, возвратился с пленными и великою добычею в свои границы...

Гетман Сагайдачный, забрав в команду свою все войска малороссийские и имев предписание от короля Жикгимунта III, отправился вместе с войсками польскими противу турок и, встретивши их за Днестром, в Буковине, повел на них фальшивую атаку с одними легкими войсками; а пехоту, между тем, устроил с своею конницею и артиллериею на двух возвышенностях, закрытых зарослями. Турки, по обыкновенной азиатской запальчивости, гнали легкие войска в полном жару и расстройстве; а сии, всегда подаваясь назад с легкими перестрелками, делали перед ними обыкновенный круг маяком и завели турок в середину построенных войск польских и малороссийских между возвышенностей и кустарников. Войска сии, вдруг сделав с двух сторон сильные залпы артиллерией и ружьями, повергли турков целые тысячи; а конница, обхватив с тылу и боков, перемешала их и совсем расстроила, так что турки, метаясь в беспамятстве то в ту, то в другую сторону, были все перебиты и переколоты, а спаслись одни, бросившие оружие свое и знамена на землю и опустившиеся в одну балку, где, положась ниц, про-

сили пощады, и тогда же получили ее. Победителям досталась в добычу вся артиллерия турецкая, весь их обоз с запасами и все вооружение, у живых и мертвых собранное; мертвецов же их при погребении сочтено 9 715 человек, в плен взято более 1000, в том числе семь пашей разных степеней и семнадцать человек других чиновников; да убежало от обозу и скрылось в зарослях и байраках более тысячи.

Гетман, отправив всех пленников и все излишнее с амуницией и запасами в Каменец-Подольский для препровождения в дальнейшие оттоль назначения, продолжал поход свой между Молдавии и Валахии, преследуя турков, которых, встретив несколько отрядов и корпусов на походе, разбил их и обратил в бегство с великими их потерями. Наконец сблизился к главной армии турецкой, расположенной при городе Галаце, под командою Сераскира, паши Силистрийского, Топал-Селима. Гетман, обозрев ее положение и укрепив стан свой окопами и артиллериею, ожидал на себя турецкого нападения. Но приметив, что рекою Дунаем приходят на судах свежие в турецкую армию подкрепления, решился сам атаковать турков. И в одно утро, на самой заре, выступил из стана своего, построил пехоту свою в две фаланги и, прикрыв ее конницею, повел на стан турецкий, который одним фасом и тылом примыкал к реке и строениям форштата. Первый выстрел турецкой артиллерии направлен был на конницу гетманскую, которая и потерпела от него немалую в лошадях потерю. Но скоро за выстрелом вдруг конница удалилась в стороны, а пехота одною фалангою опустилась к реке и, обошед при самой воде фланговую батарею турецкую, не дав ей вновь зарядить пушек, ввалилась в стан турецкий и форштат городской и, сделав выстрел из ружьев, начала работать копьями: а другая фаланга во всей опрометчивости, бросясь ползком на окопы турецкие и произведя ружейный выстрел на турков, окопы защищавших, устремилась на них с копьями. Конница же между тем делала натиски свои с других сторон стана турецкого, развлекая силы их во все стороны, и по долгом убийственном сражении турки, наконец, опрокинуты и побежали в город. Они, обстрелявшись ружьями и пистолетами, не могли их скоро заряжать вновь; а козаки всегда поражали их копьями, против которых саблями и кинжалами обороняться почти невозможно, или оборона сия очень противу копьев слаба есть. Погоня за турками сделана только до реки и замку, а дальше производить ее запрещено было козакам, и они получили себе в добычу

весь стан турецкий со множеством артиллерии, запасов и богатств. Наконец, подвезена была тяжелая артиллерия к замку и начата из оной пальба. Но турки, севши на суда, убрались за Дунай, оставив город с одними жителями, которым, яко христианам, никакого зла не причинено.

Гетман, оставляя Галац, направил поход свой в Бессарабию. Но подоспевший к нему гонец из Варшавы привез от короля повеление, чтобы он возвратился с войсками в свои границы, а турков оставил в покое, потому что от их правительства учинено перемирие и соглашаются на вечный мир. Гетман, приближаясь к своим границам, отпустил от себя войска польские и, продолжая поход в Малороссию, встретил при Буге другого гонца, из Сечи Запорожской посланного, чрез которого уведомляет его кошевой Дурдило, что крымские татары, пользуясь заграничною отлучкою гетмана и войск малороссийских, пошли своими станами за реку Самар, на грабеж в восточную Малороссию. Гетман, оставив пехоту свою следовать обыкновенным маршем в свои жилища, с конницею поспешал форсированным к Днепру, а переправясь через него, расположился скрытно в лугах днепровских около устья Конских Вод и посылал к реке Самара частые разъезды для разведывания о повороте из Малороссии татар. Через несколько дней прибежали к нему, запыхавшись, разъезжие козаки и возвестили, что татары с превеликим ясырем и со множеством всякого скота перебираются через Самару и при ней иметь будут свой ночлег. Гетман, отправясь на всю ночь с войском своим к Самаре, напал тут на самой заре на табор татарский, обширно расположенный по течению реки: первый выстрел из пушек и ружей и произведенный крик разогнал верховых татарских лошадей, а самих татар обезумил и привел в крайнюю робость. Они, шатаясь по табору, не знали что делать, а козаки, проходя лавою через весь лагерь, кололи и рубили их почти без всякой обороны. Пленники обоего пола, увидя неожиданную себе помощь, развязывали один другого и принялись также за татар с самою злобною жестокостию. Копья и сабли татарские, оставленные на ночь в куче, были для пленников готовым вооружением, и татары от собственного оружия погибали тысячами. Таким образом истреблены татары все до последнего, так что не осталось из них никого, кто бы возвестил в Крыму о их погибели. Весь табор татарский со всем тем, что они не имели, достался победителям в добычу, а пленники малороссийские до несколько тысяч обоего пола душ не только что освобождены из неволи, но и награждены лошадьми и

вещами татарскими достаточно и возвратились в свои жилища, равно и гетман с своим войском прибыл в резиденцию свою благополучно и со славою многою.

Гетман Сагайдачный, после означенных походов, никаких других сам не предпринимал, а при обыкновенных и всегдашних почти беспокойствах и набегах пограничных, командировал наказного гетмана своего, Петра Жицкого и старшин генеральных и полковников с корпусами и командами, смотря по надобности и силам противным. И бывши сам спокойным правителем гетманства, поправлял внутренние беспорядки правительственные и воинские, воспящал усильно униатство, возвращал из него церкви, и в том числе и соборную Киевскую Софию, созидал вновь их и, между тем, построил Братский Киевский монастырь на Подоле, под распоряжением того же наказного гетмана, Петра Жицкого, яко в архитектуре сведущего; надал сему монастырю достаточные деревни и возобновил в нем с помощию митрополита киевского, Петра Могилы, древнюю Киевскую Академию, заведенную со времен последнего крещения России [5], но от нашествия на Россию татар, крывшуюсь в разных монастырях и пещерах. И поживши Сагайдачный в полной славе великого и важного гетмана малороссийского более двадцати лет, скончался в Киеве 1622 году и погребен в церкви того созданного им Братского монастыря, коего почитался он главным ктитором.

Поляки, уважая храбрость и заслуги Сагайдачного, не смели при нем явно производить в Малороссии своих наглостей, да и самая любимая их уния несколько приутихла и простыла. А что знатнейшее малороссийское шляхетство все почти обратилось к ним в католичество и осталось в руской религии из народа одно среднее и низшее сословие, то дали они новый титул униатству, назвав его: «хлопска вяра». По смерти Сагайдачного возобновили они прежнее гонение в народе и политику на расстройство войск малороссийских; почему и подчинили войска реестровые коронному и литовскому гетманам, выбор же в малороссийские гетманы весьма запрещен, а ранговые гетманские имения разобрали и разделили между собою магнаты польские. На народ, кроме обыкновенных податей — подымных и поземельных, наложены еще индукта и евекта, т. е., пошлинный сбор с покупки и продажи всех съестных припасов и со всех других вещей и животных, в продажу и покупку производимых; и все те сборы были общие, со всех жителей малороссийских взымаемые. А для держащихся православия или

греческой религии особая, сверх того положена подать, похожая на дань апокалипсическую, во дни антихристовы описываемую; и для сего пред праздником воскресения Христова по всем городам и торжищам продаваемые мирянам обыкновенные на пасху хлебы были под стражею урядников польских. Покупающий пасху униат должен иметь на груди лоскут с надписью: «униат», таковой покупает ее свободно; не имеющий же начертания того на груди своей платит дань по тинфе и по половине ее от хлеба, смотря по величине и ценам тех хлебов. В знатнейших городах и торжищах отдан сбор сей пасочный также в аренду или откуп жидам, которые, взимая дань сию без пощады, располагали еще и число пасок, какому хозяину сколько по числу семейства иметь их должно, и потому силою их накидали; а у таковых хозяев, кои сами пекли пасочные хлебы, досматривали жиды и ценили при церквах на их освящении, намечая все хлебы как базарные, так и в домах печеные, крейдою и углем, чтобы они от дани не угонзнули...

Султан турецкий, Осман Второй, сведав о возобновившейся у поляков с козаками давней вражде и надеясь, что козаки слабо врагам своим помогать будут, повелел войскам турецким нападать на границы польские, присутствуя сам в городе Бухаресте. От стороны поляков командирован против турок гетман коронный Станислав Жолкевский с войсками польськими, при которых было и малороссийских шесть полков тысячных с есаулом генеральным Потребичем, а прочие расставлены от стороны Крыма для удержания татар от их набегов. Король польский Сигизмунд находился поблизу своей армии на Волыни. Войска польские сошлися с турецкими в урочище на Цецоре и дали баталию с упорным стремлением с обеих сторон. Она продолжалась более пяти часов с переменным счастием и, наконец, решилась победою над поляками, кои были разбиты и рассеяны. Козаки малороссийские, быв при сем между двумя врагами, тайными и явными, работали обыкновенно, как на панщине, или как невольники работают. Но когда дошло дело до поражения и расстройства польского, тут они довольно себя показали, сделав отступ неустрашимый и порядочный с сильною своею батавою, которою много спасли и поляков, скрывшихся за их ряды. При множестве побитых и полоненых войск польских и козацких убит там и сотник черкасского полка Михайло Хмельницкий; а сые его, юный Зиновий Хмельницкий взят в плен и отведен с прочими в Турцию.

Хмельницкий оный есть потомок Венжика Хмельницкого, прежде бывшего гетмана малороссийского; он считаясь в боярах или чиновной шляхте малороссийской, имел в вечистом владении своем местечко Субботов с хуторами и знатными угодьями, а в нем каменную церковь и монастырь, предками его и им сооруженные. По службе воинской имел он чин сотника в реестровом Черкасском полку; но по характеру, вспомогаемому хорошим достатком, значил вельможу края здешнего. В супружестве за ним была дочь гетмана Богдана Анастасия, и от сего супружества рожденный сын Зиновий Хмельницкий получил при крещении его другое имя, дедовское с матерней стороны — Богдана, данное ему по обычаю римских католиков от восприемного отца его, князя Сангушка. Сей Зиновий Хмельницкий, яко единственный сын у отца своего, воспитан им в Варшаве, попечением прямо отеческим и иждивением вельможеским. Все тогдашние классы изящных наук прошел он под руководством наилучших учителей, щедротою приобретенных. Природная острота и дарования оправдали старания отеческие и учительские. При других его знаниях, особенно искусен он был в первейших европейских языках, а паче в латинском и греческом, за что отменно любили его и почитали римское духовенство и польские вольможи; да и сам король Сигизмунд лично его знал и всегда отличал между сверстниками. А посему, когда Зиновий, бывши волонтером при отце своем на сражении Цецорском, полонен турками и ими продан из Царьграда в Крым тамошнему мурзе, именем Ярысу, то король, выкупив его из Крыма своею суммою, оставил у дел при своем кабинете и в чинах своей гвардии. Он в 1629 году бывши с войсками королевскими в походе против волохов и венгров, полонил командою своею двух князей волошских, Кантемиров, и представил их королю.

Зиновий, находясь при короле, посещал однажды отечество свое, Малороссию, и, сведав здесь, что польское правительство под распоряжением Чаплинского, наместника гетманского или иначе дозорца чигиринского, по планам и разводам инженеров французских в 1638 году воздвигнуло нарочито сильную крепость, Кадаком названную, над рекою Днепром, между пределов малороссийских и запорожских, устроенную с политическим умыслом, чтобы воспящать сообщению между сих единокровных народов, а паче их войск, одно другому вспомогающих, восхотел посмотреть Зиновий устроение оной и, бывши на том месте, вопрошен был Чаплинским на языке

латинском: «Подтвердит ли он мнение всех знатоков, что крепость сия есть непобедимая?» На сие отвечал Хмельницкий с кротостию на том же латинском языке, что он «еще не слыхал и нигде не читывал, чтобы созданное руками человеческими не могло быть такими же человеческими руками разрушено, а одно творение божие есть прочно». Чаплинский, сочтя изречение сие за слова возмутительные или замысл какой значущий, тотчас арестовал Хмельницкого и отослал под стражу в Чигирин. Но дочь Чаплинского — Анна, освободя секретно Хмельницкого из-под стражи, дала способ уехать ему и возвратиться в Варшаву, где он жаловался на Чаплинского королю и получил в удовлетворение то, что Чаплинскому в наказание за своевольный и оскорбительный поступок его над гвардейским офицером обрезан был чрез стражника Скобичевского один ус.

Умножившиеся от поляков разнообразные малороссиянам налоги, притеснения и всех родов насилия подвигнули в 1623 году Константина Ивановича, князя Острожского, воеводу киевского, принесть самые убедительнейшие жалобы королю и сенату о горестном состоянии народа руского, доведенного до крайности урядниками и войсками польскими, управлявшими Малороссиею, и что мера своевольства их и бесчиния превосходит всякое терпение. По сим жалобам много ходатайствовал Владислав, королевич польский, командовавший многократно войсками малороссийскими и уважавший отличные заслуги их воинские при походах на ливонцов и в Померанию, и Гданск в пользу союзной Швеции и преполезные всему королевству польскому, которое так худо за них им платило. Друг Владиславов — Густав Адольф, король шведский, также вступался за сие дело, представлял королю и сенату через министра своего, резидующего в Варшаве, «что препринятия и подвиги обоих союзных королевств, Польского и Шведского, на пользу обоюдную всегда усовершенствованы были постоянною храбростию и мужеством войск руских, составлявших центр армии польской; а беспримерное их послушание к начальству и терпение нужд и тягостей воинских всегда его удивляло и восхищало, яко самовидца и соучастника тех их подвигов; а потому он, бывши ими много одолжен, никогда спокойно смотреть не может на чинимые войску тому и народу, их составляющему, бесчеловечные насилия и варварство от своеволия распутных поляков, весьма худо повинующихся своим правительствам и почти до безначалия дошедших, и что правление польское, допустившее войска свои

и шляхту до анархии, а владельцев и вельможей поставившее в деспотизм самый неограниченный и права частные и общенародные всегда презирающий, сомнительно есть в удержании союзов, с дружескими державами заключенных и одним надежным правлением обеспеченных...»

По таким важным представлениям и жалобам правительство польское, обнадежив народ руский и патриотов его своим вниманием и скорым пособием, исполнило все то обыкновенно по-польски, т. е. до первого сейма, состоящего в пиршествах и самохвальствах; и козаки малороссийские, соединенно с запорожскими, в 1624 году принуждены выбрать себе гетманом полковника корсунского Тараса Трясила [6], не употреблявшего после сего названия, и с ним подняли оружие против поляков оборонительное. И по сей системе, не чиня они над поляками никаких поисков, собрались к городу Переяславлю и, расположив стан свой между рек Трубежа и Альты, ожидали начинаний польских. Поляки стягались со всей Малороссии, а частию и из Польши, и, собравшись в великих силах под командою коронного гетмана Конецпольского, повели атаку на стан козацкий, укрепленный обозом и артиллериею с окопами. Нападение повторяемо и всегда отбиваемо было несколько дней с великим уроном польским. Наконец козаки, дождавшись польского праздника, панским телом называемого, который они отправляют с пальбою и пиршествами, выслали в ту ночь ползком знатную часть пехоты своей в одну ближайшую балку и на рассвете ударили с двух сторон на стан польский, вломились в него и, застав многих поляков полунагими, перекололи их, всех противившихся им истребили, а прочих перетопили в реке и разогнали, получив стан их со всеми запасами и артиллериею в свою добычу.

После сего поражения польского, названного Тарасовою ночью, были козаки разделены на многие корпусы и партии и командированы Тарасом для очищения селений малороссийских от поляков и их фаворитов; а себе взял Тарас удел на работу сию самый пространнейший. Вся месть козацкая пала тогда на тех неверных. Они избиты целыми тысячами без всякой пощады, а только с приговором и припевом аренд их пасочных и как они над ними ругались угольными своими метами или значками. Правительство польское, получив известие о поражении своих войск и об изгнании поляков из всей Малороссии, и что [...] их прожектанты и лазутчики с талмудами своими также не были забыты и получили за мытничество свое до-

вольное возмездие, не предпринимало тогда ничего против Малороссии, боясь короля шведского, который, считая за обиду, что представление его о козаках малороссийских так худо уважено сеймом польским, привел войска свои в движение на их границах, показывая вид к нападению на Польшу. Поляки же притом береглись и от стороны царства Московского, в котором, во время междоусобий и замешательств тамошних, происходивших от многих самозванцев и притязателей царства того, достали себе город Смоленск с его уездами и всеми силами добычу сию охраняли. А Тарас, побывши гетманом со славою девять лет, скончался спокойно.

По смерти Тараса, в 1632 году избрали козаки гетманом из полковых обозных Семена Перевязку; но политика его, сопровождаемая коварным предательством отечества, скоро лишила его сего достоинства. Он, будучи знатно обдарен и обольщен вельможами польскими, присваивавшими себе многия имения ранговые гетманские и других урядников, преклонился на их сторону и тайно помогал их предприятиям. И поляки мало-помалу ввели все почти то в Малороссию, что Тарасом-покойником очищено было, а для подкрепления своих работ ввели и войска польские в места знатнейшие. Козаки, заметивши поведение гетмана Перевязки подозрительным и вредным, отрешили его от гетманства и предали суду воинскому, но он с помощью крамара Лейбовича, очаровавшего яко бы стражу проданным от него для караульных табаком, бежал из-под стражи и укрылся в Польше.

На место низверженного Перевязки в 1633 году избран от козаков и чинов их гетманом хорунжий генеральный Павлюга[7]. Но когда он скоро после выбора начал собирать и умножать войска для подкрепления прав своих и народных, то коронный гетман Конецпольский, со многочисленными войсками польскими напав заблаговременно на Павлюгу и на войско его под селом Кумейками, разбил их и выгнал из стану, который достался полякам в добычу; а козаки с гетманом шли оборонительно пешие до местечка Боровицы, где, укрепившись в замке, ожидали вспоможения от рассеянных войск своих. Но гетман Конецпольский предложил козакам мир с подтверждением прежних прав и привилегий войсковых и всей нации, и с условием принять в гетманы прежде выбранного Перевязку, а Павлюгу, исключив из войска, оставить спокойно в его имении. Мир был подписан и клятвами утвержден; но продолжался он потоль, пока козаки были в укреплении; а как скоро вышли они из замка и, расстро-

вившись, начали расходиться по своим дорогам, то поляки тотчас явили обыкновенное свое вероломство и, напав на расстроенных козаков, многих из них перерубили и перестреляли без обороны, а у других ограбили всю их збрую и обрезали усы и чуприны. Гетмана же Павлюгу, обозного Гремича и есаулов Побидима, Летягу, Шкурая и Путила забрали под караул и, оковавши железом, отослали в Варшаву с донесением, что они полонены во время сражения. Правительство польское без всяких о том исследований и справок повелело гетману Павлюге живому содрать с головы кожу и набить ее гречаною половою, а старшинам его отрубить целиком головы и их, вместе с чучелом гетманской головы, отослать на позор в города малороссийские. По сему велению выставлены были головы оные на сваях в Нежине, Батурине, Умани и Черкассах, а чучела гетманские — в Чигирине; а потом сожжены всенародно под час ярмарок.

На место замученного Павлюги выбран в 1638 году гетманом полковник нежинский Стефан Остряница[8], а к нему придан в советники из старого заслуженного товариства Леон Гуня, коего благоразумие в войске отменно уважаемо было. Коронный гетман Лянцкоронский с войсками своими польскими не преставал нападать на города и селения малороссийские и на войска, их защищавшие, и нападения его сопровождаемы были грабежем, контрибуциями, убийствами и всех родов бесчинствами и насилиями. Гетману Остряница великого искусства надобно было собрать свои войска, везде рассеянные и всегда преследуемые поляками и их шпионами; наконец собрались они скрытыми путями и по ночам к городу Переяславлю. И первое предприятие их было — очистить от войск польских приднепровские города, на обоих берегах сей реки имеющиеся, и восстановить безопасное сообщение жителей и войск обеих сторон. Успех соответствовал предприятию весьма удачно. Войска польские, при городах и внутри их бывшие, не ожидая никак предприятий козацких, по причине наведеных им страхов последнею зрадою и лютостию, над Павлюгою и другими чинами произведенною, ликовали в совершенной беспечности и потому они везде были разбиты, а упорно защищавшиеся истреблены до последнего. Амуниция их и артиллерия достались козакам, и они, собравшись в одно место, вооруженные найлучшим образом, пошли искать гетмана Лянцкоронского, который с главным войском польским собрался и укрепился в стане при реке Старице. Гетман Остряница тут его застал и атаковал своим войском. Нападения

и отпор были жестокие и превосходящие всякое воображение. Лянцкоронский знал, какому он подвержен мщению от козаков за злодейство, его вероломством и зрадою произведенное над гетманом их Павлюгою и старшинами, и для того защищался от отчаяния; а козаки, имея всегда в памяти недавно виденные ими на позорище в городах отрубленные головы их собратий, злобились на Лянцкоронского и поляков до остервенения и потому вели атаку свою с жестокостию, похожею на нечто чудовищное. Наконец, сделавши залп со всех ружей и пушек и произведши дым, почти непроницаемый, пошли и поползли на польские укрепления с удивительною отвагою и опрометчивостию, а вломясь в них, ударили на копья и сабли с слепым размахом. Крик и стон народный, треск и звук оружия уподоблялись грозной туче, все повергающей. Поражение поляков было повсеместное и самое губительное. Они оборонялись одними саблями, не успевая заряжать ружьев и пистолетов, и шли задом до реки Старицы, а тут, повергаясь в нее в беспамятстве, перетопились и загрязли целыми толпами. Гетман их Лянцкоронский с лучшею, но немногою конницею завременно бросился в реку и, переправившись через нее, пустился в бег, не осматриваясь и куда лошади несли. Стан польский, наполненный мертвецами, достался козакам с превеликою добычею, состоящею в артиллерии и всякого рода оружии и запасах. Козаки, по сей славной победе, воздевали руки к небесам и благодарили за нее бога, побораюшого за невинных и неправедно гонимых. Потом, отдавая долг человечеству, погребали тела убиенных, и сочли польских мертвецов 11 317, а своих 4 727 человек, и в том числе советника Гуню. Управившись с похоронами и корыстьми, погнались за гетманом Лянцкоронским и, настигнув его в местечке Полонном, ожидающего помощи из Польши, тут атаковали его, запершегось в замке. Он, не допустив козаков штурмовать замка, выслал против их навстречу церковную процессию со крестами, хоругвами и духовенством руским, кои, предлагая мир от гетмана и от всея Польши, молили и заклинали богом гетмана Остряницу и его войско, чтобы они преклонились на мирные предложения. По долгом совещании и учененных с обеих сторон клятвах, собрались в церковь высланные от обеих гетманов чиновники и, написавши тут трактат вечного мира и полной амнистии, предающей забвению все прошедшее, подписали его с присягою на евангелии о вечном хранении написанных артикулов и всех прав и привилегий козацких и общенародных. За сим разошлись войска восвояси.

Гетман Остряница, разослав свои войска, иные по городам в гарнизоны, а другие в их жилища, сам с генеральною старшиною и многими полковниками и сотниками заехал в город Канев для принесения благодарственных богу молений в монастыре тамошнем. Поляки, отличавшиеся всегда в условиях и клятвах непостоянными и вероломными, сдержали трактат свой, в Полонном заключенный, наравне со всеми прежними условиями и трактатами, у козаков с ними бывшими, то есть в одном вироломстве и презорстве; а духовенство их, присвоив себе непонятную власть на дела божие и человеческие, определяло хранение клятв между одними только католиками, а с другими народами бывшие у них клятвы и условия всегда им разрешало и отметало, яко схизматические и суду божию не подлежащие. По сим странным правилам, подлым коварством сопровождаемым, сведавши поляки через шпионов своих о поезде гетмана Остряницы с штатом своим без нарочитой стражи в Канев, тут, в монастыре, его окружили многолюдною толпою войск своих, прошедших по ночам и байракам до самого монастыря каневского, который стоял вне города. Гетман не прежде узнал о сем предательстве, как уже монастырь наполнен был войсками польскими и потому сдался им без сопротивления. Они, перевязав весь штат гетманский и самого гетмана, всего тридцать семь человек, положили их на простые телеги, а монастырь и церковь тамошные, разграбив до последка, зажгли со всех сторон, и сами с узниками скоропостижно убрались и прошли в Польшу скрытыми дорогами, боясь погони и нападения от городов. Приближась к Варваше, построили они узников своих пешо, по два вместе связанных, и каждому из них накинули на шею веревку с петлею, за которую они ведены конницею по городу с триумфом и барабанным боем, проповедуя в народе, что схизматики сии пойманы на сражении, над ними одержанном; а потом заперты они в подземельные тюрьмы и в оковы. Жены многих, захваченных в неволю чиновников, забравши с собою малолетних детей своих, отправились в Варшаву, надеясь умилостивить и подвигнуть на жалость знатность тамошнюю трогательным предстательством детей за отцов своих. Но они сим только пищу кровожадным тиранам умножили и отнюдь ничего им не помогли; и чиновники сии по нескольких днях своего заключения повлечены на казнь без всяких разбирательств и ответов. Казнь оная была еще первая в мире и в своем роде и неслыханная в человечестве по лютости своей и варварству, и потомство едва ли поверит сему со-

бытию, ибо никакому дикому и самому свирепому японцу не придет в голову ее изобретение, а произведение в действо устрашило бы самых зверей и чудовищ. Зрелище оное открывала процессия римская со множеством ксензов их, которые уговаривали ведомых на жертву малороссиян, чтобы они приняли закон их на избавление свое в чистцу; но сии, ничего им не отвечая, молились богу по своей вере. Место казни наполнено было народом, войском и палачами с их орудиями. Гетман Остряница, обозный генеральный Сурмило и полковники Недрыгайло, Боюн и Рындич были колесованы, и им, переломавши поминутно руки и ноги, тянули из их по колесу жилы, пока они скончались; полковники Гайдаревский, Бутрим, Запалий и обозные Кизим и Сучевский пробиты железными спицами насквозь и подняты живые на сваи; есаулы полковые Постылич, Гарун, Сутига, Подобай, Харкевич, Чудак и Чурай и сотники Чупрына, Околович, Сокальский, Мирович и Ворожбит прибиты гвоздями к доскам, облитым смолою и сожжены медленным огнем. Хорунжие Могилянский, Загреба, Скребыло, Ахтырка, Потурай, Бурлий и Загнибида растерзаны железными когтями, похожими на медвежью лапу. Старшины Ментяй, Дунаевский, Скубрий, Глянский, Завезун, Косырь, Гуртовый, Тумар и Тугай четвертованы по частям. Жены и дети спрадальцев оных, увидя первоначальную казнь, наполняли воздух воплями своими и рыданием; но скоро замолкли. Женам сим, по невероятному тогдашнему зверству, обрезавши груди, перерубили их до одной, а сосцами их били мужей, в живых еще бывших, по лицам их; оставшихся же по матерям детей, бродивших и ползавших около их трупов, пережгли всех в виду их отцов на железных решетках, под кои подкидывали уголья и раздували шапками и метелками.

Главные члены человеческие, отрубленные у замученных чиновников малороссийских, как-то головы, руки и ноги, развезены по всей Малороссии и развешаны на сваях по городам. Разъезжавшие притом войска польские, наполнившие всю Малороссию, делали все то над малороссиянами, что только хотели и придумать могли: всех родов бесчинства, насилия, грабежи и тиранства, превосходящие всякое понятие и описание. Они, между прочим, несколько раз повторяли произведенные в Варшаве лютости над несчастными малороссиянами, несколько раз варили в котлах и сожигали на угольях детей их в виду родителей, предавая самых отцов лютейшим казням. Наконец, ограбив все церкви благочестивые руские, отдали их

в аренду [...], а утварь церковную, как-то потиры, дискосы, ризы, стихари и все другие вещи, распродали и пропили тем же [...], кои из серебра церковного поделали себе посуду и убранство, а ризы и стихари перешили на исподницы... Таким образом Малороссия доведена была поляками до последнего разорения и изнеможения, и все в ней подобилось тогда некоему хаосу или смешению, грозящему последним разрушением. Никто из жителей не знал и не был обнадежен, кому принадлежит имение его, семейство и самое бытие их, и долго ли оно продлится? Всякой с потерянием имущества своего искал покровительства то у попов римских униатских, то у жидов, их единомышленников, а своих присяжных врагов, и не мог придумать, за что схватиться.

Войска малороссийские, разогнанные из их жилищ и квартир, были в последнем расстройстве и изнеможении. Однако ж еще раз собрались они порозницею при реке Мерле, и там вместе с запорожцами в 1639 году выбрали гетмана из есаулов полковых — Карпа Полторакожуха, который всемерно старался умножить свои войска и восстановить с ними свободу малороссийскую, но никак не успел. Ибо поляки все пути пресекли к сообщению с ними войск заднепровских и задесенских, кои подчинили гетманам коронному и литовскому, а в Малороссию наслали для управления жителями своих воевод, кастелянов, комиссаров и старост из природных польских фамилий, которые для народа были совершенно волки хищные, а не пастыри, и народ испил от них прегорькую чашу лютости и мщения.

Покушались поляки и на Полторакожуха, чтобы его с войском, при нем бывшим, истребить; но он, держась пограничного края близ степов крымских и запорожских, всегда наезды их отражал удачно, и многих чиновников их воинских, переловив в наездах, даровал татарам в Крым, а в замену от них получал баранов и рогатый скот для прокормления своего войска. А между тем, по приглашению крымского хана ходил Полторакожуха с войсками своими и татарскими на отражение многочисленных калмыцких орд, вышедших от границ китайских и нападавших на пределы татарские, и, победив на многих схватках калмыков, прогнал их за Волгу и оказал тем знатную услугу хану и его татарам. Пожив Полторакожуха в сем промысле три года, помер в таборе войсковом на степях, а погребен в пустом славянском городе — Каменном Затоне, и гробом ему служила порожняя горилочная бочка.

Правительство польское, издавна запрещавшее и возбранявшее выборы гетманов малороссийских, умыслило, наконец, держать в войске малороссийском наказных гетманов из старшин их генеральных и полковников, каков покажется преданнейшим на сторону польскую, дабы удержать тем войска сии от запрещенных им выборов. И по сему плану в 1646 году определен и объявлен в Чигирине наказным гетманом есаул генеральный и полковник чигиринский Иван Барабаш, а при нем в сочленах оставлен прежде выпущенный от кабинета королевского и пожалованый от короля Жикгмунда Третьего писарем генеральным Зиновий Богдан Хмельницкий, который задолго перед тем женился на дочери дозорцы Чаплинского, Анне, некогда освободившей его из-под ареста. Он имел от нее сыновей Тимофея и Юрия Хмельницких. Сей муж, будучи великого разума и искусства, в 1647 году уговорил и понудил наказного гетмана Барабаша взнесть представление к королю от лица всея Малороссии, в которой он есть теперь верховным начальником, следовательно и опекуном народным, о чинимых народу сему от польских войск и начальников несносных гонениях, насильствах и крайнем его порабощении и разорении. Королем тогда был Владислав Четвертый, известный руский патриот, ходатайствовавший некогда за войска руские у короля отца своего, вместе с Густавом, королем шведским. Представления Барабаша принял Владислав благосклонно, предлагал их на рассуждение и уважение сенату и чинам польским, доказывая им в сильных выражениях, взятых из бытия и примеров разных народов во вселенной, «что всякое правление насильственное и тиранское, каково теперь наше в Руси, никогда не было прочно и долговременно, но, яко нечто вынужденное и взаимными интересами и согласием неукрепленное, всегда оно разрушалось и с треском падало. А что народ руский с городами, селениями и землями своими соединялся с Польшею добровольно на одинакие и равные с нею права и преимущества, сего опровергнуть мы ничем не можем, яко утвердженного торжественными договорами и пактами, в привилегиях и архивах хранящимись. Ежели же на опровержение того поставлять причиной возмущения народные, то справедливость требует противоставить им и гонения их, нарушающие права и свободы народные». Магнаты и чины королевства, большею частию преклонны бывши на сторону примаса королевского, яко особы первенствующей духовной, на все разрешающей, держались его советов и мнений, и обессилив с ним

издавна власть королевскую, и сделав ее одною профор-мою, расхитили и поделили между собою премногие име-ния национальные польские и руские и потому на пере-мены, стяжанию и самолюбию их противные, весьма не согласовали. И король по многих словопрениях и угово-рах, видячи, что он ни в чем не успевает, нашелся при-нужденным выговорить послам малороссийским и на-писать к наказному гетману их и войску, между прочим, сии достопамятные слова: «Поневаж вы воины есте и имаете у себе мушкеты и сабли, то что вам возбраняет стать за себя и за свою свободу? Ибо видно жребий ваш таков, чтобы иметь все от меча, и даже самую свободу; а я помогать вам не в силах, обуреваем будучи партизан-ством и их факциями».

Наказный гетман Барабаш, получа рескрипт королев-ский, объявил его только одному писарю генеральному Хмельницкому, но и то по необходимости яко канцлеру нации, а от прочих чинов вовсе его утаил, держась сторо-ны поляков, от которых он был знатно обдарен и имел с ними нарочитую дружбу. Хмельницкий многократно уго-варивал Барабаша объявить королевское изволение чи-нам, народу и войску, дабы их ободрить благоволением к ним толь справедливого и милостивого монарха, и дать знать испод руки полякам, чтобы они ведали мысли ко-ролевские, пособствующие невинности народной, своево-лием насилуемой, и страшились бы обороны, позволяемой самим монархом. Но Барабаш, упоенный дарами поль-скими и усыпленный их льщениями, ни на что оное не уважал и принудил Хмельницкого исполнить самому тот долг начальства, который он, Барабаш, учинить был обя-зан. Хмельницкому оставалось употребить великое искус-ство, чтобы достать у Барабаша королевский рескрипт, со тщанием им хранимый, и огласить его чинам и войску. Благоприятный случай скоро ему в том способствовал. Для новорожденного младенца в фамилии Хмельницкого надобно было иметь при крещении восприемника; к сему упрошен Хмельницким Барабаш, и он со всею свитою своею отправился из Чигирина в жилой дом Хмельницко-го в местечко Субботов; а тамо, по совершении над мла-денцом таинства крещения, начались обыкновенные в таких случаях пиршества, на которых употчиван Барабаш и штат его с умышленным старанием. Хмельницкий, сняв-ши у сонного Барабаша с руки перстень и забравши пернач и шапку с кокардою, достоинство Барабашево означающие, отправился с ними ночью в Чигирин и, явясь у жены Барабашевой, показал ей знаки мужние, требуя у

нее выдачи нужных писем из кабинета Барабашева, яко бы им, Барабашем, для самонужнейших надобностей и скоропостижно испрашиваемых. Жена Барабашева, видя знаки мужние и зная должность писаря генерального, до которого дела письменные особливо принадлежат, отворила Хмельницкому кабинет мужний, и он нашел в нем известный рескрипт королевский и другие важные акты до народа руского и прав его относящиеся, забрал их и отправился из Чигирина прямо в Запорожскую Сечь, и прибыл туда 7-го августа 1647 года.

В Сечи Запорожской Хмельницкий нашел готовых и способных под ружье козаков только с небольшим триста человек, а прочие рассеяны были по их промыслам и ловитвам рыбным и звериным. К ним призвал и собрал Хмельницкий реестровых козаков, оставшихся от командования гетмана Гулака и в зимовниках запорожских проживавших три тысячи сто пятнадцать человек, коим объявя изволение королевское, позволяющее на оборону отечества, соглашал их поднять оружие против поляков, общих своих супостатов. Козаки сии, не дождавшись почти окончания речи Хмельницкого, единогласно возгласили готовность свою на все его предприятия в пользу отечества и тогда же прикрыли Хмельницкого шапками своими в знак выбора его в гетманы; но он, отклонив выбор до общего войскового и всех чинов согласия, вызвался предводительствовать ими в прежнем своем чине и скоро за сим предпринял завладеть городом Кадаком, наполненным польскими войсками, чтобы сим восстановить по-прежнему сообщения Малороссии с пределами запорожскими. Атаку над Кадаком произвел Хмельницкий скоропостижно, и штурм, учиненный им нечаянным образом, споспешествовал его намерениям весьма удачно. Спешившиеся козаки одною их половиною делали приступ фальшивый со стороны степной и, производя пальбу и крик, лежачи на земле, обратили на себя все внимание и оборонительные меры войска польского; а другая половина пеших козаков подползла берегом днепровским под самую крепость и водными воротами вошла в нее с малым сопротивлением; а внутри крепости ударили козаки в тыл польских войск со всею опрометчивостью и произвели в них страшное убийство. Поляки тогда уже уверились о впадении неприятеля в крепость, когда им побеждены были. Действовавшие от степу козаки, сведав, что товарищи их сражаются внутри крепости, переменили притворную атаку свою на действительную и вломились в крепость при слабом сопротивлении и там докончали поражение войск

польских наголову, так что не остался из них ни один, которой бы возвестил роду своему о их истреблении. Оставшаясь в городе воинская амуниция со многими всех родов запасами досталась в добычу победителям и знатно помогла вооружить армию козацкую.

По овладении городом Кадаком Хмельницкий назначил его сборным местом для войска малороссийского и послал в околичные города и селения окружные листы с извещением о предприятии его на оборону отечества и с прописанием последовавшего на то письменного соизволения королевского и чтобы войска малороссийские, отложась от наказного гетмана Барабаша, дознаного зрадцы и предателя отечественного, контрактующего тайно и явно с поляками на пагубу народную, собирались к нему в Кадак для дальнейших советований и предприятий. Скоро за сим оповещеньем прибыли в Кадак три тысячи человек реестровых козаков: Полтавский, Миргородский и Гадяцкий и части других полков, удалившихся от Барабаша в ту пору, когда он вновь приводил к присяге войска своего командования на верность службы их при поисках над Хмельницким и его сообщниками. Барабаш, скоро сведав о предприятии и успехах Хмельницкого, тотчас дал знать о том коронному гетману, Павлу Потоцкому, а он также в самой скорости послал на помощь к Барабашу сына своего Стефана с девятью тысячами польских войск, кои, соединясь с Барабашем в городе Черкассах, учинили тут распоряжения к нападению на Хмельницкого. Барабаш, быв тогда объявлен от короля гетманом малороссийским, имел при себе пять тысяч реестровых козаков, присягнувших ему в верности, кои сели с ним на струги и лодки и отправились Днепром вниз, с тем чтобы осадить Хмельницкого в Кадаке и с реки, сделать в городе высадку; а гетману Потоцкому с тринадцатью тысячами реестровых и польских войск осадить Кадак от степи и пресечь Хмельницкому и войску его всякую ретираду.

Хмельницкий, знавши о намерении Барабаша и распоряжениях его с Потоцким, сделал и свои распоряжения к обороне. Он для флотилии Барабашёвой построил на одной косе днепровской, вышедшей далеко в реку, сильную батарею и, снабдя ее тяжелою артиллериею и пехотою с длинными копьями, прикрыл все то насаженным вокруг батареи тростником и кустарником. А в Кадаке оставил небольшое число пехоты, приказав ей всегда показываться на валах и батареях городских и, расхаживая с места на место, увеличивать число свое; сам же со всем конным

и пешим войском скрылся в байраках за несколько верст перед Кадаком. Войска польские шли степом, вровень с пловучею по Днепру флотилиею Барабашевою; и как только сблизилась и насунулась флотилия сия на батарею, то произведен с ней сильный залп из пушек, весьма удачно наведенных по судам, с которых многие были разбиты и повреждены, а остальные, отяжелены бывши навалившимися в них из разбитых судов людьми, начали приставать в беспорядке к берегам. Хмельницкий по первому из пушек выстрелу вышел со всем своим войском из байраков и ударил во фланги и тыл войск польских, не ожидавших такового нападения. Сражение было тяжкое и убийственное. Хмельницкий, врезавшись с своими войсками в середину польских, смешал их и отнял всю артиллерию неприятельскую, а затем, поражая неприятеля своими выстрелами и копьями, против которых всегда поляки трепещут и стоять не могут, загнал их между города и Днепра в узкое место и тамо простых драгунов и жолнеров польских истребил до последнего, а чиновников их и всех реестровых козаков принудил положить оружие и отдаться в плен; и сих чиновников осталось сорок три человека, в том числе и гетман Потоцкий.

По истреблении Хмельницким польских войск, бросился он к реестровым козакам, приплывшим с Барабашем на флотилии; он застал их на берегу Днепра, устроенных к обороне. Хмельницкий, не делая на них нападения, велел выставить противу них белое крещатое знамя с провозглашением: «Мир христианству». Потом пригласил к себе под знамя всех чиновников и многих козаков, отложивших от себя оружие, и так говорил им: «Помыслите, братие и други, помыслите и рассудите, противу кого вы вооружились и за кого хотите брань с нами иметь, и кровь свою и нашу втуне проливать? Я и окружающее меня товариство есть единокровная и единоверная ваша братия; интересы и пользы наши одни суть с пользами и нуждами вашими. Мы подняли оружие не для корысти какой или пустого тщеславия, а единственно на оборону отечества нашего, жизни нашей и жизни чад наших, а равно и ваших! Все народы, живущие во вселенной, всегда защищали и будут защищать вечно бытие свое, свободу и собственность, и самые даже пресмыкающиеся по земле животные, каковы суть звери, скоты и птицы, защищают становища свои, гнезда свои и детища свои до изнеможения; и природа по намерению творца всех и господа снабдила разными к тому орудиями в самых членах их. Почто же нам, братие, быть нечувствительными и

влачить тяжкие оковы рабства в дремоте и постыдном невольничестве в собственной еще земле своей? Поляки, вас вооружившие на нас, суть общие и непримиримые враги наши; они уже все отняли у нас: честь, права, собственность и самую свободу разговора и вероисповедания нашего; остается при нас одна жизнь, но и та ненадежна и несносна самим нам; да и что за жизнь такая, когда она преисполнена горестей, страхов и всегдашнего отчаяния? Предки наши, известные свету славяне или савроматы и русы, соединясь с литовцами и поляками добровольно и ради обоюдной защиты от иноплеменников, пришли к ним с собственною своею природною землею, с своими городами и селениями и своими даже законами и со всем, в жизни нужным. Поляки ничего им и нам не давали ни на один пенязь, а заслуги наши и предков наших, оказанные полякам в обороне и расширении королевства их, известны суть всей Европе и Азии; да и сами поляки хрониками своими очевидно тое доказывают. Но пролитая за них кровь наша и избиенные на ратных полях тысячи и тьмы воев наших награждаются от поляков одним презорством, насилием и всех родов тиранствами. И когда вы, о братья наши и други, когда не видите унижения своего от поляков и не слышите презренных титулов, наданным вам от них, то есть титулов хлопа и схизматика, то вспомните, по крайней мере, недавния жертвы предков ваших и братии вашей, преданных коварством и изменою и замученных поляками самым неслыханным варварством. Вспомните, говорю, сожженных живыми в медном быке гетмана Наливайка, полковника Лободу и других; вспомните ободранные и отрубленные головы гетману Павлюге, обозному Гремичу и иным; вспомните, наконец, гетмана Остряницу, обозного Сурмила, полковников Недригайла, Боюна и Рындича, коих колесовали и живым жилы тягли, а премногих с ними чиновников ваших, живых же на спицы воткнули и другими лютейшими муками жизни лишили. Не забывайте, братия, и о тех неповинных младенцах ваших, коих поляки на решетках жарили и в котлах варили. Все оные страстотерпцы замучены за отечество свое, за свободу и за веру отцов своих, презираемую и ругаемую поляками в глазах ваших. И сии мученики, неповинно пострадавшие, вопиют к вам из гробов своих, требуя за кровь их отмщения и вызывают вас на оборону самих себя и отечества своего».

Едва кончил Хмельницкий речь свою, восстало в войске волнение и поднялся шум, яко дух бурный; все на-

чали бросать оружие и кричать: «Готовы умереть за отечество и веру православную! Повелевай нами, Хмельницкий, повелевай и веди нас, куда честь и польза наша требуют. Отмстим за страдальцев наших и за поругание веры нашей или умрем со славою. Да не увидим более поношений наших, не услышим стона потомства нашего! Одно нас теперь смущает только, что мы клялись пред богом и учинили присягу на евангелии о верном послушании Барабашу, сему врагу отечества и предателю нашему!» «Вынужденные клятвы неважны,— отвечал Хмельницкий,— и бог всевидец обратит их на главу того, кто их вынудил и призывал имя его всуе. Законы божественные, естественные и гражданские всегда такие клятвы уничтожают; и вы от них свободны; а больше всех клятв обязаны вы своему отечеству самою природою и вере святой, символом ее, вами исповедуемым. О сем поборайте и за них стойте, а более сих жертв ничего от вас не требуется».

Козаки, утешенные речами Хмельницкого, устремились искать Барабаша, чтобы предать его на суд войска, и нашли его, спрятавшегося в одном судне; но как выведен был из судна на берег, то, вырвавшись из рук козацких, бросился он стремглав в реку и утопился; а козаки тогда взгласили: «И погибе нечестивый! Да погибнет же и память его с шумом!»

* * *

Почувствовав гетман Хмельницкий приближающуюсь кончину свою, созвал в Чигирин чиновников и начальников от войска и урядов и товариство с знатнейшими козаками и им, собравшимся к нему в дом, объявил состояние дел нации и все тогдашние министерские обстоятельства. А затем, исчислив прежние на отечество напасти и происходившие от того тяжкия войны, в которыя они так славно и великодушно подвизались и перенесли бедствия собственным своим мужеством и достохвальным между собою согласием, заключил тем, что он, чувствуя приближающуюсь кончину свою, с сокрушением сердечным и прискорбием душевным оставляет их на произвол судьбы и советует им не ослабевать при случае надобности в мужестве и подвигах бранных, держась всегда единодушного согласия и братской дружбы, без чего никакое царство и никакое общество стоять не может. «А я,— продолжал Хмельницкий,— благодарю вас, братия, и за послушание меня в войнах и за свое гетманство! Благодарю за те до-

стоинства, которыми вы меня почтили, и за ту доверенность, которую вы мне всегда оказывали! Возвращаю вам все знаки и клейноды, достоинство и власть оную означающие, и прошу вас простить меня, в чем я, яко человек, кому-либо из вас погрешил или кого огорчил. Намерения мои об общем благе были чистосердечны и истинны, и я всего себя посвящал отечеству, не щадя здоровья своего и самой жизни. Но каждому угождать не возродился еще никто из человек. Итак, в рассуждении общего добра, позвольте еще попросить вас сделать мне последнее удовольствие: изберите себе гетмана при моей жизни, которому б я мог открыть нужные тайны и дать полезные советы в правлении. А как в нынешнее критическое время надобен в гетманы самый искусный, мужественный и опытный человек, то я представляю вам таковыми полковников, переяславского Тетерю и полтавского Пушкаренка, да писаря генерального Виговского. Из сих изберите вы одного, кого по общему совету заблагорассудите».

Чины и козаки, возрыдав горько от изречений гетманских, так трогательных и их поразивших, а паче о приближающейся кончине его и своем сиротстве начали вопить: «Кого изберем на место твое? И кто достоин наградить отеческие к нам заслуги твои и нашу в тебе потерю? Сын твой, Георгий, да наследует место и достоинство твое! Он один пущай над нами начальствует, и мы забыв и презрев великие твои к нам благодеяния и бесстыдны были б мы, если бы предпочли ему кого другого, забыв и презрев велекие твои к нам благодеяния и беспримерные для отечества подвиги». Гетман, благодаря чинам и войску за их к нему признательность, отвращал выбор их на его сына, доказывая, что он очень молод и к подъятию такой великой должности и в такое критическое время еще не надежен. «А вы благодарность свою ко мне можете над ним оказать другим образом; равно и он может отечеству служить в другой степени, по мере способности своей и лет. А в должность гетмана избирать надобно человека возмужалого и во всех качествах и способностях опытами дознанного». Собрание, возразив гетману, что молодость сына его можно подкрепить добрыми советами и надежными советниками, которых по знанию своему избрать сам может, приговорили единогласно, что лишить его отеческого достоинства мы никого не допустим.

Гетман, по упорному настоянию собрания, согласясь на его волю, пригласил к себе сына своего Георгия и по-

ручил собранию со изречением: «Вручается он в покровительство божие и в вашу опеку, и анафеме предаю того, кто совратит его с пути истинного и сотворит притчею во языцех и посмеянием в людех! Предаю и самого его, если он пойдет путем строптивым и удалится от правоты чести и христианских добродетелей; и завещеваю ему на всю жизнь его служить отечеству верно и усердно, блюсти его, яко зеницу ока и пролить за него всю кровь свою, ежели она будет ему полезна и спасительна! Более сея жертвы я ничего другого от него не требую, и сие да будет ему всегдашним моим паролем и лозунгом! А вас прошу и заклинаю подкреплять его благими советами и постоянным мужеством которое всему племени нашему славянскому есть искони сродно и наследственно». За сим вручены гетманом сыну его клейноды войсковые и печать национальная со всеми документами и делами письменными; и он по обычаю поздравлен и прикрыт от чинов и товариства знаменами и шапками и провозглашен гетманом с пальбою из пушек и ружьев и с музыкою войсковою игравшею по городу на всех перекрестках и площадях, а в полки и города разосланы нарочитые с универсалами. Происходил же и совершен выбор сей в 7 ден августа 1657 года.

Старый гетман пред кончиною своею имел еще совет с чинами и товариством и на нем избраны советниками и опекунами к молодому гетману: писарь генеральный Виговский и полковник полтавский Пушкаренко, бывший уже в походах наказным гетманом. И старый гетман, последнего дня в своей жизни побывши с сыном своим и его советниками несколько часов наедине скончался 15 августа пополудни. Вопль и стон домочадцев гетманских и выстрел из ломовой пушки возвестили в городе о смерти гетмана. Войско и народ всякого чина и сословия наполнили тотчас дом гетманский и его окружили. Плач и рыдание раздирали воздух, и сетование продолжалось повсеместное и неизреченное. Все оплакивали его, как родного отца своего; все вопили: «Кто теперь поженет врагов наших и защитит нас от них? Померкло солнце наше и мы остались во тьме на расхищение волков алчных!»

Достоинства сего гетмана и подлинно стоили оплакивания всенародного и таких людей судьба божия веками только производит в человечестве для нарочитых ее намерений и устроений. Он при превосходном своем разуме был весьма добродушен и справедлив, в делах национальных совершенный политик, а в войне неустрашимый и

предприимчивый вождь. Храбрость его равнялась равнодушию. В победах своих никогда не тщеславился, а в неудачах вовсе не унывал. Терпение его в тягчайших трудах и подвигах никак ему не изменяло. Голод и жажду, холод и зной сносил он с совершенным спокойствием. Отечество свое и народ так любил, что покоем своим, здоровьем и самою жизнью всегда ему жертвовал без малейшего роптания. Словом сказать, был совершенный в народе верховный начальник, а в войске беспримерный вождь.

Похорон гетману учинен с великим, но печальным триумфом и со всеми воинскими и гражданскими почестями. Тело его в провожании многочисленного воинства и народа перевезено из Чигирина в собственное местечко гетманское Субботов и тамо погребено в монастырской его церкви с надписями и эпитафиями. На стороне гроба выставлен под балдахиною портрет гетманский с сею надписью:

«Сей образ начертан козацкого героя,
Подобна грекам тем, от коих пала Троя!
Помпей и Цезарь, что были у Рими,
У русов значил то Хмельницкий делами своими:
Польшу он низложил козацкими полками,
Татар и турков устрашил теми же войсками;
Наказав варварство, пресек вероломство,
Вечно не забудет того польское потомство.
Унию он опроверг, благочестие восставил,
Ревность в том свою в род и род прославил;
Непобедим во бранех, благой восприял конец:
Из сына в отечестве достойнейший ему явился отец».

Причиною смерти гетманской полагают некоторые писатели продолжительную отраву, поднесенную ему одним знатным поляком, сватавшимся на его дочери, а после скрывшимся. Но то уже достоверно, что на седьмой год по его смерти при впадении в заднепровскую Малороссию турецких войск с султаном их Нурадином соединившиесь с ними поляки, напавши на местечко Субботов, разорили его до основания и кости Хмельницкого, вырывши из гроба, сожгли вместе с церковию и монастырем тамошним и тем кончили варварское свое и подлое над мертвым мщение.

* * *

Король шведский, с армиею своею и Мазепою зимовавший до праздника рождества Христова в Ромне и его окрестностях, перешел после праздника в город Гадяч и

в его околичные селения, а в Ромен и его окрестности посланы от государя малороссийские войска для разорения и опустошения тех селений. Экспедиция сия на Роменщину значила две политические причины доказующие отменную проницательность и правоту великого министра и любимца царского, Меньшикова[9], их придумавшего: одну — наказать роменцев за прием к себе в квартиры армии шведской, от которой и самая армия российская весьма удалялась, а другую — испытать как на пробном камне верность и усердие войск малороссийских. И сии войска, быв как бы ушибены и обезумлены тогдашним хаосом, с зажмуренными глазами и окамененным сердцем руйновали свою невинную братию, роменцев, прямо, как неприятелей своих. Жилища их были разорены и сожжены, скот отогнан и роздан по армии как добычный, и все приведено в запустение, а народы тамошние сильнейшие, пробегая сквозь руки своих гонителей, удалялись на рубежи великороссийские под протекцию великих тамошних бояр и оселили собою знатные слободы: Юнаковку, Михайловку и премногие другие, известные поныне под названием «Вольных черкассов». Слабые же и немощные скитались в своих развалинах и погребах, между головнями и снегами и исчезали медленно в отечестве своем и при гробах предков своих. И так роменцы сугубое претерпели разорение за то только, что были несчастливы. Шведы, навалившись на них целою армиею и знавши, что их малороссияне везде убивали, поступали с ними, как с своими завоеванными неприятелями, и уже больше не говорили: «Мы ваши, а вы наши»; а дана им была такая воля от короля, как черту на Иова, т. е. души только не коснись. Последний же удар над ними совершили единородные и единоверные их братия, козаки малороссийские, ужасавшиесь дел рук своих.

Между тем, приближавшаясь компания 1709 года показывала великий урок для обоих воюющих монархов и народов, и сей самый год стал замечательною эпохою истории Северной и всея Европы. В нем-то сбылось неожиданное падение и уничтожение Швеции, а возвышение России. Монарх российский, хотя и видел армию шведскую, уменьшенную в Малороссии до половины, и что войска его столько возмужали и укрепились, что уже могли стоять против шведов, втрое от них меньших, однако, не надеясь на счастие свое, столь мало ему благоприятствовавшее, и опасаясь, чтобы дела его не приняли худшего оборота, посылал и в сем году, и почти накануне последнего и решительного сражения отзывы свои коро-

лю шведскому, соглашая его на мирные предложения, которыми оставлял ему все прежние требования на Ингерманландию и Финляндию, а выговаривал себе одну только пристань на Балтийском море с городом Петербургом и Шлиссельбургом. Но король шведский, упоенный славою завоевателя и всегдашними своими победами, отвергнув те предложения, сказал посланникам царским и иностранным посредникам, на мир его соглашавшим, что «помирится он с царем в столичном городе его Москве, где принудит московцев заплатить ему 30 миллионов талеров за военные убытки и покажет царю, над чем и как царствовать». Государь таким жестоким отказом став безнадежен на мирные успехи, начал стягать войска свои в окрестность Полтавы, а на держанном при том военном совете приговорено от всего генералитета дать шведам решительное сражение во что бы то ни стало.

Король шведский хотя и знал, что армия его знатно умалилась и усилить ее неоткуда, да и во всех воинских снарядах и запасах был крайний недостаток, и что счастие, прежде от него неотступное, начало в Малороссии переменяться всегдашними неудачами, но надеясь на храбрость своих воинов и пытаясь собственною своею отвагою, которая из детства вкоренилась в нем от воспитания и внушенных при том фальшивых правил о известной предестинации или предопределении, за одно почитаемом им с языческим неизбежным роком, и что они будто заставляют человека вдаваться во все опасности, презирая самые невозможности вопреки здравого рассудка, природою нам внушенного. По сим правилам предприняв продолжать с Россиею войну самую отчаянную, выступил из квартир своих в начале апреля месяца того же 1709 года и расположил стан свой при местечке Будищах, а там простояв до половины мая и наскучив праздностию, вздумал осадить город Полтаву в надежде получить в ней великие сокровища и запасы по заверению спутника своего, Мазепы. Осада и приступ на город были жестокие и страшные в правилах воинских. За неимением осадной артиллерии и мортир с бомбами шведы напали на бастионы с ружьями и палашами и несколько их взяли. Но комендант полтавский, иностранец Аларт с солдатами и пешими козаками встречали их артиллерию, а провожали и опрокидали с валов копьями. Подоспевшие ж из армии свежие войска российские, с луговой стороны в город прошедшие, и совсем ту осаду уничтожили, и король, собираясь после того не перепустить чрез реку Вор-

склу российской армии, для переправы к ней приступившей, поехал с двумя своими гвардейцами ее рекогносцировать, а наехав ночью на козацкий пикет, хотел его сбить и для того, напав на него собственною своею особою, колол козаков шпагою; но они, сделав на него исправной выстрел из своих гвинтовок, убили одного гвардейца, а короля тяжко ранили в ногу и расшибли ее голень. И так король к прежним недостаткам армейским нажил и свой собственный, став об одной ноге. Случайность сия, хотя была не из сонма предестинаций, а от самопроизвольной и неприличной королю запальчивости, однако давала ему знать, что к личному командованию сражением он неспособен и должен от него удаляться и спасать свою армию.

Обе воюющие армии собрались в Полтаве в июне месяце и расположились одна в виду другой, укрепив себя шанцами и другими нужными окопами. Армия российская состояла из 76 000 и в том числе малороссийских отборных войск, оставшихся от командирования прочих к прикрытию границ, было 20 000 под командою генеральных старшин и прежде бывшего наказного гетмана заднепрского, Семена Палия, сысканного из сибирского заточения, который, быв отлично искусен в наездах и разорвании соединенных фронтов, много пособствовал в победе неприятеля. Шведская армия немногим превосходила 20 000 да Мазепиных войск, собравшихся к нему из раскассированных компанейцев и сердюков, не более было одной тысячи; но они с самим Мазепою во всякое время оставались при обозах своих и шведских, уклоняясь всегда от сражений с россиянами и содержа против них самый строгий нейтралитет, выговоренный Мазепою у короля шведского и объявленный в декларациях его во всей Малороссии... Наконец, в 27 день июня 1709 года совершилось то сражение, которое решило судьбу России и Швеции, удивило Европу и сделало перелом в политике держав и в жребии королей: низверженного и вновь возведенного, разумея польских. Сражение сие начали шведы на самом рассвете и конницею своею напали на регулярную конницу российскую и прогнали ее за ее шанцы. Но начальник козацкий Палий, с козаками своими напав тогда на шведов в тыл и на фланги их фронтов и прорвавшись в интервалы, сделал великое им поражение копьями и из ружьев, от чего они, смешавшись, побежали к своим шанцам и потеряли генерала своего Шлипенбаха, взятого в плен. Козаки, преследуя шведов до их шанцев, провели позади себя

сильную колонну пехоты российской под командою генерала Меньшикова, и она, напав на шанцы шведские и сделав сильный залп из пушек и ружьев, увалилась в них штыками и погнала шведов во все стороны. Таким образом обовладели шанцами и взяли в плен командовавшего ими генерала Розена со многими офицерами и рядовыми. Шведы после сего собрались и построились вновь между шанцами и обозами своими на открытом поле и ожидали нападения россиян. Государь выстроил и свои войска против шведских, поставив всередине пехоту с артиллериею, а по флангам конницу. Сражение возобновилось: пальба продолжалась с обеих сторон более трех часов; наконец, шведы, не имев артиллерии и претерпев от россиян великий урон, показали во фронте своем многие интервалы или пустоту, а Палий, сие приметя, тотчас ворвался в них козаками и произвел всеобщее замешательство в неприятеле. Случившийся во весь тот день великий туман пособствовал козакам обхватить их с тылу и во фланги, а шведам помогал он скрыть свое отступление с места баталии.

Сие началось порядком ретирады, но после, смешанные козаками, обратились шведы в бег. Россияне, гонясь за ними в тумане, побрали в плен фельдмаршала их Реншильда и двоюродного брата королевского, принца Виртембергского, а министра и любимца королевского, Пипера, нашли в обозе шведском с канцеляриею его и казною; обоз со всем лагерем достался победителям. Король шведский, во время сражения не могши ездить на лошади верхом, по причине раненой своей ноги, носим был солдатами на носилках между рядами своих войск, коих поощрял он к сражению, держа в одной руке пистолет, а в другой шпагу. Но как он при поражении и замешательстве войск несколько раз был с носилок опрокинут на землю, и раненая нога его, вновь зашибенная, причинила ему боль несносную, то от того он впал в обморок и был долго в беспамятстве. И в ту пору генералы его, положа короля в коляску, выправили его вниз по течению реки Ворсклы к Днепру, куда и остатки армии шведской бежали с намерением переправиться чрез ту реку. Мазепа с штатом своим также туда убирался и был шведам единственным проводником, показав им одну только сию услугу между бездною зол от прожекта его шведами претерпенных.

Король, опамятовавшись в дороге, требовал к себе любимца своего, Пипера, но ему отвечали, что ни Пипера, ни армии его при нем нет, а осталось все то при Полтаве,

в плену у московцев, сопутствует же ему один Мазепа. Тогда он возопил: «Ах, боже! Все мое погибло, а только грех мой предо мною есть выну!» Достигнув Днепра, они остановились при устье реки Ворсклы, и когда все остатки шведские туда стягались, Мазепа между тем промышлял о переправе через Днепр и, по счастию, собрал несколько лодок запорожских рыболовов. Король, садясь в них с Мазепою, прощался в слезах с генералом своим Левенгауптом, подоспевшим тогда с войсками, и выговорил ему, «что лучше бы желал он в сей реке утопиться, чем вас оставлять на жертву неприятелю!» А когда Левенгаупт еще спрашивал у него монаршего приказания, что ему делать, как атакуют его московцы, остающегось без амуниции и провианта, король на сие отвечал: «Делайте то, что общим советом приговорите; а я не знаю сам о себе, что со мною будет; предаюсь в волю божию и вас тому поручаю, прося всех вас простить меня за все те несчастия, в которые вы мною повергнуты». Потом, оборотясь к Мазепе, сказал ему со вздохом: «Ах, Мазепа! Ты-то меня и армию мою погубил своими обнадеживаниями!» И с тем отплыл за Днепр. Переправилось чрез сию реку около 1000 шведов, не военных, а более придворных и других штатов, и они с королем, прибыв к границам турецким, переправились чрез реку Буг в пределах очаковских помощию паши тамошнего, который проводил их до города Бендер, где пробыл король по известное в истории время, а Мазепа того же года сентября 6-го дня от печали умре...

* * *

Император в том же году предпринял путь реками, впадающими в Волгу, к городу Астрахани. Армия его следовала туда сухим путем, в которой малороссийских казаков находилось 12 000 под командою наказного гетмана полковника миргородского Данила Апостола и полковника прилуцкого Игната Галагана и киевского Антона Танского. От Астрахани сделан поход всею армиею к границам персидским, и армия, проходя жилища горских и каракалпацких татар к реке Тереку покорила многих из их владельцев, а достигнув персидских границ обовладела городом Дербентом, почитавшимся за ключ Персии с сей стороны. Поход сей, в рассуждении военных действий с азиатическими народами, нимало не отяготил войск российских, и все им уступало и покорялось при первых перестрелках и сражениях. Но в рассуждении положения

земли тамошней, ее гор и утесов, а паче по причине жаркого и сухого климата, был он для народа здешнего крайне несносен и губителен, и войска возвращались оттоль в самом жалостном состоянии, без лошадей и провианта, имевши вид иссохший и близкий к египетским мумиям, а знатная часть их померла и растеряна в скалах и пропастях горских. Сверх сих, возвращающихся из Персии войск, в начале 1723 года командировано еще 12 000 малороссийских козаков на Коломак в команду фельдмаршала Михайла Михайловича Голицына [10], при всех своих начальниках, где они пробыли до успокоения границ от Персии и Крыма, которые тогда тревожились.

В отсутствие императора генеральные малороссийские старшины с правителем Полуботком [11] сделали представление в сенат о неумеренных налогах и податях, установленных бригадиром Вельяминовым [12] на всех чинов и козаков малороссийских, без уважения их состояний и привилегий, и вопреки самых договорных статей, с гетманом Богданом Хмельницким заключенных. Сенат по тому представлению, насланным в коллегию указом, увольнил было всех старшин и козаков от всех податей, уважая их службу на своем коште и в собственном вооружении производимую, которая несравненно более стоит, чем те подати. Но государь, возвратившись из дербентского похода, по доносу Вельяминова, опять велел подати оные взыскивать, не обходя никого и не уважая ничего, а просивших о том старшин генеральных и Полуботка сыскать к ответу в Петербург чрез нарочного курьера. По чему они в июне месяце 1723 года туда от коллегии выправлены, а именно: полковник Полуботок, судья генеральный Чорныш, писарь генеральный Семен Савич и бунчуковые товарищи Иван Корецкий из Стародуба, Карпика из Переяславля, Гребенка из Гадяча, да при них канцеляристы войсковые Володьковский, Ханенко и Рамонович. Чиновники оные, прибыв в Петербург и представ пред государя своего, просили его найубедительнейше, стоя на коленях, о пощаде отечества своего, угнетенного до крайности налогами и всех родов притеснениями, производимыми бригадиром Вельяминовым и его коллежскими чинами, и просили еще о восстановлении прав их и привилегий, договорными статьями и мирными царскими грамотами подтвержденных, и чтобы по ним позволено было им избрать себе гетмана вольными голосами. Государь, по внушению прежнего и единственного гонителя малороссийского, Меньшикова, всегда преследовавшего малороссиян с крайнею злобою и мщением, назвав их изменника-

ми и вероломцами, повелел истязать их и судить тайной канцелярии, а квартиру их, бывшую на Троицкой пристани, подле кофейного дома, обнять крепкою стражею. Тайная сия канцелярия не сходствовала ни с какими гражданскими и духовными судилищами и их правами и обрядами, а была она единственною в своем роде и во всем мире и только подобилась несколько священной римской инквизиции. В ней не принимались доказательства и оправдания ни письменные, ни свидетельские, ни совестные, т. е. под присягою; но испытывали и взыскивали в ней собственного признания в возводимых винах или подозрениях. Не признающий себя виновным должен вытерпеть то пыткою чрез три приема или перемены и разными орудиями, а наконец огненными, т. е. раскаленною железною шиною и зажженною серою. Таким образом, когда писарь генеральный Савич в оной тайной канцелярии вопрошаем был самим государем: «Знает ли он о злом умысле товарищей его и соотечественников, кои душили баранов?», а он отвечал на сие с обыкновенною тогдашнею малороссийскою вежливостию: «Не скажу Вашеци!», то за сие изречение, за сию вежливость встречен был на первый случай хорошею пощечиною, а дальше приговорен в пытку. По счастию Савича, ожидавший здесь очереди своей канцелярист Володьковский объявил государю, что речение Савичево: «Не скажу Ващеци!» не значит упрямство или умышленное запирательство, а значит оно то, что по вежливости говорится иными: «Не могу доложить вашему величеству» или по простосердечию говорят: «Не знаю». Государь, хотя уважил объяснение Володьковского и приостановил пытку Савичу, но посылал в Малороссию нарочного чиновника справиться, подлинно ли речение оное употребительно в Малороссии; и посылка сия стоила казне 70 рублей, кои с Савича и взысканы; а он, между тем, просидел до возвращения посланца в тяжкой неволе. Проведши тайная канцелярия в изысканиях своих более 4-х месяцев, 10-го числа ноября осудила чиновников малороссийских на вечное заточение и лишение имения их в пользу государя и его казны. И когда объявили им учиненный ею о том приговор, то полковник Полуботок присутствующему при сем государю императору сказал: «Вижу, государь, и понимаю, из какого источника почерпнул ты злость тую, которая не сродна сердцу твоему и неприлична характеру помазанника божия. Правота и кротость, суд и милость — суть единственное достояние всех монархов мира сего, и законы, управляющие всем вообще человечеством и охраняющие его от зол, есть точное зерцало царям и владыкам

на их должность и поведение, и они первые блюстители и хранители им быть должны. Откуда же происходит, что ты, о государь, поставляя себя выше законов, терзаешь нас единою властию своею и повергаешь в вечное заключение, присвоив в казну собственное имение наше? Вина, на нас возводимая, есть одна должность наша и должность священная, во всех народах тако чтимая, а отнюдь не законопреступная и осуждению повинная. Мы просили и просим от лица народа своего о пощаде отечества нашего, неправедно гонимого и без жалости разоряемого, просим о восстановлении прав наших и преимуществ, торжественными договорами утвержденных, которые и ты, государь, несколько раз подтверждал. Народ наш, бывши единоплеменен и единоверен твоему народу, усилил его и возвеличил царство твое добровольным соединением своим в такое время, когда еще в нем все младенчествовало и выходило из хаоса смутных времен и почти из самого ничтожества. И сие одно не довлело бы ему погубить у вас мзды своея; но мы с народом своим не преставали, сверх того, знатно помогать вам всем во всех воинских ополчениях и приобретениях ваших, и, не говоря о Смоленщине и Польше, одна шведская война доказывает беспримерное усердие наше к тебе и России. Ибо всем известно, что мы одни целую половину армии шведской погубили в земле своей и в жилищах наших, не вдаваясь при том ни в какие льщения и искушения, и сделав тебя в состоянии переселить удивительное мужество и отчаянную храбрость шведов; но за то приобрели себе одно поношение и озлобление и, вместо благодарности и воздаяния, повержены в самое неключимое рабство, платить дань поносную и несносную и заставлены рыть линии и каналы и осушать непроходимые болота, утучняя все то телами наших мертвецов, падших целыми тысячами от тяжестей, голода и климатов. Все оные беды и скорби наши усовершенствованы наконец, нынешним правлением нашим. Владычествующие над нами чиновники московские, не знающие прав и обычаев наших и почти безграмотные, знают только одно то, что они властны делать нам все, не касаяся одних душ наших. И так, бывши мы окружены со всех сторон гонениями и напастьями, к кому иному прибегать должны с воплями своими, как не к тебе, августейший монарх? Ты покровитель наш и споручитель за благоденствие наше. Но злоба любимца твоего, непримиримого врага нашего и местника, совратила тебя с пути истины и мерзит царствование твое. Повергать народы в

рабство и владеть рабами и невольниками — есть дело азиатского тирана, а не христианского монарха, который должен славиться и действительно быть верховным отцом народов. Я знаю, что нас ждут оковы и мрачные темницы, где уморят нас гладом и притеснением, по обычаю московскому; но, пока еще жив, говорю тебе истину, о государь, что воздаси ты непременно отчет пред царем всех царей, всемогущим богом, за погибель нашу и всего народа».

Государь, выслушав терпеливо речь Полуботкову, не сделал, однако, никакого ему и товарищам его снисхождения, но повлекли их тотчас в новую Петропавловскую крепость и тамо перековали и заключили их в темницы. Имение, при них бывшее, до последней вещицы, отобрано от них и роздано в дар разным чиновникам и стражам темничным, а иное переведено на деньги и причислено в казну государеву, равно и малороссийские их имения, движимые и недвижимые, да и самые жилые домы по указу государеву конфискованы коллегиею на государя; а семейства узников изгнаны из них и скитались по разным чужим домам, питаясь с подаяния милостыни, наряду нищих. Вслед за сими узниками сысканы из Малороссии оставшиесь в ней чинами коллегии: есаул генеральный Василий Жураховский, бунчужый генеральный Яков Лизогуб, полковники — миргородский Апостол и гадяцкий Милорадович, кои также окованы и посажены в темницы в Петербурге, имения же их все до последка конфискованы и забраны на государя. А еще вслед за тем забраны со всех полков малороссийских правившие полками и сотнями и посажены в тюрьмы при коллегии в Глухове, а имения их по одному и тому же плану отобраны на государя и причислены в его казну. И так в сии три приема поражены были все первенцы правительств малороссийских, а на их места определены чиновники великороссийские, и между ими полковники: в Стародуб Леонтий Кокошкин, в Чернигов Михайло Богданов и в Нежин Петр Толстой. Вина связней сих объявлена была от государя именным его указом, в Малороссии публикованны, что «по недоброжелательству их к нему государю и царству его, не только не развели они, но худо сберегли тех овец и баранов, кои он выписал дорогою ценою из Шлезии и раздал было на содержание и прокормление в Малороссии, где они пропадали не по болезням своим, а от неусердия и злых замыслов чиновников, которые мыслили только о сеймах своих и вредных выборах». Заключенные таким образом чиновники томились в темницах

своих более года и от обыкновенного в них притеснения, а паче от сырости крепостных строений в 1724 году померли в них в оковах полковники Полуботок и Карпика, писарь Савич и канцелярист Володьковский, а прочие пригнили и перекалечились.

О смерти Полуботка предание оставило сию достопамятность, что когда, бывши он болен, почувствовал кончину свою и просил у тюремных приставов призвать к нему священника, а тюремщики о том дали знать государю, то государь приходил к нему проститься, и он сказал ему: «Я вражды к тебе никогда не имел и не имею, и с тем умираю, как христианин. Верю несомненно, что за невинное страдание мое и моих ближних будем судиться от общего и нелицемерного судии нашего, всемогущего бога и скоро пред него оба предстанем, и Петр с Павлом тамо рассудятся». Государь действительно скоро после того, и именно, генваря 28-го 1725 года, скончался.

* * *

При окончании походов польских в 1735 году открылись походы в Крым и Турцию. Татаре крымские, вознмнив о удобностях своих к добычам во время отлучек войск российских в Польшу и на Рейн, стали чинить набеги и хищения в границах малороссийских. Но главное их стремление знатно отразил генерал Леонтьев с малороссийскими полками, новую линию прикрывавшими, именно полтавским, миргородским, лубенским и гадяцким. Они гнали татар до самого их Перекопа и отняли все их вьюки с запасами и поразили их. Между тем подоспел из польского похода фельдмаршал граф фон Миних и принял главное начальство над армиею собравшеюся против Крыма у пустого городища, называемого Каменный Затон, куда прибыли и все другие малороссийские полки и подчинены оные от фельдмаршала полковнику гадяцкому Галецкому. Полковник сей, при многих заслугах своих, был особливо почитаем человеком отважным, предприимчивым и расторопным и потому фельдмаршал отлично его уважал и почитал. Но излишнее честолюбие, сопутствующее обыкновенно людям замысловатым, завело его в пропасть гибельную с повреждением доброй славы всего войска, ему подчиненного. Он прокладывал себе дорогу в малороссийские гетманы на место недавно умершего Апостола и вздумал прославиться нарочитыми подвигами воинскими и снискать чрез то сильную рекомендацию фельдмаршальскую. И когда от передовых разъезд-

ных команд донесено было фельдмаршалу, что войска татарские в нарочитых силах выступили из внутренности Крыма и заняли так называемую Черную Долину или Черкес-Долину, которая и Гайман-Долиною называется и имеет она одни водяные копани среди степей безводных, чрез которые всей армии переходить должно, и фельдмаршал наряжал на них нарочитый корпус войск с пехотою и артиллериею, то Галецкий, внушив фельдмаршалу, что то выступление татарское есть неважное и значит только разъезжую команду, могущую перепортить одни водяные копани, ежели их не прогнать в самой скорости легким отрядом, взял при том на себя уничтожить замыслы татарские и разогнать их самих с частию легких войск, командованию его вверенных. Фельдмаршал по сему заверению Галецкого поручил ему экспедицию сию, прибавив в помощь ему два полка драгунские. Полковник Галецкий, отрядив с собою 4 полка малороссийских: гадяцкий, нежинский, стародубский и черниговский и взяв легкую тех полков артиллерию и назначенные ему полки драгунские, отправился с ними на татар. Поход сей производили на них по их же правилам или хищным ухваткам, т. е. середину дня покоились войска и кормили лошадей в местах скрытных, а в прочее время и всю ночь продолжали свой марш и таким образом достигли Гайман-Долины на самой заре. Но в какое пришел изумление Галецкий, когда увидел при той долине необозримую степь, покрытую татарским становищем! Отвага его не давала ему унывать, а решимость запрещала медлить и попустить войску рассмотреть свое несчастие. Он тотчас напал на татар, пробуждавшихся от сна, и во всей своей опрометчивости прошел их стан во все его пространство и поразил целые тысячи, а прочих рассыпал по его сторонам. Но когда возвратился он в долину, как в единое пристанище, способное для роздыха и водопоя, то тут окружен был татарами со всех сторон и принужден биться и устроить батарею, прикрытую по четырем углам легкою артиллериею. Нападение и отпор продолжались весь день с равною отвагою и неустрашимостию, и от множества трупов, побитых с обеих сторон людей и лошадей, сделан был вал вокруг батавой, довольно возвышенный, наподобие ретраншамента, и из него удобно защищались. Но к вечеру повелено от хана татарского спешиться всем татарам и бросить в средину батавы знамена свои и бунчуки. По сему знаку полезли татары в батаву со всех сторон и, невзирая ни на какие их поражения, Галецкий, призвав сына своего Петра, бывшего в стародубском пол-

ку сотником Погарским, позволил ему спасаться яко молодому человеку всеми возможными способами, а о себе сказал, что он того делать не будет по должности присяги и своего начальства. Итак, войска оные были многолюдством татарским разбиты наголову, и начальник Галецкий изрублен в куски, а сын его и несколько сот козаков и драгунов спаслись во время наступившей темноты ночной между трупов и в пустых копанях. Убито же всех чиновников и рядовых 3270. Поражение войска малороссийского разнеслось тотчас везде, и даже в самой столице с обыкновенною прибавкою или увеличиванием и, несмотря на смягчительные донесения фельдмаршальские, имел Миних от двора грозные выговоры, а другие чиновники понесли и тяжкие оштрафования.

С тех пор возненавидел фельдмаршал всех малороссиян до крайности и, невзирая на все то, что сам был причиною, последовав советам высокопарного человека, гнал их при всех случаях без милосердия и очернил своевольными, упрямыми и для России неусердными людьми. А когда армия дошла до Перекопской линии и предпринято взять ее штурмом, то для войск малороссийских назначена при сем позиция самая опасная и мстительная. Им повелено перейти в конце линии залив Гнилого моря, называемого Сиваш, и атаковать с той стороны линейную стражу. Войска сии помощию хороших своих вожатых, проживавших часто в Крыму по торговым промыслам и знавших по Сивашу отмели и броды, прошли ночью Сиваш очень удачно и, тамо спешившись, ударили на татар с полною злобою и мщением за своих побитых, и, загнавши их в тот угол, что между крепости и Сиваша и уподобляется полумесяцу, выбили всех татар, а на батареях — турков без всякой пощады, и, собравши их трупы, заметали ими линейные рвы на довольное пространство, а по сим трупам вся пехота, не имевшая в пустой степи для штурма лестниц и фашиннику, перешла удобно, как по плотинам. За сию чрезвычайную услугу, хотя войска малороссийские достойны были благодарности, но им сказано ее сквозь зубы и прибавлено к тому, что они уподобляются упрямой лошади, которая когда захочет, то и на гору везет, а когда не хочет, то и с горы не идет. Плодом взятия линии Перекопской было то, что все укрепления и самый средний замок с базаром были взяты, а каменные батареи и башни подорваны порохом, и все тут опустошено и приведено в небытие. После того прошла армия всю внутренность Крыма, загнала татар в Кафские горы и самую столицу хана их, называемую Бахчисарай,

разграбила и опустошила, и со многими корыстьми и пленниками воротилась на зимовлю в селения малороссийские. Ибо тогда как бы почиталось за грех зимовать в чужой стороне, несмотря на все в ней завоевания и успехи, а возвращались всегда в Малороссию в глубокую осень и потерявши чрез то множество людей и весь почти скот, который опять набирали в Малороссии. Позади же армии, обыкновенно, полонили реки Днепр и Самар, чтоб татары зимою их по льду не переходили, и для сего из Малороссии выгоняли другую армию рабочих людей, которые вслед за морозами рубили и очищали лед, погибая сами от морозов и не имея в пустых степях чем согреться. Таким-то образом воевали в старину, хотя не так отдаленную, но имевшую свои правила воинские и рассудок политический, о которых всякой богослов непременно скажет, что они были по промыслу божию, а вольнодумец заключит, что от непросвещения умов. [...] Но как бы то ни было, в последующую компанию взяты приступом знатные турецкие города Очаков и Азов, коих подорвали порохом и до основания разорили, принудив тем турков к вечному с нами миру, который долго продолжался.

Для утверждения с турками мира в 1740 году отправлен послом в Царьград правитель Малороссии генерал Румянцев,[13], а до возвращения его оттоль определен на его место генерал и кавалер Михайло Леонтьев, и тогда в правлении малороссийском все изменилось. Леонтьев начал правление свое изысканием первенства между членами коллежскими, кто из них больший или старший? А пока сие разрешено сенатом, считал он писаря генерального за губернского секретаря, а других старшин генеральных только в чинах капитанских. Но сержант гвардии всегда поседал их места; прочих же чиновников едва признавал он за создание божие и обыкновенно подчинял их регистраторам коллежским и тем подобным. Преимущество тех выводил из того, что они российские императорские чиновники, а сии, хотя также служат в империи и суть коренные граждане руские, но все еще что-то иное, нежели имперские, потому только, что название чинов осталось старинное руское, а не иностранное, недавно принятое в России. Замешательство и настроение от того происходило всеобщее, и иные возомнили даже, что они к империи Российской более не принадлежат, а отдаются туркам; потому взошли в сенат представления и жалобы, и сенат указом повелел чинам оным иметь равенство по-прежнему, а заседание — по указу 1734 года

установленное; на место же Леонтьева[14] определен в председатели тайный советник и кавалер Иван Иванович Неплюев, благоразумием которого все утишилось и пришло в прежний порядок.

Государыня императрица Анна Ивановна в том же году скончалась и линия царя Ивана Алексеевича вскоре по ней пресеклась. Государыня сия собственною своею особою довольно была кротка и милостива, но правление ее было часто, яко трость, колеблемо. Причиною всех шатаний и неприязней полагают министра ее и любимца Бирона[15], возведенного ею в графское достоинство, а после в герцоги курляндские. Он, говорят, был человек умный, но крайне властолюбивый и к корысти жадный. Известная тайная канцелярия, сие пугалище дворян и всех зажиточных людей, быв в точной его дирекции, была достаточным орудием выполнять все его пожелания и самые мановения. Всяк, веруяй в Бирона и творяй волю его, спасен и прославлен, а не веруяй в него и противяйся ему, осужден есть и погибший. Наглая и лютая казнь знатного министра Волынского дает совершенное понятие о тогдашнем правлении и о всех его превратностях и варварствах биронских. О неистовствах брата его, слишком хромого и почти безногого Бирона, содрогаются от одного воспоминания обыватели Стародуба и его окружностей. Он быв совершенный калека, имел, однако, чин полного себе генерала российского и, квартируя несколько лет с войском в Стародубе с многочисленным штатом, уподоблялся пышностию и надменностию самому гордому султану азиатскому; поведение его и того ж больше имело в себе варварских странностей. И не говоря об обширном серале, сформированном и комплектуемом насилием, хватали женщин, особенно кормилиц, и отбирали у них грудных детей, а вместо их заставляли грудью своею кормить малых щенков из псовой охоты сего изверга; другие же его скаредства мерзят самое воображение человеческое.

Восшествие на всероссийской императорский престол великой княжны Елисаветы Петровны, родной дочери Петра I в 1741 году, разрушило до основания систему правительства биронского, вместе с опекунством его и регенством при иностранном наследстве, введенном было в Россию его же прожектом. Царствование императрицы Елисаветы с первых еще дней озарило Россию великими надеждами к ее блаженству, а впоследствии сии надежды сугубо исполнились беспримерными добротами сея государыни, Она была кротка, набожна и человеколюбива,

словом, преисполнена всех изящных качеств верховной матери и царицы своих народов. Она во все дни царствования своего не пролила ни одной капли крови своих подданных, и смертная казнь самых преступников навсегда ею уничтожена и запрещена, а вместо ее отлучались таковые от общества и ссылались в вечное заточение, на покаяние и исправление. Самая тайная канцелярия, сия инквизиция римская в ином виде и облачении, тосковала без дела и, не имея пищи от крови человеческой, иссыхала и превращалась в чахотку, приближаясь поминутно к своему падению и ничтожеству, ибо доказано уже всегдашними опытами, что правительство и начальники смотрят на царей, как дети на отцов, а рабы на господ своих, и каковы сии, злы, порочны или добродетельны, таковы и те бывают, по крайней мере наружностию им уподобляются, стыдясь идти не по их правилам и нравам.

Государыня императрица Елисавета в 1744 году благоволила посетить со всем двором своим Малороссию, путешествуя в главный город ее Киев, по набожеству, которое она отправляла здесь чрез несколько недель с примерным благочестием, посещала пешо священные храмы и все чтимые народом места с нарочитым приготовлением и благоговением. При сем розданы нарочитые суммы нищим, бедным и всем церковным служителям и монашеству, а в храмы и гробницы дарствованы многие дорогие вещи и утвари. Во время путешествия сего веселилась государыня и удивлялась встрече и конвою войск малороссийских, бывших под начальством обозного генерального Якова Лизогуба и всех других старшин и полковников. Десять их реестровых полков да два компанейских и несколько команд надворной гетманской корогвы из запорожских козаков расположены были на границе малороссийской, около Толстодубова о одну линию, а две шеренги. Первый полк, отсалютовавши государыне знаменами и саблями и пропустя монархиню, поворачивался рядами с правого фланга и проходил позади второго полка, а там опять становился во фрунт в конце всей линии; второй, отправивши также салютацию свою, проходил позади третьего полка и занимал место в конце первого. И так делая все полки и команды, представляли непрерывный фронт и бесконечную линию до самой ставки монаршей. А как государыня ехать изволила очень тихо, а несколько часов иногда проходила и пешо, то конвой войск оных продолжался и успевал в маршах своих и поворотах без всякого затруднения. Войска сии, быв всегда

в своих мундирах, имели тогда новые, которые состояли все одинакие: из черкески синего сукна с вылетами и из куфайки и шаровар по полкам, тоже и шапки одной фигуры и вышины, но при том были по полкам, а амуничные вещи все рядные и одинакие. От Киевской академии помощию выписанных машин и своего изобретения деланы государыне разные удивительные явления к ее удовольствию; между прочим выезжал за город важный старик самого древнего виду, великолепно прибранный и украшенный короною и жезлом, но сделанный с молодого студента. Колесница у него была божеский фаетон, а в него впряжены два пиитические крылатые кони, называемые пегасы, прибранные из крепких студентов. Старик сей значил древнего основателя и князя киевского Кия. Он встретил государыню на берегу Днепра, у конца моста, приветствовал ее важною речью и, называя ее своею наследницею, просил в город, яко в свое достояние, и поручал его и весь народ руский в милостивое ее покровительство. В продолжение приемов государыни от чинов и народа малороссийского, с живейшими чувствованиями непритворного их усердия и полной радости, примолвила однажды государыня, окруженная бесчисленным народом: «Возлюби мя, боже, так в царствии небесном, как я люблю сей благонравный и незлобливый народ!»

В бытность императрицы в Киеве подано ей прошение от чинов и войска малороссийского о учреждении им гетмана по правам их и договорам. Государыня, приняв просьбу сию благосклонно, повелела прислать о том депутацию свою в Петербург ко дню торжественного бракосочетания племянника ее и наследника герцога Голштинского Петра Федоровича с принцессою Ангальт-Цербскою Екатериною Алексеевною. Депутатами избраны и отправлены: обозный генеральный Яков Якимович Лизогуб, хорунжий генеральный Николай Данилович Ханенко, бунчуковый товарищ, после бывший подскарбий генеральный, тайный советник и кавалер Василий Андреевич Гудович. Сенат определил было на содержание их по 10 рублей каждому на месяц; но государыня, сведав о том, повелеть соизволила давать им, яко знатным особам и за таким делом прибывшим, по сто рублей в месяц на каждого и от полиции приличную квартиру, утверждая то и на будущие времена. Депутаты сии почтены были при бывшем в 1745 году торжестве бракосочетания наследника весьма почетными местами; но во время пирования зависть или ненависть не преминула явиться в своей ли-

чине. Некоторые из министерства вопрошали депутатов с видом насмешливым: «Что за причина, что ваши гетманы, когда не все, то многие были коварны и неусердны для России и искали для нее вредного?» — «Что касается до усердия к России,— отвечал депутат Гудович,— то никто к ней из вольных народов не был так привержен и усерден, как малороссияне. И сие доказывается самым тем, что они, бывши свободны, отбившись от Польши, предпочли Россию всем другим народам, в протекцию свою их зазывавшим, а избрали ее одну к тому по однородству и единоверству своему, в чем они навсегда устояли и никогда не поколебались, отринув и презрев многие соседние льщения и страхи сильных держав, и даже недавние шведские, ко искушению самые удобные. А что касается до некоторых гетманов, то об них, кстати, служить может известная пословица: «Яких створили-сьте, таких і маєте». Ибо то неоспоримо, что только те гетманы были неусердны к правительству российскому, которые им избраны или избраны по настоянию сего правительства, и сему причины троякие полагать можно: 1-ое, что министерство российское не так хорошо знало их, как свои природные чины знать об них должны, и потому худых избирало; 2-ое, министерство малороссийское, натурально, искало таким падения, которые не по его воле избраны, и для того попускало им совращаться, 3-е, от стороны российской непременно им, яко своим творениям, больше доверялось, нежели надобно было, а может и того больше, а потому полагались на них в своих интересах, несносных сим гетманам и невместимых в правлении. А при всем том, судя по-христиански, можно еще сказать, что все то есть прочно, что делается справедливо, ибо тут сам бог споручитель и поборник». Депутаты сии отпущены в Малороссию с грамотою, обещавшею позволение на выбор гетмана, и им при отпуске жалованы собольи шубы, перстни с бриллиантами и по 1000 рублей каждому на проезд.

Для элекции при выборе гетмана в 1750 году в генваре месяце прибыл в Глухов из С.-Петербурга министром генерал Аншев и кавалер граф Иван Семенович Гендриков и после обыкновенных торжеств и церемоний, продолжавшихся чрез три дни по прежним церемониалам, но с необыкновенным великолепием, умноженным, по мере щедрот и милостей благодетельствующей монархини, 17-го февраля все чины духовного и мирского звания и козаки реестровые, в полках служащие, собравшись на площадь городскую к соборной церкви и выслушав прочтенные на

амфитеатре до выборов касательные грамоты и другие постановительные акты, торжественно избрали гетманом из природных малороссиян графа Кирила Григорьевича Разумовского[16], бывшего в то время действительного камергера, Академии наук президента, лейб-гвардии Измайловского полка полковника и кавалера. С донесением о том выборе и с прошением его утверждения отправлены были ко двору посланники от народа: бунчужный генеральный Дамьян Васильевич Оболонский, полковник нежинский, бывший потом тайным советником, генеральным обозным и кавалером Семен Васильевич Кочубей и бунчуковый товарищ, после бывший действительным статским советником и генеральным судьею, Илья Васильевич Журман с довольною ассистенциею. Им дана публичная аудиенция апреля 24-го, и при ней в ответе чрез канцлера графа Алексея Петровича Бестужева-Рюмина сказано было об утверждении народного выбора, а вскоре даны были и указы правительствующему сенату и государственной иностранной коллегии, в ведомстве которой всегда Малороссия состояла, об оном утверждении и чтобы гетману иметь впред место с генерал-фельдмаршалами и считаться между оными по старшинству с пожалования в чин, а великороссийских членов бывших у дел малороссийских, тогда же выслать.

Гетман граф Разумовский в 1751 году получил на достоинство свое высочайшую грамоту в тех точно выражениях, какова была дана Скоропадскому, и 29-го июня того года имел он торжественный въезд свой в город Глухов, где приняли его с подобающими почестьми собравшиесь завременно духовного и мирского звания чины, и все малороссийские полки, коим в 1-й день июля публично прочтена высочайшая грамота, с салютациею и троекратною пальбою от войска, бывшего в параде, и от главной артиллерии из пушек. Между тем поднесены и вручены гетману клейноды войсковые и национальные, с приличными обрядами и церемониями, а кончилось торжество парадным шествием в соборную церковь и пением в ней литургии и благодарственного богу молебствия. После чего начались пирования, приготовленные для чиновников во дворце гетманском, а для войска в их лагерях, и сие продолжалось на кошт гетманский и частию на счет скарбовый. При отпуске в домы чиновников и войска объявлена им от гетмана благодарность его за выбор и почести, ему оказанные, и что он посетит их и отвизитует скоро в полковых жилищах, и будет советоваться с ними о поправке общих нужд и недостатков и о

введении полезного. Старшине же генеральной объявлено при том собираться к переводу резиденции гетманской и всего малороссийского трибунала в город Батурин, в котором на тот конец велено от двора митрополиту киевскому освятить со всем малороссийским духовным собором прежнее городовое место, опустошенное и превращенное в могилу генералом Меньшиковым в шведскую руину, где впоследствии и построено несколько домов и обширный дворец гетманский великим национальным иждивением, а работниками козацкими. Гетман действительно в 1752 году объехал все малороссийские полковые и знатнейшие сотенные города и имел везде встречи и радостные приемы от собиравшихся в них чинов, войска и народа. Вся, кажется, Малороссия тогда была в движении и все в ней ликовало, отправляя приемы и проводы, оканчивавшиесь увеселительными пиршествами. Один только случай смутил сии народные торжества, случай, конечно, обыкновенный, но молвою народною иначе протолкованный. Когда гетман, бывши в Чернигове, объезжал верхом со многочисленною свитою все городовые укрепления, то подле главного крепостного бастиона при церкви св. Екатерины сорвал с него вихрь голубую ленту ордена св. апостола Андрея, но подхватил ее, не допустя до земли, советник гетманский и любимец его Григорий Николаевич Теплов, который стал было налагать ее на прежнее место, но гетман, принявши от него и свернувши, положил в свой карман. Возшумевший тогда народ выводил о сем приключении разные толки свои и нелепости, то о гетмане, то о его советнике, и сие даже дошло до знания самой матери гетманской, которая старуха, быв тоже века старого, уговаривала несколько раз сына своего удалить от себя Теплова, или вовсе не принимать его советов, предсказывая неизбежные ему несчастия от сего советника и его советов.

Императрица Елисавета, всегда благодетельствуя малороссийскому народу, осчастливила его найпаче в 1755 году уничтожением тягостных и затруднительных внутренних сборов, наложенных прежними правительствами. Издревле по привилегиям и правам народ сей пребывал свободен от всех таковых налогов; но некоторые из президентов правительственных, каковы были Леонтьев и ему подобные, под видом воинских надобностей в бывшие походы завели разные сборы, зависевшие от поставленных ими приставов и откупщиков, как то: покуховное, скатное, поковшовное и всякое другое, меровое и весовое, мытничество, под титулом индукты и эвекты бывшее, ко-

торые в общественных промыслах стесняли и затрудняли народ до крайности и оттого торговля в Малороссии была в самом худом состоянии, а к большему ее стеснению учреждены были на великороссийской границе таможни, и взаимные продукты подвергались отяготительному платежу пошлин. А вместо того имела Малороссия свободный ввоз чужестранных товаров, на кои пошлина положена была без дальнего разбора, по надобности и прихоти. То же самое в рассуждении вывоза в чужии краи товаров и продуктов происходило. Императрица обрадовала народ при сложении упомянутых внутренних сборов, разрешая при том свободный торг между Малою и Великою Россиею и распространяя полезные учреждения на внешнюю торговлю, из доходов которой сделано удовлетворение гетману и скарбу малороссийскому.

В открывшуюсь с Пруссиею войну [17], вспомогательную для союзницы российской, Марии-Терезии, императрицы римской, в 1756 году наряжено в тот поход малороссийских реестровых козаков 5000 да компанейских 1000 с приличною артиллериею, а к ним начальниками определены генеральный есаул Яков Дамьянович Якубович, полковник прилуцкий Галаган и обозные старшины, полковые и сотенные, сколько их по числу войска надобно было. Корпус сей командирован разновременно 4-мя отделениями: два из них пригнали в армию 10 600 волов; а два привели до 6000 лошадей, собранных в Малороссии. И войска сии были при баталии Эгерсдорфской и на других сражениях 7-мь лет, а воротились по окончании войны в двух мундирах и вооружениях: одни в гусарских, а другие в чугуевских. И сие значит, что они, за убылью гусар и чугуевских козаков, сформированы были и служили на место тех войск, кои набирались обыкновенно из вольниц, и оттого часто убывали и уничтожались. Сверх сих войск набрано было в начале сей войны 8 000 погонщиков из мещан и посполитых малороссийских наряженных, кои, быв отправлены к армии в Пруссию, размещены тамо по полкам в солдаты, фурщики и денщики и по окончании войны воротились оттоль очень немногие, а больше их померло и искалечено. Произошло же сие не от климата или воздуха, который в Германии и Пруссии нарочито здоровый, но по худому содержанию сих людей начальниками, а паче их инспекториею, кои, считая их наряду лопарей и камчадалов, вгоняли их в чахотки или ипохондрии за одно свое наречие и что они не скоро понимали выговаривать тогдашние преизящные речения: намнясь и намедни и придомков их, ушь и кабыш.

Гетман Разумовский во время правления своего часто езживал со всем домом своим в Петербург и больше тамо проживал у брата своего рейс-графа Алексея Григорьевича Разумовского[18]. Правление же Малороссии поручал генеральным старшинам и в нем расширил он суд генеральный, прибавив к нему 10 депутатов, выбранных из шляхетства и восстановив его по-прежнему в право трибунальное, а в полковых жилищах восстановил и учредил 20 повитов и в них суды земские, и градские, и подкоморские, оставив в сотенных правлениях одни словесные разборы между козаками о маловажных их спорах. Земские же и градские дела их предоставил разбору судов повитовых наряду чиновной шляхты, в числе которой и они вмещались на точных основаниях стародавних их привилегий и договоров, по которым все справы их производились и вершились по артикулам, для шляхетства узаконенным без всякой для них отмены, ибо других им прав изобретено еще не было, да и самая польская шляхта, оставшаясь по договорным статьям в протекции войска, не дерзала еще присвоить их себе одной, лишая того козаков, своих протекторов. Шляхта сия ежедневно почти умножалась новыми выходцами из музыкантов, мастеровых и панских служителей, которым никакого разбора здесь не было, а когда кто покажется из Польши, то уже и шляхтич, как бы он был избранного рода левитского от древних иудеев.

Частыми поездками в Петербурге приобрел гетман в собственное и наследственное владение города Батурин и Почеп с их уездами да волости Шептаковскую и Бакланскую, бывшие ранговые или столовые гетманские. Они пожалованы ему в вечность в 1760 году, и молва народная, пронесшая вдруг от одного края Малороссии до другого, сочинила о сем пожаловании разные толки. Одни говорили, что гетмана впредь уже не будет, а кончится сие иераршество на Разумовском, другие же доказывали, что оно утвердится в потомстве его родовитом и будет вместо избирательного гетманства наследственное герцогство Малороссийское по примеру древних, в ней бывших, наследных княжеств. Последнее мнение стало было выходить наружу. По прошествии 3 лет сочинена была просьба к императрице от лица всей Малороссии с прошением непременного гетманства в потомстве Разумовского и с показанием тому причин, крайне оскорбительных для самых просителей и их потомства. В ней без пощады озлословлены и обмараны были прежде бывшие правители и подчиненные малороссийские, живые и мертвые. Просьба сия

значила вместе приговор и декрет на злостные поступки малороссиян, о которых двадцать девять их тридесятых долей ничего того не знали, но увлечены стали силою в ненавистные пороки и в то, что называется: «От уст ваших сужу вас». Сочинение сие было дело рук известного гетманского фаворита, почитавшогось иногда и ментором его. Другая рука, а паче гражданина природного, задрожала бы от первых почерков, так хульных и злобных на Малороссию, но тот питомец ее во всей точности исполнил пророческие и царские слова: «Иже яша хлебы моя, возвеличиша на мя запинания». Как бы то ни было, но собранные в Глухов из всей Малороссии чиновники и шляхетство таковой просьбы не подписали, и сколько ни были они обольщаемы, обнадеживаемы и, так сказать, обаяны приемами и великолепиями, почти царственными, однако по одиночке и по ночам разбежались все они из Глухова. Вслед за ними посыланы были в повиты и сотни нарочитые чиновники для подписов на той же просьбе. Но собранные в них чиновники и знатные козаки не обинуясь, сказали сим посланцам, что они такую нелепую просьбу и выдумку почитают весьма противною их правилам, привилегиям и самому рассудку и никогда на нее не согласятся. Впоследствии отплатил, говорят, гетман неудовольствие свое малороссиянам самою жестокою сатирою: он в просьбе своей аттестовал их монархине самыми коварными, злостными и подлыми людьми и тем поблагодарил им за свое гетманство. А сличая благодарность сию с благодарностью славного оного гетмана, Зиновия Хмельницкого, сего великого политика, великого вождя и удивительного воина, можно посудить и почудиться о веках и нравах прошедших и настоящих, и видеть, что в них благодетельнее и просвещеннее и что мрачно и грубо. Гетман граф Разумовский в последних числах октября месяца 1761 года отозван ко двору в Петербург, а в Малороссии для правления дел оставил обозного генерального Семена Васильевича Кочубея, подскарбия Василия Андреевича Гудовича, писаря Андрея Яковлевича Безбородька и есаула Ивана Тимофеевича Журавку. 25 декабря сего года скончалась императрица Елисавета Петровна и кончила собою знатный век для Малороссии, в которой царствование ее таковым почиталось и всегда почитается.

На престол императорский вступил племянник ее Петр III. Для возвещения о том и приведения к присяге чинов и войска прислан был в Малороссию действительный камергер Петр Кириллович Нарышкин, которого во всех малороссийских городах принимали с воинскими по-

честями, иллюминациями и пальбою из пушек и мортир, а он публиковал посольство свое и читал манифест торжественно в собраниях и соборных церквах с молебствиями. К присяге приводимы были чиновники и козаки, служащие и отставные, и их мужеского пола дети от 7-летнего возраста, а из городовых жителей одни их урядники и начальники, до посполитого же народа сие не касалось. Посланнику оному при окончании его комиссии и после приемов и угощений подносимы были во всех полках и городах нарочитые подарки денежные и хорошими вещами, а в Глухове от дома гетманского поднесен перстень с бриллиантами в 3000 рублей. Все же подарки малороссийские оценены до 200 000 рублей, но оные учинены весьма доброхотно и прием их угождал и увеселял народ.

ПРИМІТКИ

До цього тому увійшли вибрані твори української літератури, написані у XVIII ст. Майже всі вони були надруковані в XIX—XX ст. за рукописами XVIII — початку XIX ст. Деякі з них, зокрема поезії, датовані орієнтовно за часом укладання рукописних збірників, в яких вони були вміщені. В силу історичних обставин українська література в XVIII ст. існувала переважно в рукописних формах.

Художні твори, поширюючись у списках, під рукою переписувачів часто зазнавали текстових змін, скорочень. Окремі з них, насамперед сатирично-гумористичні, почали жити за законами фольклору, перейшли в усне побутування і були записані з уст народу пізніше, хоч авторське, книжне їх походження не підлягає сумніву.

Виявленню, публікації і дослідженню пам'яток давнього письменства, зокрема XVII—XVIII ст., пильну увагу приділяли всі вітчизняні вчені-філологи XIX — початку XX ст. Продовжують цю справу і радянські вчені. Тільки завдяки публікаціям і дослідженням О. Бодянського, І. Самчевського, М. Максимовича, М. Барсукова, М. Тихонравова, М. Драгоманова, М. Петрова, В. Перетца, І. Франка, В. Гнатюка, М. Возняка, В. Резанова, Ю. Яворського, І. Єрьоміна та багатьох інших ми маємо сьогодні уявлення про основний склад літературних пам'яток XVIII ст. Більшість публікацій XIX — початку XX ст. (літописи Самійла Величка, Григорія Грабянки, «История русов», «Странствованія» Василя Григоровича-Барського, «Историко-литературные исследования и материалы» і «Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI—XVIII веков» В. Перетца, «Карпаторуське письменство XVII—XVIII вв.» І. Франка, «Матеріали до історії української пісні і вірші» М. Возняка, «Угроруські духовні вірші» В. Гнатюка, «Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси» Ю. Яворського, «Драма українська» В. Резанова, «Український вертеп» Є. Марковського), здійснені невеликими тиражами, стали сьогодні бібліографічною рідкістю. Численні публікації у періодичній пресі («Киевская старина», «Записки Наукового товариства імені Шевченка», «Известия отделения русского языка и словесности Академии наук», «Записки Українського Наукового товариства у Києві», «Україна», «Труды Киевской духовной академии» та ін.) залишаються малодоступними навіть для спеціалістів. Значно полегшує розшуки цих матеріалів укладений Л. Є. Махновцем і виданий під редакцією акад. О. І. Білецького перший том біо-бібліографічного словника «Українські письменники» (К., 1960).

Першою серйозною спробою наукової систематизації літературних текстів XVIII ст. стала упорядкована акад. О. І. Білецьким «Хрестоматія давньої української літератури», яка витримала три видання (К., 1950, 1952, 1967). Тут подано зразки (повністю чи в уривках) поезії, прози і драматургії XVIII ст. з дотриманням правопису староукраїн-

ської літературної мови. За основу текстів узято першопублікації XIX ст.

У 50—60-х роках з'явилося ще кілька видань, у яких представлена і література XVIII ст. У серії «Пам'ятки давньої української літератури» вийшла книга «Українські інтермедії XVII—XVIII ст.». Вступна стаття і відповідальна редакція М. К. Гудзія. Тексти підготував Л. Є. Махновець. К., 1960, 239 с. В ній зібрано усі відомі давні інтермедії, більшість із яких датується XVIII ст. Здійснено два наукових видання творів Феофана Прокоповича: перше (Сочинения. Под редакцией И. П. Еремина. М.— Л., 1961, 502 с.) містить художні твори і поетику; у другому (Філософські твори в трьох томах. Переклад з латинської К., т. 1—3. 1979—1981) подано працю «Про риторичне мистецтво», «Різні сентенції», «Логіку», «Натурофілософію або фізику», «Етику», «Математику», історичні праці, листи, вірші. Багато разів перевидавались твори Г. С. Сковороди.

Спробу наблизити давню українську книжну пісенність до найширших кіл читачів зроблено у виданні: Пісні та романси українських поетів в двох томах. Упорядкування, вступна стаття і примітки Г. А. Нудьги. К., 1956 («Бібліотека поета»). У першому томі поезії XVIII ст. виділено в окремий розділ, де вміщено понад п'ятдесят текстів пісень та романсів. Упорядник послідовно перевів правопис XVIII ст. на правопис сучасної української літературної мови (переважно це стосувалося зміни «ѣ» на «і», «ы» на «и», розрізненні «е» і «є»). Внаслідок цього давні тексти стали доступними масовому читачеві, не завжди ознайомленому з тонкощами орфографії та орфоепії XVIII ст.

У 1959 р. вийшов ще один збірник поетичних текстів: Давній український гумор і сатира. Упорядкування текстів, вступна стаття і примітки Л. Є. Махновця. К., 1959, 493 с., який подає літературні (книжні) і народні поетичні тексти — інтермедії, бурлескні вірші, сатиричні та гумористичні вірші і віршовані оповідання, думи та пісні. Твори XVIII ст. складають майже половину книжки. Вони надруковані за сучасним правописом із збереженням фонетичних, морфологічних і лексичних особливостей авторської мови. Досвід мовно-правописного оформлення текстів названих видань використано і в цій книзі

Із величезної літературної спадщини XVIII ст. з різних публікацій, а також з рукописних зібрань відібрано кращі зразки, які мають ідейно-виховне, естетичне і пізнавальне значення. В томі вміщено твори різних літературних жанрів: поезії, драматургії, прози. В межах розділів, зокрема в розділі поетичні твори, виділено ще кілька окремих жанрово-тематичних циклів — бурлескно-травестійну поезію, сатирично-гумористичні вірші та віршовані оповідання тощо, у драматичних творах — шкільні драми, інтермедії, діалоги, вертеп. З більших прозових творів подано уривки, що являють собою завершені оповідання.

Твори, по змозі, розташовано в хронологічній послідовності. Мовно-правописне оформлення їх здійснене за сучасним правописом з врахуванням вимови і із збереженням усіх морфологічних та лексичних особливостей мови XVIII ст.: «ѣ» переведено на «і», «ы» — на «и», упорядковано написання «и» та «і», «е» та «є», «ъ» в кінці слів знято, систематизовано вживання «ь». Написання слова «быти» у більшості випадків замінено на «бути». Вживання великих і малих літер та розділових знаків — сучасне. Збережено авторські заголовки. Слов'янські літери з числовим значенням переведено на арабські цифри. Дати «від створення світу» переведено на сучасне літочислення. Титла розкрито беззастережено. Явні помилки в першодруках виправлено. Твори, написані мовою, наближеною до російської («Разговор Великороссии с Малороссиею», «История русов»), подані за нормами сучасного росій-

ського правопису, із збереженням українізмів і особливостей мови авторів.

У коментарях наведені основні бібліографічні відомості про кожний твір. Якщо є відомості про рукопис, то зазначено його місце зберігання. Вказано, за яким джерелом друкується текст. Подаються відомості про авторів. При наявності кількох варіантів поезій вибрано найповніший варіант. На інші варіанти зроблено вибіркові відсилання. В реальний коментар винесено основні імена, назви, історичні події.

У «Пояснення слів» включено малозрозумілу сучасному читачеві лексику (староукраїнську, діалектну, старослов'янську, польську, термінологічну тощо).

ПОЕТИЧНІ ТВОРИ

Феофан ПРОКОПОВИЧ

Прокопович Феофан (світські імена: Єлизар, Єлисей) — видатний український і російський письменник, культурно-громадський і церковний діяч першої половини XVIII ст. Народився 1677 р. у Києві. Рано осиротів, і ним опікувався дядько по матері. 1687 р. його віддали до Києво-Могилянської академії. Не закінчивши академії, 17-річний юнак вирушив у освітню мандрівку. Якийсь час він жив у Львові, потім три роки вчився в Римі у колегії св. Афанасія. Не закінчивши курсу теології, 1702 р. прибув до Почаєва, а в 1704 р. повернувся до Києва і став професором Києво-Могилянської академії — викладав поетику, риторику, філософію. З 1712 р. його призначено ректором академії та ігуменом Братського монастиря. 1716 р. Петро І викликав Феофана Прокоповича до Петербурга, де він став одним з помічників царя у духовних справах, був єпископом псковським (з 1718 р.), архиєпископом новгородським (з 1720 р.) і членом синоду. Помер 8 вересня 1736 р. у Новгороді.

Літературна і наукова спадщина Феофана Прокоповича велика й різноманітна. Він писав численні «слова» і проповіді, був автором курсів поетики, риторики, логіки, натурофілософії, математики, написав драму «Владимир» і чимало віршів українською, російською і латинською мовами.

«Слова», проповіді, окремі трактати, буквар друкувалися ще за життя Ф. Прокоповича. Протягом XVIII—XIX ст. деякі його твори видавалися багато разів, поширювалися у списках. У першому зібранні промов — «Феофана Прокоповича... слова речи поучительные, похвальные и поздравительные» (ч. I, Спб., 1760; ч. II, Спб., 1781; ч. III, Спб., 1785) — згадувались 22 поетичні твори Ф. Прокоповича. Майже всі відомі поезії Ф. Прокоповича вперше були надруковані у дослідженні І. Чистовича «Феофан Прокопович и его время», Спб., 1868, за різними списками.

У 1961 р. опубліковано зібрання літературних творів Ф. Прокоповича: Сочинения. Под редакцией И. П. Еремина. М.— Л., 1961, 502 с., до якого увійшли вибрані слова і промови, трагедокомедія «Владимир», поезії і трактат «Про поетичне мистецтво» в оригіналі й у перекладі з латинської мови. Поетичні твори Ф. Прокоповича у цьому виданні подано за рукописним збірником його творів другої половини XVIII ст., що зберігається в Державній бібліотеці СРСР ім. В. І. Леніна у Москві (ф. 178, Муз., № 3151).

У 1979—1981 рр. Інститут філософії АН УРСР і видавництво «Наукова думка» здійснили видання: *Прокопович Феофан.* Філо-

софські твори в трьох томах у перекладі з латинської мови. До цього видання увійшли курси «Про риторичне мистецтво», «Логіка», «Натурофілософія або фізика», «Математика», історичні праці, вірші, листи.

Вибрані поезії Феофана Прокоповича подаються за виданням 1961 р. під редакцією І. П. Єрьоміна (с. 209—225). «Піснь світськая» друкується за виданням: *Прокопович Феофан.* Філософські твори. К., т. 3, 1981, с. 347—348. За цим же виданням подаються поезії, перекладені з латинської мови (с. 345—357).

«Епінікіон, сієсть пісні побідная о тоєйжде преславной побіді».— Написано влітку 1709 р. після Полтавської битви і надруковано того ж року в брошурі «Панегирікос, іли Слово похвальноє о преславной над войсками свейскими побіді...» К, Друкарня Києво-Печерської лаври, 1709, 2+9 арк. До брошури увійшло «Слово похвальноє», виголошене Феофаном Прокоповичем у Софійському соборі в присутності Петра І 24 липня 1709 р., і поема «Епінікіон». Того ж року у друкарні Києво-Печерської лаври брошура «Пенегірікос» була перевидана латинською мовою. «Епінікіон» був надрукований у ній латинською і польською мовами.

[1] І отступник приять казнь, отчества враг велій...— Йдеться про зрадника українського народу Івана Мазепу (1644—1709) — гетьмана Лівобережної України (1687—1708), який таємно домовлявся з польськими магнатами про перехід Лівобережної України під владу Польщі. В 1708 р. перейшов на бік Швеції. Після Полтавської битви 1709 р. втік до Туреччини.

[2] Уже брань десятоє літо начинаше...— Мається на увазі Північна війна, яка почалася в серпні 1700 р.

[3] Марс — бог війни у міфології стародавніх греків.

[4] Сам лев, іже многія устрашаше гради...— Йдеться про шведського короля і полководця Карла XII (1682—1718), який на чолі шведської армії 1708 р. вторгся в Росію. У Полтавській битві 1709 р. шведська армія була розгромлена, а Карл XII втік до турецьких володінь.

[5] Фаетон — персонаж грецької міфології; син бога сонця Геліоса. Правлячи батьковою колісницею, Фаетон не зумів стримати коней і вони, наближаючись до землі, ледве не спалили її. Рятуючи землю, Зевс блискавкою убив Фаетона.

[6] Дая помощ, даби і лютую єхидну...— Єхидна — уніатська церква. Унія була проголошена на Брестському церковному соборі 1596 р.

[7] Крест на стінах сіонських водрузиши златий.— Йдеться про характерне для багатьох творів української і російської літератури XVII—XVIII ст. побажання визволити з-під турецького панування Константинополь і відновити хрест на колишньому соборі св. Софії, перетвореному турками в мечеть.

Запорожець кающийся.— Вперше надруковано у вид.: *Чистович И.* Феофан Прокопович и его время. Спб., 1868, с. 600—601.

На думку дослідників, у вірші мова йде про тих козаків, які пішли за зрадником Мазепою, а потім усвідомили свою провину і повернулися на Січ.

За Могилою Рябою.— Вперше надруковано у вид.: *Чистович И.* Феофан Прокопович и его время, с. 16, прим. 1. У вірші відбито один з епізодів російсько-турецької війни 1710—1711 рр.— битву, яка відбулася неподалік від молдавського містечка Рябої Могили 9—10 липня 1711 р. Феофан Прокопович на запрошення Петра І був учасником Прутського походу. У XVIII ст. вірш був поширений у списках.

Плачет пастушок в долгом ненастьї.— Вперше надруковано без імені автора у вид.: *Курганов М. Г.* Книга «Письмовник», а в ней

наука российского языка... Новое издание, пересмотренное, поправленное и умноженное. Спб., 1777, с. 304. Кілька разів вірш передруковувався в XIX ст. у працях М. С. Тихонравова, В. М. Перетца, книзі І. Чистовича (с. 610). Вірш написано 1730 р., коли Феофан Прокопович опинився у скрутному становищі перед наступом реакції, яка відмовилася від завоювань Петра І. У тому ж році російський поет А. Д. Кантемір написав відповідь на вірш Феофана Прокоповича — «Песнь утешения на песнь пастуха Пимена, оплакивающего участь стада во время ненастья», де високо оцінив громадську і літературну діяльність Феофана Прокоповича.

О суєтний человіче, рабе неключимий.— Вперше надруковано у вид: *Курганов М. Г.* Книга «Письмовник», а в ней наука российского языка... Дата написання не встановлена.

Похвала Дніпрові.— Вперше мовою оригіналу (латинською) надруковано у вид.: Lucubrationes illustrissimi ac reverendissimi Theophanis Prokopowicz. Vratislaviae, 1733, с. 166. Вірш увійшов також до виданої Георгія Кониським поетики Феофана Прокоповича «De arte poetica». Mohiloviae (Про поетичне мистецтво, Могильов), 1786. В оригіналі і у перекладі російською мовою надрукований у вид.: *Прокопович Феофан.* Сочинения, 1961, с. 265—266, 377—378). Українською мовою вперше перекладено В. Д. Литвиновим і опубліковано у третьому томі «Філософських творів» Феофана Прокоповича (1981, с. 345). «Похвала Дніпрові» написана, очевидно, ще до переїзду Феофана Прокоповича в Петербург.

[1] Німфа Фетіда — за грецькою міфологією, дочка морського божества Нерея.

[2] Титан — у старогрецькій міфології одне з імен бога сонця Геліоса.

[3] Борисфен — назва Дніпра, вживана у творах античних істориків.

Польський кант.— Написано польською мовою, мабуть, ще у Києві. Український переклад М. Д. Роговича здійснено за рукописним списком, що зберігається в Центральній науковій бібліотеці АН УРСР (далі: ЦНБ АН УРСР) (ш. 526/II, 1748, арк. 15, зв.— 16) і вперше надруковано в журналі «Вітчизна», 1969, № 10, с. 178.

Жарт про Венеру, яка шукає свого сина Купідона; Також двовірші — поради-перестороги тому, хто згубне кохання собі запрошує.— Ці вірші вперше опублікували В. М. Нічик і М. Д. Рогович латинською мовою і прозовий переклад російською мовою в журн. «Русская литература», 1976, № 2, с. 93—94, за рукописним списком, що зберігається в ЦНБ АН УРСР (ш. 526/II, 1748, арк. 21, зв.). Українською мовою вірші переклав М. Д. Рогович.

[1] Венера — у давньоримській міфології богиня кохання.

[2] Купідон — у давньоримській міфології бог кохання.

[3] Кіприда — одне з імен богині кохання Венери (у грецькій міфології — Афродіти).

Пісня світськая.— Вперше надруковано в журн. «Русская литература», 1976, № 2, с. 92, за рукописним списком, що зберігається в ЦНБ АН УРСР (ш. I, 174/ДА/П 664, арк. 39, зв.— 40). Твір написаний до переїзду Феофана Прокоповича в Петербург.

Подається за виданням: *Прокопович Феофан.* Філософські твори: У 3-х т. К., 1981, т. 3, с. 347—348.

Про папський вирок Галілеєві.— Вперше в українському перекладі В. Д. Литвинова з латинської мови надруковано в журн. «Вітчизна», 1969, № 10, с. 177. Переклад здійснено за рукописним списком вірша, що зберігається в ЦНБ АН УРСР (ш. ДА/П, 298, арк. 864).

Подається за виданням: *Прокопович Феофан.* Філософські твори: У 3-х т. К., 1981, т. 3, с. 348.

[1] Галілей Галілео (1564—1642) — італійський вчений-фізик, механік і астроном. З 1611 р. і до кінця життя зазнавав утисків церковників. Був відданий під суд інквізиції.

[2] Стікс — за старогрецькою міфологією, одна з річок підземного царства.

Елегія, в якій блаженний Олексій розповідає історію свого добровільного вигнання.— Цей поетичний твір, написаний латинською мовою, вперше надруковано у вид.: Lucubrationes illustrissimi ac reverendissimi Theophanis Prokopowicz. Vratislaviae, 1733, с. 166. Як зразок пародії увійшов до видання поетики Ф. Прокоповича, здійсненого Г. Кониським «De arte poetica», Mohiloviae, 1786.

Латинський текст і російський прозовий переклад «Елегії...» вміщено у виданні: *Прокопович Феофан.* Сочинения, 1961, с. 246—249, 357—359. Українською мовою переклав Ю. Ф. Мушак.

Як дослідив О. Грузинський («Elegiae Alexii» Теофана Прокоповича.— Записки Українського Наукового товариства в Києві, 1909, кн. IV, с. 20—40), «Елегія...» Феофана Прокоповича є наслідуванням двох елегій (3 і 4) римського поета Овідія з його першої книги «Скорбних елегій». В основу змісту взято відоме середньовічне «Житіє Олексія, чоловіка божого» в латинській, так званій мюнхенській редакції. Написання твору встановлено за часом навчання Феофана Прокоповича у римській колегії св. Афанасія в 1698—1702 рр.

Подається за виданням: *Прокопович Феофан.* Філософські твори: У 3-х т. К., 1981, т. 3, с. 354—358.

[1] Гіменей — бог шлюбу у античній міфології.

[2] Ведмедиця — сузір'я Велика Ведмедиця.

[3] Яків — біблійний образ.

[4] Зефір — у давньогрецькій міфології теплий західний вітер.

Опис Києва.— Вперше надруковано латинською мовою у вид.: De arte poetica. Mohiloviae, 1786, підготовленому К. Кониським (кн. 1, розд. IV, гл. III). Латинський текст і російський прозовий переклад вміщено у вид.: *Прокопович Феофан.* Сочинения, 1961, с. 243, 352—353.

Переклад українською мовою В. П. Маслюка вперше надруковано у вид.: Аполлонова лютня. Київські поети XVII—XVIII ст. К., 1982, с. 148—149.

Подається за цим виданням.

Курс поетики Феофан Прокопович читав у Києво-Могилянській академії в 1705 р., тому датувати «Опис Києва» можна 1705 р.

[1] Люцифер — у давньоримській міфології ранкова зоря (Венера).

[2] Аврора — у римській міфології богиня ранкової зорі, світанку.

[3] Геспер — у давньогрецькій міфології божество вечірньої зорі.

[4] Фосфор — грецька назва Венери як ранкової зорі.

Семен КЛИМОВСЬКИЙ

«Їхав козак за Дунай».— Вперше надруковано у вид.: *Прач И.* Собрание народных русских песен с их голосами. Спб., 1790 (2-е вид. 1806; 3-е вид. 1815). Ця пісня набула великої популярності в Росії і в Західній Європі, перекладена німецькою і французькою мовами. М. Максимович вмістив її у своїй збірці «Малороссийские песни. М., 1827, с. 83—84, 5 куплетів), додавши у примітках шостий куплет («Тебе ж, мила, не забуду...»). Протягом XIX ст. пісня «Їхав козак за Дунай» друкувалася у багатьох пісенниках. Про історію її видання і поширення див. коментарі Г. А. Нудьги у вид.: Пісні та романси українських поетів в двох томах. К., 1956, т. 1, с. 316—323.

Про харківського козака С. Климовського даних майже не збереглося. Він помер близько 1730 р., був автором двох віршованих політичних трактатів. Авторство його пісні «Їхав козак за Дунай» першим підтвердив російський історик М. Карамзін. Популярність поета зросла після того, як він став героєм опери-водевілю російського письменника О. О. Шаховського «Козак-стихотворец» (1812), негативно оціненої критикою.

Подається за збіркою М. Максимовича.

Стефан ЯВОРСЬКИЙ

Митрополита рязанського та муромського слізне з книгами прощання.— Вперше надруковано в оригіналі (латинською мовою) у вид.: *Маслов С. И.* Библиотека Стефана Яворского. К., 1914, с. V—VI (Приложение), за автографом, що зберігався в Ніжинському монастирі (арк. 1—1 зв.).

Яворський Стефан (світське ім'я Симеон) народився 1658 р. у галицькому містечку Яворові. Батьки С. Яворського у 1667 р. переселилися у с. Красилівку біля Ніжина. Вчився у Києво-Могилянській колегії, у польських школах (Львів, Люблін, Познань, Вільно). 1698 р. повернувся до Києва, став ченцем, з 1680 р. призначений професором Києво-Могилянської колегії, де читав курси поетики, риторики, філософії і богослов'я, виконував обов'язки префекта. В 1700 р. висвячений на митрополита муромського і рязанського, через якийсь час став екзархом і блюстителем всеросійського патріаршого престолу. Помер 27 листопада 1722 р. У своїх численних проповідях, богословських трактатах («Камінь віри», 1728, «Знаменія пришествія антихристова і кончини віка», 1703, та ін.) і віршах виступав противником реформ Петра I, підтримував консервативні кола російського суспільства.

У 1721 р. С. Яворський склав каталог своєї бібліотеки і передав Благовіщенському монастирю у Ніжині. Каталог починався написаною латинською мовою елегією бібліотеці «Possesoris horum librorum luctuosum vale». Українською мовою елегію С. Яворського переклав М. Зеров (12 червня 1928 р.).

Подається за виданням: *Зеров Микола.* Вибране. К., 1966, с. 377—378.

Ілля БАЧИНСЬКИЙ

Пісні світова («І мні тоскно, жаль не мали»).— Вперше надруковано у вид.: *Перетц В. Н.* Историко-литературные исследования и материалы, т. I. Из истории русской песни, ч. 2. Спб., 1900, с. 171—172, за текстом рукописного збірника, укладеного до 1729 р. Варіанти: *Франко І.* Карпаторуське письменство XVII—XVIII вв.— ЗНТШ, т. 37—38, 1900, с. 143—144 (за рукописом першої половини XIX ст. із Закарпаття); *Возняк М.* Матеріали до історії української пісні і вірші. Тексти й замітки. Львів, 1913, т. I, с. 235—236 (Українсько-руський архів, т. IX, за рукописом кінця XVIII — початку XIX ст.). Прізвище автора вичитується із акровірша. Даних про його життя немає.

Подається за публікацією М. Возняка.

Гнат БУЗАНОВСЬКИЙ

Вірш про Богдана Хмельницького.— Цей вірш, написаний латинською мовою, з «Київської риторики» 1729 р. викладача Києво-Могилянської академії Гната Бузановського. Вперше надруковано в оригіналі (латинською мовою) в журн. «Україна», 1930, травень — липень,

с. 19—20, у публікації: *Крип'якевич Іван.* Вірш про Богдана Хмельницького. Українською мовою переклав В. П. Маслюк.

[1] Ахілл — у давньогрецькій міфології герой Троянської війни, один із героїв «Іліади», мужній воїн.

Митрофан ДОВГАЛЕВСЬКИЙ

Панегірик Анні Іванівні (Уривок).— Цей вірш, написаний латинською мовою, із курсу поетики Митрофана Довгалевського, прочитаного студентам Києво-Могилянської академії в 1736/1737 навчальному році, є похвалою людському розуму.

Українською мовою переклав В. П. Маслюк.

[1] Ереб — у давньогрецькій міфології божество вічної темряви.

[2] Архімед (бл. 287—212 до н. е.) — видатний давньогрецький математик і механік.

[3] Кінфія — одне з імен Діани, богині полювання у античній міфології. Походить від назви гори Кінф, де нібито вона народилась.

Павло КОНЮСКЕВИЧ

Епіграма.— Цей вірш, написаний латинською мовою, вміщено в курсі поетики викладача Києво-Могилянської академії Павла Конюскевича (1705—1770). Про автора відомо, що він народився у м. Самборі на Львівщині, закінчив Києво-Могилянську академію, викладав у ній курс поетики в 1738—1740 рр., згодом був викладачем Московської слов'яно-греко-латинської академії, архімандритом Юр'ївського монастиря у Новгороді, митрополитом тобольським.

«Епіграму» переклав за рукописом поетики В. П. Маслюк. Вперше надруковано у вид.: Аполлонова лютня. Київські поети XVII—XVIII ст. К., 1982, с. 197.

Георгій КОНИСЬКИЙ

Похвала логіці.— Вірш із філософського курсу Георгія Кониського, прочитаного ним латинською мовою 1743 р. у Києво-Могилянській академії. Рукопис знаходиться в Ленінградській державній публічній бібліотеці ім. М. Є. Салтикова-Щедріна (фонд Петербурзької духовної академії, № 202).

Переклав за рукописом В. П. Маслюк. Уривок вперше надруковано у вид.: Аполлонова лютня. Київські поети XVII—XVIII ст. К., 1982, с. 211.

[1] Паллада (Афіна) — у античній міфології богиня мудрості.

[2] Мінерва — римська назва богині мудрості Афіни (Паллади).

[3] Калліопа — муза епічної поезії.

[4] Кальвін Жан (1509—1564) — діяч Реформації, засновник протестантського віровчення кальвінізму, в основі якого лежить ідея про абсолютне передвизначення богом долі людей, ще до «створення світу».

[5] Соцін Фауст (1539—1604) — діяч Реформації, основоположник соціціанства, віровчення на засадах розуму. З 1579 р. жив у Польщі.

[6] Ганнібал Барка (247 або 246 — 183 до н. е.) — карфагенський полководець і політичний діяч.

[7] Пергам — столиця Пергамського царства у III—II ст. до н. е.

[8] Лацій — область у середній частині Італії на березі Тірренського моря. Головне місто — Рим.

[9] Флаксеній Яків, Рамус П'єр, Філомела, Меланхтон Віттенберзький, Забарелла, Калов, Шейблер, Яків Мартен, Шарфій...— Тут Г. Кониський перелічує імена вчених, які розвивали науку логіку.

[10] Арістотель (384—322 до н. е.) — старогрецький філософ і вчений.

[11] Ніж до Колхіди загін свій вів Ясон колись...— За давньогрецькою міфологією, Ясон очолив похід аргонавтів у Колхіду за золотим руном.

[12] Капітолій — один із семи пагорбів, на яких було збудовано стародавній Рим.

[13] Геракл — герой давньогрецької міфології, що здійснив багато подвигів.

[14] Феб (Аполлон) — у античній міфології бог сонця і світла.

Ігнатій МАКСИМОВИЧ

Ода на первый день мая 1761 года.— Вперше надруковано у вид.: Труды Киевской духовной академии, 1897, кн. 9, с. 105—114 (Лев Мацеевич. Ода на первый день мая 1761 года. Литературный памятник старой Киевской академии).

Подається за першодруком.

[1] Геспериди — у давньогрецькій міфології дочки німфи Геспери і Атланта, які оберігали сад, у якому росла яблуня з золотими яблуками.

[2] Евтерпа — одна із дев'яти муз, покровителька ліричної поезії.

[3] Ікар — за грецькою міфологією, син Дедала Ікар злетів у повітря на крилах, зроблених з пір'я і скріплених воском. Ікар наблизився до сонця, віск розтопився, крила розпалися, і він впав у море.

[4] Піндар (бл. 522 — бл. 442 до н. е.) — давньогрецький поет-лірик, автор численних од.

[5] Гомер — легендарний давньогрецький поет, автор епічних поем «Іліада» та «Одіссея».

[6] Орфей — у грецькій міфології співець і поет. Його спів і гра на арфі зачаровувала не лише людей, а й звірів, дерева, море.

[7] Музей — у античній міфології храм муз.

[8] Флора — у давньоримській міфології богиня рослин і квітів.

[9] Парнас — за давньогрецькою міфологією, місце перебування Аполлона і муз.

[10] Кастальське джерело — джерело на Парнасі; буквально: джерело натхнення.

[11] Вулкан — у давньоримській міфології бог вогню і ковальського ремесла.

[12] Церес (Цера, Деметра) — богиня землеробства.

[13] Тессалія (Фессалія) — історична область на півночі Греції.

[14] Єлісіум (Єлісейські поля) — у грецькій міфології частина потойбічного світу, рай.

[15] Мінерва — в римській міфології дочка Юпітера, богиня мудрості, покровителька ремесл і мистецтв.

[16] Аполлін (Аполлон) — у античній міфології бог сонця і світла.

[17] Назон Овідій Публій (43 до н. е.— 17 н. е.) — римський поет, твори якого вивчалися у Києво-Могилянській академії.

[18] Понт — Чорне море.

Олександр ПАДАЛЬСЬКИЙ

*Пісн*ь *о світі* («А хто на світі без долі вродиться»).— Вперше надруковано у вид.: *Мирон* (І. Франко). Піснь о світі.— «Киевская старина», 1889, т. XXIV, с. 742—744 (Документы, известия, заметки), за рукописом Теодора Поповича Тухлянського, виготовленим у середині XVIII ст. Передруковано у праці І. Франка «Карпаторуське письменство XVII—XVIII вв.», с. 67—68, з урахуванням різночитань двох копій другої половини XVIII ст. (Дмитра Левковського і Мшанецької). Найраніший відомий текст пісні О. Падальського виявив М. Возняк у рукописному збірнику XVIII ст. (див.: *Возняк М.* Матеріали до історії української пісні і вірші, т. І, с. 86, 94, 231—232). Існує також варіант пісні із Закарпаття, вміщений у Пряшівському рукописному пісеннику середини XVIII ст. (див.: *Яворский Ю. Я.* Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси. Прага, 1934, с. 287—289). У різних джерелах «Піснь о світі» має різні назви: «Піснь о марності світовой», «Піснь о плачливом стані нищого студента», «Піснь о марності світу». Прізвище автора вичитується з акровірша.

Подається за виданням.: *Возняк М.* Матеріали до історії української пісні і вірші, т. І, с. 231—234.

ЛЕВИЦЬКИЙ

Пісня свіцька («А хто ж ся на світі без долі уродить...»).— Вперше надруковано у вид.: *Возняк М.* Матеріали до історії української пісні і вірші, т. І, с. 234—235, за текстом рукописного збірника XVIII ст. Якщо змінити початкові слова «Стають» на «Встають» (рядок 11) і «А що ж» на «І що ж» (рядок 15), то вичитується акровірш «Левіцкі». Про автора даних немає. На думку М. Возняка, Левицький є автором духовного акровірша «Архістратиг умних сил воєвода» (див.: *Возняк М.* З культурного життя України XVII—XVIII вв.— ЗНТШ, 1912, т. 108, с. 98—99). «Пісня свіцька» Левицького є наслідуванням «Пісні о світі» Олександра Падальського.

Подається за першодруком.

ГРИГОРІЙ

«Гей ти, горда дівонько, на що ти дуфаєш...».— Вперше надруковано у вид.: *Возняк М.* Два співаники половини й третьої четвертини XVIII в.— ЗНТШ, 1922, т. 133, с. 155—156, за текстом рукописного збірника Стефана Ваганівського середини XVIII ст. Перший рядок у рукописі починається словом «Чом». Якщо його змінити на «Гей», то вичитується акровірш «Григорій». Про автора даних немає. Скорочений варіант цієї «пісні світської» є у рукописному збірнику Івана Пашковського середини XVIII ст. (див.: ЗНТШ, 1912, т. 109, с. 32—33, без акровірша). Ця пісня Григорія зазнала значних текстових змін і перейшла в усне народне побутування (див.: *Гринченко Б. Д.* Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Песни. Чернигов, 1899, т. III, с. 212).

Подається за виданням: *Возняк М.* Два співаники половини і третьої четвертини XVIII ст., 1922 р., із зміною першого слова «чом» на «гей».

Іван ПАШКОВСЬКИЙ

Пашковський Іван — священик у с. Мишковичі на Тернопільщині — в середині XVIII ст. уклав рукописний збірник пісень, до якого увійшло 56 українських і польських світських пісень та 90 пісень ду-

ховного змісту. Це була своєрідна антологія популярної на той час пісенності.

У 1910 р. рукопис було передано до бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка у Львові, він описаний, і вибрані тексти з нього надруковано у вид.: *Возняк М.* З культурного життя України XVII—XVIII вв.— ЗНТШ, 1912, т. 108, с. 75—102, т. 109, с. 22—38; є окремий відбиток, 74 с.

Іван Пашковський заносив до свого пісенника твори з різних рукописних джерел. Ці записи мають книжний характер, варіанти їх зустрічаються в інших рукописах XVII—XVIII ст. У річищі цього репертуару розвивалася і творчість самого записувача. Він є автором кількох «світських» пісень. Його прізвище повністю вичитується з акровірша «Пісні світової» («Поки ж думати, боже, дай знати...»), яка датується 1764 р. На думку вчених (М. Возняк, Г. Нудьга), І. Пашковському належать також пісні, в яких вичитується акровірш «Маруся» («Мусиш ти ся признати, аби щиро кохати...»), «Твой», «Твоя», («Тяжкая річ любити...») і «Олена» («Ой, мні жаль не помалу...») Іван Пашковський відомий також і як автор духовних пісень: «На воскресеніє Ісуса Христово», «О душах в муках чистительних сущих», надрукованих у 1790 р. у почаївському «Богогласнику». «Пісні світські» І. Пашковського — зразки раннього українського романсу. Головна їх тема — кохання, соціальна нерівність, сирітство. У них поєднується книжний елемент з народнопоетичним, релігійне, моралістичне нашарування з тверезим, народним поглядом на кохання як на земне щастя, парування рівного з рівним. Народнопоетична образність, легкість форми сприяли тому, що пісні Івана Пашковського надовго ввійшли до пісенного репертуару.

Пісня світова («Поки ж думати, боже, дай знати...», акровірш «Пашковскі»), *Пісня свіцька* («Мусиш ти ся признати...», акровірш «Маруся»), *Пісня свіцька* («Тяжка річ любити...», акровірш «Твой», «Твоя»), *Пісня свіцька* («Ох, мні жаль не помалу...», акровірш «Олена».— Ці вірші вперше надруковані у вид.: *Возняк М.* З культурного життя України XVII—XVIII ст.— ЗНТШ, 1912, т. 109, с. 58—62, 69).

Подається за першодруком.

Федір КАСТЕВИЧ

Про життя Федора Кастевича даних не збереглося. Відомо, що він жив у XVIII ст., його акровірш «Пісня о світі марном» («Фальшивая юность, зрадлива фортуно...») — один з найпопулярніших творів давнього українського віршування, що вміщувався у всіх рукописних пісенниках XVIII—XIX ст., друкувався у працях В. Перетца, В. Гнатюка, Ю. Яворського, М. Возняка та ін. Його народний варіант увійшов до вид.: *Головацкий Я.* Народные песни Галицкой и Угорской Руси. М., 1878, т. II, с. 570.

Подається за виданням: *Яворский Ю. А.* Два замечательных карпаторусских сборника XVIII в., принадлежащих университету св. Владимира. К., 1909, с. 52—53, де вірш опублікований за рукописом 1721—1759 рр.

Яків СЕМЕРЖИНСЬКИЙ

Пісня світова («Кара з неба, серце моє, як згадаю...»).— Знайдена П. Житецьким у рукописному збірнику кінця XVIII ст., що належав дякові в містечку Погробищі Данилові Бондаревському, вперше надрукована у вид.: *Житецкий П.* «Энеида» Котляревського и древнейший список ее в связи с обзором украинской литературы XVIII ст. К., 1900, с. 127. Про автора відомостей немає. Очевидно, він був людиною

духовного звання. Пісня «Кара з неба...» зазнала народної переробки, стала народною піснею (див.: Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким, М., 1878, т. III, с. 355—356.
Подається за першодруком.

Василь [*ПАШКОВСЬКИЙ*]

Пісн̂ь о бідном сироті («Великий мой жалю, по что мя смущаєш?..»).— Вперше надруковано у вид.: *Возняк М.* Матеріали до історії української пісні і вірші, т. І, с. 240, за текстом рукописного збірника кінця XVIII ст. «Пісн̂ь» має акровірш «Васілі». На думку М. Возняка, Василь Пашковський — автор кількох духовних віршів другої половини XVIII ст.
Подається за першодруком.

ІОАНН

Героїчні стихи о славних воєнних дійствіях войськ запорозьких...— Уривки з твору вперше надруковані в журн. «Киевская старина», 1881, т. XXXII, с. 154—161. Ім'я автора розшифрував Ю. Тиховський (див.: Имя автора «Героических стихов о славних воєнних действеях войск запорожских...».— «Киевская старина», 1893, т. XLI, с. 517—518 (Документы, известия и заметки). Автор віршів зазначив, що його ім'я у священстві «благодатно» і передається числом 181. Ім'я Іван («Іоанн») староєврейською мовою значить «благодать». Якщо перевести літери слова на цифри (і=10, о=70, а=1, н=50, н=50), то сума їх буде 181. Очевидно, Іван був священиком чи ієромонахом. Відомості про історію козаків він брав із рукописних списків літопису Григорія Грабянки («Літопис український»), а також користувався «Хронікою польською» і «Літописом древнім». На полях рукопису називається ще італійський церковний історик Бароній (1538—1607), автор праці «Слово про походження русинів та їхній чудотворний перехід в іншу віру», у якій тенденційно висвітлено Брестську церковну унію 1596 р. Ці відомості не витримують наукової критики, але характерні для поглядів козацької старшини XVIII ст., яка підкреслювала свої заслуги у минулому. Рукопис зберігається в ЦНБ АН УРСР (ш. VIII, 216/199).
Подається за рукописом.

[1] Козари (хозари) — напівкочові тюркські племена, які жили між Азовським і Каспійським морями. В VII ст. утворили ранньофеодальну державу Хозарський каганат, який розпався у X ст. Давньоруські літописи згадують, що слов'янські племена — поляни, радимичі, в'ятичі, сіверяни платили хозарам данину. Етимологія слова «козак» від «козари» науково не доведена. Про «союз» готів з хозарами говорити не доводиться, оскільки германські племена готів, які в II і III ст. досягли Північного Причорномор'я, в IV ст. були розгромлені гуннами.

[2] Ной — міфологічний персонаж. За біблійною легендою, сім'я Ноя врятувалася в ковчезі під час «всесвітнього потопу».

[3] Афет (Яфет) — один з трьох синів Ноя, що за легендою став родоначальником північних народів.

[4] Цимбри (кімбри) — одне з германських племен, яке разом з тевтонами у II ст. до н. е. загрожувало Риму.

[5] Кумери (кімерійці) — одне з найдавніших племен, що жило на території Північного Причорномор'я. Згадується вже в «Одіссеї» Гомера (бл. VIII ст. до н. е.).

[6] Тотила — мається на увазі Атілла (помер 453 р.) — вождь гуннів, що у середині V ст. очолив союз різних племен у Паннонії (сучасна Західна Угорщина), поширив свою владу на схід до Волги і захід — до Рейну. У 452 р. спустошив Північну Італію, загрожував Риму.

У автора «Героїчних стихов» відомості про силу гуннів і їх «союз» з хозарами перебільшені і науково не вірогідні.

[7] Жигмунт (Сигізмунд II Август, 1520—1574), Баторій Стефан (1533—1586) — польські королі, які загравали із запорізьким козацтвом, використовували його у своїх воєнних і антинародних цілях.

[8] Хроник польський.— Йдеться про «Хроніку польську, литовську, жмудську і всієї Русі» (надрукована 1582 р. у Кенігсберзі) польського історика і поета Матвія Стрийковського (бл. 1547—1582).

[9] Хотин — турецька фортеця на Дністрі у XV—XVIII ст. У Хотинській війні 1620—1621 р. султанської Туреччини проти Польщі взяли участь і українські козацькі війська. Битва, яка описується у віршах, відбулася у вересні 1621 р. Козацьке військо очолював гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. Завдяки мужності і героїзму українських козаків турецько-татарські війська були розбиті, султан змушений був укласти Хотинський мир.

[10] Марс Запорозький — козацька військова сила. У творі перелічуються основні битви козаків, очолюваних Богданом Хмельницьким, із польсько-шляхетськими військами у визвольній війні 1648—1654 рр.

[11] Владислав IV Ваза (1595—1648) — польський король з 1632 р. Домагався російського престолу під час російсько-польських воєн 1617—1618 рр. та в 1632—1634 рр. За його правління на Україні в 1637 і 1638 рр. відбулися повстання, почалася визвольна війна українського народу 1648—1654 рр.

[12] Алексей Прехрабрий — російський цар Олексій Михайлович (1629—1676). Після возз'єднання України з Росією українські козацькі і російські війська вели спільну боротьбу з польсько-шляхетською і турецько-татарською агресією.

[13] Виговський Іван, Хмельницький Юрій (Юрась) — українські гетьмани, які після смерті Богдана Хмельницького зрадили Переяславській угоді 1654 р. і дотримувалися польсько-шляхетської і турецько-татарської орієнтації.

[14] Мініх Бургард-Крістоф (1683—1767) — російський військовий і державний діяч, фельдмаршал (з 1730 р.). Командував російськими військами у Криму і Бессарабії під час російсько-турецької війни 1735—1739 рр. Мав великі маєтки на Україні, обстоював скасування політичної автономії Лівобережної України.

[15] Августа Анна — російська імператриця Анна Іванівна (1693—1740).

Антон ГОЛОВАТИЙ

Головатий Антон Андрійович (1744—1798) — був старшиною і писарем нової Запорізької Січі, капітаном російської армії, військовим суддею і отаманом Чорноморського козацького війська. У пісні «Ой, боже наш, боже, боже милостивий...» передав настрої колишніх запорожців, які після зруйнування Запорізької Січі сподівалися одержати вільні землі між Дністром і Бугом. Козаки покладали надії на всесильного фаворита Г. О. Потьомкіна. У 1792 р. була підписана грамота про утворення Чорноморського війська на Кубані, куди переселилися колишні запорожці. З цієї нагоди А. Головатий склав другу пісню «Ей, годі нам журитися, пора перестати...», у якій висловив радість з приводу одержання «высочайших грамот». Ця пісня («Песнь Чорноморского войска, по получении за землю высочайших грамот сочиненную») того ж року була надрукована у «Новых ежемесячных сочинениях» за листопад і увійшла до всіх російських друкованих пісенників кінця XVIII — початку XIX ст. На Україні пісні А. Головатого поширювались у рукописах, у XIX ст. багато разів записувались з уст народу.

«Ой, боже наш, боже, боже милостивий...» і *«Ей, годі нам журитися, пора перестати...»* — подаються за текстом, опублікованим з копії рукопису кінця XVIII ст. у журн. «Киевская старина», 1883, т. V, с. 206—207 (Известия и заметки).

Юліан ДОБРИЛОВСЬКИЙ

Добриловський Юліан — український поет і проповідник кінця XVIII — початку XIX ст. Народився близько 1760 р. на Волині. Помер 1825 р. у Львові. Брав участь у редагуванні почаївського «Богогласника» (1790). Двома виданнями (1792, 1794) у Почаєві вийшов здійснений ним переклад «з славенско-рускаго на простый и посполитый язык рускій» книги «Науки парохіалнія», у якій зібрані проповіді на всі свята року. В 1796 р. він прибув до Львова, де був проповідником.

Він автор двох відомих нині поезій «Дай же, боже, добрий час» і «Станьмо, браття, в коло», вперше надрукованих без імені автора у збірнику Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego. Zebrał i wydał Wacław z Oleska. We Lwowie, 1883, с. 90—91. Йому приписується ще й третя пісня «Тяжко знести тої розлуки», надрукована там же, с. 360. Пісня «Дай же, боже, добрий час» перейшла в народне побутування у народній обробці (див.: Угрорусские народные песни. Собраны Г. А. Де-Волланом. Спб., 1885, с. 153).

Пісні Ю. Добриловського «Дай же, боже, добрий час» і «Днесь пора і той час...» подаються за першодруком.

ПІСНІ ТА ВІРШІ НЕВІДОМИХ АВТОРІВ

Пісня свіцькая («Дівчинойко, моя голубойко...»).— Вперше надруковано у ЗНТШ, 1897, т. 15, с. 10—11, за текстом рукописного пісенника початку XVIII ст.

Подається за першодруком.

Пісня свіцькая («Ци я була ци не красная?»).— Вперше надруковано в ЗНТШ, 1897, т. 15, с. 31, за текстом рукописного пісенника початку XVIII ст. У підзаголовку вказано, що співається вона на мотив відомої духовної пісні «Помишляю окаянний».

Пісня о руснаках («Дина, дина, руснаци...»).— Цей вірш XVIII ст. відомий у кількох варіантах. Вперше неповний текст опублікував Ян Коллар у другому томі своєї збірки «Narodnie zpievanky» (Будин, 1835, с. 377) у словацькій транскрипції. Інші, повніші варіанти за рукописами XVII — початку XIX ст. подавали О. Л. Петров (Материалы для истории Угорской Руси. Спб., 1906, т. IV, с. 44), Франтішек Тихий (Науковий збірник т-ва «Просвіта» в Ужгороді, 1923, р. II, с. 111), Ю. А. Яворський (Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси, с. 320—321), В. М. Перетц (Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI—XVII веков. М.— Л., 1962, с. 172—174), за текстом Шариського пісенника початку XVIII ст. Кращий варіант з Нижньорибницького рукописного пісенника 1817 р. знайшов і опублікував І. Панькевич у журналі „Narodopisný věstnik československý“, XXXIII, Прага, 1956, № 3-4, с. 205.

Подається за публікацією І. Панькевича.

Пісня свіцька («Смутна на серцю хвиля наступает...»).— Вперше надруковано у вид.: *Возняк М.* З культурного життя України XVII—XVIII.— ЗНТШ, 1912, т. 109, с. 25, за текстом рукописного пісенника Івана Пашковського середини XVIII ст. Варіант, записаний до 1729 р., див. у вид.: *Перетц В. М.* Историко-литературные исследования и материалы. Спб., 1900, т. 1, ч. 2, с. 169.

Подається за публікацією М. Возняка.

«Гей, сам же я не знаю, що так бардзо нудно!..» — Вперше надруковано у вид.: *Перетц В. М.* Новые данные для истории старинной украинской лирики (Известия Отделения русского языка и словесности АН, 1907, кн. 1, т. XII, с. 149—150. Є окремий відбиток, с. 6—7) у польській транскрипції, за текстом рукописного збірника першої половини XVIII ст.

Подається за першодруком.

«Во печалі, во великой...».— Вперше надруковано у вид.: *Перетц В. М.* Историко-литературные исследования и материалы, т. I, с. 226, за текстом рукописного збірника, укладеного близько 1747 р.

Подається за першодруком.

Пісня свіцька світова («Мізерія на сім світі...»), *Пісня свіцька непотрібная* («Через Дунай тихий...»), *Пісня свіцька* («Ах, мні жаль не помалу...»), *«Ци не жаль сердечне...», «Занехай ти мене, я о тя не дбаю...»* — пісні з рукописного пісенника Степана Вагановського (середина XVIII ст.). Вперше надруковано у вид.: *Возняк М.* Два співаники половини й третьої четвертини XVIII в.— ЗНТШ, 1922, т. 133, с. 153—164.

Подається за першодруком.

Пісня свіцька («Гей, не тіштеся, вороженьки, не тіштеся...»), *Пісня свіцька* («О, як тяжко, хто кохає...»), *«Пісня свіцька* («Ох, мні жаль великий, тужу непрестанне...»), *Пісня свіцька* («Ах, як серцю не нудіти...»), *Пісня свіцька* («Вимовити мені трудно, що тя люблю...»), *Пісня свіцька* («Нехай нагородять неба твої труди...»), *Пісня свіцька* («Постоянно, чесно...»), *Пісня свіцька* («Єще сонце не заходить, добраніч не мовлю...»), *Пісня світова* («Ах ти мні, біда мні...»), *Пісня мандрованого ляха з Варшави.*— Вперше надруковано у вид.: *Возняк М.* З культурного життя України XVII — XVIII вв.— ЗНТШ, 1912, т. 109, с. 24—36, за текстом рукописного пісенника Івана Пашковського середини XVIII ст.

Деякі пісні мають кілька варіантів. «Пісні вандрованого ляха з Варшави» і її численним варіантам І. Франко присвятив окремий розділ у своїх «Студіях над українськими народними піснями». І. Львів, 1913, с. 131—143, 502—503.

«Пісні свіцькі» із пісенника І. Пашковського подаються за публікацією М. Возняка.

«Ой боже мой, боже, дієт ми ся негоже...» — пісня із Тиличанського рукописного пісенника середини XVIII ст. Надруковано у вид.: *Яворский Ю. А.* Новые данные для истории старинной малорусской песни и вирши. I—XII. Львів, 1921, с. 24.

Подається за цією публікацією.

Пісня о злих панах («Конець світу юж приходить...»).— Вірш знайдено у рукописному пісеннику середини XVIII ст. і опубліковано у статті І. Панькевича «Новонайдені старинні світські пісні в підкарпатськім пісеннику Й. Сабова».— «Підкарпатська Русь», 1934, р. XI, ч. 1—10, с. 58—59. Варіанти віршів відомі й з інших рукописних пісенників XVIII ст. (Див.: *Франко І.* Карпаторуське письменство XVII—XVIII вв., с. 146 (за рукописом початку XIX ст.); *Яворский Ю. А.* Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси, с. 269—270 (за рукописом 1763 р.).

Подається за публікацією І. Панькевича.

Пісня о страшних літех («Смутніє трони в світі ся знайдують...»), *Пісня о світі марном* («О, всесвіте барзо нензний, то же-сь украшений...».— Вірші із першого рукописного пісенника Івана Югасевича, укладеного у 1761—1763 р. в селі Прикрой на Східній Словаччині, вперше опубліковані у вид.: *Яворский Ю. А.* Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси, с. 267—268.

Подаються за першодруком.

«Захотіла Смілянщина віру утвердити...».— Вперше надруковано у статті Ф. Лободи «Вирша о сожжении млиевского ктитора Даниила Кушнира».— «Киевская старина», 1886, т. XV, с. 205 (Известия и заметки), за копією П. А. Лукашевича з рукописного збірника 1767 р. У творі йдеться про дійсний факт — спалення 27 липня 1766 р. у містечку Млієві на Черкащині титаря Данила Кушніра за те, що не хотів прийняти унію і віддати уніатам церковне начиння. Ця подія часів Коліївщини знайшла відображення у поемі «Гайдамаки» Т. Шевченка.

Подається за першодруком.

«Нащо сушиш голову, небоже?..» — Вперше надруковано у рецензії І. Франка на книгу П. Житецького «Энеида» И. П. Котляревского и древнейший список ее...» (К., 1899—1900).— ЗНТШ, 1900, т. 38, с. 39—40 (Бібліографія), за рукописом (рукопис № 2703 з бібліотеки Оссолінських у Львові, датований 1769 р.).

Подається за першодруком.

Пісні світська, сиротинська, («Що я кому виноват, за що погибаю...»), *«Реку, реку правду ненароком...», «Чом тужиш серденько...», «Далек ти полинеш...»* — пісні з рукописного збірника Федора Шелестинського середини XVIII ст. Вперше надруковано у вид.: *Возняк М.* Два співаники половини й третьої четвертини XVIII в.— ЗНТШ, 1922, т. 133, с. 126—128, 132—133.

Подаються за першодруком.

«Чесо ти ради, младенче...».— Пісня із рукописного збірника 1771—1776 рр. дяка Даниловича. Вперше надруковано у вид.: *Перетц В. М.* Новые данные для истории старинной украинской лирики, с. 24—27.

Подається за першодруком.

«Бистренькії рiченьки...», «Тужив, гукав жалостію голуб на бучині...» — пісні із рукописного збірника XVIII ст., описаного В. М. Перетцом. Див.: *Перетц В. М.* Историко-литературные исследования и материалы, І, с. 287. Вперше надруковано у вид.: *Перетц В. М.* Новые данные для истории старинной украинской лирики, 1907, с. 34—35, 40—41.

Подаються за першодруком.

Пісні світова («Біда ж мені на чужині, бідній сиротоньці...»).— Вперше надруковано у вид.: *Возняк М.* Матеріали до історії української пісні і вірші, т. І, с. 238, за текстом рукописного пісенника XVIII ст.

Подається за першодруком.

«О, зрадливоє кохання, гди ж ся юж розстати...».— Вперше надруковано у вид.: *Яворский Ю. А.* Два замечательных карпаторусских сборника XVIII века, принадлежащих университету св. Владимира. К., 1909, с. 48—49, за текстом рукописного збірника 1721—1759 рр.

Подається за першодруком.

«Годі вам шуміти, зеленії луги!..».— Книжна пісня із репертуару кобзаря Остапа Вересая. Вперше надруковано в журналі «Киевская старина», 1882, т. III, кн. 8, с. 281.

Подається за першодруком.

Пісні світова («А що в світі за зрада великая стала...»).— Вперше надруковано у вид.: *Возняк М.* Матеріали до історії української пісні і вірші, т. І, с. 237, за текстом рукописного пісенника кінця XVIII— початку XIX ст.

Подається за першодруком.

Пісня свiцька («Мізерія на сім світі мене понудила...»), *Пісні свiцька* («Нудно ж мені, що думаю...»).— Вперше надруковано у вид.: *Гнатюк В.* Угроруський співанник Ів. Гряделевича.— ЗНТШ, 1909, т. 88, с. 153—155, за текстом рукописного пісенника кінця XVIII — початку XIX ст. із Закарпаття. Варіанти цих пісень зустрічаються і в інших рукописних збірниках XVIII ст. (див.: *Возняк М.* Матеріали

до історії української пісні і вірші, т. I, с. 237—238; *Возняк М.* Два співаники.— ЗНТШ, 1922, т. 133, с. 133.

Подаються за першодруком.

Піснь («Видиться, в світі всі грішнії люде...»), *«Ах я нещасний, що маю діяти!..»* — Вперше надруковано у вид.: *Возняк М.* Волинський співаник Степана Білецького (Матеріали до етнології й антропології. Львів, 1929, т. XXI—XXII, с. 249—251) за текстом рукописного пісенника кінця XVIII — початку XIX ст., де вона має назву «Піснь вторая для компанії служащая»).

Подається за першодруком.

Красная богине.— Вперше надруковано у вид.: *Яворский Ю. А.* Новые данные для истории старинной малорусской песни и вирши, I—XII. Львів, 1921, с. 31, за текстом Тварозького рукописного пісенника XVIII ст. (с. Тварожець у Східній Словаччині).

Подається за першодруком.

Піснь свіцька («Ох ми тяшкий жаль не малий...»).— Вперше надруковано у вид.: *Франко І.* Карпаторуське письменство XVII—XVIII вв., с. 143—144, за рукописним пісенником Митра Дочинця із Закарпаття початку XIX ст. Інший варіант із Коритнянського збірника церковних і світських пісень кінця XVIII — початку XIX ст. опублікував М. Лелекач у журналі «Підкарпатська Русь», 1929, с. 165. У цьому джерелі вказано, що «сія пісня сложена єсть от Іоанна — младенца Андрашія».

Подається за публікацією І. Франка.

Піснь о світі марном («Світ ся преміняєт, ясность закриваєт...»).— Вперше надруковано у вид.: *Яворский Ю. А.* Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси, с. 269. Це вірш із третього рукописного пісенника Івана Югасевича, укладеного 1811 р. у селі Невицьке біля Ужгорода.

Подається за першодруком.

БУРЛЕСКНА ПОЕЗІЯ

ВІРШІ-ОРАЦІЇ

Ово ж і я, панове...— Вперше надруковано у вид.: *Перетц В.* Материалы и исследования по истории старинной украинской литературы XVI—XVIII веков. М.— Л., 1962, с. 182, за текстом рукописного пісенника початку XVIII ст., що зберігався у бібліотеці Московського університету (№ 149, арк. 64).

Подається за першодруком.

Цей студентський вірш належить до віршів-орацій. Зберігся він у закарпатському варіанті — у Шариському пісеннику, що містив пісні українсько-словацького пограниччя.

«От юж і я, пан Івах...», «Помагай бог, ваша мость, альбо вечір добрий!», «От юж і я, панове, що-м ся був забавив...», «Звичаї тії з давніх школярів бували...», «Любо то я мало що вмію...», «Христос рождається, я вам колядую...», «Христос воскрес, ба, правда, народився!...», «Ось юж і я, студентик маленький...», Орація на рождество Христово для студентів, «Христос воскрес, щаслива година!», Вірші на воскресеніє Христово («Рицар-то я добрий, бо палаш маю...»), «Помагай бог вам, панове міщане...», «От юж і я, вандрований пахолок...», «Христос народився, ба, правда, воскрес!..», «Гой, гой подпил-єм собі горілкою нині добре...», «Пасха священная» — ми найбільше співали...», «Христос воскрес, о тім знайте...».— Це цикл різдвяних та великодніх віршів-орацій із двох рукописних збірників першої половини і середини XVIII ст. з колекції рукописів А. Петрушевича у бібліотеці колишнього Народного дому у Львові (№ 212—213). Опис див.: Опис рукописів Народного дому

з колекції Ант. Петрушевича. Частина друга. Зладив Іларіон Свенціцький. У Львові, 1911, с. 203—211, 215—232 («Українсько-руський архів», т. VI).

Вперше 59 текстів віршів-орацій надруковано у вид.: *Возняк М.* Нові тексти різдвяних і великодніх віршів-орацій.— Матеріали до історії української пісні і вірші, т. I, с. 47—84.

Вибрані вірші-орації подаються за першодруком.

Вірш міщанський.— Вперше надруковано у вид.: *Возняк М.* Два співаники половини й третьої четвертини XVIII в.— ЗНТШ, 1922, т. 133, с. 156—157, за текстом рукописного співаника Степана Вагановського сефедини XVIII ст.

Подається за першодруком.

«Ах, коли я почну дашто проповідати...», «Добру новину, брате, звістуєш...».— Вперше надруковано у вид.: *Панькевич Іван.* Підкарпаторуська записка студентських віршів із 1751 року.— «Підкарпатська Русь», Ужгород, 1928, р. V, ч. 3, с. 42—43.

Подається за першодруком.

«Слава богу, того ми тепера дождались...».— Вперше ця різдняна вірша надрукована за рукописом XVIII ст., знайденим у Гадяцькому повіті на Полтавщині, в журн. «Киевская старина», 1889, т. XXIV, с. 242 (Документы, известия и заметки).

Подається за першодруком.

«Хочу вас, панове, чогось іспитати...».— Вперше надруковано в журн. «Киевская старина», 1896, т. LII, с. 10—11 (Документы, известия и заметки), за рукописом, датованим близько 1829 р., знайденим на Полтавщині.

Подається за першодруком.

«Уже-м скусил, что єсть школа...» — Студентський вірш вперше надруковано Іваном Панькевичем у вид.: Dalši náleži ukrajinských pisni a veršu na Východnim Slovensku („Narodopisný věstnik československy“, XXXIII, 3-4, 1956, с. 206), за текстом Нижньорибницького пісенника 1817 р.

Подається за першодруком.

ВІРШІ-ТРАВЕСТІЇ

Пісн на рождество Христово («Запріг Юзеф кобилу в візок...»).— Вперше надруковано у статті Возняка М. «Волинський співаник Степана Білецького».— У кн.: Матеріали до етнології й антропології, Львів, 1929, т. XXI—XXII, с. 248—249, за рукописом 20-х років XIX ст. Це пародія на коляди. В рукописі вказано, що вона співається на «тон» відомої колядки «Бог натуру». Варіанти цієї «пісні», записані з уст народу, друкувалися у вид.: *Чубинский П.* Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край. Спб., т. III, 1872, с. 426—427; *Гринченко Б. Д.* Этнографические материалы. Чернигов, 1899, т. III, с. 644; *Гаєвський С.* Різдвяні та великодні вірші.— Записки Українського наукового товариства у Києві, 1913, т. XI, с. 97—98.

Подається за публікацією М. Возняка.

Пісн рождеству Христову («Гой, гой! Сядьмо вколо, а весело...»).— Вперше надруковано у вид.: *Гнатюк В.* Хоценський співаник Левицьких.— ЗНТШ, 1909, т. 91, с. 104—106, за текстом рукописного пісенника кінця XVIII — початку XIX ст., укладеного в Галичині.

Подається за першодруком.

Різдвяна вірша («Христос народився, щоб мир веселився...»).— Вперше надруковано у вид.: Матеріали для історії віршів українських. Зібрав і впорядкував М. Драгоманов.— «Житє і слово», Львів, 1894, т. I, кн. 1, с. 37—39, за текстом, знайденим в архіві М. Максимовича.

Варіанти, записані з уст народу, опубліковані в журналі «Киевская старина», 1888, т. XX, с. 275—278 (записана близько 1848 р. від П. П. Гулака-Артемовського); Записки Українського наукового товариства у Києві, т. XI, 1913, с. 101—102 (записана 1911 р. у м. Трипіллі на Київщині); Русский филологический вестник, т. 70, 1913, кн. 4, с. 451—453 (із рукописного збірника кінця XVIII — початку XIX ст., знайденого у с. Василівка Хорольського повіту на Полтавщині). Відомі й інші народні варіанти цієї вірші (див.: *Эварницкий Д. И.* Малороссийские народные песни, собранные в 1878—1905 гг. Екатеринослав, 1906, с. 41—46; *Новицкий Я. П.* Малорусские исторические песни, собранные в Екатеринославщине. 1874—1903 гг. Екатеринослав, 1908, с. 123—127, та ін.). Найповніший текст вміщено у публікації М. Драгоманова. В новому виданні «Давній український гумор і сатира» текст, поданий М. Драгомановим, доповнено рядками із тексту «Киевской старины» (1888, т. XX); зокрема звідси взято рядки 74—84 (від «Марії й Іську» до «Так п'ятами накивав») і рядки 133—138 (від «В голові зашуміло» до «Бо приступив до серця біс»).

Подається за вид.: Давній український гумор і сатира, с. 214—219.

Різдвяна вірша («Чи чули ви, панове, зроду...».— Вперше надруковано у вид.: Матеріали для історії віршів українських. Зібрав і впорядкував М. Драгоманов.— «Житє і слово», 1894, т. I, с. 40—43, за текстом з архіву М. Максимовича. Наведено також уривки з інших друкованих текстів («Киевская старина», 1882, т. XI, с. 398—399, і київська газета «Зоря», 1884, № 284, скорочений варіант із Поділля). У коротшому варіанті «Киевской старины» є рядки, відсутні у публікації М. Драгоманова. Варіант див.: «Этнографическое обозрение», М., 1892, кн. XIII—XIV, № 2-3, с. 96—97 (запис із Куп'янська на Харківщині); у книзі «Давній український гумор і сатира» текст подано за публікацією М. Драгоманова з врахуванням різночитань і доповнень з тексту «Киевской старины», зокрема звідси взято рядки 59—68 (від «А щоб Адама й Єву голу» до кінця).

Подається за виданням «Давній український гумор і сатира», с. 219—221.

Вірша на різдво Христове («Христос родивсь, мир звеселивсь!..»).— Вперше надруковано в журналі «Киевская старина», 1882, т. IV, с. 624—626 (Известия и заметки). Публікацію підготував С. І. Пономарьов, не вказавши ні місця, ні часу запису вірші. Скорочений варіант з Чернігівщини вміщено в «Киевской старине», 1889, т. XXIV, с. 234—236 (Документы, известия и заметки).

Подається за першодруком.

Пісня світська («На небесній горі...»).— Вперше надруковано у вид.: *Гнатюк В.* Хоценський співаник Левицьких.— ЗНТШ, 1909, т. 91, с. 107—109, за текстом рукописного збірника кінця XVIII — початку XIX ст. (записана у польській транскрипції). Численні народні варіанти цієї пісні, яка має ще назву «Радість святих», надруковано у вид.: Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким, М., 1878, ч. II. с. 497—501; *Чубинский П. П.* Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край, т. III, с. 377—378, 381—383, 426—427. Тексти з галицького рукопису першої половини XIX ст., а також польського списку кінця XVIII ст. опубліковано у вид.: *Драгоманов М.* Матеріали до історії віршів українських.— «Житє і слово», 1894, т. I, с. 44—47.

Подається за публікацією В. Гнатюка.

Великодня вірша («Нуте лиш беріте яйця!»).— Вперше надруковано в журн. «Киевская старина», 1892, т. XXXVII, с. 117—119 (Документы, известия и заметки), за текстом рукописного збірника початку XIX ст., знайденого етнографом О. Малинкою.

Подається за першодруком.

Вірша на великдень («Кажуть, будто молодиці...»).— Вперше надруковано в журн. «Киевская старина», 1888, т. XX, с. 279—282. Записав віршу І. М. Звоников у 40-х рр. XIX ст. від київського міщанина Плекуна. Відомо кілька публікацій цієї великодньої вірші. Того ж року в «Киевской старине», т. XXI, с. 101 —105, надруковано варіант вірші, записаної у Конотопі народним учителем Д. В. Герасимовським від свого дядька С. І. Герасимовського, секретаря конотопської міської ратуші. Два списки вірші початку XIX ст. знайдено у паперах М. Максимовича і опубліковано М. Драгомановим у вид.: Матеріали до історії віршів українських.— «Житє і слово», 1894, т. І, кн. 3, с. 436—439. За рукописом кінця XVIII — початку XIX ст., знайденим у с. Василівка Хорольського повіту на Полтавщині, вірша надрукована у статті А. Грebина «Канты студные».— «Русский филологический вестник», 1913, т. 70, кн. 4, с. 449—451. У книзі «Давній український гумор і сатира» текст підготовлено за публікацією М. Драгоманова з журналу «Житє і слово» з врахуванням різночитань запису Д. В. Герасимовського.

Подається за вид.: Давній український гумор і сатира, с. 231—235.

[1] Пілат Понтійський — біблійний персонаж, римський намісник Іудеї, що нібито затвердив страту Ісуса Христа через розп'яття на хресті.

Вірша, говореная гетьману запорожцями на світлий празник воскресеніє Христово 1791 года («Христос воскрес, рад мир увесь...»).— Вперше надруковано в журн. «Киевская старина», 1882, т. II, с. 169—171, у зведеному записі М. В. Гоголя і А. О. Скальковського. М. Драгоманов опублікував її текст, знайдений у паперах М. Максимовича («Житє і слово», 1894, т. І, кн. 3, с. 444—448). У 1900 р. в журн. «Киевская старина» (т. LXXI, с. 15—21. Документы, известия и заметки) вміщено текст вірші за рукописом початку XIX ст. Ще один текст за рукописом XVIII ст. надрукував М. І. Петров у «Записках Українського наукового товариства у Києві», 1912, т. X, с. 77—81, висловивши думку, що ця великодня вірша написана Кониським або Танським в 1746 р. У книзі «Давній український гумор і сатира» за основу тексту взято публікацію з «Киевской старины», 1900 р., з врахуванням різночитань інших публікацій.

Подається за вид.: Давній український гумор і сатира, с. 235—244.

Згадуваний у назві вірші гетьман — російський державний і військовий діяч Г. О. Потьомкін, який загравав із запорізькими козаками, навіть «записався» в козаки під іменем Грицько Нечеса.

Доповнення до великодньої вірші («Веди к саду всю громаду...»).— Вперше надруковано в журн. «Киевская старина», 1882, т. III, с. 567—568 (Известия и заметки) як доповнення до попередньої великодньої вірші, надрукованої у квітневій книзі «Киевской старины» за копією з рукопису 1839 р., зробленою з давнішої копії.

Подається за першодруком.

Великодній сон («Кажуть, що сон змутив, а мні удалося...»).— Вперше надруковано в журн. «Киевская старина», 1899, т. LXVII, с. 70—74 (Документы, известия и заметки) за рукописом другої половини XVIII ст., знайденим художником О. Сластіоном серед паперів Красилівської церкви Козелецького повіту на Чернігівщині, які датуються 1786 р. На аналогічну тему «сна напередодні великодня» написано також інтермедію XVIII ст. «Воскресенськіє стихи» (див. розділ «Драматичні твори»).

Подається за першодруком.

САТИРИЧНО-ГУМОРИСТИЧНІ ВІРШІ ТА ВІРШОВАНІ ОПОВІДАННЯ

«В тисячі сімсот п'ятомнадцять году...», «Отче Лісовський...».— Вперше надруковано в журн. «Киевская старина», 1891, т. XXXV, с. 56—57, у статті С. Моравського «Федор Лисовский, 1709—1722 (Очерк внутренней истории Малороссии в первой половине XVIII в.)».

Подається за першодруком.

[1] Лісовський Федір — на початку XVIII ст. був протопопом у Гадячі, потім став новгород-сіверським сотником, типовий представник козацької старшини. Вірші-пасквілі знайдені у судових справах, які велися проти Ф. Лісовського.

Лікарство на болящих немощію п'янства, іли Бахуса новоізобрітенноє.— Вперше надруковано у вид.: *Перетц В. М.* Из старинной сатирической литературы о пьянстве и пьяницах.— У зб. Сергею Федоровичу Платонову ученики, друзья и почитатели. Спб., 1911, с. 437—438 (є окремий відбиток) за рукописом середини XVIII ст., що зберігається в ЦНБ АН УРСР № $\frac{\text{Д.А.}}{\text{П. 442}}$ (I.III.89.10), арк. 474—475.

Піснь на корчму.— Вперше цю пісню-пародію надруковано у вид.: *Мишанич О. В.* Література Закарпаття XVII—XVIII ст. К., 1964, с. 90—91, за копією, зробленою М. Возняком із закарпатського рукописного збірника Йосипа Сабова середини XVIII ст. Копія зберігається в архіві акад. М. Возняка у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника (Воз. 76. П. 23).

Подається за першодруком.

Ой, як мене моя мати дала до школи.— Вперше надруковано у збірнику Вацлава з Олеська „Pieśni polskie i ruskie ludu galicijskiego", Львів, 1883, с. 429—430.

Подається за першодруком.

Пекельний Марко.— Вперше надруковано в журн. «Киевская старина», 1885, т. XII, с. 684—695.

Подається за першодруком.

Віршована обробка легенди про Марка Проклятого виникла у другій половині XVIII ст. Записана вона у 1835 р. в Тенчинській станиці від 76-річного чорноморського козака Вакули Губи. Перший її публікатор П. І. Зуйченко відзначив, що список, яким він користувався, був пошкоджений. Зберігшись в усій традиції, оповідання має явні сліди бурлескно-травестійного письменства XVIII ст., близьке до віршів великоднього циклу. У ньому опрацьовано одну з мандрівних легенд про «великого грішника», який на українському грунті став простим козаком, власне перелицьовано на народний лад апокрифічне оповідання «Про збурення пекла». Легенди про Марка Пекельного у XIX ст. збирав Олекса Стороженко і використав у повісті «Марко Проклятий» (1879).

Сатирична коляда.— Вперше надруковано за рукописом кінця XVIII ст. у журн. «Киевская старина», 1882, т. I, с. 543—551, у статті *Ефименко П.* Образцы обличительной литературы в Малороссии. Датується 23 грудня 1764 р., підписаний ініціалами «К. Р.», зберігається в ЦНБ АН УРСР, № Д. А. 905 л. Сатира не має назви і в науковій літературі стала відома як «Сатирична коляда», «Сатира невідомого селянина» або «Сатиричний вірш 1764 года декабря 23 дня. К. Р.».

Другий список сатири виявив Ф. Я. Шолом у збірнику рукописних і друкованих матеріалів XVIII ст. (зберігається в ЦНБ АН УРСР, № 78, п. 210). Він увійшов до «Хрестоматії давньої української літератури» О. І. Білецького вид. 2-е. К., 1952, с. 441—447; вид. третє доповнене. К., 1967, с. 584—590. Ініціали автора читаються «К. Р.». У списку, опублікованому П. Єфименком, відсутні 15 рядків тексту (117—131, від

«Тот бога чтить, монастир, а другой — ікони» до «Один раз їж в п'яток, а не в суботу!»), які є у списку, знайденому Ф. Я. Шоломом. У першому списку є пізніша приписка «розгніваного читача», відсутня у рукопису № 78, п. 210.

Зведений текст двох списків надруковано у вид.: Давній український гумор і сатира. Упорядкування текстів, вступна стаття і примітки Л. Є. Махновця. К., 1959, с. 302—309. Свою сатиру невідомий автор називає «колядою».

Подається за вид.: Давній український гумор і сатира, с. 302—309.

[1] Картезій — латинізоване ім'я французького філософа, фізика, математика і фізіолога Рене Декарта (1596—1650). Вчення Декарта було відоме на Україні, його ім'я згадувалося у працях Феофана Прокоповича.

[2] Вергілій Марон Публій (70—19 до н. е.) — видатний римський поет, автор «Енеїди» та інших творів.

Вірша про Кирика. — Вперше надруковано у статті М. Левченка «Вірша про Кирика як антиправославний, уніятський витвір». — Етнографічний вісник, К., 1927, кн. 5, с. 74—82. Цей же текст увійшов до книги: Казки та оповідання з Поділля в записах 1850—1860-х рр., вып. 1—2. Упорядкував Микола Левченко. К., 1928, с. 112—121.

Подається за першодруком.

Твір про Кирика відомий у двох варіантах — як народна казка і як літературна віршована обробка. І вірша, і казка були дуже розповсюджені, їх записували багато разів у різних місцях. Цей сюжет увійшов до міжнародного фольклорного репертуару (див.: *Андреев Н. П.* Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне. Л., 1929, с. 58; Сравнительный указатель сюжетов. Восточнославянская сказка. Л., 1979, с. 211). Вірша про Кирика вперше була записана 1856 р. і потрапила до видання П. Куліша «Записки о Южной Руси», Спб., 1857, т. II, с. 83—95, під заголовком «Баллада из времен унии». Цензура заборонила її публікацію і вирізала сторінки з віршею про Кирика. Уціліло лише кілька доцензурних примірників. Текст із «Записок о Южной Руси» опубліковано у названій статті М. Левченка «Вірша про Кирика, як антиправославний, уніятський витвір», с. 87—90. Увійшов він і до вид.: Давній український гумор і сатира, с. 260—268. П. Куліш вказував, що вірша записана художником Л. Жемчужниковим від кобзаря Остапа (очевидно, малося на увазі Остапа Вересая). Пізніші дослідження не підтвердили паспортизації П. Куліша, бо Остап Вересай такої вірші не знав. Новіші архівні матеріали, розшукані і передані для нашого видання О. І. Деєм, показують, що запис вірші про Кирика, опублікований П. Кулішем, здійснив М. Білозерський 13 січня 1856 р. від лірника Василя Липника із Димера на Київщині. П. Куліш літературно опрацював записаний текст, надрукував його без закінчення.

У 50-х роках XIX ст. віршу про Кирика записав на Поділлі відомий збирач фольклорних та етнографічних матеріалів А. Димінський. Цей запис, що побачив світ лише у 1927 р. є найповнішим. У 80-х роках XIX ст. ще один запис на Волині (нині загублений) здійснив етнограф М. А. Янчук. Відомі записи вірші про Кирика польської фольклористики Юзефи Мошинської (Bajki i zagadki ludu ukraińskiego. Zebrala Józefa Moszyńska. — Zbiór wiadomosci do antropologii krajowej, W Krakowie, 1885, t. IX. c. 149—152 (№ 31), Ф. Кудринського, В. Кравченка. (*Кравченко Василь.* Народні оповідання й казки, т. II. — У кн.: Труды общества исследователей Волыни. Житомир, 1911, т. XV, с. 77—80) і найновіший з Чернігівщини 1934 р. (див.: Народ про релігію. К., 1958, с. 169—178).

Дослідники вважають, що вірша про Кирика виникла в другій половині XVIII ст. Взявши за основу вірші сюжет відомої народної казки,

анонімний поет створив їдку сатиру на духовенство, наповнив свій твір деталями живого народного побуту. Тому про публікацію твору, навіть про її рукописне побутування, не могло бути й мови — вірша перейшла в народ і стала жити за законами фольклорних творів.

[1] Базиляни — члени уніатського чернечого ордену василіан, заснованого у Литві, на землях Західної Білорусії та Західної України після запровадження Брестської унії (1596 р.).

[2] Аннопіль — містечко Острозького повіту на Волині.

Про Кирика і жадного попа.— Вперше надруковано у статті Ф. Кудринського «О Кирике и жадном попе!» — «Киевская старина», 1884, т. XLIV, с. 544—547. Записано в м. Степані Ровенського повіту.

Подається за першодруком.

Доказательства Хама Данилея Кукси потомственні.— Вперше надруковано в журн. «Киевская старина», 1882, т. I, с. 224—225, за списком кінця XVIII — початку XIX ст., знайденим в одному з чернігівських архівів. На окремій сторінці надруковано «родословне дерево» і «герб» Хама Данилея Кукси. На гербі, що має вигляд дерев'яної лопати, зображено знаряддя селянської праці: косу, вила, ціп, граблі, плуг та ін.

Подається за першодруком.

Плач дворянина.— Вперше надруковано у журн. «Киевская старина», 1889, т. XXVII (Документы, известия и заметки), с. 194—196, за рукописом з датою «іюня 3, 1799».

Подається за першодруком.

«Доказательства Хама Данилея Кукси потомственні» і «Плач дворянина» — сатира на намагання козацької старшини і заможного селянства одержати права «малороссийского дворянства».

Сатира на слобожан.— Вперше надруковано в журн. «Киевская старина», 1884, т. X, с. 550—552 (Известия и заметки), під назвою «Ответ малороссийских козаков украинским слобожанам (найденный в глуховском архиве).

За іншими даними, цей твір під назвою «Козаки в щасті» належить українському поету першої половини XIX ст. Остапові Рудиковському (1784—1851). В обох варіантах вказується, що «Отвіт» знайдено в глухівському архіві, і те, про що йдеться, «діялось за гетьмана Павлюка 1638 года, мая дня» (див.: «Киевская старина», 1892, т. XXXVIII, с. 59—61). Очевидно, тут має місце якась містифікація. Можливо, О. Рудиковський записав цей сатиричний твір з якогось невідомого джерела. Події, відтворені у творі,— конфлікт між козацькою старшиною і слобідськими селянами — відбувались у другій половині XVIII ст., коли слобідське селянство хотіло зрівнятися у правах з козацтвом. Авторство «Сатири на слобожан», дата її виникнення точно не встановлені. В останньому виданні тексту (Давній український гумор і сатира. К., 1959, с. 319—320) і в «Історії української літератури: У 8-ми т.», К., 1967, т. 2, с. 75—76, вона віднесена до другої половини XVIII ст. як твір анонімний.

Подається за першодруком.

Плач київських монахів.— Вперше надруковано в журн. «Русская старина», 1881, кн. 10, за рукописом, що зберігається в Інституті російської літератури АН СРСР (Пушкінський Дім) в Ленінграді (№ 3168, арк. 1—7). За другим списком твір надруковано в журн. «Україна», 1907, т. III, с. 380—388. Ще один неповний текст сатири за списком кінця XVIII ст. опубліковано в ЗНТШ, 1908, т. 85, с. 136—140. В. І. Резанов вмістив «Плач київських монахів» у виданні: Драма українська. I. Старовинний театр український. Вип. 6. Драми-моралітети. К., 1929, с. 255—263. В основу публікації взято список, надрукований в «Русской старине». Варіанти подано за текстом, вміщеним в «Україні». Подається за публікацією В. Резанова. Враховано деякі різночитання тексту, надрукованого в «Україні». «Прибавок к плачу київських монахів»

вміщено у тому ж рукописному збірнику, що й «Плач» (арк. 8—9). Ініціали в кінці рукопису розшифрувати не вдалося.

Отець Негребецький.— Вперше надруковано Іваном Франком у ЗНТШ, 1905, т. 75, с. 5—14 (Miscellanea).

Подається за першодруком.

Вірша про отця Негребецького належить до гумористично-сатиричних творів кінця XVIII ст. І. Франко опублікував її за трьома копіями. Перший, найдавніший запис початку XIX ст., має сліди польського походження. Зберігся він у колишній бібліотеці Оссолінських у Львові у рукописі № 4017, без вихідних даних. Перші 20 рядків складено польською мовою, далі текст записано латинкою. Друга копія належала художнику О. Сластіону, який чув віршу 1876 р. в містечку Копайгороді на Поділлі, а пізніше записав її у Петербурзі від подолянина Е. Грибинюка. О. Сластіон надіслав свій запис до редакції журналу «Киевская старина», та цензура заборонила публікацію. Третій варіант І. Франко одержав теж із Петербурга; записаний він був на Полтавщині від подолян. В основу публікації І. Франко взяв першу, найстарішу копію, замінивши перших 20 рядків польського тексту українським із двох пізніших копій. На думку І. Франка, автором вірші про отця Негребецького «був якийсь український поляк, що бажав забавити веселе товариство коштом українського попа». Виникнувши як літературний твір, вірша про отця Негребецького з часом стала надбанням фольклору. В її основі мандрівний сюжет про спритного попа і його «подорож на небо». В устах народу вона відшліфувала свою первісну книжну форму, стала повноцінним твором народної сатирично-гумористичної літератури.

«Ах, монах! Умними очима...».— Вперше надруковано у журн. «Киевская старина», 1883, т. VI (Известия и заметки), с. 762—763, за текстом рукописного збірника кінця XVIII ст., укладеного в Новомлинському жіночому монастирі на Чернігівщині.

Подається за першодруком.

Пісня свіцька («На горі стояла...»).— Вперше надруковано у вид.: *Яворский Ю. А.* Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси, с. 297, за текстом рукописного пісенника Івана Югасевича, укладеного 1811 р. у с. Невицьке біля Ужгорода.

Подається за першодруком.

Вакула Чмир.— Вперше надруковано у вид.: *Павловський О.* Грамматика малороссийского наречия. Спб., 1818, с. 93—106, паралельно з російським прозовим перекладом як зразок живої української народної мови. Датувати це гумористичне віршоване оповідання можна кінцем XVIII — початком XIX ст.

Подається за першодруком.

Іван ПАСТЕЛІЙ

Пастелій Іван (1741—1799) — закарпатський український історик, поет і культурно-освітній діяч. Освіту здобув в Ужгороді, Будині і Ягру. Був професором Мукачівської богословської школи, священиком, каноніком. Автор кількох історичних праць латинською мовою. Його сатирична «Пісня пастиря душевного», або «Пісня Пастелія» відома також з рукописного пісенника 1832 р. (див.: *Франко Іван.* Карпаторуське письменство XVII—XVIII вв. Львів, 1900, с. 145; *Гнатюк Володимир.* Угроруські духовні вірші. Львів, 1902, с. 71). І. Франко високо цінував діяльність І. Пастелія, назвавши його «чоловіком вільнодумним» (див.: Слово про великого Каменяра. К., 1956, т. 2, с. 24).

Пастирю душевний.— Вперше надруковано в журн. «Жите і слово», 1894, т. I, с. 452—453. Публікацію підготував М. Драгоманов за рукописною копією, одержаною від закарпатського письменника і куль-

турно-освітнього діяча другої половини XIX ст. ігумена Мукачівського монастиря Анатолія Кралицького.

Подається за першодруком.

Іван НЕКРАШЕВИЧ

Некрашевич Іван Георгійович — поет і проповідник другої половини XVIII ст. Народився близько 1742 р. у селі Вишеньки (нині Бориспільського району на Київщині) в родині священика. Закінчив Києво-Могилянську академію, був священиком у рідному селі. Останні відомості про Некрашевича маємо з 1796 р., коли новий київський митрополит призначив його своїм намісником.

Зберігся рукописний збірник кінця XVIII ст.— автограф поетичних творів і проповідей (українською і латинською мовами) І. Некрашевича, описаний у вид.: *Перетц В. Н.* Историко-литературные исследования и материалы. Из истории развития русской поэзии XVIII в. Спб., 1902, т. III, с. 377—383. У другій частині цієї праці (Приложения) на с. 152—168 надруковано вісім поетичних творів І. Некрашевича за описаним автографом. Цей рукописний збірник знаходиться у Ленінградській державній публічній бібліотеці ім. М. Є. Салтикова-Щедріна під шифром Q. XVII, № 175.

Збірник належав київському археологу Т. В. Кибальчичу. Перші відомості про нього подано у ЗНТШ, 1897, т. XX, с. 1—3, де вперше надруковано п'ять віршів І. Некрашевича: «Письмо... Арсенію Криницькому», три «письма» Іоанну Филиповичу і «Письмо к нікоторим гостям писанноє» (с. 3—10).

Повністю діалоги і поетичні твори І. Некрашевича за автографом і всіма відомими списками опубліковані у вид.: *Кістяківська Наталя.* Твори Івана Некрашевича, українського письменника XVIII віку (Розвідка й тексти). К., 1929, XXIV+35 с. (Пам'ятки мови та письменства давньої України, т. II, вип. 1. Сатиричне та побутове письменство XVIII в.).

Твори І. Некрашевича друкуються за цим виданням.

Ярмарок.— Вперше надруковано у вид.: *Перетц В. Н.* Историко-литературные исследования и материалы. Спб., 1902, т. III, с. 157—158.

Ісповідь 1789 года февраля   дня.— Вперше надруковано в «Руководстве для сельских пастырей», 1877, № 11.

Замисл на попа.— Вперше надруковано в журн. «Киевская старина», 1885, т. XI, с. 545—555 («Супліка, або замисл на попа») як інтермедія невідомого автора, записана з уст народу в Галичині і на Чернігівщині. Другий текст «Замислу на попа» надруковано в «Киевской старине», 1899, т. LXVII, с. 3—8 (Документы, известия и заметки), за списком 1798 р., виготовленим священиком Іваном Матвійовичем Скитським. При публікації «Замислу» Н. Кістяківська, крім двох друкованих текстів, використала ще два рукописні списки: один з кінця XVIII ст. і другий із збірки В. М. Перетца, датованих 1810—1820 рр. (вміщений у вид.: *Перетц В. Н.* К истории польского и русского народного театра. Спб., 1905, VIII—X, с. 79—96, під заголовком «Просьба на попа слободи «Не руш мене» от парафіян»). У найновішій публікації тексту «Замислу» у виданні «Давній український гумор і сатира» (с. 338—345) використано текст «Киевской старины» (за списком 1798 р.) і публікацію В. М. Перетца. Зокрема, за публікацією В. М. Перетца відновлено рядки 171—198 (у тексті скарги від слів «премного грішних рабов твоїх» до «благослови, душе моя, господа»).

Авторство «Замислу на попа» не встановлено. Більшість дослідників (П. Житецький, В. Перетц, М. Петров, Н. Кістяківська) на підставі аналізу стилю і змісту твору, порівнюючи його з «Ісповіддю», вважають його автором І. Некрашевича.

В одному із списків кінця XVIII ст. є ще «Резолюція» до твору, дописана, очевидно, пізніше: «Священик сискан і не наказивал би їх... за розпискою к місту отпущен; дячка, чтоб таковних прошеній не писал, висічено розгами і отправлено в повиновеніє священику; а просителей почитали б с... і впредь таковних пустошей не доносили, по наказанії плетьми за поруками отпущено в їх пребиванія, яже есть доми» (*Кістяківська Наталя.* Твори Івана Некрашевича, с. 32).

Подається за вид.: Давній український гумор і сатира, с. 338—345.

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

ШКІЛЬНІ ДРАМИ

Феофан ПРОКОПОВИЧ

ВЛАДИМИР

Вперше надруковано у вид.: *Тихонравов Н. С.* Русские драматические произведения 1672—1725 годов. Спб., 1874, т. 2, с. 280—344.

Трагедокомедія «Владимир» написана у 1705 р. і вперше поставлена на сцені Київської академії 3 липня цього ж року. У XVIII ст. вона поширювалася у рукописних списках. Нині відомо шість рукописів. Найповніший із них, що знаходиться в Державній публічній бібліотеці ім. М. Є. Салтикова-Щедріна у Ленінграді (зібрання Толстого, шифр Q.XIV. 2, арк. 64—88), датується 1751 р. За цим рукописом з різночитаннями інших списків трагедокомедія увійшла до вид.: *Прокопович Феофан.* Сочинения. Под редакцией И. П. Еремина. М.— Л., 1961, с. 147—206. Назву і програму трагедокомедії надруковано за списком першої половини XVIII ст., який зберігається у ЛНБ ім. В. Стефаника (колекція Монастирських рукописів, № 784).

Подається за виданням 1961 р., без різночитань.

За цим виданням тут вміщуємо текст програми трагедокомедії «Владимир»:

Дійствіє 1

Явленіє 1

Ярополк, брат Владимиров, от него ж убієнний (пронесшейся славі, яко Владимир Христову віру хощет прияти), ісходить от бездн адових, аки би посланний от демонов, братнему наміренію творити препятіє.

Явленіє 2

Ярополк, обріт верховного жерця і волхва, іменем Жеривола, открываєт єму мисль Владимирову, притом і коїм сам образом от брата убієн бисть, повіствуєт. Жеривол, раз'яренний, обіщаєтся всю свою волшебную силу на князя подвигнути.

Дійствіє 2

Явленіє 1

Празнику бога Перуна пришедшу, жрець Курояд трубить, гласяще людей к приношенію жертви.

Явленіє 2

Ісходить ін жрець, Піар іменем, і запріщаєт Курояду, да не движет всує народа, не імущей бути жертві; се же того ради, яко позна бути не готова велебного Жеривола, сказуя, како єго виділ сквозі пустиню бігающа і демонов зовуща.

Явленіє 3

Смутившимся жерцем, приходить скорбний Жеривол і, всує от другов потішаємий, сказует же о обіщанной помощі. Но зде странним виденієм (трус ідолов узрів) устрашен, поет пісня волшебную, глася духов на помощ.

Явленіє 4

Біс мира і біс хули на глас жерцов приходять і желаємую помощ обіщають.

Явленіє 5

Біс тіла, іли похоті плотськія, мало нігді умедлівши, прибігает і такожде пособствовати глаголет себе готова.

Хор іли Ликованіє

Жерці, от бісов потішенції, чарами оживляють ідолов і з ними купно пред побідою торжествують і скачуть.

Дійствіє 3

Явленіє 1

Владимир з Борисом і Глібом, синами, бесідує о послі, от царя гречеського присланном і совіт о воспріятії віри Христовой дающем.

Явленіє 2

Жеривол, входа ко князю іспросив, скорбную вість приносить, аки би бозі зіло розболішася; на что от Владимира помощі і милості просить. Но князь, суєтную печаль сміхом ізбив, аки єще не відущу совіт царський, отсилает же волхва на время, повелівая, да, єгда прийдет посол, возвратиться і да препрется словом.

Явленіє 3

Вшедшу послу, входить і Жеривол з другами. Повелінієм же княжим начинает прініє з філософом і многії буєсловнії вопроси з гордостію і кіченієм предлагает. Дерзостію же єго прогніванний князь вон ізгонить жерцов.

Явленіє 4

Філософ проповідь простирает: 1) яко аще і невидим єсть бог, обаче бути єго яві єсть; 2) яко єдин бог; 3) яко вік будущий єсть; 4) о созданії мира і человіка; 5) о человічем паденії; 6) о воплощенії сина божія і прочеє о откровенних тайнах; 7) наконець проповідует будущий день судний. І конечне Владимира к вірі преклоняет.

Дійствіє 4

Явленіє 1

Владимир синам своїм сон повіствует: в нем же наважденієм диявольським от различних видов устрашися.

Явленіє 2

Владимир, отслав сини, терпить іскушенія. Мир бо єму горделивія, біс же хули хулнія, плоть же плотскія помисли наводять. Он же, тако бідствуя, наконець вся іскушенія побіждает і ідет кісполненію волі господней.

Хор

Прелесть со многими другинями зовет Владимира, да возвратиться, і различними страстьми, веселими і скорбними, лик свой мішает. Не услишанна же сущі, отмстити єму грозить.

Дійствіє 5

Явленіє 1

Куроящ і Піар, жерці, плачуть о опровержені ідолов, еже бисть в Кієві повеліпієм Владимира, такожде і о болізні честного Жеривола.

Явленіє 2

Мечислав, вождь воєв російських, пут... аєм, находить на жерцов і, видя ідоли стояща, свариться на преступников волі княжей. Они же о сєм аки би не відали, много лгуще, отрицаються. Мечислав, укорив і ізгнав жерцов, ідоли со воі крушить. Се сотворше, єдин от воєв, іменем Храбрий, повіствует Мечиславу (не бувшу при крещенії Владимира), коїм образом і чином к крещенію ідяще Владимир і како храм украшен бяше.

Явленіє 3

Приходить вісник ко Мечиславу со епістолією от Владимира, в ней же Владимир повіствует о своєм крещенії і како чешуя от очес его чудесне отпадоша. Посилает же в дар Мечиславу щит і хоругов, обоє крестом знаменанно. Мечислав со воі торжествует.

Хор

Андрей святий радуется о ісполнившемся его прореченії (еже іногда, водрузив крест на горах кієвських, проглагола о імівшем просіяти благочестії). Таже духом пророчествует і о єще будущих в Россії вещех; о мучениках, о преподобних печерських, о церквах многих, о нашествії Батиевом, потом і о нині славою цвітущих російських світилах, панах і ктиторах і благодітелях наших.

Трагедокомедію «Владимир» було присвячено покровителю Київської академії гетьману Іванові Мазепі. Після Полтавської битви і зради Мазепи Феофан Прокопович засудив зрадника, писав про нього як про «проклятого змінника» і «ізверга мерзкого».

У трагедокомедії виведені історичні особи: це великий київський князь Володимир Святославич (рік народж. невід.— 1015), за правління якого у 988—989 рр. на Русі було запроваджено християнство, його молодші сини Борис і Гліб, вбиті у 1015 р. за наказом їхнього старшого брата Святополка; Ярополк І Святославич (загинув у 980 р.) — великий київський князь, брат Володимира Святославича, з яким він міжусобні війни за великокиївський князівський стіл.

[1] Перун — у східнослов'янській міфології бог дощу, блискавки та грому. У міфології Київської Русі аж до прийняття християнства вважався головним богом.

[2] Константин Великий (бл. 285—337) — римський імператор, за правління якого християнство було визнане державною релігією.

[3] Троянськая... брань.— Йдеться про війну стародавніх греків з Троєю у 1194—1184 рр. до н. е. Приводом для війни стало викрадення троянським царевичем Парісом Єлени Прекрасної, дочки Зевса і Леди, дружини спартанського царя Менелая.

[4] Позвізд — бог повітря, погоди і негоди у давній міфології східних слов'ян.

[5] Купало, Купала — персонаж східнослов'янської міфології, бог земних плодів. Свято Івана Купала відзначалося в ніч з 6 на 7 липня і супроводжувалось купальськими іграми й піснями.

[6] Мошко (Макош, Мокош) — божество у давній східнослов'янській міфології.

[7] Коляда — персонаж давньої східнослов'янської міфології. Пізніше свято коляди ототожнено з різдвом (7 січня).

[8] Волос, Велес — бог худоби у міфології Давньої Русі.

[9] Платон (справжнє ім'я Арістокл, 427—347 до н. е.) — давньогрецький філософ, об'єктивний ідеаліст.

[10] Епікур (341—270 до н. е.). — давньогрецький філософ-матеріаліст.

[11] Сівілли — в античній міфології жінки-пророчиці.

[12] Ладо (Лада) — персонаж давньої східнослов'янської міфології, богиня сонця, згоди, любові й достатку.

[13] Батий (Бату, р. н. невід. — 1255) — хан, внук Чінгісхана, очолював спустошливу навалу на Північно-Східну і Південно-Західну Русь у 1236—1243 рр. Війська Батия вщент зруйнували Київ.

[14] Єдин власом убілен до зіла... — Мається на увазі київський митрополит Варлаам Ясинський, який займав митрополичу кафедру з 1690 по 1707 р.

[35] Другого же воїнську вижу бронь носяща... — Йдеться про гетьмана Івана (Іоанна) Мазепу.

[16] Магомета гради — турецькі міста.

[17] Сампсон (Самсон) — герой давньоєврейської міфології, який нібито мав надзвичайну фізичну силу.

[18] Обитель Печерськая камінні стіни подносить... — Кам'яна стіна навколо Києво-Печерської лаври була змурована у 90-х рр. XVII ст.

[19] Престол переяславський... возстаєт уже красно... — Переяславська єпархія була відновлена на початку XVIII ст. Першим її єпископом у 1701 р. став Захарія Корнилович, ігумен Києво-Михайлівського монастиря.

[20] Зиждется дом учений. — Новий корпус Київської академії розпочато будувати у 1703—1704 рр.

МИЛОСТЬ БОЖІЯ

Вперше надруковано О. Бодянським у «Чтениях в обществе истории и древностей российских», 1858, кн. 1, с. 79—100. Другу публікацію дано у вид.: Исторические песни малорусского народа, с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. К., 1875, т. II, вип. 1, с. 141—166.

Це перша українська п'єса, в якій відтворено події народно-визвольної війни 1648—1654 рр. під керівництвом Богдана Хмельницького і возз'єднання України з Росією. Вона написана і поставлена на сцені в Київській академії 1728 р. до 80-річчя початку народно-визвольної війни. Автор драми невідомий. Дослідники приписують її викладачам поетики і риторики у Київській академії в ці роки — Феофану Трофимовичу або Іннокентію Неруновичу. Ідейно-художній зміст драми підпорядкований ідеї патріотизму, пройнятий вірою в майбутнє України. З ряду монологів глядач і читач довідуються про хід війни та її переможний кінець, про повернення Богдана Хмельницького до Києва, його урочисту зустріч. Перемоги Богдана Хмельницького пояснюються у драмі як прояв божої милості. Таке трактування історичних подій — данина традиціям шкільної драми.

Подається за виданням 1875 р.

[1] Трапезонт (Трапезунд), Синоп — турецькі міста на березі Чорного моря.

[2] Хотин — нині місто у Чернівецькій області, де в XVIII ст. відбувалися запеклі бої польського й українського козацького війська з турецько-татарськими нападниками.

[3] Осман II (1605—1622) — турецький султан з 1618 р.

[4] Шембрак (Шемберк) Яцек — комісар польських військ під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр.

[5] Сапіга Павел Ян (1600—1655) — великий литовський гетьман, брав участь у военних діях польського війська під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр.

[6] Потоцький Стефан — син коронного гетьмана Польщі Миколи Потоцького. Загинув у Жовтоводській битві 1648 р.

[7] Мойсей — за біблійною легендою, пророк, визволитель давніх євреїв з так званої єгипетської неволі.

[8] Калиновський, Синявський, Бігановський, Яскольський — польські военачальники під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр.

[9] Аквілон — у античній міфології північний вітер.

[10] Апостол Данило Павлович (1654—1734) — гетьман Лівобережної України в 1727—1734 рр.

[11] Могила Петро (1596—1647) — церковний і освітній діяч України першої половини XVII ст., митрополит київський і галицький з 1632 р. У 1631 р. відкрив у Києві лаврську школу, яку 1632 р. було об'єднано з Київською братською школою і названо Києво-Могилянською колегією, пізніше Києво-Могилянською академією.

[12] Петро II (1715—1730) — російський імператор в 1727—1730, онук Петра I.

Митрофан ДОВГАЛЕВСЬКИЙ

КОМИЧЕСЬКОЄ ДІЙСТВІЄ

Вперше надруковано у вид.: *Резанов В. И.* Памятники русской драматической литературы. Школьные действа XVII—XVIII вв. Приложение к исследованию «Из истории русской драмы». Нежин, 1907, с. 169—182. Друга публікація у вид.: *Рєзанов В. І.* Драма українська. І. Старовинний театр український. Шкільні дійства різдвяного циклу. К., 1927, вип. 4, с. 169—182.

Довгалевський Митрофан (світське ім'я Михайло) — закінчив Києво-Могилянську академію, з 1733 р. працював її викладачем академії. У 1736—1737 рр. був професором піїтики. Прочитаний ним латинською мовою курс поетики склав трактат «Hortus poeticus» («Сад поетичний»), який тільки в наш час видано у перекладі українською мовою: *Довгалевський Митрофан.* Поетика (Сад поетичний). Переклад, примітки та словник імен і назв В. П. Маслюка. К., 1973 («Пам'ятки естетичної думки»). Додатком до курсу поетики були дві драми М. Довгалевського — різдвяна «Комическькое дійствіє» з п'ятьма інтермедіями та великодня «Властотворний образ» також з п'ятьма інтермедіями.

Рукопис зберігається у ЦНБ АН УРСР у Києві (№ 521). Див.: *Петров Н. И.* Описание рукописных собраний, находящихся в г. Киеве. М., вип. II, 1896, с. 239—243.

Подається за виданням 1927 р.

[1] Валаам — біблійний персонаж, віщун, який нібито перший провістив народження Ісуса Христа.

[2] Сиф — за біблійною міфологією, третій син Адама і Єви, від якого походять всі народи.

[3] Мессія — в християнській та іудейській релігіях «спаситель», що ніби буде посланий богом на землю для знищення зла і встановлення «царства небесного». Під Мессією тут мається на увазі Ісус Христос.

Георгій КОНИСЬКИЙ

ВОСКРЕСЕНІЄ МЕРТВИХ

Вперше надруковано у вид.: Летописи русской литературы и древностей, издаваемые Николаем Тихонравовым. М., 1861, т. III., с. 38—58 (Смесь и библиография). За шістьма списками XVIII — початку XIX ст. п'єсу опублікував В. Резанов: Драма українська. І. Старовинний театр український. Драми-моралітети. К., 1929, вип. 6, с. 153—184.

Драма-мораліте Г. Кониського «Воскресеніє мертвих» написана у 1746—1747 рр. і поставлена на сцені Київської академії у 1747 р., коли її автор викладав тут курс поетики.

Подається за виданням 1929 р.

Кониський Георгій (світське ім'я Григорій) — народився 20 листопада 1717 р. в Ніжині в сім'ї бургомістра, у 1743 р. закінчив Київську академію, став ченцем Києво-Печерської лаври в 1744 р., з 1745 р. почав працювати в академії спочатку вчителем, потім професором, префектом і ректором, читав курси поетики, філософії і богослов'я. В 1755 р. висвячений в сан білоруського єпископа, 1783 р. став архієпископом. Жив у Могильові, де відкрив школу. Помер 13 лютого 1795 р.

Багатогранна літературна діяльність Г. Кониського відбувалась у Києві і Могильові. Він писав українською, російською, польською і латинською мовами, уславився як проповідник, автор філософських, поетичних і драматичних творів. Багато уваги приділяв боротьбі з унією.

До драми Г. Кониського додано п'ять інтеремедій.

П'ять списків драми зберігаються у ЦНБ АН УРСР у Києві (див. *Петров Н. И.* Описание рукописных собраний, находящихся в г. Киеве, № 195, 426, 477, 478, 693).

[1] Гіпомен — з *грецьк.* той, що терпить.

[2] Діоктит — з *грецьк.* гнобитель.

ІНТЕРМЕДІЇ

Інтермедія на три персони: баба, дід і чорт.— Вперше надруковано у вид.: *Перетц В. Н.* К истории польского и русского народного театра. Спб., 1909, XI—XII, с. 14—17.

Рукопис зберігається у ЛНБ ім. В. Стефаника (колекція А. Петрушевича, № 102). Інтермедія вміщена у рукописному збірнику, укладеному між 1670—1770 рр. (див.: *Свєнціцький І.* Опис рукописів Народного дому з колекції А. С. Петрушевича. Львів, ч. II, 1911, с. 142).

Подається за вид.: Українські інтермедії XVII—XVIII ст. Вступна стаття і відповідальна редакція М. К. Гудзія. Підготовка тексту Л. Є. Махновця (Пам'ятки давньої української літератури). К., 1960, с. 93—96.

Інтермедії до драм Митрофана Довгалевського «Комическоє дійствіє» і «Властотворний образ».— Вперше повністю надруковано в журн. «Киевская старина», 1897, т. VIII, с. 91—96 (приложения); т. IX, с. 97—112, с. 113—117, із рукописного збірника першої половини XVIII ст., де вміщені поетика М. Довгалевського і обидві драми (див. примітку до драми «Комическоє дійствіє»).

Третя інтермедія до драми М. Довгалевського «Комическоє дійствіє» і третя та четверта інтермедії до драми «Властотворний образ»

подаються за вид.: Українські інтермедії XVII—XVIII ст., с. 108—122, 129—137.

Інтерлюдії до драми Георгія Кониського «Воскресеніє мертвих».— Вперше надруковано за рукописом XVIII ст. у вид.: Петров Н. Драматические произведения Георгия Конисского.— У кн.: Древняя и новая Россия. Спб., 1878, т. III, с. 245—256.

Один список інтермедій зберігається в ЦНБ АН УРСР у Києві (ш. № I. 174. Див.: *Петров Н. И.* Описание рукописных собраний, находящихся в г. Киеве. М., 1904, вип. III., с. 677, № 664), другий — у Центральному державному архіві літератури і мистецтва у Москві (ф 1338, оп. I, № 200).

Перша і третя інтермедії до драми Георгія Кониського «Воскресеніє мертвих» подаються за вид.: Українські інтермедії XVII—XVIII ст., с. 164—170, 176—178.

Воскресенськіє стихи.— Вперше надруковано за копією П. Г. Житецького з рукопису початку XIX ст. у вид.: *Перетц В. Н.* К истории польского и русского народного театра. XV—XX. Спб., 1912, с. 25—28.

Подається за вид.: Українські інтермедії XVII—XVIII ст., с. 202—206.

ДІАЛОГИ

Семен ДІВОВИЧ

Разговор Великороссии с Малороссиею.— Вперше надруковано: *Петров Н.* Разговор Великороссии с Малороссиею (Литературный памятник второй половины XVIII века).— «Киевская старина», 1882, т. I, с. 325—365; 1882, т. III, с. 138—146.

Діалог «Разговор Великороссии с Малороссиею» — один із найпомітніших поетичних творів другої половини XVIII ст. на історичну тему. Його «сочинил в честь, славу и защищение всей Малороссии генеральной канцелярии переводчик Семен Дивович, 1762 года сентября 21, в Глухове». Викладаючи історію боротьби козацтва з турецько-татарськими і польсько-шляхетськими нападниками, автор намагався показати історичні заслуги козацької старшини, її права на зрівняння у чинах з російським дворянством.

Основним джерелом історичних фактів і подій для С. Дівовича послужило «Краткое описание Малороссии» — компілятивний твір невідомого автора, складений у 1734 р. Використано також інші історичні джерела XVIII ст., серед них і літопис Г. Грабянки. Окремі місця діалогу С. Дівовича, насамперед ті, де йдеться про заслуги козацтва, бажання зрівнятися в чинах з російським дворянством, а також різні промонархічні запевнення, наближають цей твір до «Истории русов». Історичні діячі, згадувані в «Разговоре Великороссии с Малороссиею», коментуються в прозових творах, де вміщено зразки мемуарно-історичної прози, у якій відбито широку панораму історичного життя України XVI—XVIII ст.

Подається за першодруком.

[1] Венера — у римській міфології богиня весни, садів і плодівництва, пізніше богиня кохання та вроди.

[2] Паллада (Афіна) — у старогрецькій міфології богиня мудрості, покровителька наук і ремесел.

[3] Юнона — у римській міфології дружина Юпітера, охоронниця жінок.

[4] Еней — герой античної міфології, учасник Троянської війни, нащадки якого заснували Рим.

[5] Улісс (Одіссей) — учасник Троянської війни, герой давньогрецької героїчної поеми «Одіссея».

ВЕРТЕП

Вперше надруковано у вид.: Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян. Извлечено из нынешнего народного быта и составлено Николаем Маркевичем. К., 1860, с. 27—64.

Вертепна драма — різновид лялькового театру — виникла на Україні ще у XVII ст., але кінцево сформувалася у XVIII ст. Перший відомий її текст відносять до 70-х років XVIII ст. За змістом вертеп продовжує шкільну різдвяну драму і інтермедії.

Стабільного тексту вертепної драми нема — він записаний у кількох варіантах з уст виконавців по всій Україні: Сокиренський вертеп, Славутинський, Батуринський, Хорольський, Куп'янський, західноукраїнські і закарпатські тексти. Частину з них надруковано у вид.: *Марковський Євген.* Український вертеп. Розвідки й тексти. Вип. 1. К., 1929, т. І, 201 с. (Матеріали до української народної драми).

Запис вертепної драми М. Маркевича — один із найстаріших. Здійснений він у 40-х роках XIX ст., але її текст разом із сокиренськими варіантами був усталений ще в другій половині XVIII ст.

Подається за першодруком.

ПРОЗОВІ ТВОРИ

ЛІТОПИС ГРИГОРІЯ ГРАБЯНКИ

(Уривки)

Вперше повністю надруковано у вид.: Дѣйствія презѣльной и от начала поляков крвавшой небывалой брани Богдана Хмелницкого, гетмана запорожского, с поляки, за найяснѣйших королей полских Владислава, потом и Казѣмира, в року 1648, отправаватися начатой и за лѣт десять по смерти Хмелницкого неоконченной, з розних лѣтописцов и из діаріуша, на той войнѣ писанного, в градѣ Гадячу, трудом Григорія Грабянки, собранная и самобитних старожилов свѣдительстви утвержденная. Року 1710. Издана Временною комиссиею для разбора древних актов. Киев. В Университетской типографии. 1854 (на обкладинці: 1853), XXIX+IV+374+IV с. Текст літопису Г. Грабянки вміщено тут на стор. I—IV+1—271. У додатках надруковано уривки з літопису Леонтія Боболинського кінця XVII ст.

Уривки з літопису Г. Грабянки подаються за першодруком.

[1] Кромер Мартин (1512—1589) — польський історик і церковний діяч, автор історичної хроніки Польщі (1555 — лат. мовою, 1611 — польськ. мовою), у якій є відомості з історії України.

[2] Бєльський Мартин (1495—1575) — польський історик, автор «Хроніки» (закінчена його сином Йоахімом (1550—1629).

[3] Гвагнін (Гвагнінні) Александр (1538—1614) — польський хроніст, автор історичної праці «Європейська Сарматія» (1578, 1611) та короткої хроніки Польщі (1584), які містять також відомості з історії України, зокрема про запорізьке козацтво.

[4] Коховський Васпесіан Ієронім (1633—1700) — польський історик і письменник. В основному своєму творі «Щорічники» (лат. мовою, ч. 1—3, 1683—1698) з шляхетських позицій описав визвольну війну українського народу 1648—1654 рр., негативно оцінив її ватажків.

[5] Пуфендорф Самуїл (1632—1694) — німецький історик та правознавець. У його працях, присвячених історії Швеції, є відомості про визвольну війну українського народу 1648—1654 рр.

[6] Гібнер Йоганн (1668—1731) — німецький історик і географ. Матеріали з історії України вміщено у його праці «Відомості з політичної історії» (1721).

[7] Казімір III Великий — польський король у 1333—1370 рр. з династії П'ястів.

[8] Казімір IV Ягеллончик (1427—1492) — великий князь литовський з 1440 р. і король Польщі з 1447 р., який поширив шляхетські права та вольності на руських феодалів усіх земель Великого князівства Литовського.

[9] Навуходоносор II — вавілонський цар у 604—562 (або 561) рр. до н. е. Завоював Сірію, Фінікію і Палестину.

[10] Кір II Великий (? — 529 до н. е.) — цар стародавньої Персії у 558—529 рр. до н. е., завойовник частини Індії, Мідії, грецьких колоній у Малій Азії.

[11] Александр Македонський (356—323 рр. до н. е.) — цар Македонії в 336—323 рр. до н. е., видатний полководець і державний діяч античних часів, завойовник держав Малої Азії, Сірії, Єгипту, Вавілону, Месопотамії, Парфії, Персії та ін.

[12] Август Гай Юлій Цезар Октавіан (63 до н. е.— 14 н. е.) — римський імператор (27 до н. е.— 14 н. е.).

[13] Дмитрій Донськой (1350—1389) — великий князь московський (з 1359 р.) і володимирський (з 1362 р.). Очолив збройну боротьбу проти орд Мамая, які розгромив у Куликовській битві в 1380 р.

[14] Мамай — правитель Золотої Орди, з 60-х років XIV ст. організатор походів на руські землі. У Куликовській битві 1380 р. зазнав поразки і втік у Крим, де був убитий.

[15] Жигмонт (Сігізмунд I, 1467—1548) — король польський і великий князь литовський з 1506 р.

[16] Лянцкоронський Предслав (р. н. невід.— 1531) — українсько-литовський феодал, хмільницький староста. Очолював походи українських козаків 1516 р. на Акерман і 1528 р. на Очаків.

[17] Вишневецький Дмитро Іванович (р. н. невід.— 1563) — український магнат, князь, черкаський і канівський староста. Брав участь у боротьбі проти турецько-татарської агресії. 1563 р. потрапив у полон і був страчений турецьким султаном у Стамбулі.

[18] Ружинський Євстафій — намісник польського воєводи у Києві у 1575—1581 рр.

[19] Генріх III — французький король у 1574—1589 рр., з 1572 р. польський король.

[20] Івонія (Іван Вода Лютий, р. н. невід.— 1574) — молдавський господар (1572—1574). Очолив збройну боротьбу молдавського народу за повалення турецького іга, у якій йому на допомогу прийшов загін українських козаків на чолі із Іваном Свирговським.

[21] Свирговський Іван (р. н. невід.— бл. 1574 р.) — козацький гетьман на початку 60-х років XVI ст. Учасник боротьби молдавського народу проти турецького іга.

[22] Підкова Іван (р. н. невід.— 1578) — один з керівників боротьби молдавського і українського народів проти султанської Туреччини, в 1577—1578 рр. молдавський господар. По-зрадницькому захоплений у полон і за наказом польського уряду страчений у Львові.

[23] Шах Яків — ватажок запорізького козацтва, побратим Івана Підкови.

[24] Рогоза Михайло (р. н. невід.— 1599) — київський митрополит, один з організаторів Брестської церковної унії 1596 р.

[25] Потій Іпатій (1541—1613) — володимирський православний єпископ (з 1593 р.), потім уніатський митрополит (в 1600—1613 рр.), один з організаторів Брестської церковної унії 1596 р.

[26] Терлецький Кирило (р. н. невід.— 1607) — український церковний діяч, єпископ луцький і острозький, один з ініціаторів Брестської церковної унії 1596 р.

[27] Наливайко Северин (у деяких творах — Павло; р. н. невід.— 1597) — керівник селянсько-козацького повстання 1594—1596 рр. Виданий козацькою верхівкою, Наливайко після страшних тортур був страчений у Варшаві (четвертований). Легенда про спалення Наливайка у мідяному бику літературного походження. Збереглася вона і в усній народній традиції.

[28] Косинський Криштоф (р. н. невід.— 1593) — гетьман українського реєстрового козацтва, у 1591—1593 рр. очолив антифеодальне повстання проти шляхетської Польщі. Підступно вбитий у Черкасах.

[29] Жолкевський Станіслав (1547 або 1550—1620) — польський державний діяч і полководець, керував придушенням повстання Наливайка 1594—1596 рр. Брав участь у Хотинській війні 1620—1621 рр. Загинув у битві під Цецорою в Молдавії.

[30] Конашевич-Сагайдачний Петро Кононович (р. н. невід.— 1622) — гетьман українського реєстрового козацтва. У 1621 р. командував козацьким військом у битві під Хотином.

[31] Хмельницький Михайло (р. н. невід.— 1620) — чигиринський підстароста, батько Богдана Хмельницького. Загинув у битві під Цецорою під час польсько-турецької війни 1620—1621 рр.

[32] Чаплинський Данило — польський шляхтич, чигиринський підстароста, утискував Богдана Хмельницького, відібрав у нього хутір Суботів.

[33] Острозький Костянтин Іванович (бл. 1460—1530) — брацлавський староста, великий литовський гетьман. Очолював походи проти кримських татар.

[34] Потоцький Павло — йдеться про Миколу Потоцького (р. н. невід.— 1651), польського магната, великого коронного гетьмана Польщі, що керував придушенням антифеодальних селянсько-козацьких повстань на Україні у 30—40-х роках XVIII ст.

[35] Барабаш Іван (р. н. невід.— 1648) — військовий осавул реєстрового козацького війська. Належав до угодовської частини старшинської верхівки, яка допомагала шляхетській Польщі придушувати визвольний рух на Україні. Повсталі козаки убили Барабаша і приєдналися біля Жовтих Вод до війська Богдана Хмельницького.

Оповідання про викрадення Хмельницьким у Барабаша листів з привілеями, наданими козакам польським королем, проходить через усю українську історіографію кінця XVII—XVIII ст. Воно літературного походження, переспіване також у народній думі «Хмельницький і Барабаш». Історичні джерела таких привілеїв не засвідчують. По-різному у козацьких літописах передано і сюжет цього оповідання. У літописі Самовидця привілеї переховує переяславський козак Іван Ілляш (Іван Ормянчик). У Самійла Величка Барабаш фігурує як черкаський полковник, «История русов» величає Барабаша наказним гетьманом. За «Историей русов» Барабаш утопився в Дніпрі, намагаючись втекти від козаків Хмельницького. У С. Величка Барабаша убили козаки і кинули у Дніпро. У Г. Грабянки Барабаша заколов списом Филон Джеджелій.

[36] Джеджелій (Джалалій) Филон — кропив'янський (ічнянський) полковник, діяч визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Очолював повстання реєстрових козаків 1648 р. у Кам'яному Затоні. 1651 р. обраний наказним гетьманом.

[37] Калиновський Мартин (р. н. невід.— 1652) — польський магнат, великий коронний гетьман (з 1651 р.), один із керівників польсько-шляхетського війська під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. під керівництвом Богдана Хмельницького. Загинув у битві під Батогом 1652 р.

[38] Ян II Казімір (1609—1672) — польський король у 1648—

1668 рр. з династії Ваза, за правління якого відбулася визвольна війна українського народу 1648—1654 рр.

[39] Вишневецький Ярема (1612—1651) — український магнат, князь, боровся проти централізації державної влади у шляхетській Польщі. Брав участь у придушенні селянсько-козацьких повстань на Україні у 30-х роках XVII ст. Під час визвольної війни 1648—1654 рр. був на боці польської шляхти, дістав звання коронного гетьмана.

[40] Твардовський Самуїл (1600—1660) — польський поет і хроніст, автор поеми «Громадянська війна з козаками, татарами і Москвою, пізніше з шведами і угорцями» (вид. 1681 р.), у якій описано події визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Поему С. Твардовського використав як джерело С. Величко.

[41] Лещинський Станіслав (1677—1766) — польський король у 1704—1711, 1733—1734 рр.; ставленик Швеції. Уклав договір з І. Мазепою про перетворення Лівобережної України на польсько-шляхетську провінцію. Після Полтавської битви 1709 р. втік до Франції. У 1733 р. при підтримці Франції вдруге був проголошений королем Польщі. У 1735 р. зазнав поразки від російських військ і зрікся престолу.

[42] Виговський Іван (р. н. невід.— 1664) — генеральний військовий писар. Після смерті Богдана Хмельницького став гетьманом України, проводив пропольську політику, намагався відновити польсько-шляхетське панування. У 1659 р., зазнавши поразки від повстанців, очолених І. Богуном, І. Іскрою та І. Сірком, утік до Польщі.

[43] Богун Іван (р. н. невід.— 1664) — український полководець, герой визвольної боротьби українського народу проти шляхетської Польщі, соратник Богдана Хмельницького. Звинувачений у зносинах з Росією і козацтвом Лівобережної України, Богун був страчений польською шляхтою у Новгороді-Сіверському.

[44] Петрів піст — піст перед церковним святом Петра і Павла, що відзначалося 12 липня (за н. ст.).

[45] Собор святих апостол — церковне свято, що відзначалося 13 липня (за н. ст.).

[46] Радивілл (Радзівілл) Альбрехт Станіслав (1593—1656) — литовський магнат, князь, великий литовський канцлер.

[47] Небаба Мартин (р. н. невід.— 1651) — чернігівський полковник, військовий діяч часів визвольної війни 1648—1654 рр. Загинув під Лоєвом у бою проти польсько-литовських військ Радзівілла.

[48] Гуляницький Григорій (роки н. і смерті невід.) — ніжинський полковник (1656—1659). Належав до козацько-старшинської верхівки, яка після смерті Богдана Хмельницького намагалася відірвати Україну від Росії.

[49] Бутурлін Василь Васильович (р. н. невід.— 1656) — російський військовий діяч, дипломат, боярин, очолював російське повноважне посольство на Переяславській раді 1654 р. Після возз'єднання України з Росією командував російським військом, що проводило воєнні дії на Україні проти шляхетської Польщі.

[49a] ...пред Семеном — тобто у неділю, перед церковним святом Семена, яке відзначається 1 вересня (за ст. ст.).

[50] Дмитришко (Дмитрашко, Думитрашко) Райче (р. н. невід.— бл. 1705) — полковник у Переяславі з 1667 р. Виходець із Сербії. Підтримував союз з Росією.

[51] Мурашко Андрій — козацький полковник. Загинув у битві з турками 1674 р.

[52] Ромодановський Григорій Григорович (р. н. невід.— 1682) — російський державний і військовий діяч, боярин. У складі російського посольства брав участь у Переяславській раді 1654 р.; під час чигиринських походів 1677—1678 рр. командував російськими військами.

[53] Самойлович Іван (р. н. невід.— 1690) — гетьман Лівобережної (1672—1687) і Правобережної України (з 1674 р.). Боровся проти гетьмана Петра Дорошенка. У 1687 р. засланий до Сибіру.

[54] Дорошенко Петро Дорофійович (1627—1698) — гетьман Правобережної України в 1665—1676 рр. Вступив у союз з Туреччиною і Кримським ханством, організував грабіжницькі походи на Лівобережну Україну.

[55] Суховій Петро — писар Запорізької Січі, у 1669—1670 рр.— гетьман, орієнтувався на Туреччину.

[56] Гоголь Остап — уманський і подільський полковник, у 1674—1679 рр.— наказний гетьман протурецької орієнтації.

[57] Собеський Ян (1629—1696) — польський полководець, король Польщі під ім'ям Ян III в 1674—1696 рр.

[58] Сірко Іван (р. н. невід.— 1680) — кошовий отаман Запорізької Січі, учасник визвольної війни 1648—1654 рр. Уславився успішними походами проти Кримського ханства і причорноморських турецьких фортець.

[59] Брюховецький Іван Мартинович (р. н. невід.— 1668) — гетьман Лівобережної України в 1663—1668 рр. Обраний гетьманом на Чорній раді 1663 р. Проводив протурецьку політику. У 1668 р. проти Брюховецького і його старшинської групи вибухнуло повстання, під час якого він був убитий козаками у Диканьці.

[60] Сомко Яким Семенович (р. н. невід.— 1663) — наказний гетьман Лівобережної України (в 1660—1663 рр.). Виступаючи за возз'єднання України з Росією, домагався привілеїв для козацької старшини та зміцнення її політичної влади, що викликало невдоволення царського уряду. Позбавлений гетьманства на Чорній раді 1663 р. і страчений.

[61] Палій Семен Пилипович (справжнє прізвище Гурко; нар. в 40-х роках XVII ст.— 1710) — білоцерківський (фастівський) полковник, народний герой, керівник визвольної боротьби на Правобережній Україні проти польсько-шляхетських і турецько-татарських нападників наприкінці XVII — на початку XVIII ст. За намовою Мазепи у 1704 р. заарештований і 1705 р. засланий до Сибіру. У 1709 р. брав участь у Полтавській битві.

[62] Майборок (Мальборг, Марієнбург) — пруське містечко, у XVII—XVIII ст. належало Польщі.

[63] Самусь Самійло Якович — богуславський полковник, один із керівників визвольного руху проти польсько-шляхетських загарбників на Правобережжі кінця XVII — початку XVIII ст., учасник повстання Палія 1702—1704 рр. Брав участь у боротьбі проти шведських загарбників 1708—1709 рр.

ЛІТОПИС САМІЙЛА ВЕЛИЧКА

Вперше надруковано у вид.: Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке. Составил Самоил Величко, бывший канцелярист канцелярии войска запорожского, 1720. Издана Временною комиссиею для разбора древних актов. К., 1848, т. I, VIII+454+51+XXX+II с.; К., 1851, т. II, 612+XVII+III с.; К., 1855, т. III, IV+XII+568+2 с.; К., 1864, т. IV, XI+407+2 с. Перший том видано вдруге: Самійла Величка сказаніє о войнѣ козацкой з поляками. У Києві. З друкарні Української Академії наук. 1926. XVI+268 с. (Пам'ятки українського письменства. Видає Археографічна комісія Української Академії наук, т. I).

Літопис Величка видавався за автографом, що знаходиться в Ленінградській державній публічній бібліотеці ім. М. Є. Салтикова-Щедріна в колекції М. Погодіна, № 202. Автограф повністю не зберігся. У першому томі бракує початку, нема кінця першої, другої, третьої, четвертої

і п'ятої частин, що відтворюють події 1648—1652 рр. Цю прогалину видавці заповнили матеріалом з другого твору С. Величка — «Космографії». У другому томі немає двох аркушів. Третій том, ймовірно, залишився незакінченим. Четвертий том складають документи, упорядковані видавцями.

Перший том — окремий твір, в якому використані поема польського поета Самійла Твардовського «Громадянська війна...» надрукована 1681 р. у Калиші, книжка німецького історика Самійла Пуфендорфа («Введение в историю европейскую»), перекладена з латинської мови на російську і видана в Петербурзі в 1718 р., козацькі літописи, народні перекази та інші джерела. Має назву: «Сказаніє о войнѣ козацкой з полякамі чрез Зѣновія Богдана Хмеллніцкого гетмана войск запорожскіх в осмі лѣтех точівшойся. А до дванадцяти лѣт у поляков з іншими панствамі провлекшойся. Якою он, Хмелніцкій, при всесілной помощи божественной, з козаками и татармі, от тяжкаго іга лядскаго вібілся и под вісокодрежавное пресвѣтлъйшаго монархі россійскаго Алексія Міхайловіча владѣніє доброволнѣ поддался. От авторов нѣмецкого Самуила Пуфендорфія, козацкого Самуила Зоркі и полского Самуила Твардовского, войну тую в кнізѣ своєй «Война Домова» названой вѣршом полскім опісавшаго. Нінѣ же вкратцѣ стілем гісторічним и нарѣчієм малоросійскім справленноє и написанноє тщаніем Самоила Велічка канцеляріСті негдісь войска запорожского в селѣ Жуках уєзду Полтавского. Року 1720». Цей титул, очевидно, пізнішого походження і підклеєний на окремому аркуші до автографа.

Другий і третій томи мають назву «Повѣствованія лѣтописная о малоросійских и іних отчасти поведеніях собранная и зде описанная». Перший том поділено на частини, а частини — на розділи; другий і третій томи мають тільки розділи. До першого і другого томів, як до окремих творів, подано авторські передмови.

Уривки з першого тому літопису Самійла Величка подаються за виданням 1926 р.

[1] Броди — місто на Львівщині.

[2] Хмельницький Тиміш Богданович (1632—1653) — діяч визвольної війни 1648—1654 рр., старший син Богдана Хмельницького. Був смертельно поранений під час героїчної боротьби загону українських козаків проти польсько-шляхетських і волосько-угорських військ, які облягали м. Сучаву.

[3] Хмельницький Юрій Богданович (бл. 1641—1685) — гетьман України в 1659—1663 рр., молодший син Богдана Хмельницького. Зрадив Російську державу. У 1663 р. відмовився від гетьманства і постригся у ченці. Захоплений у полон татарами, Ю. Хмельницький у 1677 р. султанським урядом знову був проголошений гетьманом, став маріонеткою в руках турецьких загарбників. У 1685 р. страчений турками у Кам'янці-Подільському. Козацькі літописці довільно висвітлювали діяльність Юрія Хмельницького.

[4] Тетеря (Моржковський) Павло Іванович — гетьман Правобережної України в 1663—1665 рр. Належав до старшинської верхівки, що була зв'язана з шляхетською Польщею, і виступав проти возз'єднання України з Росією. Після відмови Ю. Хмельницького від гетьманства оголосив себе гетьманом. Брав участь у загарбницькому поході 1664 р. польсько-шляхетського війська на Лівобережну Україну.

[5] Галятовський Іоаникій (р. н. невід.— 1688) — український письменник, громадсько-політичний і культурний діяч, автор збірки проповідей «Ключ разумѣнія» (1659), збірки легенд «Небо новое» (1665), полемічно-публіцистичних трактатів. С. Величко посилається на книжку І. Галятовського «Скарбниця потребная или чудеса пресвятыя богородици», Чернігів, 1676.

[6] Тугай-Бей — перекопський мурза; весною 1648 р. за наказом кримського хана Іслама-Гірея III очолив шеститисячний загін татарської кінноти, який воював на боці селянсько-козацьких загонів у битвах проти польсько-шляхетських військ під Жовтими Водами і Корсунем.

[7] Зорка Самійло — вигаданий український козацький літописець XVII ст. С. Величко, подаючи його біографію, твердить, що він був особистим секретарем Богдана Хмельницького і вів аж до смерті гетьмана щоденник, у якому описав події визвольної війни 1648—1654 рр. Він нібито виголосив промову на похороні Богдана Хмельницького. Українська радянська історіографія (М. Н. Петровський та ін.) довели нереальність особи Самійла Зорки.

[8] Косов Сильвестр (р. н. невід.— 1657) — український церковний діяч і письменник, з 1647 р. київський митрополит. Виступав проти возз'єднання України з Росією, але був противником Брестської церковної унії 1596 р.

[9] Балабан Діонісій — київський митрополит у 1658—1663 рр., виступав проти возз'єднання України з Росією.

[10] Пушкар Мартин (р. н. невід.— 1658) — полтавський полковник в 1648—1658 рр. Належав до козацької старшини, що виступала за возз'єднання України з Росією, брав участь у визвольній війні 1648—1654 рр., виявив себе хоробрим, талановитим воєначальником. Очолив народне повстання на Україні проти гетьмана Івана Виговського у 1657—1658 рр. Загинув у битві під Полтавою.

Василь ГРИГОРОВИЧ-БАРСЬКИЙ

СТРАНСТВОВАНІЯ

Вперше надруковано у вид.: Пѣшеходца Василія Григоровича-Барскаго-Плаки-Албова, уроженца кіевскаго, монаха антиохійскаго, путешествіе к святым мѣстам, в Европѣ, Азіи и Африкѣ находящимся, предпринятое в 1723 и оконченное в 1747 году, им самим писанное, нынѣ же на иждивеніи его свѣтлости князя Григория Александровича Потемкина для пользы общества изданное в свѣт под смотреніем... Василья Григорьевича Рубана. Спб., 1778, XII+796 с. Цього ж року книга була передрукована в Клинцях у друкарні купця Д. Рукавишникова (XII+804 с.). Книга В. Григоровича-Барського видавалася ще у 1785, 1788, 1793, 1800 і 1819 рр. Видання В. Рубана було недосконалим, текст піддавався скороченню і редагуванню. У 1885—1887 рр. здійснено нове видання записок В. Григоровича-Барського у чотирьох томах: Странствования Василья Григорьева-Барского по святым местам Востока с 1723 по 1747 гг. Изданы Православным Палестинским обществом по подлинной рукописи под редакциею Николая Барсукова. Спб., 1885, ч. I. 4+XVI+428 с.; Спб., 1886, ч. II, 4+380 с.; Спб., 1887, ч. III, 4+417+4 с.; Спб., 1887, ч. IV. 4+326 с. Це видання відзначається науковим підходом до літературної і мистецької спадщини видатного мандрівника і письменника.

«Странствования» В. Григоровича-Барського зберігається у відділі рукописів ЦНБ АН УРСР.

Уривки з I і III томів «Странствованій» В. Григоровича-Барського подаються за виданням 1885—1887 рр.

[1] Бескиди — система гірських хребтів у Карпатах.

[2] Кошиці (Кошіце) — місто у Східній Словаччині.

[3] Етна — діючий вулкан у північно-східній частині острова Сіцілія.

[4] Флорентійський собор — скликаний папою Євгенієм IV у 1439—1442 рр., на якому зроблено спробу об'єднати православну й католицьку церкви під зверхністю папи римського. Серед православ-

них єпископів, що підписали акт з'єднання церков, був київський митрополит Ісидор. У 1472 р. православна церква розірвала Флорентійську унію.

[5] Содом і Гоморра — давньопалестинські міста на західному березі Мертвого моря, зруйновані землетрусом. За біблійною легендою, жителі цих міст погрузли у гріхах і розпусті, за що були знищені вогнем, посланим з небес. Врятувався тільки праведний Лот з сім'єю. У переносному значенні — хаос, безпорядок, розбещене життя.

[6] ...великий град Єгипет — Каїр.

[7] Іосиф Прекрасний — за біблійною міфологією, улюблений син Якова і Рахілі, проданий братами у єгипетське рабство. Після тривалих пригод він став помічником фараона, фактичним правителем Єгипту.

[8] Іван Федорович — очевидно, великий князь рязанський в 1430—1456 рр.

[9] Іван Васильович.— Йдеться про першого російського царя Івана IV Васильовича (Грозного) (1530—1584).

Ілля ТУРЧИНОВСЬКИЙ

АВТОБІОГРАФІЯ

Вперше надруковано у вид.: Автобиография южнорусского священика 1-й половины XVIII ст.— «Киевская старина», 1885, т. XI, с. 321—332.

Турчиновський Ілля Михайлович — народився 20 липня 1695 р. в містечку Березані на Полтавщині в родині сотника. Вчився спочатку вдома, потім у Києво-Могилянській академії, мандрував по Україні, Білорусії, перепробував багато професій. У 1718 р. став священиком у рідному містечку. Своє «житіє і страданіє» описав у автобіографічному творі, який розгортає колоритну картину життя і побуту «мандрівних» студентів. Рукопис автобіографії Іллі Турчиновського повністю не зберігся. У передмові до публікації редакція журналу «Киевская старина» повідомляла, що за даними, одержаними від попереднього власника рукопису, який читав повний текст, Ілля Турчиновський був звільнений від суду, був відновлений на своїй посаді священика і після багатьох пригод помер у похилому віці, хоча й в іншій парафії.

Подається за першодруком.

СКАРГА ДИДАСКАЛА

Вперше надруковано у вид.: О. Л.[евицкий]. Слезно-рыдающее доношение малороссийского дидаскала.— «Киевская старина», 1891, т. XXXIV, с. 489—490 (Документы, известия и заметки). О. Левицький записав цю «скаргу» з уст народу влітку 1891 р. в Лубенському повіті на Полтавщині. Вона літературного походження, пародіює ділові документи, змальовуючи образ дяка-дидаскала (вчителя) XVIII ст.

У містечку Коропі на Чернігівщині у XVIII ст. при Покровській церкві працювала школа, у якій вчилися діти парафіян і водночас проживали клірики. «Скарга дидаскала» виникла у цій школі. Датувати її можна кінцем XVIII ст.

Подається за першодруком.

ИСТОРИЯ РУСОВ

Вперше надруковано у вид.: История русов или Малой России. Сочинение Георгия Конисского, архиепископа белорусского. Москва. В университетской типографии. 1846, IV+262+45+IV с. Видання під-

готував О. Бодянський на кошти «Общества истории и древностей российских».

Авторство «Истории русов» не встановлено. Приписувати його Г. Кониському немає ніяких підстав. У пізнішій історіографії висувалися гіпотези, що цей твір написав український політичний і культурний діяч другої половини XVIII ст. Г. А. Полетика (1725—1784), а завершив його син — В. Г. Полетика (1765—1845). Можливим автором називався також князь О. А. Безбородько, канцлер Катерини II, українець за походженням. Усі ці версії непереконливі.

Час написання твору точно не встановлений. Більшість дослідників вважає, що він написаний наприкінці XVIII ст. Опис подій доведено до 1769 р.— початку російсько-турецької війни, про закінчення якої говориться в майбутньому часі («которая чем кончится, бог весть!»). Про існування рукопису «Истории русов» стало відомо у 20-х роках XIX ст.

За художніми якостями, довільною інтерпретацією історичних подій, суб'єктивним підходом до змалювання окремих образів «Историю русов» можна назвати історичною оповіддю, в якій переплітаються історична правда і художній домисел. Не відступаючи явно від історичних фактів, невідомий автор написав епічний твір, через який провів запрограмовану ідею про права і вольності козацької старшини, хотів звернути увагу на її заслуги в історичному розвитку України. Козацька старшина, яка в другій половині XVIII ст. домагалася прав «малороссийского дворянства», прагнула обгрунтувати свої класові привілеї. Її політичні та економічні права були обмежені царизмом, тому після остаточної ліквідації гетьманського самоврядування у 1764 р. вона виношувала думки про повернення гетьманства, «прагнула до політичної автономії України в складі Російської держави» (Радянська енциклопедія історії України. К., 1970, т. 2, с. 280).

Як один із останніх творів української мемуарно-історичної прози «История русов» посідає важливе місце в історії української літератури, будучи предтечею романтизму першої половини XIX ст. І. Франко вказував, що в ній «ярко висказалися іменно ті політичні та соціальні ідеали, котрі більше або менше ясно відчували всі українські писателі, поети і публіцисти», що по цьому твору можна «відразу вияснити той ідейний грунт, на котрім виростала новіша українська література» («Радянське літературознавство», 1958, № 3, с. 130).

«Историю русов» написано російською мовою з елементами українізмів. Уривки з «Истории русов» подаються за першодруком.

[1] Косинський Федір — мається на увазі Криштоф Косинський (див. примітки до літопису Грабянки).

[2] ...дни Нерона и Калигулы...— час правління римських імператорів Нерона (54—68 рр. н. е.) і Калігули (37—41 рр. н. е.), які уславилися своєю жорстокістю.

[3] Климент VIII — римський папа у 1592—1605 рр. За його правління здійснена Брестська церковна унія 1596 р., насильне об'єднання православної церкви України і Білорусії з католицькою церквою, за допомогою якого польські феодали та католицьке духівництво сподівалися спольщити український і білоруський народи, розірвати їхні зв'язки з братнім російським народом та зміцнити своє панування на Україні і в Білорусії.

[4] Вагнер Даніель Ернест (1739—1800) — польський історик, професор Лейпцігського університету, автор праці «Загальна всесвітня історія» (Лейпціг, 1775), перша частина якої присвячена історії Польщі.

[5] ...возобновил в нем... древнюю Киевскую Академию, заведенную со времен последнего крещения России...— Автор «Истории русов» допускає явний анахронізм. Про існування вищої школи на зразок Київської академії в період за-

ведення християнства на Русі нема ніяких даних. Києво-Могилянська колегія була заснована у 1632 р. внаслідок об'єднання Київської братської школи (заснована 1615 р.) з Лаврською школою (заснована 1631 р.). У 1701 р. вона одержала статус академії.

[6] Трясило (Федорович) Тарас — гетьман нереєстрового козацтва, керівник селянсько-козацьких повстань проти шляхетської Польщі у 30-х роках XVII ст.

[7] Павлюга (Павлюк, Бут) Павло Махнович (р. н. невід.— 1638) — гетьман нереєстрового запорізького козацтва, керівник селянсько-козацького повстання на Україні в 1637 р. проти польсько-шляхетського гніту. Після розгрому повстанців страчений у Варшаві.

[8] Остряниця (Острянин) Яків (р. н. невід.— 1641) — один з керівників селянсько-козацького повстання 1638 р., гетьман нереєстрового козацтва. Вбитий козаками під час заворушення проти козацької старшини у Чугуєві.

[9] Меншиков Олександр Данилович (1673—1729) — російський військовий і політичний діяч, сподвижник Петра І. У 1708—1709 рр. вів воєнні дії на Україні проти шведів. Мав земельні володіння на Україні.

[10] Голіцин Михайло Михайлович (1675—1730) — російський військовий діяч, генерал-фельдмаршал. У 1723—1728 рр. командував військами на Україні.

[11] Полуботок Павло Леонтійович (бл. 1660—1724) — чернігівський полковник, наказний гетьман Лівобережної України 1722—1724 рр. Був одним з найбагатших українських феодалів. Виражаючи волю козацької старшини, невдоволеної заходами царизму, спрямованими на обмеження політичної автономії Лівобережної України, Полуботок звернувся до царського уряду з проханням скасувати заборону виборів гетьмана та ліквідувати Малоросійську колегію. Звинувачений у сепаратизмі, Полуботок за наказом Петра І був ув'язнений у Петропавловській фортеці, де й помер.

[12] Вельямінов Степан Лукич — бригадир, президент Малоросійської колегії, заснованої у 1722 р. Петром І у Глухові. Уславився своїми службовими зловживаннями. 1726 р. відкликаний до Петербурга.

[13] Румянцев (Задунайський) Петро Олександрович (1725—1796) — російський полководець, генерал-фельдмаршал. З 1764 р. президент 2-ї Малоросійської колегії, генерал-губернатор Малоросії. Під час російсько-турецької війни 1768—1774 рр. командував російською армією, яка розгромила турецькі війська.

[14] Леонтьєв Михайло Іванович (помер 1753 р.) — російський військовий діяч, учасник російсько-турецької війни 1735—1739 рр., київський генерал-губернатор.

[15] Бірон Ернст Йоганн (1690—1772) — фаворит імператриці Анни Іванівни, ім'ям якого названо реакційний режим Росії в 30—40-х роках XVIII ст. Для біронівщини було характерним засилля іноземців, загальна підозріливість, переслідування невдоволених.

[16] Розумовський — Кирило Григорович (1728—1803) — останній гетьман Лівобережної України у 1750—1764 рр., граф. Після скасування гетьманства — генерал-фельдмаршал. Будучи гетьманом, допомагав козацькій старшині закріпачувати селянство, запровадив станові старшинські суди.

[17] В открывшуюсь с Пруссиею войну...— Йдеться про Семилітню войну 1756—1763 рр. між Австрією, Францією, Росією, Іспанією, Швецією, з одного боку, і Пруссією, Великобританією і Португалією — з другого.

[18] Розумовський Олексій Григорович (1709—1771) — фаворит імператриці Єлизавети Петрівни, граф, генерал-фельдмаршал. Походив з українських козаків. Сприяв відновленню гетьманства на Україні.

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ

Абисьмо — щоб ми
Абись — щоб ти
Абіє — зараз, відразу, коли, з того
Абовім, альбовім — бо, через те що
Авва — отець; ігумен
Агаряни — турки, магометани
Авдитор — наглядач; прокурор
Аз — я
Аки — як, немов
Альбо, албо — або, чи
Альбовім — тому що
Алкати — голодувати
Алмужна, алмужничка — милостиня; жебрачка, старчиха
Алчба — голод, невситиме бажання
Амбросія — божественна їжа
Антицесор — попередник
Апостат — віровідступник
Армати — гармати; військове спорядження
Арцибіскуп — архієпископ
Ассекурація — страхування
Аще — коли, якщо
Балялси — поручні, перила
Барбара — канчук, батіг
Бардзо — дуже
Батава — каре, бойове вишикування піхоти у формі чотирикутника
Башловка — татарська шапка
Безмал — замалим
Бей — турецький або татарський вищий військовий ранг
Бестелюга — собака, бестія, поганець
Бидло — худоба, тварина
Билiє — бадилля, зілля
Біскуп — єпископ
Благочестіє — православ'я, правовір'я
Блягузніти — базікати
Блякгауз — укріплення
Боляри — бояри
Борзо — швидко, хутко
Брань — битва, війна
Брашно — страва
Брух — живіт
Букаль — бокал, шклянка
Бути — чоботи
Бяху — були
Ваган — горщик; ночви
Валечний — хоробрий, міцний, мужній; воєнний
Вандровати — мандрувати
Вароватн — берегти, забезпечувати
Васатка — візок
Вашеці, вашець — ваша милість
Ведле — біля, поряд, коло
Ведлуг — по, за, згідно з..., через
Ведро — погода
Везенє — ув'язнення
Веле — багато
Велій — великий
Велце — дуже, вельми
Венерація — повага
Верв — мотуз
Веремію крутити — вигадувати, хитрувати; раптово нападати
Вермя — час
Вертоград — сад
Весь, весі — село, села
Ветхій — старий
Верхоблюд — верблюд
Венці — більше
Вибадатися — дізнатися
Вигилярний — гарний
Висектовий — високосний
Вия — шия
Віктор — переможець
Вікторія — перемога
Віншувати — поздоровляти
Віргати — гарчати, гавкати
Внет — одразу

Внити — увійти
Вожделенний — дуже бажаний
Воï — воïни
Волоський — румунський
Вонтплення — сумнів, хитання
Воробел — горобець
Воспятити, вспятити — повертатись назад
Воспять — назад
Воти — пожертви
Волохи — румуни
Вразі — вороги
Вран — ворона
Врихлі — незабаром
Вскурати — домогтися
Встрент — огида
Всує — марно, даремно
Втай — таємно, скритно
Втропи — швидко, слідом
Втуне — марно, даремно
Вшак — адже, хіба, проте
Вшелякіє, вшелкіє — всякі
Вшетеченство — розбещеність, безстидство, розпуста
Вящше — більше, вище, краще
Галдун — шлунок, живіт
Гавст — чарка, шклянка; ковток
Гвалтом — силою, примусом
Где-кольвек — де-небудь
Гди — коли, як
Гдиби — коли б
Гендлі — торги
Гинтяк — помиї; мішанина
Го — його
Гойнувати, гайнувати — гуляти, марнувати, переводити
Голдовати — бути в залежності, коритися; годитися
Гречі — гарно, гречно
Губи — гриби
Гуня — верхній вовняний одяг
Гурмом — разом, гуртом
Гуслі — скрипка
Даломан, доломан — верхній одяг
Дані, дани — податки
Дашто — дещо
Дедикація — присвята
Деліція — насолода, відрада
Десниця — права рука
Дешкерувати — балакати
Дишкант — дискант
Дивий — дикий
Дишкретний — секретний
Дідьчий — чортів
Діля — для, ради
Днесь — нині, сьогодні
Добош — бубон, барабан
Довціпниї — гострі, дотепні відповіді, жарти
Додлятись — доходитись
Дозді — досі
До́кука — надокучливість, неспокій; досада, турбота
Домініканський чин — католицький чернечий орден домініканців
Донелі, донеліже — доки, поки,
Доспі — досяг
Дотля — доти
Дошнира — дощенту
Дощенцю — дощенту, геть усі
Дуфати — сподіватися, надіятися, покладатися
Дчура — дочка
Екзерціція — вправа
Експлікувати — пояснювати, викладати
Елекція — вибори
Єгда — коли
Єдваб — шовк
Єлей — оливкова олія
Єлико — скільки
Єно — тільки
Єрмолук — верхній одяг
Жабалуха — жаба
Жадний, жаден — жоден
Жак — студент, учень
Же — що, таки, але
Жеби — щоб, якби
Жегнатися — прощатися; хреститися
Желвовий — чавунний
Живот — життя
Жичити — бажати
Жолнір — солдат, вояк
Завшегди — завжди
Закон — віра, релігія
Законник — монах
Залецання — заповіт, рекомендація
Залецати — заповідати, радити. доручати, рекомендувати
Зане — бо, тому що
Занеже — тому що
Заобикнути — звикнути
Зап'яти — закрити
Зась — же, але, знову,
Заутра — на другий день
Зацний — значний, гідний поваги, благородний
Зачим — отже, тому
Звлаща — особливо, найбільше, головним чином

Звягати — лементувати, базікати, брехати
Зволока — зволікання
Згола — зовсім, цілком
Зді — тут
Здумівати — дивуватися
Зиждитель — створитель; засновник
Зизоока — косоока
Зільний — сильний, великий
Зіло — дуже
Зобати — їсти
Зрабовати — пограбувати
Зрадця — зрадник
Зруптований — зруйнований
Зуновати — надокучати
Іде, ідеже, ідіже — де
Іж — що
Іже, яже, єже — який, яка, яке
Імати — ловити
Імініє — маєток
Імпреза — захід, починання, справа, церемонія
Індукти — мито на довізні товари
Інкурси — напади
Іно — інакше
Інок — чернець, монах
Інсули — острови; окремі будинки
Інтенція — намір, бажання
Інтрата — чистий прибуток
Калація — вечеря
Калуґер — чернець, монах
Кальвіни — кальвіністи
Канцір — рак
Капернауми — пірати, грабіжники
Капище — язичницький храм
Карваш — частина металевого військового обладунку
Каштелян — управитель замку; член польського сейму
Квадриги — бойові колісниці
Кварцяне військо — регулярне польське військо
Квестія — питання
Квота — сума, кількість грошей
Кеселиця — кисіль із борошна
Кимвали — старовинний музичний інструмент
Клейноти — знаки влади
Кметь, кмет — селянин-кріпак
Кмітувати — слідкувати, спостерігати, помічати
Коби — щоб
Ковшиця — кошик
Кодол — канат
Колико — скільки
Коли-кольвек — коли-небудь
Кондиція — договір, служба, посада
Консенс — згода
Консистуючий — стоячий; той, що зупинився
Копаниця — рискаль, заступ
Користі — здобич
Корупція — продажність
Котва, котвиця — якір
Котли — литаври
Краста — короста
Коеденс — буфет; кухонне срібло
Крин — лілея
Кронік — хроніст
Ктитор — покровитель; титар; засновник
Кублук — чернечий клобук
Кузюк, в кузюк — навпочіпки, зкорчившись
Кульбака — сідло
Куна — куниця; в'язниця
Куншт — малюнок, картина, прикраса
Купно — разом
Куффа — бочка
Лабцювати — хапати лапами, бити
Лакти — лікті
Латво — легко
Лаціна — латина, латинська мова
Легація — посольство
Легкобит — людина, що тяжко не працює, легко живе
Леч — але
Либой — либонь
Литвин — білорус
Ліпота — красота
Ліпотен — красивий, гарний
Лобизати — цілувати
Лотр — негідник, ошуканець, злочинець
Лудан — верхній одяг, плащ
Лямент — плач, голосіння
Лямпартовий — розпусний
Ма — має
Магнесувати — намагнічувати
Мажка — візок
Малженство — шлюб
Махлювати — шахраювати
Медіатор — посередник
Мендик — бідний
Меноватися — називатися
Метох — подвір'я монастиря; помістя, маєток

М з д а — оплата, винагорода
М и — мені
М и р к а т и — вітати із святами (від «мир вам»)
М і з е р і я — бідність, убозтво
М і с ю р к а — шолом
М н і т и — вважати
М н о г а ж д и — багато раз, багаторазово
М о р — чума
М о с к о в с ь к и й — російський
М о ц — сила; влада
М о ц н о — сильно
М р е ж а — сітка
М у — йому
М у ж а т к а — заміжня жінка, молодиця
М у р з а — татарський вельможа
М у с у л б е с и — червона матерія
М у ш к е т — старовинна вогнепальна зброя
М ш а — католицька церковна відправа
М я — мене
Н а б и т о к — майно
Н а в і т и — намова
Н а м е н и т и — пообіцяти, говорити, згадати
Н а с і к а — палиця, оббита цвяхами
Н е г л ю з н е — лихе, недобре
Н а ш и н е ц ь — свій
Н е г у в а т и — зневажати, ігнорувати
Н е і щ е т н и й — численний
Н е н д з а — нужда, убогість
Н е п о г а м о в н и й — нестриманий
Н е т е ц ь к и й — негідний
Н е х — хай, нехай
Н и ч — нічого
Н і г д и — ніколи
Н і ж л и (нижлі) — як
Н і м — поки; німий
Н і ц і ї — деякі, декотрі
Н у д а — біда, примус
Н у з ц і — ніжки
Н у н ц і й — папський посол
О б а ч е — однако, але, проте
О б а ч и т и — побачити
О б и к о ш а — звикли
О б л е ж е н і є — облога
О б о з н и й — начальник обозу
О б ф и т и й — достатній, багатий
О в — той
О в а м о — туди
О в о — то, те
О г р а д и н а — городина
О к р у т н и й — жорстокий, лютий, підступний
О к р у х, у к р у х — шматок хліба
О л ь б р и м и — велетні, гіганти
О н а г р и к — ослик
О п а с т в о — точність, сумлінність
О р д и н а н с — наказ, доручення
О с к у д і н і є — зубожіння
О т в н і — зовні
О т е ч н и к и — патерики, книги «житій святих»
О т к у л я — звідкіля
О т р е в а н ж о в а т и — повернути
О т р у ц о в а т и — відкидати
О т т а й — таємно
О ф і р у в а т и — жертвувати
О х и з а — оказія
О х о ч и й — найнятий, волонтер
О ч к о в е — податок від вулика
О ш а н ц о в а т и с я — окопатися
О ш у ю, о ш ю ю — зліва
П а к и — знову, також
П а л а ш — меч
П а л е н к а — горілка
П а п і ж — римський папа
П а п і с т и — римо-католики
П а р а к л і т — утішитель; святий дух
П а с о к а — кров
П а ч е — більше, краще
П е н д р а к и — бешкетники
П е н к н и й — гарний, вродливий, добрий
П е р е г р и н (пелгрим) — мандрівник, прочанин
П е р с т ь — прах; земля; країна
П е ц — піч
П е н к н и й — гарний
П и в о р і з и — мандровані дяки
П и р г — вежа
П и с о к — рот (зневажливо)
П і д — горище
П і н я з і — гроші
П л е б а н — римо-католицький священик
П л и н ф а — цегла
П л я г а — лихо, удар
П л я ц — площа; поле битви; сцена
П о в п е т — півп'ята
П о г а м у в а т и — втихомирити, приборкати
П о г л а с к а т и — погладити
П о д л у г — по, згідно з..., в міру того як
П о д у в а н и т и — розподілити военну здобич
П о е м щ и з н и — податок за дозвіл одружитися

Пожегнати — перехрестити
Пожиток — користь
Поклизати — почвалати, піти
Покол — доки
Покой — мир
Пол — половина
Поличник — ляпас
Померче — померкне, згасне
Поневаж — бо, через те що, тому що
Понрути — пірнути
Потентат — покровитель
Потіск — залізко
Потрава — їжа, страва
Потребити — знищити
Поуфалий — фамільярний, запанібрата
Пояти — взяти
Правильна (книга) — монастирський статут
Праздний — пустий, порожній
Праздніє — порожні
Предестинація — призначення, визначення
Преемінениція — вивищення
През — через
Прелагатай — шпигун, наклепник, перевертень
Пречоний — згаданий
Преслічна — прекрасна, прегарна
Прето — через те що; отже
Прецє — однак, все ж
Преч — геть
Примас — найголовніший серед єпископів у країні
Пролонгація — продовження
Профіт — вигода, користь
Прочвара — потвора
Пуд — переляк
П'ятюнка — п'ятниця
Ранкор — застаріла неприязнь, злопам'ятність
Ратай — орач
Рачити — дбати, хотіти
Регімент — військова частина, полк
Реграція — пониження
Регула — правило
Реємент — полк
Реєнт — регент (хору)
Респект — повага
Респонс — відповідь
Ретирада — відступ
Риж — рис
Рихло — швидко
Ріпа — картопля
Ріштоки — рівчак; ринва
Ронди — кінська військова збруя
Рохманне — тихе та смирне
Румак — породистий кінь
Румом — вільним шляхом
Руський — український
Рушання — військовий виступ; ополчення
Сайдак — піхва для лука
Сайдакер — лучник
Сальвація — рятунок
Свейський — шведський
Сверб — сверблячка
Септеврій — вересень
Сикер — хмільний напій
Синкліт — вища урядова установа; вища рада
Сиріч — тобто
Сице — так
Сицевий — такий
Сімо — сюди
Сімо і овамо — сюди й туди
Сітовати — скаржитися, нарікати
Скорумпований — продажний
Скридло — покров, опіка; крило
Скудельний — глиняний; нетривкий
Скуток — справа; наслідок; успіх
Скушений — досвідчений
Слебезувати — базікати
Слічне — гарно
Совдати — ліниво іти
Спанялий — вродливий, гарний
Спира — військовий загін; вигин, звив
Споро — швидко, вправно, добре
Статечний — заможний
Степені — сходи
Стогни — міські площі і вулиці
Стомах — шлунок
Студенець — колодязь
Студний — огидний, безсоромний
Стула — скріплення
Субмісія — послаблення, пониження
Суккурс — допомога
Сукманина — одежина
Сукцесія — наслідування, успадкування
Сукцесор — наслідник, спадкоємець
Супліка — скарги
Супліковати — скаржитися
Супостат — ворог, противник

Сфримарчити — збути
Схаб — шматок солонини
Тако — так
Також де — також
Тане — дешево
Татьба — злодійство, грабунок
Татіє — злочинці
Тераз — зараз
Тертиця — дошка
Ти — тобі
Тимпани — старовинний музичний інструмент
Тиму — ніби
Тинф — давня польська монета
Тіщити — жати
Тлустий — товстий, тучний
Токмо — тільки
Толмач — перекладач
Торколой — ірмологіон
Точію — заради, тільки
Трунок — напій
Труса справляти — шукати; робити обшук
Тузинка — дешеве сукно
Тук — жир
Тщаливий — старанний
Тщаніє — старання; поспішність; щирість
Тщета — старання
Тя — тебе
Убо — же, отже, так, бо, тому
Увенерован — гідний пошани
Угонзнути — втекти, уникнути
Уди — члени тіла
Удоліє — долина, низина
Уконтетовати — задовольнити
Укрух — окраєць хліба; шматок, скибка
Уне — краще
Упоминки — подарунки (на згадку)
Упрейме — ласкаво, по-приятельськи, сердечно
Ускробати — наскребти, начистити
Факція — дії; напрям; партія
Фамеліаш — старший у сім'ї
Фатига — втома
Филипів піст — пилипівка, шеститижневий піст перед різдвом
Фолга — полегкість, попускання
Форемний — правильний; складний
Фортельно — підступно, хитро
Фортуна — доля
Фрасунок — сум, клопіт, туга
Фрасовливий — засмучений
Фузія — гармата; рушниця
Фундовати — засновувати
Хандого — добре
Харапудитись — лякатись
Харпак — бідняк
Хібаль — хіба що
Холозія — оказія, пригода; прочухан
Хорос — хори
Хоц — хоч
Хрисовули — грамоти; документи
Хупава — охайна, гарна
Хурхурей — архієрей
Хцу — хочу
Цвічоний — навчений
Цекгауз — пороховий погріб, льох
Ценія — оцинкована бляха
Цорка, цурка — дочка; дівчина
Цофнути — відступити
Цукрухи дати — покарати; дати чосу
Чадо — дитина
Чаус — турецький посол
Чаю — бажаю, хочу
Чванці — дзбани
Чертог — приміщення, палати
Чижми, чижмачки — чоботи
Чили — чи
Чим-кольвек — чим-небудь
Чресла — утроба; рід; покоління
Шапар, шафар — економ, ключник
Шарапата — чужий у міському одязі
Шацовати — оцінювати
Швельбаво — недоріко
Шевлюга — крутій, дурисвіт
Шеляг — дрібна монета
Шишак — шолом
Шкаредний — поганий, бридкий
Шкарлати — червоний (пурпуровий) одяг
Щекати — зводити наклеп
Що-кольвек — що-небудь, будь-що, трохи
Ю — її
Юж, юже — вже
Язовитський — єзуїтський
Яндола — велика миска
Ярига — злодій, п'яниця; солдат
Яритися — сердитися
Яскиня — печера
Яти — взяти

ЗМІСТ

БУРЛЕСКНА ПОЕЗІЯ

ВІРШІ-ОРАЦІЇ

ВІРШІ-ТРАВЕСТІЇ

САТИРИЧНО-ГУМОРИСТИЧНІ ВІРШІ
ТА ВІРШОВАНІ ОПОВІДАННЯ

ІВАН ПАСТЕЛІЙ

ІВАН НЕКРАШЕВИЧ

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

ШКІЛЬНІ ДРАМИ

ІНТЕРМЕДІЇ

ДІАЛОГИ

ПРОЗОВІ ТВОРИ

Академия наук Украинской ССР
Издательство «Наукова думка»

БИБЛИОТЕКА УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Дооктябрьская украинская литература

УКРАИНСКАЯ ЛИТЕРАТУРА
XVIII в.

Поэтические произведения
Драматические произведения
Прозаические произведения

Составитель, автор
вступительной статьи и примечаний
АЛЕКСЕЙ ВАСИЛЬЕВИЧ МИШАНИЧ

(На украинском языке)

Киев, издательство «Наукова думка»

Редактор
Л. П. ЧОРНА
Художник
В. М. ДОЗОРЕЦЬ
Художній редактор
Р. К. ПАХОЛЮК
Технічний редактор
Б. М. КРИЧЕВСЬКА
Коректори
Л. І. СЕМЕНЮК,
Л. В. МАЛЮТА,
Ю. І. БОЙКО

Інформ. бланк № 4660

Здано до набору 16.05.83. Підп. до друку 29.07.83.
Формат 84×108¹/₃₂. Папір друк. № 1. Літ. гарн.
Вис. друк. Ум. друк. арк. 36,54. Ум. фарбо-відб. 36,54.
Обл.-вид. арк. 42,95. Тираж 190 000 (І з-д 1—140 000) пр.
Зам. 3—1345. Ціна 4 крб. 60 к.

Видавництво «Наукова думка».
252601 Київ 4, вул. Рєпіна, 3.
Головне підприємство республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига».
252057 Київ, вул. Довженка, 3.

„БІБЛІОТЕКА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ“

СЕРІЯ

«ДОЖОВТНЕВА

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА»

*

ВИПУЩЕНО:

ІВАН КОТЛЯРЕВСЬКИЙ

1982, 320 с.

ГРИГОРІЙ

КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО

1982, 544 с.

МАРКО ВОВЧОК

1983, 640 с.

ГОТУЮТЬСЯ ДО ДРУКУ:

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА

АНАТОЛІЙ СВИДНИЦЬКИЙ

ПЕТРО ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ

ЄВГЕН ГРЕБІНКА

СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ

БІБЛІОТЕКА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

„НАУКОВА ДУМКА“

БІБЛІОТЕКА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ